ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ

สมเด็จพระญาณวโรดม (ปะยุร สมฺฺยุตฺโต)

วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

ณ เมรุลายหน้าสับพลาชั้นเดียว

วัดเทพศิรินทราวาส

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961184139

15 ก.พ 2554
ม 1203
2553

ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ

สมเด็จพระญาณโรดม

(ประยูร สนฺตกุรเถร ป.ธ. ๙)

เจ้าอาวาสวัดเทพสิรินทราวาส

กรรมการมหาเถรสมาคม

คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพสิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๒๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓

พระอุโบสถ

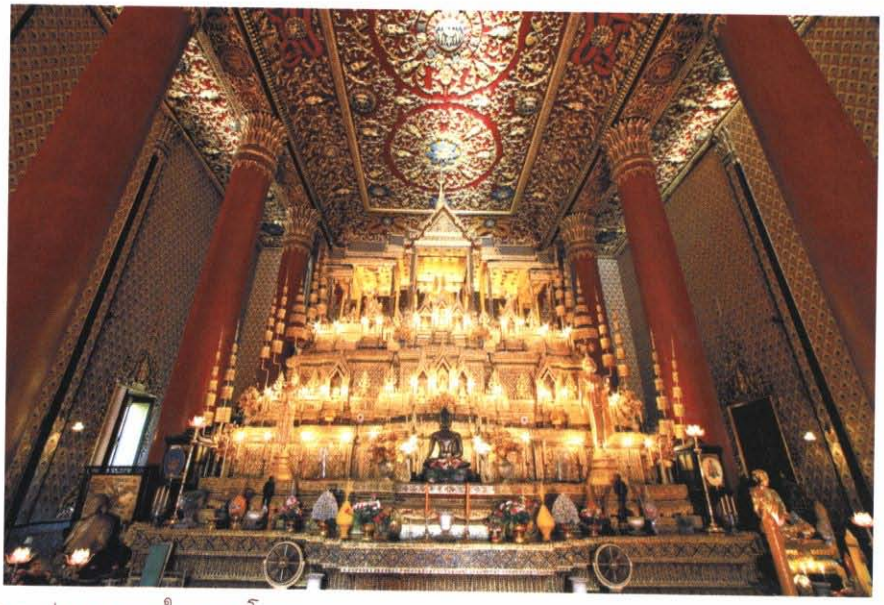

พระประธานภายในพระอุโบสถ

สมเด็จพระญาณวโรดม
(ประยูร สนฺตงฺกุรเถร ป.ธ. ๙)
อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

สมเด็จพระญาณวโรดม

สุตาคมวิสุต พุทธธรรมานุสิฐ ศีลาจารปสาทการ

สุนทรพิพิธธรรมจารี ศรีปฏิภัณฑิต ยติคณิสสร

บวรสันติสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี

สถิต ณ วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร

พระอารามหลวง

สมเด็จพระสังฆราช

หมายรับสั่งที่ ๓๙๙๐๐

(แบบ ข.)

สำนักพระราชวัง

๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) อายุ ๙๓ พรรษา ๗๓ ปี คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร มรณภาพเนื่องจากหัวใจวายเฉียบพลัน ณ โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันพุธที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๐๗.๑๗ น.

วันเดียวกันนี้ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลาการิมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานไตรครอง โกศไม้สิบสอง ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดตั้งประดับ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ และทรงรับศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์โดยตลอด มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด ๗ คืน

การนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานน้ำหลวงสรงศพ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุลปากโกศ แล้วทรงวางพวงมาลาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทูลกระหม่อมหญิง อุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฬาภรณ์ และของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ที่หน้าโกศศพ.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติเจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ .....

สำนักพระราชวัง

๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร โปรดเกล้า ฯ ให้ พลอากาศตรี สมชาย เปล่งขำ เชิญพานมาลาของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัศมี พระวรชายา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยากา และของพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริ**วัณณวรี**นารีรัตน์ ไปวางที่หน้าโกศศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตมฺกุโร) ณ ศาลากวีนิรมิต วัด**เทพศิริน**ทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๘.๒๐ น.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ปรับ /พาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
	เพื่อทราบ.	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตมฺกุโร)

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้นายเวรรับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๐๒๕๙๙ .....

(แบบ ข.)
สำนักพระราชวัง

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันอังคารที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพุธที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ฉายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน /ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๓๕๒๒ **สำนักพระราชวัง**

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พลเรือเอก หล่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ ไปในการทำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) ที่ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเรียน เข้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร)
	เพื่อทราบ.	

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๙๒

(แบบ ข.)

สำนักพระราชวัง

๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วันพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันอังคารที่ ๕ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบมีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพุธที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/๗๒๐ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๑ **สำนักพระราชวัง**

๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พลเรือเอก หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) ณ ศาลาดวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายแครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/๑๕๐ /ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต)
	เพื่อทราบ	

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๔๓๒

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๒๕ มกราคม ๒๕๕๓

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จไปในการสวดพระอภิธรรมศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๕.๐๐ น.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๕๒๙๕

สำนักพระราชวัง

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วันพระราชทานศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/ตรวจ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๕๓๒๗

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ พลเรือเอก หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช องคมนตรี เป็นผู้แทนพระองค์ ไปในการบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วันพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตมโน) ณ ศาลาการเปรียญ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนฉวายพรพระ รับพระราชทานฉัน และบังสุกุล เป็นเสร็จการ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ประภาพรรณ/พิมพ์/๑๗๐๓ /ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตมโน) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๓๐๙๕

สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น.

แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์.

ประสาพรรณ/พิมพ์/ทาน/ทาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร)
	เพื่อทราบ.	

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๒๕/๑

สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

รายละเอียดมีแจ้งในต้นหมายรับสั่งที่แนบมาพร้อมนี้.

ประศาพรรณ/พิมพ์/ทาน/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกโร) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ .....

สำนักพระราชวัง

๕ มีนาคม ๒๕๕๓

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงกุโร) คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันศุกร์ที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ น. บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานในการออกเมรุ ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

วันเสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

เวลา ๑๔.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปทังสุกุล เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิงศพ

แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๓ เวลา ๐๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตร และภัตตาหารสามหาบ ในการเก็บอัฐิ

แต่งกายเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์.

ถวายพระพร

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ จงมีแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ แลสมเด็จพระบรมราชโอรส สมเด็จพระราชธิดา แลพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์

พระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงโปรดพระราชทานถวายศพ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตจิตฺโต) อดีตเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร คณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช กรรมการมหาเถรสมาคม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยตั้งแต่ต้นจนถึงอวสานกาลนี้ เป็นที่ประจักษ์ชัดแก่คณะสงฆ์และศิษยานุศิษย์ในสมเด็จพระญาณวโรดม นำให้เกิดสมานฉันท์ศรัทธาบำเพ็ญกุศลถวายศพ สมเด็จพระญาณวโรดม ตลอดเวลาที่ตั้งบำเพ็ญกุศลตามรอยเบื้องพระยุคลบาท เป็นกตัญญูกตเวทิตาธรรมปฏิบัติ ตามพระบรมพุทโธวาทโดยแท้

ขออำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณ แลกตัญญูกตเวทิตาธรรมปฏิบัติ ในการบำเพ็ญกุศลถวายศพสมเด็จพระญาณวโรดม นี้ จงประมาลเป็นตบะเดชะ บันดาลศุภอรรถวิบุลมนุญผล อำนวยผลสัมฤทธิ์ในสรรพพระราชกิจทั้งปวงทั้งปวงที่ ทรงมีพระราชปรารภสมพระราชปณิธานโดยพลัน ทุกเมื่อเทอญ

ขอถวายพระพร

คณะสงฆ์วัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร

๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๓

ประมวลภาพการบำเพ็ญกุศล

ถวายแด่ สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุรเถร ป.ธ. ๙)

พิธีสรงน้ำศพ สมเด็จพระญาณวโรดม
ณ ศาลากวินิรมิต(ศาลากลางน้ำ) วัดเทพศิรินทราวาส

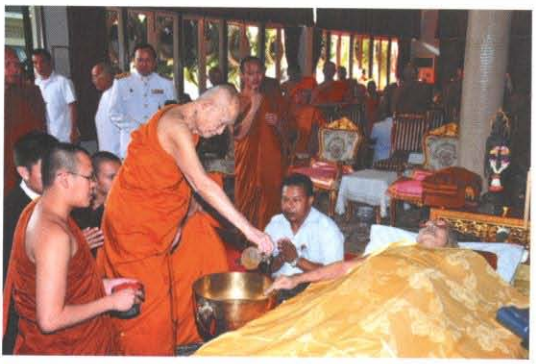

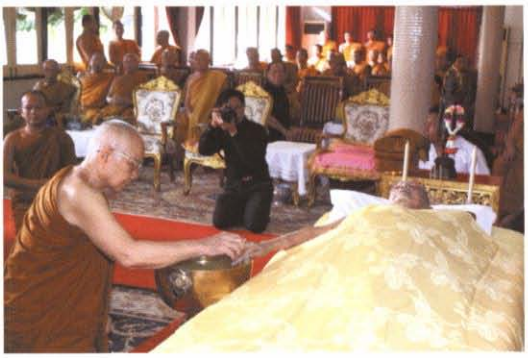

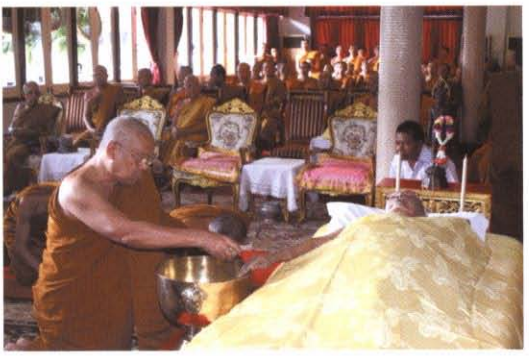

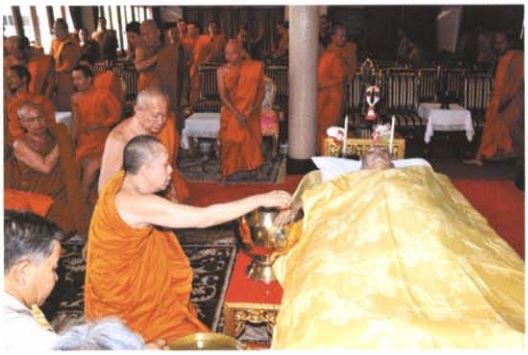

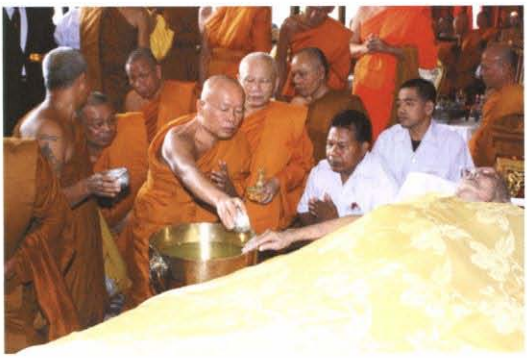

ยถา วาริวโห โสโต อฏฺฐิโต กเมน สนฺทติ
นํ สกฺโกติ ปฏิโสตํ สนฺทิตุ ชีวิตํ ยถา
โอ้ว่า อนิจจาชีวิต ประจักษ์จิตดังสายน้ำไหล
นับวันจะเชี่ยวไหลเลี้ยวไป ไม่มีวันที่จะไหลคืนมา

หนังสือทางชีวิต สมเด็จพระญาณวโรดม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพัดยศสมณศักดิ์
สมเด็จพระราชาคณะ ชั้นสุพรรณบัฏ แด่ สมเด็จพระญาณวโรดม
ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๖

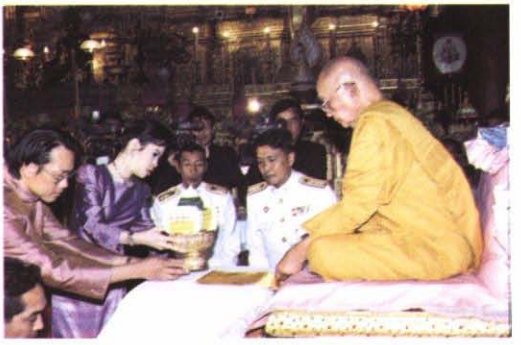

ขอประทาน

สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุรเกร ป.ธ. ๙)

ประวัติสังเขป

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม
(ประยูร สนฺตงฺกุรเถร ป.ธ.๙)
วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

ชาติภูมิ

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม นามเดิม **ประยูร** นามสกุล **พยุงธรรม** เกิดเมื่อวันศุกร์เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๕๙ (ถ้าเป็นปัจจุบันเป็นปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐) ที่บ้านท่าเรือ ตำบลประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี

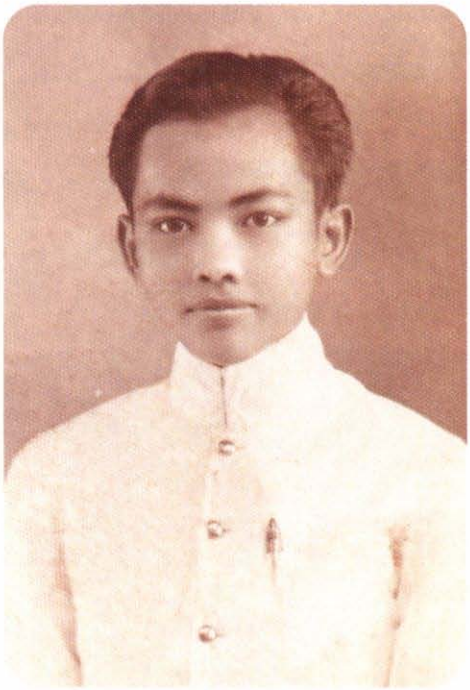

เป็นบุตรคนสุดท้องของ**พ่อธูป พยุงธรรม** และ**แม่ทองหยิบ พยุงธรรม** มีพี่ ๗ คน ตายแต่ยังเล็ก ๓ คน เหลือ ๔ คน บรรพบุรุษอยู่บางกรวย นนทบุรี อพยพไปอยู่ประจันตคามเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๓

สมบัติห้องสมุดวัฒนธรรม

จากซ้ายคนที่ ๒ และ ๓ โยมมารดา-บิดา

บ้านเกิด อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี

ถ่ายร่วมกับสมเด็จพระสังฆราชฯ (จวน อุฏฐายีมหาเถร) และโยมบิดา

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ฌาณวรมหาเถร) พระอุปัชฌาย์

บรรพชา-อุปสมบท

ได้มาอยู่ที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๒) โดยมิเคยย้ายไปอยู่ที่ไหนเลย ได้บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๔๗๖ ณ พัทธสีมาวัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบ-ศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร โดยมี **เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** (เจริญ ฌาณวรมหาเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อวันพุธที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๘๐ ณ พัทธสีมาวัดเทพศิรินทราวาส โดยมีเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ฌาณวรมหาเถร) เป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระอุดมศีลคุณ (อินทร อคฺคิทตฺตเถร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ มีพระครูวินัยธร เพ็ชร (ปภงฺกรเถร) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ มีหม่อมเจ้าหญิงกรณิกา จิตรพงศ์ พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ทรงเป็นพระอุปถัมภิกา ได้รับฉายาว่า **สนฺตงฺกุโร** ซึ่งแปลว่า ***หน่อ*** หรือ***เชื้อสาย*** หรือ ***ทายาทของผู้สงบ*** (ฉายานี้ได้รับมาตั้งแต่เป็นสามเณรพรรษาแรก) และได้จำพรรษาที่วัดนี้ตลอดมา โดยมิได้ไปจำพรรษาที่อื่นเลย

สมบัติห้องสมุดวัดศรี

วิทยฐานะ

ด้านสามัญศึกษาสอบ ป.๕ ได้เป็นคนแรกที่โรงเรียนประชาบาลประจำอำเภอประจันตคาม โดยสอบคนเดียวได้คนเดียว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ครั้งนั้นชั้น ป.๕ เป็นชั้นสูงสุดของการศึกษาในอำเภอนั้น เริ่มเรียนหนังสือเมื่ออายุราว ๖ ขวบ โดยพ่อเป็นครูสอนและให้เข้าโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในชั้น ป.๑

ด้านปริยัติศึกษา

แผนกธรรมได้นักธรรมชั้นเอก

แผนกบาลีได้ป.ธ. ๙

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระศรีวิสุทธิญาณ**

พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ **พระราชสุมนต์มุนี**

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ **พระเทพกวี**

พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ **พระธรรมธัชมุนี**

พ.ศ. ๒๕๒๘ สถาปนาขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ ที่ **พระญาณวโรดม**

พ.ศ. ๒๕๔๖ สถาปนาขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏ ที่ **สมเด็จพระญาณวโรดม**

ด้านการปกครอง

-เป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส

-เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดชูจิต-ธรรมาราม

-เป็นประธานกรรมการวัดเทพศิริน-ทราวาส

-เป็นสมาชิกสังฆสภา (ตามพ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๘๔)

-เป็นพระอุปัชฌาย์

-เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

-เป็นคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

-เป็นกรรมการบริหารคณะธรรมยุต

-เป็นเลขาธิการคณะธรรมยุต (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๔๔)

-เป็นอุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหา-มกุฏราชวิทยาลัย

-เป็นเลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏ-ราชวิทยาลัย ฯลฯ

ด้านการศึกษา

-จัดตั้งโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุตชั้นต้น และโรงเรียนพระสังฆาธิการคณะธรรมยุต ชั้นสูง

-จัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศูนย์พระพุทธ-ศาสนาวันอาทิตย์

-จัดทำหลักสูตรและระเบียบบริหารศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์

-เป็นกรรมการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวง เปรียญธรรม ๙ ประโยค

-เป็นผู้แทนสภาการศึกษามหามกุฏ-ราชวิทยาลัย ในการดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมสายสามัญ กับทำหลักสูตรร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการ และในการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ร่วมกับกรรมการกฤษฎีกา และคณะกรรมาธิการของรัฐสภา ฯลฯ

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

ด้านการเผยแผ่

-เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๗

-เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ (ธรรมยุต)

-จัดตั้งโรงเรียนวาทศิลป์ และเป็นผู้สอนวิธีการเผยแผ่แก่พระธรรมทูต

-จัดทำหนังสือและหลักสูตรวิชาการเผยแผ่ ฯลฯ

ด้านสาธารณูปการ

-สร้างศาลาพยุงธรรม ที่วัดศรีประจันตคาม อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี

-ร่วมสร้างวัดชูจิตธรรมาราม อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

-เปิดอบรมวิชาโบราณคดีและการนวกรรมแก่พระสังฆาธิการ เพื่อให้รู้จักคุณค่าของโบราณวัตถุ โบราณสถาน วิธีการสร้าง วิธีการซ่อม เป็นต้น ฯลฯ

ด้านวิเทศสัมพันธ์

ได้เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศ ครบ ๖ ทวีป รวม ๔๗ ประเทศ และได้ตามเสด็จฯ สมเด็จพระสังฆราช ถึง ๔ พระองค์ คือ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสนมหาเถร) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

และ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร

งานวรรณกรรมที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้นิพนธ์ มีดังนี้

๑. จาริกอินเดีย (กว่าพันหน้า)
๒. จาริกจีนใหญ่ ๓ ครั้ง (๔ เล่ม)
๓. จาริกจีนใหญ่ ๕
๔. จาริกจีน-ทิเบต
๕. จาริกตุรกี กรีซ อียิปต์
๖. จาริกอเมริกาใต้ ๕ ประเทศ
๗. สากัจฉา
๘. ๑ ใน ๘๔,๐๐๐ (แผนชีวิต)
๙. Plan of Life (แผนชีวิต ภาคอังกฤษ)
๑๐. ศาสนาเปรียบเทียบ

๑๑. หลักกรรม
๑๒. พุทธภาษิต ๖ ภาษา (ไทย มคธ อินโดนีเซีย จีน อังกฤษ ฝรั่งเศส)
๑๓. นานาชีวิต
๑๔. พุทธศาสนาประวัติ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๓)
๑๕. ฒ ผู้เฒ่า
๑๖. แปลพระสูตรเป็นไทย
๑๗. มิลินทปัญหา
๑๘. ศาสนาต่างๆ
๑๙. ไวยากรณ์ภาษาสันสกฤต ๔ เล่ม

ฯลฯ

ด้านสาธารณะสงเคราะห์

-ขวนขวายจัดตั้งสถาบันแม่ชีไทย เพื่อเป็นศูนย์รวมแห่งแม่ชีไทยทั้งประเทศ
-เป็นกรรมการบริหารมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
-เป็นกรรมการกองอำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
-เป็นกรรมการมูลนิธิมหาวชิราลงกรณ์
-เป็นกรรมการมูลนิธิสิรินธร
-เป็นกรรมการมูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์
-เป็นกรรมการที่ปรึกษาโรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
-เป็นผู้ร่วมก่อตั้งวิทยาลัยมหาปชาบดีโคตมี โดยให้เป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของแม่ชีและผู้ที่บวชเป็นแม่ชีในระดับปริญญา อันเป็นหน่วยงานของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ฯลฯ

การอาพาธและมรณภาพ

นับตั้งแต่เจ้าประคุณสมเด็จฯ เดินทางกลับมาจากการปฏิบัติศาสนกิจในสหภาพยุโรปแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จฯ เริ่มมีอาการเวียนศีรษะ และริมฝีปากอ่อนแรง จึงได้เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ ในวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๙ ซึ่งคณะแพทย์ได้ทำการตรวจพบว่าเจ้าประคุณสมเด็จฯ มีอาการเส้นโลหิตในสมองด้านขวาตีบ ทำให้ร่างกายด้านซ้ายอ่อนแรง ซึ่งคณะแพทย์ได้ถวายการรักษาโดยการใช้ยาและทำกายภาพบำบัด ทำให้อาการอาพาธเริ่มดีขึ้น นอกจากอาการอาพาธในครั้งนี้แล้วท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังมีอาการอาพาธอื่นๆ ที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นมาระยะเวลานานแล้ว

ซึ่งได้แก่ การเป็นโรคหัวใจ โดยมีอาการเส้นโลหิตหัวใจตีบ โรคเกาต์ โรคไส้เลื่อน (ซึ่งโรคนี้เจ้าประคุณสมเด็จฯ เคยเข้ารับการผ่าตัดแล้ว แต่ต่อมาก็มีอาการดังกล่าวอีก)

เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ตื่นจากจำวัดในเวลา ๐๕.๓๐ น. ได้เดินไปเข้าห้องน้ำเพื่อชำระร่างกาย แต่ด้วยอาการอาพาธอันเนื่องมาจากภาวะติดเชื้อไข้หวัด ทำให้ท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ มีอาการไอ มีเสมหะ เจ้าประคุณสมเด็จฯ ไอเพียงสองครั้ง ร่างกายของท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็หมดสติในห้องน้ำ

จากนั้นคณะแพทย์โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ได้นำเจ้าประคุณสมเด็จฯ ไปรับการรักษาต่อที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ คณะแพทย์ได้ทำการปฐมพยาบาลเจ้าประคุณสมเด็จฯ อย่างเต็มสามารถ จนกระทั่งคณะแพทย์ได้ลงความเห็นว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้มรณภาพในเวลา ๐๗.๑๗ น. ด้วยอาการหัวใจวายเฉียบพลัน สิริรวมอายุได้ ๙๓ ปี ๘ เดือน ๙ วัน

ศาสนาต่าง ๆ

สมเด็จพระญาณวโรดม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายจิรายนต์ สังฆสุวรรณ
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี
ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔
ฝ่ายรับงานพิมพ์ โทร. ๐-๒๒๘๑-๗๗๙๐

คำนำ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย สถาปนาเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ และประกาศจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาขึ้นเมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ โดยในระยะแรกเรียกว่า สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย มีพระศรีวิสุทธิญาณ (สุชีโว สุชีพ ปุญญานุภาพ ป.ธ. ๙) เป็นเลขาธิการรูปแรก เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม ขณะเป็นพระมหาประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ธ. ๙ เป็นรองเลขาธิการ ครั้น พ.ศ. ๒๔๙๕ พระศรีวิสุทธิญาณ เลขาธิการลาสิกขา เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม ขณะเป็นพระมหาประยูร จึงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่ง เลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยสืบต่อมา และในศกเดียวกันก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ **พระศรีวิสุทธิญาณ**

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ต่อเนื่องมาแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นเวลา ๒๔ ปี ในระหว่างนี้ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์มาเป็นพระราชสุมนต์มุนี เป็นพระเทพกวี เป็นพระธรรมธัชมุนี

ในระหว่างดำรงตำแหน่งเลขาธิการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้พัฒนากิจการของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยในทุกด้าน กล่าวคือ

ด้านวิชาการ ได้ปรับปรุงหลักสูตรระดับปริญญาตรีของมหามกุฏราชวิทยาลัยมาเป็นระยะ จนเรียบร้อยสมบูรณ์ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และได้เปิดหลักสูตรปริญญาโทเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ แม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินการ แต่ก็ได้เป็นพื้นฐานให้มีการก่อตั้งบัณฑิตวิทยาลัยและเปิดหลักสูตรปริญญาโทและปริญญาเอกขึ้นเป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา ตั้งโรงเรียนครูปริยัติธรรมสำหรับฝึกอบรมพระภิกษุ

ผู้จะเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เพื่อเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรสามารถศึกษาวิชาสามัญตั้งแต่ชั้นประถมจนจบชั้นมัธยมและสามารถเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้สะดวกขึ้น ได้ส่งพระนักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยไปศึกษาขั้นปริญญาโท ณ มหาวิทยาลัยในประเทศอินเดียเป็นครั้งแรก เป็นการเปิดทางให้พระสงฆ์ไทยสามารถไปศึกษาต่อในต่างประเทศได้อย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

ด้านกิจกรรม ได้ริเริ่มกิจกรรมใหม่ ๆ ขึ้นหลายอย่าง กล่าวคือ จัดสัปดาห์พระไตรปิฎก เพื่อแสดงพระไตรปิฎกทั้งของฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานทั่วโลกขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยและได้จัดต่อเนื่องมาหลายครั้ง ก่อตั้งศูนย์พระพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไปได้ใช้วันเวลาว่างให้เป็นประโยชน์โดยการเรียนพระพุทธศาสนา ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนี้ได้รับความนิยมและแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วทั่วประเทศ ได้เปิดการสอบบาลีสำหรับคฤหัสถ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้คฤหัสถ์ผู้สนใจที่จะศึกษาพระปริยัติธรรมได้มีโอกาสศึกษา และสอบเช่นเดียวกับพระภิกษุสามเณร ปรากฏว่ากิจกรรมดังกล่าวนี้ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางและเจริญก้าวหน้าสืบมาจนปัจจุบัน ได้ก่อตั้งสถาบันแม่ชีไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ในความอุปถัมภ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อส่งเสริมแม่ชีให้มีโอกาสทางการศึกษาและมีสถานภาพที่ชัดเจนมั่นคง กิจกรรมนี้ได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง เป็นเหตุให้เกิดสถาบันการศึกษาชั้นสูงสำหรับแม่ชีขึ้นในเวลาต่อมา คือ มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย ซึ่งเป็นวิทยาลัยแห่งหนึ่งของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย นับเป็นการส่งเสริมสถานภาพสตรีที่สำคัญอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ เจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังได้เป็นผู้อุปถัมภ์มูลนิธิสถาบันแม่ชีไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์

ด้านการบริการวิชาการ ได้จัดส่งพระนักศึกษาไปสอนพระพุทธศาสนาในโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งกิจกรรมนี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก กระทั่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นหน่วยงานหนึ่งในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย คือ แผนกพระธรรมวิทยากร ให้ความร่วมมือด้านวิชาการแก่สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ (ธรรมยุต) มาโดยตลอด ตั้งแต่เริ่มต้นจนได้แต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ (ธรรมยุต) ในปัจจุบัน

ด้านการเผยแผ่ ได้จัดให้คณาจารย์และพระนักศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย บรรยายธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ซึ่งได้ดำเนินการมาตั้งแต่แรกตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อมีการดำเนินงานพระธรรมทูตภายในประเทศ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยก็ได้รับภาระดำเนินงานพระธรรมทูตในประเทศ สายที่ ๗ โดยมีเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นหัวหน้า นอกจากกิจกรรมเผยแผ่ดังกล่าวแล้วเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังได้เรียบเรียงหนังสือทางพระพุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ จัดพิมพ์เผยแพร่ในนามของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยอีกเป็นจำนวนมาก

ด้านวิเทศสัมพันธ์ นับแต่เจ้าประคุณสมเด็จฯ ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ ก็ได้เดินทางไปดูกิจการพระศาสนาและการศึกษาในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกกว่า ๔๐ ประเทศเพื่อนำประสบการณ์และความรู้มาพัฒนามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง

เมื่อพ้นวาระดำรงตำแหน่งเลขาธิการของมหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็ยังคงปฏิบัติหน้าที่ในด้านอื่น ๆ เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยต่อมาอีกจนตลอดชนมชีพของท่าน กล่าวคือเป็นอุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยายาลัย และเป็นองค์อุปถัมภ์ในโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช-

วิทยาลัยมาโดยตลอด แม้ว่าจะเจริญด้วยพรรษายุกาล เจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็ไม่เคยแสดงอาการเบื่อหน่ายท้อแท้ต่อการปฏิบัติภารกิจเพื่อความเจริญก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ในบั้นปลายของชนมชีพ แม้สุขภาพร่างกายจะไม่ค่อยอำนวยนัก เจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็ยังคงรับสนองภารกิจของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยอีกหลายอย่าง กล่าวคือเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาสำนักฝึกอบรมพระธรรมยุตไปต่างประเทศ (ธรรมยุต) เป็นประธานที่ประชุมทางไกลข้ามทวีประหว่างเอเชียและทวีปอเมริกาเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นที่ปรึกษาการประชุมสุดยอดผู้นำพระพุทธศาสนาแห่งโลก ครั้งที่ ๔/๒๕๔๘ เป็นที่ปรึกษาคณะธรรมยุตในสหรัฐอเมริกาพร้อมทั้งได้เดินทางไปร่วมประชุมหลายครั้ง เป็นที่ปรึกษาโครงการย้ายมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เนื้อที่ ๑๘๐ ไร่ มูลค่า ๒,๒๐๐ ล้านบาท โดยได้ดำเนินการแล้วเสร็จ ร้อยละ ๘๐ และเจ้าประคุณสมเด็จฯ ได้เดินทางไปเป็นประธานเปิดอาคารหอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม ณ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เลขที่ ๒๔๘ หมู่ที่ ๑ ถนนศาลายา-นครชัยศรี ตำบลศาลายา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เป็นครั้งสุดท้าย เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

กล่าวได้ว่า เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดมได้อุทิศและทุ่มเทเวลา ๖๓ ปี เพื่อการพัฒนาและสร้างสรรค์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยอย่างแท้จริง

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมด้วยผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนักศึกษาทั้งมวล ขอน้อมอุทิศถวายกุศลบุญราศีอันจะพึงเกิดมีแต่การจัดพิมพ์หนังสือศาสนาต่าง ๆ มอบเป็นธรรมทานโดยเสด็จพระราชกุศลในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ แด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺ-

กุรเถร) ขอกัลปนาผลนี้จงสัมฤทธิ์อิฏฐวิบุลมนุญผล ตามควรแก่คติวิสัย ทุกประการ เทอญ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๐ มีนาคม ๒๕๕๓

กตัญญูกตเวทิตาธรรม

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐) สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ แต่โดยการก่อตั้ง เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ และจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๓)

๖๓ ปี แห่งการบริหาร การจัดการศึกษา การบริการ ตามแนวทางแห่งคติพจน์ **"ระเบียบ สามัคคี บำเพ็ญประโยชน์"** ไปสู่จุดหมายปลายทางแห่งความสำเร็จแห่งบริหารบริการการศึกษา **"วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโ เทวมานุเส. ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในเทพและมนุษย์"** เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุรเถร ป.ธ.๙) อยู่ในสถาบันแห่งนี้มาโดยตลอด

พระมหาประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ธ.๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ หรืออธิการบดี ลำดับที่ ๒ ต่อเนื่องจากพระศรีวิสุทธิญาณ (สุชีพ สุชีโว ป.ธ.๙) เลขาธิการ หรืออธิการบดี ลำดับที่ ๑ และสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจารเถร ป.ธ.๕) เลขาธิการ หรืออธิการบดี ลำดับที่ ๓ ได้รับตำแหน่งทางการบริหารงานที่สำคัญและเป็นต้นทางแห่งงานอันยิ่งใหญ่ในอดีตถึงการมรณภาพ

ในนามพระศรีวิสุทธิญาณ พระราชสุมนต์มุนี พระเทพกวี พระธรรมธัชมุนี พระญาณวโรดม และสมเด็จพระญาณวโรดม ๖๓ ปี ใน มมร กับ ๙๓ ปีเศษ แห่งอายุกาล ได้ทุ่มเทแรงกาย แรงปัญญา และแรงใจอย่างเสมอต้นเสมอปลาย เป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่ศิษย์ มมร ทุกรุ่น

ในการจัดการศึกษา ๖๓ ปี ๖๓ รุ่น เจ้าประคุณสมเด็จฯ อยู่กับศาสนศาสตรบัณฑิต (ศน.บ.) หรือปริญญาตรี ๕๕ รุ่น ศาสนศาสตร-

มหาบัณฑิต (ศน.ม.) หรือปริญญาโท ๑๗ สมัย และศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ศน.ด.) หรือปริญญาเอก ๑ สมัย เป็นความภาคภูมิใจเป็นกำลังใจเป็นที่เทิดทูนด้วยความเคารพสักการะในเจ้าประคุณสมเด็จฯ เป็นภาพติดตาประทับใจในศิษย์ทุกคน

โอวาทคำสอนในทุกวันทุกครั้งแห่งการไหว้พระสวดมนต์ โอวาท คำสอน คำเตือน คำแนะนำฯ เป็น **"มรดกธรรม"** เป็นสิ่งที่ศิษยานุศิษย์ทุกคนควรนำไปประพฤติปฏิบัติเช่นเดียวกับกาลอยู่แห่งชีวิตของเจ้าประคุณสมเด็จฯ

งานควบคุมนโยบายในฐานะอุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ก็ได้ดูแลแทนเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก องค์นายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ปฏิบัติมาด้วยดีโดยตลอด และโครงการย้ายมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผลงานสุดท้าย ได้สร้างสถานที่แห่งใหม่ในเนื้อที่ ๑๘๐ ไร่ มูลค่า ๒,๒๐๐ ล้านบาท ได้ดำเนินการแล้วเสร็จ ร้อยละ ๘๐ สามารถใช้สอยได้แล้ว และได้ไปเปิด **"หอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม"** เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ และเป็นครั้งสุดท้ายที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ โปรดประทานเมตตาธรรมต่อชาว มมร

น้อมสมนึกใน **"กตัญญูกตเวทิตาธรรม"** โอวาทธรรม วิทยาการต่างๆ นานาประการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จะ **"สืบสาน สร้างสรรค์ และส่งเสริม"** ให้สมกับพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่ได้รับประทานความเมตตา เพื่อให้สถาบันแห่งนี้ดำรงตั้งมั่นสถาพรตลอดไป

พระเทพปริยัติวิมล

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาพมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๖๓ ปี แห่งเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๕๒)

อดีต : เลขที่ ๒๘๗ อาคารหอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

ปัจจุบัน : เลขที่ ๒๔๘ วัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐ (พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๕๒)

อนาคต : เลขที่ ๒๔๘ หมู่ที่ ๑ บ้านวัดสุวรรณ ถนนศาลายา-นครชัยศรี ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๗๐ (พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๓)

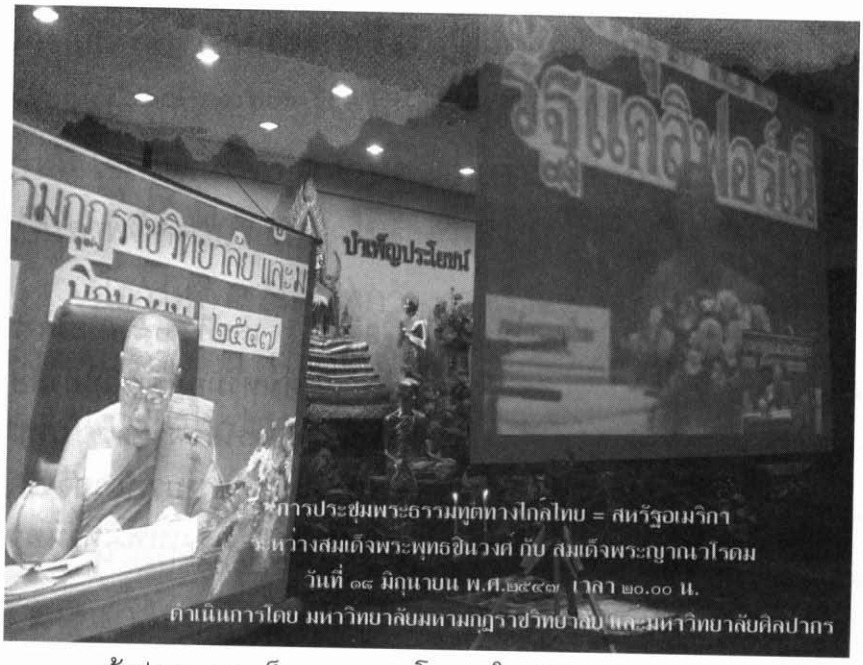

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (ในทวีปอเมริกา ณ วัดป่าธรรมชาติ เมืองลาพวนเต้ รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา) และเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ในทวีปเอเชีย ณ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร) เป็นประธานการประชุมทางไกลข้ามทวีป วันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๔๗

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม ประธานจัดประชุมสุดยอดผู้นำพุทธศาสนาแห่งโลก ครั้งที่ ๔/๒๕ วันที่ ๑-๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๘ ณ หอประชุมกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ กองทัพเรือ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร (๒๒ ประเทศ ๔,๐๐๐ คนเศษ)

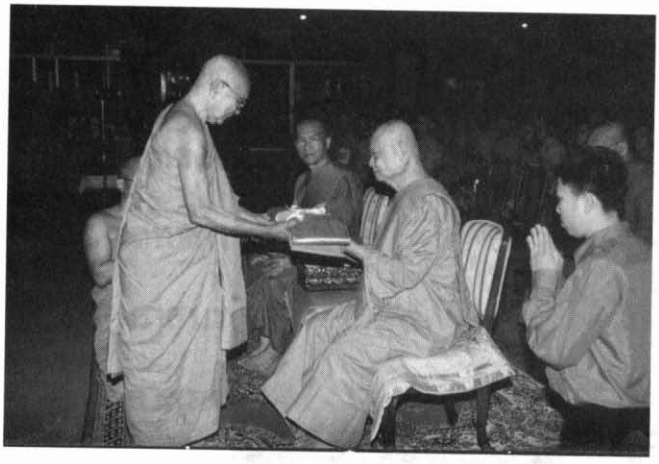

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แด่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และเจ้าประคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ศิษย์เก่า มมร รุ่นที่ ๑)

หอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย แห่งใหม่ที่ศาลายา ค่าก่อสร้าง ๖๗ ล้านบาท

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณวโรดม เปิดอาคาร เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๒

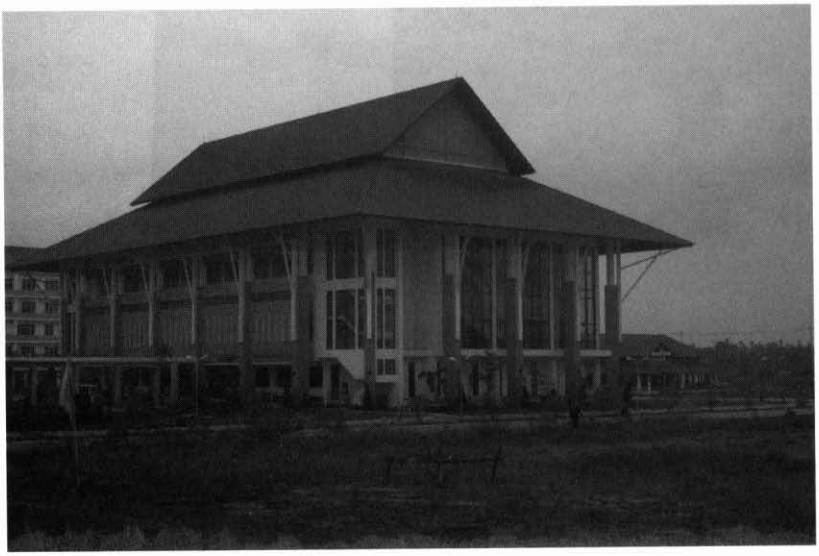

หอสมุดสมเด็จพระญาณวโรดม

สารบาญ

เรื่อง		หน้า
๑ ศาสนาต่าง ๆ	— ศาสนาคืออะไร	๑
	— เหตุให้เกิดศาสนา	
	— ประเภทของศาสนา	
	— ความสำคัญของศาสนา	
๒ ลัทธิศาสนาพราหมณ์–ฮินดู		๖
๓ พระพุทธศาสนา	— เถรวาท	๕๐
	— มหายาน	๒๒๒
๔ ศาสนาโซโรอัสเตอร์		๓๐๑
๕ ศาสนาเชน		๓๑๑
๖ ศาสนาสิกข		๓๒๕
๗ ลัทธิศาสนาเต๋า (เล่าจื๊อ)		๓๔๓
๘ ลัทธิศาสนาขงจื๊อ		๓๕๕
๙ ลัทธิศาสนาชินโต		๓๗๓
๑๐ ศาสนา ยิว–คริสต		๓๘๐
๑๑ ศาสนา คริสต		๓๙๑
๑๒ ศาสนา อิสลาม		๔๔๕
๑๓ อักษรย่อคัมภีร์อ้างอิง (เถรวาท)		๕๒๗

ศาสนาต่าง ๆ

ศาสนา ได้แก่ประดิษฐกรรมทางความคิดอันสูงสุดของคน ซึ่งมีแต่ของคนเท่านั้น ของสัตว์ไม่มี ดังนั้นศาสนาจึงเป็นสมบัติของคน ทำคนให้เป็นคนเพราะมีสมบัติของคน ถ้าคนไร้ศาสนาก็เท่ากับว่าไม่มีสมบัติของคน

ศาสนา คือ อะไร ? ศาสนา คือคำสั่ง (บังคับให้ทำ) คำสอน (แนะนำชักชวนให้ทำ) คำสั่งสอน การปกครอง เป็นต้น และโดยทั่วไปคือคำสั่งสอน

เหตุให้เกิดศาสนา เหตุให้เกิดศาสนามีมาก แล้วแต่จะว่ากันไป แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็มี ๓ คือ ความกลัว ความไม่รู้สภาวะของธรรมชาติ และความช่างคิดของคน คนเห็นธรรมชาติ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า น้ำท่วม ภูเขาพัง งูร้าย ความเจ็บ ความตาย เป็นต้น ก็กลัว หรือเห็นของใหญ่ของสูงน่าประหลาด เช่น ภูเขาสูง ภูเขารูปร่างแปลก ต้นไม้ใหญ่ เป็นต้น ก็นึกว่าคงมีสิ่งที่มีอำนาจลี้ลับบันดาลหรือสิงสถิตอยู่และสิ่งลี้ลับนั้นมีอำนาจบันดาลให้ มีความดี ความร้ายหายเจ็บ ให้พ้นอุปสรรคเป็นต้นได้ จึงพากันเคารพกราบไหว้สิ่งนั้นด้วยวิธีต่าง ๆ เพื่อที่จะให้สิ่งนั้นชอบ แล้วจะได้ไม่บันดาลความร้าย จะบันดาลความดีหรือสิ่งดี ๆ ให้แก่ตัวและพวกของตัว แล้วพิธีกรรมก็เกิดขึ้นมา ในพิธีกรรมนั้นนอกจากจะมีสิ่งของแล้ว ยังมีการกล่าวคำบูชา ยกยอ เป็นต้น และต้องมีผู้แทนของคนกลุ่มนั้น ๆ ทำหน้าที่ประกอบพิธีแทน ผู้แทนอย่างนี้จะพูดจาว่ากล่าวอะไร คนก็เชื่อฟัง นี้เป็นต้นเหตุแห่งศาสนา และศาสดา หรือผู้นำทางศาสนา

โดยทั่วไปและดั้งเดิม ต่อมาเรื่องศาสนาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ มาจนเป็นศาสนาแห่งความเชื่อบ้าง เหตุผลบ้าง ดังในยุคนี้ และเหตุแห่งการเกิดขึ้นของศาสนานั้น ๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ เช่น พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาซิกข์ เป็นต้น

คำสั่งสอนที่ได้ชื่อว่าศาสนา คำสั่งสอนทุกอย่างมิใช่จะเรียกว่าเป็นศาสนาทั้งหมด แต่คำสั่งสอนที่จะเรียกว่าเป็นศาสนานั้นต้องมีลักษณะดังนี้คือ

๑. เป็นคำสั่งสอนที่ประกอบด้วยความเชื่อถือ

๒. เป็นคำสั่งสอนที่ว่าด้วยศีลธรรม จรรยา พร้อมทั้งผลของการปฏิบัติตาม

๓. เป็นคำสั่งสอนที่มีผู้ตั้งหรือผู้เป็นศาสดา ซึ่งรู้ได้ทางประวัติศาสตร์

๔. เป็นคำสั่งสอนที่มีผู้รับผิดชอบในการสืบศาสนา เช่น ภิกษุหรือบาทหลวง เป็นต้น

๕. เป็นคำสั่งสอนที่กวดขันในความจงรักภักดี นับถือศาสนานี้แล้วจะไปนับถือศาสนาอื่นไม่ได้

๖. เป็นคำสั่งสอนที่มีผู้นับถือ (ศาสนิกชน) มากพอสมควร

คำสั่งสอนใดประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๖ ข้อนี้ คำสอนนั้นจึงเรียกได้ว่า ศาสนา นอกจากนี้เรียกว่าลัทธิบ้าง ปรัชญาบ้าง โอวาทบ้าง อนุศาสน์บ้าง สั่งสอน ตักเตือน เหล่านี้บ้าง

ลัทธิ เช่น ลัทธิขงจื๊อ ลัทธิเต๋า เป็นต้น

ปรัชญา เช่น ปรัชญาตะวันออก ตะวันตก หรือของคนนั้นคนนี้ เป็นต้น

โอวาท เช่น ในหลวงพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ทหาร เป็นต้น

อนุศาสน์ เช่น พูดสอนบ่อย ๆ ณ ที่มีคนมากในที่ประชุม

สั่งสอน เช่น พ่อแม่สอนลูกเป็นการภายใน

ตักเตือน เช่น ผู้ใหญ่ตักเตือนผู้น้อย ผู้มีอำนาจเหนือกว่าเตือนผู้อยู่ในปกครองของตนเป็นการภายในหรือเพื่อนเตือนเพื่อน

ประเภทของศาสนา ศาสนามีหลายประเภท เช่น มีพระเจ้าองค์เดียว–หลายองค์ เป็นศาสนาประจำชาติ–ทั่วไป เป็นต้น แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปมี ๒ คือ มีพระเจ้าผู้สร้างทุกอย่าง เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม กับไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง เช่น พระพุทธศาสนา ศาสนาเชน

ความสำคัญของศาสนา ศาสนามีความสำคัญดังนี้

๑. มีความสำคัญต่อชาติ ประเทศ กลุ่มชนนั้น ๆ ในด้านต่าง ๆ เช่น ในด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม วรรณกรรม วิจิตรศิลป และสามัคคีธรรม เป็นต้น เช่น บีรามิด และวังวาติกัน เป็นอาทิ

๒. บางชาติใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการเมืองและการปกครอง

๓. ทำให้คนปกครองตัวเองได้ทั้งในที่ลับ ทั้งในที่เปิดเผย

๔. ทำให้คนนับถือดำเนินชีวิตอย่างมีหลัก

๕. ศาสนาทำให้คนต่างจากสัตว์ (อาหารนิทฺทาภยเมถุนญฺจ สามญฺญเมตปฺปสูภินรานำ ธมฺโม หิ เตสำ อธิโก วิเสโส ธมฺเมน หีนา ปสูภิ สมานา การกิน, การนอน, ความกลัว, เมถุน, เป็นสิ่งสามัญ

ทั่วไปแก่คนแก่สัตว์ แต่ศาสนธรรมทำให้คนกับสัตว์ต่างกัน ปราศจากศาสนธรรมเสียแล้วคนกับสัตว์ ก็เท่ากัน)

๖. ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์มิใช่เป็นหุ่นหรือเครื่องจักร

๗. ทำให้คนมีหลักใจมีที่พึ่งทางใจ ดังนี้เป็นต้น

ศาสนาต่าง ๆ ในโบราณกาลมีศาสนามาก ตามยุคสมัย ตามประเทศ เช่น ศาสนาของพวกบาบิโลน (อยู่แถวประเทศอิรัคเดี๋ยวนี้) พวกไอยคุปต์ (อียิปต์) พวกกรีก พวกโรมัน ลักษณะของศาสนาเหล่านี้นับถือว่ามีพระเจ้าผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง พระเจ้าและเทพเจ้าผู้เป็นบริวารมีลักษณะตามธรรมชาติ หรือตามสภาวะต่าง ๆ ของประเทศ เช่น มีเทพเจ้าแห่งทะเล แห่งแม่น้ำ แห่งภูเขา เป็นต้น และของกรีกนั้นมีเทพเจ้าคล้ายของพราหมณ์ เช่น มีเทพีแห่งฤทธิ แห่งความงาม และแห่งปัญญาเหมือนกัน มีมหาเทพอยู่บนภูเขา และอยู่ในทะเลคล้ายกัน

ส่วนของไอยคุปต์นั้น ถือคติว่า คนตายแล้ว ในที่สุดจะกลับไปอยู่กับพระเจ้าใหม่ ในรูปคน คล้ายในศาสนาคริสต์และอิสลาม ดังนั้นจึงมีการรักษาศพมิให้เสีย คือทำเป็นมัมมี่ และทำที่เก็บศพมิให้เป็นอันตราย คือทำปีรามิด

เนื่องจากมีเวลาศึกษาน้อย และบางศาสนามีความจำเป็นที่จะรู้ไม่มากนัก ในที่นี้จึงจะบรรยายเฉพาะบางศาสนาที่เห็นว่าควรรู้ และยังมีคนนับถืออยู่ในขณะนี้

ศาสนากับกฎหมายและกฎสังคม มีบางคนพูดว่า ศาสนาเหมาะสำหรับในสมัยที่กฎหมาย หรือกฎระเบียบของสังคมยังไม่เจริญหรือสมบูรณ์พอ ก็บัดนี้กฎหมายและกฎระเบียบของสังคมมี

พอแล้ว ดีแล้ว ดังนั้นศาสนาจึงไม่จำเป็นสำหรับยุคนี้ ข้อนี้ขอชี้แจงดังนี้

ศาสนานั้นคุมคนมิให้ทำชั่วได้รัดกุมกว่ากฎหมาย คือคุมได้ทั้งต่อหน้าคนทั้งลับหลังคน และคุมได้ถึงทางใจ กฎหมายเมื่อคนทำผิดถูกเจ้าหน้าที่จับไปฟ้องร้อง เมื่อศาลตัดสินว่ามีความผิดจึงผิด ถ้าศาลตัดสินว่าไม่ผิดทั้ง ๆ ที่คนนั้นผิดจริงแต่หลักฐานของโจทก์ไม่พอ ก็ไม่ผิด ไม่ต้องกล่าวถึงคนทำผิดแล้วยังไม่ถูกจับ ซึ่งทางศาสนาถือว่าผิดตั้งแต่ทำผิดทีเดียว ไม่ต้องรอให้ถูกจับหรือถูกฟ้องหรือถูกศาลตัดสินที่ว่าบัดนี้กฎหมาย กฎระเบียบของสังคมมีพอแล้ว ดีแล้ว ข้อนี้ก็ไม่เป็นความจริง เพราะต้องมีการแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม เปลี่ยนแปลงกันอยู่เสมอ ทุกยุคทุกสมัย

ลัทธิศาสนาพราหมณ์

ที่เกิด ประเทศอินเดีย

ศาสดา ไม่ปรากฏแน่นอน

ลัทธิศาสนานี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น

สนตธรรม ศาสนาที่ยั่งยืน

ไวทิกธรรม ศาสนาที่เกิดจากพระเวท

อารยธรรม ศาสนาที่เจริญดีงาม

พราหมณธรรม ศาสนาของพราหมณ์

ลัทธิศาสนานี้เป็นการยากที่จะอธิบาย ที่จะบรรยาย และที่จะหาจุดถูกต้องแน่นอน แม้พวกพราหมณ์ที่เป็นนักปราชญ์ก็รู้สึกอย่างนั้น เพราะ

๑. ลัทธิศาสนานี้ไม่มีศาสดาเป็นมนุษย์ และศาสดาไม่ได้อยู่ในโลกมนุษย์ เป็นเรื่องเก่าจนหาหลักฐานแน่นอนไม่ได้ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไร ข้อความในลัทธิ เช่น พิธีกรรม บทสวด เป็นต้น เดิมใช้ท่องจำด้วยปาก และปกปิดเป็นสมบัติส่วนตัว พอถึงคราวเขียนก็มีผู้เขียนกันหลายคน เช่น ฤาษีวยาส เป็นผู้เขียนคัมภีร์พระเวทเป็นคนแรก เป็นต้น และเขียนกันอีกหลายยุคหลายสมัย จึงมีทั้งคัมภีร์เก่าแก่ เก่ากลางและใหม่ เนื้อความก็ปะปนสับสนเข้าใจยาก ขัดแย้งกัน สมัยหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง อีกสมัยหนึ่งก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ฐานะของเทพเจ้าก็ไม่แน่นอน ภาวะของลัทธิศาสนาก็แปรไปเรื่อย จนในที่สุดกลายเป็นลัทธิศาสนาฮินดูไป (ภายหลังพุทธกาล)

อนึ่ง คัมภีร์ไตรเพท ซึ่งเป็นหลักของลัทธิศาสนานี้ ก็ยุติไม่ได้ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไร บางอาจารย์ว่ามีมาก่อนพุทธกาลกว่าพันปี บ้างก็ว่าก่อนพุทธกาล ๒๐๐๐ – ๒๕๐๐ ปี แต่ มร. เจมส์ เอส. เมสตัน อดีตข้าหลวงอังกฤษประจำอินเดีย นักวิทยาการเกี่ยวกับอินเดียกล่าวว่า คัมภีร์พระเวทนั้น เพิ่งรวบรวมเป็นอันเดียวกัน สำเร็จเมื่อราว ค. ศ. ๑๒๐๐ หรือราว พ. ศ. ๑๗๕๐ ก่อนสมัยสุโขทัยเล็กน้อยนี่เอง

ลัทธิศาสนาพราหมณ์–ฮินดู

๒. การจัดสมัยของลัทธิศาสนานี้ เพื่อสะดวกในการเขียนก็ยุ่งยาก เพราะต่างคนต่างจัด เช่น ส.ราธกฤษณัน นักปรัชญา และอดีตประธานาธิบดีอินเดีย จัดเป็น

ก. สมัยที่หนึ่ง คือ สมัยพระเวท เวลา ๑๐๐๐ –๑๐๐ ปี ก่อน พ.ศ.

ข. สมัยที่สอง ตรงกับสมัยพุทธกาล ราว ๑๐๐ ปี ก่อน พ.ศ. ถึง พ.ศ. ๗๐๐

ค. สมัยที่สาม คือ สมัยฮินดู ราว พ.ศ. ๗๐๐ ปี ต่อไป

แต่หลวงวิจิตรวาทการ จัดเป็น ๔ สมัย คือ

๑. สมัยอริยกะ (อารยัน) ที่เรียกอริยกะนั้น เรียกตามสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒. สมัยพระเวท

๓. สมัยพราหมณกะ

๔. สมัยอุปนิษัท–ฮินดู

ในที่นี้จะจัดสมัยตามหลวงวิจิตรวาทการ ดังนี้

๑. **สมัยอริยกะ** เริ่มตั้งแต่พวกอริยกะอพยพจากอิหร่านเข้ามาสู่อินเดีย สมัยนี้มีการเพิ่มเทพ (เทพ=เทวะ=สว่าง,มีแสง,ประเสริฐ, ผู้เล่นสบาย) เช่น พระอินทร คือ ผู้เป็นใหญ่เป็นผู้สร้าง (และอาจเป็นเหตุนี้เองจึงทำให้พวกอริยกะอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นพวกหัวเก่า นับถือเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง คือ อหุรมัศดา ได้แก่ พระอาทิตย์ (อหุร คือ เทพผู้เป็นอมตะ ไม่ตาย มาจากคำว่า อสุ = ลมหายใจ ร = มีสำเร็จรูปเป็น อสุรแปลว่า มีลมหายใจคือไม่ตาย ออกเสียง ส เป็น ห หรือ ฮ เช่น สินธุ เป็น ฮินธุ อสุรจึงกลายเป็น อหุรมัสดา แปลว่า แสงสว่าง) เดิมพวกอริยกะทั้งหลายซึ่งยังอยู่รวมกันใน

อิหร่าน ยังนับถือ อสุร หรือ อหุร เป็นเทพเจ้าของตนอยู่ (ดูในเรื่อง ศาสนาโซโรอัสเตอร์หรือปารฺซี ซึ่งเกิดก่อนพุทธกาล) ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทโบราณ ต่อมาอริยกะพวกหนึ่งเกิดสร้างพระ-อินทร์ขึ้นมานับถือ แข่งกับพระอหุรมัศดา จึงเกิดการแตกแยกกันอย่างรุนแรง ถึงขั้นทะเลาะวิวาท พวกหนึ่งซึ่งนับถือพระ-อหุรมัศดาก็เรียกพระอินทร์ว่าเป็นจอมปีศาจ (เทวานำ เทโว ตามธรรมดาแปลว่าจอมเทพ คือพระอินทร์ แต่พวกอริยกะเก่าเรียกว่าเป็นจอมปีศาจ) พวกที่นับถือพระอินทร์ก็เรียกพระอหุรมัศดาว่าเป็นจอมอสุร คือจอมยักษ์ เมื่อเป็นอย่างนี้จึงอยู่ด้วยกันไม่ได้ พวกพระอินทร์จึงอพยพมาประเทศอินเดีย ต้องต่อสู้กับพวกเจ้าถิ่นซึ่งเรียกว่า ทัสสยุหรือมิลักขะ (ข้อนี้มีเรื่อง เทวาสุรสงคราม ในธชัคคสูตร เป็นหลักพิจารณา) พวกที่อพยพมาอยู่อินเดียได้สร้างเทพเจ้าขึ้นอีกหลายองค์ เช่น พระสาวิตร (ตะวัน) พระวรุณะ (ฝน, น้ำ) พระยม (ผู้กำหนด, ผู้ทำลาย) กับเทพอรยะมัน มิตระ โสม (อหริมัน มิถระ โหม ในศาสนาปารฺซี) รวมเป็น ๔ องค์ เป็นเทพผู้รักษาโลกทั้ง ๔ ทิศ และได้กล่าวถึงการสร้างโลกของพระ-อินทร์ว่า พระอินทร์เป็นผู้จัดที่ และยกภูเขาเป็นหลังคาโลก พระยมปักเสาไม้ค้ำไว้ หลังคาโลกคือฟ้า

พราหมณ์ เทพเจ้าในสมัยนี้มี ๒ พวก คืออยู่บนโลกกับอยู่บนฟ้า ผู้ทำหน้าที่สวดบูชา อ้อนวอนติดต่อกับเทพเจ้า เรียกว่า พราหมณ์ (ภาษาลาติน เรียก ฟลาเมน แปลว่า ผู้ทำพิธี) และพราหมณ์ประจำตระกูล เรียกว่า ปุโรหิต

วิญญาณ–อาตมัน พวกอริยกะถือว่าคนตายแล้ว วิญญาณยังอยู่ ยังวนว่ายตายเกิดอยู่ ดังนั้นจึงต้องทำพิธีสังเวย

วิญญาณ หน้าที่สังเวยนั้นเป็นหน้าที่ของผู้ชาย คือ ต้องเป็นผู้ชาย และผู้เป็นเจ้าของ หรือ ประธานในพิธีสังเวยนั้น คือลูกชายที่เป็นใหญ่ในบ้าน ลูกชายนั้น สามารถป้องกันพ่อแม่ไม่ให้ตกนรกชุมที่ชื่อว่า บุตร ได้ ดังนั้นลูกชายจึงได้ชื่อว่า บุตร

พวกที่อพยพมาอินเดียนั้นได้รบพุ่งชนะเจ้าถิ่น เลยเรียกเจ้าถิ่นว่าเป็นยักษ์ เมื่อรบชนะได้จับเอามาเป็นบ่าว และเรียกว่าทาส (อาจมาจากคำว่า ทัสยุ)

พวกเจ้าถิ่นนั้นมีความเจริญทางการก่อสร้าง ทางความคิดและทางวัฒนธรรมมาแล้ว แต่รบสู้พวกอริยกะไม่ได้ (นัยว่าเพราะพวกอริยกะใช้รถรบถึงชนะ) แล้วพวกอริยกะได้ยอมรับความคิดของเจ้าถิ่นตามแบบของชาติที่อพยพ (เช่นคนไทยกับเขมรสมัยก่อนสุโขทัย และพวกกุบไลข่านกับจีน) ผสมกันกับความคิดของตน ข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดพระเวท และเริ่มสมัยพระเวท

ในสมัยอริยกะนี้ คำสั่งสอนมักปนอยู่ในคำสวด คำบูชาสรรเสริญเทพเจ้าจึงเป็นเรื่องต่างคนต่างทำ และในสมัยนี้เทพเจ้าไม่มีกำเนิด คือมีขึ้นมาเอง

๒. สมัยพระเวท เวท แปลว่ารู้ สมัยพระเวทมีคัมภีร์อยู่ ๓ เรียกว่า ไตรเพท คือ ฤคเวท (อิรุพเพท) เป็นคำฉันท์ สำหรับสวดอ้อนวอนและสรรเสริญเทพเจ้า ยชุรเวท (ยชุพเพท) เป็นคำร้อยแก้วว่าด้วยพิธีทำพลีกรรมและบวงสรวง สามเพท เป็นคำฉันท์สวดในพิธีถวายของแก่เทพเจ้าและขับกล่อมเทพเจ้าและต่อมามีการเพิ่ม อาถรรพเวท อันเป็นเรื่องคาถาอาคม มนต์ขลัง นำศิริมงคลมาสู่ตน นำความร้ายไปสู่ผู้อื่น และวิธีแก้อาถรรพต่าง ๆ

แม้จะมี ๔ คัมภีร์ดังกล่าวแล้วนั้น แต่ก็ยังเรียกไตรเพทเดิมทีนั้นมีฤคเวทคัมภีร์เดียว ต่อมาได้แยกคำสวดที่เป็นร้อยแก้วออกเป็นคัมภีร์ยชุรเวท แยกคำสวดที่เป็นคำฉันท์ ว่าด้วยวิธีถวายของบูชาแก่เทพและฉันท์สำหรับขับกล่อมเทพเป็นคัมภีร์สามเวท ส่วนที่เหลือจึงคงเป็นฤคเวท (ฤค แปลว่า คำฉันท์, สามแปลว่า สวด) ฤคเวทนี้ พระวิศิษฐฤษี กับวิศวามิตรฤษี เป็นผู้ได้สดับจากพระพรหมเรียกว่า ศรุติ แต่วยาสฤษี เป็นผู้เขียนคัมภีร์ไตรเพทเป็นคนแรก

ในสมัยไตรเพทนี้ การทำพลีกรรมบูชาและสวดสรรเสริญเทพเจ้าก็เพื่อให้เทพเจ้าโปรดและให้มาช่วยเหลือตน แต่ในสมัยต่อมาเช่นสมัยพราหมณะ ถือว่าการบูชาบวงสรวงเป็นการศักดิ์สิทธิ์แท้จริง เมื่อทำถูกวิธีแล้ว ย่อมสามารถบังคับเทพเจ้าได้ ถ้าสามารถบำเพ็ญได้ถึงขีดสุดของการบูชาแล้ว ผู้นั้นย่อมสามารถเป็นเทพเจ้าได้ทั้งเป็น

นิกายพราหมณ์ ในไตรเพทมีนิกายพราหมณ์ ๓ นิกาย คือ

๑. นิกายโหรดา มีหน้าที่บูชาในพิธี มีคัมภีร์ฤคเวทเป็นคู่มือ

๒. นิกายอุทคาดา มีหน้าที่สวดขับสังเวย มีคัมภีร์สามเวทเป็นคู่มือ

๓. นิกายอัธวรยุ มีหน้าที่จัดทำพิธี มีคัมภีร์ยชุรเวทเป็นคู่มือ

หน้าที่ของพราหมณ์ พราหมณ์มีหน้าที่ ๓ คือ สั่งสอน สังเวยและรับทักษิณา

เทพเจ้า ในสมัยนี้มีการเพิ่มเทพเจ้าอีกมาก และแบ่งเป็น ๓ พวก คือ

๑. อยู่บนสวรรค์ มีวรุณ สุร สวิตฤ วิษณุ อุษา อทิติ มิตระ อรยมัน อัศวิน

๒. อยู่บนฟ้า มี วาตะ อินทร รุทระ มารุต ชันยะ

๓. อยู่บนโลก มี อัคนี โสม ยม

ในสมัยแรกพระอินทร์ยังเป็นใหญ่กว่าเทพอื่น และมีลักษณะอย่างพระมหากษัตริย์ในโลกมนุษย์ เช่น เป็นนักรบ นักปกครอง มีเทพศาสตรา มีพาหนะทั้ง ๆ ที่เหาะได้ มีเทพผู้ทำหน้าที่นั้น ๆ เช่น มีพระพฤหัสบดีเป็นที่ปรึกษา มีพระยมกับพระรุทระ เป็นผู้ลงโทษ เป็นต้น

เครื่องบูชายัญ มี ๓ คือ สัตว์ เนย น้ำโสม การบูชายัญคือการเผาไฟเพื่อให้ควันและเปลวไฟนำเครื่องบูชาไปสู่เทพบนสวรรค์

วรรณะ ในสมัยนี้มีการแบ่งชนชั้นโดยบัญญัติเรื่องวรรณะขึ้น ๔ วรรณะ วรรณ แปลว่า สี โดยกำหนดสีของผิวกาย พวกอริยกะมีผิวสีขาว พวกเจ้าถิ่นมีผิวสีดำ พวกผิวขาวซึ่งเป็นผู้ชนะ เป็นชนชั้นปกครอง จึงดูหมิ่นพวกแพ้ผู้มีผิวดำ จึงแบ่งเป็นวรรณ คือ ชั้น ด้วยอาศัยผิวเป็นเครื่องกำหนด ดังนั้น จึงเรียกว่า วรรณ และสร้างกฎมีเกณฑ์เกี่ยวกับชั้นให้ซับซ้อนโดยลำดับ

๑. วรรณกษัตริย์ เป็นนักรบ นักปกครอง นักบริหารบ้านเมือง นัยว่าสืบเชื้อสายจากพระอาทิตย์ (เป็นสุริยวงศ์ พระพุทธเจ้าเป็นโคตมโคตร แปลว่า พวกพระอาทิตย์ตอนเที่ยง) ในสมัยพราหมณะ กล่าวว่าเกิดจากแขนพระพรหม ใช้สีแดงเป็นเครื่องหมาย

๒. วรรณพราหมณ์ เป็นผู้นำทางลัทธิศาสนา ทางวิทยาการ เป็นผู้สอน เป็นผู้รับทักษิณา เป็นผู้ประกอบพิธีบูชา เป็นต้น ในสมัยพราหมณะ กล่าวว่า เกิดจากปาก (พระโอษฐ์) ของพระพรหม ใช้สีขาวเป็นเครื่องหมาย

๓. วรรณแพศย์ เป็นพวกพ่อค้า ในสมัยพราหมณะกล่าวว่าเกิดจากพระเพลาของพระพรหม ใช้สีเหลืองเป็นเครื่องหมาย

๔. วรรณศูทร เป็นพวกกรรมกร ผู้ใช้แรงงาน ในสมัยพราหมณะกล่าวว่า เกิดจากพระบาทของพระพรหม ใช้สีดำเป็นเครื่องหมาย

คุณสมบัติของกษัตริย์ ต้องมีศูรตา (กล้าหาญ) วิริยะ (ความเพียร) ไธรยะ (ความมั่นคง) เตชะ (มีเดช) ทานะ (ให้) ทมะ (ข่มใจ) กษมา (อดทน) พราหมณภักติ (ภักดีต่อพราหมณ์) ปรสันนตา (แจ่มใส) รักษาภาวะ (ผดุงยุติธรรม) สัตยะ (ความสัตย์) ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์กล่าวว่าในเวลากาลวิบัติให้กษัตริย์ประกอบอาชีพอย่างอื่นได้ เช่น สอนหนังสือ (ปาฐนำ) บูชายัญ (ยชนำ) การให้ (ทานำ) อันเป็นหน้าที่ของพราหมณ์

คุณสมบัติของพราหมณ์ ต้องมี ศมะ (สงบ) ทมะ (ข่มใจ) ตปะ (เพียรพยายาม) เสาจะ (สะอาดบริสุทธิ์) สันโตษะ (สันโดษ) กษมา (อดทน) สรลตา (ซื่อตรง) ญาณะ (รู้) ทยา (เมตตา) อาสติกตา (จงรักภักดี) สัตยะ (ซื่อสัตย์) และมี ปฐนำ (การศึกษา) ปาฐนำ (ให้การศึกษา) ยชนำ (ทำพิธี) ยาชนำ (ทำพิธีให้คนอื่น) ทานำ (การให้) ปฏิคคหนำ (การรับ)

คุณสมบัติของแพศย์ ต้องมีความฉลาด คำนวณเป็น ภักดีต่อพระพรหม นับถือเคารพพราหมณ์และกษัตริย์ ในกาลวิบัติอาจประกอบอาชีพอื่นนอกจากค้าขายได้ แต่ต้องเป็นอาชีพที่สุจริต

คุณสมบัติของศูทร ต้องมี นันรตา (สงบเสงี่ยมเจียมตัว)

นิษกปฏตะ (ไม่เฉื่อยชา คดโกง) เศาจะ (สะอาดบริสุทธิ์) อาสติกตา (ภักดีต่อพระพรหม) อัสเตยยะ (ไม่ลัก) สัตย (มีความซื่อสัตย์) อาทรภาวะ (นับถือวรรณะที่สูงกว่าตน)

วรรณสังกระ ลูกที่เกิดจากพ่อแม่ต่างวรรณะ มีชื่อเรียกโดยเฉพาะคือ

ก. พ่อที่สูงกว่าแม่

๑. พ่อเป็นพราหมณ์แม่เป็นกษัตริย์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า มุรธาวสิกตะ

๒. พ่อเป็นพราหมณ์แม่เป็นแพศย์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า อัมนิษฐะ

๓. พ่อเป็นกษัตริย์แม่เป็นแพศย์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า มาหิษยะ (ปารศระ หรืออุคระ)

๔. พ่อเป็นแพศย์แม่เป็นศูทร ลูกที่เกิดมาเรียกว่า กรณะ

ข. แม่สูงกว่าพ่อ

๕. แม่เป็นพราหมณ์พ่อเป็นกษัตริย์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า สูตะ

๖. แม่เป็นพราหมณ์พ่อเป็นแพศย์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า ไวเทหกะ

๗. แม่เป็นพราหมณ์พ่อเป็นศูทร ลูกที่เกิดมาเรียกว่า จัณฑาล

๘. แม่เป็นกษัตริย์พ่อเป็นแพศย์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า มาคธะ

๙. แม่เป็นกษัตริย์พ่อเป็นศูทร ลูกที่เกิดมาเรียกว่า กษัตฤ

๑๐. แม่เป็นแพศย์พ่อเป็นศูทร ลูกที่เกิดมาเรียกว่า อาโยควะ

ค. หินชาติ คือผู้ที่มีอาชีพต่ำ ได้แก่ผู้มีอาชีพเป็นคนทอผ้าทอเสื่อ ทำเครื่องปั้น ทำล้อเลื่อน ตัดผม โกนหนวดแต่งหนวดเป็นต้น

วรรณะที่ ๑ – ๒ ต่างถือว่าตนเป็นใหญ่เป็นอันดับหนึ่ง

ในสมัยอริยกะ เทพเจ้าเกิดมาลอย ๆ ไม่มีผู้ให้กำเนิด แต่สมัยพระเวทต้องสร้างผู้ให้กำเนิดแก่เทพทั้งหลาย โดยเรียกว่าเป็นเทพบิดร คือพระประชาบดีกัศยป และสมัยพระเวทได้สิ้นสุดลงด้วยความสับสน พร้อมกับกำเนิดสมัยพราหมณะ

๓. **สมัยพราหมณะ** สมัยนี้สร้างพระพรหมขึ้นมานับถือบูชา กล่าวว่าพราหมณ์มาจากพระพรหม และยกย่องไว้เหนือพระอินทร์ โดยให้พระพรหมเป็นผู้สร้างทุกอย่าง (ในสมัยก่อนหน้านี้ ยกพระอินทร์ให้เป็นใหญ่เป็นผู้สร้าง มาสมัยนี้ ให้พระพรหมเป็นผู้สร้าง) พระพรหมสมัยพราหมณะนี้ ไม่มีตัวตน แทรกซึมอยู่ทั่วไป ไม่มีเพศ สีพระกายของพระอินทร์ก็แปรไป เช่น สมัยเดิมพระกายมีสีแสด ต่อมากลายเป็นสีเทา ต่อมากลายเป็นสีนวล แล้วแปรเป็นสีเขียวอย่างในขณะนี้ มีความสำคัญน้อยลง มีฐานะลดลง การที่พวกพราหมณ์สร้างพระพรหมขึ้นมานั้นเพื่อให้เป็นที่รับรองคำว่า พราหมณ (มาจากพระพรหม) ที่มีมาก่อน **พราหมณะ** ในสมัยพราหมณะนี้ พวกผู้นำทางศาสนาและผู้ศึกษานี้ยังคงเรียกตัวเองว่า พราหมณ์ แปลว่า วงศ์พรหม คือสืบเชื้อสายจากพระพรหม (ขอให้สังเกตดู พราหมณ์มีก่อนพรหม) พวกพราหมณ์แบ่งเป็น ๒ คือ ๑. สมณพราหมณ์ คือพราหมณ์นักบวชที่ไม่มีครอบครัว ๒. คฤหบดีพราหมณ์ คือพราหมณ์นักบวชที่มีครอบครัว

ในมานวธรรมศาสตร์ จัดพราหมณ์เป็น ๔ อาศรม คือ

๑. **พรหมจารี** นักศึกษา และก่อนจะเข้าศึกษา สมณพราหมณ์จะทำพิธีเสกมนต์บนตัวนักศึกษา และคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่ายัชโญปวีต คือ สายธุรำ หรือสายมงคล เฉวียงบ่าให้แล้วจึงเริ่มเรียน ตอนคล้องด้ายนั้น พราหมณ์ถือว่า เกิดอีกครั้งหนึ่งเป็นทวิช คือเกิด

สองครั้งเช่นนก ผู้จบการศึกษาแล้วทำพิธีตัดผม (เกศานตสันสการ) และมอบสิ่งตอบแทนแก่ครู (คุรุทักษิณา) พ้นจากเป็นนักศึกษา ย่อมมีสิทธิ คือ ๑. ศึกษาคัมภีร์พระเวทได้ ๒. สอนพระเวทได้ ๓. ทำพิธีบริจาค (ยัคนัม) ได้ ๔. รับทักษิณาได้ ๕. ให้ทานแก่คนต่างวรรณะได้

๒. **คฤหัสถ์** หมายถึงพราหมณ์ผู้อยู่บ้าน มีครอบครัว เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่อ่านคัมภีร์ สอน บูชาเอง และช่วยผู้อื่นบูชา

๓. **วนปรัสถ์** พราหมณ์อยู่ในป่า ละชีวิตในบ้าน ละครอบครัว บำเพ็ญตปะในป่า มีชื่อเรียกต่าง ๆ คือ

๓.๑	ฤษี	ผู้แสวงหาโมกษ
๓.๒	โยคี	ผู้บำเพ็ญโยคะ ทรมานใจ เพื่อให้ใจหรืออาตมันบริสุทธิ์แล้วไปรวมกับปรมาตมันคือมหาพรหม
๓.๓	ตาปส	ผู้บำเพ็ญตปะ ทรมานกาย
๓.๔	มุนี	ผู้สงบ บำเพ็ญตปะ นุ่งห่มสีเหลือง
๓.๕	สิทธา	ผู้สำเร็จได้ฌานสมาบัติ คือผู้บำเพ็ญตปะหรือโยคะสำเร็จแล้ว
๓.๖	นักพรต	ผู้บวชบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์ตามแบบพราหมณ์
๓.๗	ชฎิล	ผู้มุ่นผมสูงเป็นชฎา

ทั้ง ๗ ทำบรรณศาลา คือกระท่อมใบไม้อยู่ และถ้าอยู่หลายคนรวมกันในศาลาเดียวกันหรือรวมหลายศาลา ก็เรียกว่าอาศรม นักบวชเหล่านี้นุ่งห่ม

เปลือกไม้หรือหนังสัตว์ เลี้ยงชีพด้วยผลไม้ รากไม้ ใบไม้ในป่า จึงเกิดมีคัมภีร์อารัณยกะ สำหรับให้นักบวชเหล่านี้ได้ศึกษา

๔. **สันยาสี** หมายถึงพราหมณ์ผู้ท่องเที่ยว เลี้ยงชีพด้วยภิกขาจาร ใจมุ่งตรงต่อพระมหาพรหม

คัมภีร์พราหมณะ เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระเวทว่าด้วยพิธีกรรม เป็นคัมภีร์ว่าด้วยความรู้เกร็ดเกี่ยวกับกฎในการทำพิธี การออกเสียงในเวลาขับ พราหมณ์ต่างนิกายต่างมีคัมภีร์นี้เป็นของตนเองและปกปิด พราหมณ์ต้องศึกษาคัมภีร์นี้ร่วมกับคัมภีร์ไตรเพทด้วย

ทฤษฎีของพราหมณะ สมัยพราหมณะนี้แสดงว่า พระพรหมเป็นต้นแห่งสรรพสิ่ง เป็นผู้สร้างทุกอย่าง เป็นปรมาตมัน เป็นมหา-วิญญาณ วิญญาณของมนุษย์เป็นชีวาตมันของพระพรหม คือเป็นหน่วยหนึ่ง ๆ ออกจากพรหม ดุจประกายไฟออกจากกองไฟ แล้วมาเศร้าหมองเพราะสิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง (อุปกิเลส) ต้องตกอยู่ในสังสารวัฏ ต้องตายต้องเกิดจนกว่าอาตมันหรือวิญญาณจะบรรลุถึงนิรวาณ หรือโมกษพ้นจากเครื่องเศร้าหมอง มีความบริสุทธิ์แล้วกลับเข้าร่วมกับปรมาตมัน การร่วมเข้ากับปรมาตมันเป็นจุดประสงค์สูงสุดของการปฏิบัติในลัทธิศาสนานี้ มนุษย์จะเป็นอย่างไรแล้วแต่พรหม-ลิขิต วิธีทำให้ชีวาตมันถึงโมกษนั้นคือใช้ตปะ กับโยคะ มิใช่ด้วยการเส้นสรวงบูชายัญ ดังนั้นจึงมีนักบวชประเภทต่าง ๆ เช่น วนปรัสถ (ผู้อยู่ป่า) ฤษี (ผู้แสวงหา) ดาบส (ผู้บำเพ็ญตปะ) ปริพพาชก (ผู้เว้น, ผู้ท่องเที่ยว) ภิกษุ (ผู้ขอ) สันยาสี (ผู้สละ) โยคี (ผู้ประกอบความเพียร) ชฎิล (ผู้เกล้าผม) มุนี (ผู้สงบ) สิทธา (ผู้สำเร็จ) มีคัมภีร์ชื่อ อารัณยกะ เกิดจากนักบวชผู้อยู่ป่า เช่น พวกวนปรัสถ ฤษีและชฎิล

ตปะ คือทำตนให้ร้อน ได้แก่การทรมานตนเพื่อได้สิ่งที่ตนต้องการ ซึ่งมีอาการแตกต่างกันคือ ในสมัยแรกบำเพ็ญตปะเพื่อขอให้เทพเจ้าเห็นใจโปรดแล้วประทานพร ต่อมาการบำเพ็ญตปะย่อมเป็นไปเพื่อบังคับเทพเจ้าให้เร่าร้อน ต้องมาประทานพร ต่อมาบำเพ็ญตปะเพื่อย่างกิเลสให้หมดจากจิตหรืออาตมัน ให้อาตมันบริสุทธิ์ถึงโมกษะ พ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เข้าไปรวมกับปรมาตมัน คือพระมหาพรหมได้ ตปะในที่นี้คือ อัตตกิลมัตถานุโยค

โยคะ คือเครื่องประกอบหรือควบคุม โยคะเป็นเครื่องทรมานจิต (ตปะ เป็นเครื่องทรมานกาย) การบำเพ็ญโยคะ ต้องมีร่างกายแข็งแรง แล้วใจจะมีพลัง เรื่องของโยคะ มีการสอนวิธีนั่ง วิธีหายใจ วิธีระงับความคิดให้พ้นจากเครื่องเศร้าหมอง พ้นจากความผูกพันกับสิ่งภายนอก ทำใจให้แน่วแน่เป็นสมาธิ เรื่องของโยคะเป็นเรื่องฝึกใจให้อยู่ในขอบเขต แต่ไม่เกี่ยวกับเทพเจ้า ใจเป็นของบริสุทธิ์ผ่องใสมาแต่กำเนิด (คือปรมาตมัน) เครื่องเศร้าหมองทั้งหลายมาภายหลัง ความบริสุทธิ์ของจิต (ชีวาตมัน) ไม่ต้องทำใหม่ เพราะจิตบริสุทธิ์มาแต่เดิมแล้ว เป็นแต่กวาดล้างสิ่งเศร้าหมองที่มาแปดเปื้อนให้พ้นจากจิตเท่านั้น จิตก็จะเหลือแต่ความบริสุทธิ์ตามสภาพเดิม แล้วย่อมเข้าไปรวมกับปรมาตมัน คือพระพรหมได้ (ท่านราชกฤษนัน อดีตประธานาธิบดีอินเดียกล่าวไว้อย่างนี้)

ทางแห่งโยคะมี ๘ คือ ๑. ยมะ คือการงดเว้นการเหนี่ยวรั้ง ๒. นิยมะ การยึดถือหรือการปฏิบัติ ๓. อาสนะ ท่านั่ง ๔. ปราณายามะ วิธีหายใจ ๕. ปรัตยาหาระ วิธีขจัดอารมณ์ ๖. ฌานะ การเพ่ง ๗. ธารณะ การรักษาอารมณ์ คือสิ่งที่เพ่งไว้ ๘. สมาธิ การมีใจแน่วแน่

ลัทธิศาสนาพราหมณ์ยิ่งขยายกว้างยิ่งวิปริต ยิ่งยึดถือเรื่องวรรณ จนบางนิกายสามีรับประทานอาหารกับภรรยาไม่ได้ ลดความสำคัญของเทพเจ้าบางองค์ เช่น พระอินทร์ ยกเทพเจ้าบางองค์ซึ่งเคยต่ำให้สูง เช่น พระวิษณุ พระศิวะ และมีบัญญัติอะไรอีกมาก รวมทั้งหาทางสู้กับพระพุทธศาสนา สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุให้ลัทธิศาสนาพราหมณ์กลายเป็นฮินดู

๔. ฮินดู เกิดขึ้นหลังพุทธกาล ราว ๒๐๐ ปี เกิดขึ้นจากการปรับปรุงลัทธิศาสนาพราหมณ์สู้กับพระพุทธศาสนา (ในพระไตรปิฎกไม่ได้มีคำว่า วิษณุ หรือวิณหุ และคำว่าศิวะ ผู้เป็นเทพสำคัญในลัทธิฮินดูเลย คำว่า หินฺทุ ก็ไม่มี ข้อนี้แสดงว่า ลัทธิศาสนาฮินดูเกิดหลังพุทธกาลแน่นอน)

การปรับปรุงลัทธิศาสนาพราหมณ์ จนกลายเป็นลัทธิศาสนาฮินดูนั้น ได้ปรับปรุงด้วยการอนุโลมตามความชอบของประชาชนกับด้วยวิธีรวมเอามาเป็นของตนเช่น

พระพรหมเดิมไม่มีตัวตน ไม่มีเพศ ก็ให้มีตัวตนเป็นเพศชาย มีสี่หน้า สี่กร มีชายาชื่อพระสรัสวดี ผู้เป็นเทพเจ้าแห่งสติปัญญา ข้อนี้เป็นการปรับปรุงอนุโลมตามความชอบใจของประชาชน

อนึ่ง คนภาคเหนือของอินเดียนับถือพระศิวะ คนภาคใต้นับถือพระวิษณุ ก็รวบรัดเอาว่า พระศิวะกับพระวิษณุ ออกจากพระรุทระซึ่งเป็นเทพรุ่นเก่า และให้พระศิวะประทับบนเขาไกรลาศเป็นจ้าวเขา มีชายาชื่อ อุมา ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งฤทธิอำนาจ เป็นธิดาชาวเขา มีวัวนันทีเป็นเทพพาหนะ พระศิวะมีพระกายขาว เพราะอยู่ทางเหนือซึ่งหนาว ให้พระวิษณุประทับบนทะเลบนนาคเป็นเจ้าทะเล มีชายาชื่อพระลักษมี ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความงาม พระวิษณุมีพระกายสีคล้ำ

เพราะอยู่ทางใต้ ซึ่งประชาชนมีผิวดำ เพื่อไม่ให้แข่งเก่งกัน หรือขัดกัน จึงให้พระพรหม มีหน้าที่เป็นผู้สร้างตามเดิม ให้ประทับอยู่บนสวรรค์ เป็นเจ้าสวรรค์ ให้พระวิษณุเป็นผู้รักษา ให้ประทับอยู่ที่ทะเล ให้พระศิวะเป็นผู้ทำลาย ให้ประทับอยู่ภูเขาดังกล่าวแล้ว

ยุคนี้มีการเพิ่มเทพอีกมาก และสับสนมาก ในสมัยพระเวท พระวิษณุเป็นเทพชั้นต่ำ มาสมัยฮินดูกลายเป็นเทพชั้นสูง กลายเป็นผู้ให้กำเนิดพระพรหม คือกล่าวว่า พระวิษณุบรรทมหลับ ได้เกิดดอกบัวจากสะดือ (พระนาภี) ของพระองค์ ในดอกบัวมีพระพรหม ในระหว่าง พ.ศ. ๘๖๑–๑๑๙๐ ลัทธิฮินดูแตกแยกนิกายมาก บางนิกายมีความประพฤติทราม ส่งให้เกิดคัมภีร์ปุราณะ

คัมภีร์ นอกจากคัมภีร์ไตรเพท (รวมทั้งอาถรรพเพท) พราหมณกะ และอารัณยกะแล้ว คัมภีร์อุปนิษัท ยังเป็นอีกคัมภีร์หนึ่งซึ่งพราหมณ์บรรพชิตต้องศึกษาก่อนคัมภีร์ไตรเพท (อุปนิษัท แปลว่า นั่งใกล้)

อุปนิษัท คัมภีร์นี้ไม่มีใครรู้ว่า แต่งเมื่อไร ใครเป็นผู้แต่ง รู้แต่ว่าเป็นคัมภีร์เก่าแก่ก็มี เก่าก็มี กลางก็มี ใหม่ก็มี เพราะแต่งเพิ่มเติมกันเรื่อย และรวมคำสอนเอาไว้แม้ที่ขัดแย้งกัน ศจ.ออตโต สโตรอัส ชาวเยอรมันผู้เชี่ยวชาญในลัทธิศาสนานี้กล่าวว่า อายุของคัมภีร์นี้อย่างเก่าที่สุดเพียง ๑๐๐ ปี ก่อน พ.ศ. บางคัมภีร์ก็มีภายหลัง พ.ศ. หลายร้อยปี มีคำสอนที่เป็นหลัก คือ ปฏิเสธเรื่องเทพอื่นว่าไม่มีอะไรเทียบเท่าพระพรหมหรืออาตมัน และปฏิเสธพิธีกรรมบางประการ แต่ในคัมภีร์เดียวกันนี้ บางส่วนมีใจความขัดแย้งกับหลักคำสอนดังกล่าว คัมภีร์อุปนิษัทที่เก่าที่สุดแสดงวิธีบรรลุถึงความหลุดพ้นโดยไม่เกี่ยวกับการบวงสรวง คือด้วยวิธีบำเพ็ญตปะกับโยคะดังกล่าว

พราหมณ์คฤหัสถ์ ศึกษาคัมภีร์พระเวทก่อนแล้วจึงถึงอุปนิษัท เป็นเวทานตะ คือภาคจบของคัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณกะอารัณยกะและอุปนิษัท ได้รับนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ลึลับ เป็นศรุติ คือฟังมาจากพระเจ้า เช่นเดียวกับพระเวททั้ง๔ ความจริงเมื่อกล่าวถึงคัมภีร์พระเวทแล้วย่อมหมายเอาคัมภีร์ดังกล่าวแล้วด้วย

อนึ่ง ไตรเพทยังมีคัมภีร์อันเนื่องด้วยคัมภีร์ไตรเพท รองลงมาอีก เรียก อุปเวท คือ

๑. อายุรเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยแพทย์ศาสตร์

๒. คันธรรพเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการขับร้อง

๓. ธนุรเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยยุทธศาสตร์

๔. สถาปัตยเวท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการก่อสร้าง

วิธีเรียนพระเวท ถ้าจะให้ได้ผลต้องมีความชำนาญในเวทางค์ คือ องค์ประกอบของพระเวทก่อน จึงเข้าสู่การเรียนพระเวท เวทางค์มี ๖ คือ

๑. การศึกษา คือออกเสียง ครุ ลหุ ได้ถูกต้อง

๒. ฉันท์ รู้จักคณะฉันท์

๓. ไวยากรณ์ รู้จักวิธีแต่ง และรู้หลักภาษา

๔. นิรุกต รู้คำแปลของศัพท์ได้ถูกต้อง

๕. โชยติษ รู้เรื่องโหราศาสตร์

๖. กัลป รู้การทำพิธีต่าง ๆ

ใน ๖ ประการนั้น กัลปสำคัญที่สุด ด้วยแบ่งเป็น ๓ คือ

๑. เศราตสูตร ว่าด้วยพลีกรรม

๒. คฤหสูตร ว่าด้วยพิธีประจำบ้าน

๓. ธรรมสูตร ว่าด้วยกฎสำหรับประชาชนทุกวรรณ

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961184139

คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์หลังสุด (หลังพุทธกาล คือระหว่าง พ.ศ. ๘๖๑–๑๑๙๘) ที่พราหมณ์ได้แต่งขึ้น หลังจากที่ได้สร้างเทพเจ้าประจำสิ่งต่าง ๆ ไว้มาก จึงต้องแต่งคัมภีร์เป็นฐานรับรองความสำคัญ โดยเฉพาะพระวิษณุกับพระศิวะ และกล่าวว่าเทพเหล่านี้ได้เสด็จลงมาโปรดมนุษย์ โดยอวตารเป็นบุคคลนั้น ๆ คัมภีร์นี้แต่งเป็นกาพย์ ฉันท์ปนกัน คัมภีร์ทุกคัมภีร์มีการอ้างว่าผู้แต่งเป็นมุนีคนใดคนหนึ่ง โดยได้รับศรุติมาจากเทพเจ้า ในคัมภีร์นี้มีคัมภีร์ย่อย ๑๘ คัมภีร์ แบ่งเป็น ๓ นิกาย คือ

๑. **สาตวิกนิกาย** แสดงความจริง ความเที่ยงธรรม บทบาทของพระวิษณุกับฤษีนารท

๒. **ตมัสนิกาย** แสดงถึงสมัยเมื่อโลกยังมืด ทุกสิ่งยังมืด ยังไม่มีอะไร และกล่าวถึงบทบาทของพระศิวะ

๓. **ราชัสนิกาย** แสดงถึงโลกเต็มไปด้วยกิเลส และกล่าวถึงบทบาทของพระพรหม

หลักของคัมภีร์ปุราณะ ที่พราหมณ์อมรสิงห์ รัตนกวีของพระเจ้าวิกรมาทิตย์ แห่งกรุงอุชเชนี กล่าวว่ามีองค์ ๕ คือ ๑. กล่าวถึงการสร้างโลก ๒. กล่าวถึงความสิ้นโลกและกลับสร้างขึ้นใหม่ ๓. กล่าวถึงกำหนดเทพเจ้า ๔. กล่าวถึงกัลปแห่งพระมนู ๕. กล่าวถึงประวัติแห่งสุริยะวงศ์ (โคตมโคตร) และจันทรวงศ์

อวตาร (แบ่งภาค) (ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๐–๖๖๐) เนื่องจากนับถือเทพเจ้ามากองค์ ผู้นับถือก็พยายามให้เทพเจ้าที่ตนนับถือนั้นเป็นใหญ่กว่าเทพอื่น เป็นเหตุให้เกิดความแตกแยก เช่นเดิมกล่าวว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างทุกสิ่ง ต่อมากล่าวว่าพระศิวะเป็นผู้สร้าง กล่าวว่าพระวิษณุเป็นผู้ให้กำเนิดพระพรหม เพื่อแก้ปัญหาความแตกแยก

พวกพราหมณะจึงแบ่งหน้าที่ความเป็นใหญ่ คือ พระพรหมเป็นผู้สร้าง (คงหน้าที่เดิม) พระวิษณุเป็นผู้รักษา พระศิวะเป็นผู้ทำลาย ดังกล่าวมาแล้ว แต่คนทั่วไปนับถือพระวิษณุมาก จนเป็นนิกาย ชื่อไวษณุเวท และนับถือพระศิวะมากจนเป็นนิกายชื่อไศวเวท พระวิษณุหรือพระนารายณ์ ประทับอยู่ที่ ไวกุณฐ์ บนสวรรค์บ้าง บนทะเลบ้าง

ก่อน พ.ศ. ๒๐๐ มีวีรบุรุษและศาสดาหลายองค์ เช่น พระราม พระกฤษณะ พระโคตมพุทธเป็นบุคคลที่ชาวภารตะ หรืออินเดียครั้งนั้นๆ นับถือและเชื่อฟังมาก โดยเฉพาะพระโคตมพุทธะนั้น คำสอนของพระองค์ทำให้ศาสนาพราหมณ์อยู่ในฐานะลำบากมาก จึงหาทางแก้ไขจนแปรรูปมาเป็นลัทธิศาสนาฮินดู ในราว พ.ศ. ๒๐๐ และได้รวมเอาวีรบุรุษดังกล่าวและพระโคตมพุทธะ ว่าเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาแก้ไขปัญหาในโลก โดยสร้างหลักการว่า เมื่อเกิดปัญหาในโลก พระนารายณ์จะเสด็จอวตารลงมาช่วยเป็นยุค ๆ โดยอวตารเป็นคนบ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์บ้าง ดังในเรื่องนารายณ์ ๑๐ ปางบ้าง ๒๔ ปางบ้าง กว่านั้นบ้าง ตามยุค คือ

๑. **กฤตายุค หรือสัตยยุค** ยุคนี้เป็นยุคสัตยธรรม ไม่มีเทพ นาคยักษ์ มีแต่มนุษย์ ทุกสิ่งสำเร็จด้วยการนึก ไม่มีการซื้อขาย ไม่มีการแก่ เจ็บ ยุคนี้พระนารายณ์อวตารเป็นปลา (ในคราวน้ำท่วมโลก) และเต่า (ในคราวกวนน้ำทิพย์) เป็นหมู (ปราบยักษ์ม้วนแผ่นดิน) เป็นนรสิงห์ (ปราบยักษ์) ยุคนี้มีฤคเวทคัมภีร์เดียว

๒. **ไตรตายุค** ยุคนี้คนเลวลง มีการทำพิธีกรรมต่าง ๆ คนเอาใจใส่ในการทำพิธีกรรมให้ทานบำเพ็ญตบะ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ มิใช่เพื่อความดี ยุคนี้พระนารายณ์อวตารเป็นคนเตี้ย (วามน) เป็นพราหมณ์ถือขวาน (ปรศุราม)

๓. **ทวาปรยุค** ยุคนี้คนยิ่งเลว จากสี่ส่วนเหลือสองส่วน เกิดคัมภีร์ไตรเพทและอาถรรพเพท ในยุคนี้พระนารายณ์อวตารเป็นพระรามจันทรในสุริยวงศ์ คือพระรามในเรื่องรามายณะ หรือรามเกียรติ์ (ฤษีวาลมีกีเป็นผู้แต่ง หลังพุทธกาลราว ๕๐๐ ปี) และเป็นพระกฤษณะ ในจันทรวงศ์ ในเรื่องมหาภารตะ (ฤษีกฤษณะ ไทวปายนวยาส เป็นผู้แต่ง หลังรามายณะ ๑๐๐ ปี)

๔. **กลียุค** ยุคนี้คนยิ่งเลว จากสี่ส่วนเหลือส่วนเดียว สรรพสิ่งเลวร้าย มีโรค ภัย อดอยาก เป็นต้น พระนารายณ์อวตารเป็นพระโคตมพุทธะ เพื่อสอนให้ประชาชนหลงผิด จะได้ตกนรก เป็นการลงโทษ ที่เป็นมนุษย์ เป็นคนเลว และอวตารเป็นกัลกยหรือกัลกี ซึ่งยังไม่อวตารตอนนี้ แต่จะอวตารในตอนต่อไป (แผนทำลายพระพุทธศาสนาด้วยการกลืนพระพุทธศาสนา โดยวิธีอวตารนี้ เป็นแบบลึกซึ้งและได้ผล คือเมื่อถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นนารายณ์อวตารแล้ว คำสอนทุกอย่างของพระพุทธเจ้าก็เป็นของพระนารายณ์ ทำให้คนนับถือรูปปฏิมาของพระนารายณ์กับพระพุทธรูปมีความสำคัญเท่ากัน ในที่สุดพระพุทธศาสนาหายไป แต่พระนารายณ์และฮินดูยังอยู่ส่วนเรื่องพระกัลกี คือคติพระศรีอริยเมตไตรของพระพุทธศาสนา พระโมโลของจีน พระโมโรกูของญี่ปุ่น เมสไซอะฮของยิว และมหดีของอิสลาม)

ต่อมาประชาชนชาวอินเดียใต้ เกิด นับ ถือ เจ้าแม่ กาลี กันมาก พวก พราหมณ์ ก็ เลย ผนวก เจ้าแม่กาลีว่าเป็นปาง อวตารของ พระอุมา การผนวกนี้เกิดขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ ลงมา

พระพรหม ก่อนอื่นชาวพุทธต้องทราบก่อนว่าพระพรหม ในพระพุทธศาสนากับพระพรหมในลัทธิศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูนั้น ชื่อ

ตรงกันแต่ลักษณะไม่เหมือนกัน (ทั้งนี้เพราะภาษาไม่พอใช้และเพราะที่ต้องการใช้ศัพท์ที่รู้ทั่วไปในความหมายใหม่) คือ พระพรหมในพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะดังนี้

๑. เมื่อเป็นมนุษย์นั้นได้บำเพ็ญทางจิตถึงรูปฌาน อรูปฌาน

๒. เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นพรหมชั้นรูปพรหมบ้าง อรูป-พรหมบ้าง ตามภูมิจิตของตน

๓. มีพรหมวิหารธรรมเป็นหลักปฏิบัติ

๔. ไม่ปรากฏว่ามีหน้ามีมือมากผิดธรรมดาไม่มีชายา

ส่วนพระพรหมของลัทธิศาสนาพราหมณ์นั้น มีลักษณะ คือ

๑. เพิ่งมีในสมัยพระเวท หลังสมัยพระอินทร์

๒. เป็นผู้สร้างทุกสิ่ง พระพรหมในสมัยนั้นยังไม่มีตัวตนเป็นสภาวะแทรกอยู่ในสิ่งต่าง ๆ

๓. สมัยต่อมาอยู่ในฐานะเป็นปรมาตมัน เป็นโคตรแห่งอาตมันทั้งปวง และชีวาตมัน (วิญญาณ) ของมนุษย์ ย่อมออกมาจากปรมาตมันนั้น

๔. สมัยต่อมาพระพรหมมีรูปร่างเป็นอย่างมนุษย์ แต่มี ๕ พักตร์ (หน้า) ๔ กร (มือ) มีพระกายสีขาว ถือไม้เท้า ช้อน หม้อ มีลูกประคำ มีธนูชื่อ ประวิตร

๕. สมัยต่อมาพระพรหมมีพระชายา ชื่อ พระสรัสวดี เป็นเทพเจ้าแห่งปัญญา ซึ่งเป็นศักติ คือ ผู้เสริม หรือประกอบฤทธิอำนาจของพระพรหมด้วย มีหงส์เป็นพาหนะ

๖. ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม

กำเนิดพระพรหม ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ กล่าวว่า เมื่อทุกสิ่งยังไม่มีอะไร ยังว่าง พระอาตมภู คือมีด้วยตนเอง ปรารถนาจะสร้าง

สิงทั้งหลาย จึงสร้างน้ำ แล้วหว่านพืชบนน้ำ เกิดเป็นไข่ทอง ไข่แตกเป็นสองซีก ซีกบนเป็นฟ้า ซีกล่างเป็นโลก ในไข่เกิดมีพระพรหม พระพรหมสร้างพระวิษณุ พระวิษณุสร้างพระวิราช พระวิราชสร้างพระมนูสวยัมภู พระมนูสวยัมภูสร้างมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงแปลว่าเกิดจากพระมนู ซึ่งมีต้นกำเนิดจากพระพรหม

ในคัมภีร์วราหปุราณะ กล่าวว่า พระพรหมเกิดในดอกบัว ๆ เกิดจากพระนาภี (สะดือ) ของพระวิษณุ ในขณะพระวิษณุบรรทมหลับอยู่เหนืออนันตนาคราช ที่ทะเลน้ำนม แล้วพระพรหมก็สร้างทุกสิ่ง

ในคัมภีร์ปัทมปุราณะ กล่าวว่า พระวิษณุปรารถนาจะสร้างโลก จึงแบ่งภาคเป็น ๓ คือ สร้างพระพรหม จากบ่าขวา สร้างพระวิษณุ คือพระองค์เองจากบ่าซ้าย สร้างพระศิวะจากลำตัวของพระองค์เอง (ในลัทธิฮินดูแสดงพระนามพระพุทธเจ้า ๑๘ พระนาม พระพรหม ๒๐ พระวิษณุ ๓๙ พระศิวะ ๔๘ พระอินทร์ ๓๖ พระลักษมี ๑๔ พระอุมา ๑๗ พระนาม)

พระวิษณุ-พระนารายณ์ กำเนิดพระวิษณุสับสนมากไม่แพ้พระพรหม ในสมัยฤคเวทมีพระนามเดียว คือ วิษณุ และมิใช่เทพชั้นสูง เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระรุทระ ในยุคไตรเพทปรากฏว่าพระวิษณุเป็นสหายกับพระอินทร์ แต่ต่ำกว่าพระอินทร์ ในสมัยฮินดูได้รับการยกย่องสูงยิ่งและได้รับพระนามว่านารายณ์ตั้งแต่นั้น เดิมคำว่านารายณ์นี้เป็นพระนามพระพรหม เพิ่งมาเปลี่ยนเป็นพระนามของพระวิษณุเมื่อสมัยฮินดูนี้

กำเนิดของเทพเจ้าองค์นี้มีดังนี้ เมื่อโลกถูกไฟประลัยกัลป์เผาผลาญ พระเวทได้ประชุมกัน เกิดเป็นเทพปรเมศวร พระองค์

ทรงสร้างโลกใหม่ด้วย จึงทรงสร้างผู้ช่วยโดยใช้พระหัตถ์ซ้ายลูบพระหัตถ์ขวาเกิดเป็นพระนารายณ์

ในคัมภีร์วราหปุราณะ กล่าวว่า เดิมพระพรหมไม่มีรูป เมื่อจะสร้างโลก จึงต้องแบ่งภาคเป็นพระวิษณุ เป็นพระพรหม และให้พระวิษณุเป็นผู้สร้างทุกสิ่ง

ในคัมภีร์ปัทมปุราณะกล่าวว่า เมื่อเริ่มสร้างโลก พระวิษณุได้แบ่งภาคเป็น ๓ คือ พระเจ้าผู้สร้าง พระเจ้าผู้บริหาร พระเจ้าผู้ทำลาย โดยสร้างพระพรหมจากสีข้างขวาให้เป็นผู้สร้าง สร้างพระวิษณุจากสีข้างซ้ายให้เป็นผู้บริหาร สร้างพระศิวะจากลำตัวให้เป็นผู้ทำลาย และทั้ง ๓ นั้นรวมเข้าเป็นพระนารายณ์องค์เดียว

พระวิษณุมีพระชายาชื่อ พระลักษมี ซึ่งเป็นศักติของพระองค์ด้วย มีครุฑเป็นพาหนะ มี ๔ กร พระพักตร์เดียว ทรงตรี คฑา จักร สังข์ ดอกบัว ที่พระอุระมีขนรูปสวัสดิกะ มีสีพระกายไม่แน่นอน

พระศิวะ (ศิวะ แปลว่า กรุณาหรือชุบให้สะอาด) เทพเจ้าองค์นี้มีพระนามมากที่สุด มีประวัติกำเนิดสับสนเหมือนพระพรหมและพระวิษณุ ในยุคไตรเพท ไม่มีนามพระศิวะ แต่มีเทพรุทระ (ร้องไห้) เป็นเทพมีฤทธิมาก ต่อมาเทพองค์นี้ได้แบ่งภาคเป็นพระวิษณุ พระศิวะเป็นต้น มีสีพระกายไม่แน่นอน มี ๓ เนตร เนตรที่ ๓ อยู่ที่กลางพระนลาฏ (หน้าผาก) ระหว่างคิ้ว พระเกษามุ่นเป็นชฎา มีปิ่นปักเป็นพระจันทร์เสี้ยว มีลูกประคำหัวกระโหลกคน มีสังวาลเป็นงู พระศอสีดำ เพราะดื่มยาพิษช่วยชาวโลก พระภูษา (เครื่องนุ่งห่ม) ใช้หนังเสือ ช้าง กวาง มีภูตเป็นบริวาร ทรงตรีศูล ธนู คฑายอดหัวกระโหลกคน บางครั้งถือบ่วงบ้าง ถือขันเชาะว์บ้าง สังข์บ้าง ประทับอยู่ที่ยอดเขาไกรลาส มีวัวนันทีเป็นพาหนะ มีพระชายาชื่อ พระอุมา (ปารวตี

กาลี) ซึ่งเป็นศักติของพระองค์ด้วย มีโอรส ๒ องค์ คือ พระขันธ-กุมาร (สกันธกุมาร) กับพระคเณศวรหรือวิฆเนศวร มีปางดีปางร้าย เช่นเดียวกับพระอุมาพระชายา พระนามทั่วไปเรียกว่าพระอิศวร มีศิวลึงค์เป็นเครื่องหมาย และสร้างลูกประคำสำหรับใช้ภาวนา

การสร้างศิวลึงค์ อุมาลึงค์ และการเสพเมถุนบูชาพระศิวะกับเจ้าแม่กาลีนั้นก็เพื่อให้โปรด ให้เพลิดเพลิน จะได้ไม่หงุดหงิดพระทัย ไม่ทำร้ายใคร เพราะเทพเจ้าทั้งสองนี้ดุร้ายมาก แต่บางท่านว่าสร้างเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการสร้างของเทพเจ้าทั้งสอง

ศาสตร์ทั้ง ๖ ของฮินดู ในราว พ.ศ. ๗๐๐ (พ.ศ. ๒๒๐-๖๖๐) พราหมณ์ได้ประกาศษัททรรศนะ คือ ศาสตร์หรือลัทธิทั้ง ๖ หรือทิฏฐิ ๖ (เนื้อแท้ของศาสตร์นี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าไม่เกี่ยวกับศีลธรรม แต่เป็นความรู้ทั่วไป) คัมภีร์นี้มีคนแต่งหลายคน พวกพราหมณ์เห็นมีคนนิยมมากก็เลยผนวกมาเป็นลัทธิของฮินดู ลัทธิทั้ง ๖ นั้นคือ

๑. นยายะ เจ้าลัทธิคือ โคตมะ
๒. ไวเศษิกะ เจ้าลัทธิคือ กเนาท
๓. สางขยะ เจ้าลัทธิคือ กบิล
๔. โยคะ เจ้าลัทธิคือ ปตัญชลี
๕. มีมางสาหรือปูรวมีมางสา เจ้าลัทธิคือ ไชมินิ
๖. เวทานตะหรืออุตตรมีมางสา เจ้าลัทธิคือ พาทรายณะหรือวยาส

๑. **นยายะ** คำนี้แปลว่า เข้าไปในธรรม คือวิธีหาหลักสำหรับค้นคว้าหาความจริง มีหลักสำคัญ ๔ ได้แก่

๑. ปรัตยักษ์ (ประจักษ์) การเห็นแจ้ง เข้าใจด้วยตนเอง มีลักษณะสอง คือ

นิรวิกัลปกะ ความคิดที่เกิด แต่ยังไม่แน่ใจ ยังสงสัย

สวิกัลปกะ ความคิดที่แน่ใจ (เป็นลักษณะตรรกวิทยา)

๒. อนุมาน วิธีหาความจริงด้วยการคาดคะเนอย่างมีหลัก ซึ่งมี ๕ ประการคือ ๑. ประติชญา (รับรู้) ๒. เหตุ ๓. อุทาหรณ์ ๔. อุปนัย ๕. นิคมน (ตกลงใจ) (เช่น มีคนบอกว่าไฟไหม้ผ้า ได้กลิ่นไฟไหม้ผ้า อันเป็นเหตุให้รู้ว่าไฟไหม้ผ้า ที่รู้อย่างนั้นเพราะเคยเห็นมาก่อน แล้วน้อมมาคิด และตกลงใจว่าไฟไหม้ผ้าจริง)

๓. อุปมาน การเปรียบเทียบ (เช่นเคยพบเหตุอย่างนั้นทำให้เกิดผลอย่างนี้ เมื่อเกิดเหตุอย่างนั้นอีก ก็คิดว่าต้องมีผลอย่างนั้นอีก)

๔. ศัพทะ หมายถึงคำบอกเล่าและยืนยันจากผู้ที่เชื่อถือได้ และมีอีก ๕ ประการคือ ทุกข ชาติ ประพฤติ โทษ และความเห็นผิดหรือไม่รู้จริง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถ้าเปลื้องได้หมดตั้งแต่ปลายจนถึงต้น ก็ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ คือ อัปวรรค ลัทธินี้ มีคัมภีร์ชื่อ นยายสูตร สรุปแล้วลัทธินี้ว่าด้วย ตรรกวิทยา

๒. ไวเศษิกะ ลัทธินี้แสดงให้รู้ว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นได้อย่างไร (คำนี้มาจากคำว่า วิเศษ คือแปลก ส่วนย่อย ส่วนประกอบ) มีการอธิบายคล้ายในพระพุทธศาสนา มีหัวข้อใหญ่ คือ

๑. ทฺรวะยะ ตรงกับธาตุ (เรานำมาใช้เป็นคำไทยว่า ทรัพย์)

๒. คุณะ คือ คุณภาพ ลักษณะ เช่น อ่อน แข็ง หนัก เบา เป็นต้น

๓. กรมะ คือ การกำหนด

๔. สามานยะ คือ ความทั่วไปของสิ่งทั้งปวง เช่น ความเสื่อม ความไม่คงที่

๕. วิเศษะ คือ ลักษณะเฉพาะของสิ่งทั้งปวง

๖. สมวายะ คือ การเกิด การรวมของสิ่งทั้งปวง

๗. อภาวะ คือ ความไม่มี

และแสดงว่า โลกและสิ่งต่าง ๆ เกิดจากอำนาจลี้ลับ มองไม่เห็น (อทฤษฏ) อันสืบเนื่องมาจากเหตุเก่า มีผู้เป็นใหญ่ คือปรมาตมันหรือมหาวิญญาณหรือ พระมหาพรหม เป็นอมตะ เป็นอนันตะ เป็นอรูป เป็นผู้สร้างทุกสิ่งวิญญาณของคนของสัตว์เป็นชีวาตมันออกมาจากปรมาตมัน ลัทธินี้มีคัมภีร์ชื่อ ไวเศษิกสูตร ลัทธินี้ผู้กล่าวว่า แยกออกจากลัทธินยายะ เพราะกล่าวถึงการหาความจริง และความหลุดพ้น สรุปแล้วลัทธินี้ว่าด้วย อภิปรัชญา

๓. **สางขยะ** ลัทธินี้ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติ คือปกติหรือธรรมดาทั่วไป มี ๔ คือ

๑. คุณะ คือลักษณะที่ดี ไม่ดี ซึ่งเป็นส่วนประกอบของธรรมชาติ

๒. สัตวะ คือ สิ่งที่เป็นรูปร่างจากธรรมชาติ (ความจริง ความดี)

๓. ตมะ คือ สิ่งที่ขัดขวางความเจริญเติบโตตามธรรมชาติ และทำความเสื่อมโทรมแก่สิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ (โมหะ)

๔. รชะ คือ สิ่งที่ตรงกันข้ามกับตมะ ได้แก่ เป็นเครื่องขจัดสิ่งที่ขัดขวางความเจริญและป้องกันแก้ไขความเสื่อมโทรมของสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ (ราคะ)

เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ลัทธินี้ได้กล่าวไว้ ๔ เหมือนกัน คือ

๑. มหัต ความยิ่งใหญ่ ๒. พุทธิ ปัญญา ๓. อหังการ ความให้ความสำคัญแก่ตนเองมากเกินไป ๔. มนัส ความสามารถในตัวมนุษย์

[ตัวอย่างเช่น สิ่งที่เป็นธรรมชาตินั้นย่อมมีทั้งที่ดีทั้งที่เลว (คุณะ) มาประกอบเป็นรูปร่าง (สัตวะ) เมื่อเป็นรูปร่างแล้ว ย่อมมีความเจริญเติบโต และย่อมมีสิ่งซึ่งมาขัดขวางความเจริญเติบโตหรือทำให้เสื่อมโทรม (ตมะ) แต่ในธรรมชาตินั้น ก็มีสิ่งซึ่งมาขัดขวางแก้ไขความเสื่อมโทรมดังกล่าวแล้ว (รชะ)]

ปรัชญาของสางขยะคือ ทุกสิ่งจะมีจากสิ่งที่ไม่มีมาแต่เดิมไม่ได้ (นาวสตุโน วสตุสิทธิ) สิ่งที่ไม่มี จะให้เกิดสิ่งที่มีไม่ได้ สิ่งต่างๆ ต้องเกิดจากสิ่งที่มีอยู่ก่อน สิ่งที่มีอยู่ก่อนเรียก มูลประกฤติ เช่น หม้อย่อมมาจากดิน ดินมาจากสิ่งนั้นๆ สิ่งนั้นๆ ย่อมมาจากสิ่งนั้นๆ

ลัทธินี้มีคัมภีร์ชื่อ สางขยะสูตร

๔. โยคะ ศัพท์นี้แปลว่า เพ่งเล็ง (ประกอบ) คู่กับสางขยะ ลัทธินี้แสดงความเพ่งเพื่อให้ชีวาตมันหรือวิญญาณเข้าไปรวมกับปรมาตมันหรือมหาวิญญาณ ต้องให้ชีวาตมันมีความบริสุทธิ์ ไม่แปรปรวนปราศจากราคะ คือเป็นไวราคยะ ไวราคยะจะเกิดได้เพราะอิศวรปณิธาน คือตั้งจิตคิดถึงพระอิศวร ผู้เป็นใหญ่ ผู้พ้นกรรมใดๆ (คำว่าอิศวรในที่นี้หมายถึง ปรมาตมัน คือพระมหาพรหม มิได้หมายถึงพระศิวะผู้เป็นเจ้า ๑ ใน ๓ องค์ ดังกล่าวแล้ว) มีคำภาวนาว่า โอม ๆ เมื่อภาวนาบ่อยๆ ย่อมขจัดอุปสรรคแห่งโยคะได้ โยคะมีทางเข้าสู่ ๘ ทาง คือ ๑. ยมะ ความเหนี่ยวรั้งใจ ๒. นิยมะ การปฏิบัติตามลัทธิ ๓. อาสนะ

การนั่งทำจิตให้แน่วแน่ ๕. ปราณายามะ การผ่อนลมหายใจ ๕. ปรัตยาหาระ การอดอาหารขจัดอารมณ์ ๖. อาราณะ การทำจิตให้ตั้งมั่น ๗. ฌานะ ความเพ่ง ๘. สมาธิ ความที่จิตตั้งมั่น ผู้ปฏิบัติดังนี้เรียกว่าโยคี

ลัทธินี้มีคัมภีร์ ชื่อ โยคสูตร

๔. ปูรวมีมางสาง ลัทธินี้เป็นทิฏฐิ ประกอบด้วยความคิดหลายสาย มีหลักการคือ เชื่อว่าโลกเที่ยง เป็นนิรันดร ไม่กล่าวถึงผู้สร้างและความเปลี่ยนแปลงของโลก เชื่อเรื่อง นิตยาตมัน คือ อมตวิญญาณ หรือ อมตจิต คล้ายโยคะ ต่างกันแต่สอนหนักในทางทำพิธีมากกว่าสอนให้ปฏิบัติทางจิต คือเพ่งจิต หรือจิตเพ่ง เพื่อไปร่วมกับปรมาตมัน เจ้าลัทธิชื่อ ไชมินิ

๖. เวทานตะ หรือ อุตตรมีมางสา เจ้าลัทธิชื่อ วยาสหรือพาทรายณะ แสดงหลักการคือ ค้นหาเหตุแห่งโลกและทุกสิ่งว่าโลก หรือทุกสิ่งเที่ยง หรือไม่เที่ยง มีที่สุดหรือไม่มี ต้องรู้แจ้งความจริงของตนเอง ต่อมาลัทธินี้ได้นำข้อความในคัมภีร์อุปนิษัทมาปรับปรุงใหม่ โดยท่านศรีศังกราจารย์ รามานุชาจารย์ และมัธวาจารย์ มีหลักการคือ พรหมเป็นสิ่งแท้จริงของโลกและของสิ่งต่าง ๆ สิ่งต่าง ๆ ย่อมออกจากพรหม (ไม่ใช่พระอิศวรเสียแล้ว) ดังนั้น จึงควรบูชาพรหมด้วยใจอันสงบ

โลกที่แท้จริงนั้น คือพรหม สิ่งทั้งปวงล้วนออกมาจากพรหม ดังนั้นทุกคนต้องบูชาพรหมด้วยจิตศรัทธา และด้วยความสงบ

ข้อปฏิบัติเพื่อถึงโมกษคือหลุดพ้น มี ๔ คือ

๑. วิเวกะ แสวงหาความสงบ ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งปวง

๒. ไวราคะ ขจัดความรู้สึกกำหนัดยินดี ปรารถนาในสิ่งทั้งปวง

๓. สถัมบัต ประพฤติชอบ ได้แก่ สมถะ (สงบ) ทมะ (การฝึกตน) อุปรติ (ไม่หลงติดในลัทธินิกาย) ติติกษา (อดทน) ศรัทธา (ความเชื่อ) สมาธาย (สมาธิ)

๔. มุมุกษุตวะ ปรารถนาความหลุดพ้น

คุณลักษณะของผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติทั้ง ๔ คือ

๑. ปฏิบัติด้วยความศรัทธาและสนใจยิ่ง

๒. ปฏิบัติเพื่อความดีของมนุษยชาติ

๓. บำเพ็ญอย่างต่อเนื่อง

(ในปัจจุบันนี้ลัทธิทั้ง ๖ นี้ เป็นเพียงตำราให้ศึกษาเท่านั้น เพราะชาวฮินดูสนใจในพระวิษณุ พระศิวะและศักติ ของพระผู้เป็นเจ้าทั้ง ๒ นั้นมากกว่า)

ลัทธิทั้ง ๖ นี้ จัดเป็นคู่ ๓ คู่ นยายะกับไวเศษิกะ สางขยะกับโยคะ ปูรวมีมางสากับอุตตรมีมางสา

ศรีศังกราจารย์ เจ้าลัทธิผู้นี้เป็นคนสมัย พ.ศ. ๑๓๓๑ – ๑๓๖๓ เป็นพราหมณ์แคว้นมัลพระ แสดงหลักว่า ตัวเองอาจหลอกตัวเองได้ เช่นเดียวกับความจำอาจลืมได้ สภาพที่ตื่นกับหลับไม่ต่างกัน สิ่งที่เห็นในเวลาตื่นไม่ได้จริงยิ่งไปกว่าเวลาหลับฝันเห็น แม้คนจะมีความสงสัย แต่ก็

ยังยอมรับว่ามีบางสิ่งอยู่เหนือความสงสัย คือยอมเชื่อไว้บ้าง จะสงสัยทั้งหมดไม่ได้ คนเชื่อว่ามีตัวตน แม้ไม่รู้ว่าตัวตนอยู่ที่ไหน แต่ก็นึกว่ามี ต้องเข้าใจว่าร่างกายกับตนไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ตนนั้นคือ อาตมัน อันเป็นต่างหากจากร่างกาย ความแท้จริงกับความจริงที่มองเห็นไม่เหมือนกัน ความจริงที่มองเห็นนั้นยังไม่เป็นความจริงที่สมบูรณ์ แต่ก็เป็นที่อาศัยของความจริงที่สมบูรณ์ และทุกสิ่งนั้นย่อมมีรากฐาน รากฐานนั้นคือ พรหม สิ่งต่าง ๆ เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิด อันไม่สามารถบรรลุโมกษได้ หนทางที่จะบรรลุโมกษะได้มีวิธีเดียวคือ ความรู้จริงสิ้นสงสัยในพรหม

ท่านผู้นี้เป็นผู้แต่ง อรรถกถา คือขยายความในคัมภีร์เวทานตะและภควัคคีตา

รามานุชาจารย์ เจ้าลัทธิผู้นี้ให้หลักว่า การที่เรายังเชื่อในพรหม เพราะความรู้ของเรายังไม่สมบูรณ์ ที่จะมีความรู้สมบูรณ์ ต้องมีความเข้าใจและมีความรู้ในพรหมสมบูรณ์ เหตุมิได้ยังผลใหม่ให้เกิด เหตุเป็นแต่ตัวแปรของผลหรือสิ่งนั้น ๆ ซึ่งมีอยู่แล้วเท่านั้น พระพรหมมิใช่ผู้สร้าง แต่เป็นตัวแปรอาตมันของคน เมื่อถึงโมกษแล้วย่อมเข้าถึงพระพรหมจริง แต่มิใช่ไปรวมกับพรหม ซึ่งเป็นปรมาตมัน และจะอยู่ในอาการรักษาลักษณะส่วนตัว

มัธวาจารย์ เจ้าลัทธิผู้นี้ มีหลักคือ ไม่ยอมรับอาตมันเข้าไปรวมกับปรมาตมัน คือพรหม พรหมกับอาตมันอยู่แยกกัน พรหมเป็นแต่ผู้ควบคุมอาตมันเท่านั้น ไม่ใช่ผู้สร้าง ผู้ทำลาย

ลัทธิภักดี เริ่มมีเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๐๐–๑๗๔๐ หลักการของลัทธินี้คือ การบูชาพระภควานด้วยความภักดี ภควานได้แก่เทพเจ้าชั้นสูงผู้ควรบูชา เช่น พระวิษณุ พระศิวะ เป็นต้น ผู้บูชาเรียกว่า ภักตะ

การภักดีนั้นคือ นับถือด้วยความมอบกายถวายชีวิต โดยมิได้หวังสิ่งตอบแทน ผู้ภักดีต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ศานติ ตรึกนึกคิดด้วยอาการสงบ

๒. ทาสยะ ยอมเป็นทาสพระเจ้า

๓. สาขยะ เป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ต่อพระเจ้า

๔. วาตสัลยะ รักในพระเจ้าดุจลูกรักแม่

๕. ทาฐุรยะ รักซาบซึ้งในพระเจ้าดุจคู่รัก

ลัทธินี้เชื่อว่า วิญญาณหรือชีวาตมันของคนเป็นอมตะ ออกจากพระเจ้า ผู้ใดภักดีต่อพระเจ้า ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณไหน ย่อมได้รับความพ้นทุกข์และมีโอกาสไปรวมกับพระเจ้าได้ทั้งนั้น

ลัทธินี้แยกเป็นหลายนิกาย แต่ละนิกายยังแยกออกไปอีกเป็นหลายสาขา เช่น ไศวะนิกาย ไวษณพนิกาย เป็นต้น แม้อย่างนั้นก็มีความเชื่อดังกล่าวแล้ว ลัทธิฮินดูตันตระ เกิดในยุคนี้

ลัทธิกพีรหรือกพีร์ปันถี (พ.ศ. ๑๗๔๐–๒๓๐๐) เจ้าลัทธิชื่อกพีระ เป็นมุสลิม ต่อมาเกิดเลื่อมใสในลัทธิของรามานันท์ แต่ก็ยังไม่ยอมทิ้งความเป็นมุสลิมทั้งหมด ลักษณะคำสอนจึงปนกันระหว่างลัทธิศาสนาฮินดูกับศาสนาอิสลาม (คล้ายศาสนาซิกข)

หลักคำสอนของลัทธินี้คือ มีพระเจ้าองค์เดียว (แบบอิสลาม) ทรงพระนามว่า รามะ ลัทธินี้บูชาครูว่าเป็นบุคคลผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง ครูมีมนต์สำหรับเศก–เบ่า–ภาวนา กินข้าวต้องเศกก่อน มีนักบวชประจำลัทธิ ท่านผู้นี้เป็นอาจารย์ของท่านครูนานัก ปฐมศาสดาแห่งศาสนาซิกขด้วย

ลัทธิศักติ ศักติ หมายถึง ชายาของพระเจ้า เป็นผู้เสริมพลังอำนาจแก่พระเจ้า คือพระอุมาเป็นศักติของพระศิวะ พระลักษมีเป็นศักติ

ของพระวิษณุ พระสรัสวดีเป็นศักติของพระมหาพรหม ลัทธินี้บูชาเทพผู้หญิง แบ่งเป็นทักษิณาจารี คือฝ่ายขวา มีการทำพิธีอย่างเปิดเผยและสุภาพ กับวามาจารี คือฝ่ายซ้าย มีการทำพิธีปกปิดและอนาจารบูชาเจ้าแม่กาลี (พระอุมา) ลัทธินี้ไม่มีเจ้าลัทธิเป็นหลักฐาน แต่อ้างว่าพระเจ้าทรงบันดาลให้มนุษย์เห็นอย่างนั้นโดยทั่วไปคำว่าศักติมักหมายเอาพระอุมา พระอุมานี้มีปางดีปางร้าย เช่นเดียวกับพระศิวะ ปางร้ายมีพระนาม เช่น กาลี ทุรคา ไภรวี เป็นต้น ที่ในอินเดียนับถือมาก คือ กาลี กับทุรคา (ขอให้ดูเรื่องอวตารประกอบด้วย)

ลัทธิตันตระหรือฮินดูตันตระ หมายความว่าเป็นคู่มือหรือหัวใจของลัทธิ เดิมเป็นอย่างนั้น ต่อมาได้กลายไปเป็นเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนต์ เป็นฮินดูตันตระ คำว่าตันตระเป็นชื่อลัทธิด้วย คัมภีร์ด้วย มีหลักการคล้ายลัทธิศักติ มีพิธีสำหรับผู้เริ่มนับถือ ๕ ประการ เรียกว่า ปัญจัตตว คือ ธาตุ ๕ หรือปัญจมการ แปลว่าอักษร ม ๕ ตัว คือ

๑. มัทยะหรือมทิระ คือน้ำเมา

๒. มามสะหรือมัตสยะ เนื้อสัตว์หรือเนื้อปลา

๓. มนตะ พร่ำมนต์ให้กำหนัด

๔. มุครา แสดงท่ายั่วยวน

๕. ไมถุนะ เสพเมถุน

พิธีทั้ง ๕ นี้ กระทำในเวลากลางคืน เรียก กาลจันทร เริ่มด้วยนั่งล้อมเป็นวง พอทำพิธีเสร็จตั้งแต่ข้อ ๑–๔ จบลงด้วยข้อที่ ๕ บูชาเจ้าแม่กาลี เพื่อให้เพลิดเพลิน จะได้ไม่ไปทำร้ายใคร (ตามเทวาลัยมีนางเทพทาสี สำหรับร่วมพิธีนี้) การดื่ม เป็นต้น บางคนกล่าวว่าทำแต่พอควร แต่บางคนกล่าวว่าต้องทำให้มาก ให้หายอยาก ความอยากถ้าทำให้มากแล้วจะหายอยากไปเอง เป็นการแก้ความอยากด้วย

ทำให้มากจนหายอยาก คือแก้ตัณหาด้วยตัณหา แล้วจิตจะพ้นจากตัณหา

ในวรรณคดีสันสกฤต เรียกคัมภีร์หมวดหนึ่งในลัทธิฮินดูว่า ตันตระ อาคม และสังหิตา (บางท่านกล่าวว่า ตันตระเป็นของนิกายศักติ อาคมเป็นของนิกายไศวะ สังหิตาเป็นของนิกายไวษณพ) ลักษณะอย่างหนึ่งของคัมภีร์นี้คือ ทั้งหลักพิธีกรรมและอรรถแห่งพระเวทอันลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจและทำอรรถให้รู้ง่าย โดยอ้างว่ามีเทพองค์หนึ่งบันดาลให้คัมภีร์นี้เกิดมี

เนื้อความในคัมภีร์นี้ บางส่วนร้อยกรองเป็นรูปสนทนาระหว่างพระศิวะกับพระอุมา ว่าด้วยวิธีปฏิบัติตามลัทธิ ถ้าพระอุมาถามพระศิวะตอบ เรียกว่า อาคม ถ้าพระศิวะถามพระอุมาตอบ เรียกว่า นิคม บางทีเรียกนิคมเป็น ทามร เรียกอาคมเป็น ยามล (คู่)

คุณของมนุษย์มี ๓ คือ ปศุ ความเป็นสัตว์ วีระ ความกล้า ทิพยภาวะ ภาวะที่เป็นทิพย์ (คล้ายพระพุทธภาวะของมหายาน) หรือผู้ไม่มีตันตระ ผู้มีสามัญตันตระ ผู้มีวิเศษตันตระ หลักในการปฏิบัติเพื่อคุณทั้ง ๓ นั้นมี ๔ คือ ฌาณ โยคะ จริยา กริยา (คล้ายของลัทธิศักติ) ฌาณ โยคะเป็นการปฏิบัติทางใจ จริยา กริยาเป็นการปฏิบัติทางกาย วาจา หลักทั้ง ๔ นี้ เป็นหลักของตันตระ อาคม และสังหิตาด้วย อีกอย่างหนึ่ง ลัทธินี้ (กับลัทธิศักติ) มีความเห็นว่าลัทธิฮินดูมีการแบ่งเป็นลำดับ ๆ คือนับถือ พระเวท พระวิษณุ พระศิวะ ทักษิณาจาร วามาจาร สิทธานตาจาร และเกาลาจาร ๔ ลำดับแรก คือพระเวท ถึงทักษิณาจาร อยู่ระดับสูง มีประวฤตติ คือความรู้สึกทางธรรมชาติ หรือความรู้สึกรัก คือมีราคะ เป็นต้น เป็นเหตุให้เคลื่อนไหว มนุษย์ต้องข่มประวฤตติให้สิ้น จึงจะบังเกิดเป็นนิวฤตติ

หมดประวฤตติ วิธีข่มมี ๒ คือ ตปะ คือทรมานตน (อัตตกิลมถานุโยค) กับใช้ ราคะ โทสะ โมหะ ปราบราคะ โทสะ โมหะ เช่น คนอยากอาหารก็กินให้อิ่ม ให้เบื่อ ให้หมดอยาก แล้วราคะ เป็นต้น ก็จะดับไปเอง (กามสุขัลลิกานุโยค) วิธีนี้คือ วิธีที่ ๕ เมื่อชำนาญแล้วก็เลื่อมไป ลำดับที่ ๖ คือ สิทธานตาจาร ได้แก่ประวฤตติหรือราคะ เป็นต้นจะค่อย ๆ หมดไป จนไม่เหลือ แล้วก็เข้าลำดับ ๗ คือ เกาลาจาร ย่อมพ้นชั้น พ้นลำดับ พ้นนิกายทั้งหมด รู้แจ้งความเป็นพรหมถึงโมกษตายไปย่อมไปรวมกับปรมาตมัน

ลัทธิตรีมูรติ ลัทธินี้มีองค์ ๓ คือพระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ในลัทธิฮินดู รวมเทพทั้งปวงไว้ในมหาเทพ ๓ นี้ ที่เป็นอย่างนี้เพราะสร้างเทพเจ้ามากเกินไป จนเกิดความแตกแยก จนต้องกำหนดรวบยอดไว้ ๓ โดยแบ่งหน้าที่เป็นใหญ่ให้ต่างกัน โดยใช้คำว่า โอมฺ เป็นคำรวมเทพทั้ง ๓ คือ อ. ได้แก่พระวิษณุ อุ. ได้แก่พระศิวะ ม. ได้แก่พระพรหม รวมเป็นโอมฺ (ดูรูป)

เนื่องจากคนเกรงพระวิษณุกับพระศิวะมาก ดังนั้นยุคนี้และในขณะนี้จึงมีนิกายใหญ่เพียง ๒ คือ ไวษณพเวทกับไศวะเวท ส่วนพวกนับถือพระพรหม และเทพอื่น กลายเป็นนิกายย่อยไปอีก ๕๗ นิกาย

ภควัตคีตา แปลว่า บทเพลงพระเจ้า คือพระกฤษณะ ซึ่งถือว่าเป็นพระนารายณ์อวตาร เนื้อหาสาระ เป็นคำกล่าวโต้ตอบของพระกฤษณะกับอรชุนเป็นต้นแห่งพวกเการพ เช่นกล่าวว่า คนทุกคนไม่ต้องทิ้งบ้านไปอยู่ป่า ไม่ต้องทิ้งครอบครัว ก็ประพฤติพรหมจรรย์ได้ แต่ต้องนับถือพระกฤษณะ

คัมภีร์นี้มีใจความสำคัญกล่าวถึง ความสำคัญของพระกฤษณะและกรรมโยคะ คือเพียรให้สิ้นความปรารถนา อันเป็นเหตุให้เกิดกรรม

หลักสำคัญอีกอย่างหนึ่งของคัมภีร์นี้คือ หลักศูนยตา ได้แก่ ความว่างจากสมมติหรือไม่มี เช่นไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ถูกฆ่า เป็นแต่อณูผ่านอณูเท่านั้น เมื่อดาบผ่านลำคอคน เพราะคำว่าผู้ฆ่าผู้ถูกฆ่าเป็นเพียงสมมติ

คนฮินดู คนจะเป็นฮินดู ต้องประกอบด้วยลักษณะ ๒ คือ สัญชาติ สกุล และการปฏิบัติตามกฎ จารีต ซึ่งมี ๔ หมวด คือ

ก. กฎเกี่ยวกับวรรณะ เนื่องด้วยอาชีพ การแต่งงาน อาหาร การกิน และที่อยู่

ข. พิธีประจำบ้าน ซึ่งเรียกว่าสังสการ มี ๑๒ ประการ คือ

๑. ครรภาธาน พิธีตั้งครรภ์

๒. ปุงสวัน พิธีเมื่อเข้าใจว่าเด็กในท้องเป็นชาย

๓. สีมันโตนนยัน พิธีแยกผมหญิงเมื่อตั้งครรภ์ได้ ๔ หรือ ๖ หรือ ๘ เดือน

๔. ชาตกรรม พิธีคลอดบุตร

๕. นามกรรม พิธีตั้งชื่อเด็กเมื่อคลอดได้ ๑๒ หรือ ๑๔ วัน

๖. นิษกรมณ์ พิธีนำเด็กไปดูพระอาทิตย์ขึ้นเมื่ออายุ ๔ เดือน

๗. อันนปราศัน พิธีป้อนข้าวเมื่อเด็กอายุได้ ๕–๖ เดือน

๘. จูฑากรรม พิธีโกนผมให้เหลือเป็นจุกเมื่ออายุเด็กได้ ๓ ขวบ

๙. เกศานต พิธีตัดผมเป็นพราหมณ์ตัดเมื่ออายุ ๑๖ เป็นกษัตริย์เมื่ออายุ ๒๒ เป็นแพศย์เมื่ออายุ ๒๔

๑๐. อุปนัย พิธีเริ่มการศึกษาเป็นทวิชาติ โดยคล้องสาย-ยัชโญปวีต

๑๑. สมาวรรตน์ พิธีกลับบ้าน เมื่อเสร็จการศึกษาจากครู สำนักครู

และเมื่อเรียนสำเร็จแล้ว อาจารย์จะสอนสาระสำคัญแก่ศิษย์รวม ๑๕ ข้อ คือ

๑. จงพูดแต่คำจริง

๒. จงปฏิบัติแต่ทางธรรม

๓. อย่าประมาทในการอ่านหนังสือธรรม

๔. จงนำบิณฑบาต ๔ ถวายอาจารย์แล้วจึงเข้าสู่เพศฆราวาส อย่าทำให้วงศ์สกุลต้องขาดสาย จงปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เหมาะสม

๕. จงอย่าประมาทในการประพฤติกุศลกรรม

๖. จงอย่าประมาทในการปฏิบัติธรรม

๗. จงอย่าประมาทในการพูดความจริง

๘. จงอย่าประมาทในการทำให้มีความเจริญทางด้านวัตถุ

๙. จงอย่าประมาทในการค้นหาความรู้ทางธรรมและในการเผยแผ่ธรรมโดยการศึกษาจากตำราและการแสดงธรรม

๑๐. จงอย่าประมาทในการบูชาสักการะเทพเจ้าและบรรพบุรุษของตน

๑๑. จงถือว่ามารดาเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง

๑๒. จงถือว่าบิดาเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง

๑๓. จงถือว่าครูอาจารย์เป็นเหมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง

๑๔. จงถือว่าแขกที่มาสู่บ้านโดยบังเอิญเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง

๑๕. จงยึดถือในคำสอนเป็นหลักประจำใจ

๑๒. วิวาหะ พิธีแต่งงาน พิธีเหล่านี้เริ่มตั้งแต่เริ่มเกิด จนโตจนแต่งงาน แต่บัจจุบันนี้คงทำเพียง ๔ อย่าง คือ พิธีนามกรรม (ตั้งชื่อ) อันนปราสัน (บ้อนข้าว) อุปนัย (เริ่มการศึกษา เริ่มทวิช คือเกิดครั้งที่สองด้วยอาจารย์คล้องสายด้วยด้ายยัชโญปวีตหรือสายธุรำ) และวิวาหะ (แต่งงาน) ถ้าเป็นหญิง เว้นวิธีอุปนัย นอกนั้นทำได้ แต่ห้ามสวดคัมภีร์พระเวท

ค. พิธีศราทธ์เป็นพิธีสังเวยบรรพบุรุษฝ่ายบิดาผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยข้าวบิณฑ์ คือ ก้อนข้าว พิธีนี้ลูกชายเท่านั้นจึงทำได้ เพราะจะช่วยให้พ่อพ้นนรกชุมปุตรได้ ดังนั้นลูกชายจึงได้ชื่อว่า บุตร

นอกจากนี้ ยังมีพิธีศราทธ์เพื่อมงคล เช่น กามยะ (ขอบุตร) พฤทธิ (รื่นเริง) โคษฐี (เลี้ยงพราหมณ์) ศุทธิ (ชำระบาป) ครรภางค์ (ตั้งครรภ์) ไทวิก (เชิญเทวดา) ยาตราศราทธ์ (ปลอดภัยในการเดินทาง) ปุษฏะ (ความสุขและศิริแก่สมบัติ)

ฆ. บูชาเทวดา มีต่าง ๆ กัน แต่ยุติ ดังนี้

๑. สวดมนต์ภาวนา สนานกาย ชำระพื้น สังเวยเทพทุกวัน

๒. สมโภช ถือศีล

๓. ไปนมัสการและบำเพ็ญกุศลที่เทวาลัย

พิธีเหล่านี้ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนอยู่เสมอ

ผู้เป็นฮินดูต้องเชื่อว่า

๑. คัมภีร์พระเวทเป็นทิพย์เป็นของศักดิ์สิทธิ์

๒. พราหมณ์เป็นนักบวช เป็นผู้แทนพระเจ้า

๓. การกำหนดวรรณะเป็นหลักการที่พระเจ้าประทาน

ฐานะปัจจุบัน ปัจจุบันนี้ ลัทธิศาสนาฮินดูมีผู้นับถือมากเป็นอันดับ ๓ ของโลก การถือวรรณยังเป็นที่ถือมั่นยึดมั่นอยู่ในหมู่ประชาชนอินเดีย แม้ว่ากฎหมายจะระบุว่าไม่มีวรรณะ ทำให้เกิดช่องว่างในระหว่างบุคคลต่างวรรณะ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นและได้แก้ไขเรื่องวรรณะให้ทุกคนไม่ติดอยู่ในวรรณะ สอนให้เห็นว่าคนทุกวรรณะย่อมสามารถทำความดีได้เหมือนกัน คนดี–ชั่ว มิใช่อยู่ที่วรรณะ ชาติ สกุล แต่อยู่ที่การกระทำ ศาสนาพุทธสอนให้เลิกวรรณะ (ทั้งที่พระศาสดาเป็นวรรณกษัตริย์) จึงไม่ถูกใจคนวรรณะสูงบางพวก พระพุทธศาสนาปฏิเสธเทพเจ้าผู้สร้าง จึงไม่ถูกใจคนชั้นต่ำบางพวก ซึ่งชอบและนับถือเทพเจ้านั้น

ครูหรือศาสดาทั้ง ๖

๑. ปูรณกัสป ศาสดาแห่งลัทธิฝ่ายอริยกทิฏฐิ คือถือว่า ไม่มีเหตุไม่มีผล ไม่มีบุญไม่มีบาป ทำความดีก็ไม่เป็นความดีและไม่มีผล ทำความชั่วก็ไม่เป็นความชั่ว และไม่มีผล ทำอะไรก็สักแต่ว่าเป็นการทำเท่านั้น ไม่เป็นการกระทำที่เกิดผล

๒. มักขลิโคศาล ศาสดาแห่งลัทธิอเหตุกทิฏฐิ คือถือว่าความบริสุทธิ์ หรือความเศร้าหมองไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมเป็นเองมีเองตามธรรมชาติ จะปฏิบัติตนเพื่อความบริสุทธิ์ หรือจะทำให้เศร้าหมองด้วยการทำชั่ว ย่อมไม่มีผลหรือก่อให้เกิดผลอะไร ทุกสิ่งมีเองเป็นเอง ไม่มีเองไม่เป็นเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

๓. อชิตเกสกัมพล (อชิตผู้ใช้ผ้ากัมพลทำด้วยผมคน) ศาสดาแห่งลัทธินัตถิกทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ คือถือว่าไม่มีอะไรทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พ่อ แม่ ความดี ความชั่ว มีแต่ธาตุ ๔ รวมตัวกันเมื่อมีชีวิต พอตายแล้วก็แยกกัน ไม่มีอะไรเหลือ ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรดับ ตายแล้วสูญ (ศูนยวาท)

๔. ปกุทธกัจจายนะ ศาสดาแห่งลัทธินัตถิกทิฏฐิ คล้ายอชิตเกสกัมพล แต่ต่างออกไปว่า กายมี ๗ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวะ เมื่อกายรวมกัน จึงสมมติเรียกเป็นคน เป็นสัตว์ แต่ความจริงแล้ว ไม่มีคน ไม่มีสัตว์ ไม่มีอะไรทั้งสิ้น แม้แต่กายนั้น โดยความจริงแล้วก็ไม่มี ดังนั้นจึงไม่มีผู้ให้ ผู้รับ ผู้ฆ่า ผู้ถูกฆ่า เป็นแต่กายสัมผัสกายเท่านั้น ซึ่งโดยความจริงแล้วก็ไม่มีการสัมผัสอีกเหมือนกัน เพราะการสัมผัสนั้นเป็นการสมมติเรียก เมื่อเป็นการสมมติจึงไม่มี

๕. สัญชัยเวลัฏฐบุตร ศาสดาแห่งลัทธิอมราวิกเขปิกทิฏฐิ คือถืออะไรเป็นหลักไม่ได้ มีความเห็นส่ายไปมาดุจปลาไหล ไม่ยุติ เป็นเรื่องวาทศิลป์มากกว่า เช่นมีผู้ถามว่า บุญบาปมีจริงหรือไม่ ท่านสัญชัยก็ตอบว่า ถ้าข้าฯเห็นว่าบุญบาปมีจริง ก็จะตอบท่านว่าบุญบาปมีจริง ถ้ามีผู้ถามซ้ำอีกว่า ท่านเห็นว่าบุญบาปมีจริงหรือไม่ ท่านสัญชัยตอบแบบถือหลักอะไรไม่ได้ คือแบบส่ายไปมาว่า ข้าฯจะเห็นอย่างนั้นก็ไม่ใช่ จะเห็นโดยอาการอย่างนั้นก็ไม่ใช่ จะเห็นเป็นอย่างอื่นก็ไม่ใช่ จะไม่เห็นเป็นอย่างอื่นก็ไม่ใช่

๖. นิครนถนาฏบุตร (มหาวีระ) ศาสดาแห่งลัทธิอัตถิกทิฏฐิ คือถือว่าทุกสิ่งมีชีวะ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นบ้านเรือน ต้นไม้ สัตว์ คน ย่อมมีชีวะ มีอัตตาทั้งนั้น (ดูในเรื่องศาสนาเชน)

ในบรรดาครูทั้ง ๖ นั้น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเห็นว่าลัทธิของท่านสัญชัยเวลัฏฐบุตร ต่ำกว่าเพื่อน

ข้อความบางตอนในคัมภีร์ภควัทคีตา

อัธยายที่ ๑ อรชุนวิษาทโยค (ความท้อถอยของอรชุน) มี ๔๗ โศลก

อัธยายที่ ๒ สางขยโยคะ (หลักรู้) มี ๗๒ โศลก เป็นต้นว่า

๑๕. ธีรชนผู้ไม่หวั่นไหวต่อผัสสะ มีความสม่ำเสมอในสุขและทุกข์ ย่อมเหมาะแก่ความเป็นอมฤต

๑๖. สิ่งที่ไม่มีอยู่ ย่อมไม่มีภาวะ (ความมี ความเป็น) สิ่งที่มีอยู่ย่อมไม่ไร้ภาวะ ที่สุดแห่งนัยทั้งสองนี้ ปราชญ์ผู้เห็นความต่องแท้ของสิ่งต่าง ๆ ย่อมเห็นแจ้งตลอด

๑๗. สิ่งที่แผ่ทั่วสากลจักรวาลนี้ ย่อมไม่มีความพินาศ ใคร ๆ ไม่อาจนำสิ่งที่ไม่เสื่อมสิ้นนี้ให้พินาศได้

๑๘. สิ่งนี้ เรียกว่าศรีริณ (จิตซึ่งอาศัยร่างหรือชีวาตมัน) เป็นสภาพเที่ยงแท้ ไม่พินาศ อยู่เหนือการพิสูจน์ เข้าอาศัยอยู่ในร่างกายอันเป็นสิ่งมีที่สุด ฉะนั้นท่านจงรบเถิด

๑๙. ใครนึกว่าศรีริณนี้เป็นผู้ฆ่า และคิดว่าศรีริณนี้เป็นผู้ถูกฆ่า เขาทั้งสองนั้นเป็นคนไม่รู้ (ความจริง) ศรีริณนี้ไม่ได้ฆ่าใครและไม่ถูกใครฆ่า

๒๐. ศรีริณนี้ ไม่เคยเกิด ไม่เคยตาย จะไม่เป็นอีกเมื่อได้เป็นแล้ว ศรีริณนี้ไม่เกิด เที่ยงแท้ในภายหน้า และเที่ยงแท้มาแล้ว ย่อมฆ่าไม่ตาย ในเมื่อร่างกายถูกฆ่า

๒๑. เราผู้รู้จักศรีริณนี้อันไม่เกิดไม่สูญ ใครทำลายไม่ได้ เที่ยงแท้แล้ว เราจะถูกฆ่า หรือจะฆ่าใครได้อย่างไร

๒๒. เหมือนคนถอดเครื่องนุ่งห่มอันเก่าเสีย สวมชุดอื่นซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มใหม่ ฉันใด ชีวาตมัน (ศรีริณ) ที่อาศัยร่างกายนี้ก็ฉันนั้น ทิ้งร่างเก่าเสีย เข้าสู่ร่างใหม่

๒๓. ชีวาตมันนี้ ใครฆ่าไม่ได้ ไฟไหม้ไม่ได้ ไม่เปียกน้ำ ลมพัดให้แห้งไม่ได้

๔๗. สิทธิของท่านมีอยู่เฉพาะงานเท่านั้น หาใช่ผลของงานไม่

อย่าทำเหตุให้เกิดผลแห่งกรรม อย่าหมกมุ่นต่อสิ่งที่ไม่ใช่งานเลย

๕๘. เมื่อสำรวมอินทรีย์จากอารมณ์ทั่วไป เหมือนเต่าที่รวมอวัยวะเข้าในกระดองของตน บัญญาของเขาย่อมตั้งมั่น

อัธยายที่ ๓ กรรมโยค (หลักปฏิบัติ) มี ๔๓ โศลก เป็นต้นว่า

๕. แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ไม่มีใครเลยที่จะอยู่ได้แม้ชั่วขณะโดยไม่ได้ทำอะไรเลย เพราะทุกคนย่อมถูกคุณอันเกิดจากปกติบังคับให้ทำกรรม

๑๔. สัตวโลกเกิดจากอาหาร อาหารเกิดจากฝน ฝนเกิดจากยัญพิธี ยัญพิธีเกิดจากการกระทำ (กรรม)

๑๕. ท่านจงทราบเถิดว่า กรรมเกิดจากพรหม (พระเวท) พรหมเกิดจากอักษร (ปรมาตมัน) ดังนั้นพระพรหมจึงมีอยู่ทั่วไปและดำรงอยู่ในยัญพิธีเป็นนิตย์

๔๒. ท่านกล่าวว่า อินทรีย์เป็นสิ่งประเสริฐ ใจประเสริฐกว่าอินทรีย์ บัญญาประเสริฐกว่าใจ แต่อาตมันประเสริฐกว่าบัญญา

อัธยายที่ ๔ ญาณกรรมสันยาสโยค (หลักจำแนกญาณ) มี ๔๒ โศลก เป็นต้นว่า

๑๗. ควรรู้จักกรรม อกรรม วิกรรมและพฤติการของกรรม ซึ่งเป็นสิ่งลึกลับ

๑๘. ผู้ใดเห็นอกรรมในกรรม เห็นกรรมในอกรรม ผู้นั้นเป็นผู้มีบัญญา ในหมู่มนุษย์ เป็นผู้มีสมาธิ และได้ทำกรรมทั่วถ้วนแล้ว

๒๒. ผู้สันโดษด้วยวัตถุ ตามมีตามได้ พ้นจากธรรมที่เป็นคู่ (เช่น สุข ทุกข์ ได้ เสีย เป็นต้น) ปราศจากความริษยา เป็นผู้สม่ำเสมอในความสำเร็จและไม่สำเร็จ ทำอะไรไว้แล้วไม่ติดอยู่

๒๔. การถวายเป็นพรหม เนย (เครื่องถวาย) เป็นพรหม ใส่ในไฟซึ่งเป็นพรหม ผู้ถวายเป็นพรหม และก็พรหมนั่นเองเป็นสิ่งที่

ผู้ทั้งอยู่ในกรรมอันเป็นพรหมจะพึงบรรลุ

๒๙. คนบางพวกถวายลมปราณในลมอปาน บางพวกถวายลมอปานในลมปราณ คนเหล่านั้นประพฤติผ่อนลมปราณ (ลมมี ๕ คือ ปราณ อยู่ระหว่างสะดือกับคอ อปาน อยู่ในท้องน้อยใต้สะดือ สมาน อยู่ที่สะดือ ระหว่างปราณกับอปาน อุทาน อยู่ระหว่างคอกับหว่างคิ้ว วยาน อยู่ทั่วร่างกาย)

๓๐. คนบางพวกกำหนดอาหาร (โดยกำหนดการกินอาหาร เวลากลางวัน กิน ๓ ใน ๔ ของความหิว เวลากลางคืนกิน ๒ ใน ๔ ของความหิว) ถวายปราณในปราณ พวกเหล่านี้แม้ทั้งหมดเป็นผู้รู้วิธีบูชายัญ และด้วยการบูชานั้นบาปจะสิ้นไป

๔๑. ผู้ที่สลัดกรรมด้วยโยคะ ผู้ที่ตัดความสงสัยด้วยญาณ และผู้คำรงอยู่ในอาตมัน กรรมทั้งหลายย่อมไม่เกาะเกี่ยวได้เลย

อัธยายที่ ๕ กรรมสันยาสโยค (หลักแห่งการสละกรรม) มี ๒๙ โศลก เป็นต้นว่า

๓. ผู้ใดไม่มีความชิงชัง (วางเฉย) ไม่หวังผลอะไร ท่านพึงทราบเถิดว่า ผู้นั้นเป็นสันยาสี (ผู้สละกรรม) ทุกเมื่อ เพราะผู้วางเฉย (ไม่มีทวันทวธรรม) ย่อมพ้นจากเครื่องผูกได้โดยง่าย

๗. ผู้ประกอบโยคะ มีจิตบริสุทธิ์ ชนะตนและอินทรีย์ได้แล้ว อาตมันของสิ่งทั้งปวง มีอยู่ในปรมาตมัน แม้ทำอะไรย่อมไม่ติด

๒๓. ในโลกนี้ ผู้ใดสามารถอดกลั้นอิทธิพลอันเกิดจากกามและโกรธ จนกระทั่งปลดร่าง ผู้นั้นเป็นโยคี มีความสุข

๒๔. ผู้ใดมีความสุขในอาตมัน รื่นรมย์ในอาตมัน รุ่งเรืองในอาตมัน ผู้นั้นเป็นโยคี เป็นตัวพรหม ย่อมบรรลุนิพพานคือพรหม (พรหมมี ๒ คือ สคุณพรหม เป็นวัตถุหรือเป็นตัวตน นิรคุณพรหม เป็นภาวะไม่มีตัวตน เป็นคุณธรรม)

๒๗. ทำอารมณ์ภายนอกให้คงอยู่แค่ภายนอก รวมจักษุทั้งสองไว้หว่างคิ้ว ทำลมปราณและอปานให้เดินอยู่ในช่องจมูกเท่า ๆ กัน (เป็นวิธีของผู้บำเพ็ญโยคะ คือทำให้ตารวมกัน มุ่งจุดที่หว่างคิ้ว คล้ายคนตาส่อน)

๒๘. ข่มใจ ข่มความรู้สึกได้ ยึดโมกขธรรมเป็นหลัก ปราศจากความอยาก ความกลัว และความโกรธ มุนีใดเป็นเช่นนี้ มุนีนั้นเป็นผู้พ้นแล้วทุกเมื่อ

อัธยาย ๖ ธยานโยค (หลักการเข้าฌาน) มี ๔๗ โศลก เป็นต้นว่า

๖. ตนนั่นแลชนะตนเอง จัดว่ามีตนเป็นเพื่อนตน ส่วนตนที่ชนะตนเองไม่ได้ ตนจะกลายเป็นศัตรู เหมือนศัตรูจริง ๆ

๑๐. โยคีควรประกอบในเรื่องอาตมันเป็นนิตย์ อยู่ในที่สงัดผู้เดียว ข่มจิต ไม่หวังและไม่รับรู้อะไร ๆ

อัธยาย ๗ ญาณโยค (หลักญาณ) มี ๓๐ โศลก

อัธยาย ๘ อักษรพรหมโยค (หลักพรหมผู้ไม่เสื่อมเสีย) มี ๒๘ โศลก เป็นต้นว่า

๑๒. ผู้ใดสำรวมทวารทั้ง ๙ ได้แล้ว กักใจไว้ในใจ ตั้งลมปราณไว้ที่กระหม่อมของตน ตั้งจิตเป็นสมาธิไว้

๑๓. แปลงเสียงว่า โอม พยางค์เดียวซึ่งเป็นพรหม ระลึกถึงอาตมา (พระกฤษณะ) อยู่ ละร่างไปแล้ว ผู้นั้นย่อมบรรลุบรมคติ

อัธยาย ๙ ราชวิทยาราชคุหยโยค (หลักเจ้าแห่งวิทยาและเจ้าแห่งความลึกลับ) มี ๓๔ โศลก

อัธยาย ๑๐ วิภูติโยค (หลักทิพยศักดิ์) มี ๔๒ โศลก

อัธยาย ๑๑ วิศวรูปทรรศนโยค (หลักการเห็นธรรมกาย) มี ๔๕ โศลก

อัธยาย ๑๒ ภักติโยค (หลักภักดี) มี ๒๐ โศลก เป็นต้นว่า

๑๓. ผู้ไม่เกลียดชังสรรพสัตว์ มีเมตตา กรุณา ปราศจากมมังการ อหังการ วางเฉยในสุขทุกข์ คอยแต่จะให้อภัย

๑๔. สันโดษเนืองนิตย์ เป็นผู้ประกอบในสมาธิ บังคับใจอยู่ มีความตั้งใจมั่นคง มีใจและบัญญาแน่นแฟ้นในอาตมา (พระกฤษณะ) ภักดีต่ออาตมา เขาผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของอาตมา

อัธยาย ๑๓ เกษตร เกษตรัชญวิภาคโยค (หลักจำแนกร่างกายและผู้รู้ร่างกาย) มี ๓๔ โศลก เป็นต้นว่า

๒. ร่างกายนี้เรียกว่า เกษตร ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ใดรู้ร่างกายนี้ ผู้นั้นชื่อว่า เกษตรัชญ

๒๔. อาทิตย์ดวงเดียว ส่องโลกทั้งหมดฉันใด ผู้อยู่ในเกษตร คืออาตมัน ย่อมส่องเกษตรทั้งหมด

อัธยาย ๑๔ คุณตรัยวิภาคโยค (หลักจำแนกคุณสาม) มี ๒๗ โศลก เป็นต้นว่า

๕. คุณคือสัตว (ความดี) รชะ (ราคะ) ตมะ (โมหะ) ย่อมเกิดจากประพฤติติดเนื่องกับวิญญาณ (ชีวาตมัน) อันไม่เสื่อมสูญในร่างกาย

๖. ในคุณทั้งสามนั้น สัตวะเป็นผู้ฉายแสง (ตัวเอง) อันไม่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะความไม่มีมลทิน ติดเนื่องด้วยการระคนสุขและขึ้นอยู่กับญาณ

๗. รงรู้ว่ารชะเป็นตัวย้อมอันเกิดจากตัณหา (ใคร่ได้ในสิ่งที่ยังไม่ได้) อันเกิดจากอาสังคะ (ยินดีในสิ่งที่ได้แล้ว) รชะนั้นติดเนื่องวิญญาณด้วยการขึ้นอยู่กับกรรม

๘. แต่ตมะ รงรู้ว่าเกิดจากความไม่รู้ เป็นเครื่องล่อลวงสรรพ-วิญญาณให้ลุ่มหลง ตมะนั้น ติดเนื่องวิญญาณด้วยการขึ้นอยู่กับความประมาท (มัวเมา) เกียจคร้านและหลับ

อัธยาย ๑๕ ปุรุโษตตมโยค (หลักว่าด้วยบุรุษผู้ประเสริฐ) มี ๒๐ โศลก เป็นต้นว่า

๕. ผู้ไม่หลง ปราศจากมานะและโมหะ ผู้ชนะโทสะ ซึ่งเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวได้แล้ว มีสมาธิในอาตมันเป็นนิตย์ มีกามอันหยุดสนิทพ้นแล้วจากสุขทุกข์ ย่อมถึงซึ่งบทอันไม่เสื่อมสูญนั้น

อัธยาย ๑๖ ไทวาสุรสมบัทวิภาคโยค (หลักว่าด้วยการจำแนกเทวสมบัติและอสุรสมบัติ) มี ๒๔ โศลก เป็นต้นว่า

๑. ความไม่กลัว ความบริสุทธิ์แห่งใจ การปฏิบัติตามหลักรู้ ทาน ทมะ ยัชญะ สาธยาย ตบะ ความซื่อตรง

๒. อหิงสา สัตย์ ความไม่โกรธ การบริจาค ศานติ การไม่ส่อเสียด ความกรุณาในสรรพสัตว์ ความไม่หวั่นไหวแห่งอินทรีย์ในเมื่อสัมผัสอารมณ์ ความอ่อนโยน ความละอาย ความไม่วอกแวก

๓. เกษ (กำลังใจ) ความอดทน ความมั่นคง ความหมดจด ความไม่ริษยา (อัทโรห) ความไม่ยกตนข่มท่าน เหล่านี้เป็นสมบัติของผู้เกิดในหมู่เทว

๔. ความคือดึง (สดัมภะ) ความกระด้าง (ทรรป) ความดูหมิ่น ความโกรธ ความหยาบคาย ความไม่รู้ เป็นสมบัติของผู้เกิดในหมู่อสูร

อัธยาย ๑๗ ศรัทธาตรัยวิภาคโยค (หลักจำแนกศรัทธา ๓ อย่าง) มี ๒๘ โศลก

อัธยาย ๑๘ โมกษสันยาสโยค (หลักว่าด้วยการสละซึ่งเป็นปฏิปทาแห่งโมกษ) มี ๗๘ โศลก เป็นต้นว่า

๕. กรรมคือยญ ทาน ตปะ เป็นสิ่งไม่ควรละ เป็นสิ่งที่ควรทำโดยแท้ ยัญ ทาน ตปะ เป็นเครื่องชำระใจให้บริสุทธิ์ของผู้รู้ทั้งหลาย

๑๘. ความรู้ ข้อรู้ ผู้รู้ สามอย่างนี้สะกิดให้เกิดกรรม เครื่องทำ การทำ ผู้ทำ สามอย่างนี้สงเคราะห์ให้เกิดกรรม

๔๗. ธรรมของตนเอง แม้ไร้คุณ ยังดีกว่าธรรมของผู้อื่นอันประพฤติง่าย บุคคลทำกรรมเหมาะแก่นิสัยของตนเอง ย่อมไม่ได้รับบาปเลย

ส่วนลัทธิศาสนาพราหมณ์ ที่ไม่ปรากฏศาสดาเหมือนลัทธิทั้ง ๖ เพราะหาศาสดาที่เป็นคนไม่ได้ เนื่องจากว่าลัทธิศาสนานี้ถือว่า พระพรหมเป็นศาสดา คือเป็นผู้สอนโดยผ่านทางฤษีรูปหนึ่ง (คล้ายศาสนาอิสลาม) โดยไม่มีใครเคยเห็นพระพรหมและเคยเห็นฤษีรูปนั้นเลย ส่วนฤษีวยาสนั้นเป็นผู้รจนาคัมภีร์สำคัญ คือ คัมภีร์ปุราณะไตรเพท ดังกล่าวแล้ว

พระพุทธศาสนา

ที่เกิด ประเทศอินเดีย

ศาสดา พระโคตมพุทธ

พระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาแปลว่า คำสั่งสอนของท่านผู้รู้หรือของผู้ให้คนอื่นรู้หรือของผู้ตื่นจากกิเลสหรือของผู้ปลุกให้คนตื่นจากกิกกิเลส หรือของผู้เบิกบาน

หลักสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักสำคัญของพระพุทธศาสนามี ๓ ประการ คือ **พระพุทธ พระธรรม** และ**พระสงฆ์** ซึ่งรวมเรียกว่าพระรัตนตรัย

พระพุทธเจ้า ทรงพระนามเดิมว่าเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ทรงเป็นราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา แห่งแคว้นสักกะ ซึ่งมีเมืองกบิลพัสดุ์เป็นเมืองหลวง ในศากยสกุล โคตม-โคตร (โค=ตะวัน. สุริยะ. อุตมหรือตม=อันประเสริฐ. โคตม=สุริย-วงศ์อันประเสริฐ) ก็ศากยวงศ์นี้เป็นกษัตริย์สืบต่อมานานเป็นร้อยชั่วดังนั้นจึงมั่งมีมาก พระองค์ประสูติเมื่อกลางเดือน ๖ เมื่อ ๘๐ ปี ก่อน พ.ศ. สถานที่ประสูติบัดนี้เรียกว่า ลุมมินเด อยู่ในประเทศเนปาล พระองค์ได้รับการเลี้ยงดูอบรมและการศึกษาเป็นอย่างดี จึงมีความรู้ในวิชาการต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น ยุทธศาสตร์ (โดยเฉพาะทรงมีความชำนาญเป็นพิเศษทางธนูศาสตร์ เจ้าศากยสกุลมีความชำนาญทรง-ธนูศาสตร์มากกว่าสกุลใดในครั้งพุทธกาล) รัฐศาสตร์ เกษตรศาสตร์ นิรุตติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ นิติศาสตร์ แม้แต่เวชศาสตร์ก็ทรงทราบ และ พระ องค์ ทรงศึกษาได้รวดเร็ว ผิดปกติ สามัญชน คล้าย รู้ มา ก่อน พระองค์ ทรงตั้งอยู่ ในฐานะ เป็น รัชทายาท จะได้ เป็นกษัตริย์ ต่อจาก พระราชบิดา เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖ ได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิง ยโสธรา พิมพา แห่งราชวงศ์โกลิยะ ทรงมีพระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ราหุล

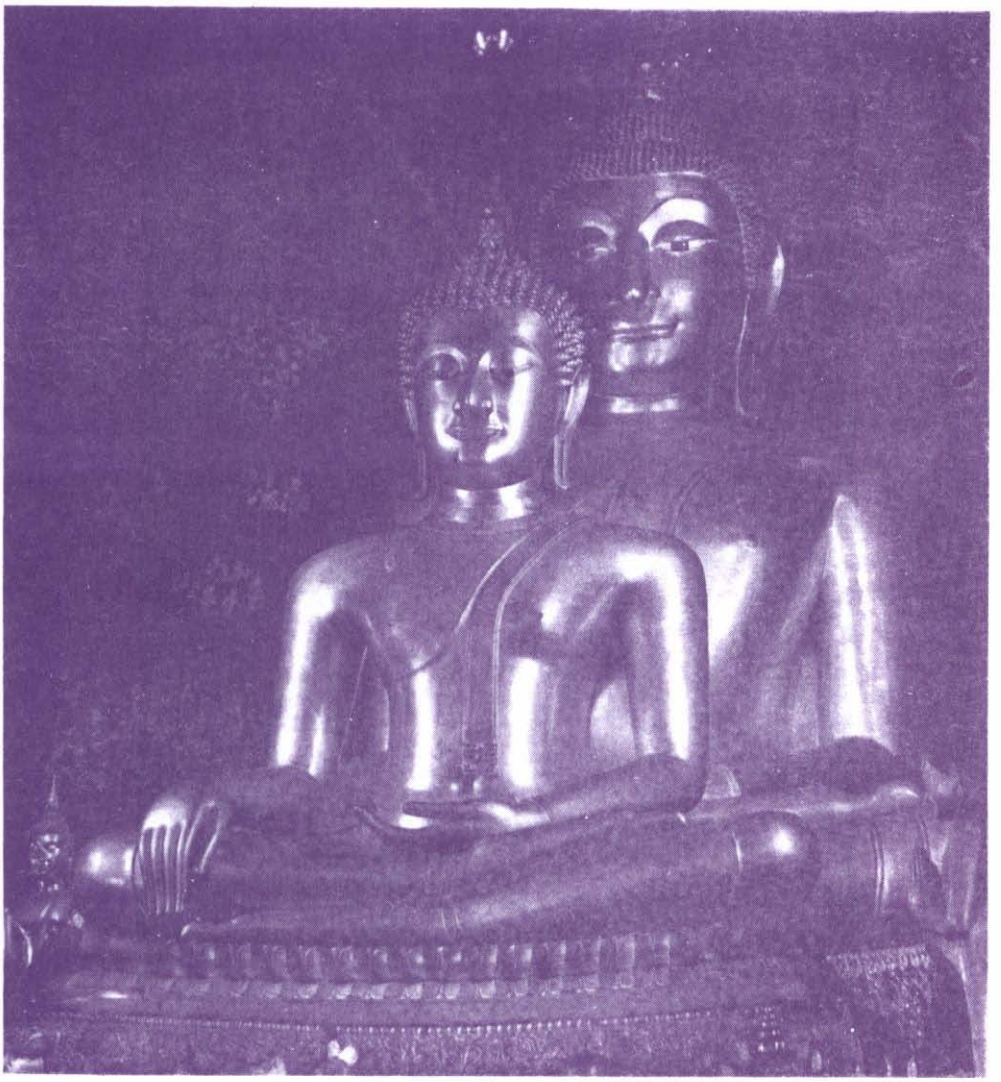

พระพุทธศาสนา

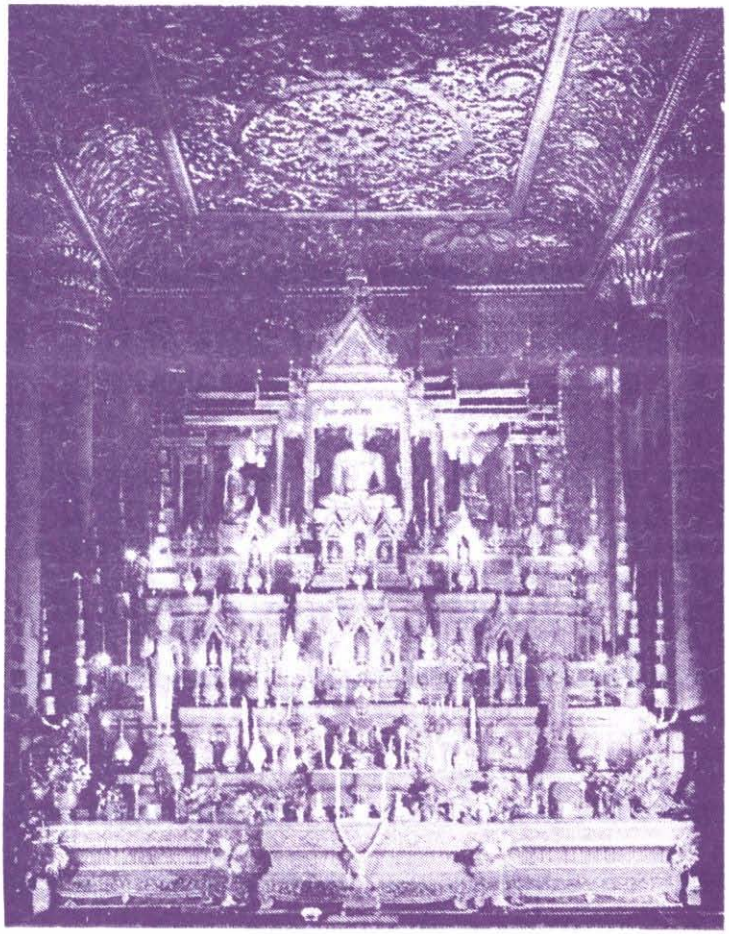

พระพุทธศาสนา

เจ้าชายทรงมีพระรูปงามมาก ทรงมีกำลังมาก ทรงมีสติปัญญามาก ทรงมีความรู้มาก มั่งคั่งมาก พระองค์ทรงมีความสุขอยู่ในปราสาท ๓ แห่งสำหรับ ๓ ฤดู แวดล้อมไปด้วยนางสนมกำนัลและพระประยูรญาติ

เมื่อพระชนม์ได้ ๒๙ พระองค์ได้สละราชสมบัติ ครอบครัว พระญาติ และตำแหน่งทางการเมืองทั้งหมดออกบวชเพื่อค้นคว้าหาโมกขธรรมอันทำให้พ้นทุกข์ พบแล้วจะได้นำมาชี้แจงแสดงแก่ผู้อื่น (เช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ ทำการค้นคว้า เมื่อพบอะไรแล้วก็เขียนไว้ให้คนอื่นได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป) เหตุที่ทรงออกบวชนั้น คือพระมหากรุณา กล่าวคือพระองค์ทรงเห็นคนได้รับความทุกข์ต่าง ๆ เช่น แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น จึงสลดพระทัยทรงคิดว่า ไฉนหนอจึงจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์เหล่านี้ได้ จะใช้ทรัพย์ช่วยก็ไม่ได้ พระองค์ทรงเห็นนักบวช ซึ่งเป็นผู้เว้น จากเครื่องผูกพัน ทางครอบครัว มุ่งประพฤติศีลธรรมแต่อย่างเดียว จึงทรงคิดว่า การเป็นนักบวชจะเป็นทางให้แสวงหาโมกขธรรมได้สะดวก จึงได้เสด็จออกบวชโดยถือเพศนักบวชเอง

เมื่อทรงออกบวชแล้ว ได้ทรงใช้เวลาค้นคว้าหาโมกขธรรมด้วยการศึกษาจากอาจารย์บางท่าน และทรงทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ จนแทบสิ้นพระชนม์เพราะการทดลองนั้น แต่ก็ไม่สำเร็จจึงทรงเลิก แล้วทรงบำเพ็ญทางจิตตามหลักของพระองค์เอง ทรงใช้เวลาทั้งหมด ๖ ปี ในที่สุดก็ได้ประสบความสำเร็จ คือทรงพบโมกขธรรม โดยการตรัสรู้อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่ รู้ว่าความเกิดเป็นต้นเป็นทุกข์ รู้ว่ากิเลสตัณหาคือความทะยานอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ว่าความดับความทะยานอยากเสียได้เป็นความ

ดับทุกข์ รู้ว่ามรรคคือทางอันมีองค์ประกอบ ๘ ประการมีความเห็นถูกต้องเป็นต้น เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ การตรัสรู้อริยสัจ ๔ เป็นเหตุให้ได้อาสวักขยญาณ คือความรู้ว่าสิ้นอาสวะกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์มีความเกิดเป็นต้น พระองค์ทรงตรัสรู้เองแล้วอย่างนี้ (ตรัสรู้หมายถึงรู้แจ่มแจ้งเองโดยไม่มีผู้สอน) สถานที่ตรัสรู้นั้นบัดนี้เรียกว่า โพธิคยา (เดิมชื่ออุรุเวลาเสนานิคม) อยู่ในประเทศอินเดีย

เมื่อตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ชื่อว่าเป็น พุทธ สัมมาสัมพุทธ อรหันต ตถาคต ภควา เป็นต้น ครั้งนั้น ทรงมีพระชนมายุ ๓๕ ปี

หลังจากตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงใช้เวลา ๔๕ ปี เสด็จจาริกไปตามบ้านเมืองน้อยใหญ่ เพื่อทรงสอนประชาชนให้เขารู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นความสุข อะไรเป็นความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดความสุขความทุกข์นั้นเป็นต้น โดยมิได้เห็นแก่ความสุขของพระองค์ โดยมิได้หวังสิ่งตอบแทน (เพราะถ้าทรงหวังพระองค์ก็คงไม่สละราชสมบัติมาบวช) เพราะพระองค์ทรงพอแล้ว และมิได้ทรงย่อท้อหวั่นเกรงต่อความลำบากเลย อุปสรรคหรืออันตรายใด ๆ ย่อมพ้นไปหมด พระองค์เสด็จจาริกไปเพื่อความสุขของผู้อื่นด้วยพระมหากรุณาธิคุณเท่านั้น ทรงมีคนนับถือทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย สาวกของพระองค์มีมาก และพร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อพระองค์ เช่น ในคราวผจญกับช้างนาฬาคีรีเป็นต้น

พระองค์ปรินิพพานคือดับขันธ์ (สิ้นชีพ) เมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี พระองค์ประสูติเมื่อกลางเดือน ๖ ตรัสรู้เมื่อกลางเดือน ๖ ปรินิพพานเมื่อกลางเดือน ๖ เช่นเดียวกันแต่ต่างปีที่เมืองกุสินารา ซึ่งบัดนี้เรียกว่า กาเซีย อยู่ในประเทศอินเดีย พระองค์ทรงกำหนดวันสิ้นชีพ ทรงกำหนดสถานที่สิ้นชีพล่วงหน้าไว้ก่อน ๓ เดือนแล้ว

และเมื่อปรินิพพานแล้ว ๗ วัน มหาชนมีพระราชาเป็นต้น ได้แห่พระพุทธสรีระผ่านกลางเมืองไปเพื่อถวายพระเพลิง พระพุทธสรีระนั้นอยู่ในสภาพปรกติไม่เน่า (ถ้าเน่าแล้วคงแห่ไปไม่ได้ เพราะพระพุทธสรีระในระยะนั้นก็มิได้ห่อผ้า ยังคงอยู่ในลักษณะเหมือนตอนปรินิพพาน) ด้วยเหตุนี้เจ้าหญิงมัลลิกาจึงเกิดศรัทธาแรงกล้าและถวายเครื่องประดับแต่งองค์หนักถึง ๗ คนหามถวายเป็นพุทธบูชา กษัตริย์จากนครต่าง ๆ เกือบทำสงครามกันเพื่อแย่งพระบรมสารีริกธาตุ (กระดูก) ของพระพุทธองค์เพื่อนำไปบูชาสักการะ (ผู้หมดกิเลสเมื่อสิ้นชีพใช้คำว่า ดับสิ้นคือปรินิพพาน ไม่ใช้คำว่าตายหรือมรณะ เพราะไม่เกิดอีก)

ปัจจุบันนี้ ที่ประสูติซึ่งอยู่ในประเทศเนปาล ที่ตรัสรู้ที่แสดงปฐมเทศนา ที่ปรินิพพาน ที่ประทับ เช่น วัดเวฬุวัน วัดเชตวัน เป็นต้น อยู่ในประเทศอินเดีย ซึ่งยังคงมีซากเหลือปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ รัฐบาลของทั้งสองประเทศได้รักษาไว้ จนปัจจุบันนี้ ผลงานของพระองค์ เช่นคำสั่งสอน และสาวกของพระองค์ยังคงอยู่จนบัดนี้ ข้อนี้แสดงว่า พระพุทธเจ้ามีตัวบุคคลจริง ไม่เป็นเรื่องลึกลับเล่าต่อ ๆ กันมา

พระคุณสมบัติ พระคุณ สมบัติ ของพระพุทธเจ้า นั้น มีมากเหลือประมาณ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ ได้แก่ พระปัญญา คือตรัสรู้เอง พระบริสุทธิ คือหมดกิเลส หมดรัก หมดโกรธ หมดหลง และพระมหากรุณา คือทรงจาริกไปโปรดผู้อื่นด้วย ทรงสั่งสอนเขา เป็นต้น โดยพระกรุณาจิตและมิได้ทรงหวังการตอบแทนใด ๆ

บุคคลตัวอย่าง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลตัวอย่างในฐานะต่าง ๆ เป็นต้นว่าทรงเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขของผู้อื่น ทรงเป็นผู้ตั้งใจจริงทำอะไรทำจริง ทรงถือเอาความผิดพลาดเป็นครู ทรงเป็นนักศึกษา นักค้นคว้าชั้นเยี่ยม ทรงเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีสูงมาก ทรงเป็นนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ โดยมิต้องใช้กฎหมายและคุกตะรางเป็นเครื่องมือ ทรงใช้แต่ธรรมวินัย ทรงมีสิ่งต่าง ๆ แต่พระองค์กลับสละแล้วไปหาความรู้จักพอ สิ่งที่ผู้อื่นปรารถนาอันไม่รู้จักพอ เช่นอำนาจทางการเมืองความมั่งมีเป็นต้น พระองค์กลับทรงสละทิ้ง แต่ที่เยี่ยมยอดคือความเป็นผู้มีพระกรุณาธิคุณต่อผู้อื่นทั้งคนทั้งสัตว์ ทรงมีความกรุณาในบุคคลที่ชังและชอบพระองค์เท่าเทียมกัน พระองค์ทรงแสดงความกรุณาต่อผู้อื่น โดยมิได้หวังอะไรเป็นเครื่องตอบแทนเป็นส่วนพระองค์เลย พระองค์ทรงกระทำความดีเพื่อความดีของผู้อื่นโดยแท้

พระธรรม ธรรมคือความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ

พระธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมดา ซึ่งคนทั่วไปไม่รู้หรือรู้แต่รู้ไม่จริงหรือไม่คิด แต่พระองค์ทรงรู้จริง พระองค์ทรงเป็นดุจนักธรณีวิทยารู้ว่าตรงนั้นมีแร่เหล็ก (ซึ่งคนอื่นเดินข้ามไปข้ามมาแต่ไม่รู้) แล้วขุดขึ้นนำมาใช้เป็นประโยชน์

พระธรรมมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ อย่าง (ที่พระพุทธองค์ยังมิได้ทรงนำมาสอนยังมีมากกว่านี้) แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ คือ**ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้สมบูรณ์ ทำจิตใจให้บริสุทธิ์** มีวิมุตติคือความพ้นทุกข์เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด (**วิมุตฺติสาโร**) นอกจากนี้เป็นรายละเอียดของ ๓ ประการนั้น เช่นทำดีอย่างไร ทำชั่วอย่างไร

ทำใจให้บริสุทธิ์อย่างไร และพระธรรมยังจัดเป็น ๓ ขั้น คือ ขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นสูง ตามฐานะทางจิตของบุคคล หรือจัดเป็นคำสอนระดับชาวโลก (โลกิยะ) กับพ้นหรือเหนือโลก (โลกุตระ)

คุณสมบัติของพระธรรม พระธรรมมีคุณสมบัติคือผู้ใดประพฤติธรรม ผู้นั้นย่อมได้รับความสุขสงบ เพราะพระธรรมคุ้มดุจคนกางร่มเมื่อฝนตกหรือเมื่อแดดร้อนย่อมไม่เปียกไม่ร้อนเพราะร่มช่วยกัน *(ติก. อัง.)* อนึ่ง พระธรรมนั้นเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ผู้ปฏิบัติย่อมรู้เห็นเองทันสมัยเสมอ ชวนให้น่าปฏิบัติดู ควรน้อมเข้ามาสู่การปฏิบัติอันผู้รู้พึงรู้เอง โดยมิต้องให้ใครบอก (เหมือนกินข้าว คนกินย่อมรู้เองว่าอิ่มหรือยัง โดยไม่ต้องให้ใครบอก)

เรื่องที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาทันสมัยเสมอ ไม่เก่านั้น (อกาลิโก) มีมากเรื่อง เช่น เป็นต้นว่าเรื่อง ระเบียบการรับคนเข้าเป็นสมาชิกใหม่ ในพระพุทธศาสนาได้วางระเบียบสำหรับสมาชิกใหม่หรือผู้ที่จะมาบวชเป็นพระใหม่ ต้องปฏิบัติดังนี้ ๑. ผู้นั้นต้องไม่เป็นโรคติดต่อ ไม่เป็นโรคที่เขารังเกียจไม่เป็นโรคที่ทำให้หมู่คณะวุ่นวาย เช่นโรคเรื้อน โรคปอด โรคลมบ้าหมูเป็นต้น ๒. ไม่เป็นคนพิกลพิการ ๓. ไม่เป็นคนเสียความประพฤติ ไม่เป็นลูกหนี้ใคร เป็นคนมีอิสระแก่ตัว ๔. มีผู้รับรอง (อุปัชฌาย์) ๕. มีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป มีชื่ออย่างนี้ ๆ เหล่านี้เป็นต้น ถ้าเป็นผู้ปราศจากโรคดังกล่าว มีร่างกายเป็นปกติเป็นคนดี มีอายุไม่ต่ำกว่าที่กำหนด มีผู้รับรอง (อุปัชฌาย์) สมาชิกเก่า (พระเก่า) มีมติเป็นเอกฉันท์ ให้รับเข้าเป็นสมาชิกใหม่หรือพระใหม่ได้ ผู้นั้นก็เป็นสมาชิกได้ *(มหา. วิ.)* การลงมติอนุมัติต้องเป็นเอกฉันท์ ถ้ามีผู้ค้านเพียงเสียงเดียวเท่านั้น ผู้นั้นย่อมไม่

สามารถเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ได้ นี้เป็นเรื่องกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ขอให้ เทียบกับ ระเบียบการ รับบุคคล เข้าเป็น สมาชิกใหม่ ของ สมาคม ทั้งหลายในบัดนี้บ้างว่าต่างกันหรือไม่

ระเบียบกับพิธีกรรม ก็ระเบียบกับพิธีกรรมนั้นต่างกัน ระเบียบเป็นของจำเป็นต้องมี ถ้าไม่มีแล้วจะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่กิจการนั้น ๆ ส่วนพิธีกรรมนั้นจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ เป็นของส่งเสริมระเบียบให้น่าดูน่าเลื่อมใส เช่นในการอุปสมบท การกล่าวขอบรรพชาอุปสมบทการสวดญัตติเป็นระเบียบ เป็นของจำเป็นขาดมิได้ แต่การแห่นาค การทำขวัญนาคซึ่งเป็นพิธีกรรมนั้น แม้ไม่ทำก็บวชกันได้ แต่ถ้าทำก็ทำให้การบวชนั้นเป็นการเป็นงานยิ่งขึ้น

การลงมติ การลงมติในการพิจารณาเรื่องบางเรื่องในพระพุทธศาสนามีดังนี้ คือ

๑. ถือมติเป็นเอกฉันท์ มีเสียงค้าน แม้แต่เพียงเสียงเดียว ย่อมใช้ไม่ได้ เช่นมติในเรื่องการอุปสมบท

๒. ถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ (เรียกวิธีนี้ว่าเยภุยยสิกา)

๓. ถือมติด้วยการประนีประนอมเป็นประมาณ (วิธีนี้เรียกว่าติณวัตถารกวินัย) เมื่อเห็นว่าเรื่องนี้จำเป็นต้องประนีประนอม

และในการปฏิบัติเกี่ยวกับสังฆกรรม คือเรื่องที่สงฆ์พึงจัดทำ พระพุทธองค์ก็ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกมากที่แสดงถึงความเป็น อกาลิก คือทันสมัยของพระธรรม

เรื่องนี้เป็นเรื่องสมัยกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่เป็นหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา โดยเป็นพุทธบัญญัติ ขอให้พิจารณาเทียบกับวิธีการลงมติของทางโลกในปัจจุบัน และเรื่องประชาธิปไตย

พระสงฆ์ พระสงฆ์คือสาวกหรือศิษย์ของพระพุทธเจ้า

คุณสมบัติของพระสงฆ์ พระสงฆ์มีคุณสมบัติคือปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า แล้วสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม *(ติก. อัง.)* เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูก ต่อพระธรรมวินัยอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นศาสนทายาทสืบพระพุทธศาสนา เป็นผู้ทำความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนา เป็นบุคคลตัวอย่างแห่งความดี เป็นพยานแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน เป็นผู้นำในการพัฒนาท้องถิ่น เป็นครู เป็นผู้รักษาสมบัติของชาติ เช่นโบราณสถาน เป็นผู้ให้มากแต่รับน้อยเท่าที่จำเป็น

พระสงฆ์ ๒ ประเภท คือ ๑. พระสงฆ์ทางธรรมได้แก่อริยบุคคลหรืออริยสงฆ์ มีพระโสดาบัน พระสกทาคามีพระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นได้ทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิตเพียงองค์เดียวก็เป็นสงฆ์ทางธรรมได้

๒. พระสงฆ์ทางวินัย ได้แก่ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป แม้ว่าจะเป็นพระอริยบุคคล และต้องเป็นภิกษุเท่านั้น

อริยบุคคลและบุคคลพิเศษ ในพระพุทธศาสนามีกล่าวถึงพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐและบุคคลพิเศษไว้ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระอริยะผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยถูกต้อง แล้วทรงสั่งสอนผู้อื่น ประกอบด้วยพระปัญญา พระบริสุทธิ์จากกิเลสและพระมหากรุณา

พระปัจเจกพุทธ คือพระอริยะผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยถูกต้อง ประกอบด้วยพระปัญญา พระบริสุทธิ์ ท่านเป็นผู้รู้เฉพาะ

องค์ท่านไม่ได้สอนให้ผู้อื่นรู้ตามท่าน เพราะคนครั้งนั้นโง่เง่าพูดกันไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจหรือไม่รับรู้ สอนไปเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้เรื่อง อย่างดีก็รู้เพียงแค่ทาน ศีล

พระอนุพุทธ พระอริยะผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนเป็นผู้รู้ตามพระพุทธเจ้าโดยได้อริยคุณ

พระโพธิสัตว์ คือเป็นบุคคลพิเศษที่กำลังบำเพ็ญเหตุ (บารมี) เพื่อผลคือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในโอกาสต่อไป

พุทธบริษัท พุทธสาวกคือศิษย์ของพระพุทธเจ้าหรือผู้นับถือพระพุทธศาสนา มี ๔ ประเภท คือภิกษุ (รวมสามเณรด้วย) ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา

การบวช คือความงดเว้นสิ่งที่ควรงดเว้น กล่าวคือออกบวชหาบ้านเรือนมิได้ ไม่มีบ้าน วิธีบวชพระมีหลายอย่าง คือพระพุทธเจ้าบวชให้เอง (มีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นต้น) พระสาวกบวชให้ (เรียกติสรณคมนุปสัมปทา) และที่สงฆ์บวชให้ (เรียกญัตติจตุตถกัมมวาจา อุปสัมปทา) อย่างสุดท้ายยังใช้อยู่ในปัจจุบัน นอกนั้นไม่ใช้บวชพระแล้ว

คัมภีร์ ในพระพุทธศาสนามีคัมภีร์สำคัญรวบรวมธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เรียกว่า พระไตรปิฎก คือวินัยปิฎกเป็นที่รวบรวมวินัยบัญญัติอันเป็นข้อห้ามและระเบียบต่าง ๆ สุตตันตปิฎกเป็นที่รวมหลักธรรมอันทำให้ผู้ปฏิบัติได้ความสุขในปัจจุบัน สุขในภายหน้า และความสุขชั้นปรมัตถ์อันได้แก่พระนิพพาน อภิธรรมปิฎก เป็นที่รวมอภิปรัชญาว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน (อันเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจ อาทิเช่น แบ่งจิตไปตามวาระ ๆ แล้วเรียกวาระจิตนั้น ๆ ด้วยชื่อต่าง ๆ กัน วาระจิตก็ละเอียดยิ่งนัก) นอกจาก

นี้ยังมีคัมภีร์อรรถกถาสำหรับอธิบายพระไตรปิฎกนั้น และมีฎีกา-อธิบายพระไตรปิฎกกับอรรถกถา มีอนุฎีกาสำหรับอธิบายพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และมีปกรณ์พิเศษสำหรับขยายความในคัมภีร์ทั้งหลายนั้น คัมภีร์เหล่านี้ของเดิมเป็นภาษามคธและสันสกฤต

ปาฏิโมกข์ มีกิจวัตรที่สำคัญ หรือสังฆกรรมของพระอย่างหนึ่ง คือสวดปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน (*จุล. วิ.*) คำว่าปาฏิโมกข์ในอภิธัมมัตถวิภาวินี ท่านแปลว่ารักษาผู้ปฏิบัติพระวินัยให้พ้นจากทุกข์

ใจความในปาฏิโมกข์นั้น แสดงวินัยหรือศีลหรือกฎที่สำคัญ ๆ ที่พระจะละเมิดมิได้ มี ๒๒๗ ข้อ หรือสิกขาบทความจริงมีมากกว่านั้น แต่ที่ยกมาไว้ในปาฏิโมกข์สำหรับสวดนั้น เป็นส่วนหนึ่งเท่านั้นที่มีความสำคัญเป็นพิเศษ

การสวดปาฏิโมกข์เป็นการทบทวนความจำเรื่องวินัย หรือศีลที่สำคัญที่พระพุทธองค์ทรงห้ามมิให้ทำ การสวด สวดด้วยภาษาเดิม คือภาษามคธ การสวดปาฏิโมกข์นี้ทำให้เกิดความประหลาดใจแก่บางท่านที่เห็นพระสามารถท่องจำหนังสือภาษามคธหนากว่า ๘๐ หน้า (ขนาด ๑๖ หน้ายก) และสวดเสร็จภายใน ๒๗ นาที โดยไม่ติดและผิดเลย

นิกาย ศาสนาทุกศาสนาเมื่อตั้งไปนาน ๆ แล้วย่อมแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ด้วยอำนาจการปฏิบัติที่ผิดกัน และด้วยอำนาจความเห็นที่ต่างกัน ในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกันโดยได้แยกเป็นนิกายใหญ่ ๒ นิกาย คือ

เถรวาท หินยาน ทักษิณนิกาย นี้พวกหนึ่ง

อาจาริยวาท มหายาน อุตตรนิกาย นี้อีกพวกหนึ่ง

เถรวาท (ถือตามแบบอย่างพระอรหันตเถระ ครั้งปฐมสังคายนาไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ) หีนยาน (ยานเลวแคบ เป็นคำที่อีกนิกายหนึ่งเรียกนิกายเถรวาทด้วยความดูแคลน) ทักษิณนิกาย (นิกายฝ่ายใต้) สามนี้เป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ชื่อแล้วแต่จะเรียกอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่บัจจุบันนี้เลิกเรียกว่าหีนยานแล้ว โดยมีการตกลงกันที่ประเทศลังกา ในคราวประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งแรก และตกลงเรียกว่าเถรวาท

อาจาริยวาท (ถือตามแบบอาจารย์เปลี่ยนไปตามกาลเทศะเท่าที่ควรตามความเหมาะสม) มหายาน (ยานใหญ่โตกว้างขวาง ชื่อนี้เจ้าของนิกายตั้งเองและเรียกนิกายตรงกันข้ามว่า หีนยาน ซึ่งก็แปลกที่ผู้นับถือในนิกายนั้น ก็รับเอามาเรียกนิกายของตนเสียด้วย คล้ายกับยอมรับว่าเลวอย่างนั้นจริง) อุตตรนิกาย (นิกายฝ่ายเหนือ) สามนี้เป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ชื่อแล้วแต่จะเรียกอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่บัจจุบันนี้นิยมเรียกว่ามหายาน

ใน ๒ นิกายใหญ่ ๆ นี้ ได้แยกออกเป็นนิกายย่อยอีก คือ นิกายเถรวาทในลังกาแยกเป็น ๓ นิกาย ได้แก่นิกายสยาม (สยามวงศ์ หรืออุบาลิวงศ์) นิกายมอญ (รามัญวงศ์) นิกายพม่า (มรัมมะวงศ์) ในพม่าแบ่งเป็น ๓ นิกาย คือนิกายสุธัมมา นิกายชเวคิน และนิกายทวาร ในไทยแบ่งเป็น ๒ นิกาย คือมหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย แต่ทุกนิกายในนิกายเถรวาทมีพระไตรปิฎกอย่างเดียวกันมีธรรมวินัยอย่างเดียวกัน

ส่วนนิกายมหายานนั้น ได้แบ่งเป็นนิกายย่อยเป็นอันมากกว่าสิบนิกาย บางนิกายมีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง มีคัมภีร์เป็นของตนเอง มีธรรมวินัยแตกต่างออกไป. ตรงกับเถรวาทก็มีต่างก็มี. (ดูในตอนมหายาน)

พระพุทธศาสนาแม้จะมีหลายนิกาย แต่ก็มีจุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน คือวิมุติความหลุดพ้น เช่นเดียวกับแม่น้ำ แม้จะมีหลายสาย แต่ก็ไหลลงสู่แห่งเดียวกันคือทะเล

พระพุทธศาสนากับคนไทย นับตั้งแต่คนไทยรับนับถือพระพุทธศาสนาอย่างเป็นหลักฐาน ซึ่งรู้ได้ทางประวัติศาสตร์ (ราว พ.ศ. ๖๑๒) ในสมัยอาณาจักรอ้ายลาวจนถึงปัจจุบัน คนไทยมิเคยทอดทิ้งพระพุทธศาสนาเลย ยังคงเคารพนับถือรักษาไว้เป็นมรดกตกทอดมาจนบัดนี้ จนพระพุทธศาสนาแทรกซึมไปในส่วนต่าง ๆ ของชีวิต จนกลายเป็นโครงร่างของสังคมไทย พระพุทธศาสนาได้ให้ประโยชน์ต่อคนไทยเหลือประมาณ จนมีผู้รู้กล่าวว่า ถ้านำพระพุทธศาสนาออกจากคนไทยแล้วคนไทยก็แทบไม่มีอะไรติดตัว คนไทยมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่ก่อนเกิดจนตาย เช่นในการแต่งงานก็นิมนต์พระไปสวดมนต์ให้ศีลให้พรและสอนธรรม ให้โอวาทแก่คู่แต่งงาน เวลาตายก็นิมนต์พระไปสวดมนต์ และสอนธรรมให้ลูกผัวเมียญาติ และเพื่อนของผู้ตายคลายความทุกข์ แม้ในคำไทยก็ปรากฏว่ามีภาษาทางศาสนาปะปนอยู่เป็นจำนวนมากเดือนครึ่ง เช่นคำว่า สุข ทุกข์ อาหาร ภาษา ชาตะ มตะ รสนิยม เป็นต้น จนบางคนไม่รู้ว่าคำนั้น ๆ เป็นภาษาต่างประเทศ แต่นึกว่าเป็นคำไทยแท้ ทั้งนี้เพราะนำภาษาทางศาสนามาใช้เป็นภาษาไทย

แต่เมื่อกล่าวโดยเฉพาะส่วน ด้วยถือหลักวัฒนธรรมไทยทั้งสี่ คือ ทางคติธรรม เนติธรรม สหธรรมและวัตถุธรรมแล้วก็พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ให้สิ่งต่าง ๆ แก่คนไทย ดังจะกล่าวโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ทางคติธรรม พระพุทธศาสนาได้ทำให้คนไทยมีคติประจำใจในการพึ่งตนเองบ้าง ในการแก้ความผิดหวังบ้างในการแก้ทุกข์กายใจอย่างหนักเมื่อหมดวิธีแก้อย่างอื่นบ้าง ด้วยให้ยอมรับความจริงของ

ชีวิตและรู้จักคิด เช่นคิดว่าเราต้องพึ่งตนเอง ต้องยืนอยู่บนขาของตัวเอง (มาจากพุทธภาษิตว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนเองเป็นที่พึ่งของตน) หรือว่าชีวิตไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความรักคล้ายสายน้ำไหล ใดใดในโลกล้วน อนิจจัง (มาจากหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจ ไม่เที่ยง ทุกฺข คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนตฺตา เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจเป็นต้น) หรือหลักโลกธรรม ๘ ประการ มีความได้ความเสียเป็นต้นอันเป็นธรรมดาโลก หรือคิดว่านี่เป็นกรรมของเรา (มาจากหลักกรรมในพระพุทธศาสนา) เหล่านี้เป็นต้น

การแก้ปัญหาชีวิตด้วยวิธีมีคติประจำใจดังกล่าวนี้ ทำให้คนไทยทั่วไปเป็นนักสู้ความจริง ยิ้มสู้อยู่เสมอ ที่นำมากล่าวนี้เป็นเพียงส่วนเล็กน้อย เท่านั้น ที่พระพุทธ ศาสนาได้ให้ คติ สำหรับ คิดแก่คนไทย

ทางเนติธรรม หลักการ ปกครอง หรือบริหาร ของไทยนั้น นักปกครองชาวไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น ย่อมประกอบด้วยธรรมหลายประการเป็นต้นว่า **ทศพิธราชธรรม** ได้แก่ ๑. ทาน คือให้การทะนุบำรุงให้ประชาราษฎร์มีความสุขเป็นต้น ๒. ศีล คือมีความประพฤติดี ๓. บริจาค คือเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประชาราษฎร์ ๔. อาชวะ คือซื่อตรง ยุติธรรม ๕. มัทวะ คือสุภาพต่อประชาราษฎร์เหมือนกับคนในครอบครัว ๖. ตปะ คือมีความบากบั่น ๗. อักโกธะ คือไม่ดุร้าย ไม่เจ้าอารมณ์ ๘. อวิหิงสา คือไม่เบียดเบียนข่มเหง ๙. ขันติ คืออดทน ๑๐. อวิโรธะ คือมั่นคงในธรรมสำหรับปกครอง *(ข.ร. ข.)* พระเจ้าแผ่นดินไทยนั้นในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ทรงมีพระราชดำรัสแก่ประชาชนว่า "เราจักปกครองแผ่นดิน (ประชาชน) โดยธรรม" เป็นต้น

และ **จักรวรรดิวัตร** ๑๐ ประการ คือ

๑. อันโตชน สงเคราะห์ชนภายใน

๒. พลกาย บำรุงกองทัพให้เจริญรุ่งเรือง

๓. ขัตติย สงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักรบ

๔. อนุยันต สงเคราะห์ข้าราชการ และเอื้อเฟื้อดูแลข้าราช-บริพาร

๕. พราหมณคหปติก สงเคราะห์คฤหบดี ผู้ปฏิบัติดี

๖. เนคมชานปท สงเคราะห์ชาวนิคมและชาวชนบท คือ ประชาชน

๗. สมณพราหมณ อุปถัมภ์สมณชีพราหมณ์ คือ นักบวช

๘. มิคปักขี สงเคราะห์สัตว์

๙. มา อธมฺมกาโร ปวตฺติตฺถ ไม่ทำทุจริตผิดทำนองคลอง-ธรรม

๑๐. ธนำ อนุปฺปทชฺเชยฺยาสิ จ่ายทรัพย์สงเคราะห์คนยากจน

(ปาฏิ. ที.)

และยังมี **ราชสังคหธรรม** ๔ ได้แก่ ๑. สัสสเมธะ คือ ฉลาดในการเกษตรกรรม ๒. ปุริสเมธะ คือ ฉลาดในการปกครองทำนุ-บำรุงประชาราษฎร์ และรู้จักใช้คน ๓. สัมมาปาสะ คือฉลาดในการกระทำเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคน ๔. วาจาเปยยะ คือเจรจาดีมีคุณค่าให้เกิดความรักความสามัคคีเป็นต้น

(จตุ. อัง.)

หลักเว้นอคติ คือความลำเอียงเพราะชอบ ไม่ชอบ หลงไม่เข้าใจเรื่อง และเพราะกลัว

(จตุ. อัง.)

ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ มีเมตตา กรุณา เป็นต้น *(อภิ. วิภังค.)*

และหลัก นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ เป็นอาทิ คือ ข่มลงโทษผู้ที่ควรข่มหรือลงโทษ ควรยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง *(อุ. ม.)*

ไม่ว่าจะเป็นสมัยราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตย ผู้ปกครองหรือผู้บริหารแผ่นดินไทย ทุกท่านต่างใช้ธรรมดังกล่าวแล้วเป็นหลักปกครองบ้านเมืองไทย และหลักธรรมดังกล่าวก็เป็นของพระพุทธศาสนา

ส่วนพื้นฐานแห่งกฎหมายนั้น ก็อาศัยธรรมดังกล่าวแล้ว และอาศัยศีล ๕ (มีห้ามฆ่าห้ามทำร้าย ห้ามลักห้ามโกง ห้ามทำผิดทางเพศ ห้ามปด ห้ามดื่มสุรายาเมา) เป็นต้น เป็นหลัก

ทางสหธรรม พระพุทธศาสนาทำให้คนไทยมีหลักสำหรับอยู่ร่วมกัน เช่น แสดงหน้าที่ของคนในสังคม ความสามัคคีและประเพณี เป็นต้นว่าประเพณีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกัน ความมีน้ำใจต่อกันขอกันกินได้มีความเกรงใจกัน ข้อนี้ก็มาจากสังคหวัตถุ *(ขุ. อัง.)* ความรู้บุญคุณคนก็มาจากเรื่องกตัญญูกตเวที *(ทุก. อัง.)* ประเพณีการทอดกฐินก็เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาอีก *(กฐิน. มหา. วิ.)* และหน้าที่ของบุคคลในสังคมนั้น ๆ ที่พึงปฏิบัติต่อกัน เช่นพ่อแม่กับลูก เป็นต้น *(ปาฏิ. ที.)* เหล่านี้เป็นต้น แม้ประเพณีเผาศพก็ถือคติอย่างถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ข้อนี้มีรายละเอียดดังจะกล่าวต่อไปในบทอื่น

ทางวัตถุธรรม วัตถุที่ได้มีขึ้นในประเทศไทยจากการสร้างของคนเพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนานั้น มีมากเหลือคณานับ เป็นต้นว่า ในด้าน **สถาปัตยกรรม** เช่น การที่ชาติไทยมีโบสถ์วิหาร ศาลาเรือสุพรรณหงษ์ เจดีย์ เป็นต้น (เจดีย์ที่สูงที่สุดในโลก คือ

พระปฐมเจดีย์ ซึ่งสูงประมาณ ๔๐๐ ฟุต) มีโบสถ์วัดพระแก้ว (ซึ่งบัดนี้โลกถือว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลก) **ด้านปฏิมากรรม** เช่น มีพระพุทธรูป เป็นต้น (พระพุทธรูปนั่งที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยคือพระพุทธรูปที่วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม อ. ปากช่อง จ. นครราชสีมา สูงประมาณ ๑๔๕ ฟุต และพระพุทธรูปที่งามที่สุดในโลก คือพระพุทธชินราช จ. พิษณุโลก พระพุทธรูปยืนที่สูงที่สุดอยู่ที่ จ. ร้อยเอ็ด สูงกว่า ๑๐๑ ศอก พระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่มีค่ามากที่สุดในโลก พระพุทธรูปทองคำวัดไตรมิตรเป็นพระทองคำที่ใหญ่ที่สุดในโลก เป็นต้น) **ทางด้านวรรณกรรม** เช่น มีหนังสือมหาชาติ สามัคคีเภทคำฉันท์ ไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิกถา จันทโครพ และสังข์ทอง เป็นต้น **ทางด้านสังคีตศิลป์** เช่น มีเพลงพระเจ้าลอยถาด เพลงตวงพระธาตุ เป็นต้น **ทางด้านนาฏศิลป์** เช่นมีรำพุทธบูชา **ทางด้านจิตรกรรม** เช่น มีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระพุทธประวัติบ้าง ทศชาติบ้างเป็นต้น เหล่านี้ล้วนเกิดมีขึ้นเพราะพระพุทธศาสนา

อนึ่ง นางวิชัยลักษมี บัณฑิต นักการเมืองชั้นนำของอินเดีย ได้มาเยี่ยมประเทศไทยเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ และได้ให้สัมภาษณ์แก่นักข่าวว่า ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ ในขณะที่ประเทศใกล้เคียงได้เสียอิสระภาพแก่ต่างประเทศนั้น ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนา

และ ดร.โจฮันส์ ยู. โคเบอร์ ผู้เชี่ยวชาญทางอาชญากรเด็กแห่งเมืองฟีลาเดลเฟียในอเมริกา ซึ่งกรมประชาสงเคราะห์ไทยได้จ้างมาทำการวิจัยเรื่องอาชญากรเด็ก ของไทยได้วิจัยเสนอ ท่าน อธิบดีและรัฐมนตรีมหาดไทยของไทย เมื่อราวเดือนตุลาคม ๒๕๐๔ ได้ให้สัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์ที่เมืองฟีลาเดลเฟียว่า ต้องขอบคุณ

อย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนาที่สอนเน้นถึงการเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ จึงทำให้เมืองไทยมีอาชญากรเด็กมีจำนวนแม้ที่ว่าสูงที่สุดนั้น ก็ยังต่ำกว่าจำนวนต่ำที่สุดของอาชญากรเด็กในเมืองฟิลลาเดลเฟียเสียอีก การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่เป็นเหตุสำคัญ เพื่อความมั่นคงของสังคมและเศรษฐกิจ

อนึ่ง ดินเป็นดินดีที่จะปลูกอะไร ๆ ก็ขึ้นนั้นต้องเป็นดินปนทราย ถ้าเป็นดินแท้เช่นดินเหนียว หรือเป็นทรายแท้ย่อมไม่ดี ดังนั้นทางวัดจึงจัดประเพณีขนทรายเข้าวัด ดินในวัดจึงเป็นดินปนทราย ดีปลูกอะไรก็ขึ้น วัดให้ตัวอย่างสำหรับแก้ปัญหาเรื่องดินปลูกอะไรไม่ค่อยขึ้นแก่ชาวบ้านอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง การสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อสุขภาพนั้นต้องดูทิศทางตะวันและลม ทางวัดมักสร้างโบสถ์หันหน้าไปทางตะวันออก หันหลังโบสถ์ไปทางตะวันตก หันข้างรับลมเหนือ ลมใต้ คนอยู่ในโบสถ์ย่อมเย็นสบาย วัดให้ตัวอย่างสำหรับสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อสุขภาพของคนอยู่อย่างนี้

และวัดเก่าแก่นั้นมักมีหอไตร (ไตรปิฎก) สร้างไว้ในสระน้ำ หอไตรนั้นคือห้องสมุด การสร้างหอไตรไว้ในน้ำนั้นคือวิธีรักษาหนังสือไม่ให้เกิดเสียหาย เช่นถูกปลวกกิน มดขึ้น ถูกเด็กรื้อเป็นต้น

กล่าวอย่างต่ำ ฐาน พระ (ส้วม) ตั้งแต่สมัยยังไม่มีส้วมซึมนั้นมีใต้ถุนสูง ลมอากาศถ่ายเทสะดวกจึงไม่ค่อยมีกลิ่น ที่ถ่ายก็ทำแยกช่องอุจจาระ จากท่อหรือรางสำหรับปัสสาวะ ไม่ให้รวมกัน (เพราะถ้ารวมกันแล้วกลิ่นแรงผิดปกติมาก) มีตุ่มน้ำสำหรับล้าง มีที่สำหรับเท้าเหยียบ วัดให้ตัวอย่างแก่บ้าน แม้จนกระทั่งส้วมอย่างนี้

พระพุทธศาสนาได้ให้สิ่งต่าง ๆ แก่คนไทย กล่าวโดยสังเขปดังนี้

คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาโดยย่อ คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาแม้จะมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ อย่าง แบ่งตามลักษณะเป็น ๙ อย่าง มีพระสูตรเป็นต้น แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ คือ ละชั่วทั้งปวง ทำดีให้บริบูรณ์ ทำใจให้บริสุทธิ์ เป็นสาระสำคัญดังกล่าวแล้ว *(มหา. ที.)* แต่แบ่งได้อีกเป็น ศีล (หมายถึงวินัยด้วย) อันเป็นคำสั่งหรือข้อบังคับมิให้ทำ กับธรรม คือคำสั่งสอนหรือข้อที่ควรทำ

ธรรมแม้มีมาก แต่ก็แบ่งได้เป็นสอง คือ เป็นธรรมที่ควรละเว้น กับธรรมที่ควรบำเพ็ญ หรือเป็นธรรมที่ให้ผลทางโลกคือขั้นโลกียะ หรือขั้นพื้นฐานคือขั้นมนุษย์สมบัติและสวรรคสมบัติแก่ผู้ปฏิบัติ ผู้มีภาวะอย่างคนทั่ว ๆ ไปในโลก กับให้ผลทางธรรม หรือชั้นสูง คือ โลกุตระหรือนิพพานสมบัติสำหรับผู้ต้องการพ้นจากภาวะอย่างคนทั่วๆไป

พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องที่รู้ ๆ มาสอน ดังได้กล่าวแล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องที่มีอยู่แล้วมาสอน บางคนเมื่อเริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาเกิดความรู้สึกว่า พระพุทธเจ้าทรงนำเรื่องที่รู้ ๆ กันอยู่มาสอน เลยไม่สนใจ เพราะนึกว่าตนรู้แล้วไม่อัศจรรย์อะไร คนอย่างนี้น่าจะได้รู้สึกว่า ยังมีเรื่องอื่นอีกมากที่ตนยังไม่รู้ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสอน และที่ว่าตนรู้นั้นก็ได้แค่รู้แต่ไม่ได้คิดหรือรู้ไม่จริง เช่นรู้ว่าฝนตก ก็รู้เท่านี้ ไม่ได้คิดว่าจะมีหลักความคิดอะไรเกี่ยวกับฝนตก (ไม่เหมือนพระพุทธเจ้า เช่น ทรงแสดงเรื่องฝนไว้ ๔ ประเภท และทรงเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของบุคคล ๔ ประเภท ดังในบาลีจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย เป็นต้น) หรือรู้แต่ว่าคนเกิดแล้วตาย ก็แค่นั้น ไม่ได้คิด หรือคิดให้รู้จริงว่า ก่อนตายควรทำอย่างไรหรือจะตายอย่างไรดี หรือจะมีวิธีแก้การตายอย่างไรบ้างอย่างพระพุทธองค์ทรงคิด

และความรู้ในเรื่องนั้น ๆ ที่ตนนึกว่ารู้แล้ว ก็มักเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายหลังจากเริ่มการศึกษาพระพุทธศาสนาหรือเพิ่งคิดได้เมื่อศึกษาแล้ว แต่เรื่องนี้เมื่อได้ศึกษาไปปฏิบัติไปมาก ๆ ความคิดว่าพระพุทธเจ้าไม่เท่าไรนั้นก็จะค่อยหมดไป และจะยิ่งเกิดความอัศจรรย์ในพระพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น ๆ

ดังนั้นผู้ศึกษาใหม่จักต้องระวังในเรื่องนี้อย่าให้ความฉลาดของตนทำลายตนเองจนกลายเป็นคนโง่ไป

ของจำเป็นสำหรับชีวิตทางพระพุทธศาสนา ของจำเป็นสำหรับชีวิตมีมาก แต่ที่จำเป็นแท้ ๆ นั้น คนในปัจจุบันนี้ได้กำหนดไว้ว่ามี ๕ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาสำหรับบำบัดความเจ็บไข้ และการสืบพันธุ์ แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงว่าของจำเป็นสำหรับชีวิตอย่างแท้จริง ถ้าไม่มีแล้วเป็นอยู่ไม่ได้หรือเป็นอยู่ยากนั้นมี ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยา *(ปาฏิ. ที.)* สำหรับข้อที่ ๕ นั้นไม่จำเป็นอย่างแท้จริงเพื่อความมีชีวิตอยู่ เพราะเด็กเล็กและนักบวชเป็นต้นแม้ไม่ต้องใช้ก็มีชีวิตอยู่ได้ แต่ถ้าจะกล่าวถึงแง่ความคงมีอยู่แห่งพลโลกแล้วก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ยาของพระพุทธศาสนา ยาอย่างจำกัดที่สุด หาง่ายที่สุดที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือยาดองด้วยน้ำปัสสาวะและอีก ๔ อย่าง คือ ปัสสาวะ อุจจาระ (เผา) เถ้า และดิน ของ ๔ อย่างนี้ใช้เป็นยาได้ ชื่อว่ายามหาวิกัติ *(จุล. วิ.)* ข้อนี้แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงรู้วิชาการแพทย์เป็นอย่างดี แม้แต่ของต่ำ ๆ ๔ อย่างนี้ก็ทรงทราบว่าทำยาแก้ไข้เป็นต้นได้ (พระกัมมัฏฐานมักใช้ยาสมอดองด้วยน้ำปัสสาวะใช้แก้ไข้ หมอบางคนทำยาแก้ไข้ผสมด้วยอุจจาระเผาเป็นเถ้าถ่าน) เมื่อ

เป็นอย่างนี้ยาสูง ๆ พระองค์ก็ย่อมทรงทราบแน่นอน และการที่ทรงแสดงเรื่องอาการ ๓๒ คืออวัยวะในร่างกาย ๓๒ ส่วน เริ่มตั้งแต่อวัยวะภายนอก คือ ผม ขน เล็บเป็นต้น ภายในมี กระดูก หัวใจ ปอด ม้ามเป็นต้น จนถึงอุจจาระเป็นที่สุด *(ปาฏิ. ขุ. และ ปาฏิ. ที.)* ข้อนี้แสดงว่าทรงทราบเรื่องสรีรวิทยา และยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกที่แสดงว่าทรงทราบเรื่องวิชาการแพทย์อย่างกว้างขวาง

ปัญหาของคนไทยผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา คนไทยผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาและเริ่มฟังเทศน์ มักประสบปัญหา คือไม่ค่อยรู้เรื่อง ทั้งนี้เพราะเหตุหลายอย่าง โดยเฉพาะเหตุ คือศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในภาษาไทย ที่แปรความหมายไปจากภาษาเดิม เช่นคำว่า **เวทนา** ของเดิมเป็นภาษามคธ แปลว่า รู้สึกว่าทุกข์ รู้สึกว่าสุข เป็นต้น ในภาษาไทยนำมาใช้ แต่แปรความหมายใหม่เป็นความสงสาร **สัญญา** ภาษาเดิมแปลว่าความจำ แต่ในภาษาไทยนำมาใช้และแปรความหมายไปจากเดิมว่า ทำข้อตกลงกัน เมื่อพระเทศน์ในความหมายเดิมว่า สัญญา ไม่เที่ยง บังคับไม่ได้ ผู้ฟังคิดในความหมายใหม่ก็นึกค้านว่า ทำไมจะไม่เที่ยง ทำไมจะบังคับไม่ได้เมื่อผิดสัญญา สัญญาก็อยู่ในตู้กันภัย ไปคนละเรื่องอย่างนี้จึงไม่รู้เรื่องกัน พระเทศน์ใช้คำว่าสัญญาเป็นต้นในความหมายเดิมของภาษามคธ แต่ผู้ฟัง ๆ ด้วยใช้ความหมายใหม่ จะฟังด้วยความหมายเดิมก็ไม่มีความรู้และไม่รู้ด้วยว่าความหมายเดิมเป็นอย่างไร

ดังนั้น ผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาและเริ่มอยากฟังเทศน์ที่เป็นคนไทย จึงควรศึกษาเรื่องนี้ก่อน ให้มีความรู้เป็นพื้นฐานเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนา และฟังเทศน์รู้เรื่อง

ศัพท์ศาสนาที่ควรทราบในความหมายเดิม

ขันธ คือกอง กลุ่ม พวก ชนิด คนและสัตว์โลกนี้ประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (เป็นสังขารในไตรลักษณะด้วย)

รูป ถ้าเป็นรูปในขันธ์ ๕ หมายถึงร่างกาย
ถ้าเป็นรูปในอายตนะ หมายถึงสิ่งที่เห็นด้วยตา

เวทนา หมายถึงความรู้สึกว่าสุขหรือทุกข์ ชอบใจหรือไม่ชอบหรือเฉย ๆ

สัญญา หมายถึงความจำ

สังขาร ถ้าเป็นสังขารในขันธ์ ๕ หมายถึงความคิดความนึกเรื่องต่าง ๆ ถ้าเป็นสังขารในไตรลักษณะ หมายถึงสิ่งที่เกิดมีขึ้น เพราะการรวมกัน ประกอบกันหรือเพราะปัจจัย คือเหตุ เช่นธรรมชาติและคนเป็นต้นปรุงแต่งสร้างสรรค์ทั้งที่มีชีวิต ทั้งไม่มีชีวิต ทั้งมีวิญญาณ ทั้งไร้วิญญาณ เช่นคน สัตว์ บ้านเรือน ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น และรวมทั้งความคิดนึกด้วย

วิญญาณ ในขันธ์ ๕ หมายถึงความรู้ เช่น รู้ว่าเวทนาเป็นอย่างไร สัญญา สังขารเป็นอย่างไร

นาม หมายถึงชื่อ และหมายถึงเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในขันธ์ ๕ (ใน ๔ อย่างนี้ยังแบ่งเป็น ๒ คือเวทนา สัญญา สังขาร จัดเป็นเจตสิกคือเกิดเนื่องกับใจ ส่วนวิญญาณเป็นใจหรือจิต) ขันธ์ ๕ แบ่งเป็นรูปกับนาม รูปก็คงเป็นรูป นอกนั้นเป็นนาม

อุปาทาน หมายถึงความยึดมั่นถือมั่น เช่นยึดว่า นั่นคือเรา นั่นของเรา เป็นต้น

เสพ หมายถึงใช้ เช่นเสพจีวร เสพที่อยู่ หมายถึงกิน เช่น เสพสุรา เสพอาหาร เสพยา หมายถึงสูบ เช่นเสพฝิ่น หมายถึงคบ เช่นเสพสัตบุรุษเป็นต้น

เสวย หมายถึงได้รับ เช่น เสวยทุกข์ เสวยสุข

สัตว์ คือผู้ข้องอยู่ในวัฏฏะ โดยทั่วไปหมายถึงทั้งคน ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทั้งพวกมีวิญญาณที่มองด้วยตาไม่เห็น เพราะตามปกติไม่มีรูปร่างกาย

สังสาร ในภาษาไทยใช้ว่าสงสาร ในภาษาเดิมหมายถึงการเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ หรือเป็นที่เวียนว่ายตายเกิดจนไม่รู้เบื้องต้นเบื้องปลาย

โมโห หมายถึงโมหะ ความหลงใหล

มานะ หมายถึงความถือตัว

ทิฏฐิ หมายถึงความเห็น เป็นคำกลาง ๆ เห็นถูกเรียกสัมมาทิฏฐิ เห็นผิดเรียกมิจฉาทิฏฐิ

ตัณหา หมายความว่า ทะยานอยาก คืออยากอย่างแรง

ประมาท หมายถึงความเลินเล่อ เผลอสติสะเพร่า นอนใจ ไม่ใช่เป็นความดูหมิ่นดูแคลน

อายตนะภายใน หมายถึงสิ่งที่สำหรับติดต่อ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คู่กับอายตนะภายนอก

อายตนะภายนอก หมายถึงสิ่งที่ติดต่อหรือเป็นคู่กับอายตนะภายในอันได้แก่รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้ดม รสที่ได้ลิ้ม สิ่งที่ถูกต้องสัมผัสได้ทางกายและอารมณ์คือสิ่ง

ที่เกิดทางใจ หรือสิ่งที่ใจคิด อายตนะภายนอกนี้คู่กับอายตนะภายใน เช่น ตาคู่กับรูปเป็นต้น

อารมณ์ คือสิ่งที่ใจยึดหน่วง เช่นสิ่งที่เห็นและเสียงเป็นต้น หรือที่ใจคิด เช่น พุทโธเป็นต้น อันเป็นอารมณ์ของสมาธิภาวนา หรือกามารมณ์เป็นต้น

พระอริยเจ้า หมายถึงผู้ประเสริฐ มี ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ เมื่อสำเร็จแล้วก็ไม่เสื่อม พระโสดาบันยังมีครอบครัวได้ มีโกรธ แต่ไม่ผูกใจเจ็บ โกรธแล้วก็แล้วกัน มีศีลประจำใจ แม้ตายก็ไม่ยอมล่วงละเมิด ละความเห็นว่ากายของตน ละความสงสัยในพระรัตนตรัย ละการถือเอาการรักษาศีลและการประพฤติวัตรพิเศษ เช่นไหว้พระทุกวันเป็นต้น เป็นเครื่องมืออธิษฐานขอให้ได้สิ่งนั้นสิ่งนี้อันไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น (ตราบใดที่ยังอธิษฐานว่า เจ้าประคุณ ด้วยคุณศีล.....ขอให้.....เถิด ตราบนั้นอย่าเพิ่งหวังเป็นโสดาบัน) พระสกทาคามี เป็นอย่างพระโสดาบัน แต่มีกิเลสอื่นเบาบางกว่าและเกิดใหม่อีกชาติเดียวเท่านั้นก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระโสดาบันอาจเกิดใหม่อีกชาติเดียวหรือไม่เกิน ๗ ชาติจึงจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระอนาคามีละราคะโทสะได้เด็ดขาด พระอรหันต์ละราคะ โทสะ โมหะ ได้หมดสิ้น

กรรม (กัมม) คือการกระทำ เป็นคำกลางๆ การคิดเรียกว่ามโนกรรม การพูดเรียกว่าวจีกรรม การทำ เช่นเดินนั่งเป็นต้น เรียกกายกรรม ทำดีเรียกกุศลกรรม ทำชั่วเรียกอกุศลกรรม ทำไม่ดีไม่ชั่วเรียกอัพยากตกรรม

วิบาก ได้แก่ผลของการกระทำ

ปัจจัย หมายถึงเหตุ เช่นเหตุปัจจัย (ปัจจัยคือเหตุ)
หมายถึงเครื่องอาศัย เช่น ปัจจัย ๔ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ และยา

สันดาน หมายถึงสืบต่อ

ชาติ หมายถึงความเกิด

พยาธิ หมายถึงความเจ็บไข้

จิต หมายถึงใจ

เจตสิก หมายถึงความรู้สึกที่เกิดกับใจ หรืออาการของใจ เช่น ความรู้สึกทุกข์สุข (เวทนา) ความจำได้ (สัญญา) ความนึกคิดต่าง ๆ (สังขาร)

ศูนย์ (สุญญ) หมายถึงว่าง

อิจฉา หมายถึงความอยาก

อิสสา (ริษยา) หมายถึงไม่ต้องการให้เขาดีกว่าตัว

มูล หมายถึงโคน–ราก พื้น ต้นเหตุ อุจจาระ

นิวรณ์ ได้แก่กิเลสเครื่องกันใจมิให้บรรลุความดีมี ๕ คือความพอใจ หรือ รักใน สิ่ง ที่ ชอบใจมีรูปที่ได้เห็นเป็นต้น เรียกว่า **กามฉันท์**
การปองร้ายผู้อื่น เรียก **พยาบาท**
ความที่ใจหดหู่และเคลิบเคลิ้มซึมง่วง เรียก **ถีน มิทธะ**
ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ คิดพล่านเรียก**อุทธัจจกุกกุจจะ**
ความสงสัยลังเลใจ เรียก **วิจิกิจฉา**

สมานสังวาส หมายถึงทำสังฆกรรมร่วมกันได้กับภิกษุอื่น

นานาสังวาส หมายถึงทำสังฆกรรมร่วมกันไม่ได้กับภิกษุอื่น

อสังวาส หมายถึงอยู่ร่วมกับภิกษุอื่นไม่ได้ เพราะผู้ที่เป็นอย่างนั้นมิใช่ภิกษุ

วิตก หมายถึงการตรึก มิได้หมายถึงความกังวลใจ

สันโดษ หมายถึงพอใจในสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม จะเป็นเท่าไรก็ได้ มิได้หมายถึงความมักน้อยอันแปลมาจากคำว่าอัปปิจฉาหรืออัปปิจฉตา ความหมายของสันโดษอีกอย่างหนึ่ง คือ ความรู้จักพอ

จิต มนะ มนัส วิญญาณ หทัย หมายถึงใจ เท่านั้น คำว่าใจเป็นคำไทยแท้ใช้เรียกจิตเป็นต้นซึ่งเป็นคำบาลี แต่ไทยนำมาใช้เป็นคำไทย ใจที่ทำหน้าที่สะสมและคิดเรียกว่าจิต ทำหน้าที่รู้เรียกวิญญาณ ทำหน้าที่คิดเรียกมนัส

นำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างเท่านี้ ถ้าจะให้ดีแล้วควรดูธรรมวิภาคในหนังสือนวโกวาทด้วย

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสอน พระองค์ทรงสอนอย่างผู้รู้จริงและรู้เอง จึงไม่ต้องอาศัยปากเทพเจ้าเป็นที่อ้างอิงว่าเทพเจ้าท่านว่าอย่างนั้น ๆ คือไม่ต้องอาศัยเขาว่าหรือท่านว่า อย่างคนไม่มีความมั่นใจในตัวเอง

คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมิได้ยึดปาฏิหาริย์เป็นหลักสำคัญหรือนำสวรรค์มาล่อนำนรกมาขู่ แต่เป็นไปโดยยึดเหตุผลและการกระทำของตน ๆ เป็นหลัก เพราะพระองค์ทรงเป็นคนและทรงสอนคน ทรงสอนประชาชนเพื่อให้รู้ให้เข้าใจ ทรงสอนมีเหตุผลซึ่งผู้ฟังสามารถพิจารณาแล้วรู้ได้ ทรงสอนน่าอัศจรรย์ คือ ผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ผลโดยควรแก่การปฏิบัติ *(ดิก. อัง.)* ดังนั้น ในพระพุทธศาสนาแม้นำเรื่องปาฏิหาริย์และนรกสวรรค์ออก ก็ไม่ทำให้กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงแต่อย่างใด

ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ แปลว่านำออกซึ่งปฏิปักษ์ธรรมได้แก่ การกระทำที่แปลกประหลาดน่าทึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องปาฏิหาริย์ไว้ ๓ ประเภท คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ *(ที.ก. อัง.)* อิทธิปาฏิหาริย์เป็นเรื่องแสดงฤทธิ์ด้วยใช้อำนาจจิต ส่วนอีก ๒ ประเภทนั้น เป็นวิธีที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบการสั่งสอนประชาชน และทรงแสดงว่าอิทธิปาฏิหาริย์นั้นสู้ ๒ ประเภทหลังไม่ได้ เพราะมักทำให้คนส่วนมากติดหลง ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส พระองค์ทรงห้ามมิให้พระสาวกแสดงอิทธิปาฏิหาริย์กันเอง (นอกจากทรงอนุญาต) (จากประวัติพระปิณโฑลภารทวาชะ) ส่วนอีก ๒ ประเภทนั้นทำให้พ้นจากความติดจากความหลงงมงายและจากกิเลส

อิทธิปาฏิหาริย์นั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงเองก็มี พระสาวกแสดงตามที่ทรงอนุญาตก็มี เพื่อประโยชน์แก่อาเทสนาและอนุสาสนีปาฏิหาริย์ดังกล่าวแล้ว แต่บางสมัยในกาลต่อมาพระอาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งเรื่องนี้เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยอนุโลมตามความนิยมในทางนี้ของคนในสมัยนั้น ๆ เพื่อให้เขาเกิดศรัทธาในพุทธศาสนาและเพื่อรักษาสัจธรรมอันเป็นแก่นแท้ของพระศาสนาเอาไว้ ดุจสร้างกระพี้ไว้หุ้มรักษาแก่น ใครมีปัญญาก็เข้าถึงแก่นไม่ติดอยู่แค่กระพี้

เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นี้เป็นผลพลอยได้จากสมาธิจิต ในพระพุทธศาสนาถือเป็นแต่เพียงเรื่องประกอบ แม้ไม่มีเรื่องนี้พระพุทธศาสนาก็ดำรงอยู่ได้ และหลักธรรมที่นำมากล่าวในหนังสือนี้จะเห็นว่าไม่ได้เกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์เลย

การทำความเข้าใจในธรรมก่อนจะศึกษา ก่อนที่จะศึกษาพุทธธรรม ควรจะได้ทำความเข้าใจในธรรมนั้น ๆ ก่อน มิฉะนั้นอาจเข้าใจผิด เพราะธรรมมีมากหลายประเภท บางอย่างเหมาะแก่คนทั่วไป เช่น ความไม่ประมาท หิริ โอตตัปปะ การพึ่งตนเอง ความขยัน เป็นต้น บางอย่างเหมาะสำหรับฆราวาส เช่น หน้าที่ของสามีภรรยาที่ควรปฏิบัติต่อกัน บางอย่างทรงสอนนักบวชแต่ก็เหมาะแก่ฆราวาสด้วย เช่น เสขิยวัตร บางอย่างเหมาะเฉพาะนักบวช เช่น ความมักน้อย บางอย่างเหมาะแก่ผู้ต้องการมนุษย์สมบัติ บางอย่างเหมาะสำหรับผู้ต้องการนิพพานสมบัติ บางอย่างเหมาะสำหรับผู้มีอุปนิสัยหรือญาณบารมียังอ่อนขั้นโลกิยะ บางอย่างเหมาะสำหรับผู้มีอุปนิสัยหรือญาณบารมีแก่กล้าขั้นโลกุตระ เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงจำต้องรู้เรื่องนี้ มิฉะนั้นจะเข้าใจไขว้เขว เช่นยา ผู้ใช้จะต้องรู้ว่า ยาชนิดนี้ใช้แก้โรคอย่างนี้ ยาชนิดนั้นใช้แก้โรคอย่างนั้น หรือยาชนิดนี้เป็นยาบำรุงกำลังร่างกาย จะได้ใช้ยาไม่ผิด

อีกอย่างหนึ่ง ผู้จะศึกษาพระพุทธศาสนาต้องยอมรับก่อนว่าตนมีความรู้ในพุทธศาสนามากน้อยเพียงไร มีความรู้ขั้นพื้นฐานหรือไม่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความเข้าใจผิด เพราะมีบางคนพอเริ่มศึกษาก็ถามถึงพระนิพพานเลย พอฟังคำอธิบายไม่รู้เรื่องก็โทษคนอธิบายโทษธรรม แทนที่จะโทษตัวเองว่ายังรู้น้อย บางคนเลยไม่ยอมศึกษาต่อ เพราะเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาไม่น่าสนใจ

อนึ่ง ธรรมที่ทรงแสดงนั้นเป็นภาษิตก็มี เช่น อตฺตา หเว ชิตำ เสยฺโย แปลว่าชนะตนเองนั่นแลประเสริฐ เป็นหลักปฏิบัติเป็นอย่าง ๆ ก็มี เช่น คุณธรรมของสัตบุรุษ ๗ ประการ มีรู้เหตุผลเป็นต้น และเป็นแบบอื่นก็มี

เมื่อทำความเข้าใจในประเภทของธรรมอย่างนี้ แล้วก็ควรจะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับธรรมต่อไป ซึ่งจะได้นำมากล่าวแต่เพียงบางประการ เพราะไม่สามารถนำมากล่าวให้หมดได้เนื่องจากว่าธรรมมีมากนัก แต่ขั้นแรกจะกล่าวถึงพระพุทธศาสนากับพื้นฐานของความดีก่อน แล้วจะกล่าวถึงพระพุทธศาสนากับสังคมต่อไป เพราะเป็นขั้นพื้นฐานแห่งชีวิตแล้วจะกล่าวถึงธรรมชั้นโลกุตระในขั้นสุดท้าย ส่วนขั้นแรกมีดังนี้ :—

รากฐานแห่งความดี ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าสิ่งที่ทำให้คนเป็นคนไม่เป็นสัตว์นั้น คือต้องเว้นจากการกระทำเป็นต้นว่าเว้นการเบียดเบียน เว้นการทำลายผู้อื่นและตัวเองด้วยการเว้นจากการฆ่าการทำร้ายกัน เว้นการลัก การปล้น การฉ้อโกงกัน เว้นการทำผิดทางเพศ โดยการละเมิดสิทธิของผู้เป็นเจ้าของ เว้นการพูดปดหลอกลวงกัน ไม่มีความจริงต่อกัน เว้นการดื่มของมึนเมาเสพของเสพติด (นี้คือศีล ๕) *(ขุ่. อัง.)* การเว้นดังกล่าวนี้ เรียกว่าศีลซึ่งแปลว่าปกติธรรมดาและตามปกติธรรมดาคนทั่วไปก็ไม่ได้ฆ่าเขา ลักเขา เป็นต้น ตรงกันข้ามการฆ่าเขาลักของเขาเป็นอาทิ กลับเป็นการผิดปกติธรรมดา พระพุทธองค์ท่านทรงบัญญัติศีลไว้ก็เพื่อให้คนอยู่ในสภาวะปกติ คือเป็นคนตามปกติตามสภาวะเดิม ไม่ก่อกวนใครอันทำให้เขาตลอดจนตัวเองต้องเดือดร้อน ผู้จะศึกษาพระพุทธศาสนา ต้องรู้จักรากฐานแห่งความดี อันทำให้คนเป็นคน คือ ศีล ดังกล่าวแล้วนี้ก่อน เรื่องศีลย่อมทำให้สังคมสงบอยู่เย็นเป็นสุขเกื้อกูลแก่การเศรษฐกิจ คนรักษาศีลแม้เพียงข้อเดียว เช่น เว้นการลัก การโกง เพียงเท่านี้ก็มีคุณค่าต่อสังคมมากแล้ว ถ้ารักษามากข้อจะมีคุณค่ามหาศาลเพียงไร และถ้าใครรักษาเพียงข้อเดียว ผู้นั้นก็ชื่อว่ามีศีลเหมือนกัน แต่ว่ายัง

น้อยเท่านั้น และถ้าใครคิดว่ามีศีลไม่ดีทำให้บ้านเมืองไม่เจริญ ก็ขอให้คิดอีกในมุมกลับว่า ถ้าอย่างนั้นไร้ศีล คือฆ่ากัน ลักกัน โกงกัน ก็ต้องเป็นการดี ถ้าคนส่วนมากฆ่ากันโกงกันขโมยกันแล้ว สังคมในโลกจะเป็นอย่างไร คิดได้อย่างนี้แล้วก็จะรู้สึกเอง ศีลมีหลายอย่าง เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น ซึ่งมีรายละเอียดเป็นที่ทราบอยู่แล้ว เมื่องดเว้นสิ่งที่ควรงดเว้นแล้วต้องบำเพ็ญสิ่งที่ควรบำเพ็ญด้วย เช่นเดียวกับเปลื้องเสื้อเหม็นออกแล้วสวมเสื้อดี สิ่งที่ควรบำเพ็ญอันแรก ได้แก่เมตตา คือมีความปรารถนาดีต่อผู้อื่นสัตว์อื่น ทาน คือให้ทรัพย์สิน ความรู้ กำลังกาย และอภัยแก่ผู้อื่น พอใจในคู่ครองของตน ไม่นอกใจ ความมีสัจจะและความไม่ประมาท สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานแห่งความดีขั้นแรก

หน้าที่ของคนในสังคม คนเป็นสัตว์ชอบอยู่เป็นกลุ่ม เริ่มตั้งแต่กลุ่มครอบครัวจนถึงเป็นชาติ พระพุทธองค์ทรงแสดงหน้าที่ของแต่ละคนในกลุ่มคน คือในสังคมนั้น ๆ ที่พึงปฏิบัติต่อกันเริ่มตั้งแต่คนในครอบครัว เช่น ในระหว่างพ่อแม่กับลูก จนถึงพระเจ้าแผ่นดินกับประชาชน ประเทศต่อประเทศเป็นต้น โดยทรงแสดงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อกันเพื่อผลคือความอยู่เป็นสุข มีความร่มเย็นสงบดังนี้

หน้าที่ของพ่อแม่ควรปฏิบัติต่อลูก ทรงแสดงไว้ ดังนี้ :–

๑. ไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ทำความดี
๓. ให้การศึกษา
๔. หาภรรยาที่ดีให้
๕. มอบมรดกให้เมื่อถึงเวลาอันสมควร

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ของลูกที่ควรประพฤติต่อพ่อแม่ ทรงแสดงไว้ ดังนี้ :–

๑. เลี้ยงพ่อแม่ด้วยความกตัญญูกตเวที

๒. ช่วยทำธุรกิจของพ่อแม่

๓. สร้าง รักษาชื่อเสียง ทำให้เกิดความมั่นคงแก่วงศ์สกุล

๔. ประพฤติตัวดี ควรแก่การที่พ่อแม่จะมอบมรดกให้ด้วยความไว้วางใจ

๕. เมื่อพ่อแม่ตายไปแล้วก็ไม่ลืมบุญคุณ บำเพ็ญกุศล อุทิศส่วนบุญไปให้ *(ปาฏิ. ที.)*

ในระหว่างครูกับศิษย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อกันดังนี้ :–

หน้าที่ของครูอาจารย์ที่ควรปฏิบัติต่อศิษย์ มีดังนี้ :–

๑. แนะนำศิษย์อย่างดี ด้วยมีเจตนาดี

๒. สอนอย่างดี ด้วยความตั้งใจดี

๓. สอนวิทยาการให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังด้วยความปรารถนาดี

๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง

๕. ช่วยเหลือศิษย์มิให้มีอันตรายและให้มีความสุข

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ของศิษย์ที่ควรปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ข้อนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้ :–

๑. มีความเคารพนับถือครูอาจารย์

๒. ช่วยทำธุรกิจของครูอาจารย์

๓. เชื่อฟังครูอาจารย์

๔. มีความกตัญญูกตเวทีในครูอาจารย์

๕. เล่าเรียนด้วยความตั้งใจ

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ดังกล่าวนี้มิได้กล่าวถึงความรักที่พ่อแม่มีต่อลูก ที่ครู-อาจารย์มีต่อศิษย์ ทั้งนี้เพราะพ่อแม่และครูอาจารย์ย่อมมีความรักต่อลูกและศิษย์เป็นธรรมดาอยู่แล้ว

ในระหว่างสามีกับภรรยา พระพุทธองค์ทรงแสดงหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อกัน ดังนี้ :—

หน้าที่ของสามีที่ควรปฏิบัติต่อภรรยา พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้ :—

๑. ยกย่องว่าเป็นภรรยา

๒. ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม

๓. ไม่นอกใจ มีความซื่อสัตย์

๔. มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้

๕. ให้เครื่องประดับเครื่องแต่งกาย

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ภรรยาที่ควรปฏิบัติต่อสามี ทรงแสดงไว้ดังนี้ :—

๑. จัดงานในบ้านดี

๒. สงเคราะห์คนของสามีดี

๓. ไม่นอกใจสามี มีความซื่อสัตย์

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

๕. ขยัน

(ปาฏิ. ที.)

ตามธรรมดาคนต้องมีเพื่อน และเพื่อนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงแสดงหน้าที่ของเพื่อนที่เพื่อนควรปฏิบัติต่อกันดังนี้:-

หน้าที่ของเพื่อนที่ควรปฏิบัติต่อเพื่อน ดังนี้ :—

๑. ช่วยเหลือเพื่อน
๒. พูดดี
๓. ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อน
๔. เป็นคนเสมอต้นเสมอปลายกับเพื่อน
๕. ซื่อสัตย์ต่อเพื่อน
๖. ป้องกันเพื่อนจากอันตราย
๗. ป้องกันทรัพย์ของเพื่อนจากอันตราย
๘. เป็นที่พึ่งของเพื่อนเมื่อเพื่อนมีอันตราย
๙. ไม่ทิ้งเพื่อนในคราวที่เพื่อนประสบความวิบัติ
๑๐. นับถือวงศ์ญาติของเพื่อนเหมือนญาติของตน

(ปาฏิ. ที.)

ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อกันไว้ดังนี้ :—

หน้าที่ของนายจ้างที่ควรปฏิบัติต่อลูกจ้าง ทรงแสดงไว้ดังนี้ :—

๑. ให้ลูกจ้างทำงานตามสมควรแก่กำลัง ความรู้และความสามารถ
๒. ให้อาหารและค่าจ้างรางวัลตามสมควร
๓. ให้การรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้
๔. ให้รางวัลพิเศษเมื่อทำงานดี
๕. ให้ลูกจ้างได้พักตามกาลอันสมควร

(ปาฏิ. ที.)

หน้าที่ของลูกจ้างที่ควรปฏิบัติต่อนายจ้าง ข้อนี้ทรงแสดงไว้ดังนี้ :—

๑. ขยันทำงานก่อนนายจ้าง

๒. เลิกทำงานภายหลังนายจ้าง

๓. ซื่อสัตย์ต่อนายจ้าง ไม่คดโกงลักของ

๔. ทำงานดี

๕. สรรเสริญนายจ้าง

(ปาฏิ. ที.)

ในระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย ทรงแสดงหน้าที่อันควรปฏิบัติต่อกัน ดังนี้ :—

หน้าที่ของผู้ใหญ่ควรปฏิบัติต่อผู้น้อย ทรงแสดงไว้ดังนี้ :—

เว้นอคติคือความลำเอียง เพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลง เพราะกลัวเกรง *(ขุ. อัง.)* และ

๑. มีเมตตา

๒. มีกรุณา

๓. มีมุทิตา พลอยยินดีกับผู้น้อยเมื่อเขาได้ดี ไม่ริษยา

๔. มีอุเบกขาในผู้น้อยเมื่อไม่อาจแสดงความรู้สึกอย่างอื่นได้

นี้เรียกพรหมวิหาร *(วิภังคะ และ สีล. ที.)*

หน้าที่ของผู้น้อยที่ควรปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ ข้อนี้มีดังนี้ :—

๑. มีความเคารพยำเกรง

๒. ไม่เย่อหยิ่งอวดดีดื้อรั้น

๓. รู้จักพอ

๔. มีความกตัญญูกตเวที

๕. มีความอดทน

๖. ว่าง่ายสอนง่าย พูดรู้เรื่องง่าย

(ขุ. ขุ.)

เมื่อนายจ้างกับลูกจ้าง หรือนายกับลูกน้องปฏิบัติต่อกันอย่างนี้ ต่างฝ่ายก็จะมีความสงบสุข กิจการย่อมเจริญก้าวหน้าให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่ายตลอดจนบ้านเมือง

หน้าที่ของผู้ปกครองบ้านเมือง ข้อนี้ขอให้ดูในเรื่องเนติธรรม หน้าที่ของผู้ใหญ่และคุณสมบัติของผู้นำเป็นต้น

หน้าที่ของพลเมือง ข้อนี้มีดังนี้ :-

๑. อัตถัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักฐานะหน้าที่ของตนแล้วทำตามฐานะหน้าที่ให้เหมาะสม *(สัต. อัง.)*

๒. ราชพลี ถวายหลวงเสียภาษีช่วยการแผ่นดิน *(ปัญ. อัง.)*

เพื่อน เพื่อนมีความสำคัญต่อชีวิตของคนทั่วไป คนจะดีหรือชั่วโดยมากมักเป็นเพราะเพื่อน เช่นคนสูบบุหรี่เป็น ดื่มเหล้าเป็น เที่ยวเสเพลเป็นต้นก็เพราะเพื่อนพูดชักจูงให้เห็นว่าเป็นของดี เป็นการหาประสบการณ์เพื่อกำไรชีวิต การแนะเพื่อให้เสียคนอย่างนี้ไม่มีพ่อแม่ที่ไหนแนะนำ พระ พุทธ เจ้า ทรง ทราบ เรื่อง ความ สำคัญของเพื่อนนี้ดี เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า เพื่อนเป็นครึ่งหนึ่งของชีวิต (พรหมจรรย์) พระพุทธองค์จึงตรัสว่าเพื่อนเป็นทั้งหมดของชีวิต (พรหมจรรย์) (พาลบัณฑิตสูตร *อุ. ม.*) ดังนั้น พระองค์เมื่อทรงแสดงพระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นมงคล (มงคลสูตร) ๓๘ ประการ จึงทรงแสดงเรื่องการคบเพื่อนไว้ก่อนธรรมอื่นในพระสูตรนั้น และพระองค์ทรงแสดงเรื่องเพื่อนดีเพื่อนเลวพร้อมทั้งวิธีดูคน ว่าจะเป็นเพื่อนชนิดไหนไว้เป็นอันมาก เช่น :-

เพื่อนเทียมมีลักษณะดังนี้ :–

๑. ปอกลอกหลอกลวง

๒. ดีแต่พูด

๓. คอยประจบ

๔. ชักชวนในทางเสียหาย

(ปาฏิ. ที.)

คนปอกลอกมีลักษณะดังนี้ :–

๑. คิดเอาแต่ได้จากเพื่อนข้างเดียว

๒. เสียให้เพื่อนน้อย คิดเอาจากเพื่อนมาก

๓. เมื่อมีภัยมาถึงตัวจึงรับทำธุระของเพื่อน มิฉะนั้นก็ไม่ทำ

๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว

(ปาฏิ. ที.)

คนดีแต่พูดมีลักษณะดังนี้ :–

๑. นำเอาเรื่องที่ล่วงแล้วมาพูด

๒. อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาพูด

๓. ให้เพื่อนด้วยของที่ไร้ประโยชน์ หรือของที่ให้โทษเช่น ให้เหล้าดื่มให้เงินเที่ยวเสเพลเป็นต้น

๔. พึ่งไม่ได้

(ปฏิ. ที.)

คนประจบมีลักษณะดังนี้ :–

๑. จะทำดีก็คล้อยตาม

๒. จะทำชั่วก็คล้อยตาม ไม่ห้ามปราม

๓. ต่อหน้าสรรเสริญ

๔. ลับหลังนินทา

(ปาฏิ. ที.)

คนชักชวนในทางเสียคนมีลักษณะดังนี้ :–

๑. ชักชวนดื่มน้ำเมา เสพของเสพติด

๒. ชักชวนเที่ยวกลางคืน

๓. ชักชวนให้มัวเมาในการเล่นที่ไร้ประโยชน์

๔. ชักชวนให้เล่นการพนัน

(ปาฏิ. ที.)

เนื่องจากเพื่อนมีความสำคัญต่อชีวิต พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงลักษณะเพื่อนดีไว้ให้พิจารณาด้วยดังนี้ :–

เพื่อนแท้ เพื่อนแท้พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๔ ประเภท ดังนี้ :–

๑. ให้อุปการะ

๒. ร่วมสุขร่วมทุกข์

๓. แนะนำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์

๔. มีความรัก

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนมีอุปการะ เพื่อนผู้มีอุปการะมีลักษณะดังนี้ :–

๑. ป้องกันเพื่อนไม่ให้เกิดอันตราย

๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนไม่ให้มีอันตราย

๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งอาศัยได้

๔. เมื่อเพื่อนมีธุระ ย่อมช่วยเหลือเป็นอย่างดีด้วยทรัพย์ ด้วยกำลังด้วยความคิด

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข เพื่อนชนิดนี้มีลักษณะดังนี้ :—

๑. เป็นคนเปิดเผย ไม่มีความลับกับเพื่อน

๒. ปกปิดความลับของเพื่อน

๓. ไม่ทิ้งในยามที่เพื่อนถึงความวิบัติ

๔. แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนแนะนำสิ่งที่มีประโยชน์ เพื่อนชนิดนี้มีความปรารถนาดีต่อเพื่อน ดังนี้ :—

๑. ห้ามไม่ให้เพื่อนทำความชั่ว

๒. แนะนำชักจูงให้เพื่อนทำความดี

๓. ให้เพื่อนได้พบเห็นและฟังสิ่งที่ยังไม่เคยพบเห็น และไม่เคยฟัง

๔. แนะนำทางแห่งความสุขให้

(ปาฏิ. ที.)

ลักษณะของเพื่อนที่มีความรักเพื่อน เพื่อนชนิดนี้มีลักษณะดังนี้ :—

๑. ทุกข์ก็ทุกข์ด้วย

๒. สุขก็สุขด้วย

๓. คัดค้านคนที่พูดติเตียนเพื่อน

๔. รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน

(ปาฏิ. ที.)

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีดูคน ที่จะคบเป็นเพื่อนว่าจะเป็นเพื่อนดีเลวไว้ให้พิจารณาอย่างนี้ และเพื่อดูคนอื่นด้วย ดูตนเองด้วย นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแสดงเรื่องลักษณะเพื่อนดีเลวไว้ในที่อื่นอีกเป็นอันมากเช่นในชาดกขุททกนิกายเป็นต้น

ความสุข อนึ่ง คนทุกคนย่อมต้องการความสุข ฆราวาสก็ต้องการอย่างหนึ่ง บรรพชิตก็ต้องการความสุขอีกอย่างหนึ่งโดยเฉพาะฆราวาสย่อมต้องการความสุขดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนี้ คือ :—

ความสุขของฆราวาส สุขของฆราวาสแม้มีมาก แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้ คือ :—

๑. สุขเกิดแต่การมีทรัพย์
๒. สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์
๓. สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้
๔. สุขเกิดจากการทำงานสุจริต

(จตุ. อัง.)

ความจนเป็นทุกข์ ความเป็นหนี้เป็นทุกข์ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ความจนเป็นทุกข์ในโลก ความเป็นหนี้ การเสียดอกเบี้ย การถูกทวง เป็นทุกข์ในโลก *(ฉัก. อัง.)* และพระองค์ทรงแสดงเหตุแห่งการตั้งตัวได้ มีทรัพย์สมบัติ มีฐานะมั่นคง ไม่ยากจน มีความรู้ดี และมีความสุขในปัจจุบัน คือได้มนุษยสมบัติ ดังนี้ :—

ธรรมที่ให้ได้ประโยชน์สุขในปัจจุบันและให้พ้นความจน เป็นมนุษยสมบัติ (หัวใจเศรษฐี) มีดังนี้ :—

๑. สมบูรณ์ด้วยความขยัน เช่น ขยันหาความรู้ ขยันหาทรัพย์ ขยันในการทำการงาน
๒. สมบูรณ์ด้วยการระวังรักษา เช่นรักษาสมบัติที่มีอยู่มิให้เสียหาย รักษาการงานมิให้เสียหาย รักษาความรู้เก่าและหาความรู้ใหม่เพิ่มเติม
๓. คบคนดีเป็นเพื่อนไม่คบคนชั่วเป็นเพื่อน (ลักษณะของเพื่อนดีเพื่อนเลวเป็นอย่างไรได้กล่าวแล้ว)

๔. เลี้ยงชีพโดยควรแก่รายได้ คือไม่เกินรายได้ อย่าให้ต้องมีหนี้ *(จตุ. อัง.)*

เมื่อทำได้ครบอย่างนี้ย่อมสามารถตั้งตัวได้ มีทรัพย์สมบัติ มีฐานะมั่นคง และมีความสุขในโลกนี้ ไม่ต้องทุกข์เพราะความยากจนเป็นลูกหนี้เขา เรื่องนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาเศรษฐกิจด้วย และบางท่านเรียกว่า **หัวใจเศรษฐี**

เมื่อมีทรัพย์สมบัติแล้ว ก็ต้องใช้ทรัพย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีใช้ทรัพย์ไว้ด้วย ดังนี้ :—

วิธีใช้ทรัพย์ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๕ ประการ คือ

๑. ใช้เลี้ยงตัวและบุคคลใกล้เคียง เช่น พ่อแม่ ลูกเมีย เป็นต้น ให้เป็นสุข

๒. ใช้เลี้ยงเพื่อนและผู้เกี่ยวข้องให้เป็นสุข

๓. ใช้ขจัดอันตราย เช่น ความเจ็บไข้ของตนและของผู้อื่น เป็นต้น

๔. ใช้ทำพลี คือสงเคราะห์ญาติและพวกพ้อง ต้อนรับแขก ทำบุญอุทิศให้คนตาย ให้เป็นของหลวง มีเสียภาษีใช้ช่วยบ้านเมือง เป็นต้น

๕. ใช้บำรุงสมณะผู้ประพฤติดี และในทางที่ควรอื่น ๆ เช่น เพื่อสาธารณประโยชน์เป็นต้น *(ปัญ. อัง.)*

หลักปฏิบัติของคน ในพระพุทธศาสนา มีหลักสำหรับปฏิบัติของคนในครอบครัวในสมาคมและในองค์การเป็นต้นดังนี้

๑. ไฟในอย่านำออก (คือเรื่องไม่ดีภายในครอบครัว ในสมาคม หรือในองค์การเป็นต้น ไม่ควรนำไปพูดให้คนภายนอกรู้)

๒. ไฟนอกอย่านำเข้า (คือเรื่องไม่ดีงามภายนอกอย่านำมาสู่ครอบครัว สมาคม หรือองค์การเป็นต้น)

(อรรถกถาธรรมบท)

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงเฉพาะเหตุให้ตั้งตัวได้เท่านั้นแต่ยังทรงแสดงเหตุแห่งความฉิบหายตั้งตัวไม่ได้ด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้หวังจะสร้างอนาคตหรือผู้ต้องการมีฐานะมั่นคงต้องละเว้น ดังนี้ :—

อบายมุข ทางของความเสื่อมทรัพย์ เสื่อมเกียรติ เสื่อมการงาน เสื่อมชีวิต เสื่อมทางสังคม มีดังนี้ :—

๑. เป็นนักเลงหญิง นักเลงเหล้า ติดของเสพติด เป็นนักเลงหัวไม้
๒. เป็นนักเที่ยวกลางคืน
๓. เป็นนักเที่ยวดูการเล่นเที่ยวสนุกจนเกินประมาณ
๔. เป็นนักเลงการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นเพื่อน
๖. เกียจคร้านในการเรียน ในการหาทรัพย์ ในการทำงาน

(ปาฏิ.ที. และ จตุ. อัง)

และพระพุทธองค์ทรงแสดงรายละเอียดเป็นต้นว่า คบคนชั่วเป็นเพื่อน ทำให้เกิดเรื่องเลวร้ายอย่างนั้น ๆ รวมความว่า คบเพื่อนเลวเพียงอย่างเดียวก็ทำให้ทำอีก ๕ อย่างได้ทั้งหมด

คนที่ประสบความเสื่อมในชีวิต เมื่อพิจารณาดูพฤติกรรมของเขาแล้ว ย่อมไม่พ้นไปจากอบายมุข โดยเฉพาะคบเพื่อนเลว นอกจากนี้ยังทรงแสดงไว้ในที่อื่นอีก เช่น ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย เป็นต้น

ตระกูลที่เคยมั่งมีแต่กลับเสื่อม ตระกูลที่เคยมั่งมีมาก่อน แต่ในภายหลังกลับเสื่อมลงนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นเพราะเหตุดังต่อไปนี้ คือ

๑. ไม่หาของหาย หายแล้วปล่อย ซื้อหาใหม่

๒. ไม่บูรณะของเก่า ที่พอบูรณะได้ ปล่อยทิ้ง แล้วซื้อหาใหม่

๓. ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายอย่างไร้ความหมาย ใช้เงินใช้ของไม่เป็น

๔. ตั้งหญิงหรือชายเลวเป็นพ่อบ้านแม่บ้านตัวก็โง่กว่าเขา

(ขุ. อัง.)

เมื่อเป็นอย่างนี้มั่งมีเท่าไรก็หมด ตระกูลเก่าที่ยังรักษาฐานะไว้ได้เพราะไม่ทำอย่างนี้

คนดีคนชั่ว ก็ในสังคมหรือในหมู่ชนนั้น ๆ จะต้องประกอบด้วยคนดีบ้าง เลวบ้าง พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของคนดีคนชั่วไว้เป็นอันมากนอกจากลักษณะเพื่อนดังกล่าวแล้วอย่างนี้ :—

ลักษณะคนดี คุณลักษณะของคนดี พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๗ ประการดังนี้ :—

๑. รู้เหตุ

๒. รู้ผล

๓. รู้จักตนและหน้าที่ของตน

๔. รู้จักประมาณในการต่างๆ เช่นการพูด การเงิน การนอน การใช้จ่าย เป็นต้น

๕. รู้จักใช้กาลเวลาให้ถูกต้องแก่ภาวะนั้น ๆ

๖. รู้จักสังคม เช่น สังคมนี้เป็นอย่างนี้ สังคมนั้นเป็นอย่างนั้น ต้องทำตัวอย่างนั้น ๆ เพื่อให้เข้ากับเขาได้ ถ้าเป็นสังคมคนชั่วก็ไม่เกี่ยวข้องเป็นต้น

๗. รู้จักบุคคลว่า คนนี้ควรคบ คนนั้นไม่ควรคบ คนนี้เป็นเทพ คนนั้นเป็นสัตว์ เป็นต้น

นี้เรียกว่าสัปปุริสธรรม *(สัต. อัง.)*

นี่คือคุณลักษณะอย่างหนึ่งของคนดี

ลักษณะคนชั่ว ลักษณะของคนชั่วนั้นตรัสไว้มากดังที่กล่าวมาแล้วซึ่งยังเป็นส่วนน้อย นอกจากมีลักษณะเช่นเป็นคนชั่ว เพราะคิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว *(ติก. อัง.)* แล้วยังมีที่ร้ายแรงก็คือ

๑. ฆ่าผู้หญิงได้

๒. ชอบเป็นชู้เขา

๓. ประทุษร้ายมิตร

๔. ฆ่าพระได้

๕. ตระหนี่เห็นแก่ตัวจัด

(ขา. ขุ.)

และมีคนที่คนดีเขาไม่อยากคบอีกพวกหนึ่ง คือ

๑. ชอบพูดปด

๒. เย่อหยิ่ง

๓. พูดมาก

๔. ขี้โอ่อวดตัว

๕. ยกตนเอง

๖. มีใจไม่มั่นคง *(ฉัก. อัง.)*

ใครไปคบคนเลวเหล่านี้ย่อมประสบภาวะเป็นต้นว่า

๑. ต้องกลายเป็นนักเลงการพนัน

๒. เป็นนักเลงเจ้าชู้

๓. เป็นนักเลงสุรา ติดสิ่งเสพติด

๔. เป็นนักหลอกลวง

๕. เป็นคนเจ้าเล่ห์

๖. เป็นนักเลงอันธพาล *(ปาฏิ. ที.)*

และต้องประสบภัยอันตราย อุปสรรคในชีวิต *(ทิก. อัง.)* เป็นต้น คนเลวเหล่านี้เลวยิ่งกว่าโจร ผู้เที่ยวปล้นเขากินเสียอีก โจรนั้น (โจรสมัยพระพุทธเจ้า) ยังมีธรรมประจำใจ คือ :—

๑. ไม่ฆ่าคนที่ยอมแพ้

๒. ไม่ถือเอาของเขาจนหมดสิ้น ยังเหลือไว้บ้าง

๓. ไม่ลักพาหญิง ไม่ทำร้ายหญิง

๔. ไม่ทำร้ายเด็ก

๕. ไม่ปล้นนักบวช

๖. ไม่ปล้นของแผ่นดิน

๗. ไม่ปล้นใกล้บ้านตน

๘. ฉลาดในการเก็บทรัพย์ที่ปล้นได้ *(อัฏ. อัง.)*

(สมัยนี้เจริญกว่าสมัยก่อนมาก แต่เจริญเฉพาะด้านวัตถุ ส่วนทางด้านจิตใจนั้นยังต่ำกว่าคนแต่ก่อน แม้แต่โจรในปัจจุบันนี้ก็ยังมีโจรธรรมสู้โจรแต่ก่อนไม่ได้)

นอกจากนี้ยังมีลักษณะของคนดีคนชั่วอย่างอื่นอีกมาก

ความปรารถนาของมราวาส มราวาสมีความต้องการดังนี้ คือ

๑. ขอสมบัติจงมีแก่เราโดยชอบธรรม

๒. ขอยศจงมีแก่เราและแก่พวกพ้องโดยชอบธรรม

๓. ขอเราจงมีอายุยืน

๔. เมื่อสิ้นชีพไปแล้วขอให้ไปสุคติ *(จตุ. อัง.)*

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุให้ความต้องการ ดังกล่าวนี้ สำเร็จ เช่น ความต้องการข้อที่ ๑ ให้กระทำเหตุคือเหตุให้พ้นความจน มีขยันเป็นต้น (ดูหน้า ๗๖) ดังกล่าว ความต้องการข้อที่ ๒ ให้ทำเหตุคือ ขยันเรียน ขยันทำงาน ขยันหาทรัพย์ในทางสุจริต ๑ มีสติสัมปชัญญะความสำนึกผิดถูก ๑ มีการงานที่เป็นสุจริต ๑ พิจารณาใคร่ครวญแล้วจึงทำ ๑ ไม่ประมาทในวัยในชีวิตเป็นต้น มีความเตรียมตัวเพื่อเหตุการณ์นั้น ๆ อยู่เสมอ ๑ ประพฤติกุศลธรรม ๑ (ส. ข.) ความต้องการข้อ ๓ ให้ทำเหตุคือ วิธีทำให้อายุยืน ด้วยทำความสงบกายใจแก่ตนเป็นต้น (ดูหน้า ๑๑๕).

ความต้องการข้อ ๔ ทรงให้ทำเหตุคือ เดินไปตามทางแห่งสุคติ มีสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นต้น (ดูหน้า ๑๖๖)

นอกจากนี้ยังมีความปรารถนาเกี่ยวกับครอบครัว คือ มีผัว–เมียและลูกที่ดี มีเพื่อนดี ความปรารถนาเกี่ยวกับครอบครัว ทรงให้ทำตามหน้าที่ของผัว–เมีย ของพ่อแม่กับลูก (ดูหน้า ๖๘–๖๙ และเรื่องกรรม (ดูหน้า ๑๓๒) เกี่ยวกับเพื่อนให้ดูคนที่จะคบเป็นเพื่อน (ดูหน้า ๗๐. ๗๓. ๗๔) ดังกล่าว

สังคม ก็สังคมนั้น มีปัญหาอยู่อย่างหนึ่งคือ ทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นสังคมพิการ แต่เป็นสังคมที่มีความมั่นคงเจริญก้าวหน้า เกาะตัวกันอยู่ สมาชิกในสังคมนั้น ๆ มีความร่วมมือ มีความสามัคคีกัน พูดกันรู้เรื่อง รับผิดชอบร่วมกันในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีการไว้หลายประการด้วยกัน เช่นเป็นต้นว่า

สังคหวัตถุ เรื่องช่วยเหลือกัน พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้ :–

๑. ทาน คือให้ความรู้ ให้ทรัพย์เป็นต้น ช่วยให้เขาช่วยตัวเองได้

๒. ปิยวาจา คือพูดดี เช่นพูดแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ พูดให้เกิดกำลังใจ พูดให้เกิดความร่วมมือร่วมใจเป็นต้น

๓. อัตถจริยา คือช่วยเหลือผู้อื่นในกิจการต่าง ๆ ไม่นิ่งดูดาย ไม่หวังค่าจ้าง แต่ทำด้วยน้ำใจ

๔. สมานัตตตา คือเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ *(ขุ. อัง.)*

วิธีการทั้ง ๔ นี้ เมื่อปฏิบัติได้ ย่อมให้เกิดความสามัคคีร่วมมือร่วมใจในกลุ่มชนนั้น ๆ เป็นแน่นอน และถ้าใครมีธรรมเหล่านี้ ผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของคนทั่วไป (ดังนั้นธรรมข้อนี้บางท่านจึงเรียกว่า **มนต์มหาเสน่ห์** เพราะทำให้ตนเข้าไปนั่งในใจของผู้อื่น) และวิธีการนี้ย่อมเป็นเครื่องแก้ปัญหาสังคมพิการด้วย

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงวิธีอื่นอีก เช่น **สาราณียธรรม** หลักสำหรับให้คำนึงถึงกัน ให้เกิดสามัคคีกัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อีก ๖ ประการ คือ :–

๑.๒.๓. ช่วยผู้อื่นทางกาย วาจา ใจ ด้วยความปรารถนาดี ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๔. แบ่งปันสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรมแก่ผู้อื่น ให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากทรัพย์สมบัติของตนบ้าง

๕. เป็นผู้มีความประพฤติดีเท่ากับผู้อื่น ไม่เป็นที่รังเกียจทางความประพฤติสำหรับผู้อื่น

๖. มีความเห็นร่วมกับผู้อื่นในสังคมนั้น และไม่วิวาทกับใคร เพราะมีความเห็นผิดกัน *(ฉัก. อัง.)*

เมื่อทำได้อย่างนี้ก็จะเป็นที่รักเคารพของผู้อื่น ไม่วิวาทกัน มีแต่สงเคราะห์อนุเคราะห์ มีแต่ความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน เมื่อเป็นอย่างนี้ สังคมที่มีบุคคลอย่างนี้ ก็จะมีแต่ความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคง ไม่พิการ

และพระองค์ยังทรงแสดงธรรมอื่น ๆ อีก อันเป็นไปเพื่อความมั่นคงของสังคม เป็นต้นว่า

อปริหานิยธรรม หลักสำหรับความเจริญไม่เสื่อมของบุคคลและสังคม ข้อนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้ :—

๑. หมั่นประชุมกันเสมอ

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และพร้อมเพรียงช่วยทำกิจของส่วนรวม เหล่านี้เป็นต้น

(สัต. อัง.)

นอกจากนี้ยังมีวิธีการอื่นอีกมากที่ทรงแสดงไว้ เป็นต้นว่า :—

๑. คิดถึงกัน

๒. ทำความรักความปรารถนาดีในกันและกัน

๓. มีความนับถือกัน

๔. ช่วยเหลือกัน

๕. ไม่วิวาทแก่งแย่งกัน

๖. มีความสามัคคี ร่วมใจเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

(ฉัก. อัง.)

คนในสังคมใดประกอบด้วยธรรมดังกล่าว สังคมนั้นย่อมมีความเจริญมั่นคง ไม่พิการแน่นอน

วิธีการเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้กว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ในปัจจุบันนี้ก็ยังใช้ได้อยู่ แม้ในอนาคตก็เช่นเดียวกัน ขอให้

เทียบกับวิธีการในปัจจุบันที่มีผู้ตั้งขึ้น เพื่อให้สังคมไม่พิการ ส่วนเหตุที่ทำให้เกิดทะเลาะวิวาท ทำให้สังคมพิการ นับตั้งแต่สังคมย่อย คือ ภายในครอบครัว จนถึงสังคมใหญ่ คือบ้านเมืองนั้น คือปฏิบัติตามวิธีการตรงกันข้ามจากวิธีการดังกล่าวแล้วหรือปฏิบัติดังนี้ คือ ๑. โกรธ ผูกใจเจ็บ ๒. ลบหลู่ ตีเสมอไม่นับถือ ๓. ริษยา ตระหนี่ ๔. โอ้อวด เจ้าเล่ห์ ๕. ปรารถนาเลว ๖. ถือทิฏฐิ

(*ปาฏิ.ที.*)

แต่เมื่อสรุปแล้ว เหตุที่ทำให้เกิดทะเลาะวิวาทผิดใจกันนั้นได้แก่ความอยาก (ตัณหา) กับทิฏฐิดังที่ท่านมหากัจจายนเถระกล่าวไว้ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่าฆราวาสทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุคือความอยาก บรรพชิตทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุคือความเห็นไม่ตรงกัน (ทิฏฐิ) การทะเลาะกัน ผิดใจกัน ไม่ถูกกัน มีอยู่ที่ไหน ที่นั่นเป็นบั่นบ่วนเสียความมั่นคงไม่เจริญก้าวหน้า

ความสำเร็จ พูดถึงความสำเร็จในชีวิต ย่อมเป็นที่ปรารถนาของคนทั่วไป เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีที่จะให้ประสบความสำเร็จไว้หลายวิธี เป็นต้นว่า

อิทธิบาท เหตุให้ถึงความสำเร็จสมประสงค์ (ที่ไม่เหลือวิสัย) พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ฉันทะ คือ ความพอใจในสิ่งนั้น ๆ ที่ตนจะต้องทำ
๒. วิริยะ คือ พากเพียรพยายามทำสิ่งที่พอใจนั้น
๓. จิตตะ คือ เอาใจใส่ในสิ่งที่ทำนั้น ไม่ทอดทิ้ง
๔. วิมังสา คือ หมั่นตริตรองพิจารณาค้นคว้าหาข้อมูลต่าง ๆ ในสิ่งที่ทำนั้น (*วิ. และ ปาฏิ. ที.*)

เหตุ ๔ ประการนี้ เมื่อมีบริบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถทำให้ผู้ทำถึงความสำเร็จได้ตามประสงค์ในสิ่งที่ไม่เหลือวิสัย นอกจากนี้ยังมีวิธีอื่นอีก เช่น การใช้ความเพียร ๔ ประการ ซึ่งมีอยู่ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือ

๑. เพียรระวังความไม่ดีความเสียหายไม่ให้เกิด

๒. เพียรละความไม่ดีความเสียที่เกิดแล้ว

๓. เพียรให้สิ่งดีงามที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น

๔. เพียรให้สิ่งดีงามที่เกิดมีแล้วเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

มารยาท อนึ่ง การอยู่ในสังคมต้องมีมารยาทสำหรับประพฤติในสังคม เช่น มารยาทเกี่ยวกับการอยู่กินหรือเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย เป็นต้น เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้

มารยาททั่วไป เช่น

ไม่แอบฟังความ

ต้องนุ่งห่มให้เรียบร้อย

ไม่เดินกระโหย่งเท้าเข้าไปในบ้านเขา

มารยาทในการกินอาหาร เช่น

ไม่ทำคำอาหารให้ใหญ่นัก

เมื่ออาหารยังไม่ถึงปาก ไม่อ้าปากไว้ท่า

กำลังกิน ไม่ใช้นิ้วล้วงเข้าไปในปาก

เมื่ออาหารอยู่ในปาก ไม่พูด

ไม่โยนอาหารเข้าปาก

ไม่กินอาหารทำให้กระพุ้งแก้มตุ่ย

ไม่กินพลาง สะบัดมือ (ช้อน) พลาง

ไม่กินอาหารให้หก

ไม่แลบลิ้นกินอาหาร

ไม่กินให้มีเสียง

ไม่กินเลียมือ (เลียช้อน)

ไม่กินเลียปาก

ไม่ใช้มือเปื้อนจับภาชนะน้ำ *(มหา. วิ)*

ลงมือกินพร้อมกัน อิ่มพร้อมกัน ผู้อิ่มก่อนต้องรอผู้อิ่มทีหลัง แล้วลุกขึ้นพร้อมกัน

ระวังไม่ให้น้ำบ้วนปากและน้ำล้างมือกระเซ็นไปถูกผู้อื่น

(จุล. วิ.)

มารยาทของอาคันตุกะ (แขก) ผู้ไปหาเขาหรือไปพักบ้านเขา พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เหมือนกันพร้อมด้วยมารยาทของเจ้าของบ้าน ดังนี้

มารยาทของอาคันตุกะ พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้ :—

๑. มีความเคารพในเจ้าของบ้าน ให้ความสำคัญแก่บ้าน เช่น ถอดรองเท้า เป็นต้น เมื่อเข้าบ้าน

๒. มีความเกรงใจเจ้าของบ้าน เช่น เห็นเจ้าของบ้านมีธุระก็รอ และเมื่อเสร็จธุระแล้ว อย่าอยู่นาน เป็นต้น

๓. แสดงอาการสุภาพ เช่น อย่าขึ้นบ้านเขาทั้งมีเท้าเปื้อน เป็นต้น

๔. แสดงอาการเข้ากันได้กับเจ้าของบ้าน

๕. ถ้าจะพักอยู่กับเขา ต้องทำตนให้ถูกธรรมเนียมของบ้านนั้น เป็นต้น

(จุล. วิ)

มารยาทของเจ้าของบ้าน พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้

๑. เป็นผู้เห็นความสำคัญในการทำปฏิสันถารอาคันตุกะ

๒. แสดงความนับถือ หรือให้ความสำคัญแก่อาคันตุกะ

๓. ทำการต้อนรับโดยธรรม หรือสมภาวะของอาคันตุกะ

๔. ถ้าอาคันตุกะจะพักด้วย ก็เอาใจใส่เอื้อเฟื้อให้ที่พักเป็นต้น

(จุล. วิ.)

มารยาทในการใช้ห้องส้วม พระองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้

๑. การถ่ายหนัก ถ่ายเบา การใช้ห้องน้ำ ให้เป็นไปตามลำดับผู้มาก่อน มาหลัง (ข้อนี้แสดงว่าการเป็นไปตามลำดับของผู้มาก่อนมาหลังคือเข้าคิวนั้น ในพระพุทธศาสนามีมานานแล้ว)

๒. ให้รักษากิริยา เช่น เห็นประตูปิด ต้องเคาะหรือให้เสียงก่อนเปิดเข้าไป จะเข้าหรือจะออกต้องนุ่งผ้าให้เรียบร้อย อย่าถ่ายและชำระให้มีเสียงดัง

๓. รู้จักรักษาเครื่องนุ่งห่ม

๔. รักษาตัว อย่าเบ่งแรง อย่าใช้ของแข็งชำระต้องชำระด้วยน้ำ

๕. อย่าทำกิจอื่นในขณะถ่าย เช่น อย่าเคี้ยวไม้ชำระฟัน

๖. อย่าทำสกปรก

๗. ช่วยกันรักษาความสะอาด อย่าเกี่ยงกัน

(จุล. วิ.)

เกี่ยวกับความสะอาดในที่อยู่อาศัย พระองค์ทรงแสดงไว้ดังนี้

สุขวิทยา เช่น

ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลดต้นไม้

ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายลงน้ำ

(มหา. วิ.)

ไม่ไว้เล็บมือยาว

ไม่ไว้ขนจมูกยาว (จนออกนอกจมูก)

ไม่เปลือยกายในที่แจ้ง และในเวลาอันไม่ควร

ใช้ไม้ชำระฟัน (คือแปรงสีฟันในเวลานี้)

น้ำที่ดื่มต้องกรองก่อน

เมื่อถ่ายอุจจาระแล้ว ให้ชำระด้วยน้ำ (ทำให้สะอาด ไม่เป็นริดสีดวง)

ไม่สีกายในที่ไม่ควร เช่น ฝาเรือนเป็นต้น ด้วยของไม่ควร เช่น เกลียวเชือกเป็นต้น และไม่ให้ใช้หลังสีกัน (ใช้ผ้าได้)

ไม่อยู่โดยปราศจากไตรจีวรแม้คืนหนึ่ง (เป็นการระวังมิให้จีวรหายหรือสับกับใครอันจะทำให้ติดโรคจากผู้อื่น)

ไม่กินอาหารร่วมภาชนะเดียวกัน (อย่างพระฉันในบาตร บาตรของใครก็ของผู้นั้น ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนบัดนี้ หรือฉันแยกเป็นสำรับๆ สำหรับพระแต่ละรูป หรือถ้าฉันเป็นวงก็ต้องใช้ช้อนกลางเป็นการป้องกันการติดต่อเชื้อโรคจากผู้อื่น ข้อนี้ขอให้เปรียบกับการกินของชาวตะวันตก)

(จุล. วิ.)

เรื่องที่ใช้ชำระฟันหรือถูฟันนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงแสดงประโยชน์ไว้อีก คือ

๑. ทำให้ฟันสะอาด

๒. ทำให้ปากไม่เหม็น

๓. ทำให้เส้นประสาทรับรสหมดจดดี

๔. ทำให้เสมหะไม่หุ้มอาหาร

๕. ทำให้กินอาหารมีรส

(จุล.วิ. และปญ.อัง.)

การรักษาที่อยู่และสิ่งของ ข้อนี้ทรงแสดงไว้ดังนี้

เอาของใช้มีเตียงเป็นต้น ไปตั้งไว้ในที่แจ้งแล้วต้องเก็บ

(มหา. วิ.)

อย่าทำสกปรก รักษาความสะอาด อย่าให้เปรอะเปื้อน

อย่าให้รกรุงรัง มีฝุ่นละอองมาก

ระวังไม่ให้ชำรุด รักษาเครื่องใช้ เช่น เตียง เก้าอี้ เป็นต้น ที่อยู่ในที่นั้น ตั้งน้ำดื่มน้ำใช้ไว้พร้อม

เครื่องใช้ของแห่งหนึ่ง อย่านำไปใช้อีกแห่งหนึ่ง เว้นแต่ยืมใช้ชั่วคราว

อย่าเหยียบผ้าขาวที่เขาปูลาดไว้

พิจารณาก่อนแล้วจึงนั่งลงบนที่นั่ง

อย่าทิ้งของลงทางหน้าต่าง และทิ้งออกมานอกกำแพง

ไม่ล้างเท้า อย่าเหยียบเสนาสนะ

มีเท้าเปียกอย่าเหยียบเสนาสนะ

สวมรองเท้าอย่าเหยียบเสนาสนะ

ไม่พึงบ้วนน้ำลายลงบนพื้นที่ทาสี

เท้าเตียง เท้าเก้าอี้ ครูดพื้นที่ทาสี ให้พันเท้านั้นด้วยผ้า

อย่าพิงฝาที่ทาสี (รวมทั้งฝาผนัง กรอบประตู หน้าต่าง)

(จุล. วิ.)

ผู้ควรพยาบาลคนไข้ อนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงผู้ที่ควรเลือกให้เป็นผู้พยาบาลคนไข้ไว้ด้วย ดังนี้

๑. สามารถจัดยาให้ถูก

๒. รู้จักของควรให้กิน ไม่ควรให้กิน เช่น ของแสลง ให้คนไข้กินแต่ของที่กินได้ไม่แสลง

๓. พยาบาลคนไข้ด้วยเมตตาจิต ไม่มุ่งอามิส

๔. ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระเป็นต้น ไปทิ้ง

๕. เป็นผู้สามารถในการพูดปลุกปลอบใจคนไข้ด้วยธรรมกถา

(ปั่ญ. อัง.)

คนผู้มีคุณธรรม ๕ ประการดังกล่าวนี้ จึงควรให้พยาบาลคนไข้ ถ้าไม่มีคุณธรรมดังกล่าวนั้น ก็ไม่ควรให้รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลคนไข้

คนไข้ที่พยาบาลยาก และพระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของคนไข้ที่พยาบาลยากและง่ายไว้ ดังนี้

๑. ผืนคำสั่งหมอ

๒. ไม่รู้จักความพอดีในสิ่งที่สบาย หรือชอบของแสลง

๓. ไม่ยอมกินยา

๔. ไม่บอกอาการเจ็บไข้ตามความจริงแก่หมอ หรือแก่คนพยาบาล

๕. ไม่อดทนต่อทุกขเวทนา

(ปั่ญ. อัง.)

คนไข้มีลักษณะอย่างนี้ เป็นผู้พยาบาลยาก ไม่มีใครอยากพยาบาล ส่วนคนไข้ที่มีลักษณะตรงกันข้ามจากนี้ ย่อมเป็นคนไข้ที่พยาบาลง่าย

การรักษาต้นไม้ ในปัจจุบันนี้ มีปัญหาเกี่ยวกับการทำลายต้นไม้ จึงมีการชักชวนให้ปลูกต้นไม้ รักษาต้นไม้ รักษาป่าไม้ ไม่ทำลายป่าไม้ ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ดังนี้

๑. ภิกษุอย่าพรากของเขียว คือต้นไม้ที่เกิดกับที่ ให้พ้นจากที่

๒. ภิกษุอย่าถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายรดต้นไม้

(มหา. วิ.)

๓. เว้นการทำลายพืชและต้นไม้ (การทำลายคือทำให้ย่อยยับ)

(สีล. ที.)

ในแต่ละประเทศย่อมมีประชาชนฝ่ายบริหาร กับฝ่ายธรรมดา ธรรมสำหรับฝ่ายบริหาร นอกจากทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตรธรรม พรหมวิหารธรรม และเว้นอคติแล้วยังมีธรรมอื่น ๆ ที่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ดังนี้

คุณสมบัติของผู้นำ คุณสมบัติของบุคคลผู้จะเป็นผู้นำ นอกจากธรรมดังกล่าวแล้ว ยังมีคุณสมบัติอื่นอีกมาก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เป็นต้นว่า

๑. เป็นผู้อดทนต่อความลำบากกายใจ ต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ เป็นต้น

๒. ตื่นตัวทันโลก เตรียมตัวไม่ประมาท

๓. ขยันทำงาน

๔. จำแนกเหตุการณ์ได้ถูกต้อง แบ่งงาน แบ่งบุคคลสำหรับงานได้เหมาะสม

๕. มีความกรุณา

๖. สอดส่อง ตรวจตรา ติดตามงาน

(ฉัก. อัง.)

และ ๑. สามารถในการค้นหาปัญหา

๒. สามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ

(จตุ. อัง.)

และ ๑. สงเคราะห์ประชาชน

๒. สร้างมิตรภาพกับผู้อื่น

๓. รู้จักพูด

๔. ใจกว้าง

๕. เป็นผู้นำเขา

(ปาฏิ. ที.)

และ ๑. องอาจ ฉลาด

๒. คงแก่เรียน

๓. เอาธุระหน้าที่ดี

๔. มีวัตร (หลักธรรม) ประจำใจ

๕. เป็นคนมีใจอันประเสริฐ

๖. เป็นสัตบุรุษ

๗. เป็นคนมีปัญญา ความคิดอ่านดี

(ธ. ขุ.)

ประเทศใดได้ผู้นำอย่างนี้ ประเทศนั้นย่อมมีความสุข ความเจริญ มีความก้าวหน้าอย่างแน่นอน

คุณสมบัติของนักรบ พระพุทธเจ้าตรัสถึงนักรบว่าต้องมีลักษณะอย่างนั้น ๆ บางอย่างก็เหมาะกับข้าราชการอื่น ๆ บางอย่างก็เหมาะเฉพาะแก่นักรบ เป็นต้นว่า

๑. ขยัน

๒. กล้าหาญ

๓. รอบรู้

(ขา. ขุ.)

และ ๑ รอบรู้ในการตั้งกองทัพ

๒. สามารถให้อาวุธตกไปได้ไกล

๓. ยิงแม่น รู้เบ้า

๔. ทำลายขุมกำลังได้

(จตุ. อัง.)

และ ๑. แกล้วกล้า

๒. เป็นนักสู้

๓. ไม่หวาดหวั่น

๔. ไม่สะดุ้งตกใจ

๕. ไม่ครั่นคร้ามพรั่นพรึง

๖. สู้ไม่ถอย

(มหา. ขุ.)

และ ๑. ฉลาดรอบรู้

๒. กล้าหาญ

๓. คงแก่เรียน

๔. ประพฤติดี

(จตุ. อัง.)

และ ๑. มีปัญญา ฉลาด

๒. มีวินัยดี แนะนำผู้อื่นดี

๓. แกล้วกล้า

๔. มีความรู้ดี

๕. ทรงธรรม

(ปัญ. อัง.)

คุณสมบัติของข้าราชการ ส่วนข้าราชการทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสคุณสมบัติไว้เป็นอันมาก เป็นต้นว่า

๑. ขยันทำงาน
๒. ไม่ประมาทในเหตุการณ์ต่าง ๆ
๓. รอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ
๔. ปฏิบัติหน้าที่ได้เรียบร้อย

(ขา. ขุ.)

และ ๑. เป็นผู้นำที่ดีของประชาชน
๒. มีหลักพิเศษในการปฏิบัติงาน
๓. ได้รับการศึกษาดีแล้ว
๔. บำเพ็ญประโยชน์ตนและผู้อื่น
๕. มีใจมั่นคง เชื่อมั่นในตัว
๖. เป็นคนสุภาพ
๗. เตรียมตัวเสมอเพื่อรับเหตุการณ์นั้น ๆ
๘. มีพฤติกรรมอันสะอาด ไม่ทำทุจริต
๙. ขยัน

(ขา. ขุ.)

และ ๑. ฟังเป็น พูดให้เขาฟังเป็น
๒. ขจัดอารมณ์ร้ายได้
๓. ทนทุกข์กาย ใจ ทนถูกว่า ทนต่อสิ่งเย้ายวนได้
๔. ปฏิบัติราชการได้คล่องแคล่ว รวดเร็ว

(ขา. ขุ.)

และ ๑. มีความประพฤติดี
๒. ไม่โลภ

๓. ทำตามคำสั่ง ไม่อวดดีกับผู้บังคับบัญชา

๔. บำเพ็ญประโยชน์ ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้บังคับบัญชา

(ขา. ขุ.)

และ ๑. นับถือผู้ที่เจริญด้วยวัยวุฒิและคุณวุฒิ

๒. เคารพผู้ใหญ่ในราชการ

๓. รู้จักประมาณตัว

๔. เข้ากับเขาได้

(ขา. ขุ.)

และ ๑. ฉลาดรอบรู้ มีปัญญา

๒. สมบูรณ์ด้วยความรู้

๓. ทำงานเก่ง

๔. รู้จักกาลอันควร – ไม่ควรทำอย่างไร

๕. รู้จักสมัยว่าสมัยนี้เป็นสมัยแห่งอะไร ควรทำอย่างไร

(ขา. ขุ.)

และข้าราชการ ๑. ไม่พูดมากเกินไป

๒. ไม่นิ่งหรือพูดน้อยเกินไป

๓. รู้จักประมาณในการพูด

๔. ไม่พูดด้วยอารมณ์

๕. ไม่พูดกระทบแดกดันผู้อื่น

๖. พูดจริง

๗. พูดดี น่าฟัง

๘. ไม่พูดยุยง

๙. ไม่พูดเพ้อเจ้อ

(ขา. ขุ.)

ผู้เป็นข้าราชการควรระวังการพูดดังที่กล่าวมานี้ แล้วจะเกิดผลดีแก่ทุกฝ่าย

คุณสมบัติของทูต พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของผู้เป็นทูตไว้ดังนี้ คือ

๑. เป็นคนฟังเป็น
๒. พูดเป็น พูดให้เขาฟังเข้าใจเรื่องได้ดี
๓. คงแก่เรียน
๔. จำแม่น
๕. เข้าใจง่ายในเรื่องต่าง ๆ
๖. พูดเก่ง สามารถพูดชักจูงคนฟังให้เห็นตาม
๗. ฉลาด รอบรู้ในสิ่งที่มีคุณมีโทษต่อบ้านเมือง
๘. ไม่ก่อเรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น เป็นคนสุภาพ

(อัฏ. อัง.)

และ ๑. ขยันทำงาน
๒. ทำงานด้วยมีสติสัมปชัญญะเสมอ
๓. เป็นคนสุจริต
๔. ใคร่ครวญพิจารณารอบคอบแล้วจึงทำ
๕. เป็นคนเรียบร้อยระมัดระวังตัว
๖. เป็นคนประกอบด้วยธรรม
๗. เป็นคนไม่ประมาท เตรียมตัวรับสถานการณ์เสมอ

(ธ. ขุ.)

นี้เป็นส่วนหนึ่งของข้าราชการ

ข้าราชการเมื่อปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็จะเจริญยิ่งด้วยยศ ข้อปฏิบัติดังกล่าวนี้ แม้ผู้ที่มิได้เป็นข้าราชการ

เป็นประชาชนทั่วไป ก็ย่อมปฏิบัติได้ และย่อมได้รับผลคือความยกย่องและความเจริญก้าวหน้าเหมือนกัน

ส่วนผู้มีอาชีพอย่างอื่น เช่น ค้าขาย เป็นกสิกร เป็นต้น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมสำหรับบุคคลประเภทนั้น ๆ ได้ปฏิบัติเพื่อการอาชีพเหมือนกัน เป็นต้นว่า

คุณสมบัติของพ่อค้า—แม่ค้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า พ่อค้าแม่ค้าที่จะประสบความสำเร็จในอาชีพนั้น ต้องเป็นอย่างนี้ คือ

๑. เวลาเช้า ตื่นแต่เช้า เอาใจใส่ดูแลกิจการงานของตน

๒. เวลากลางวัน เอื้อเฟื้อสนใจในกิจการงานของตน

๓. เวลาเย็น ต้องตรวจตรากิจการงานของตนในด้านการค้าการเงิน การทำงานของคนในร้าน การติดต่อเป็นต้นในรอบวัน

(ติก. อัง.)

และพ่อค้าแม่ค้าต้อง

๑. มีตาดี คือ รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรขายดีไม่ดี รู้จักหลักการค้า และรู้จักค้าขาย

๒. เอาใจใส่ในการค้า ไม่ปล่อยปละละเลยหรือมอบให้คนอื่นค้าขาย ด้วยไว้ใจจนเกินไป

๓. มีนิสัยในการค้า

(ติก. อัง.)

เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ การค้าย่อมประสบความสำเร็จแน่นอน แต่สินค้าที่จะนำมาขายนั้นควรเว้นของเหล่านี้ คือ

๑. เครื่องทำลายชีวิต ทำร้ายร่างกาย

๒. คน

๓. สัตว์เป็นสำหรับให้เขาฆ่า

๔. น้ำเมา ของเสพติด

๕. ยาพิษ

(ปญ. อัง.)

ของเหล่านี้ไม่ควร ค้าขาย โดยเฉพาะผู้ที่เป็น พุทธศาสนิกชน เพราะเป็นเครื่องทำลายผู้อื่นและตนเอง บางท่านอาจนึกว่า ถ้าไม่ให้ขายสัตว์เป็นให้เขาฆ่าแล้ว ไฉนคนจะได้กินเนื้อสัตว์และเป็นการตัดวิธีหากิน ข้อนี้ไม่ต้องวิตกว่าจะไม่มีคนขาย ไม่มีคนฆ่า เพราะคนทั่วไปมิได้เป็นพุทธศาสนิกชนทั้งหมดและไม่ต้องเกรงว่าถ้าไม่ขายของดังที่กล่าวแล้วจะไม่มีอะไรขาย เพราะยังมีของอื่นอีกมากนักที่จะขายได้ ไม่ใช่มีเฉพาะของ ๕ อย่างนี้เท่านั้น

คุณสมบัติของดนตรี พระพุทธองค์ทรงแสดงคุณสมบัติของดนตรีไว้ดังนี้คือ ดนตรีที่ดีนั้นต้อง

๑. ไพเราะ

๒. เร้าอารมณ์

๓. ให้เพลิดเพลิน

๔. ดื่มด่ำ

๕. ให้เกิดความสบายใจ

(อัฏ. อัง.)

พระพุทธองค์ทรงทราบแม้เรื่องดนตรีอย่างนี้

ผู้ที่ต้องเดือดร้อนภายหลัง พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุที่ทำให้บุคคลต้องเดือดร้อนในภายหลังไว้เป็นอันมาก เช่น อบายมุขเป็นต้น ดังกล่าวแล้วและยังมีอีกมาก เป็นต้นว่า

๑. เมื่อเป็นเด็กไม่ทำสิ่งที่ควรทำ เช่น ไม่เล่าเรียน ไม่หาความรู้เพื่ออนาคต

๒. เกียจคร้านทำการงาน

๓. มีความคิดจม คือ ไม่คิดถึงอนาคต

๔. คิดสบายไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น

๕. ไม่หาทางให้เกิดปัญญา (จึงจมอยู่ในความโง่)

(ธ. ขุ.)

และ ๑. เมื่อเป็นหนุ่ม ไม่แสวงหาทรัพย์

๒. เมื่อเป็นเด็ก ไม่เล่าเรียนวิชาหาความรู้เพื่ออนาคต

๓. เป็นคนเจ้าเล่ห์ ชอบพูดยุยงให้มีเรื่องวุ่นวาย กินสินบนเหี้ยมโหด (แต่ดูภายนอกเป็นคนดี)

๔. ทุศีล ขาดขันติ ขาดเมตตา

๕. เจ้าชู้

๖. ตระหนี่ มีทรัพย์ก็ไม่ยอมให้แม้พอให้ได้

๗. อกตัญญู

๘. ดื้อดึงกับพ่อแม่ ดูหมิ่นพ่อแม่

๙. ไม่ยอมเข้าใกล้สมณะ

๑๐. ชอบทำทุจริต ไม่ยอมเข้าใกล้สัตบุรุษ

(ทวาทส. อัง.)

และมีเหตุแห่งความเดือดร้อนอีกมาก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เป็นต้นว่า

๑. มีความรู้น้อย ชอบทำชั่ว ไร้สิ่งที่มีคุณค่าในตัว

๒. ชอบคบคนเลว พอใจในธรรมที่เลว

๓. ชอบนอน ชอบคุย เกียจคร้าน เจ้าอารมณ์

๔. อกตัญญู

๕. ชอบหลอกลวง แม้แต่สมณะก็ไม่เว้น

๖. เห็นแก่ตัวจัด มีของกินของใช้ก็กินก็ใช้แต่ตัว

๗. เย่อยิ่ง ดูหมิ่นญาติของตน

๘. เป็นนักเลงผู้หญิง–การพนัน–เหล้า (สิ่งเสพติด) –หัวไม้ ล้างผลาญทรัพย์ที่มีอยู่

๙. เจ้าชู้ ชอบคบผู้หญิงเสเพล

๑๐. ชายแก่ได้เมียสาว (หญิงแก่ได้ผัวหนุ่ม)

๑๑. ตั้งหญิง–ชาย นักเลง สุรุ่ยสุร่าย ให้เป็นใหญ่ในการงาน

๑๒. เกิดในตระกูลสูง แต่ยากจน และคิดมักใหญ่ใฝ่สูง

(สุ. ขุ.)

เมื่อปฏิบัติอย่างนี้ย่อมประสบความเดือดร้อนในภายหลังแน่

ชีวิตที่ไร้สาระ ชีวิตของคนบางคนมีความหมายมากของบางคนไร้สาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงชีวิตที่ไร้สาระไว้ คือ ชีวิตที่ ๑. ติดของเสพติด ๒. ไร้สมบัติ (ทั้งทรัพย์สมบัติทั้งคุณสมบัติ) ๓. ไม่ทำงานการ ๔. ประมาทมัวเมา ๕. ไร้คุณค่า *(ปาฏิ. ที.)* ชีวิตอย่างนี้เป็นชีวิตที่ไร้สาระ ว่างเปล่า รกโลก น่าเสียดาย

ทางเจริญของชีวิต พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า คนทุกคนย่อมต้องการความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ดังนั้นจึงทรงแสดงวิธีการซึ่งใช้ได้โดยทั่ว ๆ ไปไว้หลายประการเพื่อความเจริญเป็นต้นว่า

๑. จงเดินไปตามทางแห่งความดีที่เดินมาแล้ว อย่าถอยหลัง ถ้าเป็นทางชั่วจงกลับ อย่าเดินต่อไป

๒. จงอย่าทำลายฝ่ามืออันชุ่มด้วยเหงื่อ (คือ ความขยันช่วยตนและช่วยผู้อื่น)

๓. อย่าประทุษร้ายมิตร (ไม่ว่าจะในทางร่างกาย ความคิด ทรัพย์ หรือชีวิต)

๔. อย่าอยู่ในอำนาจหญิง

(ขา. ขุ.)

และทรงแสดงหลักปฏิบัติอันทำให้เกิดความไม่เสื่อมมีแต่ความเจริญในชีวิต ซึ่งควรนำมากล่าวในที่นี้อีก คือ

๑. คบคนดี

๒. สนใจในคำแนะนำของคนดี

๓. ไตร่ตรองให้รู้ดีรู้ชั่วโดยแยบคาย

๔. ปฏิบัติตนตามควรแก่ความดีความชั่วนั้น

(จตุ. อัง.)

นอกจากนี้ยังมีทางเจริญอื่น ๆ อีก

เมื่อดำเนินตามทางเจริญของชีวิตดังกล่าวนี้ ย่อมได้ประสบความเจริญในชีวิตแน่นอน

ฆราวาสธรรม คนไทยมีอยู่ ๒ ประเภท คือ เป็นนักบวชกับเป็นฆราวาส ชีวิตของฆราวาสที่จะดำเนินไปโดยปกตินอกจากจะอาศัยกฎหมายของบ้านเมืองแล้ว ยังจำจะต้องอาศัยหลักปฏิบัติอื่น ๆ อีก เพื่อการตั้งตัวให้มีฐานะดี เพื่อการปฏิบัติต่อกันของบุคคลในสังคมนั้น ๆ เพื่อการปฏิบัติของบุคคลผู้มีหน้าที่พิเศษเกี่ยวกับความสุขของประชาชน เช่นเป็นข้าราชการ หรือมีหน้าที่ทางอาชีพ เช่นเป็นพ่อค้า เป็นต้น หลักปฏิบัติเพื่อสิ่งนั้น ๆ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแล้ว ดังที่นำมากล่าวไว้แล้ว นอกจากนี้ยังมีหลักที่เป็นกลาง ๆ สำหรับให้ฆราวาสได้ปฏิบัติอีกเพื่อความอยู่เป็นสุข และมีความสงบอีก เป็นต้นว่า

๑. มีสัจจะต่อกัน ไม่ตระบัดสัจจะ

๒. รู้จักข่มใจ ข่มอารมณ์

๓. อดทนต่อความลำบากตรากตรำ การถูกนินทาว่าร้าย และความเจ็บป่วย

๔. เสียสละของ ๆ ตนแก่คนอื่น ให้คนอื่นได้รับความสุข จากสิ่งของ ๆ ตนบ้าง

(ส. สัง.)

และ ๑. เป็นคนเรียบร้อย

๒. มีหลักปฏิบัติประจำใจ

๓. ไม่ประมาทในชีวิต ในวัย ในความไม่มีโรค เป็นต้น

๔. ฉลาด

๕. ถ่อมตน ไม่เบ่ง

๖. ไม่ตรงหนี่

๗. สงบเสงี่ยม มีรสนิยมดี

๘. พูดดี สุภาพ

(ขา. ขุ.)

และมี ๑. การสงเคราะห์เพื่อนและคนอื่น

๒. ให้สิ่งที่ควรให้ แก่ผู้ที่ควรให้

๓. รู้จักจัด รู้จักทำสิ่งที่ควรทำ ไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ

๔. ช่วยบุคคลที่ควรช่วย สงเคราะห์คนที่ควรสงเคราะห์

(ขา. ขุ.)

นอกจากนี้ยังมีหลักอื่น ๆ อีก เช่น หลักการสงเคราะห์ คือ สังคหวัตถุ ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว ควรนำมาปฏิบัติได้อีก

ถ้าฆราวาสต่างปฏิบัติต่อกันอย่างนี้ ก็จะมีความสุข ไม่มีการทำร้าย ทำลาย ลัก คดโกง ประพฤติผิดในทางชู้สาว ต่างช่วยเหลือกันเป็นต้น เป็นการแก้ปัญหาทางสังคมได้เป็นอย่างดี

บรรพชิตธรรม ภิกษุต้องปฏิบัติตามวินัย และ

๑. สำรวมระวังมือ เท้า วาจาของตน
๒. พอใจในธรรม
๓. มีใจมั่งคง อดทน
๔. ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะจนเกินไป
๕. รู้จักพอ

(ขา. ขุ.)

และเว้น ๑. การกัมหน้าหากิน (เป็นหมอดู)
๒. การแหงนหน้าหากิน (เป็นหมอดูฤกษ์ยาม)
๓. การส่ายหน้าหากิน (เป็นนักธุรกิจติดต่อผู้คน)
๔. การเอียงหน้าหากิน (เป็นหมอดูลักษณะ)

(ขันธ. สัง.)

มัวยุ่งกับเรื่องเหล่านี้ ก็จะทำให้การปฏิบัติหน้าที่ด้านปริยัติและด้านปฏิบัติบกพร่อง แต่ชาวบ้านบางคนชอบภิกษุอย่างนี้เพราะถือว่าเป็นที่พึ่งของเขาได้

และ ๑. เล่าเรียน (ปฏิบัติคันถธุระ หรือเรียนปริยัติธรรม)
๒. แสดงธรรมสอนประชาชน ตามความรู้ความสามารถ
๓. บอกธรรม สอนธรรม ตามความรู้ความสามารถ
๔. สาธยายธรรมวินัย
๕. ปฏิบัติพระสัทธรรม (ปฏิบัติวิปัสสนาธุระ หรือปฏิบัติธรรม)

(ปัญ. อัง.)

และต้อง ๑. เล่าเรียน

๒. ว่าง่าย อดทน

๓. เป็นพหูสูต

๔. ไม่มักมาก รู้จักข่มใจ ไม่ย่อหย่อนทางพระวินัย มีความเพียรเป็นต้น

๕. สามัคคีกัน

(ปั๋ญ. อัง.)

และเป็นบรรพชิตควรพิจารณาบ่อย ๆ อย่าลืมตัวว่า

๑. บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อาการกิริยาใด ๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้น ๆ

๒. ความเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรเป็นคนเลี้ยงง่าย

๓. สิ่งที่ควรทำอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านี้

๔. เราติเตียนตัวเองโดยศีล (คือความประพฤติเรียบร้อย) ได้หรือไม่

๕. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่

๖. เราจักต้องจากของรักของชอบไปทั้งนั้น

๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำดีจักได้ดีทำชั่วจักได้ชั่ว

๘. วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

๙. เรายินดีพอใจในที่เงียบสงัดหรือไม่

๑๐. คุณวิเศษอะไรของเรามีอยู่บ้างหรือไม่

(ทสก. อัง.)

ส่วนภิกษุผู้เป็นนักวิปัสสนาธุระ ต้องปฏิบัติตัว ดังนี้

๑. มีธุรกิจน้อย ไม่เป็นนักสังคม เลี้ยงง่าย มักน้อย

๒. กินน้อย ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ไม่เป็นทาษของความอร่อยลิ้น

๓. ไม่นอนมาก

๔. เป็นพหูสูต

๕. หมั่นประกอบความเพียรทางจิต

(ปญ. อัง.)

นักปฏิบัติทางจิตต้องปฏิบัติอย่างนี้ จะได้ไม่เกิดความกังวลใจเกินขอบเขตไป อันเป็นผลไม่ดีแก่การปฏิบัติธรรม ข้อนี้จะนำไปกล่าวอีกในตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์

หญิง เรื่องหญิงเป็นเรื่องใหญ่ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องหญิงไว้หลายเรื่อง จะนำมากล่าวเพียงบางเรื่อง เช่น ตรัสว่า หญิงเป็นใหญ่ยาก เพราะ

๑. เจ้าอารมณ์ เก็บอารมณ์ไว้ไม่อยู่

๒. มักริษยา เย่อหยิ่ง

๓. มักเห็นแก่ตัวมากกว่าส่วนรวม

๔. มีความเฉลียวฉลาดจำกัด ดังนั้นจึงเป็นใหญ่ยาก

(จตุ. อัง.)

สิ่งที่หญิงต้องการ พระพุทธเจ้าทรงแสดงสิ่งที่หญิงต้องการ คือ

๑. เกิดในสกุลที่ดี มีฐานะดี มีรูปสวย

๒. ได้แต่งงานในวัยอันสมควร

๓. เป็นเมียคนเดียวของผัว

๔. ขอให้มีลูก

๕. ขอให้มีอำนาจเหนือผัว และทุกคนในบ้าน

(ส. สัง.)

สิ่งที่หญิงต้องการนี้แม้เป็นเรื่องเมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว แต่หญิงในปัจจุบันนี้บางคนอาจยังต้องการเหมือนกัน

กำลังหญิง ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงกำลังไว้หลายอย่าง และหนึ่งในหลายอย่างนั้นคือ ๑. กำลังตะวัน ๒. กำลังเดือน ๓. กำลังสมณะ ๔. หญิงมีกำลังยิ่งกว่านั้น

(ขา. ขุ.)

ผัวกลัวเมีย อนึ่ง เรื่องผู้ชายเกรงเมียนั้นมีมานานแล้ว ในสมัยพุทธกาลก็มี ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องผู้ชายต้องเกรงเมียและถูกเมียข่ม เพราะเมียมี

๑. กำลัง คือรูปสมบัติ

๒. กำลัง คือโภคสมบัติ วิชาสมบัติ

๓. กำลัง คือญาติ

๔. กำลัง คือบุตร

๕. กำลัง คือความประพฤติดีกว่าผัว ปฏิบัติผัวดี

(ส. สัง.)

และเพราะผัว ๑. ยากจน

๒. เจ็บไข้ ทุพพลภาพ

๓. แก่

๔. ติดของเสพติด

๕. โง่กว่าเมีย

๖. เฉื่อยชา เฉอะเฉื่อน

๗. คล้อยตามเมียทุกอย่าง

๘. ไม่ทำมาหากิน

(ขา. ขุ.)

และเหตุเหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้หญิงเบื่อผัวและมักนอกใจหรือเลิกร้างกัน

เมียกลัวผัว และพระองค์ทรงแสดงว่า ผู้ชายที่เมียไม่สามารถข่มได้นั้น เพราะมีกำลัง คือ ความเป็นใหญ่ ความเป็นอิสระแก่ตัว *(สฬา. สัง.)* คือต้องเป็นผู้ชายจริง ๆ ไม่ยอม

อำนาจเมีย ในชาดก ขุททกนิกาย ท่านกล่าวไว้แปลความว่า

๑. ชายแม้เป็นนักปราชญ์ มหาชนนับถือ ถ้ากลัวเมียแล้ว ย่อมสิ้นคุณค่า ไร้สง่าราศี ดุจพระจันทร์ในวันจันทรุปราคา

๒. ชายกลัวเมีย ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกหน้า ย่อมไปสู่ทุคติ

ผู้ชายกลัวเมีย ในบ้านมักไม่ค่อยพูด แต่ไปช่างพูดนอกบ้าน มักมีใจขุ่นมัว มีปมด้อย เมื่อตายโดยมีใจขุ่นมัว จึงไปทุคติ

เมีย ๗ จำพวก อนึ่ง ในปัจจุบันนี้มีเมียหลายประเภท ในสมัยพุทธกาลก็มีหลายประเภทเหมือนกัน ดังที่ทรงแสดงไว้ดังนี้ :—

๑. เมีย ดุจเป็นเพชฌฆาต
๒. เมีย ดุจเป็นโจร
๓. เมีย ดุจเป็นนาย
๔. เมีย ดุจเป็นแม่
๕. เมีย ดุจเป็นน้อง
๖. เมีย ดุจเป็นเพื่อน
๗. เมีย ดุจเป็นบ่าว

(สัต. อัง.)

เมียที่นำความเดือดร้อนมาให้ผัว คือ :—

๑. ชอบไปเที่ยวตามสถานที่เริงรมย์

๒. ชอบไปเที่ยวตามสวนสาธารณะ

๓. ชอบไปเที่ยวตามท่าเรือ หรือชายทะเล

๔. ชอบไปค้างคืนที่บ้านญาติของตน

๕. ชอบไปค้างบ้านคนอื่น

๖. ชอบแต่งตัวมาก

๗. ติดของเสพติด

๘. ชอบเยี่ยมหน้าต่าง

๙. ชอบยืนที่ประตูบ้านและมองคน

(ขา .ขุ.)

เมียอย่างนี้ มักมีเรื่องทะเลาะกับผัว มักนอกใจ และมักต้องเลิกร้างกัน

เหตุที่หญิงอยู่กับผัวยืดยาว ผัวเมียที่อยู่ด้วยกันยืดยาวจนตายจากกันนั้น ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า เพราะเหตุดังนี้คือ ทั้ง ๒ ฝ่าย

๑. มีวัยพอกัน

๒. ปรองดองกัน

๓. มีความประพฤติพอกัน

๔. มีความพอใจในสิ่งต่าง ๆ พอกัน

๕. ไม่เบื่อหมั่น

๖. มีความประพฤติดี มีสกุล

๗. ปฏิบัติหน้าที่ในกันและกันดี

(ขา. ขุ.)

เหตุที่ผัวเมียตายแล้วจะได้พบกันอีกในชาติหน้า ส่วนผัวเมียที่รักกันมาก และปรารถนาจะได้พบกันอีกในชาติหน้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า

๑. ต้องมีศรัทธาในความดีพอกัน
๒. มีความประพฤติดีพอกัน
๓. มีความเสียสละพอกัน
๔. มีสติปัญญาพอกัน

(จตุ. อัง.)

เมื่อเป็นอย่างนี้ ผัวเมียย่อมมีหวังได้พบกันอีกในชาติหน้า

หลักตัดสินคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงทราบดีว่า ต่อไปภายหน้าจะต้องมีผู้นำคำสั่งสอนภายนอกเติมเข้ามาในสัตถุศาสน์ของพระองค์แน่ ดังนั้น เพื่อให้มีเครื่องตัดสินว่าคำสอนนั้น ๆ เป็นคำสอนของพระองค์ หรือเป็นคำสอนที่พระพุทธศาสนาควรยอมรับว่า ใช้ได้ หรือถูกต้องเข้ากันได้หรือไม่ พระพุทธองค์ทรงวางหลักสำหรับตัดสินไว้เป็นหลักทั่วไปก็มี เป็นหลักตัดสินเฉพาะพระวินัยก็มี เป็นหลักตัดสินสำหรับโลกุตรธรรมก็มีดังนี้

ในเภสัชชขันธกะมหาวรรคแห่งวินัย ทรงแสดงข้ออ้างอิงสำหรับเป็นหลักตัดสินทางวินัย ๔ ประการ เพื่อเป็นเครื่องวินิจฉัยว่าอะไรควร อะไรไม่ควร เช่น

สิ่งใดมิได้ทรงห้ามว่าไม่ควร แต่เข้ากับของที่ควรขัดกับของที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร ๑ สิ่งใดมิได้ทรงห้ามว่าไม่ควร แต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับของที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร ๑ สิ่งใดมิได้ทรงอนุญาตว่าควร แต่เข้ากับของที่ควรขัดกับของที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร ๑ สิ่งใดมิได้ทรงอนุญาตว่าควร เข้ากับของที่ไม่ควร ขัดกับของที่ควร สิ่งนั้น

ไม่ควร ๑ เช่น ฝิ่นเป็นของเสพติด ทำลายสุขภาพ มิได้ทรงห้ามว่าไม่ควร เพราะครั้งพุทธกาลไม่มี แต่เข้ากับของที่ไม่ควร คือสุราขัดกับของที่ควร ฝิ่น จึงไม่ควรกับบรรพชิตเป็นต้น

ในมหาวรรค ทีฆนิกาย ทรงแสดงหลักการตัดสินธรรมวินัยทั่วไป ความไทยโดยย่อว่า

ถ้ามีผู้อ้างว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์อย่าพึงรับหรือปฏิเสธก่อน พึงเทียบเคียง สอบสวนตามธรรมวินัย ถ้าไม่ลงกัน พึงเข้าใจว่า นั่นมิใช่สัตถุศาสน์ ถ้าลงกันทั้งธรรมทั้งวินัย พึงเข้าใจว่า นั่นเป็นสัตถุศาสน์

ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย กับใน จุลลวรรค ทรงแสดงหลักตัดสินสำหรับโลกุตรธรรม ความไทยโดยย่อดังนี้

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อราคะ เพื่อประกอบทุกข์ เพื่อสะสมกิเลส เพื่อความมักใหญ่ เพื่อความไม่รู้จักพอ เพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่ เพื่อความเกียจคร้าน เพื่อความเลี้ยงยาก ธรรมเหล่านี้ พึงรู้ว่าไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่สัตถุศาสน์

ธรรมที่เป็นไปโดยนัยตรงกันข้าม พึงรู้ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตถุศาสน์

ความเชื่อ ตามปกติแล้วคนทุกคนย่อมมีความเชื่อ (ศรัทธา) ศาสนาสำคัญบางศาสนาถือว่า ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญของศาสนานั้น โดยให้เชื่อก่อนแล้วรู้เอง ดังนั้นจึงต้องบังคับให้เชื่อ แต่ในพระพุทธศาสนาสอนให้รู้ก่อนแล้วจึงเชื่อ และจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ไม่บังคับ ทั้งกับสอนไม่ให้เชื่อ ดังนี้ คือ

๑. อย่าเชื่อโดยฟังตาม ๆ กันมา

๒. อย่าเชื่อโดยเชื่อสืบ ๆ กันมา

๓. อย่าเชื่อโดยเขาเล่าว่า

๔. อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา

๕. อย่าเชื่อโดยตรึกเอาเอง

๖. อย่าเชื่อโดยคาดคะเนเอา

๗. อย่าเชื่อโดยตรึกเอาตามอาการของเรื่องนั้น ๆ

๘. อย่าเชื่อโดยเห็นว่าตรงกับความเห็นของตน

๙. อย่าเชื่อโดยเห็นว่าควรเชื่อได้

๑๐. อย่าเชื่อโดยเห็นว่าผู้พูดเป็นสมณะ หรือเป็นครูของตน

(ติก. อัง.)

เรื่องนี้อยู่ในกาลามสูตร

พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อด้วยอาการดังกล่าวแล้ว แต่พระองค์ทรงสอนให้เชื่อความจริง (ตัวเองก็ยังเชื่อไม่ได้) ด้วยให้รู้ก่อนจึงเชื่อ ดังนั้น ในที่ใดที่ทรงสอนเรื่องความเชื่อในที่นั้นต้องมีสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาหาความจริงด้วยทุกแห่ง เช่นในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย เป็นต้น

สิ่งที่ควรทำเมื่อมีคนติหรือชมพระพุทธเจ้า เรื่องนี้พระองค์ทรงแสดงว่า พุทธบริษัทอย่าโกรธ อย่าตื่นเต้นดีใจ เมื่อใครเขาติเตียนหรือชมเชยพระพุทธองค์

(สีล. ที.)

จิต—ใจ ร่างกายของเรานี้ ประกอบด้วย กายกับใจ หรือจิต ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจในคำว่า จิต มโน มนัส วิญญาณก่อน

มีคำบาลีว่า "จิตฺตํ มโน มนสํ วิญฺญาณํ หทยํ มนํ นามาเนตานิ โวหารปเถ วตฺตนฺติ ปายโต" แปลว่า ชื่อว่า จิต มโน มนัส

วิญญาณ หทัย มนะเหล่านี้ ย่อมเป็นไปตามสำนวนโวหารสำหรับเรียกโดยมาก และในมหาวรรคขุททกนิกายก็แสดงว่า จิต มโน วิญญาณเป็นต้นเป็นอย่างเดียวกันดังนี้ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ มโนวิญฺญาณธาตุ เป็นต้น แปลว่า คำว่าจิต มนะ มนัส หทัย บัณฑร มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณักขันธ มโนวิญญาณธาตุ เป็นไวพจน์ (เป็นชื่อเรียก) ของมนะ (ใจ)

หมายความว่า เป็นอย่างเดียวกัน แต่ที่ต่างกันนั้นเพราะเรียกให้ต่างกันไปตามอาการและหน้าที่ ซึ่งแล้วแต่จะพิจารณา (แต่ไม่ควรมาขัดใจกันเพราะทิฏฐิความเห็นในเรื่องนี้ เพราะคนพ้นทุกข์ได้มิใช่เพราะมาเถียงกันว่า จิตกับวิญญาณเป็นต้นนั้น เป็นอย่างเดียวกัน หรือต่างกัน มีแต่ยิ่งเถียงกันยิ่งเกิดทุกข์)

ก็สิ่งหนึ่งเรียกว่า จิต เพราะทำหน้าที่สะสมและคิด เรียกว่าวิญญาณ เพราะทำหน้าที่รู้ เรียกว่า มโน มนัส มนะ เพราะทำหน้าที่นึกคิดและเรียกว่าหทัย คือ หัวใจ สิ่งนั้นคือใจ คำว่า ใจ เป็นคำไทยแท้ คำว่าจิต—มโนวิญญาณธาตุนั้นเป็นคำบาลี ที่เรานำมาใช้เป็นคำไทยเมื่อเรานับถือพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นคำไทยแท้ดั้งเดิมแล้วก็ใจคำเดียว ใจทำหน้าที่อย่างไหน เช่น คิด นึก รู้ สะสม อะไรก็เรียกกันไปตามภาษาทางศาสนาดังกล่าวแล้ว เพื่อตัดปัญหา ในที่นี้ขอใช้คำไทยว่า ใจแทนจิตเป็นต้น

เรื่องใจเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ดังมีพุทธพจน์ปรากฏในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า อะไร ๆ ก็มีใจเป็นสำคัญ ขึ้นอยู่กับใจ ใจมักดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ไปได้ไกล การข่มใจ

ได้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ ใจที่คุ้มครองรักษาได้ ย่อมนำความสุขมาให้ ดังนี้เป็นต้น

พูดถึงความดีความร้าย ใจของเรานี้ ย่อมนำความดีความร้ายมาให้เรายิ่งกว่าผู้ดีผู้ร้ายเสียอีก ในข้อนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า โจรเห็นโจร คู่เวรเห็นคู่เวร ย่อมทำความร้ายให้แก่กันเป็นอันมาก แต่ใจที่ตั้งไว้ผิด (คือความคิดเลวหรือเห็นผิดเป็นชอบ) ย่อมทำความร้ายแก่คนยิ่งกว่านั้น และว่าใจที่ตั้งไว้ถูกต้อง ย่อมทำความดีให้ ยิ่งกว่าพ่อแม่ญาติ และคนอื่นทำให้เสียอีก

พูดถึงความหลุดจากกิเลส ใจเป็นผู้หลุดพ้น ไม่ใช่กายดัง ความไทยในตอนสุดท้ายของอนัตตลักขณสูตรในมหาขันธกมหาวรรค ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาจบ ใจของพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ก็หลุดพ้นจากอาสวกิเลส และมีในธรรมบท ขุททกนิกาย อีก ความไทยว่า เมื่อใจเศร้าหมอง ย่อมหวังไปทุคติ เมื่อใจผ่องแผ้ว ย่อมหวังไปสุคติ ดังนี้เป็นต้น

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องใจนี้ไว้มากอย่างยิ่ง ทำให้ความสำคัญของใจมีมากยิ่งขึ้น รวมความว่า คนจะดีจะชั่วจะไปสุคติ ไปทุคติ ถึงความดับกิเลส คือนิพพาน ก็อยู่ที่ใจเป็นตัวการสำคัญ ดังนั้น จึงต้องระวังใจ ควบคุมไว้ฝึกเอาไว้ ก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งนัก

(ถ้าจะถามว่า ไฉนในพระบาลีจึงกล่าวว่า จิตหลุดพ้นจากกิเลส ไม่กล่าวว่า วิญญาณ เป็นต้น หลุดพ้น ข้อนี้ขอชี้แจงว่าก็เพราะจิตทำหน้าที่สะสม เก็บรับกิเลส วิญญาณ มีหน้าที่รู้ สิ่งที่พ้นจากกิเลส จึงต้องใช้คำว่า จิต และอย่าลืมว่าจิตนั้นเป็นสังขาร เมื่อเป็นสังขารก็ต้องไม่เที่ยงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ แม้เป็นนิพพานจิต

พระนิพพานมิใช่จิต แต่เป็นคุณภาพของจิต จิตก็ไม่ใช่พระนิพพาน ดังนั้น จิตก็คงเป็นสังขารอยู่นั่นเอง)

วิธีทำให้อายุยืน–อายุสั้น คนทั่วไปต้องการให้มีอายุยืนไม่ต้องการให้อายุสั้น ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุให้อายุสั้นและอายุยืนไว้ดังนี้

เหตุทำให้อายุสั้น คือ

๑. สร้างความทุกข์กาย–ใจ แก่ตนเอง
๒. ไม่รู้จักพอในการหาความสุข
๓. กินของย่อยยากและแสลงต่อสุขภาพ
๔. เสียความประพฤติ ชอบฆ่าสัตว์ เป็นต้น
๕. ชอบเที่ยวไปในที่ไม่ควร

(ปั่ญ. อัง.)

ถ้าทำอย่างนี้อายุสั้นแน่ และทรงแสดง**เหตุทำให้อายุยืน** คือ

๑. ทำความสงบกาย–ใจ แก่ตน
๒. รู้จักประมาณในการหาความสุข
๓. กินของย่อยง่ายมีประโยชน์
๔. มีความประพฤติดี มีศีล ไม่ชอบการฆ่าสัตว์เป็นต้น
๕. มีเพื่อนดีคอยแนะนำตักเตือน

(ปั่ญ. อัง.)

ถ้าปฏิบัติได้ดังนี้ก็มีหวังอายุจะยืน แต่ที่ทรงแสดงนี้หมายถึงเหตุทั่วไป ถ้าเป็นเรื่องของกรรมเก่าแต่ปางก่อนแล้วก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

เรื่องฤกษ์–ยาม เรื่องถือฤกษ์ถือยามนี้ ในพระพุทธศาสนาแสดงว่าเมื่อทำดีแล้วเมื่อไร ก็เป็นความดีเมื่อนั้น เป็นฤกษ์ดี เป็นมงคล

เป็นขณะดีเมื่อนั้น เมื่อทำชั่วเมื่อไร ก็เป็นความชั่วเมื่อนั้น เป็นฤกษ์เลว เป็นขณะเลว เมื่อนั้น

(ติก. อัง.)

และแสดงว่า ประโยชน์ย่อมผ่านเลยคนโง่ ผู้มัวถือฤกษ์ถือยาม ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ ดาวทั้งหลายจะทำอะไรได้

(ขา. ขุ.)

แม้ในคุณสมบัติของพุทธศาสนิกชน ๕ ประการ ข้อ ๓ ก็กล่าวไว้ว่า ไม่ถือมงคล ถือฤกษ์ ถือยาม ตื่นข่าว

(ปญ. อัง.)

ฤกษ์ดีทางพระพุทธศาสนา ก็คือ ตามความสะดวกหรือตามเวลาสะดวก หรืออยู่ที่เวลาแห่งการทำความดี ฤกษ์เลวอยู่ที่เวลาแห่งการทำชั่ว จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงยอมให้พระสาวกเรียนดาราศาสตร์ ก็มิใช่เพื่อดูฤกษ์ดูยาม แต่เพื่อประโยชน์แก่การดูปักขคณนา ให้รู้วันพระวันอุโบสถ และเพื่อประโยชน์แก่การสวดปาฏิโมกข์กับทำสังฆกรรมบางอย่าง

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ในพระพุทธศาสนากำหนดเอาการทำดีทำชั่วเป็นสำคัญ ไม่ถือฤกษ์ ในฤกษ์ดี ถ้าทำชั่วทางกายก็เป็นกายทุจริต เป็นฤกษ์ชั่วไป ในฤกษ์เลว ถ้าทำดีทางวาจาก็เป็นวจีสุจริต เป็นฤกษ์ดีไป อย่างนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ก็แล้วแต่ความสะดวกใจ ใครนิยมอย่างไร ถ้าไม่เกิดเสียหายแล้ว ก็ให้เป็นเรื่องเสรีทางความเชื่อ

พระพุทธเจ้าไม่ทรงวิวาท และไม่ทรงสอนให้วิวาทกับใคร เพราะกามและทิฏฐิความเห็น

(ขุท. อัง.)

พระพุทธเจ้ามิใช่เทพมิใช่มนุษย์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์มิใช่เทพ มิใช่คนธรรพ์ มิใช่ยักษ์ มิใช่มนุษย์ ข้อนี้มีหลักฐานจากบาลีในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยโดยย่อว่า

ที่ระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ โทณพราหมณ์ได้พบพระพุทธเจ้า แต่ไม่รู้จัก เห็นพระพุทธองค์มีลักษณะ คือมีรอยพระบาทอันน่าอัศจรรย์ จึงทูลถามว่า เป็นเทพหรือ เป็นคนธรรพ์หรือ เป็นยักษ์หรือ เป็นมนุษย์หรือ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่ใช่ ๆ ทุกคำถาม

พราหมณ์จึงทูลถามว่า แล้วเป็นอะไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า เพราะละอาสวะเหล่าใดไม่ได้ เราจึงต้องเกิดเป็นเทวดา ต้องเกิดเป็นคนธรรพ์ ต้องเกิดเป็นยักษ์ ต้องเกิดเป็นมนุษย์ ดังนี้ อาสวะเหล่านั้น เราละได้ขาดแล้ว ดอกบัวเกิดในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ น้ำไม่ติดมาฉันใด เราเกิดในโลก โลกไม่ติดเรา เราไม่ติดโลกฉันนั้น จงรู้ว่าเราเป็นพุทธะเถิด

ข้อนี้แสดงว่า ทางพระพุทธศาสนาถือว่า เมื่อยังมีกิเลสอยู่ ก็เรียกว่าเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์ เป็นต้น แล้วแต่จะเกิดเป็นอะไร พอละกิเลส ไร้กิเลสแล้ว ก็พ้นจากความเป็นเทวดา เป็นต้น

ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า เทพเจ้านั้น คือ ผู้เป็นตัวอย่างของผู้ได้รับผลของการกระทำดี (กุศลกรรม) อย่างสูงมิใช่เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสิ่งทุกทุกอย่าง ทั้งมีมากองค์และยังแบ่งเป็น ๓ ประเภทคืออุปปัตติเทพ สมมติเทพ และวิสุทธิเทพ อุปปัตติเทพ คือเทพเจ้าในสวรรค์หรือวิมานนั้นๆ เป็นพวกอทิสสมานกาย คือไม่เห็นตัว (ด้วยตาธรรมดา)

ไม่เหมือนสมมติเทพ คือพระมหากษัตริย์หรือคนชั้นสูง วิสุทธิเทพ คือผู้ไร้กิเลส เป็นเทพที่วิเศษที่สุด สูงกว่าเทพชนิดอื่น ข้อนี้แสดงว่า ในพระพุทธศาสนานี้ถือว่า

๑. คนมีโอกาสเป็นเทพเจ้าได้ทั้งเป็น โดยมิต้องรอให้ตายก่อนแล้วจึงไปเกิดเป็น

๒. เทพเจ้าบนสวรรค์ มิใช่จะวิเศษเสมอไป ยังสู้คนบางประเภท คือผู้ไร้กิเลสไม่ได้

๓. ศาสนานี้ ถือความดีเป็นสำคัญ

ความกลัว เรื่องความกลัวนี้ เรื่องที่จะกลัวมีมาก แต่พระพุทธองค์ทรงสอนให้กลัว–เกรงตัวเอง เพราะเมื่อกลัว–เกรงตัวเองแล้วคนอื่น สิ่งอื่นก็ไม่มีปัญหาหรือมีก็น้อย และการที่ทรงสอนเรื่องความละอายตนเอง (หิริ) เกรงกลัวตนเอง (โอตตัปปะ) *(ทุก. อัง.)* ย่อมเป็นการแสดงว่า การอายตนเอง การเกรงกลัวตัวเองสำคัญกว่าการอายและเกรงกลัวคนอื่น สิ่งอื่น การเกรงเขาว่านั้น เมื่อเขาไม่รู้ไม่เห็นคนก็ทำชั่วได้ แต่ถ้าเกรงตัวเองแล้ว คนอื่นจะเห็น ไม่เห็น ตนเองก็ไม่ทำชั่ว เพราะเกรงตัวเอง

ตนเอง–ใจ เรื่องเกี่ยวกับตนและใจนี้ เพียงในธรรมบทขุททกนิกายเท่านั้น ก็ได้มีกล่าวไว้เป็นอันมากความไทยเป็นต้นว่า

๑. ตนเป็นที่พึ่งของตน

๒. สอนคนอื่นอย่างไร ต้องทำตนอย่างนั้น

๓. ก่อนจะสอนผู้อื่น ตนต้องทำตัวให้ดีก่อน

๔. พึงเตือนตนเอง พึงพิจารณาตนเอง

๕. ผู้ใดมีปัญญาทราม อาศัยมิจฉาทิฏฐิ คัดค้านคำสอนของพระอริยเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ผู้เป็นอยู่โดยธรรม ทิฏฐิของเขาย่อมให้ผลฆ่าตนเอง ดุจขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่

อนึ่ง เกี่ยวกับการรับผิดชอบในการกระทำของตนเองนั้น มีพระบาลีในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า เขาทำชั่วด้วยตนเอง เขาก็เศร้าหมองเอง เขามิได้ทำความชั่วเอง เขาก็บริสุทธิ์ (จากความชั่ว) เอง ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำให้เขาบริสุทธิ์ไม่ได้

เสรีภาพในการนับถือศาสนา

ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า ใครจะนับถือพระพุทธศาสนาหรือไม่ก็แล้วแต่เขา ไม่มีการบังคับ ไม่มีการใช้นรกเข้าขู่ หรือใช้สวรรค์เข้าล่อ การขึ้นสวรรค์ ลงนรก เป็นเรื่องเนื่องจากการกระทำของคนนั้น ๆ คนที่นับถือพระพุทธศาสนาแต่ทำชั่ว เช่น ฆ่าเขา ลักเขา แม้ทำเพื่อพระพุทธศาสนา ก็ถือว่าเป็นความชั่ว เพราะเมื่อทำชั่วก็ต้องเป็นความชั่ว เมื่อทำดีก็ต้องเป็นความดี ไม่ว่าผู้ทำจะนับถือพระพุทธศาสนาหรือศาสนาใด ๆ แม้แต่ทางกฎหมายก็ยังไม่ยอมในเมื่อมีการฆ่าคนเพื่อศาสนา และเมื่อมีคนด่าว่าพระพุทธเจ้าบ้าง สรรเสริญบ้าง พระพุทธองค์กลับทรงสอนพุทธบริษัทว่า อย่าไปยินร้ายโกรธเขา หรือดีใจ ควรวางใจเป็นกลาง ๆ

(สีล. ที.)

เมื่อมีคนสำคัญ เช่น สีหเสนาบดีกับอุบาลีคฤหบดีซึ่งนับถือศาสนาอื่นมาก่อน แล้วกลับมานับถือพระรัตนตรัย พระองค์กลับทรงท้วงเขาถึง ๓ ครั้งให้เขาคิดดูให้ดีก่อนก่อนที่จะเปลี่ยนศาสนาเลิกจากศาสนาเดิมมานับถือพระรัตนตรัย

(มหา. วิ.)

การทำความดี–การบำเพ็ญประโยชน์ ในพระพุทธศาสนาสอนให้คนทำความดี เพื่อความดีของตนเองบ้าง ของผู้อื่นบ้าง ดูพฤติกรรม

ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง หรือเป็นข้ออ้างอิง คือ พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปสอนผู้อื่น เพื่อความดีของเขา โดยมิได้หวังอะไรเป็นเครื่องตอบแทน ไม่ว่าจะเป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เพราะทรงพอแล้ว และไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้หวังผลตอบแทนอย่างนั้น พระองค์ทรงสอนคนที่เลวให้เป็นคนดี สอนคนที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น การทำดีอย่างนี้เป็นการทำเพื่อความดีของผู้อื่นทั้งนั้น เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น โดยมิได้หวังการตอบแทนใด ๆ ดังนั้นการบำเพ็ญประโยชน์ของพระองค์จึงมีลักษณะบริสุทธิ์ที่สุด มีแต่ให้ ไม่มีหวังผลตอบแทนเป็นส่วนพระองค์เลย

ผู้สร้างชาติภพ ในพระพุทธศาสนาแสดงว่า กิเลส (กรรม วิบาก คือผลของกรรม) เป็นผู้สร้างชาติ–ภพ เช่น ในบาลีธรรมบท ขุททกนิกาย พระพุทธองค์ตรัสไว้ ความไทยว่า เมื่อยังไม่ประสบความรู้จริง (ญาณ) เราแสวงหากิเลสตัณหา ซึ่งเป็นผู้สร้างบ้านเรือน คือ ชาติภพ ได้ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ มีอันต้องเกิดแล้วเกิดอีกครั้งแล้วครั้งเล่า

แม้ในที่อื่นอีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า ในมหานิทานสูตร และในมหาวรรค ทีฆนิกาย ก็ได้กล่าวถึงเรื่องปฏิจจสมุปบาท (คือเรื่องผลนั้น ๆ อาศัยเหตุนั้น ๆ เกิดมี เช่น ความแก่ ความตาย มีเพราะชาติ คือความเกิด ชาติมีเพราะภพ ภพมีเพราะความยึดถือ ดังนี้เป็นต้น)

พรหมลิขิต–กรรมลิขิต

บางคนเข้าใจว่า คนจะดีจะเลวแล้วแต่ชะตาชีวิตที่พระพรหมลิขิต คือกำหนดไว้ ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ทุกคนก็ต้องเป็นคนดี มีสติปัญญาดี มีรูปดี มีอะไร ๆ ดีทุกอย่าง จะไม่ดีบ้าง ชั่วบ้าง จนบ้าง

มั่งมีบ้าง รูปงามบ้าง ขี้เหร่จนดูไม่ได้บ้าง เป็นอัมพาตบ้าง เป็นมะเร็งทนทุกข์ทรมานบ้าง อย่างที่เห็น และเป็นกันอยู่ ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะพระพรมนั้น ตามที่พูด ๆ กันว่า ท่านมีเมตตา กรุณา ปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นเอกลักษณะของท่าน เมื่อท่านเป็นผู้สามารถลิขิตเองได้จริง ๆ ทุกคนก็ต้องไม่ดีบ้าง เลวบ้าง อย่างที่เป็นอยู่นี่ เพราะผิดเอกลักษณะของท่าน คนที่มีเมตตากรุณานั้น มีแต่อยากให้ผู้อื่นเป็นสุข ก็เมื่อไม่ใช่พระพรหมลิขิตแล้ว ใครเล่าจะลิขิต ผู้ลิขิตนั้นในพระพุทธศาสนาแสดงว่า มนุษย์เองเป็นผู้ลิขิตด้วยการกระทำของมนุษย์เอง จึงเรียกว่า กรรมลิขิต

ข้อนี้พระองค์ได้ตรัสไว้ ความไทยว่า กรรม คือการกระทำย่อมจำแนกสัตว์ (หมายรวมทั้งคนทั้งสัตว์) ให้ดีบ้าง เลวบ้าง เป็นต้น ดังที่กล่าวไว้ในเรื่องกรรม (ดูเรื่องกรรม)

มตินี้ใครจะเชื่อหรือไม่ก็แล้วแต่ เพราะเป็นสิทธิของแต่ละคนที่จะมีมติหรือเชื่อ พระพุทธเจ้าก็ไม่เคยทรงบังคับใครให้เชื่อพระองค์ (ดูเรื่องกรรมและความเชื่อ)

มีผู้หนึ่งทูลพระองค์ว่า น่าจะประทับนั่งบนอาสน์ที่มีค่า พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์ประทับนั่งบนทิพยอาสน์บ้าง บนพรหมอาสน์บ้าง บนอริยอาสน์บ้าง (ซึ่งวิเศษกว่าอาสน์ที่ท่านผู้นั้นกล่าว) และทรงอธิบายว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทับบนอาสน์ใด บำเพ็ญฌาน ๔ อาสน์นั้นก็เป็นทิพยอาสน์ ประทับบนอาสน์ใด บำเพ็ญพรหมวิหาร อาสน์นั้นก็เป็นพรหมอาสน์ ประทับบนอาสน์ใด พิจารณากิเลสที่ทรงละได้แล้ว อาสน์นั้นก็เป็นอริยอาสน์

(ดิก. อัง.)

การต่อสู้ คนเกิดมาต้องต่อสู้กับสิ่งต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอดบ้าง เพื่อความชนะแล้วได้สุขทางใจบ้าง เป็นต้น แต่ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ต่อสู้กับตัวเอง และต่อสู้กับความจริง คือ

ตัวเอง หมายถึงกิเลสหรืออารมณ์ของตน การต่อสู้เพื่อความชนะนั้น มี ๒ คือ ชนะชั่วขณะและชนะตลอดกาล ต่อสู้เพื่อความชนะชั่วขณะ ย่อมต่อสู้ด้วยสติสัมปชัญญะ คือ ความระลึกได้และสำนึกผิดถูก และด้วยขันติคือความอดทน แต่ถ้าจะต่อสู้ให้ชนะตลอดกาลต้องสู้ด้วยปัญญา (โยเชถ มารๆ ปญฺญาวุเธน พึงต่อสู้กิเลสมารด้วยอาวุธคือปัญญา)

(ธ. ขุ.)

การต่อสู้ความจริง คือเรื่องเกิดที่ไหน ต่อสู้ที่นั่น เช่นคนกลัวแก่ เจ็บ ตาย เรื่องจึงอยู่ที่แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นความจริงของชีวิต ท่านสอนให้สู้หน้ากับสิ่งที่กลัว คือสิ่งที่กล่าวแล้วเหล่านี้ ด้วยทำตัวให้ใกล้ชิด โดยคิดบ่อย ๆ เช่น คิดว่าเรามีความแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นได้ เมื่อคิดบ่อย ๆ มาก ๆ ก็จะหายกลัว

(ปญ. อัง.)

หรือใช้มรณานุสสติ คือคิดถึงความตายเสมอ เพื่อไม่ประมาทในชีวิต

(วิ. ม.)

เมื่อเผชิญหน้ากันบ่อยเข้าก็จะกล้าเผชิญหน้า โดยไม่ตกใจหวั่นหวาดกลัวจนเกินไป

หรือความจริงคือโลกธรรม โดยเฉพาะถูกนินทา และถูกด่าถูกว่า ความผิดหวัง เป็นต้น ท่านให้สู้ความจริงนั้น ด้วยให้รู้ความจริงและด้วยขันติธรรม ข้อนี้มีเรื่องของพระพุทธองค์เป็นตัวอย่างคือ

เมื่อเสด็จไปกรุงโกสัมพี พระองค์เสด็จออกบิณฑบาตในวันแรก พระองค์ถูกคนด่ามากจนพระอานนท์ทนไม่ไหว จึงกราบทูลให้เสด็จหนีไปเมืองอื่น ถ้าที่เมืองนั้นถูกคนด่าอีก ก็หนีไปเมืองอื่น ๆ ต่อไปอีก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องเกิดที่ไหนก็อยู่สู้ที่นั่น ต้องทนเหมือนช้างเข้าสงคราม ทนต่อลูกศรที่มาจากสี่ทิศ

(ธ. ขุ.)

ความชนะ ทุกคนต้องการความชนะ ในเรื่องความชนะนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้มากเหมือนกัน แต่สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้เอาชนะให้ได้นั้นคือ ตัวเอง โดยชนะกิเลสหรืออารมณ์ของตน ดังที่ตรัสไว้ในที่หลายแห่ง เป็นต้นว่าในธรรมบทขุททกนิกาย ความไทยว่า การชนะตนเองครั้งเดียว ประเสริฐกว่าการชนะสงครามตั้งล้านครั้ง และการชนะตนเองดีที่สุด เพราะการชนะตนเองนั้นทำให้เรื่องที่ทำท่าจะยาวกลายเป็นสั้นทำให้เกิดสันติสุข ทั้งแก่ตนเองทั้งแก่ผู้อื่น และตรัสว่า ควรชนะคนโกรธ ด้วยความไม่โกรธตอบ ควรชนะความชั่วด้วยความดี ควรชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ ควรชนะคนพูดเหลวไหลด้วยสัจจวาจา

(ธ. ขุ.)

การกลับตัวกลับใจ คนทั่วไปมักประสบความพลาดหวัง หรือผิดพลาดในชีวิตอย่างน้อยก็ครั้งหนึ่งด้วยมีเจตนาหรือไม่ก็ตาม บางคนยอมเสียคนไปเลย เพราะคิดว่า ไหน ๆ ก็เสียคนไปแล้วก็ปล่อยเลยตามเลย ดุจคนตกส้วมนึกว่าไหนก็ตกลงมาแล้วก็ยอมตายคาส้วม อย่าตะกายขึ้นมาจากส้วมเลย การกระทำอย่างนี้เรียกว่า ตอบแทนความผิดด้วยความผิด แต่บางคนคิดกลับตัวโดยถือเอาความผิดพลาดครั้งนั้น ๆ เป็นบทเรียน แล้วเริ่มชีวิตใหม่ในทางที่ดี คนอย่างนี้ย่อมประสบความสำเร็จ

ในชีวิต เมื่อประสบความสำเร็จอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีใครเขามาคอยจ้องจับผิดว่าคนนี้เคยเสียคนมาแล้วอย่างนั้น ๆ เพราะเขาลืมแล้ว แต่เจ้าตัวกลับนึกอยู่เสมอว่าเขาจะยังนึกรังเกียจอยู่ แต่บางคนกลับชมคนผู้กลับตัวได้เสียอีกว่า เป็นคนมีใจเข้มแข็งกลับตัวได้

ในกรณีอย่างนี้ พระพุทธองค์ก็เคยทรงประสบความผิดพลาดมาแล้ว ด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานตนเพื่อหาโมกขธรรม เมื่อไม่ทรงประสบความสำเร็จด้วยวิธีนั้น ก็ทรงเลิกวิธีนั้นและกลับมาทรงปฏิบัติด้วยวิธีการใหม่ โดยถือเอาวิธีการเก่าเป็นบทเรียนว่า ไม่เป็นไปเพื่อให้ถึงความพ้นกิเลสได้ เมื่อทรงทราบว่าพลาดแล้วก็กลับปฏิบัติด้วยวิธีการใหม่อีก แล้วในที่สุดก็ทรงประสบความสำเร็จ ในเรื่องอย่างนี้พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญไว้ดังในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า ผู้ใดเคยผิดพลาดประมาทมาก่อน ภายหลังกลับตัวได้ ผู้นั้นย่อมทำชีวิต (โลก) ให้สว่างเหมือนพระจันทร์พ้นจากเมฆหมอก ดังนั้นผู้ที่เคยประสบความผิดพลาดในชีวิตมาก่อนก็ไม่ควรท้อใจ ควรกลับตัวกลับใจต่อสู้กับชีวิตใหม่ด้วยสุจริตกรรม ก็จะพบความสำเร็จในชีวิต

การรู้จักโทษตัวเอง คนโดยมากมักคอยโทษผู้อื่น มักเห็นแต่โทษของผู้อื่น มักเข้าข้างตัว อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ดังมีปรากฏในพระธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า โทษของคนอื่นเห็นง่าย โทษของตนเองเห็นยาก

และตรัสว่า อาสวะย่อมเจริญสำหรับคนที่เห็นแต่โทษของผู้อื่น คอยเพ่งโทษเขาเป็นนิตย์ คนอย่างนี้ย่อมห่างไกลจากธรรมที่จะให้สิ้นอาสวะ

(ธ. ขุ.)

พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาตนเอง ท้วงติงตนเองด้วยพุทธภาษิตว่า ควรท้วงติงตนเอง ควรพิจารณาดูความผิดความถูกด้วยตนเอง

(ธ. ขุ.)

แม้เรื่องหลักกรรมก็เป็นเรื่องพิจารณาตัวเอง หรือให้รู้จักตัวเอง ไม่เข้าข้างตัวเอง แล้วจะได้แก้ไขปรับปรุงความเสียของตนให้ดีและส่งเสริมความดีของตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นทรงสอนไม่ให้ลืมตัว เมื่อตัวมีฐานะสูงขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนอะไร (เมื่อสิ่งนั้นยังไม่เป็นอริยมรรค อริยผล)ดังที่ตรัสไว้ ความไทยว่า คนไม่ควรลืมตน *(ขา. ขุ.)* และว่า สักการะย่อมทำลายบุรุษเลว

(ส. สัง.)

เมื่อรู้จักโทษตัวเอง เรื่องที่จะยืดยาวก็จะสั้น และทำให้เป็นผลดีแก่ตน ข้อนี้เป็นวิธีหนึ่งสำหรับปรับปรุงตัวเอง

ที่พึ่ง สิ่งที่เป็นที่พึ่งที่อาศัยมีหลายอย่าง เช่นพระรัตนตรัย และที่จะกล่าวต่อไปนี้ก็เป็นที่พึ่งอีกอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ มีปรากฏในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า

๑. ความประพฤติดี ไม่ฆ่า ไม่ลักเขา เป็นต้น
๒. ความเป็นผู้มีความรู้ดี
๓. ความมีเพื่อนดี
๔. ความเป็นผู้ว่าง่าย เป็นที่น่าเมตตาของผู้ใหญ่
๕. ความเป็นคนขยันในการทำธุรกิจทั้งของตน ทั้งของผู้อื่น
๖. ความเป็นผู้พอใจในกุศลธรรม
๗. ความพากเพียรละความชั่ว สร้างความดี
๘. พอใจในสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม ไม่โลภอยากได้ของใคร รู้จักพอ

๙. มีสติ สัมปชัญญะ

๑๐. ฉลาดรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าแต่ละอย่าง ๆ ใช้เป็นที่พึ่งที่อาศัยเพื่อความสุขในชีวิตได้ทั้งนั้น เช่น มีความประพฤติดี ไม่ฆ่าเขา ไม่ลักเขาเป็นต้น เมื่อเป็นคนดีอย่างนั้นก็ไม่เป็นอาชญากร เมื่อไม่เป็นอาชญากร ก็ไม่ต้องเดือดร้อน เพราะไม่มีความผิดติดตัวหรือไม่ต้องถูกทำโทษ และเป็นคนมีอิสระที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพได้อย่างสบาย มีคนไว้ใจในความประพฤติ ทำให้ครองชีพสะดวก ความประพฤติดีจึงนับว่าเป็นที่พึ่งของชีวิตได้อย่างหนึ่ง

สิ่งที่เป็นมงคลสำหรับชีวิต ทุกคนย่อมต้องการสิ่งที่เป็นสิริมงคลต่อชีวิตของตนและพวกพ้องของตนทั้งนั้น สิ่งที่เป็นมงคลนั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตร ในขุททกปาฐะ ขุททกนิกาย ซึ่งมีอยู่ ๓๘ ประการ ความไทยมีดังนี้

๑. ไม่คบคนชั่ว

๒. คบคนดีเป็นเพื่อน

๓. ยกย่องบูชาผู้ที่ควรยกย่องบูชา

๔. อยู่ในที่ที่ดีมีผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีการศึกษาดี ที่เลี้ยงชีพสะดวก ที่มีคนดีอาศัยอยู่มาก

๕. มีปุพเพกตปุญญตา คือมีคุณความดีทำไว้แต่ปางก่อน

๖. การตั้งตัวไว้ดี ไม่ประพฤติเสียหาย ไม่เห็นผิดเป็นชอบ

๗. ความเป็นผู้คงแก่เรียน

๘. ความเป็นผู้มีศิลปในการทำงาน

๙. ความมีระเบียบวินัย คือศีล หรือเป็นคนมีความประพฤติดี

๑๐. มีวาจาเป็นสุภาษิต

๑๑. เลี้ยงดูพ่อแม่

๑๒. สงเคราะห์ลูกเมีย

๑๓. มีงานไม่อากูล คือไม่ปล่อยงานให้คั่งค้าง

๑๔. ให้สิ่งที่ควรให้แก่ผู้อื่นเป็นการอนุเคราะห์เขา

๑๕. ประพฤติกุศลธรรม เช่น กาย–วจี–มโนสุจริต มีไม่ฆ่าใคร เป็นต้น

๑๖. สงเคราะห์ญาติ และผู้เกี่ยวข้อง

๑๗. ทำการงานที่ไร้โทษ คือ ที่เป็นสุจริตกรรม ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน

๑๘. งดการกระทำชั่ว

๑๙. เว้นจากการทำความชั่ว เช่น กาย–วจี–มโนทุจริต

๒๐. เว้นขาดจากการดื่ม และเสพของเสพติด

๒๑. มีความไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม

๒๒. เคารพนับถือผู้ควรเคารพนับถือ

๒๓. ไม่เบ่ง ไม่เย่อหยิ่ง

๒๔. สันโดษ พอใจในสิ่งที่ได้มาโดยสุจริต ไม่โลภอยากได้ของใคร รู้จักพอ

๒๕. มีความกตัญญูกตเวที

๒๖. ฟังธรรมตามกาลอันสมควร

๒๗. อดทน

๒๘. ว่าง่าย ไม่ดื้อดึงดันด้วยอารมณ์เอาชนะ

๒๙. การได้พบเห็นสมณะผู้สงบ ผู้เป็นบุคคลตัวอย่างแห่งความดี

๓๐. การสนทนาธรรม หรือเรื่องที่มีสาระประโยชน์ตามกาลอันควร

๓๑. มีความเพียร

๓๒. การประพฤติพรหมจรรย์

๓๓. การเห็นแจ้งอริยสัจ ๔

๓๔. การทำพระนิพพานให้แจ่มแจ้งแก่ตน

๓๕. ความมีใจไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘. มีนินทา สรรเสริญ ได้ เสีย ยกย่อง ไม่ยกย่อง สุข ทุกข์ อันเป็นสิ่งประจำโลก

๓๖. ความไม่เศร้าโศกแห้งใจ

๓๗. ความมีใจปราศจากกิเลสธุลี

๓๘. ความมีใจพ้นจากกิเลส

ใน ๓๘ ประการนี้ คุณธรรมแต่ละอย่างล้วนเป็นมงคลชีวิตของผู้ปฏิบัติทั้งนั้น ผู้ต้องการมงคลในชีวิตต้องปฏิบัติเอาเอง ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้ การที่จะให้มงคลเหล่านี้เข้ามาสู่ตัวโดยมิได้ปฏิบัติ แต่อ้อนวอนให้มาสู่ตัวอย่างนี้ มิใช่ทางที่จะเป็นไปได้

มลทิน (ของไม่ดีทำให้หมอง) ดังได้กล่าวแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงนำเรื่องที่เรารู้ ๆ มาตรัสสอน เพราะจะได้ทำให้ผู้ฟัง ฟังง่าย เข้าใจง่าย พระองค์ไม่ทรงสนพระทัยว่าคนฟังเขาจะคิดว่า ทรงนำเรื่องที่เขารู้ ๆ มาสอนแล้วเขาจะไม่สนใจฟัง เพราะทรงมุ่งประโยชน์คือเขาจะได้เข้าใจง่าย เพราะทรงรู้อยู่แล้วว่า เขาได้แต่รู้ แต่ไม่รู้จริง หรือไม่ได้คิด ดังนั้นเรื่องที่ทรงนำมาสอน บางครั้งก็เป็นเรื่องธรรมดาจริง ๆ เช่นเรื่องฝน หนู งู ม้า ช้าง น้ำ ดิน ไฟ ลม เป็นต้น ทรงนำมาเป็นเครื่องประกอบกับธรรมแล้วทรงสอน โดยที่สุดมลทินของร่างกาย (เหงื่อไคล) ก็ทรงนำมาประกอบในการสอนได้ เช่น ตรัสไว้ในธรรมบท ขุททกนิกาย ความไทยว่า

๑. การไม่ท่อง ไม่ทบทวน เป็นมลทินของความรู้ (มนต์)

๒. การไม่ขยันเช็ดถูดูแล เป็นมลทินของเรือน

๓. ความเกียจคร้าน (ชำระ) เป็นมลทินของผิวพรรณ

๔. ความประมาท เป็นมลทินของผู้รักษา

๕. ความนอกใจ เป็นมลทินของหญิง

๖. ความตระหนี่ เป็นมลทินของผู้ให้

๗. บาปธรรม เป็นมลทินของสัตว์

๘. อวิชชา เป็นบรมมลทิน

ไสยา แม้แต่การนอนอันเป็นเรื่องใครก็รู้ พระองค์ก็ทรงนำมาสอนไว้ว่า การนอนมี ๔ คือ

๑. เปตไสยา นอนอย่างเปรตหรือคนตายคือนอนหงาย

๒. กามโภคีไสยา นอนอย่างชาวบ้านทั่วไป คือนอนตะแคงซ้าย และนอนคว่ำ

๓. สีหไสยา นอนอย่างราชสีห์ คือนอนตะแคงขวา

๔. ตถาคตไสยา นอนอย่างพระตถาคตคือนอนตะแคงขวาซ้อนเท้า มือขวาหนุนศีรษะ

(ขุ. อัง.)

สิ่งที่ใจต้องระวัง สิ่งที่ต้องคอยใช้สติสัมปชัญญะ กำกับใจอยู่เสมอนั้นมีอยู่มาก สิ่งเหล่านี้เป็นอารมณ์ของใจ ถ้าไม่ใช้สติสัมปชัญญะกำกับ หรือมีสติไม่ทันอารมณ์เหล่านี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดเรื่องราวใหญ่โตได้ หรืออย่างน้อยก็ทำให้เศร้าหมอง ดังนั้นจึงต้องใช้สติสำรวจดูใจว่า มีอารมณ์เหล่านี้อยู่ในใจหรือเปล่าให้เสมอ เพื่อความปลอดโปร่งทางใจ สิ่งที่ควรระวังเหล่านั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้

จำนวนหนึ่ง เรียกว่า อุปกิเลส ดังปรากฏในมูลปัณณาสก์ มัชฌิม-นิกาย ความไทยมีดังนี้

๑. อยากได้ของเขา
๒. คิดร้ายต่อเขา
๓. โกรธ
๔. ผูกใจเจ็บ
๕. ลบหลู่คุณท่าน
๖. ตีเสมอ
๗. ริษยา เห็นคนอื่นดี ทนอยู่ไม่ได้
๘. ตระหนี่
๙. เจ้าเล่ห์
๑๐. โอ้อวด
๑๑. ดื้อด้าน ดึงดัน
๑๒. แข่งดี
๑๓. ถือตัว
๑๔. ดูหมิ่นความสามารถของตน และดูหมิ่นผู้อื่น
๑๕. มัวเมา งมงาย
๑๖. เลินเล่อ ลืมตัว

สิ่งเหล่านี้ควรระวังอย่าให้เกิดกับใจ จะทำให้เสียงานเสียการ ผู้มีอารมณ์ร้ายเหล่านี้ ถ้าเป็นฆราวาสก็เข้ากับใครเขาได้ยาก เมื่อเข้ากับใครเขายาก ก็หาพวกพ้องได้ยากทำให้ลำบากต่อการดำเนินชีวิต ถ้าเป็นบรรพชิตก็จะเป็นคนมีใจห่างเหินจากความเป็นบรรพชิต สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องกั้นคุณงามความดีทางใจ และดึงใจให้ตกต่ำ เครื่อง

กั้นสิ่งเหล่านี้ คือ สติ สัมปชัญญะ *(สุต. ขุ.)* ดังนั้น จึงต้องใช้สติสัมปชัญญะคอยระวังสำรวจดูใจให้เสมอ

วิธีแก้ง่วง ความง่วงจัดเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของการทำงาน ความง่วงอาจเกิดขึ้นเพราะเหตุหลายประการ เช่นเพราะร่างกายอ่อนเพลีย กินมากเกินไป กินยาง่วงเป็นต้น สำหรับผู้ที่ต้องการไม่ให้ง่วงแล้วเกิดง่วงขึ้น ทางพระพุทธศาสนาสอนวิธีแก้ง่วงไว้ดังนี้

๑. เมื่อคิดสิ่งใดในขณะง่วง ให้สนใจในสิ่งนั้นให้มากยิ่งขึ้น

๒. ถ้ายังง่วงอยู่ ก็พิจารณา ตรึกตรอง สิ่งที่ตนเคยฟังเคยเรียนมาให้มาก ๆ

๓. ถ้ายังง่วงอยู่ก็ให้ท่องเรื่องที่ตนได้ยิน หรือเรียนมา

๔. ถ้ายังง่วงอยู่ พึงยอนหูทั้งสองข้าง ตาก็จะสว่าง

๕. ถ้ายังง่วงอยู่ ให้ลุกขึ้นยืน ใช้น้ำลูบหน้า มองดูทิศดูดาว

๖. ถ้ายังง่วงอยู่ พึงทำใจว่าสว่างไสว

๗. ถ้ายังง่วงอยู่ จงอธิษฐานเดินจงกรมกลับไปกลับมา

(สัต. อัง.)

พระพุทธศาสนากับความเป็นทาส ในประเทศไทยพึ่งประกาศเลิกทาสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แต่ในพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับความเป็นทาสมานานกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ดังมีข้อความปรากฏในจุลวรรณแห่งวินัย ความไทยว่า ทรงห้ามมิให้ภิกษุมีทาสไว้ใช้สอย

ในระเบียบของการบรรพชาอุปสมบท ก็ทรง ห้าม มิให้รับคนเป็นทาสเข้ามาบวชเป็นภิกษุ ดังมีคำถามว่า ภุชิสฺโสสิ แปลว่า เจ้าเป็นไทมิใช่ทาสหรือ *(มหา. วิ.)*

ในของ ๕ อย่างที่พระพุทธองค์ทรงห้ามมิให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนาขายก็มีอยู่ข้อหนึ่งคือห้ามมิให้ขายคน (ทาส)

(ปญ. อัง.)

ในมูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย และในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงนักบวชคือบรรพชิตต้องไม่รับทาสหญิง—ชาย ที่มีผู้มอบให้

พระพุทธองค์ทรงขัดขวางการนำบุคคลมาเป็นทาสด้วยวิธีการเท่าที่พระองค์จะทรงทำได้ในขอบเขตแห่งพุทธจักร ดังนี้ และที่สำคัญยิ่งคือ ทรงสอนให้คนอย่าเป็นทาสของกิเลส

กรรม หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สำคัญมากนั้นมีมาก และเรื่องกรรมนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนาในศาสนาอื่นถือว่าคนจะดีหรือชั่ว หรือจะมีชีวิตเป็นอย่างไรอยู่ที่พระผู้เป็นเจ้าจะทรงลิขิต เช่นพรหมลิขิตเป็นต้น แต่ในพระพุทธศาสนาสอนว่า เป็นอย่างนั้น ๆ เพราะกรรม ข้อนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้มากแห่งด้วยกัน เช่นเป็นต้นว่าเรามีกรรมเป็นของเรา เราเป็นผู้รับผลของกรรม เราเกิดมาเพราะกรรม เราพัวพันอยู่กับกรรม เรามีกรรมเป็นผู้นำ เราทำกรรมดีหรือชั่ว เราจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๆ *(ปญ. อัง.)* และกรรมย่อมจำแนกสรรพสัตว์ (ทั้งคนทั้งสัตว์ทั้งพวกอทิสสมานกาย) ให้มีดีบ้างเลวบ้างตามประเภทของกรรมของตน ๆ *(อุ. ม.)* และคนทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เหมือนหว่านพืชชนิดใดก็ได้พืชชนิดนั้น *(ส. สัง.)* และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม *(สุ. ขุ. และ ม. ม.)* และสรรพสัตว์ย่อมพัวพันเนื่องอยู่กับกรรมเหมือนสลักติดรถที่แล่นไป

(ธ. ขุ.)

การรับรองหรือปฏิเสธเรื่องกรรมเป็นสิทธิของแต่ละคนใครมีความรู้ความเห็นอย่างไรจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ย่อมขึ้นกับวิจารณญาณและข้อเท็จจริงของเขา ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่บังคับให้เชื่อ แต่ก็แสดงว่ากรรมเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง

โดยนัยดังกล่าวแล้วจะเห็นว่าชีวิตของคนมีส่วนดำเนินไปตามกระแสกรรม ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจในเรื่องกรรมก่อนโดยสังเขปตามควร

ในเรื่องกรรมมีปัญหาที่น่าพิจารณาดังนี้ :—

๑. กรรมคืออะไร

๒. กรรมมีจริงหรือไม่ ผลของกรรมมีจริงหรือไม่

๓. กรรมเก่ามีจริงหรือไม่

๔. กรรมติดตามเราไปได้อย่างไร มองไม่เห็น

๕. ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จริงหรือไม่

๖. หลักกรรมแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างไร

๑. **กรรมคืออะไร** กรรมคือการกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ถ้าทำดีเรียกว่ากุศลกรรม ถ้าทำชั่วเรียกว่าอกุศลกรรม ถ้าทำเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วเรียกว่าอัพยากตกรรม คำว่า กรรม หรือกัมมเป็นภาษาทางพระพุทธศาสนา ส่วนคำว่า กระทำเป็นคำไทย และเป็นคำแปลของคำว่า กรรม หรือกัมมนั้น คำว่ากรรมมาจากภาษาสันสกฤต คำว่ากัมมมาจากภาษาบาลี เรานำภาษาของเขามาใช้เป็นภาษาไทย

๒. **กรรมมีจริงหรือไม่** ถ้าสงสัยเรื่องนี้ก็ควรคิดว่าการกระทำมีหรือไม่ เช่นการกระทำทางกายเป็นต้นว่าเขียนหนังสือ การกระทำทางวาจาคือการพูด การกระทำทางใจคือคิด เหล่านี้มีหรือไม่ ถ้ายอมรับว่ามีก็เป็นอันยอมรับว่า กรรมนั้นมีจริง

ส่วนข้อที่ว่า **กรรมมีผลจริงหรือไม่** นั้นก็ขอให้คิดดูว่าเมื่อทำเหตุแล้วผลจะมีหรือไม่ เมื่อจับไฟ (อันเป็นเหตุ) ก็ต้องร้อนมือ (อันเป็นผล) เราอ่านหนังสือออกเพราะเหตุ คือการเรียนอย่างนี้จริงหรือไม่ ถ้ายอมรับว่าจริงก็เป็นอันยอมรับว่ากรรมมีผลจริง

๓. **กรรมเก่ามีจริงหรือไม่ โดยเฉพาะกรรมในชาติก่อน** ข้อนี้มีตัวอย่างให้เห็นอยู่รอบตัวเรา ว่าแต่เราจะดูออกหรือไม่เท่านั้น เช่นคนเกิดมาไม่เหมือนกัน บางคนเกิดมาพิการ บางคนไม่พิการ บางคนพอเกิดมาก็ตาย บางคนอยู่จนเบื่อทั้ง ๆ ที่อ่อนแอ บางคนเป็นใบ้ บางคนอายุ ๖ ขวบพูดได้ ๖ ภาษา (เช่นกิมอี๋ซุง เด็กเกาหลี) บางคนปัญญาอ่อน บางคนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พี่น้องท้องเดียวพิมพ์เดียวกันให้เป็นฝาแฝดด้วยก็ไม่เหมือนกัน ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ที่ปรากฏผลอย่างนี้ แสดงว่าต้องมีเหตุ เหตุนั้นทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า คือกรรมเก่าแต่ปางก่อนนั่นเองจัดสรร ถ้าทุกคนเป็นของใหม่ คนทุกคนก็ต้องเหมือน ๆ หรือต่างกันไม่มาก หรือเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากันเป็นทิวแถวแล้ว พระพุทธองค์เองก็ตรัสไว้ดังในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า เราเกิดเพราะกรรม (กมฺมโยนิ) เรามีกรรมติดตัวไป (กมฺมพนฺธุ) แล้วตรัสไว้ดังในอุปาทาน ขุททกนิกาย ทรงแจ้งให้รู้ว่า การที่พระองค์ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ต้องบำเพ็ญเหตุคือบารมีมากเหลือประมาณมาแต่ชาติก่อน ๆ ตลอดจนในชาตินี้ ในอุทาน ขุททกนิกาย ก็ตรัสไว้ว่า เราท่องเที่ยวในชาติภพสังสารวัฏเป็นอเนก

ข้อนี้แสดงว่าที่เป็นอย่างนั้น ๆ เริ่มตั้งแต่เกิดมานั้นเพราะเหตุคือกรรมเก่าแต่ชาติก่อน จะว่าเป็นกรรมในชาตินี้ส่งผลก็ไม่ได้ เพราะตอนเกิดนั้นยังเล็กยังไม่ได้ก่อกรรมทำดีชั่วทางกายวาจาอะไร เราไม่

ควรลืมหลักที่ว่า ผลในปัจจุบันย่อมแสดงเหตุในอดีต ข้อนี้ย่อมเป็นที่รับรองกันอยู่แล้ว พระอุโบสถวัดพระแก้วยังมั่นคงไม่พังจนปัจจุบันนี้ เราก็รู้ว่าเพราะเหตุคือก่อสร้างดีทั้ง ๆ ที่เราเกิดไม่ทันเห็นการก่อสร้างนั้น เห็นแต่ผลของเหตุคือความคงอยู่ของวัดพระแก้ว ผลย่อมแสดงเหตุแม้ที่มองไม่เห็นอย่างนี้ ถ้าจะว่าเป็นเพราะบังเอิญ ก็ควรคิดว่าบังเอิญนั้นควรใช้เมื่อยังหาเหตุผลยังไม่ได้ ก็นี่มีเหตุคือกรรมแล้วก็ควรงดใช้

อนึ่ง การกระทำในปัจจุบันเรียกว่ากรรมในปัจจุบัน การกระทำในวินาทีที่แล้วมา นาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี ที่แล้วมาเรียกว่ากรรมเก่าหรืออดีตกรรม และวันนี้ก็คือพรุ่งนี้ของเมื่อวานนี้ วันชื่นนี้ก็คือเมื่อวานนี้ของเมื่อวานนี้ ชาตินี้ที่แล้วมาก็เป็นชาติปางก่อนของชาตินี้ ชาตินี้ก็คือชาติหน้าของชาติที่แล้วมา การกระทำในชาติที่แล้วมาจึงเป็นการกระทำหรือกรรมแต่ปางก่อน

อนึ่ง เรื่องกรรมเก่า–ใหม่นี้อาจจำกัดความ โดยกำหนดเอาชาติก่อนชาตินี้เป็นหลักดังนี้คือ กรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อนเป็นกรรมเก่า กรรมที่ทำในชาตินี้เป็นกรรมใหม่ กรรมทั้งสองนี้ย่อมอาศัยกันและกัน เช่นเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชแล้วทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุโมกขธรรม และทรงประสบความสำเร็จ คนอื่นออกบวชบำเพ็ญเพียรแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพราะกรรมเก่าคือพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญไว้แต่ชาติปางก่อนมีมากอย่างยิ่ง จึงทำให้ทรงประสบความสำเร็จ กรรมเก่าคือบารมีดังกล่าว และกรรมใหม่คือการบำเพ็ญเพียร ต่างอาศัยกันอย่างนี้ แต่ว่าการทำกรรมใหม่โดยไม่เกี่ยวกับกรรมเก่าก็มีอยู่มากเหมือนกัน มิใช่ต้องเกี่ยวกับกรรมเก่าไปทุกอย่าง

มีเรื่องน่าคิดอยู่ คือ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า ผู้มีวาทะต่อไปนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิคือ

๑. วาทะว่า สิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเป็นขึ้นเพราะมีกรรมเก่าเป็นเหตุทั้งหมดอย่างเดียว (ปุพฺเพกตเหตุกวาท)

๒. วาทะว่า สิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเป็นขึ้นเพราะมีการสร้างของพระผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ (อิสฺสรนิมฺมานเหตุกวาท)

๓. วาทะว่า สิ่งต่าง ๆ มีขึ้นเป็นขึ้นเอง หาเหตุหาปัจจัยมิได้ (อเหตุกปจฺจยวาท)

ในข้อที่ ๑ อาจมีบางคนสงสัยว่า ทำไมจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นอย่างนั้นเพราะถือว่าทุกอย่างมีขึ้นเพราะกรรมเก่าอย่างเดียว แต่ตามหลักของพระพุทธศาสนาถือว่าการทำกรรมใหม่นั้น เพราะกรรมเก่าส่งให้ทำก็มี ที่ทำใหม่โดยมิได้เกี่ยวกับกรรมเก่าก็มี ดังนั้นการถืออย่างข้อ ๑ จึงเป็นการเห็นผิด

ในอภิธัมมสังคณีท่านกล่าวถึงกิเลส กรรม และผลของกรรม (วิบาก) กิเลสทำให้มีการกระทำ คือกรรม เมื่อมีการกระทำก็มีผลของการกระทำ (วิบาก) และผลนั้นก่อให้เกิดกิเลสอีก กิเลสก่อให้เกิดกรรมอีกวนเวียนกันอยู่อย่างนี้ กิเลสแม้หมดแล้ว แต่ถ้าคนผู้หมดกิเลสนั้นยังไม่ดับ (ตาย) ก็ยังคงมีการกระทำคือกรรมอยู่ กรรมจึงเป็นเรื่องยืดเยื้อ เมื่อผู้นั้นดับแล้ว ทุกอย่างก็ยุติ ดังนั้นเมื่อกล่าวว่าคนเกิดเพราะกรรมหรือกิเลสจึงได้ทั้งนั้น ที่กล่าวดังนี้ เพื่อแก้ความข้องใจของบางท่านที่อาจคิดว่า คนเกิดเพราะกิเลส หรือเพราะกรรม

ในอภิธัมมัตถสังคหะท่านกล่าวถึง ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม คือกรรมให้ผลในชาตินี้หรือให้ผลทันตา อุปปัชชเวทนียกรรม คือกรรมให้ผลในระยะใกล้ คือชาติต่อไป อปราปรเวทนียกรรม คือกรรมให้

ผลในชาติต่อ ๆ ไป และถ้าจะพูดไปแล้ว ผลของกรรมย่อมเกิดจากอดีตกรรมคือกรรมเก่าทั้งนั้น ต่างแต่ว่าอดีตหรือเก่าระยะสั้น หรือระยะยาวเท่านั้น เมื่อระยะสั้นมีได้ ระยะยาวไฉนจะมีไม่ได้ เช่นเราจับไฟรู้สึกร้อน ความรู้สึกร้อนเป็นผลของการกระทำคือจับไฟ และเกิดขึ้นภายหลังการจับในระยะแรก ดังนั้นการจับไฟในระยะแรกผ่านแล้วเป็นอดีตแล้ว จึงเกิดรู้สึกร้อน ด้วยเหตุดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผลย่อมเกิดจากอดีตกรรมทั้งนั้น

เมื่อพูดถึงเรื่องกรรมเก่าก็มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องตายแล้วเกิดอีกหรือตายแล้วสูญ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ถ้ายังมีเหตุคือกิเลสก็ต้องเกิดคือมีชาติอีก ถ้าสิ้นเหตุคือหมดกิเลสก็สิ้นการเกิดใหม่อีก การเกิดที่สิ้นเหตุนั้นเป็นการเกิดครั้งสุดท้าย ดังในตอนท้ายของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในมหาขันธกมหาวรรค ความไทยว่า การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้การเกิดใหม่ไม่มี (อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว) เรื่องนี้ในพระไตรปิฎกมีมาก แม้แต่เพียงในมหาวรรคทีฆนิกาย ซึ่งมีพระสูตรอยู่ในวรรคนี้ ๑๐ สูตร ก็มีกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างน้อย ๓ สูตรแล้ว เช่น มหาปทานสูตร อันกล่าวถึงชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้าเป็นต้น มหานิทานสูตร อันว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น เรื่องปฏิจจสมุปบาท เป็นเรื่องเหตุผลของการเกิดการดับ ถ้ามีเหตุคือกิเลสก็ยังต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ตลอดไป ถ้าสิ้นเหตุการเกิดครั้งนั้นก็เป็นครั้งสุดท้าย อีกสูตรหนึ่งคือปายาสิราชัญญสูตร สูตรนี้ พูดตรงทีเดียวถึงเรื่องตายแล้วเกิด ตายแล้วสูญ มีเรื่องโต้กันระหว่างพระกุมารกัสสปเถระ กับพระเจ้าปายาสิผู้มีความเห็นว่าตายแล้วสูญไม่เกิดอีกอันเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพียงวรรคเดียวก็ยังมีการกล่าวเรื่องนี้ไว้ถึงอย่างน้อย ๓ สูตร เพราะฉะนั้น ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ

ก็เป็นสิทธิของแต่ละคน แต่ควรคำนึงอย่างหนึ่งว่าเมื่อจะต้องเชื่อระหว่างผู้มีกิเลสกับผู้ไร้กิเลส เราควรเชื่อใครหรือระหว่างพระพุทธเจ้ากับคนอื่น ถ้าใครจะเชื่อหรือจะถือมติ ควรจะเชื่อหรือถือมติของใคร เมื่อเราเองยังไม่รู้จริง

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าคนตายแล้วศูนย์หมด ก็ไม่ต้องมีพระพุทธเจ้า เจ้าชายสิทธัตถะทรงสละพระญาติ ราชสมบัติ และฆราวาสสุข ออกบวช ต้องทนทุกข์ทนยากจนแทบจะสิ้นพระชนม์ก็เพื่อแสวงหาธรรมเป็นเครื่องพ้นจากกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดอีกเป็นต้น จนพบจนสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าทุกคนตายแล้วไม่เกิดอีก พระองค์ก็ทรงอยู่ครองเรือนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เสวย สุข ใน ราช สมบัติ สิ้นพระชนม์แล้วก็แล้วกันไม่เกิดอีก อย่างนี้สบายกว่า ไม่ต้องไปบวช ไปทนทุกข์ยาก ไม่ต้องไปแสวงหาธรรมเป็นเครื่องพ้นความเกิดเป็นต้นให้ลำบาก ไม่ต้องมีพระพุทธเจ้าทรงเที่ยวสอนให้เขาพยายามบำเพ็ญธรรมเพื่อพ้นความเกิดเป็นต้นให้ยุ่งยาก

ความเห็นนี้ ผู้ใดจะเห็นด้วยหรือไม่นั้น ย่อมเป็นสิทธิของแต่ละคน

๔. **กรรมติดตามไปได้อย่างไร มองไม่เห็น** กรรมย่อมติดตามสัตว์ไปเหมือนลิ่มสลักรถติดไปกับรถในขณะแล่น *(ธ. ขุ.)* หรือเหมือนพลังที่ติดไปกับลูกบอล และผลักดันลูกบอลให้ลอยไปในอากาศ หรือกลิ้งไปในสนามเพราะการเตะของคน พลังนั้นเกิดจากการเตะแต่ก็มองไม่เห็นพลังนั้น ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าติดไปกับลูกบอล หรือดุจความร้อนที่ติดไปกับไฟหรือดุจความผิดที่ติดตัวคน ฆ่า เขา ตายแล้วหนีไป โทษที่ติดตัวไปนั้นมองไม่เห็น แต่รู้ว่ามี

สิ่งที่มองไม่เห็นจะปฏิเสธว่าไม่มีเสียทั้งหมดนั้นไม่ได้ คลื่นวิทยุมีอยู่ทั่วไป แต่ก็มองไม่เห็น

๕. **ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วจริงหรือไม่** ข้อนี้เป็นความจริง ความเข้าใจผิดหรือความสงสัยในเรื่องนี้ หรือในเรื่องตรงกันข้าม คือ ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วนี้ ได้เกิดมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล และพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก้ความเข้าใจผิดนี้ไว้ในมหากัมมวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย และในที่นั้นได้สรุปว่า อตฺถิ กมฺมํ เป็นต้น แปลว่า กรรมชั่ว ครอบงำกรรมชั่วให้ผล (ก่อน) ก็มี กรรมชั่วครอบงำกรรมดีให้ผล (ก่อน) ก็มี กรรมดีครอบงำกรรมดีให้ผล (ก่อน) ก็มี กรรมดีครอบงำกรรมชั่วให้ผล (ก่อน) ก็มี คือแล้วแต่กรรมหนักกรรมเบามากน้อย หรือแล้วแต่จังหวะ กรรมใดแรงกว่าหนักกว่า หรือได้จังหวะกว่า กรรมนั้นก็ให้ผลก่อน ดุจดังคนพายเรือ จ้าอย่างแรงจนเรือแล่นพุ่งไปข้างหน้าอย่างเร็ว แล้วคนนั้นกลับหลังพายกลับอย่างแรงอีก เรือนั้นย่อมไม่ถอยหลังแน่ เพราะพลังของการพายตอนแรกแรงกว่า

อีกอย่างหนึ่ง คนที่พูดว่า คนทำดีกลับได้ชั่ว คนทำชั่วกลับได้ดีนั้น เหมือนคนอ่านหนังสือไม่จบ อ่านได้ครึ่งเล่มก็นำมาพูด นำมาตัดสินแล้ว ขอให้อ่านให้จบ ให้ดูคน ๆ นั้นไปให้ตลอดก็จะรู้เองว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วจริง อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ และปริมาณของกรรมดีชั่วนั้นก็ดุจเกลือกับน้ำ เกลือกำมือหนึ่ง ใส่น้ำครึ่งแก้วน้ำก็เค็ม ถ้าใส่ในน้ำสิบถัง น้ำก็ไม่เค็ม ทั้งที่เกลือก็มีเท่าเดิม

อนึ่ง คนที่พูดว่า ทำดีไม่ได้ดีนั้น มักเป็นคนทำดีเพื่อหวังผลตอบแทนส่วนตัว มิได้ทำความดีเพื่อความดี พอไม่ได้ดังหวังก็ผิดหวัง เลยกล่าวอย่างนั้น

๖. **หลักกรรมแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างไร** คนทั่วไปย่อมมีปัญหาชีวิตที่จะต้องแก้ เมื่อแก้ไม่ตกถ้าไม่มีหลักสำหรับคิดหรือไม่มีทางออก ถ้าเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ปล่อย ๆ ไป แต่ถ้าเป็นเรื่องใหญ่ ก็มักทำลายตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างน้อยก็ด้วยการดื่มเหล้า ซึ่งเป็นการทำลายสุขภาพของตนเอง หรือมักทำร้ายหรือทำลายผู้อื่น อันอาจทำให้เกิดเรื่องร้ายแรงต่อ ๆ ไปได้ แต่ถ้าจนปัญญา แก้ไม่ตก ก็นึกปลงใจเสียว่าเป็นกรรมของเราของเขา หรือเป็นกุศลกรรมของเขาเป็นอกุศลกรรมของเรา หรือเป็นอกุศลกรรมทั้งของเขาทั้งของเรา การใช้หลักกรรมเป็นทางออก หรือเป็นทางแก้ปัญหาชีวิตขั้นสุดท้ายอย่างนี้ย่อมทำให้เบาใจ ค่อยสบายใจขึ้นและไม่ไปทำลายตนเอง ไม่ทำร้ายและทำลายคนอื่นด้วย เรื่องร้ายทั้งหลายก็จะยุติ

คนที่ใช้หลักกรรมเป็นเครื่องแก้ปัญหาชีวิตขั้นสุดท้ายและได้ผลดีนั้น ขอให้ดูคนไทยเรากันเป็นตัวอย่าง

ในบางลัทธิศาสนาถือว่า คนจะดี–ชั่ว อยู่ที่พรหมลิขิต กล่าวคือแล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าคือพระพรหมเป็นผู้กำหนด ใครจะแก้ไขไม่ได้นอกจากพระพรหม ส่วนในพระพุทธศาสนาถือว่าคนจะดีจะชั่วอยู่ที่ตัวของตัวเองเป็นสำคัญ ผู้อื่นสิ่งอื่นเป็นส่วนประกอบ

โลกธรรม ในโลกนี้มีสิ่งหนึ่ง คือความได้ (ลาภ) ความเสีย (อลาภ) ความยกย่อง (ยศ) ความไม่ยกย่อง (อยศ) ความถูกนินทาว่าร้าย ความสรรเสริญ ความทุกข์ ความสุข ๘ อย่างนี้เป็นของประจำโลก คนทุกคนย่อมประสบในฐานะเป็นผู้รับบ้าง เป็นผู้ทำบ้าง (เช่นเคยนินทาหรือสรรเสริญเขา) ดังนั้น สิ่งนี้จึงเป็นของธรรมดาเป็นของประจำโลก เป็นความจริงที่ทุกคนต้องได้ประสบ แม้แต่พระพุทธเจ้าเอง และก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอนอะไร เป็นของเปลี่ยนแปรได้

พระพุทธองค์ทรงสอนให้คนยอมรับความจริงในสิ่งนี้ และสอนไม่ให้ยินดีกับสิ่งที่ชอบ ยินร้ายกับสิ่งที่ไม่ชอบ ให้คิดว่าเป็นเรื่องธรรมดาเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่งในชีวิตของทุกคนหมด แล้วทำใจให้เป็นปกติปลงใจยอมรับสิ่งนั้น ๆ เสีย ในเมื่อแก้ไม่ตกหรือแก้ไปก็ยิ่งเสีย (*อัฏ. อัง.*) เรื่องนี้เป็นเครื่องมือแก้ความผิดหวัง แก้ความที่ถูกเขานินทาได้เป็นอย่างดี และทำเรื่องที่ทำท่าว่าจะยาวให้สั้นเข้า และยุติ

ไตรลักษณะ คือ ลักษณะ ๓ หรือสามัญลักษณะ คือ ลักษณะที่มีทั่วไปแก่สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในภาวะที่มีในเบื้องต้น แปรเปลี่ยนไปในตอนกลาง และสลายทลายไปในที่สุด คือมีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

ลักษณะทั้ง ๓ มี อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง คงที่อยู่ไม่ได้ อนัตตา หาสิ่งที่เรียกว่าตัวไม่ได้หรือบังคับอ้อนวอนขอร้องไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจ (*ส. สัง.*)

ลักษณะหรืออาการทั้ง ๓ นี้เป็นของธรรมดา เกิดแก่สิ่งทั้งที่มีชีวิตทั้งไร้ชีวิต ถ้าจะมีผู้สงสัยว่า เรื่องไตรลักษณะนี้มีขัดกับเรื่องกรรม การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วหรือ ข้อนี้มีอธิบายดังนี้:—

เรื่องกรรมนั้นเป็นเรื่องอยู่ในกรอบแห่งเหตุผล เป็นเรื่องของคนของสัตว์เท่านั้น แต่เรื่องไตรลักษณะเป็นเรื่องของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นเรื่องพิจารณาความจริงของสิ่งเหล่านั้น เช่นคน สัตว์ ต้นไม้ และสิ่งก่อสร้าง เป็นต้น เรื่องกรรมเป็นเรื่องการกระทำ และผลของการกระทำ เช่น คิด (เป็นมโนกรรม) ว่าที่เราแก่นี้ ก็เป็นเรื่องไม่เที่ยงของร่างกาย เราบังคับไม่ให้แก่ก็ไม่ได้ คิดอย่างนี้แล้วเกิดสบายใจ ความสบายใจเป็นผลของความคิด คือทำทางใจ (มโนกรรม) อย่างนี้เป็นเรื่องกรรมและเรื่องกรรมเป็นเรื่องการกระทำ

ส่วนเรื่องไตรลักษณะเป็นเรื่องประกอบของการกระทำ เป็นเรื่องสำหรับคิดพิจารณาตามความเป็นจริง

เรื่องไตรลักษณะนี้สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ตั้งแต่ระดับต่ำจนระดับโลกุตระ คือ สูงจนพ้นโลก เช่น ปัญหาชีวิตเกี่ยวกับความผิดหวังในการงานบ้าง ในความรักบ้าง ในการศึกษาบ้าง เป็นต้น โดยคิดเสียว่าจะไปเอาอะไรแน่นอนกับสิ่งที่ไม่แน่นอน เมื่อเป็นอย่างนี้ได้ ก็น่าจะเป็นอย่างอื่นได้ ไม่แน่นอนอะไรบังคับก็ไม่ได้ เราเองบังคับตัวเองไม่ให้แก่ยังไม่ได้ ไฉนจะไปบังคับคนอื่นให้เขายอมเราทุกอย่างได้

ปัญหาชีวิต คนย่อมมีปัญหาชีวิตเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง เช่น ปัญหาเกี่ยวกับการเล่าเรียน การเศรษฐกิจ การครอบครัว การปกครอง การค้า การไม่ได้รับความยุติธรรม การสุขภาพ ความพลัดพรากจากคนรักหรือของที่รัก ความผิดหวัง ความวิตกกังวลห่วงใย การถูกนินทาว่าร้ายและใส่ร้าย ความแก่ เจ็บ ตาย ความประสบกับสิ่งที่ไม่พอใจ ทำอย่างไรตายแล้วจะไม่ไปทุคติ นรกสวรรค์มีจริงหรือ ทำอย่างไรจะพ้นทุกข์เป็นต้น ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว ก็อยู่ที่ปัญหาเดียว คือ ความไม่ได้อย่างใจเท่านั้น

ปัญหาชีวิตเหล่านี้ ในพระพุทธศาสนามีวิธีแก้ไว้หมดเช่น

๑. ความแก่ เจ็บ ตาย

สิ่งเหล่านี้ คนทั่วไปกลับไม่ชอบ ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นภัย คือสิ่งที่กลัวกัน และก่อให้เกิดทุกข์

สิ่งเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงสอนให้คนพิจารณาบ่อย ๆ จะได้กล้า จะได้ยอมรับความจริง จะได้รู้เท่าทัน ดังที่ทรงแสดงไว้ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยโดยย่อว่าควรพิจารณาบ่อย ๆ

ว่าสัตว์ทั้งปวง (หมายถึงทั้งคนทั้งสัตว์) มีความแก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้เป็นต้น เป็นการเตรียมพื้นจิตใจไว้คอยรับ คือเตรียมรับสิ่งที่ตนกลัวเหล่านั้นไว้ เมื่อภัยเหล่านั้นมาถึงตัวจะได้สู้ได้อย่างมีทีท่าไม่เสียขวัญ แล้วแก้ไขไปตามควร อย่างคนเตรียมพร้อมไม่ใช่สอนให้นึกอย่างนั้นแล้วนั่งนอนรอแก่ รอเจ็บ รอตาย ไม่ทำอะไร คนอย่างนี้เรียกว่าคนโง่ คนประมาท

พระพุทธเจ้าสอนให้รู้ความจริงของชีวิตอย่างนี้แล้ว จะได้ไม่ประมาทจะได้เตรียมพื้นของใจไว้คอยรับสิ่งเหล่านั้น *(ขุ. อัง.)* จะได้สร้างความดีไว้ก่อนที่จะเจ็บจะตาย พระองค์ทรงสอนไม่ให้ประมาท ไม่ให้วางใจในเรื่องวัย ในความไม่เจ็บไข้ ในความตาย *(ติก. อัง.)* ทรงสอนว่าควรทำความพากเพียรในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาถึงพรุ่งนี้ *(ธ. ขุ.)*

เมื่อยอมรับความจริงในสิ่งเหล่านี้ ด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้ เมื่อแก่ก็เป็นคนแก่ที่ดี มีศีลธรรมมีสติ เมื่อเจ็บก็เป็นคนเจ็บที่ดี เจ็บเป็นคือเป็นนักสู้ความเจ็บ และควบคุมความรู้สึกได้ เมื่อตายก็ตายเป็น คือ ตายดี มีสติและมีความสำนึกมั่นอยู่ในความดี คนอย่างนี้เรียกว่า แก่เป็น เจ็บเป็น ตายเป็น

ถ้าไม่อยากแก่ เจ็บ ตาย ก็ต้องไม่เกิด ถ้าจะไม่เกิดก็ต้องให้หมดเหตุคือกิเลส ถ้าจะให้หมดกิเลสก็ต้องบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญาให้เต็มพิกัด แต่จะร้อยละเท่าไหร่ที่ไม่อยากเกิด ส่วนมากมีแต่อยากเกิด แต่ไม่อยากแก่ ไม่อยากเจ็บ ไม่อยากตาย ซึ่งเป็นไปไม่ได้ และถ้าคนและสัตว์ไม่ตายเลย บ้านนี้โลกจะเป็นอย่างไร การตายเป็นการถ่ายเทที่เหมาะสมแล้วตามธรรมชาติ

๒. ความผิดหวัง

๒.๑ **ความผิดหวังเป็นของคู่กันกับความสมหวัง** ข้อนี้ตรงกับการได้รับ และการไม่ได้รับในโลกธรรม อันเป็นสภาพที่เป็นจริงของโลกซึ่งทุกคนต้องได้พบ วิธีแก้ไขความทุกข์ทางใจในเรื่องผิดหวังนี้ ควรใช้โลกธรรมกับไตรลักษณ์รวมทั้งเรื่องหลักกรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้วด้วย เป็นเครื่องประกอบในการพิจารณา

และในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าทรงให้พิจารณาบ่อย ๆ ว่าเราต้องพรากจากของที่เป็นที่รักที่ชอบใจเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้ เป็นต้น *(ปัญ. อัง.)* ดังนั้นเมื่อได้อะไรมาต้องคิดถึงความจริงว่า วันหนึ่งเราจะต้องจากสิ่งนี้ไปเพราะความตาย หรือสิ่งนี้จะต้องจากเราไปเพราะแตกหรือหายไป เป็นอย่างนี้แน่ ไม่ต้องสงสัย ความจริงมีอยู่อย่างนี้ ต้องรู้ความจริง ยอมรับความจริง ต้องรู้จักคิด ความทุกข์ทางใจก็จะน้อยลง และในเรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย ความไทยว่า ไม่ควรเพลิดเพลินติดในของเก่า ไม่ควรทำความพอใจติดในของใหม่ เมื่อสิ่งนั้น ๆ เสื่อมสิ้นไป ก็ไม่เดือดร้อนดังคนอื่น ข้อนี้เป็นวิธีแก้ปัญหาเกี่ยวกันความผิดหวังทั่ว ๆ ไป

๒.๒ **ความผิดหวังในการเรียน** ถ้าไม่ต้องการผิดหวังในเรื่องนี้ ก็ขอให้ใช้หลักอิทธิบาท ๔ ประการ และเว้นอบายมุข ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นเครื่องประกอบในการเรียน หรือใช้หลักธรรมเหล่านี้ คือ ๑. ฟังดีคือฟังเป็น ๒. ตั้งใจเรียน ตั้งใจฟัง ๓. ตั้งใจรับความรู้ ๔. เอาใจใส่ในการเรียน เช่น หมั่นถาม หมั่นจด หมั่นทดลอง เป็นต้น *(อภ. อัง.)* ถ้าทำได้อย่างนี้ จะสมหวังในการเรียน ถ้าทำแล้วยังผิดหวัง ก็นึกว่าตนเองยังทำเหตุไม่พอ ต่อไปต้องทำเหตุให้มาก

กว่านี้ ไม่ควรไปโทษคนอื่น เพราะไม่สำเร็จประโยชน์อะไร มีแต่จะทำให้เกิดศัตรู เกิดความผิดหวังยิ่งขึ้น

พระพุทธองค์ทรงสอนให้รู้จักพิจารณาตัวเอง รู้จักตัวเอง เตือนตัวเอง *(ธ. ขุ.)* และในเรื่องนี้นั้น เพื่อนมีส่วนสำคัญอยู่มาก

๒.๓ ความผิดหวังในความรัก ในของรัก ในความจากของที่รักที่ชอบใจ วิธีแก้ปัญหานี้ให้สบายใจ คือขอให้ยอมรับความจริงว่า ในชีวิตของทุกคนทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในอนาคต ต้องพบสิ่งเหล่านี้ แต่บางคนได้รับความทุกข์ทางใจมาก จนทำลายตนเอง บางคนเป็นทุกข์มากจนบ่วย บ้างก็เป็นเพียงแต่เป็นทุกข์ใจบางท่านเฉย ๆ เช่น พระอรหันต์ ทั้งนี้สุดแต่ว่าใครยึดเอาไว้มากหรือน้อย หรือไม่ยึดเลย เรื่องนี้ขอให้ดู ๒.๑ ประกอบด้วย

แต่ถ้าเกี่ยวกับความรักนอกจากจะพิจารณาแก้ไขดัง ๒.๑ แล้ว ต้องคิดดังที่มีปรากฏในชาดกขุททกนิกาย ความไทยว่า ความรักย่อมเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ อันจะทำให้ได้อยู่กินด้วยกัน คือ ๑. บุพเพสันนิวาส เคยเป็นเนื้อคู่มาก่อน ๒. ความเห็นอกเห็นใจเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เมื่อผิดหวังในความรักก็อาจเป็นเพราะขาดเหตุดังกล่าวแล้วนั้นก็ได้ เมื่อไม่ใช่คู่ของเรา ก็ไม่ควรกับเราและควรกับคู่ของเขา อย่างนี้ก็ยุติธรรมดีแล้ว แต่การที่จะคิดทำลายคู่แข่งขันนั้นมิใช่เป็นการกระทำของคนที่เจริญแล้ว แต่เป็นการกระทำของคนป่าเถื่อน หรือของสัตว์มากกว่า สัตว์ที่จะทำลายกันก็ด้วยเหตุคือแย่งตัวเมีย แย่งอาหาร แย่งความเป็นใหญ่ คนป่าก็เหมือนกัน

๒.๔ ความผิดหวังในคนภายใน เช่น ลูก พี่น้องเป็นต้น บางคนมีปัญหาเกี่ยวกับลูกบ้าง พี่น้องบ้าง ที่เรียนไม่ดี หรือเสียความประพฤติ เรื่องนี้มีวิธีแก้อย่างนี้

เกี่ยวกับการเรียน ควรแนะนำสอนให้ใช้หลักอิทธิบาทและวิธีการดัง ๒.๒ เว้นอบายมุข โดยเฉพาะเรื่องเพื่อนนั้นสำคัญนัก

เกี่ยวกับความประพฤติ ควรแนะนำตักเตือนให้รู้ว่า ทำอย่างนี้ดี ทำให้เป็นคนมีอนาคตแจ่มใส ทำอย่างนี้แล้วทำให้อนาคตมืดมน พูดให้เขาเป็นคนมีอนาคต คนมีอนาคตดีนั้นต้องละสิ่งที่ควรละคือ อบายมุขโดยเฉพาะการคบเพื่อนเลว ต้องชี้แจงลักษณะเพื่อนดีเพื่อนเลวให้เขาพิจารณา แนะให้เขาทำสิ่งที่ควรทำ คือวิธีตั้งตัวในชาตินี้ มีต้องขยันเล่าเรียน เพื่อหาเครื่องรับประกันอนาคต และขยันหาทรัพย์ เป็นต้น

เรื่องการแนะนำสอนคนนั้น ต้องรู้ความจริงว่า คนนั้นไม่เหมือนกัน บางคนรู้ได้เร็ว บางคนต้องแนะนำก่อนจึงรู้ บางคนต้องแนะนำชี้แจงหลายครั้งจึงรู้ บางคนเหลือที่จะแนะนำ เพราะดื้อเกินไปหรือโง่เกินไป *(อตฺ. อัง.)* บุคคลประเภทสุดท้ายนั้น แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ต้องทรงชักสะพาน คือไม่สอน ถ้าไปถูกคนชนิดนี้เข้าก็ต้องปลงใจว่า เราทำหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุดแล้ว แต่ไม่ไหวก็ต้องปล่อย แม้พระพุทธองค์เองก็ยังทรงปล่อยคนประเภทนี้ นับประสาอะไรกับคนขนาดเรา นึกเสียว่าเป็นกรรมของเขาด้วยของเราด้วยที่ต้องมาเกี่ยวข้องกับเขา ต้องใช้หลักกรรมมาช่วย อย่างนี้ก็จะทำให้ค่อยสบายใจขึ้น

๒.๕ ผิดหวังเพราะสู้เขาไม่ได้ เรื่องที่สู้เขาไม่ได้นั้นมีมาก เช่นสู้เขาไม่ได้ทางการเรียน ทางการทำงานต่าง ๆ ทางความงาม ทางแต่งตัว ทางการพูด เป็นต้น

ในเรื่องนี้ เราต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งก่อนว่า คนนั้นมีปัญญา มีความสามารถ มีปฏิภาณไม่เท่ากัน แม้สำเร็จการศึกษา

พร้อมกันจากสำนักเดียวกันก็ไม่เท่ากัน บางคนเก่งแต่พูด ทำไม่เก่ง บางคนเก่งคิด แต่ทำไม่เก่ง

เฉพาะในเรื่องเรียน หรือทำงานควรจะได้คิดอย่างนี้คือ

๑. เรียน หรือทำลำบาก ต้องขยันมาก ต้องทำงานหนักมาก แต่ได้ผลช้า คือรู้ช้า หรือประสบผลช้าอย่างนี้ก็มี

๒. เรียน หรือทำลำบาก แต่รู้เร็ว หรือได้ผลเร็วอย่างนี้ก็มี

๓. เรียน หรือทำง่าย ไม่ต้องอาศัยความขยันขันแข็ง ไม่ต้องทำงานหนักมาก แต่ได้ผลช้า คือรู้ช้า หรือประสบผลช้าอย่างนี้ก็มี

๔. เรียน หรือทำง่าย แต่ได้ผลเร็ว คือรู้เร็ว หรือได้ประสบผลเร็ว อย่างนี้ก็มี (*ขุ. อัง.*)

หรือคิดว่าตนยังทำเหตุไม่สมผลยังทำเหตุน้อยไป จึงยังสู้เขาไม่ได้ หรือจึงยังไม่พบความสำเร็จ เมื่อคิดได้อย่างนี้จะได้ไม่ท้อใจ เมื่อยังไม่ประสบความสำเร็จจะได้ขยันยิ่งขึ้น

อนึ่ง การแข่งขันนั้น ท่านว่า แข่งรถแข่งเรือแข่งได้ แต่แข่งบุญวาสนานั้นแข่งกันไม่ได้ ข้อนี้ก็เป็นคติอีกอย่างหนึ่ง สำหรับให้คิดเพื่อผ่อนคลายความไม่สบายใจ จะได้คิดสร้างความดี และข้อนี้เป็นเรื่องของหลักกรรมอีกเช่นเดียวกัน ดังที่ว่ากรรมคือการกระทำย่อมทำให้สัตว์ (หมายถึงคนด้วย) ดีบ้าง เลวบ้าง แล้วแต่กรรม (การกระทำนั้น ๆ) (*อุ. ม.*) และขอให้นำหลักใน ๒.๒ พร้อมทั้งหลักสำหรับการตั้งตัวมาพิจารณาประกอบเพื่อแก้ปัญหานี้ด้วย

ส่วนเรื่องความงามนั้น ศัตรูของความงาม คือความแก่และใคร ๆ ก็แก่ พอแก่ตัวอายุ ๖๐—๗๐ แล้ว คนสวยคนไม่สวยก็อยู่ใน

สภาพเดียวกัน คือแก่ดูไม่ได้ด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้น ความงามรูปจึงสู้งามคุณธรรมไม่ได้ เพราะงามคุณธรรมยั่งยืนกว่า มีคุณค่ากว่างามรูป ดังนั้นอย่าไปทุกข์ใจว่างามสู้เขาไม่ได้ เพราะพอแก่แล้วก็เหมือนกันคือดูไม่ได้เท่า ๆ กัน

๓. **ปัญหาทางการเมือง** ประเทศต่าง ๆ ย่อมมีปัญหาทางการเมืองทั้งในทั้งนอกประเทศ ปัญหาเหล่านี้ ย่อมมีวิธีแก้ เช่นในประเทศแก้ด้วย

ความสามัคคี

เศรษฐกิจ

การบริหาร

การศึกษา

การพระศาสนา

ให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ของตน

ภายนอกประเทศแก้ด้วย

วิธีการทูต

มนุษยธรรม

ความสามัคคี กลุ่มคนตั้งแต่ครอบครัวจนถึงประเทศชาติจะยังคงอยู่ได้ไม่แตกสลายไปเพราะภายในมีความสามัคคี ข้อนี้เป็นความจริงของทุกยุคทุกสมัย และเหตุให้เกิดความสามัคคีนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ เช่น สาราณียธรรม ๖ ประการ (*ฉก. อัง.*) อปริหานิยธรรม ๗ ประการ (*สัต. อัง.*) สังคหวัตถุเรื่องการช่วยเหลือกัน ๔ ประการ (*จตุ. อัง.*) ผู้ใหญ่มีพรหมวิหารธรรม (*วิ. และ สีล. ที.*) ไม่มีอคติ คือลำเอียงด้วยความรัก โกรธ กลัว และหลง (*จตุ. อัง.*) และผู้น้อยมีธรรมของผู้น้อย เช่นเป็นผู้มีความเคารพผู้ควรเคารพ

ไม่เบ่งอวดดีจองหอง มีความกตัญญูกตเวที ว่าง่าย พูดกันรู้เรื่อง (*ขุ. ขุ. และ สุ. ขุ.*) เป็นต้นดังกล่าวแล้วในเรื่องสังคม

และคนทั้งหลายควรระลึกถึงกัน ทำความรักในกันและกัน เคารพในกันและกัน สงเคราะห์กันไม่วิวาททะเลาะกัน มีความพร้อมเพรียงกลมเกลียวกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (*ฉัก. อัง.*)

เศรษฐกิจ ข้อนี้มีหลักอยู่ว่า ถ้าประชาชนมีฐานะดีแล้ว เศรษฐกิจของบ้านเมืองก็ดีไปด้วย

ประชาชนจะมีฐานะดีนั้น ทางพระพุทธศาสนาสอนไว้ว่า ต้องเว้นอบายมุขคือทางแห่งความเสื่อม หรือตั้งตัวไม่ได้ (*ปาฏิ. ที.*) ดังกล่าวแล้ว และต้องบำเพ็ญเหตุตั้งตัวได้ในปัจจุบันชาตินี้ มีขยันเรียน ขยันทำงาน ขยันหาทรัพย์ เป็นต้น (*อัฏ. อัง.*) ดังกล่าวแล้ว

เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ประชาชนก็จะมีฐานะดี อยู่ดีกินดีมีความสุข โจรผู้ร้ายก็มีน้อย ประชาชนทำงานเพิ่มผลิตผลให้เกิดแก่ชาติ ภาษีอากรก็ได้เพิ่มขึ้น รายได้ของชาติมีมากขึ้น

และในพระพุทธศาสนา ยังแสดงคุณสมบัติของบุคคลผู้มีหน้าที่เป็นรัฐมนตรีพาณิชย์อีก ดังนี้ คือ จกฺขุมา เห็นกาลไกล เห็นว่าอะไรตลาดต้องการ ไม่ต้องการ ฉลาด วิธุรา เอาใจใส่ติดตามงานติดต่อตลาด นิสฺสยสมฺปนฺนา มีหัวทางนี้ (*ติก. อัง.*)

เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาติย่อมมีรายได้มาก เมื่อมีรายได้มาก เศรษฐกิจของชาติย่อมดีขึ้นเป็นธรรมดา การที่เกิดปัญหาเศรษฐกิจทั้งส่วนย่อยคือในครอบครัว หรือในส่วนใหญ่คือในชาตินั้น ถ้าจะพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเป็นเพราะขาดหลักธรรมดังกล่าวแล้ว

การบริหารบ้านเมือง เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงหลักธรรมสำหรับใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารบ้านเมือง และหลักธรรมสำหรับผู้บริหารไว้เป็นอันมาก เป็นต้นว่า :—

ก. หลักบริหาร หลักบริหารมีมากด้วยกัน เช่น

๑. ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ *(ขา. ขุ.)* ซึ่งกล่าวไว้แล้ว

๒. จักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ *(ปาฏิ. อัง.)* ดังกล่าวแล้ว

๓. ราชสังคหวัตถุธรรม ๔ ประการ *(จตุ. อัง.)* ดังกล่าวแล้ว

๔. หลักข่มผู้ที่ควรข่ม ยกย่องผู้ที่ควรยกย่อง *(อุ. ม.)* ดังกล่าวแล้ว

๕. สังคหวัตถุ ๔ ประการ *(จตุ. อัง.)* ดังกล่าวแล้ว

๖. สัปปุริสธรรม ๒ ประการ *(สัต. อัง.)* ดังกล่าวแล้ว

ธรรมเหล่านี้ เป็นหลักบริหารที่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้สำหรับผู้บริหารบ้านเมืองได้ใช้ปฏิบัติ

ผู้บริหาร ในพระพุทธศาสนาได้แสดงคุณสมบัติของผู้บริหารไว้เป็นอันมาก เช่น

ข. หลักของผู้นำ หลักของผู้นำหมู่คณะบริหารมีมาก เช่น เป็นต้นว่า

๑. ตั้งอยู่ในพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ *(วิ. และ สีล. ที.)* เว้นอคติธรรม ๔ ประการ *(จตุ. อัง.)*

๒. หลักของผู้นำ ๖ ประการ มีอดทน เป็นต้น *(ฉัก. อัง.)* ดังกล่าวไว้แล้วในเรื่องผู้นำ

๓. หลักของผู้นำ ๕ ประการ มีช่วยเหลือผู้อื่น เป็นข้อต้น *(ปาฏิ. ที.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องผู้นำ

๔. อีก ๒ ประการ มีสามารถในการค้นปัญหาเป็นข้อต้น *(จตุ. อัง.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องผู้นำ

๕. และอีก ๗ ประการ มีองอาจ ฉลาดเป็นข้อต้น *(ธ. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องผู้นำ

๖. และอีก ๕ ประการ มี ๑. ฉลาด ๒. กล้า ๓. เป็นพหูสูต ๔. ทรงธรรมประจำใจไร้อคติ ๕. ประพฤติสุจริต *(ปญ. อัง.)*

ล. **หลักของข้าราชการอื่น ๆ ฝ่ายพลเรือน** หลักธรรมของข้าราชการพลเรือนมีมาก เป็นต้นว่า

๑. หลัก ๔ ประการ มีขยันเป็นข้อต้น *(ขา. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๒. หลัก ๙ ประการ มีเป็นผู้นำที่ดีของประชาชนเป็นข้อต้น *(ขา. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๓. หลักอีก ๔ ประการ มีเป็นผู้พูดให้เขาฟังเป็นข้อต้น *(จตุ. อัง.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๔. อีก ๔ ประการ มีความประพฤติดีเป็นข้อต้น *(ขา. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๕. อีก ๔ ประการ มีนับถือผู้เจริญด้วยคุณวุฒิ และวัยวุฒิเป็นข้อต้น *(ขา. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๖. อีก ๕ ประการ มีฉลาดรอบรู้เป็นข้อต้น *(ขา. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๗. และอีก ๙ ข้อ ซึ่งแสดงหลักการใช้วาจาของข้าราชการ มีไม่พูดมากเกินไปเป็นข้อต้น *(ขา. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๘. กับหลักทั่วไปอีก ๗ ประการ มี ๑. ขยันทำงาน ๒. ทำงานด้วยมีสติสัมปชัญญะเสมอเป็นข้อต้น *(ธ. ขุ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องข้าราชการ

๙. และหลักเป็นเครื่องประกอบอีก ๔ ประการ คือ

๑. รู้ราชกิจ ๒. ปฏิบัติราชการไม่บกพร่อง

๓. ไม่ทะเลาะกับผู้ใหญ่ ๔. ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง (*ขา. ขุ.*)

๑๐. และอีก ๔ ประการ คือ ๑. มีความกตัญญูกตเวที ๒. ถ่อมตนไม่จองหอง ๓. พูดดีไม่ดุร้ายหยาบคาย ๔. พูดมีประโยชน์ ไม่พูดเลว (*ขา. ขุ.*)

ม. ข้าราชการฝ่ายปราบปราม หรือฝ่ายทหารหรือตำรวจ หลักธรรมของข้าราชการฝ่ายนี้ มีเป็นต้นว่า :—

๑. หลักธรรม ๓ ประการ มีความขยันปฏิบัติการเป็นข้อต้น (*ขา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

๒. อีก ๖ ประการ มีเป็นคนแกล้วกล้าเป็นข้อต้น (*มหา. ขุ.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

๓. และอีก ๔ ประการ มีเป็นคนฉลาดรอบรู้เป็นข้อต้น (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

๔. และมีอีก ๔ ประการ มีเก่งในการตั้งทัพหรือกองกำลังพลเป็นข้อต้น (*จตุ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องนักรบ

เมื่อผู้บริหารบ้านเมืองทุกฝ่าย ทั้งฝ่ายหัวหน้า ฝ่ายบำรุง ฝ่ายปราบปราม มีคุณสมบัติ เพื่อการบริหารตามหลักธรรมดังกล่าวแล้ว ก็จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง มีความสุข ทำให้เกิดความมั่นคงแก่ประเทศชาติ

นี่เป็นเรื่องการบริหารภายในประเทศ ส่วนเกี่ยวกับการต่างประเทศจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องการทูต เป็นต้น

การศึกษา ประชาชนมีความรู้ดีย่อมเป็นปัจจัยอันสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญ พูดกันรู้เรื่อง และเข้าใจในการที่จะรับผิดชอบร่วมกันในการช่วยกันสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ

และประชาชนจะมีความรู้ดีก็ต้องศึกษาดี (ส่วนความประพฤติดีนั้นย่อมมีเพราะการอบรมทางบ้าน และความคิดดีย่อมได้จากทางวัด หรือทางศาสนา) และหลักการศึกษามีดังนี้

หลักการศึกษา ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้เป็นอันมากเหมือนกัน เป็นต้นว่า

๑. ครูต้องใช้หลัก ๕ ประการ มีแนะนำสอนนักเรียนดีเป็นข้อต้น *(ปาฏิ. ที.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องของหน้าที่ครูอาจารย์

๒. นักเรียนต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของนักเรียน ๕ ประการ มีเชื่อฟังครูเป็นข้อต้น *(ปาฏิ. ที.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องหน้าที่ของนักเรียน

๓. และนักเรียนต้องใช้หลักอิทธิบาท คือเหตุให้ประสบความสำเร็จ ๔ ประการ มีความพอใจในการเรียนเป็นข้อต้น *(มหา. สัง. และ วิ.)* ดังกล่าวแล้วในเรื่องหลักความสำเร็จ

๔. และนักเรียนต้อง

๔.๑ ฟังดี คือฟังได้เรื่องได้ราว

๔.๒ ตั้งใจฟัง

๔.๓ ตั้งใจรับรู้

๔.๔ ตั้งใจศึกษา *(จตุ. อัง.)*

เมื่อเป็นอย่างนี้ประชาชนย่อมมีการศึกษาดีโดยทั่วไป อันอำนวยให้เกิดความมั่นคงแก่ประเทศชาติ

พระศาสนา ดังได้กล่าวแล้วว่า ความรู้ดีย่อมได้จากครู หรือโรงเรียน ความประพฤติดีย่อมได้จากผู้ใหญ่ หรือทางบ้าน ส่วน

ความคิดดีย่อมได้จากทางวัด หรือทางพระศาสนา คือทางภิกษุสามเณร ดังนั้น ภิกษุสามเณรจึงมีความสำคัญต่อบ้านเมืองในการที่จะทำให้ประชาชนเป็นคนคิดดี โดยสอนเขา ทำตนให้เป็นตัวอย่างแห่งความดี และเป็นที่พึ่งทางใจของเขาเป็นต้น และภิกษุสามเณรจะทำดังกล่าวได้ก็ต้องเป็นภิกษุสามเณร อย่างนี้คือ สุกตกมฺมการี=ทำดี สุภาสิตภาสี=พูดดี สุจินฺติตจินฺตี=คิดดี สุวิชาโน=รู้ดี และ

๑. มีความประพฤติดี เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประาชน
๒. มีความรู้ดี
๓. มีความเสียสละ
๔. มีความสามัคคี
๕. รู้จักหน้าที่ และทำตามหน้าที่ไม่ละเลย

๑. **มีความประพฤติดี** ภิกษุประพฤติดี คือ

๑.๑ สำรวมในพระปาฏิโมกข์ สำรวมในศีล เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต

๑๒. สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ระวังไม่ให้ถูกความยินดี ยินร้ายครอบงำได้เมื่อเห็นรูป เป็นต้น

๑.๓ ไม่เป็นคนเอิกเกริก เฮฮา เป็นคนเรียบร้อย

๑.๔ อยู่ในที่อยู่อันเงียบสงบ

๑.๕ มีความเห็นถูกต้อง

(ปฐ. อัง.)

เกี่ยวกับความประพฤติของภิกษุนั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาก ดังในบรรพชิตธรรมดังกล่าวแล้ว แต่นำมากล่าวเพียงเท่านี้ก็พอแก่ความสมควรแล้ว

๒. **มีความรู้ดี** คือเป็นพหูสูตโดยมีความรู้ในวิชาหลัก คือ ทางธรรม และวิชาประกอบคือทางโลก เพื่อประโยชน์ในการบำเพ็ญ อัตตัตถจริยา และโลกัตถจริยา คือประโยชน์ตน เช่นการอบรมใจของตน และประโยชน์ต่อผู้อื่น เช่นสั่งสอนและอบรมแนะนำผู้อื่นตามหน้าที่ของตน *(มโนรถปูรณี)* ความรู้ดีย่อมมีได้ด้วยวิธีแห่งการศึกษาดังกล่าวแล้วในเรื่องการศึกษา และการศึกษานี้ย่อมเป็นธุระหรือหน้าที่ของภิกษุอย่างหนึ่ง เรียกว่าคันถธุระ หรือปริยัติธรรม

๓. **มีความเสียสละ** คือเสียสละความสุขส่วนตัวโดยการบำเพ็ญโลกัตถจริยา ตามอย่างที่พระบรมศาสดาทรงบำเพ็ญมาแล้ว พระพุทธองค์ทรงเป็น กษัตริย์ผู้สุขุมาลชาติ เมื่อตรัสรู้ แล้ว แทน ที่จะเสวยวิมุติสุขส่วนพระองค์ กลับเสด็จไปโปรดผู้อื่นโดยมิได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย และลำบากเป็นเวลาถึง ๔๕ ปี พระสาวกทั้งหลายของพระองค์ได้เที่ยวไปเผยแผ่พุทธธรรม เที่ยวไปช่วยผู้อื่นถึงจะสิ้นชีวิตก็ยอม และสาวกที่ยังอยู่ก็ช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป ด้วยความเสียสละกำลังกาย กำลังความรู้ กำลังความคิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและของพระสาวกอย่างนี้ พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลกจนในปัจจุบันนี้ ทำให้คนมีความคิดดี ดำเนินชีวิตอย่างมีหลักใจ และพ้นทุกข์ ก็จาคะหรือความเสียสละนี้ย่อมเป็นความดีอย่างหนึ่ง *(อิติ. ขุ.)*

๔. **มีความสามัคคี** เรื่องนี้มีความสำคัญมาก จึงมีพระบาลีกล่าวไว้เป็นอันมาก เช่น ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะย่อมให้เกิดความสุข *(ธ .ขุ.)* และความพร้อมเพรียงของหมู่คณะย่อมให้สำเร็จความเจริญ *(ส. สัง.)* ภิกษุเป็นผู้สอนเขาให้มีความสามัคคี ถ้าจะมาแตกความสามัคคีเองก็เป็นเรื่องที่น่าตำหนิอย่างยิ่ง ทำให้เกิดผลเสีย

แก่ทุกฝ่าย ดังนั้นความสามัคคีจึงเป็นสิ่งจำเป็นของหมู่คณะ และความสามัคคีนั้น ย่อมเกิดได้ และตั้งมั่นยืนนาน ก็โดยอาศัย หลักธรรมดังกล่าวแล้ว ในเรื่องเกี่ยวกับสังคม และสามัคคี เช่น หลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ และสาราณียธรรม ๖ ประการ เป็นต้น

๕. **หน้าที่** หน้าที่ของภิกษุมี

๕.๑ เล่าเรียน ได้แก่คันถธุระหรือเรียนปริยัติธรรม

๕.๒ ปฏิบัติ ได้แก่วิปัสสนาธุระหรือปฏิบัติเพื่อปฏิเวธ

๕.๓ บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น และรักษาพระศาสนา

ข้อ ๕.๑ ๕.๒ เป็นอัตตัตถจริยา คือทำเพื่อประโยชน์ตน

ข้อ ๕.๓ เป็นโลกัตถจริยา คือทำเพื่อประโยชน์คนอื่น

เมื่อภิกษุมีความประพฤติดี มีความรู้ดี ปฏิบัติหน้าที่ดีอย่างนี้ ย่อมเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน ย่อมสามารถสอนชี้แจง และอบรมให้ประชาชนมีความคิดดีได้ โดยให้เขารู้จักคิด รู้จักตัดสินใจ ข้อนี้ย่อมอำนวยผลเป็นความมั่นคงของชาติบ้านเมืองด้วย และเป็นการแก้ปัญหาทางด้านการเมืองภายในได้อีกอย่างหนึ่ง

ให้ประชาชนรู้จักหน้าที่ของตน และปฏิบัติหน้าที่ของตน

ประชาชนแบ่งเป็น ๒ คือฝ่ายบริหารกับฝ่ายพลเมืองทั่วไป และประชาชนทั้ง ๒ ประเภทนี้ มักไม่ค่อยถูกกัน คือ ฝ่ายบริหารก็ว่าฝ่ายพลเมืองไม่ให้ความร่วมมือ คอยประพฤติผิดกฎหมาย ไม่เสียภาษีอะไรเหล่านี้เป็นต้น ฝ่ายพลเมืองก็ว่าฝ่ายบริหารออกกฎหมายมากดขี่พลเมือง และใช้อภิสิทธิ์เป็นอาทิ แต่ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ต่างก็มีหน้าที่ทั้งส่วนย่อย คือส่วนตัว และครอบครัว ทั้งส่วนใหญ่คือส่วนกลางหรือส่วนรวม แต่ที่สำคัญยิ่งก็คือหน้าที่ส่วนกลางที่ทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกัน กล่าวคือ ในส่วนความมั่นคงของประเทศชาติ

บ้านเมือง เรื่องนี้ทุกฝ่ายจะต้องรับรู้ไม่ใช่เป็นเรื่องของบุคคล ในเรื่องนี้ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ มีรู้เหตุ รู้ผล รู้หน้าที่ของตน เป็นต้น (*สัต. อัง.*) ใช้หลักสาราณียธรรม (*ฉัก. อัง.*) หลักอปริหานิยธรรม (*สัต. อัง.*) และหลักสังคหวัตถุ (*จตุ. อัง.*) หลักพรหมวิหารธรรม (*สีล. ที.*) เป็นต้น ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว คนเมื่อพูดกันรู้เรื่องเข้าใจเหตุผล มีความสามัคคี มีความดีแล้วก็จะไม่มีปัญหาอะไรในการที่จะรับผิดชอบร่วมกัน ในเรื่องสำคัญคือบ้านเมืองดังกล่าวแล้ว จริงอยู่บางคนอาจจะเห็นแก่ตัวไม่ยอมรับรู้อะไร จะพูดจะชี้แจงอย่างไรก็ไม่ได้ผล เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ขอให้นึกถึงบุคคล ๔ ประเภท คือ ๑. รู้เรื่องเร็ว ๒. ต้องแนะนำจึงรู้ ๓. เป็นคนพอแนะนำได้ ๔. เหลือที่จะแนะนำ (*จตุ. อัง.*) บุคคลชนิดที่ ๔ นี้ แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงแนะนำไม่ไหว เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ต้องปล่อยเขาไป เป็นคนเหมือนกันแต่ไม่เหมือนกัน

ด้วยเหตุดังกล่าวมาจะทำให้ฝ่ายปกครอง

๑. ทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนทั่วไป บริหารบ้านเมืองได้สะดวกด้วยกุศลจิต

๒. ทำตนเป็นที่พึ่งของประชาชนทั่วไปดุจเป็นญาติ เป็นเพื่อน

๓. ทำตนให้เป็นที่รัก เคารพยำเกรงของประชาชนทั่วไป ไม่ทำตัวเป็นนายผู้บังคับกดขี่

๔. ปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริต ด้วยความภาคภูมิใจ

ส่วนประชาชนทั่วไปย่อมจะ

๑. รู้จักหน้าที่ของตน เช่น เสียภาษีอากร และรู้จักรับผิดชอบร่วมกันในความมั่นคงของบ้านเมือง

๒. รู้จักตนว่ามีฐานะภาวะเช่นไร แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตามฐานะกับภาวะนั้น

๓. รู้จักเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง

๔. มีความสามัคคี มีศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ มีพระมหากษัตริย์เป็นที่รวมแห่งใจ

ส่วนปัญหาการเมืองภายนอกประเทศนั้น แก้ได้ด้วยวิธีการทูต ดังนี้ :—

ทูต ทูตซึ่งเป็นผู้แทนประเทศ ต้องมีคุณสมบัติประจำตัวและคุณสมบัติประจำตัวทูตนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ เช่น

๑. คุณสมบัติของทูต ๘ ประการ มีเป็นคนฟังเป็น เป็นข้อต้น (*อัฏ. อัง.*) ดังกล่าวแล้วในเรื่องทูต

๒. และมีหลักเหล่านี้ คือฉลาด กล้า เป็นพหูสูต เป็นคนมีธรรมประจำใจ และประพฤติแต่สุจริต (*จตุ. อัง.*)

๓. กับมีหลักอีก ๕ ประการ คือ ชอบช่วยเหลือผู้อื่น ผูกมิตร รู้จักพูด ใจกว้าง เป็นผู้นำ (*ปาฏิ. ที.*)

เมื่อทูตมีคุณสมบัติอย่างนี้ ย่อมสามารถแก้ไขปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศหรือนอกประเทศได้ อย่างน้อยก็ผ่อนหนักให้เป็นเบาได้

นอกจากนี้ ควรใช้ **มนุษยธรรม** เป็นเครื่องประกอบการแก้ปัญหาทางการเมือง ภายนอกประเทศ ด้วยแสดงความเห็นใจในความทุกข์ยากของคนนอกประเทศผู้ลำบาก โดยใช้หลักเมตตาธรรม ทางพระพุทธศาสมาแสดงว่า พึงทำเมตตาจิตในหมู่มนุษย์ (*รัตนสูตรขุ.ขุ.*) พึงเจริญเมตตาจิตอย่างกว้างขวางแก่ชาวโลกทั่วไป (*กรณียเมตตาสูตร ขุ. ขุ.*) เมตตาเป็นเครื่องอุปถัมภ์ชาวโลก (*ว. ว.*) นอกจากเมตตา-

ธรรมแล้วสังคหวัตถุ ๔ ประการ มีการให้เป็นข้อต้นดังกล่าวแล้ว ก็ใช้เพื่อมนุษยธรรมได้

ความประหม่า ความประหม่าเกิดจากความกลัว เช่น กลัวผิด กลัวผู้ฟังจะว่า และจากตนนึกดูถูกตัวเองว่า สู้ผู้ฟัง ผู้ดูไม่ได้ จะพูดจะทำอะไรก็เกรงว่าจะผิด ข้อนี้นับว่าเป็นปัญหาชีวิตอย่างหนึ่ง

ปัญหานี้พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีแก้ไว้ดังนี้ คือ

๑. มีความเชื่อมั่น เช่นเชื่อมั่นในตัวเอง

๒. มีความประพฤติดี

๓. มีความรู้ดี

๔. มีความขยันในการทำหน้าที่การงาน

๕. มีความฉลาดรอบรู้ *(ปญ. อัง.)*

เมื่อมีความประพฤติดี ใครไม่สามารถติเตียนความประพฤติได้ มีความรู้ดี ใครจะมาด้านไหนเป็นสู้ได้ทั้งนั้น มีความขยันปฏิบัติหน้าที่เรียบร้อย ไม่บกพร่อง ไม่เปิดช่องให้เขาติเตียน มีความฉลาด มีปฏิภาณ และมีความเชื่อมั่นในตัวเอง อย่างนี้ย่อมแก้ความประหม่าได้แน่นอน

เครื่องค้ำจุนโลก เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก มิให้ตกไปสู่ความยุ่งยาก *(ว. ว.)* เมตตา คือความปรารถนาดีต่อผู้อื่น การแผ่เมตตานั้นคือตั้งใจว่า ขอสรรพสัตว์ (หมายถึงสิ่งมีวิญญาณทั้งหมด)

๑. จงอย่ามีเวรมีภัยต่อกันเลย

๒. จงอย่าเบียดเบียนกันเลย

๓. จงอย่ามีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย

๔. จงมีความสุขกาย-ใจ บริหารตนให้พ้นจากทุกข์ภัยเถิด *(ปาฏิ. ขุ.)*

ถ้าคนทุกคนหรือส่วนมากมีเมตตาจิตต่อกันแล้ว สังคมทุกระดับตลอดจนโลกก็จะมีแต่ความสงบ อานิสงส์ของการเจริญเมตตาจิตมาก ๆ นั้นมี ๑๑ ประการ มีหลับ-ตื่นเป็นสุขเป็นข้อต้น มีไปสู่พรหมโลกเป็นข้อสุด *(เอกาทส. อัง.)*

ข้อความดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของทางมนุษย์หรือทางได้มนุษยสมบัติ ส่วนทางทุคติ คือ ทางไปสู่ที่เลว ที่ไม่ดี ที่มีความทุกข์ตลอดจนทางไปอบายนรกภูมิแห่งเดรัจฉาน และทางไปสุคติสวรรค์หรือทางได้สวรรคสมบัติในปรโลกนั้น ย่อมเป็นไปโดยนัยดังจะกล่าวต่อไป และใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ความจริงก็เป็นความจริงอยู่ในตัวเองความจริงไม่ใช่ความเชื่อ ความเชื่อก็ไม่ใช่ความจริง แต่ถ้าเป็นเชื่อความจริง อย่างนี้ย่อมใช้ได้

ดังนั้นใครจะไปทางไหนก็สุดแต่จะเลือก

สุคติ-สวรรค์-ทุคติ-นรกคนทุกวันนี้ โดยเฉพาะคนยุคใหม่พอพูดถึงเรื่องนรกสวรรค์ สุคติ ทุคติ กรรม ก็ยิ้มอย่างเย้ยหยันทั้ง ๆ ที่ตนเองยังไม่เข้าใจ แต่ตนเองนึกว่าตนเข้าใจ นักเผยแพร่บางท่านก็ไม่กล้าพูด เพราะตนเองก็ไม่แน่ใจ หรือเกรงผู้ฟังจะหาว่าพูดเรื่องเหลวไหลไม่ทันสมัย นำเรื่องที่มองไม่เห็นมาพูด แล้วผลเป็นอย่างไร ผลก็คือคนยุคนี้ เกรงบาป กลัวผลของการทำชั่ว น้อยเต็มที แต่กลับดูหมิ่นเรื่องความดีความชั่ว พูดจาบจ้วงเรื่องสุคติ ทุคติ มากกว่าแต่ก่อน เป็นผลให้สังคมทุกระดับปั่นป่วน ปกครองยาก พูดยากว่ากล่าวตักเตือนยาก มีความเห็นชั่วเป็นดี เช่น เห็นว่าข่มเหงเขาได้ทำร้ายเขาได้เป็นของดี แสดงว่าตัวเป็นคนเก่ง ลักเขา จี้เขา โกงเขาได้เป็นของดี เพราะรวยลัด ประพฤติผิดทางเพศเป็นของดี เพราะแสดงว่าตัวเป็นคนมีเสน่ห์ดี ปดหลอกลวงเขาเป็นของดี เพราะ

แสดงว่าตัวมีวาทศิลปเยี่ยม การดื่มเครื่องดองของเมามากเป็นของดี เพราะแสดงว่าตัวคอแข็ง มีเงิน รวย คนบางพวกหากินจากความชั่วอย่างสง่าผ่าเผย สังคมปัจจุบันนี้มักให้ความสำคัญแก่คนร่ำรวย ต้อนรับคนร่ำรวยโดยไม่คำนึงว่าจะร่ำรวยมาจากพฤติกรรมเลว หรือดีอย่างไร ขอให้รวยก็ใช้ได้ ผิดกว่าแต่ก่อนซึ่งสังคมครั้งนั้นรังเกียจคนโกง ไม่ต้อนรับคนรวยเพราะทุจริตกรรม คนยุคก่อนได้ยินหรือเห็นรูป เรื่องสุคติ ทุคติ นรก สวรรค์ อยู่เสมอตั้งแต่เล็ก พอโตขึ้นแม้ตนจะไม่เชื่อแต่ก็เกิดความหวาดเกรงผลของความชั่วฝังอยู่ในใจ ไม่ค่อยกล้าทำความชั่วเต็มที่ จะทำก็ทำอย่างมีการยั้งมือ และพอใจในการทำความดีเผื่อเอาไว้ ผลก็คือสังคมทุกระดับมีความเรียบร้อยสงบสุขกว่าทุกวันนี้ สันดานคนนั้นลำพังกฎหมายอย่างเดียวยังไม่พอให้คนเกรงกลัวได้มาก คนเกรงกลัวสิ่งลี้ลับมากกว่า บางท่านอาจกล่าวว่าที่สังคมยุคนี้เป็นอย่างนั้นเป็นเพราะเหตุ คือ คนเกิดมาก และปัญหาเรื่องเศรษฐกิจเป็นต้น นั่นก็เป็นความเห็นที่มีเหตุผลดีอย่างหนึ่ง

แต่ความเห็นที่กล่าวมานี้ก็เป็นความเห็นอย่างหนึ่ง ใครจะเห็นด้วยไม่เห็นด้วย นั่นเป็นเรื่องของแต่ละคนที่มีสิทธิ์จะเห็นด้วยหรือไม่ แต่ความจริงก็คือคนยุคก่อนเกรงผลของความชั่ว เกรงนรก สังคมครั้งนั้นมีความยุ่งยากน้อย พูดกันง่าย แต่ยุคนี้ซึ่งเป็นยุคที่ถือว่าเรื่อง นรก สวรรค์ เป็นเรื่องเหลวไหล มองไม่เห็น ไม่น่าเชื่อ เป็นเรื่องโง่เง่างมงายเลยไม่หวั่นเกรงผลของความชั่ว และสังคมในยุคนี้เป็นอย่างไรบ้าง

อนึ่ง สิ่งที่เรามองไม่เห็นจะว่าไม่มี หรือจะว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไปทั้งหมดนั้นย่อมไม่ได้ บางอย่างมีแต่มองไม่เห็น และก็รู้ว่ามีดังที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องกรรม

บางท่านอาจนึกว่า ถ้าเกิดศึกสงคราม ชาวพุทธจะไม่สามารถทำการสู้รบป้องกันเอกราชได้ เพราะการฆ่าเป็นบาปเป็นความชั่ว

ข้อนี้ขอชี้แจงว่า เรื่องชั่ว เรื่องดีนั้น เมื่อทำดีแล้วก็ต้องเป็นความดี เมื่อทำชั่วก็ต้องเป็นความชั่ว ผู้ใหญ่ในครั้งก่อนนั้นที่ท่านเป็นนักรบ เป็นแม่ทัพ สั่งให้ทหารฆ่าข้าศึก ตนเองก็ฆ่าด้วย ท่านก็รู้ว่าเป็นการทำบาป และยอมรับ แต่คิดว่าเป็นการทำเพื่อแผ่นดิน เพื่อความสุขของผู้อื่นในแผ่นดินไทย เป็นหน้าที่ เป็นการรักษาชาติบ้านเมือง พระศาสนาและพระมหากษัตริย์ ถ้าชาติสิ้น ศาสนาก็อยู่ไม่ได้ บาปก็บาป ยอมรับว่าเป็นบาป แต่ในศีล ๕ ข้อนั้นท่านละเมิดบางข้อ ส่วนบางข้อท่านรักษาอย่างเคร่งครัด เช่นข้อ ๔ ท่านจึงมีศีลเหมือนกัน นอกจากนั้น ท่านยังบำเพ็ญธรรม เช่น บริจาคทานแก่ผู้อื่นด้วย และเมื่อกลับจากการทำสงครามแล้ว ก็บำเพ็ญบุญกุศลเป็นการเป็นงาน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ที่ตายที่เป็นคนของตนบ้าง ให้ข้าศึกที่ถูกฆ่าบ้าง เช่น ท่านเจ้าพระยาบดินทร์ฯ (สิงห์) บูรณะวัดจักวรรดิ์ฯ

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่กล่าวมานี้ เป็นแต่ข้อคิดเห็นเท่านั้น ใครไม่สนใจก็ผ่านไปหาเรื่องอื่นที่น่าสนใจ ซึ่งยังมีอีกมาก

ในพระไตรปิฎก เช่นในอังคุตตรนิกาย เมื่อกล่าวถึงคนทำความดีความชั่วอย่างนั้น ๆ แล้ว ก็มีข้อความว่า กายสฺส เภทา ปรำ มรณา สุคตึ สคฺคำ โลกำ อุปปชฺชติ แปลว่า ตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (สคฺค เป็นภาษา มคธ สวรฺค เป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งไทยนำมาใช้ว่าสวรรค์)

และว่า กายสฺส เภทา ปรำ มรณา อปายำ ทุคฺคตึ วินิปาตำ นิรยำ อุปปชฺชติ แปลว่า ตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ในพระไตรปิฎกมีข้อความอย่างนี้เสมอ เมื่อกล่าวถึงผู้ทำดีทำชั่ว

สวรรค์ แปลว่า แดนที่มีอารมณ์ดีเลิศ สุคติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปดี

นิรย แปลว่า แดนที่ไร้ความเจริญ (ใจ) ในภาษาไทยหมายถึงนรก ทุคติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไปเลว

ในสฬายตนวรรค สังยุตตนิกาย พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าการที่ได้เห็นรูปที่พอตา ฟังเสียงที่พอหู ดมกลิ่นที่พอจมูก ลิ้มรสที่ต้องลิ้น และสัมผัสที่สบายกาย อารมณ์ที่ต้องใจ นั่นคือสวรรค์ เพราะมีสิ่งที่พอหรือถูก หรือต้องตาเป็นต้น ทำให้เกิดสุขใจ และโดยนัยตรงกันข้าม นรกย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง สวรรค์ในที่นี้หมายถึงแดนมีอารมณ์ดีเลิศ ที่เห็นที่รู้ได้ง่ายสำหรับคนทั่วไป

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า สวรรค์ นรก อาจมีได้ ๓ ระดับ คือ อย่างใกล้ที่สุดอันได้แก่ที่ตัวเรา กล่าวคือ เมื่อเราได้เห็นรูปเป็นที่ต้องตาต้องใจเป็นอาทิแล้ว รู้สึกเป็นสุขใจ เมื่อนั้นก็เท่ากับว่าขึ้นสวรรค์ ส่วนนรกย่อมเป็นไปโดยนัยตรงกันข้าม

ระดับสอง ห่างออกจากตัว แต่ยังอยู่ในโลกนี้ คือ ให้ดูคนในระดับต่าง ๆ เช่น พระมหากษัตริย์ ซึ่งเท่ากับชาวสวรรค์ในโลกนี้ คนที่ถูกจองจำอยู่ในคุกตะราง ได้รับความทุกข์ทรมาน หรือคนเจ็บไข้เป็นโรคภัยร้องครวญคราง เป็นต้น ซึ่งเท่ากับเป็นชาวนรกในโลกนี้เหมือนกัน คือที่ไหนมีภาวะที่ไม่น่าเจริญตาเจริญใจ มีแต่ความทุกข์ทรมาน ที่นั่นก็เป็นดุจนรก ส่วนสวรรค์ก็เป็นไปโดยนัยตรงกันข้าม

ระดับสาม ทางพระพุทธศาสนากล่าวว่า จักรวาลนั้นมีมากเหลือคณานับ ทางภูมิศาสตร์ก็บอกว่าจักรวาลมีมากเหลือจะนับ และจักรวาลหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยขุมแห่งความร้อนซึ่งสมมติเรียกว่า ดวง-

อาทิตย์อันเป็นจุดรวม มีดาวฤกษ์ซึ่งยังไม่ดับ กับดาวนพเคราะห์ซึ่งเป็นดาวที่ดับแล้ว รวมเป็นจักรวาลหนึ่ง โลกเราก็เป็นดาวนพเคราะห์ดวงหนึ่งรวมอยู่ในสุริยจักรวาลนี้ และมนุษย์อาจมิใช่มีแต่ในโลกเรานี้เท่านั้น อาจมีที่ดวงดาวอื่น ๆ ที่จักรวาลอื่นอีก และที่นั้นอาจมีความเจริญสูงกว่าโลกเรา หรือทุกข์ยากกว่า ร้อนกว่า เย็นกว่าโลกเราก็คงมี ถ้าเราไปเกิดที่โลกร้อนก็เท่ากับว่าตกนรกร้อน ถ้าเราไปเกิดที่โลกซึ่งมีการปกครองด้อย มีการบีบบังคับรุนแรงเต็มไปด้วยการลงโทษรุนแรงในรูปต่าง ๆ หรือมีความเป็นอยู่ลำบากยิ่งกว่าสัตว์ เมื่อเราไปเกิดที่นั่นก็เท่ากับเราตกนรกขุมนั้น ๆ ถ้าเราไปเกิดที่โลกซึ่งมีความเจริญมาก เวลาเกิดก็โตทันทีโดยออกมาจากหลอดแก้วเพราะเกิดจากการผสมและเลี้ยงในหลอดแก้วจนโต แล้วกินอาหารทิพย์คือแค็ปซูลเพียงครั้งเดียวก็พอไปจนตายหรือจุติ (เช่นเดียวกับคนเดินทางไปโลกพระจันทร์ กินแค็ปซูลเป็นอาหารแล้วไม่ต้องกินอาหารอย่างคนทั่วไป) เมื่อไม่มีปัญหาเรื่องอาหาร ครัว ห้องน้ำก็ไม่ต้องมี เศษอาหารอันเป็นขุมแห่งความสกปรกเน่าเหม็นก็ไม่มี กลิ่นตัวก็ไม่มี บ้านเมืองสวยงามสะอาด หอมไปด้วยกลิ่นดอกไม้ เมื่อหมดเรื่องอาหาร ปัญหาอื่นก็ไม่ค่อยมี ไม่มีขโมย เพราะต้องการอะไรก็มีทุกคน มีความรู้จักพอ โรคภัยก็ไม่มีเพราะการแพทย์เจริญมาก คนที่นั่นจะตายก็เพราะความเจ็บไข้ที่เยียวยาไม่ได้ คือเพราะโรคหัวใจ และโรคทางเส้นเลือด เวลาตายก็ปุบปับตาย ก่อนตายมีอาการผิดปกตินิดหน่อย ดุจเทวดาจะจุติก็มีอาการผิดปกตินิดหน่อย เช่นเหงื่อออก การปกครองในที่นั้นก็เป็นไปแบบพ่อปกครองลูก มีแต่ความเมตตา กรุณา (ไม่มีการบีบบังคับลงโทษ) ดุจเป็นเทพบุตร เทพธิดา เราไปเกิดในที่นั่นก็เท่ากับว่า เกิดในสวรรค์นั่นเอง

ในเรื่องนี้มีข้อความในนิทานวรรค สังยุตตนิกายที่ควรนำมากล่าวเพื่อประกอบการพิจารณาตามควร ความไทยว่าสัตว์ทั้งหลายผู้ถูกความไม่รู้บีบ ถูกตัณหาผูกมัด ย่อมท่องเที่ยวไป บางครั้งไปโลกอื่นจากโลกนี้ บางครั้งก็มาโลกนี้จากโลกอื่น การเวียนว่ายตายเกิดนี้ไม่มีใครรู้ที่สุด ไม่ปรากฏเบื้องต้นเบื้องปลาย

การยอมรับเรื่องสุคติ ทุคติ นี้ เป็นการดีมากกว่าเลว เพราะทำให้คนทำดีมากกว่าทำเลว ทำให้เกิดผลดีแก่ตนและแก่ส่วนรวมมากกว่า การปฏิเสธเรื่องนี้นั้น เท่ากับปฏิเสธการบำเพ็ญบารมี คือเหตุให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระพุทธองค์ ปฏิเสธเรื่องกรรมในชาติก่อน ผลของกรรม เรื่องบุพเพนิวาสนุสสติญาณ และเรื่องอื่น ๆ อีกมาก ขอให้พิจารณาให้ดี อย่าให้ความฉลาดมาทำลายความเฉลียว

ความเห็นดังกล่าวนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัว ใครจะเห็นด้วย หรือไม่ก็ไม่เป็นไร ใครจะเชื่อหรือไม่ก็เป็นสิทธิของแต่ละคน ถ้าเห็นด้วยจะเห็นด้วยระดับไหนก็แล้วแต่ใจ เมื่อพอใจระดับไหนก็ไม่ควรจะไปว่าระดับอื่นว่าไม่จริง หรือเหลวไหลงมงาย เพราะการจะตัดสินว่าเรื่องนั้นจริง เรื่องนี้เท็จนั้นไม่ใช่เรื่องของเราคนเดียว และแต่ละเรื่องต่างก็มีความจริงอยู่ในตัวของเรื่องเอง

ทางไปสู่สุคติ ทุคติ คนที่เข้าใจว่าตายแล้ว เมื่อยังมีเหตุคือกิเลสอยู่ย่อมต้องไปเกิดอีก จึงวิตกว่าตายแล้วจะไปเกิดในทุคติ จะไม่ได้เกิดในสุคติ สวรรค์ จะได้รับความลำบากเหมือนที่ตนได้รับอยู่ในชาตินี้ หรือเกรงจะไม่ได้รับความสุขเหมือนที่ตนได้รับอยู่ในชาตินี้ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทางไปสุคติโลกสวรรค์หรือทางได้สวรรค์สมบัติหรือไปเกิดเป็นคนอีกก็ไม่ลำบาก ทางนั้นมีมาก เป็นต้นว่า

๑. สมบูรณ์ด้วยความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่ออย่างมีเหตุผล เช่น เชื่อเรื่องการทำดีทำชั่ว และผลของการกระทำนั้น

๒. สมบูรณ์ด้วยศีล คือ มีความเรียบร้อยทางกาย ทางคำพูด มีศีล ๕ ข้อ เช่น เว้นการฆ่าเขา เบียดเบียนเขา เป็นต้น

๓. สมบูรณ์ด้วยความเสียสละของของตน เป็นการเฉลี่ยความสุขให้ผู้อื่น คือ ให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากของของตน และช่วยให้เขาช่วยตัวเองได้

๔. สมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้จักว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรมีประโยชน์ไร้ประโยชน์เป็นต้น แล้วละสิ่งที่ชั่ว ทำสิ่งที่ดี

(อัฏ. อัง)

เมื่อปฏิบัติตามหลักดังกล่าวนี้ให้ดีแล้ว ย่อมแก้ปัญหาดังกล่าวได้ มิฉะนั้น ก็ให้แก้ด้วยวิธีนี้ คือ

๑. ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียน ไม่ลัก ไม่โกง ไม่ประพฤติผิดทางเพศ เป็นประจำ

๒. ไม่ปด ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุให้เขาแตกกัน ไม่พูดเหลวไหล เป็นประจำ

๓. ไม่อยากได้ของเขามาเป็นของตน ไม่ปองร้ายใคร และมีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม เป็นประจำ *(มหา. ที.)*

หรือ ๑. ไม่ทำชั่วทางกาย มีฆ่าเขา เป็นต้น ทางวาจามีพูดปด เป็นต้น ทางใจมีโลภอยากได้ของเขามาเป็นของตน เป็นต้น เป็นประจำ

๒. สรรเสริญพระอริยเจ้า

๓. มีความเห็นถูกต้องตามความจริง

๔. ทำกิจการต่าง ๆ ด้วยอำนาจความเห็นถูกต้องนั้น

(นิทาน. สัง.)

หรือรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัด *(ปั๋ญ. อัง.)*

หรือ ๑. เชื่ออย่างมีเหตุผล เชื่อในเรื่องที่ควรเชื่อ

๒. มีหิริ คือ ละอายตนเองไม่กล้าทำชั่ว

๓. มีโอตตัปปะ คือ เกรงตนเอง โดยเกรงผลของการทำชั่ว

๔. ไม่โกรธง่าย โกรธแล้วก็ไม่ผูกโกรธไว้ โกรธแล้วแล้วกัน

๕. มีปัญญา รอบรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อย่างมีเหตุผล *(สหา. สัง.)*

หรือว่า ๑. ไม่โกรธง่าย โกรธแล้วก็ไม่ผูกโกรธไว้ เป็นประจำ

๒. ไม่ลบหลู่ผู้มีบุญคุณ และผู้ใหญ่ เป็นประจำ

๓. ไม่หนักในลาภในผล

๔. ไม่ติดในสักการะ *(จตุ. อัง.)*

ด้วยการดำเนินตามทางดังกล่าวนี้ และทางที่กล่าวไว้ในที่อื่นอีก ย่อมไปสู่สุคติ โลกสวรรค์ได้สวรรค์สมบัติ เมื่อตายไปแล้ว และเมื่อไปเกิดเป็นคนอีก ก็ไม่ลำบาก

ทางไปสุคติมีมากอย่างนี้ แม้อย่างนั้นก็ยังมีคนไม่น้อยกลับไปนิยมเดินทางไปทุคติ

ทางไปทุคติ ในพระพุทธศาสนาแสดงไว้มาก คือ เป็นต้นว่า

ละเมิดศีล ๕ เพียงข้อใดข้อหนึ่งเป็นนิตย์

หรือ ๑. ทำชั่วทางกาย เช่น ฆ่าเขา เป็นต้นเป็นนิตย์ ทางวาจา เช่น ปดเขา เป็นต้นเป็นนิตย์ ทางใจ เช่น ละโมบ อยากได้ของเขา เป็นต้นเป็นนิตย์

๒. ติเตียนพระอริยเจ้า

๓. เห็นผิดเป็นชอบ เช่น เห็นว่าฆ่าเขา ข่มเหงเขา เป็นของดี แสดงว่าตนเป็นคนเก่ง โกงเขา เป็นของดีเพราะรวยเร็ว เป็นต้น

๔. ทำการต่าง ๆ ตามความเห็นผิดนั้น *(นิทาน. สัง.)*

หรือว่า ๑. ฆ่าเขา เบียดเบียนเขา ลัก–โกงเขา ประพฤติผิดทางเพศ เช่น เป็นชู้ เป็นต้นเป็นนิตย์ เพียงข้อใดข้อหนึ่ง

๒. พูดปด พูดหยาบคาย ด่าว่า พูดยุให้เขาแตกกัน พูดเลอะเทอะ เป็นนิตย์ เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง

๓. โลภอยากได้ของเขา คิดปองร้ายเขา เห็นผิดเป็นชอบ เห็นชอบเป็นผิด เป็นนิตย์ แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง

(มหา: ที.)

หรือ ๑. โกรธง่าย โกรธแล้วผูกโกรธไว้ เป็นประจำ

๒. มักลบหลู่บุญคุณคน ไม่มีกตัญญูกตเวทีใคร เป็นประจำ

๓. หนักในลาภผลมากไม่ยอมให้อะไรแก่ใคร อยากได้แต่ของผู้อื่น เป็นประจำ

๔. หนักในสักการะยกย่อง ชอบติดในสิ่งนั้น ถ้าใครไม่สักการะ ก็ไม่ชอบใจ อย่างนี้เป็นประจำ *(จตุ. อัง.)*

หรือ ๑. เชื่ออย่างงมงาย ไม่เชื่ออย่างมีเหตุผล เรื่องที่ควรเชื่อกลับไม่เชื่อ กลับไปเชื่ออย่างไร้เหตุผลเป็นนิตย์

๒. ไร้หิริ คือความละอายตนเอง อยากจะทำชั่วอย่างไรก็ทำ

๓. ไร้โอตตัปปะ คือ ความเกรงต่อผลของการกระทำชั่วของตน

๔. โกรธง่าย โกรธแล้วก็ผูกใจโกรธไว้ เป็นนิตย์

๕. ทรามปัญญา ไม่รู้ผิดรู้ถูก *(สฬา. สัง.)*

อาการแต่ละอย่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นทางแห่งทุคติได้ทั้งสิ้น ถ้าทำเป็นประจำ และคนชนิดนี้มักมีใจขุ่นมัวอยู่เสมอ เมื่อตายในขณะใจขุ่นมัวก็ไปทุคติ แต่บางอย่างแม้ทำเพียงอย่างเดียวเพียงครั้งเดียว ตายไปแล้วก็ไปทุคติแน่เหมือนจับวาง การกระทำนี้ คือ อนันตริยกรรม ๕ ประการ ได้แก่

๑. ฆ่าพ่อ ๒. ฆ่าแม่ ๓. ฆ่าพระอรหันต์ ๔. ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าแม้เพียงห้อพระโลหิต ๕. ทำลายสงฆ์ผู้สามัคคีให้แตกกัน *(ปฐ. อัง.)*

และทางทุคติที่เกี่ยวกับหญิงโดยเฉพาะก็มี คือ หญิงรีดลูก ๑ ดูหมิ่นสามี ๑ ดูหมิ่นญาติของสามี ๑ ย่อมไปทุคติ

(ขา. ขุ.)

ด้วยการดำเนินตามทางดังกล่าวนี้ และทางที่กล่าวไว้ในที่อื่นอีก ย่อมไปอบาย ทุคติ วินิบาต นรกได้ เมื่อตายไปแล้ว แม้จะไปเกิดเป็นคนอีก ก็ต้องได้รับความลำบาก

มีพระพุทธภาษิตสรุปรวมไว้อีกมาก เป็นต้นว่า ธรรมกับอธรรมไม่เหมือนกัน มีผลต่างกัน อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมนำไปสู่สุคติ

(ธ. ขุ.)

ทางดำเนินชีวิต เพื่อความสุขความทุกข์ของมนุษย์ และทางที่จะไปสู่สุคติสู่ทุคติเป็นอย่างไร พึงทราบดังกล่าวแล้ว

เมื่อทราบทางมนุษย์ ทางสุคติ ทางทุคติ ทางสวรรค์ ทางนรกแล้ว ก็ควรทราบทางไปนิพพาน หรือทางได้นิพพานสมบัติต่อไป

ทางนิพพาน บางคนมีธุลีในนัยน์ตาน้อย คือมีกิเลสบาง มีอุปนิสัยน้อมไปเพื่อความต้องการหลุดพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย

จากชาติภพสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิด ย่อมเบื่อหน่ายในมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ ต้องการแต่นิพพานสมบัติอันเป็นไปเพื่อความสิ้นความต้องการ สิ้นกิเลส อันเป็นเหตุให้ไม่ต้องเกิดอีกเป็นบรมสุข ในพระพุทธศาสนาได้แสดงทางแห่งนิพพานไว้เป็นอันมาก ยิ่งกว่าทางอื่น เพื่อสนองความต้องการของผู้ต้องการไปสู่ (แม้ว่าทางแห่งพระนิพพานพระพุทธองค์จะทรงแสดงไว้มาก แต่กลับปรากฏว่ามีผู้เดินไปทางนี้น้อยเต็มที คนส่วนมากยังไม่ยอมเดินทางสายนี้ บางคนไม่ชอบ กลัว บางคนไม่เห็นคุณค่าเพราะเข้าไม่ถึงคุณค่า บางคนกลับพูดตำหนิเสียอีก หนทางมีอยู่ แต่หาผู้เดินยาก)

ทางไปนิพพาน พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เช่น มรรค มีองค์ ๘ คือ **ความเห็นถูก** ได้แก่เห็นอริยสัจคือเห็นว่าความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น **ความดำริถูก** คือ ดำริออกจากกาม ดำริเพื่อไม่พยาบาทเบียดเบียนเขา **เจรจาดี** คือ พูดจริง ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดยุยง ไม่พูดเหลวไหล **มีการงานดี** คือเว้นการฆ่า การลัก การทำผิดทางเพศ (เฉพาะฆราวาส) หรือประพฤติพรหมจรรย์ (เฉพาะบรรพชิต) **เลี้ยงชีพดี** คือ เว้นมิจฉาชีพ เช่นขายอาวุธ ขายคนเป็นต้น ทำสัมมาชีพ **เพียรพยายามถูกต้อง** คือ เพียรไม่ให้อกุศลเกิด เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้กุศลเกิด เพียรให้กุศลที่เกิดแล้วเจริญยิ่งขึ้น มี**ความระลึกถูกต้อง** คือมีสติระลึกพิจารณากายเวทนาจิตธรรมที่กาย เวทนา จิต ธรรม มี**ความตั้งใจมั่นถูกต้อง** คือ ได้ฌาน *(ม. ม.)*

สัมมัตตะ คือความถูกต้อง ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑–๘ เหมือนมรรค ๘ กับรู้เข้าใจถูกต้อง คือรู้ว่าสังขารไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมเป็นอนัตตา เรียกว่า **สัมมาญาณ** ๑ และหลุดพ้นดีแล้ว คือพ้นจากกิเลสทั้งปวง เรียกว่า **สัมมาวิมุติ** ๑ *(ทสก.อัง.)*

โพชฌงค์ คือองคคุณเป็นเหตุให้รู้ ๗ ประการ ได้แก่ สติ ๑ ธรรมวิจัย ๑ เพียร ๑ ปีติ ๑ ความสงบ ๑ สมาธิ ๑ ความวางเฉย อันเป็นผลจากการปฏิบัติธรรม ๖ ข้อแรก ๑ *(มหา. สัง.)*

สัมมัปปธาน คือ ความพากเพียรถูกต้อง ๔ ได้แก่ระวังมิให้ความชั่วเกิด ๑ เพียรละความชั่วที่เกิดแล้ว ๑ เพียรให้ความดีเกิด ๑ และเพียรรักษาความดีที่เกิดมีแล้วมิให้เสื่อม ๑ *(จตุ. อัง.)*

สติปัฏฐาน ๔ คือ สติกำหนดพิจารณากาย ที่กายเป็นอารมณ์ ๑ พิจารณาความรู้สึกสุขทุกข์ เป็นต้น ที่สุขทุกข์เป็นอาทิเป็นอารมณ์ ๑ พิจารณาใจที่ใจเป็นอารมณ์ ๑ พิจารณาธรรมที่ธรรมเป็นอารมณ์ ๑ ว่า กายเป็นต้นนี้สักแต่ว่าเป็นกายเป็นอาทิ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนของเราของเขา *(มหา. ที.)*

อิทธิบาท คือ ธรรมเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ ๔ ได้แก่ ความพอในเรื่องที่จะบำเพ็ญ ๑ พากเพียรบำเพ็ญในสิ่งนั้น ๑ เอาใจใส่ในสิ่งนั้นมาก ๑ และหมั่นค้นคว้าพิจารณาความจริงในสิ่งนั้น ๑ *(ปาฏิ. ที.)*

อินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่และมีความสำคัญ ๕ ได้แก่ ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ๑ ความเพียร ๑ ความระลึกได้ คือสติ ๑ สมาธิ ๑ และปัญญา ๑ *(ปญ. อัง.)* **พละ** คือธรรมเป็นกำลัง ๕ เหมือนอินทรีย์ ๕ *(ปญ. อัง.)*

รวมเป็น **โพธิปักขิยธรรม** ธรรมเป็นฝ่ายแห่งความรู้ ๓๗ ประการ (เว้นสัมมัตตะ) เหล่านี้เป็นต้น

อริยสัจจะ อริยสัจจะ คือ ความจริงอย่างประเสริฐทำให้ผู้รู้จริงถึงความดับกิเลสสดับทุกข์ได้ เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้อริยสัจจะนี้จึงสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อริยสัจจะมี ๔ คือ ทุกข์ ได้แก่ความเกิด แก่ ตาย ความทุกข์กาย-ใจ เป็นต้น การรู้ความจริงว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นทุกข์ ชื่อว่ารู้ทุกข์ สมุทัย ได้แก่เหตุให้เกิดทุกข์ คือความทะยานอยากในกาม (กามตัณหา) ความทะยานอยากเป็นนั่นเป็นนี่ (ภวตัณหา) และความทะยานอยากไม่เป็นนั่นเป็นนี่ (วิภวตัณหา) การรู้ความจริงว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเหตุเกิดทุกข์ ชื่อว่ารู้สมุทัย (ความอยากที่ได้ชื่อว่าตัณหานั้นต้องเป็นความอยากมีอีกเป็นอีกเกิดใหม่อีก ประกอบด้วยความติดด้วยอำนาจความยินดีพอใจ และยินดียิ่งนักในสิ่งที่ต้องใจนั้น ๆ ส่วนความอยากถึงพระนิพพาน ไม่มีลักษณะเป็นอย่างนี้ และเป็นความอยากเพื่อสิ้นอยาก จึงไม่เป็นตัณหา) นิโรธ ได้แก่ความดับความอยากนั้นโดยสิ้นเชิง การรู้ความจริงว่า ความดับความอยากได้เป็นความดับทุกข์ ชื่อว่ารู้นิโรธ มรรค หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่หนทางให้ถึงนิโรธมี ๘ มีความเห็นถูกว่า ความเกิดเป็นต้นเป็นทุกข์ (สัมมาทิฏฐิ) เป็นอาทิดังกล่าวแล้ว การรู้ความจริงว่าหนทางมีองค์ประกอบ ๘ อย่างเป็นหนทางให้ถึงนิโรธ ชื่อว่ารู้มรรค หรือรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา การรู้ความจริงแท้เหล่านี้ด้วยญาณ ย่อมทำให้ถึงพระนิพพานได้ในที่สุด (ความรู้อริยสัจจะ ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้พระสาวกสำเร็จเป็นพระอริยเจ้า เช่น เป็นพระโสดาบัน เราก็รู้แต่ไม่สำเร็จทั้งนี้ เพราะเรายังรู้จำ ยังไม่รู้จริงอย่างพระอริยเจ้าเหล่านั้น)

แต่ธรรมทั้งหมดนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็ได้แก่ไตรสิกขา คือ ศีล **สมาธิ ปัญญา** *(ติก. อัง.)* เมื่อปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา จนบริบูรณ์ถึงขีดแล้ว พระนิพพานก็เป็นอันหวังได้

จะกล่าวเรื่องไตรสิกขาไปโดยลำดับก่อน

ศีล ศีลเป็นเรื่องการรักษากาย วาจา ให้ดีไม่ให้เป็นทุจริต มีเว้นการฆ่า เป็นต้น

สมาธิ สมาธิ คือการตั้งใจมั่น ทำใจให้เป็นหนึ่ง สงบ มีอารมณ์รวมเป็นจุดเดียวจนปราศจากนิวรณธรรม ๕ ประการ (คือ ความพอใจหรือรักในสิ่งที่ชอบใจอันเรียกว่ากามฉันท์ การปองร้ายผู้อื่นอันเรียกว่าพยาบาท ความมีใจหดหู่เคลิบเคลิ้มซึมง่วงอันเรียกว่าถีนมิทธะ ความมีใจฟุ้งซ่านรำคาญคิดพล่าน อันเรียกว่าอุทธัจจ-กุกกุจจะ และความลังเลสงสัยอันเรียกว่า วิจิกิจฉา) เป็นอย่างต่ำจนถึงได้ฌานสมาบัติ

ปัญญา ปัญญา คือรู้แจ้งสภาพต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เป็นเหตุทำให้ทิฏฐิ คือความเห็นถูกต้อง

ธรรมทั้ง ๓ นี้ ย่อมเกี่ยวข้องกันจะขาดมิได้ ดังที่พระพุทธ-องค์ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร ในมหาวรรค ทีฆนิกาย ความไทยว่า ศีลอบรมดีแล้ว สมาธิย่อมมีผลานิสงส์มาก สมาธิอบรมดีแล้ว ปัญญาย่อมมีผลานิสงส์มาก ปัญญาอบรมดีแล้ว จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวกิเลส

ธรรมทั้ง ๓ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างนี้ ดังนั้น ก่อนจะบำเพ็ญขั้นปัญญา ใจต้องเป็นสมาธิก่อน และก่อนที่ใจจะเป็นสมาธิ กาย–วาจา ต้องเรียบร้อยด้วยศีลก่อน ดังนั้นผู้ปฏิบัติเพื่อโมกขธรรมหรือเพื่อพระนิพพาน จึงต้องมีศีลก่อน ด้วยการสมาทานรักษาศีลจะเป็นศีล ๕ หรือ ๘ ก็ได้ ส่วนศีล ๑๐ และศีลนอกนั้นเป็นศีลของบรรพชิต เมื่อมีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ คือ มีกาย วาจา เรียบร้อยดีแล้ว

การบำเพ็ญสมาธิก็สะดวกไม่หลงทาง เมื่อใจเป็นสมาธิปราศจากนิวรณ์แล้ว การบำเพ็ญปัญญาก็สะดวก เพราะพิจารณาเห็นได้แจ่มแจ้งชัดเจนในความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ เช่นตัวเราเป็นต้น อันเป็นเหตุให้ใจพ้นจากกิเลส พ้นจากการยึดถือว่าเราของเรา เขา ของเขา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดโดยสังเขป

ผู้มุ่งเจริญสมณธรรมเพื่อโมกขธรรม ผู้มุ่งจะเจริญอย่างจริงใจต้อง

๑. มีธุรกิจน้อย เลี้ยงง่าย มักน้อย

๒. กินน้อย ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง

๓. ไม่นอนมาก (ไม่หาความสุขจากการนอน) ตื่นประกอบความเพียรมากกว่านอน

๔. เป็นพหูสูต

๕. รู้จักพิจารณาใจ *(ปั่ญ.อัง.)*

หรือ ๑. เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

๒. มีโรคน้อย มีอาพาธน้อย

๓. ไม่โอ้อวด มายา

๔. หมั่นเพียรละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม

๕. มีปัญญาเห็นความเกิดความดับ *(ม. ม.)*

ผู้มุ่งเจริญสมณธรรม เพื่อโมกขธรรมอย่างจริงใจ ควรมีลักษณะอย่างนี้

การมอบตัว เพื่อเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติสมณธรรมเพื่อสร้างความมั่นคงทางใจแก่ตน เพื่อระงับความหวาดกลัวที่อาจเกิดขึ้นเมื่ออยู่ในที่สงัดหรือมีนิมิตบางอย่างเกิดขึ้น ในขณะบำเพ็ญสมาธิ หรือเข้ากัมมัฏฐาน และเพื่อได้กัลยาณมิตร ดังนั้นก่อนลงมือปฏิบัติสมาธิ

หรือบำเพ็ญกัมมัฏฐาน จึงควรมอบตัวแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือแด่พระรัตนตรัย หรือแด่ท่านอาจารย์ว่า ข้าพเจ้าขอมอบตนแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือเพื่อบูชาพระรัตนตรัย หรือแด่ท่านอาจารย์ *(วิ. ม.)*ด้วยเหตุนี้ ศิษย์ในสำนักอาจารย์กัมมัฏฐานนั้น ๆ จึงเคารพเชื่อฟังอาจารย์มาก และยอมอาจารย์ทุกอย่าง

สัปปาย คำว่าสัปปาย ในภาษาไทยหมายถึงสบาย เป็นสุข แต่ในความหมายเดิมในภาษา มคธ (ศัพท์นี้เดิมเป็นภาษา มคธ) หมายถึง สะดวก ถูกกับอัธยาศัย เช่น **เสนาสนสัมปาย** คือ ที่อยู่อาศัยสะดวกแก่การเป็นอยู่ เงียบสงบไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน ถูกกับอัธยาศัย **บุคคลสัปปาย** คือบุคคลที่ถูกอัธยาศัยเป็นที่อาศัยได้เป็นกัลยาณมิตร ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ในเรื่องการเข้าสมาธิ เช่นในเรื่องนิมิตได้ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งผู้มุ่งบำเพ็ญสมาธิต้องมี *(วิ. ม.)*

จริต จริตนี้ ในที่นี้หมายถึงธาตุแท้ของใจ หรือปกติของใจที่โน้มเอียงไปในทางไหน เช่น โกรธง่ายเป็นต้น

ในพระพุทธศาสนาแสดงเรื่องจริตไว้ ๖ ประเภท คือ **ราคจริต** คนประเภทนี้มีราคะเป็นปกติของใจ ชอบของสวยของงาม หน้าตาย้มแย้ม เรียบร้อย โลภ ถือตัว ลบหลู่คุณคน ชอบหวาน กินช้า **โทสจริต** คนประเภทนี้โกรธง่าย มักหงุดหงิด ทำอะไรรวดเร็ว ใจร้อน ไม่เรียบร้อย ริษยา ชอบเปรี้ยว กินเร็ว **โมหจริต** คนประเภทนี้มีโมหะเป็นปกติของใจ มักเป็นคนเขลา งมงาย เชื่องช้า รู้ช้า ดื้อรั้น ไม่แน่ใจ ชอบรสไม่แน่ กินมาก **วิตักกจริต** คนประเภทนี้มีความดำริตรึกตรองเป็นปกติของใจ มักเป็นคนคิดฟุ้งซ่าน ใจอยู่นิ่งยาก คิดมากเกินไป พูดมาก ชอบมั่วสุม เกียรจคร้าน มักสงสัย **สัทธาจริต** คนประเภทนี้ มีความเชื่อเป็นปกติของใจ เป็น

คนซื่อ ไม่มีแง่งอน เชื่อง่าย ไม่เป็นตัวของตัวเอง สอนง่าย **พุทธิ-จริต** คนประเภทนี้ เป็นคนเฉลียวฉลาด เชื่อยาก เจ้าความคิด กินน้อย ขยัน พูดเข้าใจง่าย *(วิ. ม.)*

การนั่งเข้าสมาธิ ผู้มุ่งเจริญกัมมัฏฐาน หรือบำเพ็ญสมาธิ เมื่อทุกสิ่งเรียบร้อยแล้ว เช่น มีศีล มีสัปปายเป็นต้น พึงเตรียมตัวเริ่มแต่การนั่ง ดังนี้

๑. นั่งขัดสมาธิเพชร คือ ขัดเท้า เท้าขวาอยู่เหนือเท้าซ้าย มือขาวทับมือซ้าย วางอยู่บนตักให้หัวแม่มือทั้งสองข้างเกือบจดกัน หรือเพียงจดกัน

๒. ตั้งตัวให้ตรง อย่าให้โอนไปข้างหน้า เอนไปข้างหลัง และเอียงไปข้าง ๆ ต้องตั้งตัวให้ตรง อย่าพิงอะไร

๓. ตั้งสติไว้เฉพาะหน้า เพื่อกำหนดสิ่งที่จะใช้เป็นอารมณ์สำหรับคิดหรือภาวนา โดยคิดว่าสิ่งนี้ ๆ พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นอารมณ์ในการบำเพ็ญเพียรทางใจจนได้ผลมาแล้วจึงนำมาสอน ดังนั้นจึงพอเชื่อได้ว่าต้องดีแน่ ใช้ได้แน่แล้วตั้งสติไว้ในสิ่งซึ่งใช้เป็นอารมณ์นั้น ๆ ตามควรแก่ความประสงค์ *(ติก. อัง.)*

การนั่งขัดสมาธิเพชรนั้น คือ นั่งอย่างพระพุทธรูปเชียงแสนเก่า หรือพระพุทธรูปอินเดีย การนั่งอย่างนี้จะไม่ค่อยรู้สึกปวดเมื่อย ถ้าเวลาสัปหงกหงายหลัง ขาจะไม่ดีดออก เพราะขัดกันไว้ แต่ถ้านั่งขัดสมาธิราบ เท้าขวาทับเท้าซ้าย แบบพระพุทธรูปลังกาหรือพระพุทธรูปแบบสุโขทัยแล้ว เวลาสัปหงกหงายหลัง เท้าจะดีดออก การนั่งตั้งท่าตั้งทางเข้าสมาธิดังกล่าวนี้ ใช้สำหรับบุคคลทั่วไปที่อยู่ภาวะปกติพอจะนั่งอย่างนี้ได้ ถ้าไม่สามารถนั่งอย่างนี้ได้ก็แล้วแต่ว่าอิริยาบถไหนจะสะดวกมีคุณค่าต่อการเข้าสมาธิ ก็ใช้อิริยาบถนั้น

ผู้บำเพ็ญสมาธิ เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว สำรวจดูว่ามีศีลบริสุทธิ์แล้ว (การที่สำรวจดูศีล รู้ว่ามีศีลบริสุทธิ์จะทำให้รู้สึกโปร่งใจ มีปีติ) ต่อไปต้องทำใจให้ว่างจากเครื่องเศร้าหมองใจ และกังวลใจ ดังนี้

๑. ให้ใจว่างจากนิวรณธรรม มีความนึกถึงเรื่องกามารมณ์เป็นต้น

๒. มีสติสัมปชัญญะ วางเฉย ไม่สนใจในความห่วงใย ความกังวลใจเป็นต้น ในสิ่งนั้น ๆ

๓. มีสติสัมปชัญญะคุมใจ คุมอารมณ์ไว้ทุกขณะ

๔. พิจารณาแล้ว ใช้เมื่อควรใช้ อดกลั้นเมื่อควรอดกลั้น บรรเทาเมื่อควรบรรเทา

๕. กำจัดความคิดพุ้งซ่าน

๖. ละเลิกการคิดแสวงหากามารมณ์ และชาติภพ (ด้วยอาศัยบุญอันเป็นผลของสมาธิ)

๗. เว้นคิดเรื่องไม่ดีมีคิดเบียดเบียนเขาเป็นต้น

๘. มีกาย—วาจา สงบเรียบร้อยไม่ปั่นนั่น เกานี่ เพราะถูกแมลงกวน เป็นต้น

๙. ทำใจให้ว่างจากกิเลส เครื่องเศร้าหมองของใจ

๑๐. กำหนดใจรู้ว่า ว่างแล้ว (*ปาฏิ. ที.*)

และต้องทำใจให้ว่างจากความกังวลใจ ความห่วงใยในที่อยู่ในสกุล ในลาภผล ในคณะ ในการงาน ในการเล่าเรียนเป็นต้น ตลอดจนความคิดในเรื่องกาม ข้อหลังนี้สำคัญมาก เมื่อใจว่างแล้ว ก็นึกถึงสิ่งที่จะเป็นอารมณ์สำหรับนึกหรือกำหนดหรือภาวนาแทนต่อไป โดยมีสติสัมปชัญญะกำกับ

อารมณ์กัมมัฏฐานหรือสมาธิ เรื่องสำหรับคิดหรือสำหรับกำหนด หรือสำหรับภาวนาในเวลาบำเพ็ญสมาธิ เรียกว่าอารมณ์ (แปลว่าเครื่องหน่วงเหนี่ยว) ในพระพุทธศาสนาได้แสดงสิ่งที่เป็นอารมณ์แห่งสมาธิไว้ ๔๐ ประการ คือ

๑. อสุภ (สิ่งที่ไม่งาม แต่เป็นของจริง) ๑๐
๒. วสิณ (สิ่งที่ควรเพ่ง) ๑๐
๓. อนุสสติ (สิ่งที่ควรระลึกถึงเสมอ) ๑๐
๔. พรหมวิหาร ๔
๕. อรูป ๔
๖. สัญญาและววัฏฐาน (การกำหนด) ๒

อสุภ ๑๐ คือ ศพที่ขึ้นพอง ศพที่ขึ้นเขียว ศพที่มีน้ำเหลืองเยิ้ม ศพที่หลุดขาดเป็นท่อนเป็นชิ้น ศพที่ถูกสัตว์กัด ศพที่กระจัดกระจาย ศพที่ถูกตัดวางกระจายเรี่ยราย ศพที่เปื้อนเลือด ศพที่มีหนอนชอน ศพที่มีแต่กระดูก กำหนดสิ่งเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

กสิณ ๑๐ กสิณที่กำหนดเอาสิ่งบางสิ่งเป็นอารมณ์สำหรับเพ่งให้ใจรวมอยู่ในจุดเดียว สิ่งเหล่านั้นได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว แสงสว่าง ช่องว่าง

อนุสสติ ๑๐ ได้แก่นึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ศีล การบริจาค เทวดา ความตาย ร่างกาย ลมหายใจ ความสงบระงับ (หรือพระนิพพาน) อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

พรหมวิหาร ๔ ได้แก่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา กำหนดสิ่งเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

อรูป ๔ ได้แก่สิ่งที่เป็นอารมณ์ของอรูปฌาน คือ อากาสานัญจายตนะ กำหนดอากาศเป็นอารมณ์ว่า อากาศหาที่สุดมิได้ วิญญาณัญจายตนะ

กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์ว่า วิญญาณหาที่สิ้นสุดมิได้ อากิญจัญญายตนะ กำหนดความไม่มีอะไรแม้แต่น้อยเป็นอารมณ์ เนวสัญญานาสัญญายตนะ กำหนดความมีสัญญาก็มิใช่ หาสัญญามิได้ก็มิใช่ เป็นอารมณ์

สัญญาและววัฏฐาน **สัญญา** ในที่นี้ได้แก่อาหาเรปฏิกูลสัญญา คือความสำคัญอาหารว่าเป็นของปฏิกูล กำหนดอย่างนี้เป็นอารมณ์

ววัฏฐาน ได้แก่จตุธาตุววัฏฐาน คือ กำหนดสภาพของ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เป็นอารมณ์ (ในกสิณกำหนด ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นอารมณ์ ใช้สำหรับมองดูหรือภาวนา แต่ในจตุธาตุววัฏฐานนี้ใช้สำหรับกำหนดสภาพของธาตุเป็นอารมณ์)

(อภิ. สำ. และ วิ. ม.)

การเลือกสิ่งที่เป็นอารมณ์ คือ สำหรับกำหนดนึก หรือสำหรับภาวนานั้นจะต้องเลือกให้เข้ากับจริต มิฉะนั้นจะเกิดผลเสีย เช่นคนโมหจริต กลัวผี จะกำหนดอสุภะ เป็นอารมณ์ในการบำเพ็ญสมาธิย่อมไม่ควร เพราะจะทำให้กลัวผียิ่งขึ้น

อนึ่ง บางคนอาจรู้ว่าตนเป็นคนมีอะไรเป็นจริต แต่บางคนไม่แน่ใจว่าตนมีอะไรเป็นจริต เพราะเมื่อพิจารณาใคร่ครวญแล้ว รู้สึกว่าตนมีทั้งราคะ โทสะ โมหะ วิตก เป็นจริต ปนกันไป เลยไม่ทราบว่าจะใช้อะไรเป็นอารมณ์สำหรับกำหนดนึก จะได้เข้ากับจริตของตน อย่างไรก็ตามสิ่งที่เป็นอารมณ์ใน ๔๐ ประการนั้น บางอย่างใช้ได้แก่คนทุกจริต เช่น พุทธานุสสติ คือ ระลึกถึงพระพุทธคุณ เช่นภาวนาว่า พุทโธ ๆ เป็นต้น เป็นอารมณ์ หรืออานาปานัสสติ คือกำหนดลมหายใจ เป็นอารมณ์ หรือกสิณ เช่น ปฐวีกสิณ คือ กสิณที่กำหนดดินเป็นอารมณ์สำหรับเพ่งเป็นต้น

การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน ในการบำเพ็ญกัมมัฏฐาน หรือสมาธินั้น เมื่อกำหนด เช่น พุทธคุณ หรือลมหายใจเป็นอารมณ์ แม้นานใจก็ยังไม่นิ่ง ยังคงซัดส่ายอยู่ เป็นอยู่อย่างนี้วันแล้ววันเล่า บางคนเมื่อประสบอย่างนี้ก็ท้อใจ คิดว่าตนไม่มีวาสนาบารมีพอที่จะพบความสำเร็จในการบำเพ็ญกัมมัฏฐาน เพราะไม่อาจให้ใจหยุดอยู่ในอารมณ์เป็นจุดเดียวได้ เลยเลิกบำเพ็ญ ผู้ปฏิบัติผู้มุ่งความหลุดพ้นไม่ควรท้อถอย ต้องคิดว่าคนมีวาสนาบารมีสร้างมาไม่เท่ากัน บางคนเขามีมากเขาก็ได้จิตเป็นสมาธิเร็ว บางคนมีน้อยก็ต้องได้ช้าเป็นธรรมดา และในการบำเพ็ญทุกครั้งก็ได้ชื่อว่าได้สร้างวาสนาบารมีเพิ่มเติมไปด้วย เมื่อตั้งใจบำเพ็ญแล้ว วันหนึ่งต้องได้แน่นอน เหมือนม้าแข่งเมื่อออกวิ่งแล้วถ้าไม่หยุดวิ่ง ถ้าไม่ตาย ถ้าไม่แหกสนามแล้ว เป็นวิ่งถึงจุดหมายทุกตัว ต่างกันก็แต่ช้าหรือเร็วกว่ากันเท่านั้น หรือเหมือนผ้าขาวเปื้อน ถ้าเปื้อนน้อยก็ซักน้อย ถ้าเปื้อนมากก็ต้องเสียเวลาซักมาก เพราะฉะนั้น อย่าท้อใจ ในการบำเพ็ญสมาธิครั้งแรกใจก็วิ่งไปวิ่งมาก่อนจะนิ่งอย่างนี้ทุกคน ต้องใช้สติอย่างเต็มที่ พอบำเพ็ญนานเข้า ๆ บังคับบ่อยเข้าในที่สุดใจก็นิ่งเอง เพราะฉะนั้นอย่าท้อใจหรือคุหมิ่นวาสนาบารมีของตัวเอง

นิมิตและการข่มนิมิต เมื่อบำเพ็ญกัมมัฏฐานเพ่งหรือพิจารณาหรือภาวนาสิ่งที่เป็นอารมณ์ มีรูปเช่นกสิณบ้าง ไม่มีรูปเช่นลมหายใจบ้าง ภายในใจ แล้วเกิดเห็นนิมิตต่าง ๆ เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง น้อยบ้าง มากบ้าง มีสีเขียว สีแดง สีเหลือง สีขาวบ้างต่าง ๆ กัน เพราะอารมณ์ของกัมมัฏฐานมีมาก นิมิตก็ต้องมาก แม้เพียงบำเพ็ญอานาปานัสสติ คือ กำหนดลมหายใจอย่างเดียวยังมีนิมิตต่าง ๆ กัน เช่น บางคนปรากฏเป็นดุจดวงดาว บางคนปรากฏเป็นดุจเม็ดแก้วมณี บางคนปรากฏเป็นดุจพวงมาลัย ดุจเปลวควันก็มีเหล่านี้เป็นต้น *(วิ. ม.)*

เมื่อเป็นอย่างนี้ อาจทำให้ใจฟุ้งไป หรือติดใจในนิมิตที่ปรากฏ ดังนั้น ท่านจึงให้ครอบงำนิมิตนั้นเสีย ให้เป็นสักแต่ว่าเห็น แต่ไม่ติดใจ ไม่ปล่อยให้ใจฟุ้งไปตาม โดยวิธีการ ๘ ประการ เช่น เป็นต้นว่า

๑. สำคัญหมายรูปภายใน เห็นรูปภายนอก เล็กน้อย ทั้งมีวรรณะ (สี) ดีไม่ดี ครอบงำ (ไม่สนใจ) รูปนั้นเสีย มีความสำคัญแต่เพียงว่ารู้ว่าเห็นเท่านั้น

การกระทำอย่างนี้เรียกว่าอภิภายตนะ คือเหตุเครื่องครอบงำไม่สนใจสิ่งอันเป็นข้าศึกแก่สมาธิ *(อัฏ. อัง.)*

จงกรม มีการบำเพ็ญสมาธิอีกอย่างหนึ่งด้วยการเดินจงกรมคือเดินกลับไปกลับมา โดยเดินไม่ต่ำกว่า ๑๐ ก้าว ไม่เกิน ๓๐ ก้าว พร้อมทั้งมีสติกำหนดที่อารมณ์กัมมัฏฐานตลอดเวลา เวลาเดินอย่าช้าเกินไปอย่าเร็วเกินไปโดยไขว้มือทั้ง ๒ ไว้ที่ข้างหน้า (หรือจะเอามือไขว้หลังก็ได้) ท่านว่าสมาธิที่เกิดในการเดินจงกรมนั้นย่อมมั่นคง การเดินจงกรมนั้นเป็นการเปลี่ยนอิริยาบถด้วย การเดินนั้นเมื่อเดินจนสุดทางแล้วหยุดหน่อยหนึ่งแล้วหมุนตัวกลับ ทางเดินจงกรม ถ้าสั้นจะทำให้เวียนหน้าหรืออารมณ์ค้างกล่าวคือพอจิตจะเริ่มสงบก็เดินถึงสุดทางเสียแล้วทำให้เกิดความชะงัก ถ้ายาวเกินไปจะทำให้เผลอเดินเลย หรือทำให้เกิดกังวลในการเดินว่าจะถึงสุดทางแล้วหรือยัง แม้ว่าจะนับก้าวไว้แล้วก็ตามเป็นต้น ถ้าเกิดกลัวย่อมแสดงว่าเผลอสติแล้ว เพราะคนคิดได้ทีละเรื่อง ถ้าคิดถึงผีก็แสดงว่าทิ้งอารมณ์กัมมัฏฐาน ต้องอย่าทิ้ง

การเห็นนิมิตต่าง ๆ กันนั้นอาจเป็นเพราะเหตุ คือวาสนาบารมีแต่ปางก่อน และความจำ (สัญญา) อันเกิดจากการได้ยินได้ฟังได้เห็น

แล้วจำไว้ในใจโดยไม่รู้ตัว แล้วปรากฏออกมาเมื่อใจสงบได้ที่ นิมิตนั้นอาจเป็นของจริงก็ได้ไม่จริงก็ได้ จึงไม่ควรเห็นว่าเป็นของจริงแต่ส่วนเดียว และต้องระวังเรื่องสะกดจิตตัวเองให้เห็นให้เป็นไปต่าง ๆ ด้วยอำนาจของความเชื่อที่ลึกอันประกอบด้วยความจำเช่นเห็นนรกสวรรค์อย่างที่เขียนไว้ตามโบสถ์ไทย นรกสวรรค์ของแขกของพม่าก็มีแต่ไม่เหมือนไทย อนึ่ง นิมิตไม่ดีที่เกิดขึ้นนั้นท่านว่าเพราะอาจเป็นเพราะมีศีลไม่บริสุทธิ์

อุปจารสมาธิ นิวรณ์ และ อัปปนาสมาธิ ณ ที่นี้จะกล่าวถึงอุปจารสมาธิ และวาระที่จิตปราศจากนิวรณ์ก่อน ในวิสุทธิมรรคท่านกล่าวไว้ว่า

อุปฺปนฺนกาลโต จ ปนสฺส ปฏฺฐาย นิวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ กิเลสา สนฺนิสินฺนาว อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาหิตเมว

แปลว่า ก็ตั้งแต่กาลที่ปฏิภาคนิมิตเกิด นิวรณ์ทั้งหลาย ย่อมถูกสยบไว้ กิเลสทั้งหลายย่อมหยุดเฉย ใจย่อมเป็นสมาธิด้วยอุปจารสมาธิ

และว่า อุปจารภูมิยํ นิวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ

แปลว่า โดยการละนิวรณ์ในอุปจารสมาธิภูมิ ใจย่อมเป็นสมาธิ

แม้ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ก็แสดงว่า นิวรณ์ระงับแล้วตั้งแต่อุปจารสมาธิ

ด้วยข้อความดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงว่านิวรณ์ย่อมระงับไปตั้งแต่ใจได้อุปจารสมาธิ แต่เรื่องนี้ผู้ปฏิบัติย่อมทราบด้วยตนเอง

เมื่อใจเป็นอุปจารสมาธิ เป็นเอกัคคตาจิต คือ ใจรวมอยู่ในอารมณ์เป็นจุดเดียว (ในวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวไว้ว่า อปฺปนาปุพฺพจิตฺเตสุ เอกคฺคตา อุปจารสมาธิ แปลว่า เอกัคคตา ในใจก่อนถึงอัปปนาสมาธิย่อมเป็นอุปจารสมาธิ) เมื่อใจเป็นอย่างนี้ ย่อมเป็นใจที่มี

พลังสูง (เมื่อยังไม่ใช้ พลังนี้ก็เป็นดุจพลังศักย์ดุจน้ำที่เก็บกักไว้ในเขื่อน) เป็นใจในปราศจากนิวรณ์ (เครื่องกั้นใจไม่ให้บรรลุคุณธรรมชั้นสูง และเป็นเครื่องทำใจให้ขุ่นมัว พิจารณาอะไรก็เห็นไม่ชัด) ใจใสอย่างนี้จะพิจารณาอะไรก็เห็นชัด (มีพระบาลีว่า สมาหิโต ภิกฺขุ ยถาภูตๆ ปชานาติ แปลว่าภิกษุมีใจเป็นสมาธิย่อมรู้แจ้งชัดตามความเป็นจริง *(ขันธ. สัง.)* ดุจกระจกใสจะส่องดูหน้าก็เห็นชัด หรือดุจผ้าสกปรก ที่ฟอกขาวสะอาดแล้ว ควรแก่การย้อมสีให้งามต่อไป ดังนั้นจึงควรบำเพ็ญขั้นวิปัสสนา คือปัญญาพิจารณาให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ตัวเราต่อไป (การใช้พลังใจอย่างนี้ ก็เป็นดุจปล่อยกระแสน้ำให้พุ่งออกจากเขื่อนไป ทำให้เกิดพลังอย่างอื่นอีก พลังที่ใช้อย่างนี้เป็นดุจพลังจลน์)

ส่วนสมาธิขั้นอัปปนา คือ แน่นแฟ้น หรือลึกซึ้งนั้น เกิดขึ้นต่อจากอุปจารสมาธิ และต่อไปก็เป็นเรื่องของการได้ฌานชั้นต่าง ๆ อุปจารสมาธิเปรียบเสมือนเด็กเดินได้ แต่อัปปนาสมาธิเปรียบเหมือนเด็กวิ่งได้ สำหรับนักปฏิบัติบางท่านอาจต้องใช้สมาธิกล้าลึกซึ้งกว่าขั้นอุปจารสมาธิ ต้องให้ใจปราศจากองค์ ๕ คือนิวรณ์ ๕ และประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา *(วิ. ม.)* แล้ว จึงควรจะบำเพ็ญขั้นวิปัสสนาต่อไป โดยละ วิตก วิจาร ปีติ และสุขเหลือแต่เอกัคคตา ในสองพวกนั้น พวกแรกเป็นพวกปัญญาวิมุติ ใช้สมาธิพอเป็นพื้นฐานถึงขั้นอุปจารสมาธิ พวกหลังนี้ เป็นพวกเจโตวิมุติ ต้องใช้สมาธิหนัก ต้องใช้ฌานเป็นเครื่องข่ม จิตจึงอยู่ แต่เมื่อจะบำเพ็ญวิปัสสนา ต้องออกจากฌาน คงมีแต่เอกัคคตา มาอยู่ที่อุปจารสมาธิ

ฤทธิวิธี ฤทธิ์ หรืออิทธิ (คำแรกเป็นภาษาสันสกฤต คำหลังเป็นภาษามคธ) แปลว่า ความสำเร็จ ฤทธิ์เกิดได้หลายทาง แต่ในที่นี้จะกล่าวโดยสังเขปตามนัยแห่งวิสุทธิมรรคดังนี้

ผู้ที่มีวาสนาบารมีแก่กล้าได้ฌานสมาบัติแล้ว เมื่อจะแสดงฤทธิ์ ย่อมเข้าฌานตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว อธิษฐานว่า ขอให้เป็นอย่างนั้น ๆ เช่น ให้ตัวไร้น้ำหนักจะได้ลอยได้ ให้เข้ากับภาวะของอากาศ แล้วเข้าจตุตถฌานอีก ออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว สั่งว่าจงเป็นอย่างนั้น เช่นสั่งว่าตัวลอยไป ตัวก็จะลอยไป แต่ถ้าผู้นั้นมีวาสนาบารมีน้อย ต้องได้สมาบัติ ๘ จึงจะทำฤทธิ์ได้ ฤทธิ์นั้นมีมากอย่าง เช่น ย่นทาง ยืดทาง เดินน้ำ เป็นต้น เรื่องนี้ผู้ใคร่ศึกษาขอให้หารายละเอียดได้ในวิสุทธิมรรค

เรื่องฤทธิ์เกิดจากอำนาจฌานนี้ แม้ผู้มิได้เป็นพระอรหันต์เป็นเพียงปุถุชน เช่นพวกฤษี ก็สามารถทำได้ (แต่ฌานเสื่อมได้) พระอรหันต์บางรูปสามารถทำได้ (และฌานไม่เสื่อม) เช่นรูปที่ได้วิชชาและอภิญญา แต่บางรูปทำไม่ได้ เช่น รูปที่เป็นสุกขวิปัสสกสิ้นแต่กิเลสแต่ไม่ได้คุณพิเศษดังกล่าว ทั้งนี้แล้วแต่เหตุคือวาสนาบารมีของแต่ละรูป เรื่องฤทธิ์มิใช่เป็นทางแห่งความหลุดพ้น แต่ชวนให้ติด พระพุทธองค์จึงทรงสอนไม่ไม้ติดในเรื่องนี้ สำหรับพระอริยเจ้านั้นท่านไม่ติด แต่ปุถุชนนั้นมักติด เมื่อติดอยู่เพียงขั้นนี้แล้ว โอกาสที่จะยกระดับใจให้ก้าวไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยใช้วิปัสสนาปัญญาก็ไม่มี

มหาสติปัฏฐานและสามัญญลักษณะ สิ่งที่ควรใช้ปัญญาพิจารณา ตามความเป็นจริง ให้รู้แจ้งเห็นจริง มีหลายอย่าง แต่ในที่นี้จะกล่าวตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐาน *(อ. ม.)* และตามนัยแห่งไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ *(สฬา. สं.)*

มหาสติปัฏฐาน จะกล่าวตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานก่อน และจะกล่าวแต่โดยสรุป ดังนี้

หนทางสำคัญอันเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ เพื่อพ้นความโศก ปริเทวนาการ เพื่อความดับทุกข์ โทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำพระนิพพานให้แจ่มแจ้งแก่ตน หนทางอันเอกนั้น คือ สติปัฏฐาน อันได้แก่การตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณา ๔ อย่าง คือ

๑. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณากาย (กายย่อย เช่นลมหายใจ) ที่กาย (กายใหญ่ คือ ร่างกาย)

๒. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณาเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์ส่วนย่อย) ที่เวทนา (ความรู้สึกอารมณ์ส่วนใหญ่)

๓. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณาจิต (จิตส่วนย่อยคือดวงหนึ่ง) ที่จิต (จิตส่วนใหญ่ คือจิตแต่ละดวง ๆ ที่เกิดดับเกิดดับ)

๔. ตั้งสติสัมปชัญญะพิจารณาธรรม (ธรรมส่วนย่อย) ที่ธรรม (ธรรมส่วนใหญ่)

พิจารณากาย คือ ๑. พิจารณาด้วยกำหนดลมหายใจเข้า—ออก เรียกอานาปานปัพพะ

๒. พิจารณาด้วยกำหนดอิริยาบถของกาย เช่นยืน เดิน เป็นต้น เรียกอิริยาบถปัพพะ

๓. พิจารณาด้วยรู้ตัวในความเคลื่อนไหว เช่นก้าวไป เป็นต้น เรียกสัมปชัญญปัพพะ

๔. พิจารณาความปฏิกูลของร่างกาย โดยแบ่งเป็นส่วนย่อย เช่น ผม ขน เป็นต้น เรียก ปฏิกูลปัพพะ

๕. พิจารณาร่างกายโดยความเป็นสักแต่ว่าธาตุ คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และธาตุ ๖ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ เรียกธาตุปัพพะ

๖. พิจารณากายที่เป็นศพ อันมีลักษณะต่าง ๆ มีศพขึ้นอืดเป็นต้น เรียกนวสีวถิกาบัพพะ

จะกล่าวรายละเอียดพอเป็นแนวทาง และเป็นตัวอย่างสักข้อหนึ่ง คือ การพิจารณาในอานาปานบัพพะ ซึ่งมีข้อความดังที่มีในอุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ดังนี้

ภิกษุ (ที่ใช้คำว่า ภิกษุ เพราะตอนที่ทรงแสดงนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ แต่ธรรมนี้ก็ใช้ได้ทั่วไปแม้ แก่คฤหัสถ์) ในธรรมวินัยนี้ ไปป่าก็ตาม ไปสู่โคนไม้ก็ตามไปสู่เรือนว่าง (ไม่มีคนอยู่) ก็ตาม นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ตั้งสติมั่นคง เธอมีสติหายใจเข้า หายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น ย่อมสำเหนียกว่าเราจักกำหนดตริตรองกายทั้งหมด พลางหายใจเข้า ย่อมสำเหนียกว่า เราจักกำหนดตริตรองกายทั้งหมด พลางหายใจออก เราจักระงับกายสังขาร พลางหายใจเข้า เราจักระงับกายสังขาร พลางหายใจออก พิจารณาเห็นกายที่กายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายที่กายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นกายที่กายทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นกายมีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาบ้าง เธอมีความระลึกว่า กายมีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าพอเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอมิได้ติดมิได้ยึดถืออะไรเลยในโลก

นี้เป็นการพิจารณาอานาปานบัพพะในการพิจารณากาย

พิจารณาเวทนา คือความรู้สึก ได้แก่พิจารณาความรู้สึกว่า ๑. สุข ๒. ทุกข์ ๓. ไม่ทุกข์ไม่สุข ๔. สุขประกอบด้วยอามิส (มีรูป เสียง เป็นต้น) ๕. สุขที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ๖. ทุกข์ประกอบด้วยอามิส ๗. ทุกข์ที่ไม่ประกอบด้วยอามิส ๘. ไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส ๙. ไม่ทุกข์ไม่สุขไม่ประกอบด้วยอามิส

เมื่อมีความสุข หรือมีความทุกข์ ฯลฯ หรือความไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส ก็รู้ชัดว่าบัดนี้เราเป็นอย่างนั้น ๆ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา (มีความรู้สึกว่าสุข เป็นต้น) ที่เวทนาภายในบ้างภายนอกบ้าง ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาที่เวทนาบ้าง พิจารณาเห็นความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาที่เวทนาบ้าง พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาที่เวทนา เธอมีความระลึกว่า เวทนามีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอย่อมไม่ติดไม่ยึดถืออะไรในโลก

นี้เป็นการพิจารณาที่เวทนาโดยย่อ

พิจารณาจิต คือ พิจารณาจิตที่ ๑. มีราคะ ๒. ไร้ราคะ ๓. มีโทสะ ๔. ไร้โทสะ ๕. มีโมหะ ๖. ไร้โมหะ ๗. หดหู่ ๘. ฟุ้งซ่าน ๙. จิตใหญ่ (อยู่ในฌาน) ๑๐. จิตไม่ใหญ่ (ยังไม่ถึงฌาน) ๑๑. จิตมีจิตอื่นเหนือกว่า (คือยังไม่ถึงอุปจารสมาธิ) ๑๒. จิตไม่มีจิตอื่นเหนือกว่า (คือถึงอุปจารสมาธิ) ๑๓. จิตเป็นสมาธิ ๑๔. จิตไม่เป็นสมาธิ ๑๕. จิตหลุดพ้น (ด้วยพ้นชั่วคราวหรือด้วยข่มไว้) ๑๖. จิตยังไม่หลุดพ้น

เมื่อจิตเป็นอย่างไร มีราคะหรือไม่เป็นต้น ก็รู้ชัดอย่างนั้น ย่อมพิจารณาเห็นจิตภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในทั้งภายนอก

บ้าง ย่อมพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นบ้าง ความเสื่อมสิ้นไปบ้าง ทั้งเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมสิ้นไปบ้าง เป็นธรรมดา ที่จิต เธอมีความระลึกว่าจิตมีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็สักแต่ว่ารู้สักแต่ว่าเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอย่อมไม่ติด ไม่ยึดถืออะไรในโลก

นี้เป็นการพิจารณาจิตที่จิตโดยย่อ

พิจารณาธรรม คือ ๑. พิจารณาธรรมที่กั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ ได้แก่ นิวรณธรรม เรียก นิวรณบัพพะ

๒. พิจารณาขันธ์ ๕ เรียก ขันธบัพพะ

๓. พิจารณาอายตนะภายในมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รวมเป็น ๖ เรียกอายตนบัพพะ

๔. พิจารณาโพชฌงค์ คือ องคธรรมเป็นเหตุสำหรับให้รู้มี๗ มีสติเป็นต้น เรียกโพชฌงคบัพพะ

๕. พิจารณาอริยสัจ ๔ เรียก อริยสัจจบัพพะ

จะกล่าวรายละเอียดเฉพาะขันธบัพพะ พอเป็นตัวอย่างดังนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับไปแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่ธรรมภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นความเกิดบ้าง ความเสื่อมสิ้นบ้าง ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมสิ้นบ้าง เป็นธรรมดา ที่ธรรม เธอมีความระลึกว่า ธรรมมีอยู่ (ความระลึกนั้น) ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารู้ สักแต่ว่าเป็นที่อาศัยระลึกเท่านั้น เธอย่อมไม่ติด ย่อมไม่ยึดถืออะไรในโลก

นี้เป็นการพิจารณาธรรมที่ธรรมโดยย่อ

ข้อความดังกล่าวมานี้ เป็นใจความย่อในมหาสติปัฏฐานสูตร ถ้าต้องการทราบความพิสดาร ขอให้ดูจากมหาสติปัฏฐานสูตรที่มีใจความเต็ม และถ้าต้องการทราบความพิสดารยิ่งขึ้นไปอีก ก็ขอให้ดูในอภิธรรมอันว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งอาจเปรียบได้ดังนี้ ถ้าจะดูเรื่องกายให้ดูเรื่องรูป ถ้าจะดูเรื่องเวทนาให้ดูเรื่องเจตสิก ถ้าจะดูเรื่องจิตให้ดูเรื่องจิต ถ้าจะดูเรื่องธรรมให้ดูเรื่องนิพพาน

ผลแห่งการบำเพ็ญสมณธรรมอย่างเต็มที่ ตามหลักมหาสติปัฏฐานนี้ พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่าสามารถทำให้บรรลุอริยมรรคอริยผลได้อย่างเร็ว ๗ วัน อย่างกลาง ๗ เดือน อย่างช้าไม่เกิน ๗ ปี แน่นอน

สามัญญลักษณะ หรือ ไตรลักษณะ

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง...เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (*ขา, ขุ.*)

ถ้าบุคคลผู้มุ่งปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ เห็นว่าการพิจารณาปฏิบัติตามหลักแห่งมหาสติปัฏฐานนั้นพิสดารเกินไป จะพิจารณาตามหลักแห่งสามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปในสิ่งทั้งหลายหรือ

ลักษณะทั้งสามของสิ่งทั้งหลาย อันได้แก่อนิจจ คือไม่เที่ยง ทุกข คือทนอยู่ไม่ได้ อนัตตา คือเป็นอนัตตาก็ได้ สิ่งทั้งหลายย่อมตกอยู่ในสภาพ คือภาวะที่แท้จริงอย่างนี้

สังขารคือสภาพที่ธรรมดาแต่งขึ้น หรือสร้างขึ้น หรือสิ่งที่เกิดโดยการรวมของสิ่งต่าง ๆ จะเป็นสิ่งที่มีชีวิต เช่นคนและสิ่งที่ไร้ชีวิต เช่นบ้านเรือน แม้สังขาร คือความคิดนึกสร้างอารมณ์ต่าง ๆ ในขันธ์ ๕ ก็รวมอยู่ในความหมายว่าสังขารในที่นี้ด้วย

ธรรมในที่นี้หมายถึงสังขารและวิสังขาร คือ พระนิพพาน สังขารนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระนิพพานนั้นเที่ยง เป็นสุข แต่เป็นอนัตตา ดังนั้นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์นั้น จึงทรงใช้คำว่าสังขาร พอถึงเรื่องอนัตตา จึงทรงใช้เป็นธรรมทั้งหลายแทนแทนที่จะใช้คำว่าสังขารและวิสังขารคือพระนิพพานซึ่งยาวมากไป

ก็สังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อาศัยเหตุเกิดขึ้น มีความสิ้น มีความเสื่อม มีความจาง มีความดับไปเป็นธรรมดา และถ้าจะกล่าวถึงเรื่องสังขารทั่วไป ย่อมจะพิสดารมาก ดังนั้นในที่นี้จะกล่าวเฉพาะสังขารร่างกายของคน อันประกอบด้วยขันธ์ ๕ มีรูป เวทนาเป็นต้น

การใช้ปัญญาพิจารณาสังขารร่างกาย โดยพิจารณาอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะ จะจำมากล่าวโดยย่อ

การพิจารณาสังขารร่างกายโดยอนิจจลักษณะ ดังนี้

อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตวา นิรุชฺฌนฺติ...

สังขารร่างกายทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดและเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา เกิด ๆ แล้วก็ดับ (*มหา. ที.*)

สังขารร่างกาย มีเกิดในเบื้องต้น แปรไปในท่ามกลางและดับไปในที่สุด มีแล้ว ๆ ก็ไม่มีไม่เที่ยงแท้แน่นอน เพราะจะต้องทรุดโทรมด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย เพราะต้องเปลี่ยนไปด้วยความแก่ เจ็บ ตายและโลกธรรม เพราะต้องเสื่อมโทรมด้วยต้องทำงานการด้วยความบากบั่น เพราะไม่ยั่งยืนด้วยไม่มีความมั่นคงแน่นอนและมีแต่จะตกไปสู่ความเสื่อมโทรมเป็นนิจ เพราะต้องแปรปรวนเป็นธรรมดาด้วยแปรเปลี่ยนไปเพราะอำนาจชรา พยาธิ มรณะ เพราะ หาความ คงทน มิได้ ด้วยเป็น สิ่ง เสียง่าย ทุพพล ถูก ทำลาย ง่าย เพราะไม่มีเที่ยงด้วยไร้ความมีเที่ยง เพราะมีเหตุปัจจัยสร้างสรรค์ด้วยเกิดจากเหตุปัจจัยคือกิเลส กรรม และผลกรรม เพราะต้องมีเกิด มีแก่ มีเจ็บ มีตายเป็นธรรมดา เป็นต้น สังขารร่างกายไม่เที่ยงแท้แน่นอนอย่างนี้ (วิ .ม.) นี้เป็นการพิจารณาสังขารร่างกายโดยอนิจจลักษณะโดยย่อ

การพิจารณาสังขารร่างกายโดยทุกขลักษณะนั้น ดังนี้

สังขารร่างกายเป็นทุกข์ เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ด้วยถูกความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเบียดเบียน ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ทั้งเป็นดุจเป็นโรคเป็นนิจ ด้วยต้องเยียวยาบำบัดด้วยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ และยาร่ำไป ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งพยาธิความเจ็บไข้ ทั้งเป็นดุจเป็นผีโดยมีความเจ็บปวดด้วยความทุกข์ เป็นที่หลั่งไหลแห่งสิ่งที่น่าเกลียดคือกิเลส มีอาการบวม แก่และแตกด้วยความแก่ เจ็บ และตาย ทั้งเป็นดุจต้องศรด้วยให้เกิดความเจ็บปวดความเสียดแทงภายใน ทั้งต้องคับแค้นด้วยนำมาซึ่งความคับแค้น ทั้งเป็นที่ตั้งแห่งความยุ่งยากทั้งแก้หายยากต้องลำบากด้วยเป็นที่เกิด แห่งความเจ็บไข้ไม่ให้เกิด ความคล่องตัวในการทำอะไร ๆ ทั้งเป็นดุจจัญไรด้วยนำมาซึ่งความเสียหาย ทั้งเป็น

อุบัทวะด้วยนำมาซึ่งอันตรายนานาชนิด และเป็นที่เกิดแห่งอุปัทวะ ทั้งเป็นภัยอันน่ากลัวด้วยเป็นที่เกิดแห่งภัยทั้งปวง ทั้งเป็นปฏิปักษ์ต่อความเบาใจด้วยทำให้เกิดความหนักใจ ทั้งเป็นอุปสรรคด้วยพัวพันอยู่กับความขัดข้อง เกี่ยวข้องอยู่กับสิ่งไม่ดี ห้ามไม่ได้ ทั้งเป็นสิ่งที่ต้านทานไม่ได้ด้วยต่อต้านความแก่ ความเจ็บ ความตายโดยไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บเลย ไม่ให้ตายไม่ได้ ทั้งเป็นสิ่งที่หลบซ่อนไม่ได้ด้วยหลบหรือเลี่ยงความแก่ ความเจ็บ ความตายไม่ได้ ทั้งเป็นที่เกิดแห่งอาสวะ ทั้งเป็นเหยื่อของมารคือ มัจจุมาร และกิเลสมาร ตอนต้นมีเกิด และมีแก่มีเจ็บในตอนกลาง แล้วมีตายเป็นที่สุดของชีวิตร่างกาย อย่างนี้เป็นต้น (วิ. ม.) นี้เป็นการพิจารณาสังขารร่างกายโดยทุกขลักษณะโดยย่อ

การพิจารณาสังขารร่างกายโดยอนัตตลักษณะนั้น ดังนี้

สังขารร่างกายทั้งหลายเป็นอนัตตา เพราะหาคำว่าตัวตนไม่ได้เมื่อแยกออกเป็นส่วน ๆ เช่น เป็นมือ เท้าเป็นต้น เป็นดุจคนอื่นโดยไม่อยู่ในอำนาจ และไม่เชื่อฟัง เป็นดุจของยืมเขามาใช้ เป็นสิ่งว่างเปล่าจากตัวตน จากอัตภาพที่ยั่งยืน จากความงาม จากความมีความสุข จากการบังคับได้สั่งได้ ไม่มีผู้เป็นเจ้าของและผู้อยู่ที่แท้จริง ดังนี้เป็นต้น (วิ. ม.) การพิจารณาอย่างนี้เป็นการพิจารณาสังขาร-ร่างกายโดยอนัตตลักษณะโดยย่อ

เมื่อพิจารณาอย่างนี้ให้มากจนลึกซึ้งเห็นชัด รู้ชัด (ไม่ใช่รู้ด้วยความจำ) ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายในสังขารร่างกายย่อมคลายความพอใจในสังขารร่างกายนี้ ใคร่จะพ้นจากภาวะที่เป็นอยู่มีอยู่ในสังขารร่างกายนี้ เพราะคลายความติดความยึดความพอใจ จึงถึงวิมุติ คือความหลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ อันเป็นอกุศล

มูลคือต้นตอแห่งชั่ว และเป็นเหตุให้ยึดถือว่า นั่นคือเรา เราคือนั่น นั่นเป็นของเรา นั้นคือเขา นั่นเป็นของเขา อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์และเป็นเหตุให้เกิดใหม่อีก เมื่อจิตหลุดพ้นก็เป็นอันสิ้นชาติ สิ้นภพในกาลต่อไป การเกิดในชาตินี้เป็นครั้งที่สุดแล้ว ดังพระบาลีในอนัตตลักขณสูตร ในมหาวรรคว่า

นินฺพินฺทํ วิรชฺชติ วิราคา วิมุจฺจติ วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมีติ ญาณํ โหติ ขีณา ชาติ

แปลว่า เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายความคิด ความยึด ความพอใจ เพราะคลายความติด ความยึด ความพอใจ จิตย่อมพ้น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่า จิตพ้นแล้วสิ้นชาติ (ความเกิด) แล้ว

และในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในมหาวรรคว่า **อกุปฺปา เม วิมุตฺติ อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว**

แปลว่า เกิดความรู้ความเห็นเองว่าความหลุดพ้นของเราไม่เปลี่ยนแปลง การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดใหม่ภพใหม่อีกแล้ว

คนย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา สมดังพระพุทธพจน์ว่าปญฺญาย ปริสุชฺฌติ แปลว่า คนบริสุทธิ์ด้วยปัญญา (*ส. สัง.*)

เมื่อบริสุทธิ์จากกิเลส พ้นจากกิเลส ดับกิเลสได้หมด การดับนั้นคือพระนิพพาน บุคคลผู้ดับกิเลสได้หมด ก็เป็นพระอรหันต์

สรุปแล้วการที่ใจหลุดพ้นจากกิเลสได้ ใจต้องคลายความคิด ความยึด ความพอใจในสังขารร่างกายก่อน ใจจะเป็นอย่างนั้นได้ ใจก็ต้องเบื่อหน่ายในสังขารร่างกายก่อน การที่ใจจะเบื่อหน่ายได้ ก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาความจริงของสังขารร่างกาย ด้วยวิธีดังกล่าวแล้ว

มีบางท่านอาจนึกว่า ส่วนดี ๆ ของสังขารร่างกายก็มี ไฉนจึงต้องพิจารณาอย่างนั้น เป็นการมองทางแง่ร้าย เรื่องนี้ขอตอบว่าก็เพื่อให้ใจเกิดเบื่อหน่าย แล้วจะได้คลายความติด เพื่อผลคือความหลุดพ้นจากกิเลส ถ้าใครไม่ต้องการให้ใจเกิดเบื่อหน่าย ไม่ต้องการพ้นกิเลส ต้องการเป็นทาสของกิเลส ก็ไม่ต้องพิจารณาอย่างนั้น นึกแต่ส่วนดี ๆ ก็แล้วกัน ทั้งนี้แล้วแต่ผลที่ต้องการ

พระนิพพาน

เรื่องพระนิพพานนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

แปลว่า พระนิพพานเป็นบรมสุข (*ธ. ขุ.*)

สุขอันเกิดจากพระนิพพานมิใช่สุขเกิดจากเวทนา (สุขเวทนา) อย่างในขันธ์ ๕ แต่เกิดจากความไร้เวทนา เรื่องนี้ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกับท่านพระอุทายี ดังมีเรื่องในนวกนิบาต อังคุตตรนิกาย ความไทยว่า

พระสารีบุตร แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระนิพพานเป็นสุข พระอุทายีได้ฟังจึงแย้งว่าสุขจะมีอย่างไรในพระนิพพาน เพราะพระนิพพานไม่มีเวทนา คือ ความรู้สึกในอารมณ์ พระสารีบุตรจึงตอบว่า ความสุขที่ไม่มีเวทนานั้นแลเป็นตัวสุขแท้จริง สุขมีเวทนานั้นไม่ใช่สุขแท้จริง เพราะไม่เที่ยง (ดังนั้นจึงไม่ต้องเป็นห่วงว่า เมื่อพระอรหันต์ปรินิพพานแล้ว จิตดับไปด้วยแล้ว จะเอาอะไรไปเสวยนิพพานสุข)

พระนิพพานเป็นภาวะที่บริสุทธิ์ที่สุด สมบูรณ์ที่สุดแห่งใจ เป็นภาวะที่ปราศจากกิเลส จึงปราศจากความเห็นแก่ตัวอย่างสิ้นเชิง

เมื่อไม่เห็นแก่ตัว ก็ไม่มีความต้องการอะไรเพื่อตนเอง ไม่มีริษยาใคร เป็นสภาพที่ไม่มีการยึดถือตัวเอง มีแต่ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เห็นใจผู้อื่น คนที่ถึงพระนิพพานย่อมยอมรับความจริงของชีวิต เช่น ความตาย เป็นต้น โดยไม่สะดุ้งหวาดกลัว มีความสงบทางใจอย่างสมบูรณ์ที่สุด และสุขอื่นนั้นจะยิ่งกว่าความสงบไม่มี (ธ. ขุ.) การอยู่ของผู้ที่ถึงพระนิพพานนั้นย่อมอยู่อย่างสงบ ไม่เห็นแก่ตัวแต่ไม่ใช่อยู่อย่างเกียจคร้าน และความไม่เห็นแก่ตัวนั้นจะเป็นพลังส่งให้ทำงานเพื่อผู้อื่นด้วยความปรารถนาดีต่อเขา โดยมิได้หวังลาภยศชื่อเสียง เพื่อตัวเองหรือพวกตัวเลย คนมีกิเลสย่อมทำอะไรเพื่อหวังลาภยศสรรเสริญชื่อเสียงเพื่อตนเองหรือเพื่อพวกตน แต่คนไร้กิเลสไม่เป็นอย่างนั้น ดังนั้นคนชนิดนี้ จึงเป็นผู้เสียสละเพื่อผู้อื่นที่สมบูรณ์ที่สุด

การถึงความสำเร็จเร็วหรือช้า การปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาดังกล่าวมานี้ เป็นการกล่าวตามลำดับแห่งการปฏิบัติตามปกติของผู้ปฏิบัติ มิได้หมายถึงบางท่านที่ฟังพระธรรมเทศนาจบ แล้วได้อริยมรรคอริยผลสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดาบันจนพระอรหันต์ พระอริยเจ้าเหล่านี้เป็นบุคคลพิเศษ ได้สร้างเหตุ คือ วาสนาบารมีแต่ปางก่อน เอาไว้มาก จึงได้สำเร็จเร็ว เปรียบเหมือนคนเดินทางมาถึงประตูเมืองแล้ว พอมีคนเปิดประตูให้ก็เข้าไปได้เลย ไม่เหมือนผู้อื่น ซึ่งเปรียบเหมือนคนกำลังเดินทางมาโดยลำดับ จนกว่าจะถึงประตูเมือง

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า พระนิพพานยอดเยี่ยม (ธ.ขุ.)

นี้เป็นคำอธิบายโดยสังเขปแห่งทางพระนิพพาน

ทางแห่งพระนิพพานดังกล่าวนี้ เป็นเพียงนัยหนึ่งในหลายนัยที่มีปรากฏในหนังสือต่าง ๆ แต่เมื่อกล่าวโดยหลักการแล้วก็มีทางเดียว คือ ศีล สมาธิ ปัญญา (การพิจารณาตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานและสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณะ ดังกล่าวแล้วนั้นเป็นเรื่องของปัญญา) ส่วนรายละเอียด ใครจะเห็นใครจะรู้อย่างไรนั้นอาจเหมือนหรืออาจแตกต่างกันไปบ้าง ทั้งนี้แล้วแต่วาสนาบารมีของผู้ปฏิบัตินั้น (เรื่องทางพระนิพพานนี้มีหนังสือวิสุทธิมรรค สมถ – วิปัสสนากัมมัฏฐาน มหาสติปัฏฐาน ธรรมวิจารณ์และหนังสืออื่นอีกมากที่น่าสนใจที่แสดงเรื่องนี้) แต่จุดรวมหรือรู้หลักก็อยู่ที่รู้นิพพานหรือวิมุตติอย่างเดียวกัน

กถมฺภูตสฺส รนฺตินฺทิวฺ วีติปตนฺติ
วันคืนล่วงไปทุกวัน บัดนี้เราทำอะไรอยู่ *(สัต. อัง.)*

พุทธภาษิต

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่าธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นหลักปฏิบัติเป็นอย่าง ๆ ก็มีดังที่กล่าวมาแล้ว และที่เป็นภาษิตก็มี ดังที่จะนำมากล่าวโดยสังเขปต่อไปนี้

ยํ เว เสวติ ตาทิโส
คบคนเช่นใดก็เป็นเช่นนั้น *ว.ว.*

ทุกฺโข พาเลหิ สงฺคโม
คบกับคนเลว นำทุกข์มาให้ *ขา.ขุ.*

ธีโร จ สุขสำวาโส
อยู่ร่วมกับคนดี นำสุขมาให้ *ธ.ขุ.*

นาสฺมเส อลิกวาทิเน

ไม่ควรไว้ใจคนพูดพล่อย ๆ *ขา.ขุ.*

วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ

เพราะความไว้วางใจ ภัยจึงตามมา *ขา.ขุ.*

อติจิรํ นิวาเสน ปิโย ภวติ อปฺปิโย

เพราะอยู่ด้วยกันนานเกินไป คนที่รักก็มักหน่าย *ขา.ขุ.*

มิตฺตทุพฺภิ หิ ปาปโก

ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวจริง ๆ *ขา.ขุ.*

ปาปมิตฺโต ปาปสโข ปาปอาจารโคจโร

ผู้มีมิตรมีเพื่อนเลว ย่อมมีความประพฤติและที่เที่ยวเลวไปด้วย *ปาฏิ.ที.*

ภริยา ปรมา สขา

ภรรยาเป็นยอดมิตร *ส.สัง.*

ภตฺตา ปณฺฑาณมิตฺถิยา

สามีเป็นสง่าของภรรยา *ส.สัง.*

โย จ ปุตฺตานมสฺสโว

บุตรผู้ว่าง่ายย่อมประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย *ส.สัง.*

อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํ

สตรีเป็นของดีที่สุดกว่าสมบัติทางโลกทั้งหลาย *ส.สัง.*

อิตฺถี มลํ พฺรหฺมจริยสฺส

สตรีเป็นมลทินของผู้ถือพรหมจรรย์ *ส.สัง.*

พาโล อปริณายิโก

คนโง่ไม่ควรเป็นหัวหน้า *ขา.ขุ.*

อุชฺฌตฺติพลา พาลา
คนเลวย่อมคอยจ้องจับผิดผู้อื่น *อัฏ.อัง.*

โย พาโล มญฺญติ พาลฺยํ ปณฺฑิโต วาปี เตนโส
คนโง่ยอมรับว่าตัวโง่จะเป็นผู้ฉลาดเพราะความรู้ตัวนั้น *ธ.ขุ.*

โย พาโล ปณฺฑิตมานี ส เว พาโลติ วุจฺจติ
คนโง่เข้าใจว่าตนฉลาด ท่านเรียกคนนั้นว่าคนโง่แท้ *ธ.ขุ.*

สุวิชาโน ภวํ โหติ ทุวิชาโน ปราภโว
ผู้มีวิชาดีมีความเจริญ ผู้มีวิชาเลวมีความเสื่อม *สุ.ขุ.*

ธมฺมกาโม ภวํ โหติ ธมฺมเทสฺสี ปราภโว
ผู้ชอบธรรมเป็นคนเจริญ คนชังธรรมเป็นคนเสื่อม *สุ.ขุ.*

ยถาวาที ตถาการี
คนดีพูดอย่างใด ทำอย่างนั้น *สุ.ขุ.*

ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ
ในหมู่คน คนที่ฝึกตนเองดีแล้ว ดีที่สุด *ธ.ขุ.*

อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ
ตนแล เป็นที่พึ่งของตน *ธ.ขุ.*

นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ
ความรักอื่น เสมอด้วยรักตนไม่มี *ธ.ขุ.*

อตฺตนาว กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ
ตนทำชั่วเอง ก็ย่อมหม่นหมองเอง *ธ.ขุ.*

อตฺตานญฺเจ ตถา กยิรา ยถญฺญมนุสาสติ
ถ้าสอนคนอื่นอย่างใด ตนก็ควรทำอย่างนั้น *ธ.ขุ.*

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํเส ตมตฺตนา
พึงเตือนตนเอง พึงพิจารณาตนเอง *ธ.ขุ.*

อตฺตานญฺจ น มาเตสิ

ไม่ควรฆ่าตนเองเลย *ขา.ขุ.*

อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย

ไม่ควรลืมตัว *ขา.ขุ.*

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

ความประมาทเป็นทางของความตาย *ธ.ขุ.*

สุกรํ สาธุนา สาธุ สาธุ ปาเปน ทุกฺกรํ

ความดีคนดีทำง่าย แต่คนชั่วทำได้ยาก *อุ.ขุ.*

สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ

ความชั่วและไร้ประโยชน์แก่ตน เป็นของทำง่าย *ธ.ขุ.*

ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรํ

การใดมีประโยชน์ด้วย ดีด้วย การนั้นทำยากนัก *ธ.ขุ.*

นิสมฺม กรณํ เสยฺโย

ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำดีกว่า *ว.ว.*

กาลานุรูปํ ว ธุรํ นิยุญฺเช

พึงทำธุระการงานให้เหมาะแก่กาลเวลา *ว.ว.*

กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย

กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทรามบ้าง ดีบ้าง *อุ.ม.*

กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ

ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว *ขา.ขุ.*

กมฺมุนา วตฺตตี โลโก

สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (การกระทำ) *สุ.ขุ.*

กาเมหิ โลกมฺหิ น อตฺถิ ติตฺติ

ความอิ่มความพอด้วยกามไม่มีเลยในโลก *เถร.ขุ.*

อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ
ความอยากย่อมเสือกไสนรชน (ให้ไปทำนั่นทำนี่) *ขา.ขุ.*

อนตฺถชนโน โกโธ โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน
ความโกรธก่อให้เกิดความพินาศ ทำใจให้ปั่นป่วน *สัต.อัง.*

หนฺติ กุทฺโธ สมาตรํ
คนโกรธ ย่อมฆ่าแม่ตัวได้ *สัต.อัง.*

มา โกธสฺส วสํ คมิ
อย่าลุอำนาจความโกรธ *ขา.ขุ.*

โกธํ หตฺวา สุขํ เสติ
ฆ่าความโกรธได้ ย่อมอยู่เป็นสุข *ส.สัง.*

ขนฺติ สาหสวารณา
ขันติย่อมห้ามความผลุนผลันได้ *ว.ว.*

ขนฺติ หิตสุขาวหา
ขันตินำมาซึ่งประโยชน์สุข *ส.ม.*

ขนฺติ ธีรสฺสลงฺกาโร
ขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ *ส.ม.*

จิตฺเตน นียติ โลโก
ชาวโลกถูกใจนำไป *ส.ส.*

วิหญฺญติ จิตฺตานุวตฺตี
ผู้ทำตามใจชอบ ย่อมลำบาก *ขา.ขุ.*

จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ
ใจที่ควบคุมดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ *ธ.ขุ.*

จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา
เมื่อใจเศร้าหมอง (เมื่อตาย) หวังไปทุคติแน่ *ม.ม.*

จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา
เมื่อใจผ่องใส (เมื่อตาย) หวังไปสุคติแน่ *มู.ม.*

ชยํ เวรํ ปสวติ ทุกฺขํ เสติ ปราชิโต
ผู้ชนะย่อมก่อเวร (แก่ผู้แพ้) ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ *ธ.ขุ.*

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ
การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง *ธ.ขุ.*

สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ
รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง *ธ.ขุ.*

สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ
ความพอใจธรรม ย่อมชนะความพอใจทั้งปวง *ธ.ขุ.*

อกฺโกเธน ชิเน โกธํ
พึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธตอบ *ธ.ขุ.*

อสาธุ สาธุนา ชิเน
พึงชนะคนเลวด้วยความดี *ธ.ขุ.*

ชิเน กทริยํ ทาเนน
พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ *ธ.ขุ.*

สจฺเจนาลิกวาทินํ
พึงชนะคนพูดเหลาะแหละด้วยพูดจริง *ธ.ขุ.*

น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ อวชียฺยติ
ความชนะที่กลับแพ้ได้ ไม่ดี *ขา.ขุ.*

ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ นาวชียฺยติ
ความชนะที่ไม่กลับแพ้นั่นแหละดี *ขา.ขุ.*

อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย
ชนะตนเองนั่นแล ประเสริฐ *ธ.ขุ.*

ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ
ความสิ้นตัณหาคือความอยาก ชนะทุกข์ทั้งปวง *ธ.ขุ.*

ททํ มิตานิ คนฺถติ
ผู้ให้ย่อมผูกไมตรีจิต *ส.สัง.*

สุขสฺส ทาตา เมธาวี สุขํ โส อธิคจฺฉติ
ปราชญ์ให้ความสุข (แก่ผู้อื่น) ตนเองนั้นก็ได้รับความสุข
ปญ.อัง.

ทุราวาสา มรา ทุกฺขา
การครองเรือนที่จัดไม่ดีย่อมนำทุกข์มาให้ *ธ.ขุ.*

ทฬิทฺทิยํ ทุกฺขํ โลเก
ความจนเป็นทุกข์ในโลก *ฉัก.อัง.*

อิณาทานํ ทุกฺขํ โลเก
การเป็นลูกหนี้เป็นทุกข์ในโลก *ฉัก.อัง.*

สนาถา วิหรถ มา อนาถา
พวกเธอจงอยู่โดยมีที่พึ่ง อย่าอยู่โดยไร้ที่พึ่งเลย *ทสก.อัง.*

ทุกฺขํ อนาโถ วิหรติ
คนไม่มีที่พึ่ง อยู่ยาก เป็นทุกข์ *ทสก.อัง.*

สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา
สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง *ธ.ขุ.*

อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ ทุกฺขา
ทุกข์ย่อมไม่ตกไปถึงผู้สิ้นกังวล (ในสังขาร) *ธ.ขุ.*

สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ
พระสัทธรรม (ทันสมัยเสมอ) ไม่เก่า *ธ.ขุ.*

ธมฺมจารี สุขํ เสติ

คนประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข *ธ.ขุ.*

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม *ธ.ขุ.*

อาโรคฺยา ปรมา ลาภา

ความไร้โรคเป็นบรมลาภ *ธ.ขุ.*

สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ

ความสันโดษคือรู้จักพอ เป็นบรมทรัพย์ *ธ.ขุ.*

ชิคจฺฉา ปรมา โรคา

ความหิวเป็นโรคร้าย *ธ.ขุ.*

วิสฺสาสา ปรมา ญาตี

ความคุ้นเคยเป็นญาติสนิท *ธ.ขุ.*

กาโล มสติ ภูตานิ สพฺพาเนว สหตฺตนา

กาลเวลาย่อมกินสัตว์ทั้งหมดพร้อมทั้งตัวกาลเวลาเอง *ชา.ขุ.*

ขโณ โว มา อุปจฺจคา

ท่านทั้งหลายอย่าปล่อยขณะเวลาให้ล่วงไปเปล่าเลย *ธ.ขุ.*

อติวิสฺสฏฺฐกมฺมนฺเต อตฺถา อจฺเจนฺติ มานเว

ผลประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนหนุ่มสาว ผู้ทอดทิ้งการงาน *ปาฏิ.ที.*

นกฺขตฺตํ ปาฏิมาเนนฺตํ อตฺโถ พาลํ อุปจฺจคา

ผลประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่ผู้มัวถือฤกษ์อยู่ *ชา.ขุ.*

อตฺโถ อตฺถสฺส นกฺขตฺตํ กึ กริสฺสนฺติ ตารกา

ผลประโยชน์เป็นฤกษ์ของผลประโยชน์เอง ดวงดาวจักทำอะไรได้ *ชา.ขุ.*

วโส อิสฺสริยํ โลเก
อำนาจเป็นใหญ่ในโลก *ส.สัง.*

สาธุ โข สิปฺปกํ นาม อปิ ยาทิสกีทิสํ
ชื่อว่าศิลปะแล้ว แม้อย่างเดียวก็ใช้ได้ *ขา.ขุ.*

มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ
ความรู้จักพอดี ให้สำเร็จประโยชน์เสมอ *ว.ว.*

โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา
เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก *ว.ว.*

อรติ โลกนาสิกา
ความริษยาทำให้โลกฉิบหาย *ว.ว.*

สพฺพญฺเจ ปฐวี ทชฺชา นากตญฺญุมภิราธเย
ถึงให้แผ่นดินทั้งหมดก็ทำให้คนอกตัญญูพอใจไม่ได้ *ขา.ขุ.*

สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ
สักการะ ย่อมฆ่าคนชั่ว *ส.สัง.*

นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญุกตเวทิตา
ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี *ส.ส.*

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร
พ่อแม่ท่านว่าเป็นพระพรหมเป็นบุพพาจารย์ของลูก *อิติ.ขุ.*

สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ
โทษคนอื่นเห็นง่าย โทษของตนเองเห็นยาก *ธ.ขุ.*

นตฺถิ โลเก อนินฺทิโต
ผู้ที่ไม่เคยถูกว่าถูกนินทาเลยไม่มีในโลก *ธ.ขุ.*

นตฺถิ โลเก รโห นาม
ชื่อว่าความลับไม่มีในโลก *ขา.ขุ.*

อสชฺฌายมลา มนฺตา
ความรู้มีการไม่ทบทวน เป็นมลทิน *ธ.ขุ.*

อนุฏฺฐานมลา ฆรา
บ้านเรือนมีการไม่หมั่นเช็ดถู เป็นมลทิน *ธ.ขุ.*

มลํ วณฺณสฺส โกสชฺชํ
ผิวพรรณมีความเกียจคร้านชำระเป็นมลทิน *ธ.ขุ.*

ปมาโท รกฺขโต มลํ
ผู้รักษามีความเลินเล่อเป็นมลทิน *ธ.ขุ.*

มลิตฺถิยา ทุจฺจริตํ
ความประพฤตินอกใจผัว เป็นมลทินของหญิง *ธ.ขุ.*

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ
ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตัว *ธ.ขุ.*

นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย
คนหนึ่งจะให้อีกคนหนึ่งบริสุทธิ์แทนกันไม่ได้ *ธ.ขุ.*

อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ
ในคราวคับขัน ย่อมต้องการคนกล้า *ขา.ขุ.*

มนฺตีสุ อกุตูหลํ
ในการปรึกษาย่อมต้องการคนไม่พูดพล่าม *ขา.ขุ.*

อาปทาสุ ถาโม เวทิตพฺโพ
พึงรู้ความสามารถในคราวมีอันตราย *อุ.ขุ.*

สมฺมุขา ยาทิสํ จิณฺณํ ปรมฺมุขาปี ตาทิสํ
ต่อหน้าประพฤติเช่นใด ลับหลังก็ประพฤติเช่นนั้น *ส.สัง.*

เยสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต
สภาใดไม่มีสัตบุรุษ สภานั้นไม่ชื่อว่าสภา *ขา.ขุ.*

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ
ร่างกายของคนย่อมย่อยยับได้ แต่ชื่อเสียงและสกุลยังอยู่ *ส.สัง.*

อปฺปตฺโต โน จ ลุลฺลเป
ยังไม่ได้ ไม่ควรพูดอวด *ส.สัง.*

นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา
แสงสว่างเสมอด้วยปัญญา ไม่มี *ส.สัง.*

ปญฺญา ว ธเนน เสยฺโย
ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์สิน *ม.ม.*

ปญฺญาย มลฺลํ อลโส น วินฺทติ
คนเกียจคร้านย่อมไม่พบทางปัญญา *ธ.ขุ.*

สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญ
ผู้เป็นย่อมได้ปัญญา *สุ.ขุ.*

สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพา
ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา *อุ.ขุ.*

ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย
ความสะสมความชั่วนำทุกข์มาให้ *ธ.ขุ.*

ปาปานํ อกรณ สุขํ
การไม่ทำความชั่ว นำสุขมาให้ *ธ.ขุ.*

ปาปานิ กมฺมานิ กโรนฺติ โมหา
คนทำความชั่วเพราะความโง่เง่า *ขา.ขุ*

นตฺถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน
คนมักพูดปดที่จะไม่ทำความชั่วอื่นนั้น ไม่มี *ธ.ขุ.*

น มาสเหตูปี กเรยฺย ปาปํ

ไม่ควรทำความชั่ว เพราะเห็นแก่กิน *ขา.ขุ.*

วนฺทโก ปฏิวนฺทนํ

ไห้ว้เขา ก็ย่อมได้รับไหว้ตอบ *ขา.ขุ.*

คุณวา จาตฺตโน คุณํ

ผู้มีความดี จงรักษาความดีของตนไว้ *ส.สัง.*

ปุญฺญํ โจเรหิ หุหรํ

ความดี อันโจรขโมยไปไม่ได้ *ส.สัง.*

ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมิ ปติฏฐา โหนฺติ ปาณินํ

ความดีเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกได้ถึงปรโลก *ส.สัง.*

น มิยฺยมานสฺส ภวนฺติ ตาณา

เมื่อจะตาย ไม่มีใครช่วยได้ *เถร.ขุ.*

สพฺเพ มจฺจุปรายนา

ทั้งคนมีคนจนหมดล้วนมีความตายรออยู่ข้างหน้า *ขา.ขุ.*

น มิยฺยมานํ ธนมนฺเวติ กิญฺจิ

ทรัพย์สักนิดก็ติดตามคนตายไปไม่ได้ *เถร.ขุ.*

เนกาสี ลภเต สุขํ

กินคนเดียว ไม่ได้ความสุข *ขา.ขุ.*

ฆาตี กยิรา อวิเหฐนํ ปรํ

ควรทำความเจริญ แต่อย่าเบียดเบียนเขา *ขา.ขุ.*

ยาจโก อปฺปิโย โหติ ยาจิ อททมปฺปิโย

ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่พอใจ (ของผู้ถูกขอ) ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้ก็ไม่เป็นที่พอใจ (ของผู้ขอ) *ขา.ขุ.*

น ตำ ยาเจ ยสฺส ปียำ ชิคีเส

ไม่ควรขอสิ่งที่รู้ว่าเป็นของรักของเขา *ขา.ขุ.*

สจฺจำ เว อมตา วาจา

สัจวาจา เป็นอมตะแท้ *เถร.ขุ.*

หทยสฺส สนฺติ วาจา

วาจาบ่งถึงใจ *ขา.ขุ.*

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ มุตฺวา ตปติ ปาปี กำ

พูดดีย่อมให้สำเร็จประโยชน์ พูดเลวทำให้เดือดร้อน *ขา.ขุ.*

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ

คนพ้นทุกข์ได้ เพราะความเพียร *สุ.ขุ.*

ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฐาตา วินฺทเต ธนำ

นักธุรกิจ ขยันทำงานให้เหมาะ ย่อมหาทรัพย์ได้ *สุ.ขุ.*

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปำ

ควรรีบทำความเพียรในวันนี้ *ขา.ขุ.*

วายเมเถว ปุริโส ยาว อตฺถสฺส นิปฺปทา

พึงพยายามไปจนกว่าจะถึงความสำเร็จสิ่งที่ต้องการ *ส.สัง.*

อเวเรน จ สมฺมนฺติ

เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร *ธ.ขุ.*

สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา

สติ จำเป็นในที่ทั้งปวง *ว.ว.*

สามญฺเญ สมโณ ติฏฐเฺ

สมณะพึงตั้งอยู่ในภาวะของสมณะ *ส.ส.*

กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ

การได้เกิดเป็นคน เป็นการยาก *ธ.ขุ.*

กิจฺฉ มจฺจานชีวิตं

การมีชีวิตอยู่ของสัตวโลกก็เป็นการยาก *ธ.ขุ.*

กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท

การเกิดของพระพุทธเจ้า ก็เป็นการยาก *ธ.ขุ.*

กิจฺฉ สทฺธมฺมสฺสวนं

การได้ฟังพระสัทธรรม ก็เป็นการยาก *ธ.ขุ.*

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี

ความสามัคคีของหมู่คณะ ให้เกิดสุข *ธ.ขุ.*

สุขํ ยาว ชรา สีลं

ศีลนำสุขมาให้ ตลอดจนกระทั่งแก่ *ธ.ขุ.*

อพฺยาปชฺฌ สุขํ โลเก

ความไม่เบียดเบียนกัน นำสุขมาให้ในโลก *อุ.ขุ.*

อทสฺสเนน พาลานำ นิจฺจเมว สุขี สิยา

เพราะไม่เห็นคนพาล พึงมีความสุขเป็นนิตย์ทีเดียว *ธ.ขุ.*

สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท

การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า นำสุขมาให้ *ธ.ขุ.*

สุขา สทฺธมฺมเทสนา

การแสดงพระสัทธรรม นำสุขมาให้ *ธ.ขุ.*

สุขํ สุปติ พุทฺโธ จ เยน เมตฺตา สุภาวิตา

ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข *ว.ว.*

สพฺพตฺถ ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานำ

ละเหตุแห่งทุกข์ (กิเลส) ได้ ย่อมเป็นสุขในที่ทั้งปวง *ธ.ขุ.*

เตสำ วูปสโม สุโข

ความสงบแห่งสังขาร เป็นสุข *ขา.ขุ.*

นตฺถิ สนฺติปรं สุขं

สุขยิ่งกว่าความสงบ ไม่มี *ธ.ขุ.*

นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

พระนิพพาน เป็นบรมสุข *ธ.ขุ.*

พุทธภาษิตที่นำมากล่าวนี้ ได้ย่อมาจากหนังสือพุทธศาสน-สุภาษิตเล่มหนึ่ง ซึ่งในหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มนั้นเพียงเล่มเดียวก็บรรจุพุทธภาษิตเอาไว้ ๕๐๐ ข้อแล้ว ธรรมที่ยกมาแสดงในที่นี้ เมื่อสังเกตแล้วจะเห็นว่านำมาจากคัมภีร์อังคุตตรนิกาย *(อัง.)* เป็นส่วนมาก ส่วนพุทธภาษิตนั้นนำมาจากคัมภีร์ขุททกนิกาย *(ขุ.)* เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งทั้งสองนิกายนี้เป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งในพระสูตร ธรรมที่นำมากล่าวนี้เป็นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อเทียบจำนวน ๘๔,๐๐๐ อย่าง ดังกล่าวแล้ว

ขอท่านผู้สนใจจงใช้ปัญญาพิจารณาและค้นคว้าศึกษาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด แล้วจะได้เห็นความมหัศจรรย์ความยิ่งใหญ่ ความลึกซึ้งชวนให้ศึกษาของพระพุทธศาสนา และทำให้เกิดความประหลาดใจอย่างยิ่งในพระบรมอัจฉริยะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าขอถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ พระสงฆ์สาวกของพระองค์ว่าเป็นสรณะ

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม

ขอพระสัทธรรมจงตั้งอยู่ตลอดกาลนาน เทอญ.

นี้เป็นฝ่ายเถรวาท

มหายาน

ในปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนาได้แยกเป็นนิกายใหญ่ ๒ นิกาย เป็นเถรวาท (คือตามแบบเดิมคือแบบที่ทำสังคายนาครั้งแรก) กับมหายาน (ยานใหญ่) นิกายมหายานมีชื่ออื่นอีกคืออาจริยวาท เหตุที่แยกนั้นก็เหมือนศาสนาทั่วไป คือเพราะศีล ได้แก่ความประพฤติ กับทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นไม่ลงกัน ในที่นี้กล่าวเฉพาะมหายาน เพราะเถรวาทได้กล่าวมาแล้ว

ความเหมือนกันระหว่างเถรวาท กับมหายาน

แม้แยกเป็น ๒ แต่ต่างก็แยกเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับนกบินสองปีก ปีกทั้งสองได้ช่วยพยุงลำตัวนกไว้ และแม้จะต่างกันแต่ก็มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ที่สุด คือวิมุตติเหมือนกัน เช่นเดียวกับแม่น้ำ แม้มีหลายสาย แต่ที่สุดก็ไหลลงทะเลเป็นอันเดียวกัน

ความต่างกันระหว่างเถรวาท กับมหายาน

๑. คำว่ามหายานนั้น ฝ่ายนั้นตั้งให้ตนเอง โดยเข้าใจว่าจุดประสงค์ หรือหลักการของฝ่ายตนดีกว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง เลยเรียกฝ่ายหนึ่งว่าหีนยาน คือยานเลวทราม เล็ก ไม่ได้ความ โดยอีกฝ่ายหนึ่งที่ถูกเรียกนั้นไม่ได้ตั้งชื่อฝ่ายตน หรือเรียกฝ่ายหนึ่งว่าอย่างไรอย่างไรก็ตามฝ่ายมหายานนั้นมีชื่อเรียกที่รู้กันในบัดนี้ว่านิกายมหายาน อาจาริยวาท อุตตรนิกาย (นิกายเหนือ) ฝ่ายเถรวาทมีชื่อว่า หีนยาน เถรวาท ทักษิณนิกาย (นิกายใต้) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้มีการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งแรก ที่ประเทศศรีลังกา ทางฝ่ายเถรวาท ได้แจ้งต่อที่ประชุมว่า ต่อไปนี้ขอให้เรียกนิกายนี้ว่าเถรวาท

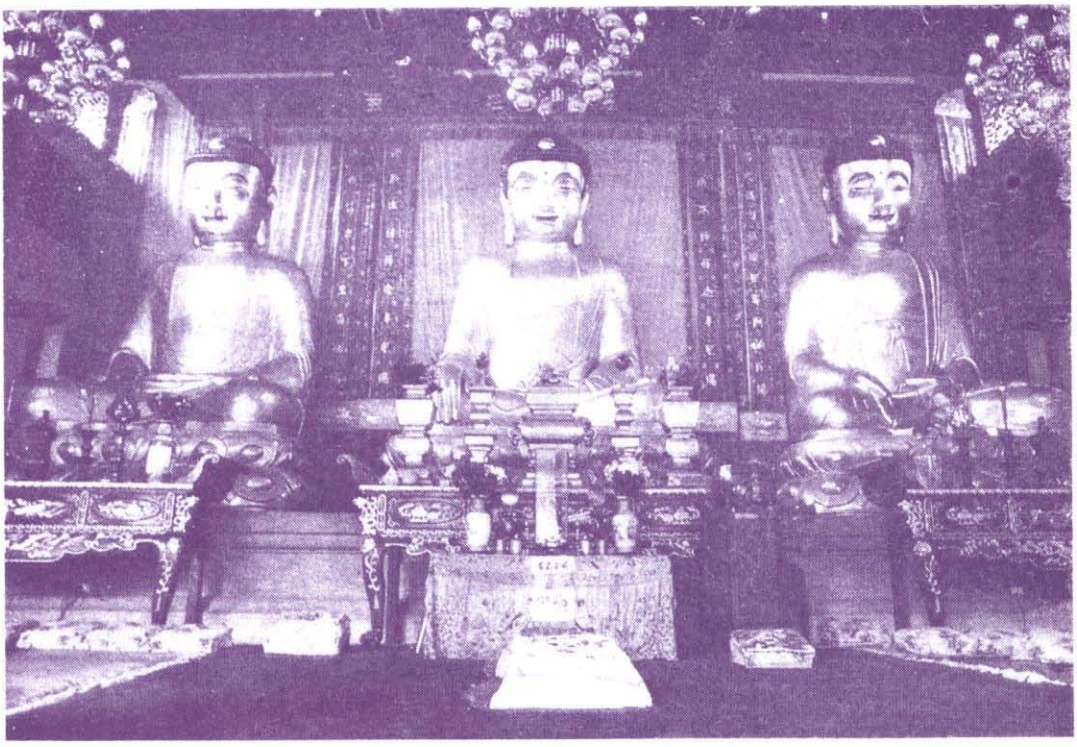

พระมหายาน

พระลคิตพุทธ (พระอภิตาภาพุทธ) พระบีจจุบันพุทธ (พระศากยมุนี)
พระอนาคตพุทธ (พระศรีอริยเมตตรัย)

พระอวโลกิเตศวร

๑๐๑๐ ตา

๑๐๐๘ แขน

๒. คำว่า เถรวาท หมายความว่า ดั้งเดิม คือถือตามธรรมวินัยที่มีการสังคายนาครั้งแรก ไม่เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ส่วนคำว่า อาจาริยวาท หมายความว่า คือตามอาจารย์นิยมเปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งแวดล้อม ความเหมาะสม และความจำเป็น เช่นเครื่องนุ่งห่ม หรืออันตรวาสก และอุตตราสงค์ ฝ่ายมหายานใช้เป็นเสื้อกางเกงเพราะหนาว เครื่องนุ่งห่มจึงควรแนบเนื้อและเข้ากับร่างกาย เช่นของพระจีนเป็นต้น

๓. เถรวาท ถือว่า ช่วยตัวเองก่อนแล้วจึงช่วยคนอื่น คือตนต้องรู้ก่อน มีก่อนจึงจะให้คนอื่นรู้ได้ มีได้ มหายานถือว่า ช่วยผู้อื่นก่อน แล้วจึงช่วยตัวเอง ดังนั้นเถรวาทจึงมุ่งวิมุติ โดยอาศัยอริยสัจ เมื่อตนถึงวิมุติแล้ว จะได้นำหลักการที่ทำให้ถึงวิมุติ คืออริยสัจ ไปสอนผู้อื่นให้รู้ ให้ปฏิบัติตาม เช่นเดียวกับตนจะให้เงินคนอื่น ตนก็ต้องมีเงินในมือก่อน ฝ่ายมหายานมุ่งเมตตาจึงปรารถนาพุทธภูมิ หรือความเป็นพระโพธิสัตว์ โดยอาศัยบารมี ดังนั้นทั้งสองฝ่ายจึงอยู่ในลักษณะที่ว่า ฝ่ายหนึ่งมีแล้ว รู้แล้ว มีเงินอยู่ในมือแล้วจึงสอนจึงให้ผู้อื่นได้ แต่อีกฝ่ายหนึ่ง ยังไม่รู้ ยังไม่มี ยังแสวงหาอยู่ คือยังบำเพ็ญบารมีอยู่ แล้วก็บอกว่าจะช่วยคนอื่นให้พ้นทุกข์ก่อนตน ทั้ง ๆ ที่ตนยังไม่พ้นและยังไม่รู้วิธีพ้น (ดูมหาปณิธานของพระโพธิสัตว์)

๔. มหายาน ถือปริมาณก่อนแล้วจึงค่อยปรับปรุงคุณภาพภายหลัง เถรวาท คือคุณภาพก่อนปริมาณ

๕. พระอรหันต์ของฝ่ายเถรวาทพอปรินิพพานแล้ว ก็ดับหมดไม่กลับมาเกิดใหม่ แต่พระอรหันต์ของฝ่ายมหายาน ถือว่าพระ

อรหันต์ปรินิพพานแล้วยังจะต้องกลับมาเกิดอีกเป็นพระพุทธเจ้า หรือไปเกิดที่พุทธเกษตร มีแดนสุขาวดีเป็นต้น ยังมีอสุจิ ยังมีสงสัย จะเป็นพระอรหันต์ต้องมีอาจารย์บอก พระอรหันต์ของฝ่ายเถรวาร ไม่มีอสุจิ (ไม่มีมาตั้งแต่เป็นพระอนาคามี) ไม่มีสงสัยในพระรัตนตรัย (หมดสงสัยมาตั้งแต่เป็นพระโสดาบันแล้ว) รู้ด้วยตนเองว่า ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว โดยไม่ต้องมีผู้อื่นบอก (ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ผู้รู้รู้ด้วยตัวเอง ดุจคนกินข้าวอิ่มก็รู้เองว่ากินอิ่ม ไม่ต้องมีใครมาบอก)

๖. มหายานเกือบทุกนิกาย ถือว่า จิตเป็นอมต (จิงซิม) บางนิกาย ถือว่า ไม่มีจิต ไม่มีบุญบาป ไม่มีนิพพาน เถรวาทไม่เป็นอย่างนั้น และรับเรื่องสมมติสัจจะ และปรมัตถสัจจะ

๗. เถรวาท ถือว่า พระอรหันต์มีคุณธรรมสูงกว่าพระโพธิสัตว์ เพราะพระอรหันต์หมดกิเลส พระโพธิสัตว์ยังมีกิเลส แต่มหายานถือว่า พระอรหันต์สู้พระโพธิสัตว์ไม่ได้ เพราะมีเมตตาจิตสูงกว่าพระอรหันต์

๘. มหายาน ถือว่า พระพุทธเจ้ามีมากประดุจเม็ดกรวดทราย และมีความเห็นในเรื่องคำสอนเป็นไปต่าง ๆ มากรูป มากแบบ มากความคิด จนต้องมีคัมภีร์ต่าง ๆ (ซึ่งไม่มีในฝ่ายเถร) ออกมารับรองมิฉะนั้นไม่มีฐานรับรอง แต่เถรวาทไม่เป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้ามีจำนวนจำกัด พระไตรปิฎกก็มีจำนวนจำกัด โดยเฉพาะพระสูตร

๙. หลักคำสอนของเราเถรวาทเป็นไปในรูปสัจธรรม และแจ่มแจ้ง แต่มหายานเป็นไปในรูปปรัชญา และไม่ชัด คือต้องใช้ความคิดหนัก ประกอบการพิจารณาด้วยปัญญา

๑๐. เถรวาท พยายามรักษาของเดิมไว้ ไม่นิยมเปลี่ยนแปลง มหายานนิยมเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมแก่กาลเทศและประชาชน เช่นเรื่องวินัยโดยอ้างว่าได้ปฏิบัติตามพระพุทธานุญาตเป็นต้นเพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๑๑. เถรวาท ให้ความสำคัญต่อไตรสิกขาไปตามลำดับทั้งหมด คือ ศีล สมาธิจิต ปัญญา คือต้องเป็นสัมมาศีลก่อน สมาธิจึงจะเป็นสัมมาสมาธิ และเป็นสัมมาปัญญา ตามลำดับ (ดังพุทธภาษิต ในมหานิพพานสูตรว่า สีลปริภาวิโต สมาธิ มหปฺผโล โหติ มหานิสโส เป็นต้น) แต่ฝ่ายมหายานให้ความสำคัญแก่ปัญญาก่อน เมื่อปัญญามีแล้ว ศีล สมาธิ ก็มีไปด้วย

๑๒. เถรวาท แยกนิกาย เพราะวินัย มหายานแยกนิกายเพราะธรรม

๑๓. มหายาน มุ่งโพธิจิต และความเป็นพระโพธิสัตว์ ย้ำเรื่องบารมี ส่วนเถรวาท ย้ำเรื่องอริยสัจ ๔

๑๔. ฝ่ายเถรวาท ตั้งพระพุทธพจน์เป็นหลักแล้วนำเรื่องอื่นเข้าหาหลัก ฝ่ายมหายานตั้งความเห็นของตนเป็นหลัก แล้วนำพระพุทธพจน์เข้าหาหลักนั้น

๑๕. มหายาน เพิ่มพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งดุริยางค์เข้ามาด้วย เป็นธรรมสังคีต เป็นเครื่องชักจูงให้คนเกิดศรัทธา แต่ทางฝ่ายเถรวาทไม่นิยม

๑๖. มหายาน ได้อธิบายพุทธมติอย่างกว้างขวาง ทำให้พระพุทธศาสนาคลายจากสัจจนิยม เป็นอภิปรัชญา และตรรกวิทยา และเพิ่มพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์อีก จนกล่าวว่าพระพุทธเจ้านั้นมีมาก

ตุจเม็ดกรวดทราย เพื่อชักจูงให้คนปรารถนาพุทธภูมิ แล้วแต่งพระสูตรใหม่ ๆ ขึ้นมาอีกเป็นอันมาก เพื่อเป็นฐานรับรองมติที่สร้างขึ้นนั้น อย่างนี้ในเถรวาท ไม่มี

แต่ทั้งสองนิกายนี้ต่างก็มีพระรัตนตรัยเหมือนกัน มีวิมุตติความหลุดพ้นเป็นสาระสำคัญของพระศาสนาเหมือนกัน

การเริ่มแยกของฝ่ายเถรวาท กับฝ่ายมหายาน

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะ เป็นประธาน พร้อมด้วยพระอุบาลี พระอานนท์ เป็นต้น ได้ร่วมกันทำสังคายนา รวบรวมธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อจำง่าย และถูกต้อง จะได้ใช้เป็นหลักสำหรับปฏิบัติ และอ้างอิงต่อไป ใช้เวลาสังคายนา ๗ เดือนจึงแล้ว ทำที่กรุงราชคฤห์แคว้นมคธ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้อุปถัมภ์ ก่อนทำสังคายนา พระอานนท์ถูกคณะสงฆ์ ปรับอาบัติทุกกฏ เพราะเห็นว่า ทำไม่สมควร ๕ ประการ คือ

๑. ไม่ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์เพิกถอนได้นั้น ได้แก่อะไรบ้าง
๒. พระอานนท์ใช้เท้าคีบจีวรของพระพุทธเจ้าในเวลาเย็บ
๓. ปล่อยให้พวกสตรีกษัตริย์มัลละ ถวายบังคมพระพุทธสรีระก่อน และบางพวกได้กรรแสงน้ำพระเนตรต้องพระพุทธสรีสระ
๔. ไม่ทูลขอให้พระพุทธเจ้าดำรงพระชนมชีพอยู่ตลอดกัลป์
๕. ขวนขวายให้สตรีบวชในธรรมวินัย

พระอานนท์ได้ชี้แจงว่า

๑. เพราะมัวเศร้าโศก ที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน เลยมิได้นึกถึง

๒. เพราะไม่มีใครช่วยจับในเวลาเย็บ มิใช่คีบเพราะไม่คารวะ

๓. เพราะเห็นว่าเป็นสตรี ไม่ควรอยู่ในที่นั้นในเวลาวิกาล จึงจัดให้นางถวายบังคมก่อน

๔. เพราะถูกมารดลใจ จึงมิได้ทูลขอ

๕. เพราะเห็นว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นพระญาติที่มีบุญคุณมาก โดยได้เลี้ยงพระพุทธองค์มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์

และท่านแจ้งต่อที่ประชุมว่า ท่านไม่เห็นว่าท่านผิดอะไรในเหตุดังกล่าว แต่เมื่อสงฆ์เห็นว่าท่านผิด ท่านก็ยอมรับผิดไม่ขัดขืน ยอมปลงอาบัติ เมื่อสงฆ์ปรับอาบัติทุกกฏแก่ท่าน

เมื่อทำสังคายนาเสร็จแล้ว ได้มีพระคณะหนึ่งประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระปูราณะเป็นหัวหน้าได้มาถึงพระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะจึงให้พระอานนท์ไปแจ้งเรื่องการทำสังคายนา ท่านปูราณะทราบรายละเอียดแล้วบอกว่า ที่สงฆ์ทำสังคายนานั้นก็ดีแล้ว แต่ข้าพเจ้าจะปฏิบัติตามแต่ที่ได้ยินได้ฟังจากพระโอษฐ์ของพระบรมศาสดาเท่านั้น ข้อนี้จะเห็นว่าความขัดแย้งในพระวินัยได้เริ่มเกิดขึ้นแล้ว

เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่เมืองเวรัญชา พระสงฆ์ได้รับความอดอยากมาก บิณฑบาตรไม่ค่อยได้ เพื่อผ่อนคลายความลำบากในการปฏิบัติวินัยบางข้อ พระพุทธเจ้าจึงทรงประกาศผ่อนการปฏิบัติพระวินัยบางข้อ คือ เรื่อง

๑. อันโตวุตถะ เก็บอาหารไว้ในที่อยู่ได้
๒. อันโตปักกะ หุงต้มอาหารภายในที่อยู่ได้
๓. สามปักกะ หุงต้มเอง (รับประเคนแล้วจึงลงมือเอง)ได้
๔. อุคคหิตะ จับอาหารที่ยังไม่ได้รับประเคนได้
๕. ตโต นีหฏะ นำอาหารเหลือจากที่ฉันในที่นิมนต์มาเก็บในที่อยู่ได้
๖. ปุเรภัตตะ ฉันของที่รับประเคนไว้นอกกาลภัต (เวลาที่ฉันอาหารได้)
๗. วนัฏฐะ ของในป่าซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ เช่น ผลไม้
๘. โปกขรัฏฐะ ของที่อยู่ในสระ เช่น ดอกบัว เหง้าบัว

ทั้ง ๘ ข้อนี้ ตามปกติพระทำไม่ได้ผิดวินัย ผิดพุทธบัญญัติ แต่พระพุทธองค์ทรงให้พระทำได้ เฉพาะครั้งที่ไปประสพความอดอยากในคราวที่ไปจำพรรษาที่เมืองเวรัญชาเท่านั้น พอออกพรรษาพากันไปยังเมืองอื่น หมดปัญหาเรื่องอดอยากแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงประกาศให้พระสงฆ์ทั้งหลายให้กลับมาปฏิบัติตามเดิม คือ ไม่ให้ทำอย่างนั้นอีก แม้พระอานนท์จะบอกพระปุราณะว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตอย่างนั้นจริงในตอนต้น ต่อมาภายหลังทรงประกาศให้เลิกปฏิบัติอย่างนั้นแล้ว ให้กลับมาปฏิบัติอย่างเดิมแล้ว พระปุราณะก็ไม่ฟัง โดยโต้ว่าท่านได้ยินแต่อนุญาต ไม่ได้ยินเรื่องให้กลับมาปฏิบัติอย่างเดิม ดังนั้นท่านจะทำตามที่ท่านได้ยินได้รู้เท่านั้น

เรื่องนี้แสดงให้เห็นความขัดแย้งในเรื่องวินัยเป็นครั้งแรก และเป็นการเริ่มการแตกแยกทางศีล และแสดงว่า แม้แต่ในครั้งนั้น ก็ยังมีพระเถระแม้เป็นผู้ใหญ่บางรูป มีความคิดที่จะปฏิบัติย่อมหย่อน

แม้ว่าพระอานนท์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็นยอดแห่งพหูสูต ไปพูดชี้แจง ท่านก็ยังไม่ยอมเชื่อ ยังคิด ยังพูดเพื่อจะปฏิบัติย่อหย่อน

หลังจากพุทธปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี ได้มีเรื่องใหญ่อีก กล่าวคือ มีพระภิกษุชาววัชชีกลุ่มหนึ่ง สร้างหลักการขัดแย้งพระวินัย ๑๐ ข้อ ขึ้นปฏิบัติ โดยประชาชนทั่วไปก็ไม่รู้ว่าผิดพระวินัย เพราะไม่ได้ศึกษาและไม่มีใครชี้แจง หลักการทั้ง ๑๐ นั้น คือ

๑. สิงคิโลณกัปปะ นำเกลือที่เก็บสะสมไว้ในกลักเขา เป็นต้น แล้วนำไปปนกับอาหารอื่น ฉันได้ไม่เป็นอาบัติ

๒. ทุวังคุลกัปปะ ตะวันเลยเที่ยงไป ๒ นิ้ว ก็ยังฉันอาหารได้

๓. คามันตรกัปปะ ฉันอาหารในวัดแล้ว ห้ามอาหารแล้วเข้าไปในหมู่บ้าน เขาถวายอาหารก็ฉันอีกโดยมิต้องทำวินัยกรรม คือทำให้เป็นเดนหรือให้ภิกษุไข้ฉันก่อนก็ได้ ไม่เป็นอาบัติ

๔. อาวาสกัปปะ วัดใหญ่มีมหาสีมาเดียวกัน จะทำอุโบสถกรรมแยกกันในสีมานั้นก็ได้

๕. อนุมัติกัปปะ ถ้ามีภิกษุที่ต้องนำฉันทานุมัติมาแจ้งต่อสงฆ์มีอยู่ แต่มิได้นำมา ก็ไม่ต้องคอย ทำอุโบสถสังฆกรรมไปก่อน ก็ได้

๖. อาจิณณกัปปะ ข้อปฏิบัติใดที่เคยปฏิบัติตามกันมาตั้งแต่ครั้งอุปัชฌาย์ อาจารย์ แม้ผิด ก็ควรปฏิบัติตามนั้นได้

๗. อมัตถิตกัปปะ ฉันอาหารแล้ว ห้ามอาหารแล้ว ฉันนมสดที่แปรไปแล้วแต่ยังไม่แปรเป็นนมส้มโดยมิได้ทำวินัยกรรม คือให้ภิกษุอื่นฉันก่อน ก็ได้

๘. ชโลคิงปาตุง ฉันเหล้าอ่อน ๆ มีสีแดงดังเท้านกพิลาปได้

๙. อทสกัง นิสีทนัง ใช้ผ้ารองนั่ง ไม่ต้องมีชายก็ได้

๑๐. ชาตรูปรชตัง รับเงินทองได้

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ตามวินัยแล้ว ภิกษุทำไม่ได้ ถ้าทำย่อมต้องอาบัติ แต่ภิกษุพวกนี้กำหนดว่าภิกษุทำได้

ตามที่ภิกษุเหล่านี้ประพฤติย่อหย่อนอย่างนี้ อาจเป็นเพราะเป็นศิษย์สืบต่อมาจากคณะท่านปุราณะดังกล่าวแล้ว หรือเพราะเอาอย่างอาจารย์คือ ก่อนหน้านี้มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ มหาเทวะ เป็นพระที่เสียความประพฤติร้ายแรง อยู่ที่ไหนไม่ได้ ต้องเที่ยวไปหาเมืองที่ไม่มีใครรู้จักภูมิหลังของตนเป็นที่อยู่ จนมาถึงเมืองปาตลีบุตร ไม่มีใครรู้จักที่เมืองนี้ พระมหาเทวะ ได้บวชแล้วทำตนเป็นพระที่เคร่งครัดปฏิบัติดี แตกฉานในพระธรรมวินัย แสดงตนให้คนทั่วไปเข้าใจว่าตนเป็นพระอรหันต์ มีคนนับถือมาก ได้พยากรณ์ศิษย์รูปนั้นรูปนี้ว่าเป็นพระอริยบุคคล เช่น เป็นพระอรหันต์ ได้แสดงทิฏฐิความเห็น ๕ ข้อ

๑. พระอรหันต์อาจถูกมารรบกวนในความผิ่นจนอสุจิเคลื่อนได้
๒. พระอรหันต์อาจมีความไม่รู้แจ้งความจริงได้
๓. พระอรหันต์อาจมีความสงสัยในพระรัตนตรัยได้
๔. ผู้จะรู้ว่าตนบรรลุอรหัตตผล ก็ต้องอาศัยการพยากรณ์ของผู้อื่น
๕. มรรคผล จะปรากฏต่อเมื่อบุคคลผู้บำเพ็ญอุทานว่า ทุกข์หนอ ๆ

ความเห็นเหล่านี้ พระมหาเทวะ แสดงให้เข้ากับภาวะของตน กล่าวคือ พระมหาเทวะ แสดงตนว่า เป็นพระอรหันต์ แต่กลับผิ่นจนอสุจิเคลื่อน ศิษย์เห็นจึงถามว่า ทำไมพระอรหันต์จึงเป็นอย่างนั้น พระมหาเทวะ จึงตอบอย่างนั้น ให้เข้ากับภาวะของตน ซึ่งแสดงให้เขารู้ว่าตนเป็นพระอรหันต์ ความจริงนั้น แม้พระอนาคามี ก็ไม่มีอสุจิแล้ว และศิษย์ที่พระมหาเทวะพยากรณ์ว่าเป็นพระอรหันต์นั้นได้ถามพระมหา-

เทวะว่า ตนเป็นพระอรหันต์ทำไมจึงยังไม่รู้แจ้งความจริง ทำไมจึงยังสงสัยอยู่ พระมหาเทวะได้ตอบอย่างนั้นเพื่อรับกับการพยากรณ์ของตน

ก็ความเห็นข้อ ๒ – ๓ – ๔ นั้น แม้พระโสดาบันท่านก็รู้แล้ว (คือได้ธัมมจักษุ) สิ้นสงสัยแล้ว (ละสังโยชน์ คือ วิจิกิจฉา ได้แล้ว) และรู้ด้วยตนเองแล้ว (ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ ผู้รู้ รู้ได้เอง ไม่ต้องให้ใครมาบอก) และข้อ ๕ นั้น พระมหาเทวะ อยู่คนเดียว อาจนึกถึงความชั่วที่ตนทำไว้แล้วไม่สบายใจ เผลอตัวอุทานว่า อโห ทุกฺขํ ทุกข์หนอ ๆ (แย่หนอ ๆ) ลูกศิษย์ถามว่า ทำไมพระอรหันต์จึงอุทานอย่างนั้น ท่านจึงตอบให้เข้ากับตน อาจเป็นอย่างนี้ และพวกวัชชีบุตรเป็นศิษย์สืบความคิดนั้นมาจนถึงวาระนี้ แล้วบัญญัติหลักการแปลก ๆ ออกมาดังที่แสดงแล้ว และปฏิบัติด้วย (คตินี้ ติดมาจนถึงยุคนี้ ที่ฝ่ายมหายานถือว่าพระอรหันต์ปรินิพพานแล้วต้องเกิดอีก เช่น พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ ต้องกลับมาเกิดอีก ซึ่งผิดกับคติของฝ่ายเถรวาท ฝ่ายนี้ถือพระอรหันต์นั้น อยมนฺติมา ชาติ การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ขีณา ชาติ สิ้นความเกิดแล้ว นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว บัดนี้ไม่มีภพใหม่ เมื่อไม่มีภพ ก็ไม่มีชาติ)

พระยสกากัณฑบุตร มาเมืองเวสาลี เห็นภิกษุชาววัชชี ทำอย่างนั้น เห็นว่าเป็นการทำผิดพระวินัย ท่านจึงคัดค้าน เมื่อมีภิกษุนำรูปิยะที่ได้จากการเรี่ยไรในโบสถ์ ส่วนหนึ่งมาถวายท่านโดยตรง ท่านก็ไม่รับ คณะสงฆ์วัชชีจึงลงปฏิสาราณียกรรมแก่ท่าน โดยกล่าวหาว่าท่านไม่เอื้อเฟื้อต่อไทยธรรมของทายก ต้องไปขอโทษทายก พระยสกากัณฑบุตรพร้อมด้วยภิกษุวัชชีหนึ่งรูป ได้ไปพบทายกนั้น และชี้แจงให้รู้ว่า อะไรผิดวินัย อะไรไม่ผิดวินัย โดยอ้างหลักพระวินัยที่ทำสังคายนาครั้งแรก ทายกเชื่อและเลื่อมใสท่าน เมื่อท่านกลับมาถึงวัดก็ถือบาตรจีวร

ออกจากวัดไป ๆจะรู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นแก่ตน คณะสงฆ์วัชชีได้ทราบจากภิกษุวัชชีรูปที่ไปกับพระยสกากัณฑบุตรว่า ท่านไปพูดชี้แจงจนชาวบ้านรู้เรื่อง และเกิดเลื่อมใสในท่าน จึงโกรธพากันไปจะลงอุกเขปนียกรรม ลงโทษท่านแต่ไม่พบ สงฆ์บางพวกพอรู้เรื่องก็ไม่ยอมทำสังฆกรรมร่วมกับสงฆ์พวกวัชชีบุตร สงฆ์เกิดแตกแยกกันในเวลาต่อมา

พระยสกากัณฑบุตรได้ไปเมืองโกสัมพี ได้ไปหาพระสาณสัมภูตะ พระเรวตะ พระสัพพกามี ผู้เป็นศิษย์ของพระอานนท์ มีอายุพรรษามาก เป็นต้น ชี้แจงเรื่องพฤติกรรมของภิกษุวัชชีบุตรให้ทราบ และมีมติว่าจะต้องทำสังคายนา เพื่อแสดงหรือฟื้นฟูการปฏิบัติพระวินัยที่ถูกต้องตามพุทธบัญญัตินั้น ให้เห็นว่าผิดถูกอย่างไร จึงพากันไปเมืองเวสาลี ฝ่ายภิกษุวัชชีเมื่อได้ทราบ ตอนแรกได้ส่งศิษย์นำสินบนไปถวายพระเรวตะ เมื่อท่านไม่รับจึงไปหาพระอุตตระ ศิษย์ของท่านพระอุตตระเดิมไม่รับ ตอนหลังรับจีวรผืนเดียว แล้วไปพูดให้พระเรวตะไปเข้าพวกกับพวกภิกษุชาววัชชี แต่พระเรวตะปฏิเสธ พวกภิกษุชาววัชชีจึงไปทูลพระเจ้ากาลโศกราช ให้พระเจ้ากาลโศกราชเข้าพระทัยผิด พระองค์ทรงเชื่อ เข้าพระทัยว่าภิกษุวัชชีเป็นผู้ปฏิบัติดี ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ ต่อมามีผู้มาทูลเตือนพระสติ จึงนิมนต์พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายร่วมประชุม เมื่อทรงทราบปัญหาที่เกิดขัดแย้งพร้อมทั้งหลักฐานแล้ว ก็ทรงเลื่อมใสในคณะของท่านพระยสกากัณฑบุตร และทรงรับเป็นผู้อุปถัมภ์การประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๒ นี้

การทำสังคายนา ครั้งที่ ๒ นี้ ทำที่เมืองเวสาลี ปรารภเรื่องประพฤติผิดวินัย ๑๐ ประการ มีพระอรหันต์มาประชุมร่วมกันถึง ๗๐๐ รูป ทำอยู่ ๘ เดือนจึงเสร็จ โดยมีพระสัพพกามี ผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี เป็นศิษย์ของพระอานนท์ทันเห็นพระพุทธเจ้า เป็นประธาน พร้อมด้วย พระเรวตะ พระสาฬหะ พระสาณสัมภูตะ พระยสกากัณฑบุตร

พระขุชชโสภิตะ ทั้ง ๕ นี้เป็นศิษย์ของพระอานนท์ พระวาสภคามิ พระสุมนะ ๒ รูปนี้ เป็นศิษย์ของภระอนุรุทธ มีพระเจ้ากาลโศกราช ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์

ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตร เห็นอย่างนั้น ก็ประชุมกันทำสังคายนาบ้าง เพื่อรับรองการปฏิบัติวินัยแบบตนว่าถูกต้อง และไม่รับรองการปฏิบัติอย่างพระมหาเถระเหล่านั้นด้วยไม่รับรองการทำสังคายนาครั้งนี้ด้วย มีพระที่เห็นชอบด้วยร่วมประชุม ๑๐,๐๐๐ จึงเรียกว่า มหาสังคีติ เรียกพวกตนว่า มหาสังฆิก สงฆ์จึงเริ่มแยกเป็น ๒ นิกาย เด่นชัดอย่างนี้ การทำสังคายนาครั้งแรก เป็นการรวบรวมธรรมวินัยที่กระจายกันให้รวมกันเป็นหลัก สำหรับจำไว้ปฏิบัติและอ้างอิง การทำสังคายนาครั้งที่ ๒ เป็นการแก้ความขัดแย้ง เรื่องการปฏิบัติพระวินัยหรือศีล โดยประชุมกันประกาศให้รู้ว่าทำอย่างไรผิดหรือถูกตามพระวินัยข้อไหน เป็นการฟื้นฟูการปฏิบัติที่ถูกต้องตามธรรมวินัยดั้งเดิม

พวกวัชชีบุตรภิกษุ ที่ประพฤติละเมิดวินัยอย่างนั้น อาจถือตามคำของพระอานนท์ที่กล่าวว่า พระบรมศาสดามีพระพุทธานุญาตไว้ว่า "เมื่อพระพุทธองค์สิ้นแล้ว ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะพึงเพิกถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ได้" อาศัยทิฏฐิมานะ เมื่อผิดก็ไม่ยอมรับผิด เห็นแก่ตัว พวกตัว ไม่เห็นแก่พระศาสนา (ไม่เหมือนพระอานนท์เถระ) เมื่อเห็นฝ่ายหนึ่งทำสังคายนา เพื่อแสดงว่า ปฏิบัติอย่างไรผิด อย่างไรถูก โดยมีหลักฐานอ้างอิง พวกตนก็ทำบ้างเพื่อเป็นการแสดงว่าตนเป็นฝ่ายถูก เมื่อเห็นฝ่ายหนึ่งร่วมประชุมกันถึง ๗๐๐ รูป พวกตนก็ไปเที่ยวชวนพรรคพวกเดียวกัน ถึง ๑๐,๐๐๐ รูป มาร่วมประชุมบ้าง เพื่อแสดงพลัง และพวกมหาสังฆิกนี้เป็นต้นแห่งมหายาน

ในคัมภีร์ทีปวงส กล่าวไว้ว่า

นิกฺกฑฺฒิตา ปาปภิกฺขู เถเรหิ วชฺชิปุตฺติกา
อญฺญํ ปกฺขํ ลภิตฺวาน อธมฺมวาที พหูชนา

ภิกษุชั่วพวกวัชชีบุตร ถูกพระเถรขับออกจากหมู่ ได้ภิกษุอื่นเป็นพรรคพวก รวมเป็นพวกอธัมมวาที มากมาย

ทสสหสฺสา สมาคนฺตฺวา อกํสุ ธมฺมสงฺคหํ
ตสฺมายํ ธมฺมสงฺคีติ มหาสงฺคีตีติ วุจฺจติ

ภิกษุพวกนั้น หมื่นรูป ได้ประชุมกัน ทำสังคายนาธรรมวินัย ดังนั้น การทำสังคายนาธรรมวินัยครั้งนี้ ภิกษุเหล่านั้น จึงเรียกชื่อว่า มหาสังคีติ (การทำสังคายนาอันยิ่งใหญ่ กว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง)

มหาสงฺคีติกา ภิกฺขู วิโลมํ อกํสุ สาสเน
ภินฺทิตฺวา มูลสงฺคหํ อญฺญํ อกํสุ สงฺคหํ

ภิกษุพวกมหาสังคีติ ได้ทำความชัดแย้งไว้ในพระศาสนา ได้ทำลาย การทำสังคายนาที่เป็นหลักดั้งเดิม แล้วได้ทำสังคายนาใหม่ ให้ต่างออกไป

อญฺญตฺร สงฺคหิตํ สุตฺตํ อญฺญตฺร อกรีสุ เต
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภนฺทีสุ วินเย นิกายเยสุ จ ปญฺจสุ

พวกภิกษุมหาสังคีติเหล่านั้น ได้ทำลายอรรถ ธรรม ในพระวินัย และในพระสูตรทั้ง ๕ นิกาย แล้วแต่งพระสูตรอื่นใหม่จากที่พระมหาเถรได้สังคายนาไว้ครั้งปฐมสังคายนา

ปริยาย เทสิตญฺจาปี อโถ นิปฺปริยายเทสิตํ
นีตตฺถญฺเจว เนยฺยตฺถํ อชานิตฺวาน ภิกฺขโว

ภิกษุเหล่านั้น ไม่รู้ธรรมวินัยทั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยปริยาย ทั้งที่ทรงแสดงไว้โดยนิปปริยาย ไม่รู้อรรถ ทั้งที่ทรงแนะนำไว้แล้ว ทั้งที่ควรอนุมาน

อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ อญฺญํ อตฺถํ ฐปยึสุ เต
พฺยญฺชนจฺฉายาย เต ภิกฺขู พหุ์ อตฺถํ วินาสยุ์

ภิกษุเหล่านั้น พูดหมายเอาอรรถอย่างหนึ่ง แต่ตั้งอรรถไว้อีกอย่างหนึ่ง ทำลายอรรถ (ที่ถูกต้อง) เป็นอันมาก โดยตีความจากเค้าของพยัญชนะ (ไม่ใช่จากพยัญชนะโดยตรง)

ฉฑฺเฑตฺวาน เอกเทสํ สุตฺตํ วินยคมฺภีรํ
ปฏิรูปํ สุตฺตํ วินยํ ตญฺจ อญฺญํ กรึสุ เต

ภิกษุเหล่านั้น ทิ้งพระสูตร พระวินัย ที่ลึกซึ้งบางส่วนเสีย แล้วแต่งพระสูตร พระวินัย เทียม และ พระสูตร พระวินัยอื่นแทน

ปริวารํ อตฺถุทฺธารํ อภิธมฺมํ ฉปฺปกรณํ
ปฏิสมฺภิทญฺจ นิทฺเทสํ เอกเทสญฺจ ชาตกํ

คัมภีร์บริวาร (วินัย) ที่สรุปเนื้อความ อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรค นิเทส และชาดกบางส่วน

เอตฺตกํ วิภชิตฺวาน อญฺญานิ อกรึสุ เต
นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ อากปฺปกรณียานิจ

คัมภีร์ ดังกล่าวนั้น ถูกภิกษุเหล่านั้น กระจายแล้ว แต่งคัมภีร์ใหม่ขึ้นมาแทน ให้มีนาม ลิงค์ บริขาร (เครื่องประกอบ เช่น วจนะ เป็นต้น) และสิ่งที่จำต้องทำตามควร

ปกติภาวํ วิชหิตฺวา ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เต
ปุพฺพงฺคมา ภินฺนวาทา มหาสงฺคีติการกา

ภิกษุวัชชีบุตร พวกมหาสังคีติการก สร้างวาท (นิกาย) ต่าง ๆ เป็นตัวนำก่อน ได้ทิ้งภาวะเดิม (ของคัมภีร์นั้น ๆ) แล้วแต่งคัมภีร์นั้นใหม่

เตสญฺจ อนุกาเรน ภินฺนวาทา พหู อหุ
ตโต อปรกาลมฺหิ ตสฺมึ เภโท อชายถ

ด้วยการกระทำตามอย่างภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้น ภายหลังจากนั้น ได้มีภิกษุสร้างวาทะ (นิกาย) แตกต่างกัน เป็นอันมาก ความแตกแยก (นิกาย) ได้เกิดขึ้นแล้วในวาทะ (นิกาย) นั้น

โคกุลิกา เอกโพฺยหารี ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว
โคกุลิกานํ เทฺว เภทา อปรกาลมฺหิ ชายถ

ภิกษุทั้งหลาย ได้แตกเป็นสองฝ่าย เป็นโคกุลิกวาท กับเอกัพโยหาริกวาท ต่อมา โคกุลิกวาท เกิดแยกเป็น สองฝ่ายอีก

พหุสฺสุติกา จ ปญฺญตฺติ ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว
เจติยา จ ปุน วาที มหาสงฺคีติเภทกา

ภิกษุพวกมหาสังคีติ ได้แตกแยกอีกเป็นสองนิกาย คือ พหุสฺสุติกวาท กับบัญญัติกวาท กับทั้งเจติยกวาท อีกนิกายหนึ่ง

วิสุทฺธตฺเถรวาทมฺหิ ปุน เภโท อชายถ
มหิสาสกา วชฺชิปุตฺตกา ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว

ในนิกายเถรวาทอันบริสุทธิ์ ก็เกิดการแตกแยกกันอีก คือ ภิกษุในนิกายนี้ ได้แตกแยกเป็นสองนิกาย เป็น มหิสาสกวาท กับวัชชีปุตตกวาท

วชฺชิปุตฺตกวาทมฺหิ จตุเภโท อชายถ
ธมฺมุตฺตริกา ภทฺรยานิกา ฉนฺนาคาริกา จ สมิติ

ในนิกายวัชชีปุตตกวาท ยังแยกออกไปเป็นอีก ๔ นิกาย คือ ธัมมุตตริกวาท ภัทรยานิกวาท ฉันนาคาริกวาท และสมิติยวาท

มหิสาสกานำ เทฺว เภทา อปรกาลมฺหิ ชายถ
สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺตา ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโว

ต่อมานิกายมหิสาสกวาท ได้เกิดแตกเป็น ๒ นิกาย คือ ภิกษุทั้งหลาย ได้แตกเป็น ๒ นิกาย คือ สัพพัตถิกวาท กับธัมมคุตตวาท

สพฺพตฺถิกวาทำ กสฺสปีกา สงฺกนฺติ กสฺสปีเกน จ
สงฺกนฺติกานำ สุตฺตวาที อนุปุพฺเพน ภิชฺชถ

นิกายสัพพัตถิกวาท แยกเป็นนิกายกัสสปีกวาท นิกายกัสสปีกวาทแยกเป็นนิกายสังกันติกวาท นิกายสังกันติกวาท แยกเป็นนิกายสุตตวาที โดยลำดับ

อิเม เอกาทส วาทา สมฺภินฺนา เถรวาทโต
อตฺถำ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ เอกเทสญฺจ สงฺคหำ

จากเถรวาท ได้แยกเป็น ๑๑ นิกาย อย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นได้ทำลายอรรถ ธรรม กับทั้งธรรมวินัย ที่ทำสังคายนาครั้งแรกบางส่วนด้วย (และทอดทิ้งบางส่วน แล้วแต่งใหม่แทน)

สตฺตรส ภินฺนวาทา เอกวาโท อภินฺนโก
สพฺเพวฏฺฐารส โหนฺติ ภินฺนวาเทน เต สห

นิกายที่แยกกัน ๑๗ นิกาย ที่ไม่แยก ๑ นิกาย จึงรวมนิกายที่ได้แตกแยก และไม่แตกแยกทั้งหมดเป็น ๑๘ นิกาย

นิโครฺโธ ว มหารุกฺโข เถรวาทานมุตฺตโม
อนูนำ อนธิกญฺจ เกวลำ ชินสาสนำ

นิกายเถรวาทเป็นดีที่สุด ดุจต้นไทรใหญ่เป็นชินศาสนล้วน ๆ ไม่ขาดไม่เกิน

สนฺตกา วิย รุกฺขมฺหิ นิพฺพตฺตา วาทเสฺสกา
ปฐเม วสฺสสเต นตฺถิ ทุติเย วสฺสสตนฺตเร
ภินฺนา สตฺตรส วาทา อุปฺปนฺนา ชินสาสเน

นิกายที่เหลือ เป็นดุจกาฝากเกิดที่ต้นไม้ในร้อยปีแรก (หลังพุทธปรินิพพาน) ยังไม่มีการแตกแยกในระหว่างร้อยปีที่สอง จึงเกิดแตกเป็น ๑๗ นิกาย ในพระศาสนาของพระชินเจ้า (รวมเป็น ๑๘ ทั้งนิกายเถรวาทเดิม)

เมื่อพิจารณา อรรถสาระ แห่งพระสูตรของมหายาน และลักษณะของพระสูตรเหล่านั้นแล้ว จะเห็นว่าข้อความในทีปวงศ์ดังกล่าวมานี้ กล่าวไว้ถูกต้องทีเดียว

หลังจาก ร้อยปี คือ ตั้งแต่ระหว่างร้อยปีที่สอง หลังจากพุทธปรินิพพานกาล พระพุทธศาสนาได้แยกเป็น ๑๘ นิกาย (ตามนัยบาลี) หรือ ๒๐ นิกาย (ตามนัยสันสกฤต) ในระหว่างนั้น พระเจ้า-อเลกซันเดอร์ แห่งกรีซได้ยกทัพมาตีอินเดีย แต่ยกมาไม่ถึงลุ่มแม่น้ำคงคา แต่ถึงอย่างนั้นก็ทำให้เกิดความสับสนทางการเมือง (การปกครอง) และการศาสนา

การแยกของนิกายต่าง ๆ ในยุคนั้น พอสรุปได้ ดังนี้

พระพุทธศาสนาแยกเป็นนิกายใหญ่ ๆ คือ เถรวาท อันเป็นนิกายดั้งเดิม กับมหาสังฆิกวาท เป็นนิกายใหม่ เถรวาท แยกเป็นนิกาย มหิสาสกวาท กับวัชชีปุตตกวาท มหิสาสกวาท แยกเป็นสัพพัตถิกวาท กับธัมมคุตตวาท สัพพัตถิกวาท แยกเป็น กัสสปีกวาท ๆ แยกเป็น สังกันติกวาท ๆ แยกเป็น สุตตวาท ธัมมคุตตวาทไม่แยก วัชชีปุตตกวาท แยกเป็น ธัมมุตตริกวาท ภัทรยานิกวาท ฉันนาคาริกวาท และ สมิติวาท (สมิติยวาท) นี้เป็นฝ่ายเถรวาทที่แยกไป ส่วน

ฝ่ายมหาสังฆิกวาท แยกเป็น โคกุลิกวาท เอกัพโยหาริกวาท กับ เจติยวาท เอกัพโยหาริกวาท แยกเป็น พหุสุติกวาท กับบัญญัติกวาท อีกสองนิกายไม่แยก นี้เป็นฝ่าย มหาสังฆิกวาท

คำสอนของพระพุทธศาสนาในระยะนี้ ได้กลายไปจากเดิมเป็นอันมาก โดยเป็นไปตามคติของนิกายนั้น ๆ ความนิยมในพระโพธิสัตว์ได้เริ่มนิยมมากเริ่มตั้งแต่ในยุคนี้ จนมีการเพิ่มจำนวนพระโพธิสัตว์ เพิ่มจรณะของพระโพธิสัตว์ ให้พิศดาร เช่น ศีลบารมี

คำสอนโดยสรุปของนิกายนั้น ๆ ในครั้งนั้นมีดังนี้

เถรวาท ถือ พระรัตนตรัยเป็นหลัก เป็นสัจจนิยม มีสัจจธรรม คืออริยสัจจะเป็นหลัก เป็นนิกายที่ถือแบบเดิมไม่เปลี่ยนแปลง มีไตรลักษณ์เป็นปรัชญาชั้นสูง และมีธรรมวินัยที่รวบรวมไว้ในปฐมสังคายนา เป็นหลักปฏิบัติ พระพุทธเจ้าเป็นคน นิกายนี้ มีหลักธรรมที่ไม่ลึกลับ

มหาสังฆิกวาท นิกายนี้เป็นพวกต้องการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงธรรมวินัยให้ควรแก่กาละเทศะ มีคัมภีร์เป็นของตนเองพระในนิกายนี้ นุ่งอันตรวสก (สะบง) โจงกระเบน เป็นแบบแขก เป็นพวกโพธิสัตวนิยม ถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นอมต การที่เห็นว่าทรงแก่ ทรงเจ็บ ทรงเข้าปรินิพพานนั้น นั่นเป็นวิธีแสดงธรรมอย่างหนึ่งของพระพุทธองค์ และทรงมีโลกุตรภาวะทั้งรูป ทั้งนาม เกี่ยวกับพระอรหันต์ นิกายนี้ถือว่า พระอรหันต์ไม่เสื่อมจากมรรคผล แต่พระโสดาบัน เสื่อมจากมรรคผลได้ เกี่ยวกับจิต นิกายนี้ถือว่าจิตเดิมนั้น ปภัสสร บริสุทธิ์ เป็นอมตะจิต และแสดงว่าพระพุทธองค์ประกอบด้วย พระกาย ๓ คือ ตรีกาย ได้แก่ธรรมกาย (กาย คือธรรม) สัมโภคกาย (กายแท้กายเดิม) และนิรมานกาย (กายมนุษย์)

นิกายนี้ (กับนิกายโคกุลิกวาท นิกายเอกัพโยหาริกวาท) มีทัศนะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าว่ามี ๓๖ ข้อ เช่นพระพุทธเจ้าไม่มีความหลับไม่สุบิน เป็นต้น

๑. **นิกายมหิสาสกวาท** นิกายนี้มีหลักแหล่งอยู่แถบแม่น้ำมหิจึงได้ชื่ออย่างนี้ หลักธรรมในคัมภีร์นี้ มีหลักธรรมในคัมภีร์ พระเวทของพราหมณ์ปนผสมอยู่ด้วย เพราะมีพระเถระสำคัญบางรูปเคยเป็นพราหมณ์มาก่อน ได้นำหลักธรรมในคัมภีร์พระเวทมาปนกับพุทธธรรม นิกายนี้ถือว่าบุคคล อาจรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ได้ในขณะเดียวกัน ไม่มีอดีตอนาคต มีแต่ปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยอสังขตธรรม ๙ พระอรหันต์ไม่เสื่อมจากอริยผล แต่พระโสดาบันอาจเสื่อมได้เทวดาบรรลุอริยมรรคผลไม่ได้ คนนอกพระพุทธศาสนาบรรลุอภิญญาไม่ได้ ไม่มีอันตรภพ คือภพคั่นอยู่ระหว่างชาตินี้ชาติหน้า มรรคมีองค์ ๕ โดยยก สัมมาวาจา สัมมากัมมันต สัมมาอาชีว ออกเพราะไม่เกี่ยวกับจิต ธรรมคือเจตนา เป็นเรื่องจิต ไม่มีกายกรรม วจีกรรม มีคัมภีร์ชื่อ สังยุตตาคม เป็นต้น

๒. **นิกายวัชชีปุตตกวาท** นิกายนี้ถือว่ามีอัตตา เช่น ๑. มีบุคคลหรืออัตตา โดยปรมัตถที่ให้พิจารณาอนัตตานั้น เพื่อหาอัตตาที่แท้จริง ๒. สังขารทั้งหลาย บางพวกตั้งอยู่ชั่วคราว บางพวกเกิดดับทุกขณะ ๓. วิญญาณ ๕ มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น เป็นวิราคะด้วย เป็นสราคะด้วย ๔. ศาสดานอกพระพุทธศาสนาอาจบรรลุอภิญญาได้ นิกายนี้ถือมรรคมีองค์ ๕ มีคัมภีร์สารีปุตตาภิธรรม เป็นต้น

๓. **นิกายสัพพัตถิกวาท** นิกายนี้มีหลักธรรมคล้ายเถรวาทที่ต่างกันก็เช่น เรื่องขันธ์ ๕ นิกายนี้เห็นว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ทั้งใน

อดีต ปัจจุบัน อนาคต หมายความมีหมดทั้ง ๓ กาล จึงมีชื่ออย่างนั้น แต่ฝ่ายเถรวาท ถือว่า ไม่มี (โดยปรมัตถ) นิกายนี้ มีมติสำคัญอยู่ ๓ คือ ๑. พระอรหันต์อาจเสื่อมจากอรหัตตภูมิได้ (ตามแบบมหาเทวะ) ๒. สิ่งทั้งปวงมีอยู่ เป็นอยู่ โดยการสืบต่อ ๓. การที่จิตสืบต่อกันอยู่เสมอย่อมเป็นสมาธิได้ และได้จัดธรรมทั้งปวงเป็นรูปธรรม จิตตธรรม (อรูปธรรม) จิตตสัมปยุตตธรรม จิตตวิปยุตตธรรม และอสังขตธรรม นิกายนี้มีการทำสังคายนา โดยพระเจ้ากนิษก ท่านราหุลภัทร เป็นผู้ริเริ่ม ท่านอยู่ในวรรณกษัตริย์ จึงใช้ภาษาสังสกฤตแทนมคธ

๔. **นิกายธัมมคุตตวาท** นิกายนี้แยกมาจากนิกายมหิสาสกวาท โดยมีความเห็นขัดกันในเรื่องการให้ทาน นิกายมหิสาสกวาทแสดงว่า การถวายทานแก่สงฆ์ ซึ่งรวมทั้งพระพุทธองค์ด้วย มีผลานิสงส์สูงกว่าถวายพระพุทธองค์เพียงองค์เดียว แต่นิกายนี้ถือว่า ถวายพระพุทธเจ้าองค์เดียวมีผลานิสงส์มากกว่า แม้แต่การบูชาพระพุทธรูปสถูปเจดีย์ของพระพุทธเจ้า ก็มีผลานิสงส์มากกว่า ถวายทานแก่สงฆ์ (พระพุทธรูปเพิ่งมีเมื่อราว พ.ศ. ๕๐๐ ภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ดังนั้นนิกายนี้จึงเกิดภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓) อาจารย์ต้นนิกายนี้ ชื่อ ธัมมคุตต (ธรรมคุปตะ) ได้นำเอาหลักของลัทธิศาสนาพราหมณ์เข้ามาปนในพระพุทธศาสนา และได้แบ่งธรรมวินัยเป็น ๕ คือ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม ธารณี และโพธิสัตว์ นิกายนี้ถือธรรมสำคัญกว่าวินัย เพราะจะถึงความหลุดพ้น ต้องอาศัยธรรม มิใช่อาศัยวินัย มีคัมภีร์เป็นของตนเอง มีคัมภีร์ชื่อจตุอัธยายธรรมคุปตวินัย เป็นต้น (การแบ่งเป็นพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม เพิ่งมีในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓)

๕. **นิกายกัสสปีกวาท** นิกายนี้ มีท่านกัสสป (กาศยป) (องค์ใหม่) เป็นต้นคิด มีลักษณะคล้ายนิกาย ธัมมคุตตกวาท แต่มีความเข้าใจว่ากรรมที่ให้ผลในอดีต คือ เคยให้ผลมาแล้วในชาติใดก็ยุติอยู่แค่ชาตินั้น ไม่ตามไปให้ผลในชาติต่อไปอีก และที่ยังไม่ให้ผลก็ยังมีอยู่ตามปกติ นิกายนี้มีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง

๖. **นิกายสังกันติกวาท** (เสาตฺรานฺติกวาท) ในบาลี เรียกนิกายนี้ว่า สุตตวาที เริ่มมีตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๒ และปรากฏเด่นที่เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๔ นิกายนี้ถือว่า ทุกคนมีธาตุแห่งพุทธ (พุทธภาวะ) อยู่ในตัว (เช่นเดียวกับมหายานนิกายอื่น) ถือว่า อดีต อนาคตไม่มี สภาพที่มีอยู่จะมีก็แต่สภาพในปัจจุบัน ธาตุ เท่านั้นมีอยู่ ขันธ์ อายตนะ ไม่มี จิตกับเจตสิก เป็นอันเดียวกัน เป็นทั้ง กุศล อกุศล อัพยากต พระโสดาบัน พระอรหันต์ ไม่มีความเสื่อมจากโสดาปัตติผลและอรหัตตผล ส่วนพระสกทาคามี กับพระอนาคามี อาจเสื่อมจากสกทาคามีผลและอนาคามีผล และว่านอกจากเจตนาแล้วไม่มีกรรม นอกจากเวทนาแล้วไม่มีผลกรรม ในขันธ์ ๕ วิญญาณขันธ์เท่านั้นไปเกิดใหม่ได้ ปัจจุบันนี้ไม่มีคัมภีร์ของนิกายนี้เหลืออยู่เลย ที่รู้เรื่องนั้น โดยรู้จากนิกายอื่นที่กล่าวถึงนิกายนี้

๗. **นิกายสุตตวาท** นิกายนี้ถือ พระสูตรเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงเรียกว่า นิกายสุตตวาที ก็มี นิกายนี้แยกออกจาก นิกายสังกันติก-วาท และมีคณาจารย์พวกหนึ่งในนิกายนั้นนับถือคัมภีร์อภิธรรมมากให้ความสำคัญยิ่งกว่า พระวินัย พระสูตร ทำให้เกิดความไม่พอใจให้แก่คณาจารย์อีกพวกหนึ่ง ที่ถือว่า อภิธรรมนั้น เป็นเพียงเถรภาษิตอธิบายพระพุทธพจน์ (เช่นที่พระสารีบุตรเคยปฏิบัติมาแล้ว) เท่านั้น และถือว่าหลักพระพุทธพจน์ที่แท้จริงอยู่ที่พระสูตร จึงแยกตัวออกจากนิกายสังกันติกวาท

๘. **นิกายสมิติยวาท** ก็นิกายวัชชีปุตตกวาทนั้น แยกเป็น ๔ นิกาย คือนิกายสมิติยวาท ฉันนาคาริกวาท ภัทรยานิกวาท ธัมมุตตริกวาท ดังกล่าวแล้ว ทั้ง ๔ นิกายนี้ มีทัศนะคล้ายนิกายวัชชีปุตตกวาท เป็นส่วนมาก มีแตกต่างกันแต่ในส่วนย่อย และถือว่ามีอัตตาหรือบุคคลเช่นเดียวกับนิกายวัชชีปุตตกวาท รายละเอียดเกี่ยวกับนิกายทั้ง ๔ นี้ มีเหลือน้อย ส่วนมากได้สูญหายไป ในกถาวัตถุได้กล่าวถึงคติของนิกายนี้ ๑๑ ข้อ เป็นต้นว่า ถือว่า มีบุคคล (อัตตา) โดยความแท้จริงในปรมัตถ มีอันตรกาละในระหว่างชาตินี้ชาติหน้า อนุสัยเป็นอัพยากต

๙. **นิกายโคกุลิกวาท** นิกายนี้ถือ อภิธรรม เป็นพิเศษ เป็นพุทธพจน์แท้จริง พระวินัยกับพระสูตร เป็นเพียงอุบายสำหรับสอนเวเนยยสัตว์เพื่อไปสู่อภิธรรม (ข้อนี้แสดงว่าบัญญัตินี้ขึ้นภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เพราะการทำสังคายนาครั้งที่หนึ่ง ที่สอง ยังไม่มีคำว่า พระไตรปิฎก พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม เพิ่งมีในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓) ดังนี้จึงเกิดความปฏิบัติย่อหย่อนในพระวินัยมาก ในนิกายนี้ พระจะใช้จีวรไม่ใช้จีวร อยู่ในวัดไม่อยู่ในวัด ฉันอาหารเมื่อไรได้ทั้งนั้น สำคัญอยู่ที่ใจ ถือว่าการรักษาวินัย เป็นการสร้างความติด ความยึดในพระวินัย พระวินัยพระสูตรไม่จำเป็นพระอภิธรรมอย่างเดียวพอแล้ว

๑๐. **นิกายเอกัพโยหาริกวาท** นิกายนี้ถือว่า โลกิยธรรมและโลกุตตรธรรม ไม่มีสภาวธรรมโดยแท้จริงเลย เป็นแต่สักว่าเป็นการบัญญัติหรือสมมติเท่านั้น มติส่วนใหญ่คล้ายนิกายมหาสังฆิกะ

๑๑. **นิกายเจติยกวาท** นิกายนี้ตั้งขึ้นบนเขาที่มีเจดีย์มาก จึงมีชื่ออย่างนี้ ผู้ตั้งคือ พระมหาเทวะ (ต่างรูปกับพระมหาเทวะผู้เป็น

ต้นนิกาย มหาสังฆิก) ถือว่า การสร้าง การตบแต่ง การบูชาเจดีย์ ได้ผลานิสงส์สูง การให้ทานให้ผลานิสงส์สูงและอาจแบ่งให้คนอื่นได้ พระพุทธเจ้าทรงพ้นจากกิเลส เพราะทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ พระนิพพาน เป็นอมตธาตุ หลักธรรมนอกจากนี้คล้ายกับนิกายมหาสังฆิก

๑๒. **นิกายพหุสุติกวาท** นิกายนี้ถือว่า พระพุทธพจน์ ๕ ประการ คือ อนิจฺจ์ ทุกฺข์ อนตฺตา สุญฺญตา นิพฺพาน์ จัดเป็นโลกุตตระ นอกนั้นไม่เป็น (แต่นิกายมหาสังฆิก นิกายโคกุลิก ถือว่าพระพุทธพจน์ทั้งหมดเป็นโลกุตตระ) ถือว่าในบุคคล ในสิ่งทั้งปวง ไม่มีอัตตา (วิญญาณ) จักรวาลประกอบด้วย ธาตุ ๘๔ ธาตุ มีความจริงอยู่ ๒ คือ สมมติสัจจะ กับปรมัตถสัจจะ อัตตาหรือธาตุ ๘๔ ธาตุที่ประกอบเป็นโลกและจักรวาลมีอยู่โดยสมมติสัจจะ แต่โดยปรมัตถสัจจะแล้วก็ว่างเปล่า เป็นอนัตตา พระพุทธองค์ไม่เป็นโลกุตตระ แต่ทรงไว้ซึ่งอานุภาพเหนือสามัญชน นิกายนี้มีคำสอนบางอย่างเหมือนของนิกายมหาสังฆิกวาท มีคัมภีร์ ชื่อ สัตยสิทธิศาสตร เป็นต้น

๑๓. **นิกายบัญญัติกวาท** นิกายนี้ถือว่า ทุกข์ไม่มี ขันธ์ (กอง) อายตนะภายในภายนอก เป็นมายา ไม่มีกรรมที่ทำให้ตายในเวลาที่ไม่ควรตาย กรรมเป็นอธิปติปัจจัย และอนันตรปัจจัย แก่วิบาก บุญกุศล เป็นปัจจัยให้ได้บรรลุอริยมรรค นิกายนี้มีคำสอนส่วนมากคล้ายนิกายมหาสังฆิกวาท

นิกายอันธกะ (นิกายพิเศษ) เป็นมีนิกายย่อย ๆ ของนิกายมหาสังฆิกวาท ปรากฏในอรรถกถากาวัตถุ ว่ามี นิกายอันธก (เพราะเจริญอยู่แคว้นอันธกะ) ประกอบด้วยนิกาย ปุพพเสลิย อปรเสลิย ราชคิริย สิทธัตถิก นิกายเหล่านี้เกิดขึ้นภายหลังการทำสังคายนา

ครั้งที่ ๓ นิกายเหล่านี้ ถือว่า ๑. ธรรม ทั้งปวงเป็น สติปัฏฐาน ๒. จิตดวงเดียวตั้งอยู่ตลอดวันได้ ๓. การตรัสรู้หรือความสำเร็จ-อริยมรรค-ผล ย่อมเป็นไปตามลำดับ ๔. อินทรีย์ห้า มีศรัทธา เป็นต้น ของพระโสดาบันไม่มี ๕. ญาณอันบรรลุตามกรรม ชื่อว่าทิพยจักษุ ๖. อสัญญีสัตว์ยังมีสัญญา ๗. แผ่นดินเป็นผลของกรรม ๘. คติที่ไปของสัตว์มี หก ๙. ทิฏฐิเป็นอัพยากต ๑๐. อากาศเห็นได้ด้วยตา ๑๑. พระอรหันต์ยังมีการสะสมบุญ ๑๒. พระบังคนของพระพุทธเจ้ามีกลิ่นหอมยิ่ง ๑๓. นิพพานธาตุ เป็นกุศล ๑๔. ในนรก ไม่มีนายนิรบาล ๑๕. ในหมู่เทวดา มีสัตว์เดรัจฉาน ๑๖. ยังละสังโยชน์บางอย่างไม่ได้ ก็นิพพานได้ ๑๗. ด้วยอริย-มรรคประการเดียวก็บรรลุสามัญผลทั้ง ๔ ได้ ๑๘. พูดโดยไม่ต้องคิดได้ ๑๙. ตัณหาเป็นอัพยากต ๒๐. นิโรธสมาบัติ เป็นอสังขต-ธรรม ๒๑. ปฐมวิธาตุ เป็นของเห็นได้ ๒๒. ไม่มีเจตสิกธรรม

นิกายอปรเสลิยวาท กับอุตตรเสลิยวาท นิกายทั้ง ๒ นี้ มีคติอย่างเจติยวาท ถือว่า พระโพธิสัตว์ อาจไปทุคติได้ ธาตุเจดีย์ของพระพุทธเจ้า และของพระสาวก ไม่ทำให้การบูชามีมหาผลานิสงส์ เพราะเป็นวัตถุไร้วิญญาณ ไม่อาจทำหน้าที่เป็นทักขิเณยยบุคคลได้ แต่ก็ได้ผลานิสงส์เหมือนกัน ถ้าผู้บูชา เคารพบูชาด้วยใจที่ผ่องแผ้ว

นิกายอุตตรปถวาท นิกายนี้นัยว่า มีทัศนผสมระหว่างเถร-วาทกับมหาสังฆิกวาท มีการถือว่า ๑. พระพุทธเจ้าไม่มีพระกรุณา ๒. บุคคลละกิเลสในอดีต ในอนาคต ในปัจจุบัน ได้ ๓. คฤหัสถ์ก็เป็นพระอรหันต์ได้ ๔. พอเกิดก็บรรลุพระอรหันต์ได้ ๕. อรหันต-ธรรมเป็นอนาสวธรรม ๖. พระอรหันต์ยังประกอบด้วยผล ๔

๗. พระโสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะ จะต้องแน่ต่อการเกิด ๗ ครั้ง ๘. พระโสดาบัน (ผู้มีทิฏฐิสมบูรณ์) ย่อมละทุคติได้ ๙. ถือว่าความยินดีในสิ่งที่ไม่ชอบใจก็มีได้ ๑๐. ทานย่อมบริสุทธิ์ได้แต่ฝ่ายทายกเท่านั้น ไม่ใช่ฝ่ายปฏิคาหก ๑๑. ฆ่าแม่โดยไม่มีเจตนาก็เป็นอนันตริยกรรม ๑๒. สัตว์ (เด็ก) อยู่ในท้องก็บรรลุพระอรหันต์ได้

นิกายวิภัชชวาท นิกายนี้เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับนิกายสัพพัตถิกวาท พระพุทธเจ้าทรงเป็นวิภัชชวาที ดังในพระพุทธพจน์ว่า

เอกัส วจนัง เอกัง วิภัชชวจนาปรัง
ตติยัง ปฏิปุจฉเนยย จตุตถัง ปน ฐาปเย

ปัญหา(พยากรณ์) อย่างหนึ่ง พึงแก้ตรง อีกอย่างหนึ่งพึงแยกแก้ อย่างที่ ๓ พึงย้อนถาม อย่างที่ ๔ พึงหยุดไม่ตอบ

นิกายนี้บางทีเรียกเป็นเถรวาท นิกายสัพพัตถิกวาท แม้แยกออกจากนิกายเถรวาท แต่ก็ไม่ลงกับนิกายวิภัชชวาทนี้

นิกายเวตุลลกวาท นิกายนี้มีหลักธรรมวิปลาศมาก เคยแพร่ไปถึงลังกา ไปทำให้เกิดความสับสนทางการปฏิบัติ และทางธรรมวินัยจนทางลังกาต้องจัดการเผาตำราของนิกายนี้ และเนรเทศพระผู้นับถือนิกายนี้ออกจากลังกา นิกายนี้ถือ ว่า ๑. ไม่ควรพูดว่าพระฉัน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม อาหาร ๒. ไม่พึงพูดว่า ทานที่ถวายแก่สงฆ์มีผลมาก ๓. ไม่ควรพูดว่า ทานที่ถวายพระพุทธองค์มีผลมาก ๔. ไม่ควรพูดว่า พระสงฆ์รับของทำบุญได้ ๕. ไม่ควรพูดว่าพระสงฆ์ยังของทำบุญให้บริสุทธิ์ได้ ๖. ไม่ควรพูดว่า พระพุทธองค์ดำรงอยู่ในโลกมนุษย์ ๗. ไม่ควรพูดว่า พระธรรมนั้นอันพระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว แต่ควรพูดว่าอันพระพุทธเจ้านิรมิตแสดง

นิกายเถรวาท ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง มีการแยกนิกายเป็นอันมากแม้แต่ในนิกายเถรวาทเอง ก็ยังมีนิกายย่อยแยกออกไปอีก ๑๑ นิกาย แต่นิกายเถรวาทเดิมก็ยังคงอยู่อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง คือยังรักษาการปฏิบัติตามธรรมวินัยที่ทำสังคายนาครั้งแรกยังคงมีอยู่ไม่สูญหาย (จนมาเป็นหลักสำหรับการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นอีกหลายร้อยปีจึงสูญไปจากอินเดีย ไปเจริญรุ่งเรืองที่ประเทศอื่น เช่นที่ลังกา แต่นิกายอื่น ซึ่งกลายรูปเป็นนิกายมหายานยังคงมีอยู่ในอินเดีย จนถึงราว พ.ศ. ๑๗๐๐ แล้วพระพุทธศาสนาทุกนิกายก็ดับไปจากอินเดีย)

นอกจากนี้ยังมีนิกายย่อยอีก ขอให้พิจารณาจะเห็นว่าบางนิกายเกิดภายหลังการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ บางนิกายแม้เกิดก่อนการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ แต่ก็มิได้เกี่ยวข้องหรือถูกปรับปรุงใหม่อันเนื่องจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เลย และคัมภีร์ของนิกายทั้งหมดนั้นมีแต่ของเถรวาทเท่านั้นที่มีเหลืออยู่อย่างสมบูรณ์ในปัจจุบันนี้

นี้เป็นการเริ่มต้นแห่งมหายาน

ขอกล่าวย้อนต้นใหม่

เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๒๓๖ ปี (บ้างก็ว่า ๒๑๘ ปี ตีเสียว่า ๒๐๐ กว่าปี) พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงด้วยลาภสักการะอย่างถึงขนาดเป็นเหตุให้พวกนักบวชนอกพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก มาบวชในพระพุทธศาสนา โดยบวชปลอมบ้าง จริงบ้าง เพราะเห็นแก่ลาภสักการะ เมื่อบวชแล้วก็ยังคงปฏิบัติ และสั่งสอนตามแบบลัทธิเดิมของตน โดยอ้างว่าเป็นพระพุทธบัญญัติ เป็นพระพุทธพจน์ ทำให้พระสงฆ์เกิด

แตกแยกสับสนเกิดรังเกียจกันจนหยุดไม่ทำอุโบสถสังฆกรรม ถึง ๗ ปี พระเจ้าอโศก ไม่สบายพระทัยในการแตกแยกกันอย่างนี้ ทรงพระประสงค์จะให้พระสงฆ์สามัคคีกัน จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ไปหาทางให้สงฆ์สามัคคีกัน อำมาตย์ไปบังคับให้สงฆ์สามัคคีร่วมทำอุโบสถสังฆกรรม พระสงฆ์ผู้บริสุทธิ์ต่างปฏิเสธที่จะทำอุโบสถร่วมกับพวกอลัชชี อำมาตย์ไม่รู้เรื่องพระวินัยดีพอ เห็นว่าพระสงฆ์ขัดพระราชประสงค์ จึงให้ตัดศีรษะพระภิกษุไปหลายรูป จนพระภิกษุต้องให้ พระติสส ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระอโศกซึ่งมาบวชเป็นพระภิกษุอยู่ ไปนั่งคั่น อำมาตย์จึงหยุดฆ่าพระ แล้วไปกราบทูลเรื่องราวให้พระเจ้าอโศกมหาราชฟัง พระองค์ฟังแล้วก็เกิดสลดพระทัย เสด็จไปขอขมาโทษสงฆ์ที่วัด แล้วตรัสถามว่าพระองค์จะบาปหรือไม่ ที่อำมาตย์ฆ่าพระอย่างนี้ ปรากฏว่าพระทั้งหลายถวายคำตอบไม่เหมือนกัน จนทรงพบพระโมคคัลลีบุตร ทรงถามปัญหานี้ พระเถรถวายคำตอบว่า ไม่บาป เพราะเหตุผล คือพระองค์ไม่มีเจตนาให้เขาไปฆ่า พระองค์ไม่ได้ใช้ให้เขาไปฆ่า จึงไม่มีความผิด พระเจ้าอโศก ทรงอยากทราบเหตุที่พระไม่ยอมร่วมทำอุโบสถสังฆกรรม เมื่อพระโมคคัลลีบุตรตอบให้ทรงทราบเรื่อง ว่ามาจากเหตุ คือ พระสงฆ์พวกหนึ่งปฏิบัติดีถูกต้องตามธรรมวินัย แต่อีกพวกหนึ่งไม่เอื้อเฟื้อ และกลับตั้งข้อปฏิบัตินอกธรรมนอกวินัยไว้สำหรับปฏิบัติ พวกนี้มีมากด้วย และมีพวกมากมีกำลังมาก พระเจ้าอโศก โปรดให้นิมนต์พระมาประชุมแล้วให้พระโมคคัลลีบุตร ถามถึงวินัย และธรรม โดยถือธรรมวินัยที่ทำสังคายนาครั้งแรกเป็นหลัก พวกปลอมบวช ก็ตอบไปตามลัทธิเดิม ของตน พระเจ้าอโศกบังคับให้สึกประมาณ ๖๐,๐๐๐ รูป และคณะสงฆ์ที่เหลือ

ก็ร่วมกันทำอุโบสถสังฆกรรม เป็นสามัคคีอุโบสถ พระโมคคัลลีบุตร เลยถือโอกาสทำสังคายนาธรรมวินัย นับเป็นครั้งที่ ๓ มีพระอรหันต์ร่วมประชุม ๑,๐๐๐ รูป มีพระโมคคัลลีบุตรเป็นประธาน ทำที่วัดอโศการามนครปาตลีบุตร ทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ โดยถือเอาธรรม-วินัย ที่ทำสังคายนาครั้งแรกและการปฏิบัติของนิกายเถรวาทเป็นหลัก การสังคายนาครั้งนี้เป็นการสังคายนาธรรมวินัยด้วย การปฏิบัติด้วย ที่สำคัญก็คือพระโมคคัลลีบุตร ได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุ เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนิกายต่าง ๆ ที่แตกแยกออกไป เป็นต้น และคำว่าพระ-ไตรปิฎกเริ่มใช้ในการทำสังคายนาครั้งนี้ เป็นพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม และจากข้อความในกถาวัตถุนั้นชวนให้เข้าใจว่า ที่ว่าพวกเดียรถีย์มาปลอมบวชนั้นอาจเป็นพวกเดียรถีย์ด้วย เป็นพระในนิกายต่าง ๆ นอกนิกายเถรวาทนั่นเองด้วย

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และพวกเดียรถีย์ปลอมบวชกับพวกพระนิกายต่าง ๆ ก็ยังคงมีเหลืออยู่ บางพวกได้หลบในทางเมืองอื่นไกล ๆ เช่น เมืองตักกสิลา เป็นต้น ไปตั้งหลักอยู่ตามเมืองนั้นบ้าง เมืองนี้บ้าง พระเจ้าอโศกกับพระโมคคัลลีบุตร มีความเห็นร่วมกันว่า สถานการณ์อย่างนี้ย่อมไว้ใจไม่ได้ สำหรับความตั้งมั่นแห่งเถรวาทในอินเดีย จึงจัดส่งพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ เป็นพระธรรมทูต นำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทไปประดิษฐานในที่ต่าง ๆ รวม ๙ สาย บางสายไปถึงประเทศกรีก คือ ๑. คณะพระ-มัชฌันติกเถระ ไปแคว้นคันธาระ ๒. คณะพระมหาเทวะเถระ ไปแคว้นมหิสสก (มหีสุระ หรือไมซอรในขณะนี้) ๓. คณะพระรักขิต-เถระ ไปยังวนวาสีประเทศ (แถวบอมเบย์ในขณะนี้) ๔. คณะ

พระธัมมรักขิตเถระ ไปยังปรันตกชนบท (แถวแถบทะเลอาระเบียนเหนือบอมเบย์) ๕. คณะพระมหาธัมมรักขิตเถระ ไปยังแคว้นมหาราษฎร์ ๖. คณะมหารักขิตเถระ ไปยังโยนกประเทศ คือแถบประเทศกรีก (พระมหารักขิต เป็นชาวโยนก คือ กรีก) ๗. คณะพระมัชฌิมเถระ ไปยังประเทศแถวภูเขาหิมาลัย (คือเนปาลเดี๋ยวนี้) ๘. พระโสณะกับพระอุตตระ กับคณะไปยังแคว้นสุวรรณภูมิ (คือประเทศไทยในขณะนี้) ๙. คณะพระมหินทเถระ ไปยังลังกาทวีป

เนื่องจากจุดมุ่งหมายของการเขียนนี้ อยู่ที่เรื่องพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ดังนั้นจึงของดไม่กล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งต่อไป อันเป็นการทำสังคายนาของนิกายเถรวาทที่ทำในประเทศลังกา พะม่าและไทย

หลังจากการทำสังคายนา ครั้งที่ ๓ แล้ว การแตกแยกก็ยังไม่หยุดยั้ง ยังคงมีเพิ่มอีก เช่น นิกายที่แตกแยกเพราะถือ พระไตรปิฎก เพราะถือพระพุทธรูป เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ก่อนสังคายนาครั้งที่ ๒ ยังไม่มี แต่ก็ยังมีลักษณะสำคัญสอง คือ อย่างหนึ่งรักษาแบบเดิมไว้ ได้แก่ฝ่ายเถรวาท อีกฝ่ายหนึ่งนิยมเปลี่ยนแปลงไปตามกาละเทศะ ได้แก่ฝ่ายมหาสังฆิก อันเป็นต้นตอแห่งมหายาน ฝ่ายเถรวาทนั้นต่อมาอีกไม่นานก็เสื่อม เดชบุญที่พระเจ้าอโศกได้ให้พระธรรมทูต นำพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ไปประดิษฐาน ณ ท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ประเทศลังกา เป็นต้น มิฉะนั้น บ่านนี้ก็ไม่มีแล้ว

อนึ่ง ในระยะประมาณ พ.ศ. ๖๕๓ ได้มีกษัตริย์ในราชวงศ์กุษาณ ทรงพระนามว่า พระเจ้ากนิษกะ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธ-

ศาสนานิกาย สัพพัตถิกวาทมาก เพราะมีอาจารย์ชื่อ ปารัศวะ เป็นพระเถระอยู่ในนิกายนั้น พระเถระได้ขอให้พระเจ้ากนิษกะ เป็นผู้อุปถัมภ์ในการทำคายนาพระพุทธศาสนานิกายสัพพัตถิกวาท การทำสังคายนา ครั้งนี้นับว่าเป็นครั้งแรกของนิกายนี้ แต่ฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับและไม่ถือว่าเป็นการทำสังคายนาของฝ่ายเถรวาท สังคายนาครั้งนี้มีพระเถระ ๕๐๐ รูป เข้าร่วมในพิธี ใช้ภาษาสันสกฤต ทำที่กุณฑลวันวิหาร เมืองชลันทร์แคว้นกัษมีระ โดยมีท่านปารัศวะ เป็นประธาน พระวสุมิตร เป็นผู้แถลงมติ ร่วมด้วยพระอัศวโฆษ พระศรีโฆษ

พระเจ้ากนิษกะได้โปรดให้ส่งสมณะทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา (ตามแบบที่ทรงทำสังคายนา) ไปทั่วเอเชียกลาง

ในขณะที่ทำสังคายนานี้ นิกายเถรวาท นิกายอื่น ก็ยังคงมีอยู่ในอินเดีย และนิกายมหายานก็เริ่มตั้งแล้วในช่วงนี้ (มหายานเริ่มตั้งเมื่อพุทธศกที่ ๖–๗)

เนื่องจากมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมแก่กาละเทศะอย่างพวกมหาสังฆิก พฤติกรรมอย่างนี้เป็นที่ถูกใจของพระคณาจารย์บางพวก

เนื่องจากมีความสับสนในเรื่องความคิด ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ทำให้พระคณาจารย์บางพวกเก็บเอาจุดเด่นของหลักธรรมในนิกายนั้น ๆ มาประมวลกันแล้วตั้งเป็นนิกายใหม่ ๆ

และเนื่องจากในระหว่างพุทธศตวรรษ ที่๖–๗ ลัทธิศาสนาพราหมณ์ ได้มีการปรับปรุงหลักการ วิธีการ หลักธรรมของลัทธิศาสนาพราหมณ์เป็นการใหญ่ เพื่อต่อสู้กับพระพุทธศาสนา ในพุทธ-

ศตวรรษที่ ๘–๙ ได้มีการแต่งคัมภีร์สำคัญ คือ รามายณะกับมหาภารต สร้างตรีมูรติ คือ พระผู้เป็นเจ้าสำคัญสามองค์ ได้แก่ พรหม (ผู้สร้าง) พระวิษณุ (ผู้คุ้มครอง) พระศิวะ (ผู้ทำลาย) โดยเรียนพระรัตนตรัย ที่สำคัญก็คือสร้างคัมภีร์ ปุราณะ คัมภีร์นี้ได้สร้างลัทธิอวตาร ๑๐ ปาง ของพระวิษณุ นารายณ์ เอาคำสอนพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนของพระวิษณุ โดยกล่าวไว้ในคัมภีร์นั้นว่า พระวิษณุอวตารลงมาในปางที่ ๙ เป็นพระศากยมุนี ทั้งนี้เพื่อกลืนพระพุทธศาสนา การที่พระวิษณุอวตารในปางที่ ๙ นี้ไม่ใช่อวตารเพื่อความดี แต่เป็นอวตารเพื่อไม่ให้คนขึ้นสวรรค์ คือพวกพราหมณ์เข้าใจว่าตอนนั้นมีพวกมิใช่พราหมณ์ขึ้นสวรรค์กันมาก ไปแย่งที่บนสวรรค์ของเทพที่เคยเป็นพราหมณ์ พระนารายณ์จึงอวตารลงเป็นพระศากยมุนีเพื่อสอนให้คนเป็นมิจฉาทิฏฐิ จะได้ไม่ได้ขึ้นสวรรค์ และในคัมภีร์มหาภารตนั้นมีปรัชญาชั้นยอดของพราหมณ์ คือ ภควัตคีตะ อันเป็นคำพูดของพระกฤษณะ ซึ่งกล่าวว่าเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาเหมือนกันเป็นปางที่ ๘ เพื่อสร้างปรัชญาชั้นสูงกว่าขึ้นสู้กับของพราหมณ์ พระคณาจารย์บางพวกของพระพุทธศาสนาจึงได้ตั้งนิกายใหม่ขึ้น

อนึ่ง เนื่องจากมีพระคณาจารย์บางพวกเกิดความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะตอนที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ จึงพากันปรารถนาพุทธภูมิ และชักชวนให้ผู้อื่นเกิดความนิยมเช่นเดียวกับพวกตน จึงได้ตั้งนิกายใหม่เพื่อการนี้

นิกายใหม่นี้คือ **มหายาน** พระคณาจารย์ที่ตั้งนิกายนี้เคยเป็นพระคณาจารย์ในนิกาย ๑๘ นิกายมาก่อน โดยเฉพาะพระคณา-

จารย์ในนิกายมหาสังฆิกนั้น ได้มีบทบาทสำคัญมากในการตั้งนิกายใหม่ คือมหายานนี้ ดังนั้นนิกายมหายาน จึงมีหลักธรรมของนิกายมหาสังฆิก เจือปนอยู่มาก พระคณาจารย์สำคัญในการริเริ่มมีหลายรูป เช่น พระอัศวโฆษ พระคุรุนาคารชุนและพระเทวะ เป็นต้น หลักธรรมเป็นไป ๒ ลักษณะ คือ ในรูปปรัชญากับในรูปการปฏิบัติ เช่น การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ เป็นต้น พร้อมทั้งสร้างพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ขึ้นใหม่เป็นอันมาก เพื่อให้หลักธรรมที่ตนสร้างขึ้นใหม่มีสิ่งรับรอง จึงต้องสร้างคัมภีร์ใหม่อีกเป็นอันมากขึ้นมารับรอง หรือเป็นฐานรับรองและคำว่ามหายานนั้น พวกคณาจารย์ทั้งหลายตั้งขึ้นเองและเรียกนิกายเถรวาทว่า หีนยาน โดยตั้งเอาเองเหมือนกันทั้งๆ ที่นิกายเถรวาทไม่รับรู้

มหายาน คำนี้แปลว่า ยานใหญ่ กว้างขวาง ทั้งเป็นยานรวม (คือรวมมติของนิกายทั้งหลาย และรวมคนรวมสัตว์ทุกประเภท) และมีความหมายอื่น ๆ อีกมาก ทั้งแสดงหลักการต่าง ๆ เช่น แสดงยาน ๓ ได้แก่ ๑. สาวกยาน (เซียบุ่งเส็ง) คือยานของพระสาวกที่มุ่งหวังเพียงอรหัตภูมิ เอาตัวรอดเฉพาะตัว รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ๒. ปัจเจกยาน (ตกกักเส็ง) คือยานของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้รู้แจ้งปฏิจจสมุปบาท ด้วยตนเอง แต่รู้เฉพาะตน ไม่ได้สอนผู้ใด ๓. โพธิสัตวยาน (พู่สักเส็ง) ยานของพระโพธิสัตว์ ผู้มีใจเต็มไปด้วยความกรุณาในสรรพสัตว์ ปรารถนาจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ จึงไม่ต้องการอรหัตภูมิปัจเจกภูมิ แต่ปรารถนาพุทธภูมิบำเพ็ญบารมีช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ให้หมดก่อนแล้วตนจึงค่อยพ้นทุกข์เป็นคนสุดท้าย

เรื่องของนิกายมหายาน เต็มไปด้วยความขัดแย้งในระหว่างพวกมหายานด้วยกัน แต่ต่างนิกายกัน เช่น อุดมคติของนิกายทั่วไปนั้นมี พุทธภูมิเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด จึงต้องการเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่อีกนิกายหนึ่งแสดงว่าพระพุทธเจ้านั้นเกิดจากอาทิพุทธ ไม่ได้เกิดจากการบำเพ็ญบารมีอะไร หรือเรื่องเดียวกัน แต่มองกันคนละแง่แล้วก็เถียงกัน โต้กันหรือนิกายหนึ่งเป็นจิตอมตวาทิน อีกนิกายหนึ่งเป็นศูนยตวาทิน แต่เมื่อกล่าวถึงอุดมคติรวมๆ แล้ว มี ๓ คือ

๑. **หลักมหาปัญญา** มหายาน ถือว่า แสดงธรรม อธิบายธรรม ได้วิจิตพิศดารกว่าฝ่ายเถรวาท เช่น เรื่อง อนัตตา ฝ่ายมหายานนิยมใช้คำว่าศูนยตา มากกว่า เพราะเมื่อพิจารณาตามวิธีการอธิบายธรรมข้อนี้แล้ว คำว่าศูนยตาเข้าใจง่าย และเข้ากับวิธีการอธิบายของมหายาน ศูนยตามี ๒ คือ บุคคลศูนยตา และธรรมศูนยตา บุคคลศูนยตา ได้แก่การละอัสมิมานะ ว่าตัวตน ในร่างกายอันเป็นอรหัตภูมิ ธรรมศูนยตา ได้แก่การละสมมติทุกอย่าง แม้แต่พระนิพพาน เพื่อไม่ติดในพระนิพพาน ข้อนี้เป็นภูมิจิตชั้นสูงของพระโพธิสัตว์

๒. **มหากรุณา** ได้แก่การตั้งโพธิจิต มุ่งพุทธภูมิ เพราะมหายานเข้าใจว่า อรหัตภูมินั้นคับแคบช่วยคนได้น้อย ดังนั้นจึงมุ่งพุทธภูมิ เป็นพระโพธิสัตว์ (บางองค์) ยอมทนทุกข์ ยอมตกนรกเพื่อช่วยสัตว์ และช่วยผู้อื่น ให้พ้นทุกข์หมดสิ้นทุกคนก่อน แล้วตนจึงสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า

๓. **มหาอุบาย** ได้แก่พระโพธิสัตว์ ต้องมีอุบายวิธีต่างๆ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์

อุดมคติทั้ง ๓ นี้เป็นพระคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ด้วย

ปรัชญามหายาน หลักธรรมในนิกายต่าง ๆ ในมหายาน เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มี ๒ อย่าง คือ ศุนยตวาทิน (สุญญวาท) (คงจง) กับอัสติวาทิน (อัตถิวาท) (อู่จง)

นิกายสุญญวาท หรือศุนยตวาทินนั้น นาคารชุน เป็นผู้ประกาศ มีสาระเป็นปรัชญาเต็มที่ เช่น แสดงว่า อะไรที่เป็นสมมติแล้วเป็นไม่มีหมด สรฺวํ ศุนฺยํ สรฺวํ นาสฺติ แม้บุญ บาป นิพพาน ก็ไม่มี เพราะเป็นสมมติ แม้คำว่า นาสฺติ คือไม่มี ก็ไม่มี เพราะเป็นเรื่องสมติ สมมติสัจจะ เป็นมายา ปรมัตถสัจจะ เป็นศุนยตา นิกายนี้โด่งดังมาก ไปโต้วาที ครั้งใด ก็มักชณะทุกครั้ง การที่เป็นอย่างนี้เพราะเข้าใจความหมายของพระพุทธพจน์ที่ว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เกินขอบเขตนั่นเอง (ขอบเขตของคำว่า อนัตตา มี วเส อวัตตนะไม่อยู่ในอำนาจ อัตตวิปักขภาว เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับอัตตา สุญญตา ว่างจากคำว่าอัตตา อัสสามิกตา ไม่มีเจ้าของแท้จริง) นิกายนี้อยู่ในความเป็นนัตถิกทิฏฐิ เป็นเรื่องสุดโด่งด้านลบ

ส่วนนิกาย **อัตถิกวาท** หรือ **อัสติวาทิน** แยกเป็น ๒ คือ วิชญาณวาท (วิญญาณวาท) กับจิตรอมฤตวาทิน (จิตตอมตวาท)

วิชญาณวาทิน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **โยคจาร** ตามชื่อคัมภีร์ประจำนิกาย นิกายนี้มีทัศนตรงกันข้ามกับนิกายศุนยตวาทิน ถือว่า วิญญาณปรากฏเป็นนามรูป แม้นามรูปจะหมดไป แต่วิญญาณก็ยังอยู่ (เห็นว่าวิญญาณเป็นอื่นจากนามรูป) มิฉะนั้นจะไม่มีสิ่งที่รับรู้ว่าอะไรมีอยู่ สมมติสัจจ อาจเป็นมายา แต่สิ่งที่เป็นสวลักษณะหรือสิ่งที่เป็นที่รองรับสมมตินั้นมีอยู่

จิตตอมตวาท หรือ ภูตตถตาวาทิน หรือ สังฆาตวาท นิกายนี้ ถือว่า วิญญาณ หรือจิตมีอยู่ ไม่เกิดไม่ดับ ที่เห็นว่า จิตดับนั้นเป็นเพียงอาการของจิตเท่านั้น แม้นามรูป ก็มีอยู่เหมือนกัน ถ้านามรูปสูญไปแล้ว วิญญาณจะเอาอะไรมาประกอบความรู้ คือเป็นที่รับรองความรู้ นิกายนี้บัญญัติภาวะต่าง ๆ ขึ้นไว้สอน เช่น พุทธภาวะ ตถาคตคัพภะ ภูตตถตา มหาตมัน (มหัตตา) และแสดงว่าคำเกี่ยวกับ อนิจฺจำ ทุกฺขำ อนตฺตา นั้นเป็นคำสอนเบื้องต้น ยังมีธรรมสูงขึ้นไปอีก คือธรรมแสดงถึง นิจฺจำ สุขำ อตฺตา การที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนัตตา ก็เพื่อหาอัตตาที่แท้จริง หาพุทธภาวะ นามรูปกับวิญญาณไม่ใช่สิ่งเดียวกัน และทั้งสองวาท คือวิญญาณวาทและจิตตอมตวาท ถือว่ามีจิตเดิมซึ่งผ่องใส เป็นอมตะ เมื่อถือว่าจิตเป็นอมตะแล้ว ก็จะต้องสร้างภพที่อยู่ของจิต หรือเป็นที่รับรองจิตของผู้บริสุทธิ์และผู้มุ่งจะไปเกิด อันเรียกว่าพุทธเกษตร (พุทธเขต) พุทธเกษตรที่โด่งดัง มีแดนสุขาวดี ของพระอมิตาภาพุทธ อยู่ทางทิศตะวันตก พุทธเกษตรไวฑูรย์ประภาราชา ของพระไภสัชชคุรุพุทธ อยู่ทางทิศตะวันออก พุทธเกษตร ของพระอักโษภยะ (อักโขภยะ) พุทธ และมณฑลเกษตรของพระอริยเมตไตรโพธิสัตว์ (ทั้ง ๔ แห่งนี้ สุขาวดี พุทธเกษตร มีคนนิยมมากที่สุด ถึงกับตั้งเป็นนิกายสุขาวดี)

ตรีกาย เพื่อความเป็นอมตะของพระพุทธเจ้า จึงบัญญัติตรีกาย คือ กาย ๓ ของพระพุทธเจ้าขึ้น ด้วยความศรัทธา และเคารพบูชา กาย ๓ คือ

๑ **นิรมานกาย** หมายถึง กายที่เปลี่ยนแปลงได้ ตามสภาพของสังขารของมนุษย์

๒. **สัมโภคกาย** กายแท้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอมตะ

๓. **ธรรมกาย** กายคือธรรม หรือพระพุทธคุณทั้ง ๓ ได้แก่ พระปัญญา พระบริสุทธิ์ และพระมหากรุณา ที่เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติเกิด แก่ ชรา ประชวร เจ็บไข้ ปรินิพพานนั้น เป็นเรื่องของนิรมานกาย เป็นอุบายสำหรับแสดงธรรม แต่สัมโภคกายยังคงอยู่

พุทธภูมิ โพธิสัตวภูมิ นิกายมหายานมีหลักธรรม เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๒ ดังกล่าวแล้ว และเฉพาะที่มิใช่นิกายศุนยตวาท ต่างถือหลักโพธิสัตวภูมิเป็นสำคัญ และเพื่อบรรลุพุทธภูมิ จึงต้องบำเพ็ญเหตุ คือบารมี อันเป็นจริยธรรมของพระโพธิสัตว์ จาก ๑๐ ย่อเหลือ ๖ คือ ทาน ศีล วิริยะ ขันติ สมาธิ (ฌาณ) ปัญญาและมีพิเศษอีก ๔ คือ อุบายบารมี ปณิธานบารมี ผลบารมี ญาณบารมี โดยเฉพาะศีลนั้น มีศีล ๕ ของคฤหัสถ์ ศีล ๑๐ ของสามเณร ศีล ๒๕๐ ของพระภิกษุ ศีลพระโพธิสัตว์อีก ๕๘ **ศีล ๕** เหมือนของเถรวาท **ศีล ๑๐** เหมือนของเถรวาท **ภิกขุปาฏิโมกข์** (บีคิวปอลอทีมกขา) มี ๒๕๐ คือปาราชิก ๔ (เหมือนเถรวาท) สังฆาทิเสส ๑๓ (เหมือนเถรวาท) อนิยต ๒ (เหมือนเถรวาท) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ (เหมือนเถรวาท แต่สับกันไปบ้าง และที่เถรวาทว่า ภิกษุมีบาตรร้าวไม่ถึง ๑๐ นิ้วนั้น ในมหายานว่า ภิกษุมีบาตรชำรุดปะไว้ไม่ครบ ๕ แห่ง) ปาจิตตีย์ ๙๐ (เถรวาทมี ๙๒ มหายานไม่มี สิกขาบทที่ ๑๑ และ ๑๒ ในสหธรรมิกวรรคแห่งเถรวาท และในเถรวาทไม่มีสิกขาบทที่มีข้อความว่า ภิกษุทำสังฆกรรมตามธรรมวินัยแล้ว ภายหลังกลับติเตียนสงฆ์ผู้ทำกรรมนั้นต้องปาจิตตีย์ อันเป็นสิกขาบทที่ ๖๖ ในปาจิตตีย์ของมหายาน และสิกขาบทที่ ๓ แห่ง

ภูตคามวรรคในปาจิตตีย์ข้อ ๓ ของเถรวาท มีใจความว่า ภิกษุติเตียนภิกษุอื่นที่สมมติให้เป็นผู้ทำการสงฆ์ เธอทำโดยชอบติเตียนเธอเปล่า ๆ ต้องปาจิตตีย์ แต่ในมหายานมีข้อความว่า ภิกษุเกลียดชังตำหนิติเตียนภิกษุอื่นต้องปาจิตตีย์ และในมหายานไม่มีสิกขาบท ซึ่งมีข้อความว่า ภิกษุเข้าไปสอนนางภิกษุณีถึงในที่อยู่ ต้องปาจิตตีย์ เว้นแต่นางภิกษุณีเจ็บ อันมีอยู่ในสิกขาบทที่ ๓ แห่งโอวาทวรรคในปาจิตตีย์ ของเถรวาท นอกนั้นแบบเดียวกัน เป็นแต่สลับข้อกันบ้าง) ปาฏิเทสนียะ ๔ (เหมือนเถรวาท) เสขิยะวัตร ๑๐๐ (ของเถรวาทมี ๗๕ ในจำนวน ๗๕ นี้ของมหายานไม่มี ๑๔ ข้อ มีเหมือนกัน ๖๑ ข้อ และในเสขิยะวัตร ๑๐๐ ข้อ ของมหายานนั้น ในเถรวาทมีเหมือนกัน ๖๐ ข้อ นอกนั้นไม่เหมือน ๔๐ ข้อ ในจำนวน ๔๐ ข้อ มีข้อปฏิบัติเกี่ยวกับ โบสถ์ เจดีย์ ๒๔ ข้อ นอกจากนั้นก็มีเกี่ยวกับพระพุทธรูป เช่น เวลาไปถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่นำพระพุทธรูปติดตัวไป ไม่ตั้งพระพุทธรูปไว้ชั้นล่าง ตัวขึ้นไปอยู่ชั้นบน ไม่ขึ้นต้นไม้สูงเว้นแต่จำเป็น ไม่เอาสายถลกบาตรห้อยไหล่ตอนเดิน เป็นต้น) อธิกรณสมถะ ๗ (เหมือนของเถรวาท ต่างแต่สับข้อไปบ้าง)

ศีล หรือสิกขาบทของพระโพธิสัตว์ ๕๘ สิกขาบทเหล่านั้นแบ่งเป็นครุกาบัติ ๑๐ ลหุกาบัติ ๔๘ ตามโทษที่ละเมิดสิกขาบท ที่เป็นครุกาบัติ (โทษอย่างหนัก) ๑๐ ดังนี้ ๑. ทำลายชีวิตมนุษย์และสัตว์ให้ตาย ๒. ขโมยทรัพย์ของคนอื่น ๓. เสพเมถุน ๔. อวดอุตตริมนุสสธรรม ๕. ผลิตสุราเมรัยของเมา ๖. กล่าวร้ายบริษัทสี่ ๗. ยกตนข่มท่าน ๘. ตระหนี่เหนียวแน่น ๙. มุทะลุฉุนเฉียว ๑๐. ทำร้ายพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ในอาบัติเหล่านี้ ถ้าเป็นอาบัติด้วยเจตนาย่อมขาดจากความเป็นพระโพธิสัตว์ ถ้าเป็นเพราะบังเอิญหรือสุดวิสัย ต้องอยู่กรรมมานัตทรมานตน จึงจะพ้น (ขัดกับคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ ที่ต้องมีมหากรุณา)

สิกขาบทที่ละเมิดแล้ว เป็นลหุกาบัติ (โทษเบา) มี ๔๘ ดังนี้

๑. ไม่เคารพผู้ใหญ่ ชั้นอาจารย์ตน ๒. ดื่มสุราเมรัย ๓. บริโภคปลา ๔. บริโภคผักมีกลิ่นฉุน ให้เกิดราคะ มี หอม กระเทียม กุยไช่ หลักเกี๋ย (กระเทียมเล็ก) เฮงก๊อ (ข้อนี้แสดงว่าจีนบัญญัติเอง) ๕. ไม่ตักเตือนผู้ต้องอาบัติ ให้แสดงอาบัติ ๖. ไม่บริจาคสังฆทาน ให้พระธรรมกถึก ๗. ไม่ไปฟังธรรม รับการอบรมธรรม ๘. คัดค้านพระพุทธศาสนา ๙. ไม่ช่วยเหลือคนเจ็บ ๑๐. มีอาวุธสำหรับฆ่ามนุษย์ ฆ่าสัตว์ไว้ในครอบครอง ๑๑. เป็นทูตสื่อสารในการเมือง ๑๒. ค้ามนุษย์ ค้าสัตว์ให้เขาฆ่า หรือใช้งาน ๑๓. นินทาใส่ร้ายคนอื่น ๑๔. เผาป่า ๑๕. พูดบิดเบือนพระธรรมให้เสื่อมเสีย ๑๖. พูดอุบายเพื่อประโยชน์ตน ๑๗. บังคับเขาให้ให้ทานวัตถุ ๑๘. อวดอ้างตนว่าเป็นอาจารย์ทั้งที่ตนยังเขลาอยู่ ๑๙. พูดกลับกลอก ๒๐. ไม่ช่วยสัตว์เมื่อเห็นสัตว์นั้นตกอยู่ในอันตราย ๒๑. ผูกพยาบาท ๒๒. ทะนงตัว ๒๓. เย่อหยิ่งก้าวร้าว ๒๔. ไม่ศึกษาธรรม ๒๕. ไม่ระงับการวิวาทเมื่อสามารถระงับได้ ๒๖. ละโมภเห็นแก่ตัว ๒๗. น้อมลาภที่เขาจะถวายสงฆ์มาเพื่อตัว ๒๘. น้อมลาภที่เขาจะถวายสงฆ์ไปตามใจชอบ ๒๙. ทำเสน่ห์ ยาแฝด ใช้เวทมนต์ให้คนคลั่งไคล้ ๓๐. ชักสื่อ ๓๑. ไม่ช่วยไถ่ตัวทาสเมื่อสามารถไถ่ได้ ๓๒. ค้าขายอาวุธฆ่ามนุษย์และ

สัตว์ ๓๓. ไปดูกระบวนทัพ มหรสพ ฟังขับร้อง ๓๔. ไม่มีความอดทนในการรักษาศีล ๓๕. ไม่กตัญญูต่อพ่อแม่ อุปัชฌายาจารย์ ๓๖. ตระบัดสัจจะต่อคำปฏิญาณ ว่าจะ ประพฤติพรหมจรรย์ ๓๗. ปฏิบัติชุดงควัตรในถิ่นมีอันตราย ๓๘. ไม่มีคารวะต่อผู้ควรคารวะ ๓๙. ไม่มีกุศลจิต ไม่สร้างบุญ ไม่ทำทาน ๔๐. มีฉันทาคติ ๔๑. เป็นอาจารย์สอนเห็นแก่ลาภ ๔๒. ทำสังฆกรรมกับผู้มีมิจฉาจรรยา ๔๓. มีเจตนาผ่าผืนวินัย ๔๔. ไม่เคารพพระคัมภีร์ ๔๕. ไม่สงเคราะห์โปรดเวไนยสัตว์ ๔๖. ยืนต่ำ นั่งต่ำกว่าเขาแล้วแสดงธรรมแก่เขา ๔๗. ยอมจำนนต่ออำนาจอธรรม ๔๘. ละเมิดคำสอนในพระพุทธศาสนา

การแสดงอาบัติเหล่านี้ ถ้าละเมิดด้วยมีเจตนา ต้องแสดงอาบัติต่อสงฆ์ ถ้าละเมิดด้วยบังเอิญ ต้องแสดงต่อภิกษุ ๓ รูป ถ้าละเมิดด้วยความจำเป็น หรือสุดวิสัย ต้องแสดงอาบัติต่อหน้าภิกษุรูปเดียว

สิกขาบท ดังที่กล่าวมานี้ เป็นสิกขาบทสำหรับภิกษุผู้ปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ ถ้าสามเณรปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ต้องรักษาศีลหรือสิกขาบทอย่างภิกษุ และในศีล ๑๐ ของสามเณรนั้น ข้อ ๖ เป็นมาลาคันธวิเลปน ธารณมัณฑน วิภูสนัฏฐานา เวรมณี. ข้อ ๗ เป็นนัจจคีต วาทิต วิสูกทัสสนา เวรมณี. ข้อ ๘ เป็นอุจจาสยนมหาสยนา เวรมณี. ข้อ ๙ เป็นวิกาลโภชนา เวรมณี. ผิดลำดับกับของเถรวาท

สำหรับฆราวาสผู้ปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ ต้องปฏิบัติศีล ๕ หรือศีล ๘ กับข้อมังสวิรัติอย่างเคร่งครัด ศีลอุโบสถ หรือศีล ๘ ของฆราวาสนั้น ข้อ ๖ เป็น มาลา คันธ วิเลปน ธารณมัณฑน

วิภูสนัฏฐานา เวรมณี. ข้อ ๗ เป็น อุจจาสยน มหาสยนา นัจจคีต วาทิต วิสูกทัสสนา เวรมณี. ข้อ ๘ เป็น วิกาลโภชนา เวรมณี. ผิดลำดับกับของเถรวาท

มหาจตุปณิธานของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ต้องประกอบด้วยปณิธาน คือ ความตั้งใจอย่างมั่นคง ๔ ประการอย่างนี้

๑. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมด

๒. เราจะต้องตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ (ไม่กล่าวถึงศีล หรือวินัย)

๓. เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น

๔. เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุอนุตตร สัมมา สัมโพธิญาณ (แสดงว่ายังไม่ตรัสรู้อริยสัจ อันเป็นเหตุ เป็นเครื่องช่วยให้พ้นทุกข์)

อนึ่ง พระโพธิสัตว์จะต้องมีอัปปมัญญาพรหมวิหาร ๔ ทั่วไปในสรรพสัตว์ โดยไม่เจาะจง คือ ๑. เมตตา ๒. กรุณา ๓. มุทิตา ๔. อุเบกขา

คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์ ๓

๑. มหาปัญญา มีปัญญาอันยิ่งใหญ่

๒. มหากรุณา มีกรุณาไม่มีขอบเขตจำกัด พร้อมที่จะเสียสละตนเองทนทุกข์ แทนผู้อื่น

๓. มหาอุบาย มีความฉลาดในการหาวิธีสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายให้เข้าถึงสัจจธรรม (เรื่องนี้เคยกล่าวไว้แล้ว)

ทศภูมิของพระโพธิสัตว์ คือภูมิจิตของพระโพธิสัตว์ มี ๑๐ คือ

๑. มุทิตาภูมิ พระโพธิสัตว์มีความยินดีในความไร้ทุกข์ของสัตว์ (ภูมินี้บำเพ็ญหนักในทานบารมี)

๒. วิมลาภูมิ (ปราศจากมลทิน) พระโพธิสัตว์ละมิจฉาจริยา ได้เด็ดขาด ปฏิบัติแต่ในสัมมาจริยา (ภูมินี้มีศีลบารมีเป็นใหญ่)

๓. ประภาการีภูมิ (มีความสว่าง) พระโพธิสัตว์ทำลายอวิชชาได้เด็ดขาด มีความอดทนทุกประการ (ภูมินี้ มีขันติบารมีเป็นใหญ่)

๔. อรรถจีสมดีภูมิ (รุ่งเรือง) พระโพธิสัตว์มีความเพียรในการบำเพ็ญธรรม (ภูมินี้ มีวิริยบารมีเป็นใหญ่)

๕. ทุรชยาภูมิ (ผู้อื่นชนะยาก) พระโพธิสัตว์ละสภาวะแห่งสาวกยาน กับปัจเจกโพธิยาน ซึ่งเป็นธรรมเครื่องกั้นพุทธภูมิ (ภูมินี้ มีฌานบารมีเป็นใหญ่)

๖. อภิมุขีภูมิ (มุ่งหน้าต่อทางพระนิพพาน) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญยิ่งในปัญญาบารมี เพื่อรู้แจ้งเห็นชัดในปฏิจจสมุปปาท (ภูมินี้ มีปัญญาบารมีเป็นใหญ่)

๗. ทูรังคมาภูมิ (ไปไกล) พระโพธิสัตว์มีอุบายอันฉลาด แม้บำเพ็ญกุศลน้อย แต่ได้ผลแก่สรรพสัตว์มาก (ภูมินี้ มีอุบายบารมีเป็นใหญ่

๘. อจลาภูมิ (ไม่คลอนแคลน มั่นคง) พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในปณิธานบารมี

๙. สาธุบดีภูมิ พระโพธิสัตว์แตกฉานในอภิญญา และปฏิสัมภิทาญาณ (ภูมินี้ บำเพ็ญหนักในพลบารมี)

๑๐. ธรรมเมฆภูมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในญาณบารมี มีจิตอิสระ ไม่ติดในรูปธรรม นามธรรม (บำเพ็ญหนักญาณบารมี)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทศภูมิเต็มบริบูรณ์แล้ว ย่อมมีพระคุณเทียบเท่าพระพุทธเจ้า เหลืออีกชาติเดียวก็จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับ พระศรีอริยเมตไตรโพธิสัตว์

จริยธรรมของพระโพธิสัตว์ ๑๐ ประการ

๑. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนาเลยว่า ร่างกายจะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ

๒. พระโพธิสัตว์ ครองชีวิต โดยไม่ปรารถนาเลยว่า จะไม่มีภยันตราย

๓. พระโพธิสัตว์ ไม่ปรารถนาเลยว่า จะไม่มีอุปสัคในการชำระจิตให้บริสุทธิ์

๔. พระโพธิสัตว์ จะไม่ปรารถนาเลยว่า จะไม่มีมารมาขัดขวางการปฏิบัติภารกิจ

๕. พระโพธิสัตว์ คิดว่า จะทำงานให้นานที่สุด โดยไม่ปรารถนาจะให้สำเร็จผลเร็ว

๖. พระโพธิสัตว์ จะคบเพื่อน โดยไม่ปรารถนาจะได้รับผล

๗. พระโพธิสัตว์ จะไม่ปรารถนาว่า จะให้คนอื่นต้องตามใจตนเองเสมอทุกอย่าง

๘. พระโพธิสัตว์ จะทำความดี กับคนอื่น โดยไม่ปรารถนาสิ่งตอบแทน

๙. พระโพธิสัตว์ เห็นลาภแล้ว ไม่ปรารถนาจะมีหุ้นส่วนด้วย

๑๐. พระโพธิสัตว์ เมื่อถูกใส่ร้ายป้ายสี ติเตียน นินทา แล้วไม่ปรารถนาจะโต้ตอบ หรือฟ้องร้อง

โพธิสัตว์ธรรม ๘ ประการ

๑. พระโพธิสัตว์ ต้องบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ โดยไม่หวังผลตอบแทนจากสรรพสัตว์

๒. พระโพธิสัตว์ สามารถเสวยสรรพทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้ โดยไม่ย่อท้อ ไม่บ่น

๓. พระโพธิสัตว์ สร้างบุญกุศลเท่าไร ก็สามารถอุทิศให้สรรพสัตว์ได้ โดยไม่หวงแหน

๔. พระโพธิสัตว์ ตั้งจิตสม่ำเสมอในสรรพสัตว์ ไม่มีอคติถ่อมตน ไม่ลำพอง

๕. พระโพธิสัตว์ เห็นพระโพธิสัตว์อื่นดุจเห็นพระพุทธเจ้า ฟังพระสูตร ทุกพระสูตร โดยไม่เกิดความเคลือบแคลงสงสัย

๖. พระโพธิสัตว์ ไม่หันหลังให้ธรรมของพระอรหันต์ แต่สมัครสมานเข้ากันได้กับธรรมนั้น

๗. พระโพธิสัตว์ ไม่ยินดีในลาภสักการะที่เกิดกับตน สามารถควบคุมจิตของตนได้

๘. พระโพธิสัตว์ ย่อมหมั่นพิจารณาโทษของตน ไม่เที่ยวเพ่งโทษผู้อื่น ตั้งจิตมั่นเด็ดเดี่ยวในการสร้างบารมี

มหายานในอินเดีย

มหายานในอินเดียแม้มีหลายนิกาย แต่เมื่อสรุปตามทัศนแล้วมี ๔ นิกายใหญ่ คือ

๑. นิกายศุนยวาท หรือมาธยมิกะ

๒. นิกายวิชญาณวาท หรือโยคจาร

๓. นิกายจิตตอมตวาท หรือจิตตภูตตถตาวาทหรือสังฆาตวาท

๔. ตันตรยาน หรือมนตรยาน

นิกายที่ ๑ - ๓ เคยกล่าวมาบ้างแล้ว ในฐานเป็นปรัชญาฝ่ายมหายาน แต่ในที่นี้จะกล่าวในฐานะเป็นนิกาย

นิกายศุนยวาท หรือ มาธยมิกะ นิกายนี้ตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ โดยท่านนาคาชุนเป็นปฐมาจารย์แห่งนิกายนี้ นิกายนี้ถือว่า ๑. สรฺวํ ศุนฺยํ ทุกอย่างว่างเปล่า ความดี ชั่ว มรรคผล นิพพาน ว่างเปล่า ไม่มีทั้งนั้น

๒. สมมติสัจจะ เป็นมายา (ไม่มี) ปรมัตถสัจจะเป็นสูญ (ไม่มีอีก) เหมือนกัน

๓. สรรพสิ่งไม่เป็นทั้งสัต คือมีอยู่ ทั้งอสัต คือไม่มี ไม่มีสภาวะ คือภาวะที่แท้จริง มีอยู่ด้วยตัวเอง เป็นสิ่งรองรับสมมติสัจจะ และคงสภาพแท้

๔. ที่ได้ชื่อว่า มาธยมิกะ เพราะแสดงทัศนว่า ว่างเปล่าในระหว่างความมีกับความไม่มี

๕. นิกายนี้ ตีความในเรื่องอนัตตาเกินขอบเขต (ดังที่เคยกล่าวมาแล้ว)

๖. ทัศนคติเต็มไปด้วยปรัชญา เป็นเหตุให้มีการโต้ตอบ ขัดแย้ง เสนอข้อคิดเห็น ไม่เป็นหลักในด้านการปฏิบัติธรรมวินัย

๗. นิกายนี้ มีคัมภีร์ มหาปรัชญาปารมิตาสูตร และปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร เป็นต้น

นิกายวิชญาณวาท หรือ โยคจาร นิกายนี้มีกำเนิดในพุทธศตวรรษที่ ๘ สมัยราชวงศ์คุปตะ (ตอนนี้มีพระพุทธรูปแล้ว

พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยนี้มีพระพุทธลักษณะที่งามที่สุดในอินเดีย) ปฐมาจารย์ของนิกายนี้ คือ ท่านไมตรีนาถ ตั้งสำนักอยู่ที่เมืองอโยธยา แคว้นโกศล มีศิษย์สำคัญสองท่านชื่อ อสังคะ กับวสุพันธุ ซึ่งเป็นน้องของท่านอสังคะ นิกายนี้เป็นคู่ปรับสำคัญของนิกายศุนยวาท โดยเฉพาะข้อแย้งในเรื่องสัตภาวะ หรือสวภาวะ พวกศุนยวาท เรียกพวกนิกายนี้ว่า พวกสัสสตทิฏฐิ พวกนิกายนี้เรียกพวกศุนยวาทว่า นัตถิกทิฏฐิ นิกายนี้ถือว่า โดยปรมัตถ ยังมีสวภาวะเหลืออยู่ มีอาลยวิญญาณ คือธาตุรู้ มีหน้าที่ คือ รู้เก็บ (กุศล อกุศล อัพยากตกรรม) รู้ต่อ คือสร้างอารมณ์โลภเป็นต้น รู้ปรุง คือปรุงแต่งไปต่าง ๆ ตามอำนาจกิเลส ทำให้ประกอบกรรม แล้วเกิดเป็นวิบากผล ส่งเป็นพืชะเข้าไปเก็บไว้ในอาลัยวิญญาณอีก สรุปแล้วศุนยวาท ถือว่าไม่มีสวภาวะ คือภาวะเดิมแท้ ซึ่งเที่ยง ถ้ามีแล้วอะไรเป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น เช่น เป็นเด็กก็เป็นอย่างนั้น ไม่โตเป็นผู้ใหญ่ แต่พวกโยคจาร ถือว่า ต้องมี ถ้าไม่มีมะพร้าวจะไม่เป็นมะพร้าวจะกลายเป็นมะม่วงไป ดังนั้นคำว่า สรฺวํ ศูนฺยํ คือสูญหมดจึงใช้ไม่ได้

นิกายนี้ มีคัมภีร์เช่น สนธินิรโมจนสูตร อภิสมยลังการ เป็นต้น

นิกายจิตตอมตวาท หรือ จิตตภูตตถตาวาท นิกายนี้เกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปตะเหมือนกัน ไม่ปรากฏว่าใครเป็นปฐมาจารย์ และเกิดมีขึ้นในขณะที่พวกพราหมณ์ได้ปรับปรุงฟื้นฟูลัทธิศาสนาพราหมณ์ เปลี่ยนเป็นฮินดู (พุทธศตวรรษที่ ๘–๙) คัมภีร์รามายนะ คัมภีร์มหาภารตะ แต่งในตอนนี้ รวมทั้งเรื่องนารายณ์ ๑๐ ปาง ด้วยเพื่อกลืนพระพุทธศาสนา เป็นยุคทองแห่งวรรณคดีสังสกฤต

คำสอนของนิกายนี้ ตรงกันข้ามกับนิกายศุนยวาทและมีข้อที่ต่าง ที่สำคัญ คือ นิกายวิชญาณวาทนี้ถือว่า จักรภพมีภาวะที่สมบูรณ์เป็นเหตุ จากภาวะที่สมบูรณ์นี้ ทำให้เกิดจักรภพชีวิต ภาวะที่สมบูรณ์เป็นแก่นเดิม เป็นความจริงแท้เป็นพื้นฐานที่ตั้ง หรือรองรับแห่งมายา (สมมติ) ภาวะอันนี้ นิตฺยํ เที่ยง สุขํ เป็นสุข ศานฺตํ สงบ ได้แก่สัตจิต คือจิตที่มีอยู่ตลอดกาล เป็นอมตจิต เป็นจิตตภูตตถตา คือจิตที่แท้จริง คำสอนเรื่อง อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา เป็นเพียงปริยาย-ธรรม เป็นเพียงธรรมเบื้องต้น ยังมีธรรมที่สุขุมลึกซึ้งกว่านั้น คือ ธรรมที่สอนเรื่อง นิจฺจํ สุขํ อตฺตา การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องอนัตตานั้นก็เพื่อเข้าถึง อตฺตา ที่แท้จริง นั่นคือ ภาวะที่สมบูรณ์ คือ สัตจิต หรือพุทธภาวะ

นิกายนี้ ถือว่า สัตจิต หรืออมตจิตนั้น เที่ยงแท้ไม่เกิดไม่ดับ ไม่ปรากฏ เบื้องต้น เบื้องปลาย ที่เห็นว่าเกิดดับนั้นเป็นเพียงอาการของจิต ๆ จึงไม่ใช่วิญญาณขันธ์ (มตินี้ เหมือนนิกายศุนยวาทและวิชญาณวาท) เมื่อจิตไม่ใช่วิญญาณขันธ์ จิตจึงเป็นผู้รู้ขันธ์ ๕ ปล่อยขันธ์ ๕ (มตินี้ ถือว่า มีขันธ์ ๖) ธาตุรู้ หรือพุทธภาวะของสัตจิตมีอยู่ในสรรพสัตว์ สัตจิต แม้จะถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส ก็ไม่ใช่กิเลส ไม่ใช่ขันธ์ ๕ สัตจิตซึ่งมีพุทธภาวะนี้บริสุทธิ์ ผ่องใส ที่เศร้าหมองไปเพราะกิเลสที่จรมา โดยเฉพาะอวิชชา

นิกายนี้ เชื่อว่า สัตว์ทั้งปวง มีพุทธภาวะอยู่ในสัตจิตของคน วันหนึ่งข้างหน้า จักตรัสรู้เป็นพุทธหมด

คัมภีร์ของนิกายนี้ มีศรีมาลาเทวีสีหนาทสูตร ศูรางคมสนธิสูตร ตถาคตครรภสูตร สุวรรณประภาสสูตร พุทธยานสาครสมาธิสูตร อจินเตยยสูตร วิเศษจินตาพรหมปริปฤจฉาสูตร เป็นต้น

นิกายพุทธตันตรยาน หรือมันตรยาน นิกายนี้เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๙ มีความเป็นพระพุทธศาสนาน้อยกว่านิกายอื่น เพราะไปนำฮินดูตันตรเข้ามาปนกับพระพุทธศาสนา ให้เข้ากับศรัทธาของประชาชนเพื่อแข่งกับลัทธิศาสนาฮินดู และเพื่อความอยู่รอดของพระพุทธศาสนา เนื่องจากลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้ปรับปรุงหลักการวิธีการของลัทธิศาสนาใหม่ กลายเป็นฮินดู มีคนนิยมนับถือเพิ่มขึ้น แต่ทางพระพุทธศาสนากลับลดจำนวนลง นิกายนี้นอกจากจะเรียกดังกล่าวแล้ว ยังเรียกว่านิกายรหัสยาน คุยหยาน (ยานลี้ลับ) นิยมในเรื่องไสยศาสตร์ เช่น เวทมนต์คาถา ของขลัง เสกเป่า ลงเลขยันต์ ในนิกายนี้ ถือว่า

๑. มีอาทิพุทธ คือพระพุทธเจ้าองค์เดิม มีองค์เดียวเป็นประธานในสากล เป็นผู้สร้างทุกอย่าง

๒. นับถือฌานิพุทธ คือ อาทิพุทธะเมื่อเข้าฌานได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก เรียกว่า ฌานิพุทธ ที่นับถือเป็นพิเศษมี ๕ องค์ คือ พระไวโรจนพุทธะ พระอักโขภยพุทธะ พระอโมฆสิทธิ-พุทธะ พระอมิตาภาพุทธะ พระรัตนสัมภวพุทธะ (นัยว่าพระเจ้า ๕ พระองค์ คือ ทั้ง ๕ พระองค์นี้ พระปรางค์ ๕ ยอด ก็มีคติมาจากพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์นี้) พระฌานิ (ธยานิ) พุทธทั้ง ๕ นี้ มีสีพระกายต่างกันคือ สีขาว สีเขียว เหลือง แดง น้ำเงิน ส่วนอาทิพุทธะนั้นมีพระกายสีม่วง และพระฌานิพุทธะนี้ ได้อวตารเป็นมานุสีพุทธะ คือแบ่งภาคลงมาเกิดเป็นมนุษย์ เช่น พระศากยมุนี เป็นมานุสีพุทธะของพระอมิตาภาพุทธะ

๓. เกณฑ์ให้พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ มีปางดุ ปางใจดี เพื่อประโยชน์ต่อการแสดงธรรม เช่น พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ปางดุ

เนรมิต เป็นยมานตก (ที่ตายของพระยายม) เพื่อปราบพระยายม ปางนี้มีศีรษะเป็นวัว หลายเศียร หลายหัตถ์ มีหัวกระโหลกเป็นมาลัย เป็นต้น โดยเรียนแบบจากพระอิศวรและพระอุมา

๔. ให้มีมนตร เรียกว่า ธารณี ประจำองค์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ยาวบ้างสั้นบ้าง แต่ละมนต์ล้วนมีอานุภาพเหลือประมาณ มีผลานิสงส์เหลือหลาย เช่น สวดเพียงจบเดียวทำให้เกิดเป็นพระอินทร์ได้ร้อยชาติ หรือเพียงเขียนมนต์ไว้บนผ้าแขวนไว้ ใครเดินลอดเท่านั้นก็มีอานิสงส์ทำให้บาปกรรมที่ทำไว้ ๙๐ กัลป์ หมดสิ้น (คล้ายอาการวัตตสูตร และยอดพระกัณฑ์ไตรปิฎกของไทย) มนตรคาถาที่นิยมทั่วไป คือ โอม มนีปทฺเมฮุม

๕. บัญญัติมุทรา คือ ท่าต่าง ๆ แสดงความหมายอย่างนั้น ๆ ด้วยการใช้นิ้วและมือ ดุจปางของพระพุทธรูป ซึ่งมีหลายร้อยท่า อาการเหล่านี้เป็นเครื่องหมายของอำนาจลี้ลับ ผู้ตรึกนึกถึงพระโพธิสัตว์องค์ใด ก็ทำท่า หรือทำมุทระอย่างพระโพธิสัตว์องค์นั้น มุทระที่สำคัญเช่น ท่าสมาธิมุทระ อภยมุทระ วิตักกมุทระ ภูมิสัมผัสส สมุทระ เป็นต้น

๖. บัญญัติเรื่องมณฑลบูชา หรือที่บูชา เรียกกันว่ามันตเวที (เวทีแสดงมนต์) เช่น เมื่อจะทำพิธีบูชาพระโพธิสัตว์องค์ใด องค์หนึ่ง จะต้องมีเครื่องบูชาเท่านั้นเท่านี้ จะต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องมีของสิ่งนั้นสิ่งนี้ ในมณฑลพิธีบูชา

ภิกษุในนิกายนี้ ไม่เรียกว่า ภิกษุ แต่เรียกว่า สิทธะ ต่อมาแยกเป็น ๒ นิกาย คือนิกาย ทักษิณจารี กับวามจารี พวกทักษิณจารียังปฏิบัติพระวินัย ถ้าเป็นพระยังประพฤติพรหมจรรย์ แต่พวกวามจารีนั้นปฏิบัติเลอะเทอะ แม้เป็นพระก็ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ มี

ลักษณะเป็นหมอผีอยู่ตามป่าช้า ใช้กระโหลกคนเป็นบาตร มีภาษาพูดกันโดยเฉพาะพวกตัว เรียกว่า สนธยาภาษา (คล้ายกับพวกใช้ภาษาลี้ลับ คือภาษาคูโบต ของคนไทยบางกลุ่มในขณะนี้) พวกวามจารีถือเอาการเสพเมถุนเป็นการบรรลุวิโมกข์ (บรมสุขผ่ายโลก) สร้างให้พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ มีศักติ์ ผู้ส่งเสริมศักติ์ของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เช่นเดียวกับลัทธิศาสนาฮินดู ที่พระวิษณุ มีพระลักษมีเป็นศักติ์ พระศิวะ มีพระอุมาเป็นศักติ์ พระพรหม มีพระสรัสวดีเป็นศักติ์ สร้างพระพุทธรูปอุ้มกอดศักติ์ (คู่บารมี) การบรรลุพระนิพพานต้องใช้ธาตุชายกับธาตุหญิงมาสมานกัน ธาตุชายเป็นอุบาย ธาตุหญิงเป็นปัญญา ปัญญาบวกกับอุบายจึงได้ผลเป็นพระนิพพาน แต่พวกทักษิณจารี ตีความในคำสอนเป็นธรรม เช่น ในคัมภีร์ สาธนมาลา ของท่านอนังควัชระ กล่าวไว้ว่า สาธุ ควรได้รับการบำเรอจากสตรีเพศ เพื่อให้เสวยมหามธุรา (ความหวานชื่น) ในข้อนี้ฝ่ายทักษิณจารี ตีใจความว่า สาธุ เป็นเพศชาย หมายถึงอุบาย สตรีเพศหมายถึงปัญญา อุบายกับปัญญา ต้องร่วมกันเป็นอันหนึ่งจึงจะถึงพระนิพพาน แต่พวกวามจารี ถือเอาตามตัวอักษร ถึงกับสอนว่าผู้ใดมอบสตรีแก่สิทธะแล้ว จะได้มหากุศล นิกายนี้ ถืออักษร คือ ม ๕ ตัว ได้แก่ มัทยะ ดื่มน้ำเมา มามสะคือ เนื้อ มัสยา คือปลา มุทรา คือยั่วยวนให้เกิดกำหนัดและไมถุนะ คือเมถุน พวกวามจารีถือตามตัวอักษร แต่พวกทักษิณจารี ตีความหมายของ ม ทั้ง ๕ นั้นว่า ได้แก่ขันธ์ ๕

ความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนาในตอนปลายเป็นอย่างนี้ แต่ก็ยังได้รับความอุปถัมภ์จากพระราชาแห่งราชวงศ์ ปาละ ปรากฏว่าถูกอัธยาศัย ของชาวอินเดียและธิเบตในครั้งนั้น

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐–๑๒ พระพุทธศาสนานิกายมันตรยานเจริญมาก นิกายศุนยวาทได้แยกเป็นนิกายย่อย ๒ นิกาย คือ ปรา-สังคิกะ นิกายนี้ใช้ระบบหักล้างปรวาที คือคู่โต้ โดยไม่ตั้งหลักการของตนขึ้น นิกายนี้ท่านพุทธปาลิตเป็นหัวหน้า อีกนิกายหนึ่ง คือ สวาตันตระ นิกายนี้ นิยมตั้งหลักการ โดยอาศัยตรรกศาสตร์ สำหรับอธิบายหลักศุนยตา นิกายนี้ มีท่านภาววิเวก เป็นหัวหน้า

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนา นานานิกายเหล่านี้ได้ สร้างอันตรายขึ้นในพระพุทธศาสนา คือวุ่นวายอยู่กับการท้าทาย โต้วาทะกันในระหว่างลัทธิศาสนาอื่นบ้าง ในระหว่างพระพุทธศาสนาด้วยกันบ้างแต่ต่างนิกาย สร้างความแตกแยกในสังฆมณฑล ทะเลาะกันอยู่ (ชาวอินเดียปัจจุบันก็เป็นอย่างนี้ คือชอบโต้แย้ง) แทนที่จะปฏิบัติ-ธรรมวินัยและเผยแผ่ธรรม บางนิกายก็สร้างความหลง งมงาย นอกธรรมนอกวินัยให้เกิดแก่ประชาชน

พอถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในขณะที่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างนั้น กองทัพมุสลิม ได้ยกมาบุกประเทศอินเดีย ทั้งที่มีทหารไม่ถึงหมื่น ได้ทำลายมหาวิทยาลัยสงฆ์มาโดยลำดับ จนถึงมหาวิทยาลัยวิกรมศิลา ซึ่งเป็นที่สอนคำสอนของนิกายนี้ และนาลันทา ซึ่งเป็นที่สอนนิกายนี้ด้วย นิกายศุนยวาทด้วย และฆ่าพระที่นาลันทาเสีย ๒ หมื่นรูป ทำลายที่ประสูติ ที่ปรินิพพาน ที่แสดงปฐมเทศนา เป็นต้น เดิมทางฝ่ายบ้านเมืองจะแต่งทัพออกไปรบกับกองทัพมุสลิม แต่พระในนิกายมันตรยานนี้ ทูลพระเจ้าแผ่นดินว่า ไม่ต้องใช้ทหารให้ลำบาก บรรดาพวกอาตมะทั้งหลายจะประชุมกัน ร่ายพระเวทอันบรมศักดิ์สิทธิ์ ขับไล่พวกข้าศึกออกไปเอง และประชาชนก็เชื่อ ผลคือความพินาศ บีด

ฉากพระพุทธศาสนาทุกนิกาย พวกมุสลิมได้มาครองอินเดียอยู่เป็นเวลานานและทำให้เกิดศาสนาซิก

(รายละเอียดบางประการของนิกายดังกล่าวมาแล้วนี้ ขอให้ดูมหายานในประเทศจีนประกอบด้วย)

มหายานในประเทศจีน พระพุทธศาสนาแพร่ไปสู่ประเทศจีนอย่างเป็นหลักฐาน เมื่อราว พ.ศ. ๖๑๐ ในสมัยพระเจ้าฮั่นเม่งเต้ แห่งราชวงศ์ฮั่น พระองค์ได้ส่งคณะทูตไปสืบพระพุทธศาสนาที่อินเดีย เมื่อกลับไปยังเมืองจีนได้พาพระเถระชาวอินเดีย ๒ รูปไปด้วยคือท่านกัศยปมาตังคะ (เกียเฮียะม่อเท้ง) กับท่านธรรมรักษ์ (เต็กฮวบลั้ง) ท่านทั้งสองนี้เป็นพระนิกายมหายานได้นำคัมภีร์มหายานไปจากอินเดียด้วย เช่น คัมภีร์ทศภูมิสังโยชน์ภินทนสูตร เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้เป็นภาษาสันสกฤต ท่านทั้งสองได้แปลเป็นภาษาจีน คณะทูตได้ไปถึงเมืองโลวหยัง (ลกเอี๋ยง) พระเจ้าฮั่นเม่งเต้ ได้สร้างวัดพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นแห่งแรก ชื่อ แปะเบ๊ยี่ หรือไป่หม่า แปลว่าวัดม้าขาว เป็นอนุสรณ์แก่ม้าขาวซึ่งบรรทุกพระคัมภีร์มา ต่อมาได้มีภิกษุชาวต่างประเทศเดินทางมาเมืองจีนหลายรูป เช่น ท่านจิอเหลียน ชาวเมืองตุขารา พระอันสิเกา ชาวอิหร่าน พระฮุ้ย (คังเจงหวย) ชาวยารกันทำให้ซุ่นกวน เลื่อมใส สร้างวัดที่นานกิงเป็นวัดแรกในจีนใต้ ชื่อวัดเกียนซอสี่ พระธรรมกาละ ได้เดินทางมาเมืองโลหยาง ทำพิธีผูกพัทธสีมาขึ้นเป็นครั้งแรกในเมือง แล้วแปลวินัยปิฎกให้การอุปสมบทกุลบุตรจีน (กุลบุตรจีกคนแรกที่บวชชื่อจูเหง) ท่านกุมาชีพ จาริกมาเมืองจีน เป็นผู้แปลคัมภีร์ศุนยตวาทิน เป็นต้น เป็นภาษาจีน ท่านคุณภัทร ชาวอินเดียกลาง มาเมืองจีนแปลคัมภีร์ลังกาวตารสูตร เป็นต้น เป็นภาษาจีน พระโพธิรุจิ ชาวอินเดียเหนือ แปลทศภูมิ-

ศาสตร์สูตร เป็นต้น ท่านโพธิธรรม (พู่ตี๊ ตักม่อ) แห่งอินเดียใต้ มาเมืองจีนสมัยพระเจ้าเหลียงบู้เต้ ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเหลียงบู้เต้ ได้สนทนาธรรมและมีความเห็นไม่ตรงกัน พระเจ้าเหลียงบู้เต้ จึงไม่เลื่อมใส ท่านโพธิธรรมจึงเดินทางไปทางเหนือไปอยู่วัดเซี้ยวลิ้มยี่ ที่ภูเขาซงซัว ท่านได้ทำการเผยแผ่นิกายฌาน (เซน) ท่านปรมัตถะ แห่งอินเดียตะวันตก ได้มาเมืองจีน มาแปลคัมภีร์ปรัชญาโยคจารกับปรัชญาภูตตถตาวาท พุทธศตวรรษที่ ๑๓ ท่านศุภกรสิงห์ แห่งอินเดียตะวันตก กับท่านวัชรโพธิและท่านอโมฆะ แห่งอินเดียใต้ ได้จาริกมาเมืองจีน ทำการเผยแผ่นิกายมันตรยาน เป็นต้น สำหรับฝ่ายจีนนั้น มีพระเถระจำนวนเป็นร้อย ได้เดินทางไปสืบศาสนาในอินเดีย เช่นท่านฟาเทียน ท่านเฮี่ยนจัง (ถังซำจั๋ง) ท่านอี้จิง เป็นต้น

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้าไปเจริญในประเทศจีนแล้ว คณาจารย์จีนได้นำเอาความนึกคิดแบบจีนมาประกอบเลยเกิดเป็นนิกายต่างๆ ขึ้น มีลักษณะผิดไปจากนิกายมหายานในอินเดียบ้าง เหมือนบ้าง นิกายมหายานเมื่อยกนิกายศุนยตวาทกับวิชญานวาทหรือโยคจารวาทแล้ว ที่แยกออกไปเป็นนิกายต่าง ๆ นั้น ย่อมแยกไปจากนิกายอมตจิตตวาทหรือภูตตถตาวาท ทั้งนั้น นิกายที่เกิดขึ้นในประเทศจีนแท้ ๆ นั้นมี ๑๕ นิกาย แต่ย่อแล้วมี ๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเดิมบางนิกายด้วยคือ

๑. นิกายสัทธรรมปุณฑริก (เทียนไท้จง)
๒. นิกายเซ็น หรือ ฌาน (เสียงจง)
๓. นิกายอวตังสกะ (ฮั่วเงี่ยมจง)
๔. นิกายสุขาวดี (เจ่งโท้วจง)
๕. นิกายตรีศาสตร์ (ซาหลุงจง)
๖. นิกายธรรมลักษณะ (ฮวบเซี่ยงจง)

๗. นิกายวินัย (ลุกจง)

๘. นิกายมันตรยาน (มิกจง)

๑. นิกายสัทธรรมปุณฑริก (เทียนไท้จง)

นิกายนี้เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ยุคน่ำบัก ปฐมคณาจารย์ของนิกายนี้ชื่อ ฮุ่ยบุ้น มีศิษย์ชื่อ ฮุ่ยซือ ฮุ่ยซือ ถ่ายทอดให้ศิษย์ชื่อจีเจ๋ย ท่านจีเจ๋ยนี้ นับถือกันว่า เป็นปฐมาจารย์ของนิกายนี้ ท่านอยู่ที่วัดก๊กเซ็งยี่ บนเขาเทียนไท้ เลยเรียกนิกายนี้ว่า เทียนไท้จง หรือสัทธรรมปุณฑริก ท่านจีเจ๋ย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑

นิกายนี้ **มีหลักธรรม** คือ แบ่งพระพุทธวจนะเป็น ๕ สมัย ได้แก่

๑. **ปฐมกาล** เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา พุทธาวตังสกมหาไวบูลย์สูตรแก่พระโพธิสัตว์และเทวดาทั้งหลาย

๒. **ทุติยกาล** พระบรมศาสดา ทรงปรารภว่า พระธรรมที่ทรงแสดงในสมัยแรกนั้นลึกซึ้งนัก ยากที่ผู้มีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้าจะพอเข้าใจได้ จึงทรงผ่อนแสดงให้ง่าย โดยแสดงเรื่องอริยสัจจ์ โปรดพวกสาวกยาน (เถรวาท) เช่น พระธรรมจักรกัปปวัตนสูตร

๓. **ตติยกาล** พระบรมศาสดา ทรงเห็นว่า มีพระสาวกบางส่วนเข้าใจผิดว่า มีแต่ธรรมฝ่ายสาวกยาน (เถรวาท) เท่านั้น จึงทรงแสดงธรรมฝ่ายมหายานสูงขึ้นไป เลื่อนภูมิจิตของพระสาวก เช่น ทรงแสดงไวบูลย์สูตร ศูรางคมสมาธิสูตร ศรีมาลาเทวีสิงหนาทสูตร ตถาคตครรภสูตร เป็นต้น

๔. จตุตถกาล พระบรมศาสดา ทรงดำริว่า บรรดาสาวกซึ่งฟังธรรม ๓ สมัยนั้น บางส่วนยังเข้าใจผิดว่าสภาวธรรมมีอยู่ เป็นอยู่ พระองค์จึงทรงแสดงธรรม เพื่อปลดเปลื้องความเข้าใจผิดนี้ โดยทรงแสดงมหาปรัชญาปารมิตาสูตร

๕. ปัญจมกาล เป็นเวลาที่อยู่ในปัจฉิมโพธิกาลแล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมเปิดเผยความลี้ลับสุดยอดแก่สาวก โดยแสดงสัทธรรมปุณฑริกสูตร รวมธรรมที่เป็นไปเพื่อบัจเจกโพธิยาน โพธิสัตวยาน และสาวกยาน เป็นอันเดียวกัน เรียกว่า พุทธยาน

สิ่งสมบูรณ์ ในจักรภพ คือ พุทธภาวะ แบ่งเป็น ๑๐ ธาตุ คือ ๑. พุทธธาตุ ๒. โพธิสัตวธาตุ ๓. บัจเจกโพธิธาตุ ๔. สาวกธาตุ ๕. เทวธาตุ ๖. มนุษยธาตุ ๗. อสุรธาตุ ๘. เปรตธาตุ ๙. ติรัจฉานธาตุ ๑๐. นรกธาตุ

ธาตุทั้ง ๑๐ นั้น รวมอยู่ในจิตดวงเดียว คนทุกคนย่อมมีธาตุทั้ง ๑๐ นี้ที่ปรากฏความแตกต่างกัน เพราะธาตุนั้นเด่นออกมาเหนือธาตุอื่น เช่น พระอริยบุคคล ก็มีสาวกธาตุเด่นออกมาเหนือธาตุอื่น ดังนั้นแม้พระอรหันต์ ก็ยังมีธาตุนรก แต่ไม่กำเริบ แม้พระพุทธเจ้า ก็ยังมีอกุศลภาวะ เพราะอกุศลภาวะเป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม แต่ไม่กำเริบ

๒. นิกายเซ็น หรือฌาน (ชฺยาน) (เสี่ยงจง)

นิกายนี้นับถือ พระมหากัสสป ว่าเป็นปฐมาจารย์ ถือ การเผยแผ่นอกคำสอน คือถือว่าทุกคนมีธาตุรู้ หรือพุทธภาวะอยู่ในตัว ดังนั้นจึงไม่ต้องเรียน ไม่ต้องสอน เป็นแต่พยายามด้วยตนเองให้พุทธภาวะ หรือธาตุรู้นั้นปรากฏออกมา ดังนั้น **หลักธรรมในนิกายนี้** จึงมีลักษณะเป็นปริศนา (ญี่ปุ่นเป็นโกอานของจีนเป็นซัมกงอั๋ว)

อ่าน หรือฟังแล้วไม่รู้เรื่อง ต้องคิดเอาเอง จะผิดหรือถูกก็อยู่ที่ธาตุรู้ของตน และไม่ต้องบำเพ็ญศีล สมาธิ ปฏิบัติมุ่งตรงปัญญาทีเดียวโดยไม่ต้องเสียเวลากับการบำเพ็ญศีล สมาธิ ดังนั้น นิกายนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า นิกายฉับพลัน (น้ำต้งปั๊กเจี่ยม) นิกายนี้มีคำขวัญว่า ปุกลิบ-ยุ่งยี่ ติกจิ๊นั่งซิม เกียแสเซ่งฮุด แปลว่า ไม่ต้องอาศัยหนังสือ แต่ชี้ทางไปที่จิตของคน ให้เห็นแจ้งในภาวะที่แท้จริง แล้วบรรลุเป็นพุทธอาจารย์เซ็น อธิบายว่า ลักษณะของพุทธภาวะ ก็คือจิตเดิม หรือธรรมกายของแต่ละบุคคลที่มีอยู่ทุกคนนั่นเอง

การปฏิบัติฌาน (ของญี่ปุ่นเป็นซาเซ็น) นั้น พุทธภาวะหรือจิตเดิมนั้น ไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นภาวะบริสุทธิ์มาแต่เดิม แต่ถูกอวิชชาบังไว้ จึงทำให้เข้าใจว่าตนนั้น แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นความหลงผิด ต้องกำจัดอวิชานี้ออกไปด้วยวิธีปฏิบัติฌาน (ญี่ปุ่นเป็นซาเซ็น จีนเป็นซัมเซี้ยม) ทำฌานให้เกิด นิกายนี้ ถือว่า ฌานกับปัญญาจะแยกกันมิได้

ภูมิธรรม (การบรรลุธรรม) ของนิกายเซ็น แบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. ระยะแรก เรียกว่า ซอกวง (จีน) ปุนซัม (ญี่ปุ่น) ได้แก่ ขบคิดปริศนาธรรมแตก เกิดปัญญา เห็นภาวะเดิม ของจิตที่บริสุทธิ์

๒. ระยะกลาง เรียกว่า เต้งกวง คือทางกำลังปัญญากำหราบกิเลสานุสัยให้สงบนิ่ง เป็นตะกอนก้นถัง ไม่ให้ฟุ้งขึ้น

๓. ระยะหลัง เรียกว่า หมวกเอ้ากวง คือทำลายกิเลสานุสัยให้หมดสิ้นไป

นิกายนี้ นับแต่พระมหากัสสปเถระ มีอาจารย์สืบต่อมาได้ ๒๘ องค์ ถึงท่านโพธิธรรม (พูตี๊ตักม่อ หรือ ตักม่อโจวซือ) ได้นำ

นิกายนี้มาเผยแผ่ในประเทศจีน ในสมัยพระเจ้าเหลียงบูเต้ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ดังกล่าวแล้วและได้มีคณาจารย์สืบต่อมาอีก ๕ องค์ คือ ท่านฮุ่ยค้อ เป็นองค์ที่ ๒ ท่านเจ็งชั้ง เป็นองค์ที่ ๓ ท่านเต้าลิ่ง เป็นองค์ที่ ๔ แล้วแยกเป็น ๒ สำนัก คือสำนักอึ่งบ้วย มีท่านฮ่งยิ้ม เป็นคณาจารย์ กับสำนักงู่เท้า มีท่านฮวยยั้ง เป็นคณาจารย์ แต่สำนักของท่านฮ่งยิ้มสำคัญกว่าและเป็นนิกายเซ็นเดิม ต่อจากท่านฮ่งยิ้ม ซึ่งเป็นคณาจารย์องค์ที่ ๕ ถึงท่านฮุยเล้ง หรือเว่ยหล่าง เป็นองค์ที่ ๖

ต่อมาได้แยกเป็น ๕ สำนัก ๑. สำนักนิมซี้ ๒. สำนักฮุ่นมึ้ง ๓. สำนักเช่าตั้ง ๔. สำนักอุ้ยเอี๋ยง ๕. สำนักฮวบง้ั้ง ใน ๕ สำนักนั้น สำนักนิมซี้ แพร่หลายที่สุด จนถึงปัจจุบัน นิกายเซ็นนี้ ในจีนและญี่ปุ่นนิยมมาก และพยายามแพร่หลายไปทั่วโลก เพราะมีลักษณะคำสอนเป็นปริศนา จึงทำให้ถูกใจบุคคลผู้เป็นนักชอบคิด ชอบตีความ หรือคิดว่าตนเป็นนักคิด คิดแล้วก็นำมาพูด และแน่นอนที่ความคิดจะให้ตรงกันหมดไม่ได้ เพราะไม่ใช่ความรู้ เมื่อคิดไม่ตรงกัน ก็เถียงกัน โต้วาทะกัน

คัมภีร์สำคัญในนิกายนี้มี

๑. ลังกาวตารสูตร (เล่งแคเก็ง)
๒. วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร (กิมกังปั่วเยียกปอลอมิกเก็ง)
๓. วิมลเกียตินิเทสสูตร (ยุ่ยม่อเคียกซอส้วยเก็ง)
๔. มหาไพบูรณ์สมันตโพธิสูตร (ไต้ฮวงก้วงอีกักเก็ง)
๕. ศูรางคมสมาธิสูตร (ซิวเล่งเง็ยมซาม่วยเก็ง)
๖. หลักโจ้วไต่ซือฮวยบ่วตั่วเก็ง (กล่าวถึงประวัติและภาษิตของท่านฮุยเล้ง)

๗. ชิงซิมเม้ง ของท่านเจงซั้ง

๘. จวยเสี่ยงเฮงหลง (อนุตตรยานศาสตร์) ของท่านฮ่งยิ้ม

๙. จงเกียลก ของท่านเอี่ยงชิว

๑๐. บ่อมึ่งกวง ของท่านจงเสียว

๑๑. นั้งเทียนงั้งมัก ของท่านตี้เจียว

๑๒. ตุ้งหงอหยิบเต๋าฮวบมึ้ง (วิธีเข้าถึงธรรมอย่างฉับพลัน)

นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ อีก ตั้งแต่ ๑–๕ เป็นของเดิมจากอินเดีย นอกนั้นเป็นของจีน แต่งเพิ่มเติม

๓. **นิกายอวตังสก** (ฮั่วเงี่ยมจง) นิกายนี้นับถือ คัมภีร์พุทธาวตังสกมหาไวบูลย์สูตร ซึ่งกล่าวว่า พระสูตรนี้ได้ซ่อนอยู่ ณ เมืองใต้บาดาล จนถึงสมัยท่านนาคารชุน ได้ลงไปเมืองพระยานาคไปพบและได้ท่องพระสูตรนี้จนจำได้คล่องแคล่ว แล้วจึงนำมาเผยแผ่แก่มนุษย์ กล่าวกันว่ามี ๓ ฉบับ ฉบับที่แพร่เป็นฉบับเล็ก ประกอบด้วยโศลก ๑ แสนโศลก ฉบับกลางมี ๑,๙๘๘,๘๐๐ โศลก ฉบับใหญ่มีโศลกนับด้วยอสงไขย

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ ท่านพุทธภัทรได้นำพระสูตรนี้ไปเมืองจีน ได้แปลเป็นภาษาจีน ต่อมาในสมัยราชวงศ์ถัง ท่านศึกษานันทะ ชาวอินเดียได้ไปเมืองจีน และได้แปลอีก ฉบับแปลฉบับนี้ถือว่าสมบูรณ์ที่สุด

นิกายนี้เรียกว่า ฮั่วเงี่ยม โดยคณาจารย์ชื่อ โต่วสุง เป็นผู้ตั้ง บางคนเรียกนิกาย เฮี่ยงซั้วจง เพราะคณาจารย์เฮี่ยงซั้ว หรือฮวบจั้ง เป็นผู้เขียนคำอธิบายหลักธรรมของพระสูตรนี้ นิกายนี้ได้เจริญคู่เคียงกับนิกาย เทียนไท้ ตลอด

หลักธรรม นิกายนี้แบ่งระยะกาล แสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็น ๓ ระยะ เรียกว่า ตรีกาลศาสตร์ คือ

๑. ปฐมกาล ทรงแสดงอวตังสกสูตร เปรียบดุจพระอาทิตย์กำลังอุทัยแสง

๒. มัธยมกาล ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่คนทั่วไป ดุจแสงอาทิตย์ในเวลาเที่ยง

๓. ปัจฉิมกาล ทรงแสดงธรรมโดยสรุปหลักธรรมในญาณทั้ง ๓ เป็นญาณเดียว ดุจพระอาทิตย์อัสดง

นิกายนี้ ถือว่า สรรพสัตว์มีสภาพเป็นสัจจธรรมอันเดียวกัน คือ เอกสัตย์ธรรมธาตุ (เจ็กจิงฮวบก่าย) ถือว่าสรรพสัตว์มีพุทธภาวะเต็มเปี่ยมอยู่ในทุกคน และถือว่า พระพุทธเจ้ายังมีอกุศลภาวะ และอนุปาทินนกสังขารจะบรรลุพุทธภูมิในอนาคตไม่ได้ นิกายเทียนไท้ถือว่า สิ่งทั้งหลายมีพร้อมอยู่ในจิตนี้ แต่นิกายนี้ ถือ จิตนี้เป็นที่เกิดแห่งสิ่งทั้งหลาย

นิกายนี้แสดงข้อปฏิบัติไว้ว่า

๑. จิงเตงกวง พิจารณาสภาพแห่งความจริง โดยความเป็นจริง พิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายโดยเป็นมายา และสิ่งทั้งหลายนั้น คือความเป็นจริง (ภูตตถตา)

๒. ลิ้ซือม่องง้ายกวง พิจารณาความจริงว่า สิ่งทั้งหลายย่อมไม่ขัดกัน การณะ (เหตุ) กับการิยะ (เกิดจากเหตุ) ย่อมไม่ห่างกัน เช่น น้ำในทะเล (การณะ) กับคลื่น (การิยะ) รู้ความจริงในการิยะอย่างเดียวก็เท่ากับรู้การณะด้วยเช่นเดียวกับเห็นคลื่นก็เท่ากับเห็นน้ำในทะเลด้วย

๓. จิวปี่วฮั้มย่งกวง พิจารณาสภาพธรรมทั้งหลาย ว่ากลมกลืนเข้ากันได้ โดยไม่มีขอบเขต ว่าโดยการิยะแล้วอาจมีลักษณะต่างกัน แต่เมื่อกล่าวโดยการณะแล้วเป็นอันเดียวกัน เช่นเห็นคลื่นเล็กใหญ่ต่างกัน แต่ก็เป็นน้ำในทะเลอันเดียวกัน คลื่นไม่พ้นจากทะเล น้ำทะเลก็ไม่พ้นจากคลื่น จึงเป็นอันเดียวกัน (เอกสัตยธาตุ) ทั้งคลื่นทั้งทะเลต่างเป็นน้ำอย่างเดียวกัน มีรสเค็มอย่างเดียวกัน

คัมภีร์สำคัญของนิกายนี้มี ๑. พุทธาวตังสกมหาไพบูลยสูตร (ไต้ฮวงก้วงฮุกหั่วเงี่ยมเก็ง) ๒. ทศภูมิศาสตร์ (จับตี่เก็งหลุง) เป็นต้น

๔. นิกายสุขาวดี (เจ่งโท้วจง) ปฐมาจารย์ของนิกายนี้คือท่านฮุ่ยเอี๋ยง ในสมัยราชวงศ์จิ้น ตั้งสำนักอยู่บนเขาลู้ซัว แคว้นกังไส ต่อมาสมัยราชวงศ์ถัง คณาจารย์ชานตา ได้วางระเบียบแบบแผนของนิกาย และถือเอา ๓ พระสูตรเป็นหลัก คือ

๑. มหาสุขาวดีวยูหสูตร (ไต้ออนี่ถ่อหุกเก็ง)

๒. จุลสุขาวดีวยูหสูตร (ออนี่ถ่อเก็ง)

๓. อมิตายุรชฺยานสูตร (กวงบ่อเหลี่ยงซิวเก็ง)

หลักธรรม ของนิกายนี้ คือ ภักดีนิยม โดยพึ่งอำนาจภายนอก คือพึ่งพระอมิตาภาพุทธะ ด้วย ศรัทธา (ลึง) อธิษฐาน (ง้วง) ปฏิบัติ (เหง) ศรัทธา คือเชื่อในพระอมิตาภาพุทธอย่างที่สุด อธิษฐาน คือตั้งใจขอให้ไปเกิดในแดนสุขาวดีพุทธเกษตร ปฏิบัติ คือท่อง ออกพระนามอมิตาภาพุทธไม่ขาด ว่า นโม อมิตาภาย พุทฺธาย หรือจีนว่า น่ำโม ออนี ถ่อหุก ญี่ปุ่นว่า น่ำบู อมิตายุตสึ ญวนว่า น่ำโบ อายี้ด้า เผิก และด้วยการปฏิบัติ ดังนี้ ๑. ต้องมีความกตัญญูกตเวที รักษากุศลกรรมบท ๑๐ มีเมตตา กรุณา ๒. ต้องถึงพระรัตนตรัย

เป็นสรณะ สมบูรณ์ด้วยศีล ๓. ต้องมีโพธิจิต เชื่อกรรม ศึกษาคัมภีร์มหายาน หรือปฏิบัติวัตร ๕ ข้อ คือ ๑. บูชาพระอมิตาภาพุทธ จัดเป็นกายกรรม ๒. สรรเสริญพระพุทธคุณของพระอมิตาภาพุทธ จัดเป็นวจีกรรม ต้องสวดว่า นโม อมิตาภะ ๓. ตั้งปณิธานให้ไปเกิดที่แดนสุขาวดีนั้น ๔. ตั้งจิตเพ่งภาวนาถึงพระอมิตาภาพุทธ และพระโพธิสัตว์ ในแดนสุขาวดี ๕. แผ่กรุณาต่อสรรพสัตว์

นิกายนี้ มีหลักการง่าย ๆ สำหรับสามัญชนทั่วไป ไม่มีหลักปรัชญาที่ต้องคิดมาก เป็นการปฏิบัติง่าย ๆ เพื่อผลมหาศาล วิธีพ้นทุกข์ ประสบสุข ของพระพุทธศาสนานั้นย่อมสำเร็จได้ด้วยมรรคญาณ แต่ในนิกายนี้ ถือว่าสำเร็จได้ด้วยความภักดี คือภักดีมรรค แบบลัทธิศาสนาพราหมณ์ จึงเป็นที่ชื่นชอบของคนทั่วไป ที่มิใช่ชั้นปัญญาชน แต่เป็นคนชอบทำง่ายเพื่อได้ผลมหาศาล คัมภีร์สำคัญของนิกายนี้มี ๓ คัมภีร์ ดังกล่าวแล้ว และอมิตายุสูตรอุปเทศ (ย่อเหลี่ยงสีวเก็งอิวพอทีเซีย) เป็นต้น

๕. **นิกายตรีศาสตร์** (ซาหลุงจง) หรือศุนยวาท (เซียมจง) นิกายนี้อาศัยศาสตร์ทั้ง ๓ คือ มาธยมิกศาสตร์ (ตงหลุง) ทวาทศนิกายศาสตร์ (จับยี่มังหลุง) และศตศาสตร์ (แปะหลุง) รวมเป็นชื่อนี้

ท่านนาคารชุนเป็นผู้ตั้งนิกายนี้ มาธยามิกศาสตร์ประกาศแนวธรรมเป็นทฤษฎีศุนยวาท และคัดค้านนานามติ ของนิกายในพระพุทธศาสนา แม้แต่นิกายเชน และมติของปรัชญาฮินดู ทวาทศนิกายศาสตร์ เป็นคัมภีร์เบื้องต้นสำหรับศึกษาปรัชญาศุนยตวาท

ศตศาสตร์ เป็นคัมภีร์วิจารณ์ปรัชญาฮินดู ทั้งเวทานะ สางขยะ ไวเศษิกะ นยายะ โยคะ และนิกายเชน อย่างรุนแรง นิกายนี้ท่านกุมารชีพ ได้นำไปสู่ประเทศจีน ในแผ่นดินซุย หรือราชวงศ์ซุย เจริญมาก มาถึงสมัยราชวงศ์ถัง พระถังซำจั๋ง หรือพระเหี่ยงจัง ได้ประกาศนิกายวิชญานวาท เลยทำให้นิกายนี้ตกต่ำมาจนทุกวันนี้

นิกายนี้ แสดงว่า กาลแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น ๓ คือ **ยุคต้น** ทรงแสดงธรรมแก่สาวกยาน หรือเถรวาท แสดงถึงความมีอยู่แห่งนามรูป สำหรับผู้มีอินทรีย์อ่อน **ยุคกลาง** ทรงแสดงธรรมแก่ฝ่ายมหายาน มีธรรมของนิกายวิชญานวาท หรือโยคจาระ เป็นต้น แสดงถึงความมีอยู่แห่งนามรูป ความคงอยู่ ความเที่ยงแท้แห่งภาวะที่แท้จริงของนามรูป สำหรับผู้มีอินทรีย์ปานกลาง **ยุคสุดท้าย** ทรงแสดงธรรม ว่าด้วย มาธยามิก แสดงถึงความสูญแห่งทุกสิ่ง สำหรับผู้มีอินทรีย์สูง

ท่านนาคารชุนแสดงว่า ทั้งสังขตธรรม ทั้งอสังขตธรรม มีสภาพเท่ากัน คือสูญ ไม่มีอะไรมีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยตัวเองได้ อย่าว่าแต่สังขตธรรมเป็นมายาเลย และพระนิพพานก็เป็นมายา สิ่งใดเป็นมายา สิ่งนั้นก็ไร้ความจริงจึงจัดว่าสูญ ถ้าว่ามีสิ่งสมบูรณ์ที่เป็นตัวจริงอยู่ในตัวเองแล้ว (สัตภาวะ) ก็ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น ซึ่งย่อมขัดกับหลักปฏิจจสมุปบาท และเป็นสัสตทิฏฐิ เมื่อมีปฏิจจสมุปบาท จึงไม่เป็นนัตถิกทิฏฐิ จึงเป็นกลาง ๆ คือมัธย หรือ มาธย แต่ปฏิจจสมุปบาทก็เป็นมายา เป็นสมมติ และโดยปรมัตถก็เป็นของสูญ ดังคำนี้ สรฺวำ ศุนฺยำ ทุกอย่างจึงเป็นของสูญ

ในคัมภีร์มาธยามิกศาสตร์ ขึ้นต้นว่า ไม่มีความเกิด ไม่มีความดับ ไม่มีความเที่ยง (ไม่เที่ยง) ไม่มีความขาดสูญ (ความไม่ขาดสูญ)

ไม่มีอรรถอย่างเดียว ไม่มีอรรถต่างอย่าง ไม่มีการมา ไม่มีการไป (เมื่อไม่มีความเกิดแล้วจะมีความดับได้อย่างไร ฯลฯ เมื่อไม่มีการมาแล้ว จะมีการออกไปได้อย่างไร ดังนั้นจึงเป็นมายา เป็นของสูญ) ข้อความนี้เป็นหัวใจสำคัญของมหายานนิกายนี้ คัมภีร์สำคัญของนิกายนี้ ๑–๓ เหมือนที่กล่าวแล้ว ๔. มหาปรัชญาปารมิตศาสตร์ (ไต้ตี้โต่วหลุง) ๕. กรตลรัตนศาสตร์ (เจียงเตียงหลุง) ๖. พระสูตรในหมวดปรัชญาปารมิตา เป็นต้น

๖. นิกายธรรมลักษณะ (ฮวบเซี่ยงจง) นิกายนี้ คือนิกายวิชญาณวาท หรือโยคจารวาทนั่นเอง ได้แพร่ไปสู่ประเทศจีน โดยท่านโพธิรุจิ และท่านปรมัตถะ ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ท่านเหี่ยงจัง (ถังซำจั๋ง) ได้ไปศึกษานิกายนี้ที่อินเดีย กับท่านศีลภัทร ณ มหาวิทยาลัยนาลันทา และได้กลับมายังประเทศจีนพร้อมทั้งนำคัมภีร์ปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ของนิกายนี้มาแปลเป็นภาษาจีน ท่านมีสาวกคนสำคัณชื่อ กุยกี ได้เขียนและได้เผยแผ่เกี่ยวกับนิกายนี้ออกไปอย่างกว้างขวาง นิกายนี้ จึงเจริญมากในสมัยราชวงศ์ถัง พอพ้นราชวงศ์นี้แล้วก็เสื่อม คัมภีร์ต่าง ๆ ของนิกายนี้สูญหายหมด แต่มีอยู่ในญี่ปุ่น เมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้มีคนไปคัดลอกจากญี่ปุ่น แล้วจัดพิมพ์

หลักธรรม นิกายนี้ถือว่าทุกสิ่งอยู่ที่จิต จิตเป็นสมุฏฐานแห่งทุกสิ่ง และเรียกจิตนี้ว่า อาลยวิญญาณ พร้อมทั้งแสดงวิญญาณ ๘ ไว้ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาน มโนวิญญาณ กลิศตมโนวิญญาณและอาลยวิญญาณ อาลยวิญญาณซึ่งเป็นวิญญาณหรือจิตเดิม (ซึ่งไม่มีดับ) มีธาตุเป็นอาสวะและอนาสวะอยู่ด้วย คือ กลิศหรือกิเลสอันได้แก่ความมืดคือ อวิชชา ทำให้หวงยึดถือในตัวตนและสรรพสิ่ง เพราะมีความเป็นอนาสวะอยู่

ในอาลยวิญญาณด้วยจึงทำให้สามารถเปลี่ยนอาสวะวิญญาณเป็น วิมล-วิญญาณได้ และอาสวะอนาสวะในอาลยวิญญาณของแต่ละคนนั้นไม่เหมือนกันแยกเป็นพวก ๆ ดังนี้

สาวกโคตร บัจเจกโคตร โพธิสัตวโคตร อิจฉันติกโคตร อนิยตโคตร พวกอนิยตโคตร คือ พวกไม่แน่ มีความเป็นสาวก บัจเจกโพธิ โพธิสัตว์ ปนกัน วิธีเปลี่ยนอาสวะให้เป็นวิมลหรืออนาสวะนั้น คือ พยายามเพ่งพิจารณาให้เห็นความศูนย์ของตัวตนและในสรรพสิ่ง ทำลายความมืด คือ อวิชชาหลงผิด คิดค้นเอาเอง ปราบปราม พืชบาปอนุสัย และอาลยวิญญาณก็จะขาดจากอาสวะเปลี่ยนเป็นอนาสวะ เกิดพุทธิบัญญาประกอบด้วยความรู้ในกาย ๓ ญาณ ๔ คือ

๑. ธรรมกาย กาย คือสภาวะแห่งตนแห่งสิ่งต่าง ๆ ที่แท้จริง

๒. นิรมาณกาย กายอันแสดงให้ผู้อื่นเห็น

๓. สัมโภคกาย กายอันรับใช้ตนเองและผู้อื่น

(๓ กายนี้ในนิกายอื่นว่าเป็นกายของพระพุทธเจ้า)

ส่วนญาณ ๔ นั้น คือ

๑. กฤตยานุษฐานญาณ ญาณที่ประกอบด้วยการปฏิบัติ ซึ่งเปลี่ยนวิญญาณที่ ๑–๕ จากอาสวะเป็นอนาสวะ

๒. ประตยเวกษณญาณ ญาณที่พิจารณาสรรพธรรมในทางที่บริสุทธิ์ ซึ่งแปรมโนวิญญาณจากสภาวะเดิม

๓. สมตาญาณ ญาณ คือรู้ในสิ่งต่าง ๆ มีส่วนเสมอเท่า ๆ กัน ซึ่งแปรมโนวิญญาณจากภาวะเดิม

๔. อาทรรศนวิญญาณ ญาณ คือ รู้แจ่มแจ้งดุจกระจกเงา ซึ่งแปรอาลยวิญญาณจากภาวะเดิม

เมื่อญาณทั้ง ๔ เกิดขึ้นแล้ว ความมืด คืออวิชชาที่มีอยู่ในวิญญาณ ๘ ย่อมสิ้นไป อาลยวิญญาณ ก็เป็นอนาสวะ เที่ยงยั่งยืนเป็นอนิยต

หลักธรรมในนิกายนี้ มีมากสลับซับซ้อนละเอียดและมีศัพท์เฉพาะ ยากต่อการเข้าใจ จึงเป็นอภิธรรมของฝ่ายมหายานนั่นเอง

และนิกายอมตจิตตวาทหรือภูตตถตาวาทก็รวมอยู่ในนิกายนี้

อนึ่ง นิกายนี้ ได้แบ่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเป็น ๓ เช่นเดียวกับนิกาย ตรีศาสตร แต่ผิดกันที่ลำดับ คือ

ปฐมกาล ทรงแสดงอริยสัจ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายอัตถิธรรม แก่สาวกฝ่ายเถรวาทหรือสาวกยาน

มัชฌิมกาล ทรงแสดงศูนยตาธรรมตามนัยมาธยามิกแก่สาวกฝ่ายมหายาน

ปัจฉิมกาล ทรงแสดงธรรมชั้นสูงบรมธรรมอันแท้จริง คือ เทศนาฝ่ายโยคจารหรือวิชญาณวาท สูงกว่าธรรมใด ๆ ยิ่งกว่าฝ่ายศูนยวาท (แสดงว่านิกายนี้เกิดทีหลังนิกายศูนยวาท)

คัมภีร์สำคัญ นิกายนี้มีพระสูตรสำคัญ ๖ สูตร มีศาสตร์สำคัญอีก ๑๑ คัมภีร์ คือ

๑. อวตังสกสูตร (ฮั่วเงี่ยมเก็ง)
๒. สันธินิรโมจนวยูหสูตร (เกยซิมมิกเก็ง)
๓. ตถาคตวิสภวคุณสูตร (ยู่ไล้ชุกฮึงกงเตกเก็ง)
๔. อภิธรรมสูตร (อาทีตับม่อเก็ง)
๕. ลังกาวตารสูตร (เล่งแคเก็ง)
๖. ฆนวยูหสูตร (เก่าเงี่ยมเก็ง)

๗. โยคจารภูมิศาสตร์ (ยู่แคซือตี้หลุง)
๘. มัธยานตวิภังคศาสตร์ (เม้ียงตงเม้ียงหลุง)
๙. อารยวาจาปกรณศาสตร์ (เฮียงเอี๋ยงเขียกก้าหลุง)
๑๐. มหายานสัมปริครหศาสตร์ (เนียมไต้เส่งหลุง)
๑๑. อารัมพณปริกษศาสตร์ (กวงซออ้วงอ่วงหลุง)
๑๒. อภิธรรมสังยุกตสังคีติศาสตร์ (อาทีตับม่อจับจิบหลุง)
๑๓. วิศติกวิชญาณมาตราศาสตร์ (ยี่จับยุ่ยเซกหลุง)
๑๔. ทศภูมิศาสตร์ (จับอี้หลุง)
๑๕. มหายานอลังการศาสตร์ (ไต้เสงจังเงี่ยมหลุง)
๑๖. ประมาณสมุจจัย (จิบเหลียงหลุง)
๑๗. โยควิภังคศาสตร์ (ฮุงเปียกยู่แคหลุง)

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อื่นอีก

๗. **นิกายวินัย** (หลุกจง)

นิกายนี้ถือพระพุทธภาษิตว่า เมื่อเราตถาคตล่วงไปแล้ว ธรรมวินัยที่เราแสดงไว้บัญญัติไว้จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ต่อมาสังฆมณฑลได้แยกออกเป็นนิกายต่าง ๆ และต่างมีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง เท่าที่ปรากฏว่า ๖ นิกาย ที่มีวินัยปิฎกเป็นของตนเอง คือ

๑. นิกายเถรวาท
๒. นิกายมหาสังฆิกะ
๓. นิกายสรวาสติวาทิน
๔. นิกายธรรมคุปตะ
๕. นิกายมหิศาสกะ
๖. นิกายกาศยปียะ

เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่ไปสู่ประเทศจีนในราว ๒๐๐ ปีแรก ยังไม่มีการอุปสมบท ต่อมาเมื่องท่านธรรมกาละ ชาวอินเดียจาริกมาประเทศจีน ได้ประกอบวินัยกรรมให้การบวชแก่กุลบุตรจีนเป็นครั้งแรก กุลบุตรจีนที่ได้บวชเป็นภิกษุในประเทศจีนเป็นรูปแรก ชื่อ จูเหง (ในสมัยพระเจ้าโจผีแห่งราชวงศ์วุ่ย) ได้มีการแปลพระวินัยปีฎกของนิกายต่าง ๆ เป็นภาษาจีน ๔ นิกาย คือ

๑. วินัยปีฎกของนิกายธรรมคุปตะ

๒. วินัยปีฎกของนิกายสรวาสติวาท

๓. วินัยปีฎกของนิกายมหิศาสกะ

๔. วินัยปีฎกของนิกายมหาสังฆิกะ

ใน ๔ นิกายนั้น วินัยปีฎกของนิกายธรรมคุปตะ มีผู้นิยมมาก โดยมีพระวินยาจารย์ เต้าซวงเป็นผู้ประกาศ จนสำเร็จเป็นนิกายวินัย บางทีก็เรียกว่านิกาย น่ำซัวจง เพราะท่านวินยาจารย์ เต้าซวงมีสำนักอยู่ที่เขาน่ำซัว ส่วนนิกายอื่นได้เสื่อมความนิยม

หลักธรรม (หลักวินัย) นิกายนี้มีหลักพระวินัยคล้ายของฝ่ายเถรวาท คือ ของพระภิกษุมี ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ ปาจิตตีย์ (ทั้ง ๒ ประเภท) ๑๒๐ อนิยต ๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขากรณีย์ ๑๐๐ อธิกรณสมถ ๗ รวมเป็น ๒๕๐

ของภิกษุณีมี ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๗ ปาจิตตีย์ (ทั้ง ๒ ประเภท) ๒๐๘ ปาฏิเทสนียะ ๘ สิกขากรณีย์ ๑๐๐ อธิกรณสมถ ๗ รวมเป็น ๓๔๘

นิกายนี้ถือว่าถ้าศีลไม่บริสุทธิแล้ว สมาธิ ปัญญาก็ยากที่จะเกิด และแบ่งประเภทตามคติมหายาน คือ ตรีวิสุทธิศีล (ซาโจ่วเจ้งก่าย) ได้แก่

๑. สัมภาระสังคหศีล (เนียบลุกงี่ก่าย) เว้นการประกอบอกุศลกรรมที่ผิดบทบัญญัติแห่งพระวินัย

๒. กุศลสังคหศีล (เนียบเสียงฮวบก่าย) ประกอบกุศลกรรมไม่ขาด

๓. สัตวารถกริยาสังคหศีล (เนียบโจ้งเซ่งก่าย) ประกอบประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์

นิกายนี้จัดกาลแห่งการทรงแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไว้ ๓ เหมือนกัน คือ

๑. ซิกฮวบจง ทรงแสดงแก่นิกายสรวาสติวาท แสดงรูปธรรมเป็นทัฏฐานของศีล เพราะถือว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่

๒. แกเม้ียงจง ทรงแสดงแก่นิกายศูนยวาท แสดงว่ารูปธรรมนามธรรมไม่เป็นปทัฏฐานของศีล เพราะรูปธรรมเป็นแต่สิ่งสมมุติ จึงเป็นสิ่งไม่มี

๓. อีกาจง ทรงแสดงแก่นิกายโยคจาร แสดงว่าปทัฏฐานของศีล คือใจ เพราะสิ่งทั้งปวงมีใจเป็นสมุฏฐาน

คัมภีร์สำคัญ ของนิกายนี้ เป็นต้นว่า

๑. จตุรอัธยายธรรมคุปตวินัย (ลี้ฮุงลุก)

๒. ทศภาณวารสรวาสติวาทวินัย (จับส่งลุก)

๓. ปัญจอัธยายมหิศาสกวินัย (โหงวฮุงลุก)

๔. มหาสังฆิกวินัย (มอฮอเจงตีลุก)

๕. มูลสรวาสติวาทวินัย

๖. มูลสรวาสติวาทภิกษุณีวินัย

๘. นิกายมันตรยาน (มิกจง)นิกายนี้มีความเป็นพระพุทธศาสนาน้อยกว่านิกายอื่น ดังที่เคยกล่าวมาแล้วในเรื่องปรัชญาหรือหลักคำสอนของนิกาย เพราะนำเอาฮินดูตันตรเข้ามาปะปนกับพระ-

พุทธศาสนา (ด้วยเหตุผล คือ เพื่อความอยู่รอดของพระพุทธศาสนา โดยปรับปรุงหลักพระพุทธศาสนาให้ถูกใจ ของประชาชน ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะคนอินเดียและคนทั่วไปชอบอย่างนี้ คือ ชอบทำเหตุเล็กน้อยให้ได้ผลมาก ๆ หรือให้ได้ผลมากโดยลงทุนเพียงเล็กน้อย ชาวฮินดูอ้อนวอนพระเจ้าทั้ง ๓ ให้ได้ผลที่ตนต้องการดังกล่าวแล้วก็เช่นเดียวกัน) นิกายนี้ท่านศุภกรสิงห์ได้นำมาสู่ประเทศจีน ในสมัยราชวงศ์ถัง คือ สมัยของพระเจ้าถังเฮี่ยงจง ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และแปลเป็นภาษาจีน เริ่มทำพิธีกรรม ทำให้ประชาชนผู้อ่อนการศึกษาเกิดเลื่อมใส ต่อมาท่านวัชรโพธิกับศิษย์ชื่อ อโมฆวัชระได้มาเผยแผ่นิกายนี้เสริมอีก (ต่อมาได้แพร่ไปสู่ประเทศญี่ปุ่น โดยสมณรูปหนึ่ง ชื่อฮูกาย กับ สมณะเต็งกโย่ ได้มาศึกษาพระพุทธศาสนาในจีน ท่านฮูกายไปศึกษาที่สำนัก วัดแชเล่งยี่ ซึ่งเป็นสำนักแห่งนิกายมันตรยาน ส่วนท่านเต็งกโย่ ไปศึกษาที่สำนักแห่งนิกายเทียนไท้) เมื่อสิ้นราชวงศ์ถังแล้วนิกายนี้ก็เริ่มเสื่อม และกลับเจริญขึ้นอีกในสมัยราชวงศ์หงวนและเซ็ง

หลักธรรม ดังได้กล่าวแล้วว่า นิกายนี้ได้นำฮินดูตันตร ซึ่งประกอบไปด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ เวทมนต์คาถาและพิธีไสยศาสตร์อื่นๆ (เวลานั้นพระพุทธศาสนากำลังเริ่มถูกลัทธิฮินดูกลืน โดยแต่งคัมภีร์ปุราณะ และสร้างลัทธินารายณ์อวตาร) มาประกอบปรับปรุงหลักพระพุทธศาสนาใหม่ให้ถูกใจของประชาชนชาวอินเดีย (และทั่วไป) ผู้ต้องการผลมากโดยลงทุน คือ ทำเหตุเพียงเล็กน้อยหรือง่าย ๆ ด้วยการสวดมนต์หรือพร่ำเอ่ยนาม ของฮินดูเอ่ยนามพระเจ้า เช่น พระวิษณุ พระศิวะให้ประทานพร ให้สิ่งที่ตนต้องการ ของนิกายนี้ก็เอ่ยพระนามพระพุทธเจ้าองค์นั้น ๆ พระโพธิสัตว์องค์นี้ ๆ เพื่อให้ได้สิ่งที่เป็น

โลกิยทรัพย์ หรือเพ่งจิตตรงไปที่พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์องค์นั้น ๆ จนเห็นชัดหรือพร่ำสวดธารณีมนตร์ เพื่อได้หรือบรรลุโลกุตตรทรัพย์ โดยไม่ต้องเสียเวลาไปบำเพ็ญศีล สมาธิปัญญา และบรรลุเร็วรวบรัดกว่าของนิกายเซน นิกายเซนต้องอาศัยปัจจัยภายใน คือความพยายามดึงพุทธภาวะภายในตนออกมาให้ปรากฏ ซึ่งยากและเสียเวลา แต่นิกายนี้อาศัยปัจจัยภายนอก คือ สวดอ้อนวอนหรือเพ่งพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์เท่านั้น ก็สามารถสำเร็จถึงอสังขตธรรมหรือได้โลกุตตรทรัพย์ นิกายนี้ถือว่านิกายอื่นเป็นนิกายเปิดเผย ส่วนนิกายนี้เป็นนิกายลึลับเป็นรหัสยานหรือคุยหยาน เพราะเหตุ ๕ ประการคือ

๑. เพราะเป็นความลึลับปกปิด ซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงซ่อนเร้นเอาไว้ไม่ทรงเปิดเผย จะทรงแสดงเฉพาะแก่ผู้มีปัญญาสูง

๒. เพราะเสียงธรรมชาติต่าง ๆ ในโลก แท้จริงเป็นพระธรรมเทศนาของพระไวโรจนพุทธะ แต่ปุถุชนไม่สามารถรู้ได้

๓. เพราะพระพุทธวจนะนั้นมีอรรถอันลึกซึ้ง บางครั้งตรัสโดยโวหาร เช่น มัทยะ (น้ำเมา) มามสะ (เนื้อ) มัตสยา (ปลา) มุทรา (ยั่วให้เกิดกำหนัด) ไมถุนะ (เสพเมถุน) ถ้าจับโดยโวหารก็ผิด (หมายถึงขันธ์ ๕)

๔. เพราะการปฏิบัติเข้าถึงโพธินั้น ลำพังตนเองไม่มีกำลังพอต้านทานกิเลสมารได้ จำต้องอาศัยอานุภาพของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ช่วยด้วยจึงจะสำเร็จ

๕. เพราะมีการปกปิดการบำเพ็ญโยคกรรมบางอย่าง การสวดมนต์และการทำท่ามุทระแก่คนทั่วไปจะเปิดเผยได้แก่ผู้ผ่านการอภิเษก (ครอบมอบอนุมัติ) จากอาจารย์เท่านั้น เป็นต้น

นิกายนี้ กล่าวว่านิกายของตนมีจุดเด่นเหนือนิกายอื่น ๑๐ อย่าง คือ

๑. การปฏิบัติตามคติของนิกายอื่นกว่าจะได้บรรลุโพธิต้องกินเวลาช้านาน โดยเฉพาะการสร้างบารมี ส่วนผู้ปฏิบัติตามนิกายนี้ย่อมสามารถบรรลุโพธิได้ในชาตินี้ โดยไม่ต้องเสียเวลานาน

๒. นิกายนี้เหมาะกับอุปนิสัยของคนทุกชั้นทุกวัย ทุกนิกาย เช่น ผู้นับถือนิกายเทียนไท้ ก็มีพระอวโลกิเตศวรโยคกรรมของนิกายนี้ให้บำเพ็ญ เป็นต้น ซึ่งในนิกายอื่นไม่มี

๓. ผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมของนิกายนี้ เวลาไปอุบัติที่พุทธเกษตร เช่น ที่สุขาวดีพุทธเกษตรย่อมอุบัติในชั้นเยี่ยม

๔. ข้อปฏิบัติของนิกายนี้ปฏิบัติง่ายได้อานิสงส์เยี่ยม เช่น เวลาสวดธารณีเท่านั้น ก็สามารถดับอกุศลบาปธรรมในอดีตได้ หรือเพียงแต่เขียนธารณีบนแผ่นผ้าหรือกระดาษเก็บไว้กับตัว เมื่อตายไปก็อาจไปเกิดที่แดนสุขาวดีได้ อย่าว่าแต่สวดด้วยความเลื่อมใสเลย

๕. นิกายนี้สามารถดับครุกรรมวิบากได้ ด้วยสวดอมิตายุธารณีเพียงบทเดียว และสามารถดับอนันตริยกรรมวิบากได้หมดสิ้น ภิกษุณีต้องอาบัติปาราชิก สวดธารณีนั้นเพียง ๗ ครั้ง ก็อาจแก้ให้กลับบริสุทธิ์ได้

๖. ที่แดนสุขาวดีผู้จะไปเกิดในแดนนั้นต้องมีศรัทธามีปณิธานและปฏิบัติ แต่นิกายนี้ถือว่าเพียงอำนาจธารณีอย่างเดียว ก็สามารถทำให้คนผู้ทำครุอกุศลกรรม กลับไปเกิดในแดนนั้นได้ เสกทรายด้วยธารณี แล้วนำไปเกลี่ยบนหลุมฝังศพคนตาย แม้ว่าเขาจะไม่เคยทำกุศลใดเลย แม้ว่าจะตกอยู่ในอบายภูมิใดก็ตามก็จะหลุดพ้นไปเกิดใน

แดนนี้ได้ นิกายนี้มีวิธีโปรดสัตว์ทางลัด อีกอย่างหนึ่ง คือ ทำมุทระและร่ายธารณีช่วยสัตว์นรกใด สัตว์นรกนั้นจะพ้นจากนรกมาเกิดในแดนนี้ได้

๗. เพียงแต่ได้เห็นธารณี ได้อยู่ในที่มีธารณี ได้ฟังเสียงหรือได้สังสรรกับผู้ร่ายธารณี ย่อมมีอานิสงส์เท่ากับได้เฝ้าพระพุทธเจ้า

๘. นิกายพุทธศาสนาอื่นถือว่า ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นต้องเป็นชาย แต่ในนิกายนี้ถือว่าหญิงก็เป็นพระพุทธเจ้าได้

๙. นิกายนี้มีวิธีทำให้ผู้ต้องการโชคลาภได้โชคลาภ ต้องการอะไรได้ทั้งนั้น แม้มีสงครามมาประชิดบ้านเมืองก็คุ้มกันได้ ให้รอดพ้นจากภัยข้าศึก เป็นต้น

๑๐. พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ที่บรรลุสัมโพธิญาณ ล้วนต้องปฏิบัติตามธรรมในนิกายนี้

นอกจากนี้นิกายนี้ยังมีวิธีประกอบอาถรรพ์ต่างๆ เช่น อาถรรพ์ในทางเมตตามหานิยม ในทางป้องกันอันตราย จนถึงในทางป้องกันศัตรูของพระพุทธศาสนา

ธารณี นิกายนี้ ถือการร่ายมนต์เป็นสำคัญ มนต์ต่าง ๆ เรียกธารณี มีลักษณะเป็นไปตามความต้องการ เช่น มหากรุณาธารณี (ขึ้นต้นว่า นโม รัตนัตรยายะ นโม อารย อวโลกิเตศวรายะ ฯลฯ ปะทะเยะ สวาห.) เป็นของพระพุทธเจ้าบ้าง ของพระโพธิสัตว์บ้าง ของเทวดาบ้าง ยาวบ้าง สั้นบ้าง บางธารณีมีคำว่า อะ คำเดียว บางธารณีมีอานุภาพมากยิ่งนัก บางธารณีทำให้กิเลสเบาบางได้ บางธารณีล้างบาปได้ก็มี เช่นธารณีว่า โอม มณีปัทเมฮุม เป็นหัวใจคาถาของพระอวโลกิเตศวรใช้ได้สารพัด ธารณีเหล่านี้เขียนบนผ้า ฉมพัด ผ้าสะบัดครั้งหนึ่ง ก็เท่ากับสวดธารณีจบครั้งหนึ่ง เขียนแขวนไว้คนเดินลอดก็ได้บุญ

มุทรา คือ ทำมือเป็นเครื่องหมายต่าง ๆ อันเป็นเครื่องหมายหรือท่าของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์นั้น ๆ มีแบบมีท่าปางต่าง ๆ เช่น สมาธิมุทระ อภัยมุทระ เป็นต้น ผู้ใดทำท่าอย่างองค์ใด ผู้นั้นเท่ากับเชิญองค์นั้นให้มาอยู่กับตน

อภิเษก นิกายนี้ถือว่าการถ่ายทอดคำสั่งสอนและพิธีกรรม เช่นท่ามุทระ เป็นต้นนั้น จะต้องได้รับการมอบหมาย หรืออนุมัติ (ครอบ) จากอาจารย์โดยตรง การมอบหมายเรียกว่า มูรธาภิเษก อาจารย์จะหลั่งน้ำพระพุทธมนตร์บน หัวของ ศิษย์ เป็นการ ประ สิทธิประสาธน์ความรู้ให้ นอกจากนี้การอภิเษกนี้ยังมีผลานิสงส์เหลือล้น เพียงแต่เข้าไปในมณฑลพิธีเท่านั้น อกุศลกรรมทั้งหลายในอดีตก็หายหมด

นิกายนี้ แสดงว่า มีอาทิพุทธ หรือสวยัมภู ผู้เกิดเอง มีเอง มีพระกายสีม่วง เมื่อพระองค์เข้าฌาณ (ธยาน) ก็เกิดมีพระพุทธได้ขึ้นมาอีกมากองค์ จึงเรียกพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นว่า ฌานี (ธยานี) พุทธ และเพื่อให้รู้ว่าเป็นฌานีพุทธองค์ไหน จึงกำหนดให้มีท่า หรือปาง และสีพระกาย สำหรับองค์นั้น และฌานีพุทธนี้เมื่อแบ่งภาคมาเป็นมนุษย์ เรียกว่า มานุสสีพุทธ กับมีพระโพธิสัตว์ประจำแต่ละองค์ด้วย นอกจากนี้ยังกำหนดให้มีศักติ์ คือผู้ส่งเสริมพลังให้แก่พระฌานีพุทธ (เช่นเดียวกับลัทธิศาสนาฮินดู) และพระโพธิสัตว์นั้นเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ของพระฌานีพุทธองค์ใด ก็มีพระฌานีพุทธรูปนั้นอยู่บนพระเศียร ดังนี้

๑. พระไวโรจนพุทธ มีพระกายสีขาว อยู่ตรงกลาง ท่าหรือปางปฐมเทศนา มีมานุสสีพุทธ คือพระกกุสันโธ มีพระโพธิสัตว์คือพระสมันตภัทร มีนางมรีจิเป็นศักติ์

๒. พระอักโษภยพุทธ มีพระกายสีน้ำเงิน อยู่ทิศตะวันออก ท่าหรือปางมารวิชัย มีมานุสสีพุทธ คือพระโกนาคม มีพระโพธิสัตว์ คือพระวัชรปาณิ และพระมัญชุศรี มีนางโลจนาเทพนารีเป็นศักติ์

๓. พระรัตนสัมภวพุทธ มีพระกายสีเหลือง อยู่ทิศใต้ ท่าหรือปางประทานพร มีมานุสสีพุทธ คือพระกัสสป มีพระโพธิสัตว์ คือพระรัตนปาณิ มีนางมามกีเทพนารีเป็นศักติ์

๔. พระอมิตาภาพุทธ มีพระกายสีแดง อยู่ทิศตะวันตก ท่าหรือปางสมาธิ มีมานุสสีพุทธ คือพระศากยมุนี มีพระโพธิสัตว์ คือพระอวโลกิเตศวร (กวนอิม) และพระปัทมปาณิ มีนางปาณฑราเป็นศักติ์

๕. พระอโมฆสิทธิพุทธ มีพระกายสีเขียว อยู่ทิศเหนือ ท่าหรือปางประทานอภัย มีมานุสสีพุทธ คือพระเมตตรัย มีพระโพธิสัตว์ คือพระวิศวปาณิ มีนางดาราเป็นศักติ์

พระโพธิสัตว์ของพระไวโรจนพุทธ มีพระพุทธรูปปางปฐมเทศนาอยู่บนพระเศียร พระโพธิสัตว์ของพระอักโษภยพุทธ มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยอยู่บนพระเศียร พระโพธิสัตว์ของพระรัตนสัมภวพุทธ มีพระพุทธรูปปางประทานพรอยู่บนพระเศียร พระโพธิสัตว์ของพระอมิตาภาพุทธ มีพระพุทธรูปปางสมาธิอยู่บนพระเศียร พระโพธิสัตว์ของพระอโมฆสิทธิพุทธ มีพระพุทธรูปปางประทานอภัยอยู่บนพระเศียร นอกจากนั้นยังมีพระโพธิสัตว์อีกมาก เช่น พระกษิติครรภ พระอากาศครรภ เป็นต้น

พระพุทธศาสนาในเกาหลี พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศเกาหลีเมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๑๕ โดยภิกษุจีน ชื่อชุนเตาในสมัยที่เกาหลียังแบ่งเป็น ๓ แคว้น คือ แคว้นเหนือ แคว้นตะวันตกเฉียงใต้ แคว้นตะวันออกเฉียงใต้

เป็นนิกายมหายาน โดยเริ่มจากเหนือก่อน ได้รับการต่อต้านจากลัทธิขงจื๊อมาก แต่ได้รับความนิยมอย่างสูงจากคนชั้นสูง จนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จึงได้รับความนิยมและเจริญถึงขีดสุด ต่อมาด้วยอำนาจการเมืองทำให้เกิดความสับสน ยิ่งเมื่อศาสนาคริสต์เข้ามายิ่งเกิดความสับสน ยิ่งกว่านั้น เมื่อญี่ปุ่นปกครองเกาหลีได้นำนิกายชินงอนชยูหรือโจโดชินไปเผยแผ่ในเกาหลี ยิ่งทำให้เกิดความสับสนหนักขึ้น ปัจจุบันนี้คนทั่วไปนิยมนิกายเซน นับถือพระอมิตาภาพุทธและพระเมตตรัยโพธิสัตว์ แต่จำนวนชาวพุทธลดลงมาก

พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศญี่ปุ่นในระยะแรก โดยผ่านทางเกาหลี หนังสือนิฮอนโกชิได้บันทึกไว้ว่าเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๑๐๙๕ พระเจ้าเซเมโวแห่งเกาหลีตะวันตกเฉียงใต้ส่งราชทูตชื่อริชิชิเกกิมาสู่ราชสำนักของพระเจ้ากิมเมจิ จักรพรรดิที่ ๒๙ ของญี่ปุ่น พร้อมด้วยพระพุทธรูป ธงคัมภีร์พุทธธรรมและพระราชสาสน์ ทรงเสนอให้พระเจ้ากิมเมจิรับนับถือพระพุทธศาสนา พระเจ้ากิมเมจิทรงรับด้วยความพอพระทัย นี่เป็นการเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น

ตอนแรกพระพุทธศาสนาได้รับการต่อต้านมาจากลัทธิศาสนาชินโต อันเป็นของญี่ปุ่นมาแต่เดิม ต่อมาพระพุทธศาสนาได้รับการนับถืออย่างสูงจากกษัตริย์บ้าง เจ้านายชั้นสูงบ้าง จึงได้เจริญขึ้นโดยลำดับ

พระพุทธศาสนาในสมัย ต่อมาได้ไปสู่ ประเทศ ญี่ปุ่น โดยตรง กล่าวคือ ได้มีสมณะจีนนำไปยังประเทศญี่ปุ่นโดยตรงบ้าง มีสมณะญี่ปุ่นมาศึกษาที่ประเทศจีนบ้าง สรุปแล้ว พระพุทธศาสนามหายาน ทั้ง ๘ นิกายได้ไปสู่ประเทศญี่ปุ่นทุกนิกาย ต่อมาได้เสื่อมไปเกือบหมด แต่กลายรูปเป็นนิกายของญี่ปุ่น เช่น ๑ นิกายเทนไดชยู (เทียนไท้) พระไซโจ (เคงเคียวไดชิ) เป็นผู้ตั้ง มีหลักธรรมหนักไปในการศึกษาหลักธรรมชั้นสูงส่งเสริมให้บูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เหมาะสำหรับคนชั้นบัญญาชน ๒. นิกายชินงอน ชยู (มันตรยาน) พระกุไกเป็นผู้ตั้ง ในเวลาใกล้เคียงกับที่พระไซโจตั้งนิกายเทนได มีหลักคำสอนตามนิกายมันตรยาน สอนให้คนบรรลุโพธิญาณด้วยการสวดมนต์อ้อนวอน สอนเรื่องเวทมนตร์คาถา เป็นต้น ตามแบบของนิกายมันตรยานนับถือคัมภีร์มหาไวโรจนสูตรเป็นสำคัญ นิกายนี้เหมาะสำหรับบุคคลสามัญทั่วไป ๓. นิกายโจโดหรือสุขาวดีท่านเคนกุหรือโฮเนนเป็นผู้ตั้งนิกายนี้ สอนเช่นเดียวกับนิกายสุขาวดีของจีน เช่น สอนว่าแดนสุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภาพุทธเป็นแดนบรมสุข เป็นแดนอมต แต่ผู้จะไปสู่ที่นั้นได้ ก็ไม่ยากเพียงแต่ออกพระนามพระอมิตาภาพุทธว่า นโม อมิตาภายะ ก็ใช้ได้ ต่อมานิกายนี้ในญี่ปุ่นได้แยกนิกายย่อยออกไปอีกมาก เช่น นิกายโจโดชิน (สุขาวดีแท้) ตั้งขึ้นโดยท่าน ชินแรน ซึ่งมีคติว่า ฮิโซฮิโชกุ ไม่มีพระ ไม่มีฆราวาส ข้อนี้ทำให้พระในนิกายนี้มีครอบครัวได้ (เมียก็เป็นพระ ผัวก็เป็นพระ ลูกออกมาก็เป็นพระได้) ฉันเนื้อได้ มีความเป็นอยู่คล้ายฆราวาส วัดของนิกายนี้เป็นวัดใหญ่ที่สุดในนครเกียวโต และจัดตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่ใหญ่ที่สุดในญี่ปุ่น ชื่อ โอตานิ

๔. นิกายเซน นิกายนี้ถือว่าทุกคนมีธาตุรู้หรือพุทธภาวะ ต้องพยายามปฏิบัติเพื่อนำธาตุรู้นั้นให้ปรากฏออกมา โดยความสามารถของตนเอง ไม่ต้องให้ผู้อื่นสอนหรือไม่ต้องอาศัยคนอื่น นิกายนี้แสดงว่าสามารถทำให้คนถึงโพธิญาณโดยฉับพลัน ไม่ต้องอาศัยศีล สมาธิเป็นพื้นฐาน ใช้ปัญญาให้สามารถทำธาตุรู้ให้ปรากฏ ซึ่งเมื่อปรากฏแล้วก็เท่ากับสำเร็จถึงโพธิญาณแล้ว ดังนั้นหลักธรรมหรือคำสนทนาจึงเต็มไปด้วยปริศนา

นิกายนี้คนนิยมมาก เพราะมีปรัชญาท้าทายความคิดของนักคิด (แม้ว่าจะผิดหลักการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงเพื่อให้คนรู้แจ้งเห็นจริงทันที ให้เข้าใจง่าย ๆ เหมือนหงายของที่คว่ำ มิใช่เพื่อความงุนงง ดุจคว่ำของที่หงายแล้วให้คนมาหาทางหงายใหม่) นิกายนี้นับถือท่านโพธิธรรมมาก ต่อมาได้แยกออกเป็นนิกายย่อยอีกหลายนิกาย

๕. นิกายนิจิเรน นิกายนี้ท่านนิจิเรนโชนินเป็นผู้ตั้ง ท่านโจมตีนิกายอื่น ว่าไม่ถูกต้อง และยกย่องคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรอย่างเดียว โดยภาวนาว่า นะมิเมียว โปเรงเกียว (นโม สทฺธมฺม ปุณฺฑริกายะ) พยายามเปล่งคำนี้ออกมาจนรู้สึกว่ามีธาตุรู้ คือพุทธภาวะปรากฏในใจ ก็จะบรรลุโพธิญาณได้ นิกายนี้ต่อมาได้แยกเป็นนิกายย่อยอีกหลายนิกาย

ในขณะนี้ในญี่ปุ่นมีนิกายมากกว่าของจีน มีนิกายสำคัญอยู่ประมาณ ๑๓ นิกาย และมีนิกายย่อยอีกมาก แต่ที่เด่นมากก็คือ ๕ นิกายดังกล่าวแล้ว

ส่วนคัมภีร์นั้นก็นำมาจากประเทศจีนและใช้อักษรจีน

พระพุทธศาสนาในธิเบต พระพุทธศาสนาแพร่ไปสู่ประเทศธิเบตในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สมัยพระเจ้าสรองตสันคัมโปปกครองธิเบต โดยพระองค์มีมเหสี ๒ องค์เป็นชาวพุทธ แต่ได้ผลน้อย เพราะไม่ถูกกับความนิยมของชาวธิเบตที่นับถือผีตามลัทธิปอนปะ (โนปุ) มาแต่ดั้งเดิม ต่อมาในราว พ.ศ. ๑๒๙๙—๑๓๔๐ พระเถรชื่อพระศานตรักษิต (สันติรักขิต) จากมหาวิทยาลัยนาลันทา ประเทศอินเดีย ได้นำหลักพุทธธรรมไปเผยแผ่ในธิเบต ก็ยังได้รับผลน้อย เพราะยังไม่ถูกกับความนิยมของชาวธิเบตอยู่นั่นเอง ต้องกลับประเทศอินเดีย ต่อมาท่านปัทมสมภวะ ได้นำพระพุทธศาสนานิกายตรันตร หรือมันตรยานเข้าไปเผยแผ่ในธิเบต ปรากฏว่าได้ผลดีมากจนกลายเป็นศาสนาประจำชาติ ต่อมาท่านอตีศหรือท่านทีปังกรศรีชญาณแห่งมหาวิทยาลัยวิกรมศิลาในแคว้นพิหารอินเดีย ได้นำพระพุทธศาสนานิกายโยคจารไปเผยแผ่ปรากฏว่าได้ผลดี

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พระเถระชาวธิเบตรูปหนึ่งชื่อ ตะสองขะปะ ได้ปรับปรุงความประพฤติการปฏิบัติของพระธิเบตใหม่ เกิดเป็นนิกายใหม่ จึงเป็น ๓ นิกาย คือ

๑. นิกายเก่าดั้งเดิมนับถือผี เรียกนิกาย ปอนปะ ใช้หมวกดำ เครื่องนุ่งห่มดำ

๒. นิกายมยิงมาปา ใช้หมวกแดง จีวรแดง นับถือท่านปัทมสัมภวะ

๓. นิกายเกลูกปา ใช้หมวกเหลือง จีวรเหลือง นับถือท่านอตีศและตะสองขะปะ นิกายนี้เคร่งครัดกว่าพวกนิกายอื่นและถือพรหมจรรย์

ดาไลลามะ บางคัมภีร์กล่าวว่า ท่านตะสองขะปะ มีศิษย์สำคัญสองรูปสืบตำแหน่งจากท่าน คือ ดาไลลามะกับบั่นเชนลามะ ดาไลลามะปกครองพุทธจักรด้วยอาณาจักรด้วย แต่บั่นเชนลามะปกครองเฉพาะพุทธจักร

แต่อีกคัมภีร์หนึ่งกล่าวว่า กษัตริย์ธิเบตองค์หนึ่งทรงพระนามว่า อัลตันข่านทราบว่าประมุของค์ที่ ๓ ของนิกายเกลูกปา ชื่อ สอดนัมยาโส (พ.ศ. ๒๐๘๙–๒๑๓๐) เคยเป็นอาจารย์ของตนในชาติก่อน จึงตั้งท่านเป็นดาไลลามะ (มีปัญญาดังทะเล) ต่อจากนั้น ประมุขของนิกายนี้ได้ชื่อว่า ดาไลลามะทุกองค์ และดาไลลามะองค์ที่ ๕ (พ.ศ. ๒๑๕๘–๒๒๒๓) ได้รับมอบหมายจากกษัตริย์มงโกล ผู้มีอำนาจเหนือธิเบตในเวลานั้น ให้เป็นผู้ปกครองธิเบต ดาไลลามะจึงได้เป็นประมุขทั้งฝ่ายศาสนจักรทั้งฝ่ายอาณาจักรของธิเบตมาตั้งแต่บัดนั้น คำว่าลามะนั้นเป็นเครื่องหมายเพศบรรพชิต (เช่นคำว่า พระหรือภิกษุ) ของพระธิเบตทุกรูป

สำหรับมหายานในประเทศนอกนี้ ไม่ค่อยมีเรื่องพิศดารเหมือนในประเทศดังกล่าวมาแล้ว จึงขอยุติได้เพียงเท่านี้ ถ้าต้องการทราบก็ขอให้อ่าน หนังสือ ประวัติ ศาสตร์ พระพุทธ ศาสนา ที่อาจารย์เสถียร โพธินันทะแต่งไว้.

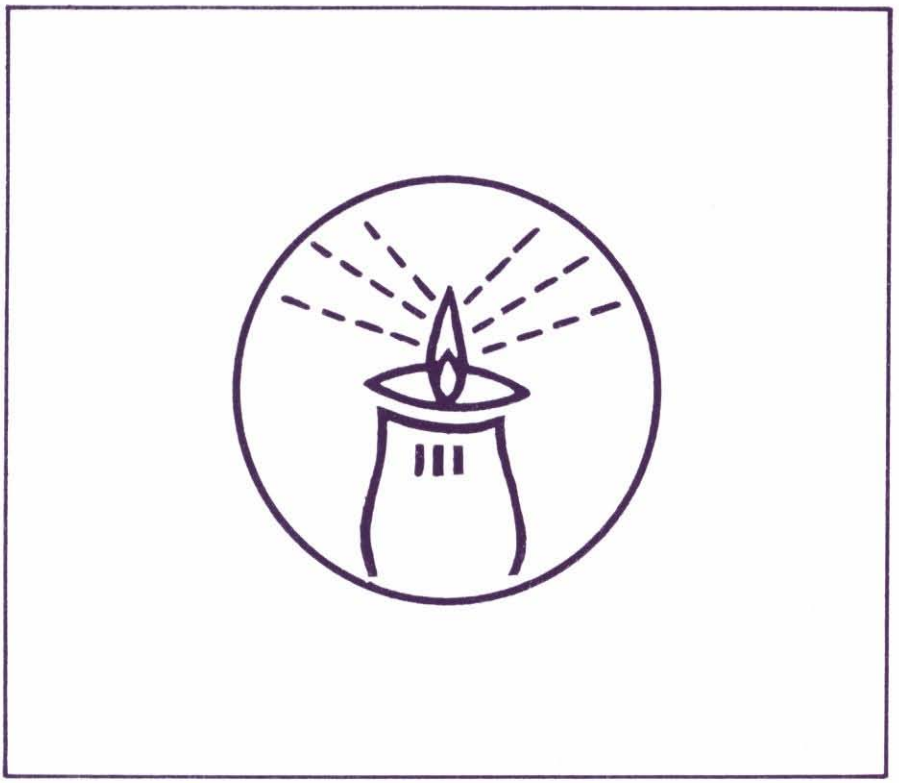

ศาสนาโซโรอัสเตอร์

ศาสนาโซโรอัสเตอร์

โซโรอัสเตอร์ โซโรอัสเตอร์ มาจากคำว่า ซาราธุษตรา หรือ ซาราธุษต อันเป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่า รวยอูฐ คำว่า โซโร-อัสเตอร์เรียกตามเสียงฝรั่ง เป็นชื่อของศาสนาด้วย

ที่เกิด เกิดที่ประเทศเปอร์เซียหรืออิหร่าน ศาสนานี้จึงมีอีกชื่อว่า ปารุชี เพราะเกิดที่เปอร์เซีย

ประวัติของศาสดา ชาวเปอร์เซียเป็นพวกอารยันแท้ แม้คำว่าอิหร่าน ก็มาจากคำว่า อารยัน ชาวอารยันนับถือพระอาทิตย์ จึงจุดไฟไว้ในบ้านตลอดเวลา เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการนับถือพระ-อาทิตย์ ในศาสนาโซโรอัสเตอร์ได้รับเอาการบูชาไฟไว้เป็นหลักปฏิบัติของศาสนาด้วย ดังนั้น ศาสนาจึงมีชื่ออีกอย่างว่า เป็นศาสนาบูชาไฟ กำเนิดโซโรอัสเตอร์ มีดังนี้ เมื่ออหุรมัสดา เทพเจ้าแห่งแสงสว่างและแห่งความดี สร้างมนุษย์ สร้างทุกสิ่งฝ่ายดี อหริมัน ซึ่งเป็นเทพเจ้าฝ่ายชั่ว เจ้าแห่งความมืด ได้สร้างสิ่งชั่ว เช่น ความเจ็บไข้ เพื่อทำลายมนุษย์ ฝ่ายดีฝ่ายชั่วต่อสู้กันอย่างนี้ จนครั้งหนึ่งฝ่ายมนุษย์ได้รับความทุกข์มาก ฝ่ายอหริมันกำลังเป็นต่อ ฝ่ายมนุษย์จึงได้ให้โควิเศษชื่อสุรวันร้องบอกเรื่องนี้แก่อหุรมัสดาให้ท่านช่วย พระอหุรมัสดารับว่าจะส่งวิญญาณมาเกิดช่วยมนุษย์แทนพระองค์ ต่อมาโซโรอัสเตอร์ก็เกิดโดยไม่รู้ว่าเกิดอย่างไร ใครเป็นพ่อแม่ก็ไม่รู้ กำหนดเวลาการเกิดของท่านก็ไม่ทราบแน่นอน ทราบแน่ว่าเกิดก่อนพุทธกาล ที่เกิดบ้างก็ว่าเกิดที่เมืองมิเดีย ที่ประเทศเปอร์เซีย เมื่ออายุ ๗ ปีได้ไปอยู่กับพระในศาสนาเดิม ซึ่งเรียกว่า มากี หรือมายี (มายา อิมายี) และพระในศาสนานี้ได้เป็นพระในศาสนาโซโรอัสเตอร์ด้วย เมื่ออายุ ๑๕ ปี

ก็สำเร็จการศึกษาหมดความรู้ของอาจารย์ (บางคัมภีร์ว่าท่านไม่รู้หนังสือ) เมื่ออายุ ๓๐ ปี พระเจ้าได้รับตัวไปสวรรค์ ประทานคำสอนเพื่อนำมาสอนประชาชน (แต่บางคัมภีร์กล่าวว่า ท่านท่องเที่ยวไปหาธรรมอันบริสุทธิ์ ในทะเลทรายเป็นเวลา ๒๐ ปี และได้สำเร็จวิชาบนภูเขาลูกหนึ่ง) โซโรอัสเตอร์ทำการสอนประชาชนอยู่หลายปี แต่ได้สาวกไม่มาก จนกระทั่งพระเจ้าวิษตาสุป (อิสตาปหรือคุชตาสุป) ทรงเลื่อมใส แต่นั้นจึงมีสาวกมากขึ้น

โซโรอัสเตอร์เสียชีวิตพร้อมกับพระสาวก ๘๐ โดยถูกข้าศึกที่มาตีประเทศเปอร์เซีย ฆ่าในขณะที่กำลังทำพิธีศาสนาอยู่ในโบสถ์ (บางท่านกล่าวว่า โซโรอัสเตอร์สิ้นชีวิตเพราะฟ้าผ่า)

สรุป โซโรอัสเตอร์มีฐานะไม่ดีนัก ต้องอาศัยพระ เป็นคนมีประสบการณ์มาก เพราะเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ มาก เป็นคนฉลาด ช่างคิด มีเมตตา

หลักศาสนา พระเจ้า – มาร ในศาสนานี้ถือว่า พระเจ้าคือพระอหุรมัสดา เป็นผู้สร้างทุกอย่างที่เป็นฝ่ายดี (ฝรั่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ออรฺมุสดฺ Ormusd) มีบริวารชื่อมิถรัส (มิตรในสังสกฤต) มีพระอาทิตย์ พระจันทร์เป็นพระเนตร พระองค์คือแสงสว่าง ทรงกำหนดการโคจรของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว คอยค้ำยันน้ำไว้ไม่ให้ทับโลก ทรงสร้างแต่กลางวันสร้างสิ่งที่ดี ส่วนกลางคืนและสิ่งที่เสียนั้นมารคือหริมัน (มืดกลางคืน) เป็นผู้สร้าง พระเจ้านั้นไม่มีรูป

เมื่อทรงสร้างโลกเสร็จแล้ว จึงลงมือสร้างคนสำหรับอยู่บนโลก การสร้างได้ทดลองหลายครั้ง โดยนำดินมาปั้นเป็นรูปต่าง ๆ ในที่สุดทรงพอพระทัยในรูปอย่างที่เป็นอยู่นี้ ต่อจากนั้นทรงสร้างชายหนึ่งหญิงหนึ่ง ชายให้ชื่อว่ามัศยา หญิงให้ชื่อว่ามัศโยอี ให้อยู่ด้วยกันจนมีบุตรชาย ๑๔

หญิง ๑๔ แล้วอยู่ด้วยกันเป็นคู่ ๆ เป็นบรรพบุรุษ – สตรีของมนุษยชาติ เมื่อมนุษย์มีมากยิ่งขึ้น ๆ เกิดมีคนประพฤติชั่ว เช่นพูดปดมากขึ้น ๆ เป็นต้นซึ่งเป็นบาปหนักที่สุดของศาสนานี้ ด้วยอำนาจของอหริมัน เมื่อมีคนเลวมากยิ่งขึ้น พระอหุรมัสดาจึงบันดาลให้น้ำท่วมใหญ่ล้างคนสกปรก เหลือไว้แต่คนดีเช่นคนซื่อสัตย์ คนเหล่านี้ได้เป็นบรรพชนของคนบัจจุบัน

ในศาสนานี้ถือว่าทุกสิ่งล้วนมีคู่ โดยเฉพาะฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ฝ่ายดีมีพระอหุรมัสดาเป็นประธาน ฝ่ายชั่วมีอหริมันหรืออันหโรโมนยุสหรืออันโหยุ (หรืออันโหมันยุในสังสกฤต) ทั้งสองฝ่ายต้องต่อสู้กันอยู่ตลอดเวลา มนุษย์ทั้งหมดต้องตกอยู่ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งดังกล่าวแล้ว

เรื่องเทพเจ้าที่มีอยู่ในศาสนานี้ คล้ายเทพเจ้าในลัทธิศาสนาพราหมณ์แต่สลับกัน เช่นคำว่าเทวะของพราหมณ์เป็นเทพ แต่ในศาสนานี้กลายเป็นบีศาจหรือมาร เทวานำ เทโว ของพราหมณ์เป็นจอมเทพคือพระอินทร์ กลายเป็นจอมมารคืออหริมันในศาสนานี้ ผู้เลื่อมใสในศาสนานี้ต้องกล่าวว่า ไว เทโว แปลว่าต้านทานมาร

ส่วนคำว่าอสูรนั้นในลัทธิศาสนาพราหมณ์เรียกเป็นมาร แต่กลับเป็นชื่อพระเจ้า คืออหุรมัสดาในศาสนานี้ (ส กลายเป็น ห เช่น สินธุ เป็น หินธุ ฮินดู อัสสัมเป็นอัสหัม อาหม)

เดิมพวกอารยันเหล่านี้นับถือพระเจ้าองค์เดียวกันคืออสูร ซึ่งแปลว่ามีลมหายใจ คือเป็นอมรไม่ตาย (อสุแปลว่าลมหายใจ ร คือมี อสูรจึงแปลว่ามีลมหายใจ) มัสดา คือแสงสว่าง แม้ในคัมภีร์ฤคเวทอันเป็นคัมภีร์เก่าแก่ในไตรเพท คำว่าอสูรก็ยังเป็นเทพฝ่ายดีอยู่ ต่อมาพวกอารยันในพวกนั้นกลุ่มหนึ่งเกิดไปสร้างเทพเจ้าคือ พระอินทร์ (ผู้เป็นใหญ่) ขึ้นมานับถือ เลยเกิดแตกแยกกัน การแตกแยกทางศาสนานั้นลึกซึ้งกว่าการแตกแยกอย่างอื่น เพราะเป็นการแตกทางทิฏฐิ มีนรกมี

สวรรค์เป็นเครื่องประกอบ เมื่อแตกแยกแล้วก็มีการโจมตี ต่างเหยียดหยามดูหมิ่นพระเจ้าของอีกฝ่ายหนึ่งว่าไม่ดีอย่างนั้นอย่างนี้ดังกล่าวแล้ว ในที่สุดก็อยู่ด้วยกันไม่ได้ พวกนับถือพระอินทร์จึงอพยพเข้ามาสู่อินเดีย แล้วมาตั้งลัทธิศาสนาพราหมณ์ สร้างเทพเจ้าอีกเป็นอันมากในอินเดียในเวลาต่อมา

พิธีกรรม พวกนับถือศาสนาโซโรอัสเตอร์ต้องจุดหรือตามไฟไว้ในบ้านทุกบ้านและตลอดเวลา เพื่อเป็นเครื่องบูชาแทนองค์อหุรมัสดา และถือว่าไฟเป็นเครื่องหมายแห่งความดี ความบริสุทธิ์ ต่อต้านความชั่วคือความมืด

อนึ่ง เถ้าของไฟย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าสุดท้ายของชีวิตก็กลายเป็นเถ้าเช่นเถ้าไฟนี้ จะได้บรรเทากิเลสได้

นอกจากบูชาไฟแล้ว ยังต้องถวายน้ำโสมแก่พระเจ้าด้วย เมื่อถวายแล้วศาสนิกชนต้องดื่มน้ำโสมนั้น ต่อมาให้ดื่มเฉพาะพระ และในศาสนานี้ยอมให้หญิงมีสิทธิเข้าสมาคมได้

คัมภีร์ คัมภีร์ของศาสนานี้ชื่อ อเวสตา หรือ เซนดอเวสตา คำนี้ใกล้กับคำว่า อเวษฏ อันเป็นคำสังสกฤต แปลว่า สงบ หรือถ่ายโทษด้วยการบูชา เดิมจารึกไว้บนหนังโคพันแผ่น บ้างก็ว่าจารึกไว้บนเขาวัว ๑,๒๐๐ เขา

คัมภีร์แบ่งเป็น ๕ ส่วน คือ

๑. ยัสนะ เป็นบทสวด ๒. วิสเปเรด เป็นบทสวดอีกบทหนึ่ง ๓. เวนดิดัด ว่าด้วยจรรยามารยาท และพิธีกรรม ๔. ยัษฑ์ ว่าด้วยบทสวดอ้อนวอนเทวดา ใช้สวดคนเดียว หรือแบ่งเป็นหมวดใหญ่ ๓ คือ หมวดสวด หมวดพิธีบูชา และหมวดบัญญัติทั้งฝ่ายโลกทั้งฝ่ายธรรม

หญิง–ชายคนแรก ชายคนแรกของโลกชื่อ มัศยา หญิงคนแรกของโลกชื่อ มัศโยอี ทั้งสองนี้พระเจ้าเป็นผู้สร้างก่อน ต่อมามีลูกชาย ๆ

หญิง ๆ แล้วอยู่ร่วมกันกลายเป็นผู้คนมากหลาย กลายเป็นบรรพบุรุษของคนในโลกดังกล่าวแล้ว

หลักศีลธรรม หลักศีลธรรมของศาสนานี้ ที่สำคัญมี ๓ คือ ทำดี พูดดี คิดดี

การทำดี คือทำอะไรด้วยความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อ และการงับเท็จ เป็นการทำดีอันสูงสุด การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงครอบครัว ก็เป็นการทำดี ไม่กินอาหารก่อนจนกว่าคนที่หิวที่อยู่ในสายตาของตนจะได้กินก่อน บาปหนักในศาสนานี้คือ การพูดเท็จ และการมีหนี้สิน เป็นบาปหนักรองจากพูดเท็จ

ความประหยัดเป็นเรื่องพระเจ้า เรื่องฟุ่มเพือยเป็นของมาร มิตรการรักษาสันติสุข เป็นเรื่องของพระเจ้า ความเป็นศัตรู ความเกลียดชัง การลัก การทำร้าย การทำลาย เป็นของมาร

การพูดดี คือพูดจริง การพูดเท็จบาปที่สุดในศาสนานี้

การคิดดี คือมีความเอื้อเฟื้อ มีเมตตากรุณา คิดหาความรู้ เป็นต้น

สามีภรรยา เรื่องสามีภรรยาในศาสนานี้สอนว่า จงอยู่โดยมีใจเดียวกัน ทำกิจกรรมทั้งปวงร่วมกันโดยมีใจบริสุทธิ์ อยู่ด้วยความมีความจริงใจต่อกัน อย่างนี้จึงจะมีความสุข

บาป ในศาสนานี้คือ วจีทุจริต โทสะ วิหิงสา คือดึง เย่อหยิ่ง เล่นการพนัน ดูหญิงด้วยกามวิตก โลภ ไร้ความอาย เป็นต้น บาปเหล่านี้เป็นมิตรของคนชั่ว เป็นของมาร แต่เป็นศัตรูกับคนดี ผู้ทำบาปย่อมได้ผลบาป

บุญ ได้แก่การทำการงานดี การให้ทาน ความมีเมตตากรุณา พูดดี ความแสวงหาความรู้ เป็นต้น เป็นบุญ เป็นมิตรของคนดี เป็นของพระเจ้า

ธาตุ ธาตุในศาสนานี้มี ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มีความสำคัญควรเคารพ เพราะเป็นสมบัติของพระเจ้า ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของคนที่ต้องช่วยรักษาให้บริสุทธิ์ ถ้าทำให้สกปรกย่อมเป็นบาป ด้วยเหตุนี้ เมื่อคนตายจึงฝังศพไม่ได้ ทิ้งน้ำไม่ได้ เผาไฟไม่ได้ เพราะเป็นการขาดคารวะในธาตุเหล่านั้น และเป็นบาปเพราะทำให้สกปรก จึงต้องให้สัตว์เช่นแร้งกิน

ตายแล้วไปไหน ในศาสนานี้ถือว่า คนตายแล้วต้องเกิดใหม่ แต่ก่อนจะเกิดใหม่ ต้องได้รับผลดีผลชั่วที่ทำไว้เมื่อเป็นคนให้หมดก่อน โดยถูกส่งขึ้นสวรรค์บ้าง ลงนรกบ้าง ตามความดีความชั่ว อาการอย่างนี้จะอยู่อย่างนี้ตลอดไป จนกว่าการต่อสู้ของพระเจ้ากับมารจะสิ้นสุด โดยพระเจ้าเป็นผู้ชนะ เมื่อถึงวาระนั้น ยมโลกอันเป็นที่พิพากษาวิญญาณก็จะได้รับการชำระล้างให้สะอาด ต่อจากนั้นสวรรค์ใหม่ โลกมนุษย์ใหม่ก็จะเกิดใหม่ เป็นอาณาจักรแห่งสันติสุข แห่งมนุษยธรรมศีลธรรมตามพระประสงค์ของพระเจ้าซึ่งถูกมารขัดขวางไว้ ส่วนมารเมื่อแพ้แล้วก็จะไปอยู่โลกมืดอันเป็นที่เดิมของตน

วิธีขึ้นสวรรค์หรือตกนรก คือเมื่อตายแล้ว ความดีความชั่วของคนจะปรากฏเป็นตัวตน ความดีปรากฏเป็นหญิงสาวสวย ความชั่วปรากฏเป็นหญิงแก่ หญิงทั้งสองนำหน้าวิญญาณคนดีคนชั่วไปทางเดียวกัน ไปข้ามสะพานพิพากษาความดี – ชั่วที่มีอยู่ในสมุดของพระเจ้า สาวสวยจะนำวิญญาณดีข้ามสะพานไปสู่สวรรค์โดยเรียบร้อย คนแก่จะนำวิญญาณชั่วพลัดตกสะพานไปสู่นรก ถ้าความดี – ชั่วก้ำกึ่งกันก็ต้องไปรอคำพิพากษาจากตุลาการสูงสุดของพระเจ้า

เมื่อได้รับผลดี – ชั่วพอแล้ว ก็จะกลับมาเกิดเป็นคนใหม่

การเมือง โซโรอัสเตอร์เห็นว่า ชาติที่จะเป็นใหญ่ต้องมีพลเมือง

มาก ดังนั้น จึงขยายการแต่งงานออกไปกว้าง จนให้พ่อแม่แต่งงานกับลูกได้ พี่น้องแต่งงานกันได้

พิธีกรรมและหน้าที่ หน้าที่ของผู้นับถือศาสนานี้โดยเฉพาะ คือ นับถือพระเจ้าองค์นี้องค์เดียว บูชาไฟ ดื่มน้ำโสมหลังจากบูชาแล้ว (ดื่มเฉพาะพระ) จับโกหกคน ช่วยทำกสิกรรม เป็นต้น

ส่วนการบูชาไฟนั้น ถือว่าเป็นการบูชาแทนพระอหุรมัสดา ถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความบริสุทธิ์ ความดี และเป็นการธำรงความสว่างของโลกไว้

สรุป มีความสำคัญที่พระเจ้าคะไรอุส ได้ทรงสรุปศาสนานี้ไว้ว่า

๑. คนดีต้องนับถือพระอหุรมัสดา ซึ่งเป็นผู้สร้างทุกอย่างเพื่อมนุษย์แต่องค์เดียว ถ้าใครไม่เคารพดังที่กล่าวมานี้ จะต้องไปทุคติ

๒. พระอหุรมัสดาหาปรากฏรูปกายไม่ ทรงเป็นวิสุทธิเทพผู้อมตวิญญาณ พระนามของพระองค์องค์เดียวจะตรึงอยู่ที่ใจมนุษย์ สิ่งที่แทนพระองค์คือไฟ จะบูชาพระองค์ต้องบูชาไฟ ต้องหันหน้าเข้าหาไฟ ต้องให้สิทธิในกิจการต่าง ๆ แก่หญิงเสมอชาย

๓. ต้องประพฤติสุจริตด้วยไตรทวาร อย่าดูหญิงด้วยกามวิตก อย่าริษยา อย่าโลภ เป็นต้น จงมีวาจาอ่อนหวาน มีเมตตากรุณาสัตว์ ให้ทาน แสวงหาความรู้ อย่าเบียดเบียน ข้อสำคัญอย่าพูดปด

สรุปคำสอน มีดังนี้

๑. เป็นศาสนานับถือพระองค์เดียว

๒. ศาสดาเป็นเพียงผู้แทนพระเจ้า

๓. เป็นศาสนาที่กล่าวว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างทุกสิ่งที่เป็นฝ่ายดี มารเป็นผู้สร้างฝ่ายชั่ว

๔. เป็นศาสนาที่กล่าวถึงสิ่งที่เป็นของคู่กัน เช่น ความดี

ความชั่วเป็นต้น

๕. เป็นศาสนาที่บูชาไฟ โดยถือว่าไฟเป็นเครื่องหมายแห่งพระเจ้า

๖. เป็นศาสนาที่ว่าด้วยหลักศีลธรรมจรรยา สอนให้อ้อนวอนเกรงกลัวพระเจ้า

๗. เป็นศาสนาที่พอเรียกได้ว่าศาสนาโดยสมบูรณ์

นักบวช นักบวชในศาสนานี้ เรียกว่า มากี หรือมายี

กาลต่อมา เมื่อโซโรอัสเตอร์สิ้นแล้ว คำสอนได้รับนับถือมาก

ในอิหร่านแม้แต่กษัตริย์ก็ทรงนับถือ นักบวชของศาสนาคือมากี หรือ มายี ได้นำคำสอนออกเผยแผ่ในต่างประเทศ เช่น เมโสโปเตเมีย (อิรัก) ไอยคุปต์ ซีเรีย แต่เข้าไปในอินเดียไม่ได้ เพราะอินเดียมีศาสนาของตนเองมั่นคงอยู่แล้ว และขัดความรู้ในเรื่องนับถือพระเจ้าหลายองค์ของอินเดีย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗ กองทัพพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แห่งกรีซ ได้ยกทัพรบและมีชัยต่ออิหร่าน ได้ทำลายคำสอนที่จารึกไว้เป็นอันมาก เมื่ออำนาจของกรีซเสื่อม ในราว พ.ศ. ๘๔๓ นักบวชในศาสนาได้ฟื้นฟูศาสนานี้ขึ้นใหม่ แต่อยู่ได้ชั่วระยะหนึ่ง พอถึง พ.ศ. ๑๑๘๐ กองทัพอิสลามได้ยกมาย่ำยีอิหร่าน บังคับให้นับถือศาสนาอิสลาม พวกที่ยังมั่นคงในศาสนาโซโรอัสเตอร์ได้หนีไปอินเดีย พวกนี้กับพวกมุสลิมเป็นศัตรูกันรุนแรงมาก จนในคัมภีร์ของอิสลามต้องเพิ่มนรกขึ้นอีกขุมหนึ่งสำหรับใส่พวกนี้โดยเฉพาะ เรียกนรกขุมนี้ว่า ปาร์ซี พวกที่ไปอยู่อินเดียต้องปฏิบัติตามชาวฮินดูบางอย่าง เช่น เปลี่ยนเครื่องแต่งตัว ไม่ฆ่าวัว เป็นต้น แต่ยังคงนับถือพระเจ้าองค์เดียว มีภรรยาคนเดียว ยังสวดมนต์ด้วยภาษาเดิม คือ ภาษาเซนฑ์ แต่ไม่รู้ความแปล จะมีผู้รู้เพียงพระมากีไม่กี่รูป เมื่ออังกฤษมาปกครองอินเดีย ชาวปาร์ซีจึงค่อย

มีเสรี จึงเริ่มพิมพ์เริ่มตื่นตัวในการศึกษาศาสนาของตน

ศาสนานี้แม้อยู่ในฐานะอย่างนี้ ก็ยังแยกเป็น ๒ นิกาย คือพวกเก่ากับพวกใหม่ เพราะเหตุคือเรื่องใช้ปฏิทินไม่เหมือนกัน คือพวกหนึ่งที่อยู่ในเปอร์เซียใช้แบบเดิม ซึ่งไม่มีอธิกมาส อีกพวกหนึ่งที่อยู่ในอินเดียใช้แบบใหม่ คือมีอธิกมาส เพราะมีความเห็นแตกแยกอย่างนี้ จึงทำให้พวกปาร์ซีมาสนใจศึกษาศาสนาของตนอย่างขะมักเขม้น เพื่อจะได้รู้เรื่องศาสนาของตน อีกอย่างหนึ่งได้มีบาทหลวงไปเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในอินเดีย ได้ทิเทียนศาสนาต่าง ๆ จนมีคนปาร์ซีไปนับถือคริสต์สองคน ทำให้คนปาร์ซีตกใจตื่นตัว พากันสนใจในศาสนาของตน และหาทางบ๋องกันไม่ให้ไปนับถือศาสนาอื่น ประกาศหลักธรรมของศาสนา และหลักการเดิมเช่นยอมให้หญิงมีสิทธิเข้าสมาคมได้เป็นต้น แต่ในบัจจุบันนี้พิธีกรรมได้เปลี่ยนไปมากตามเหตุการณ์

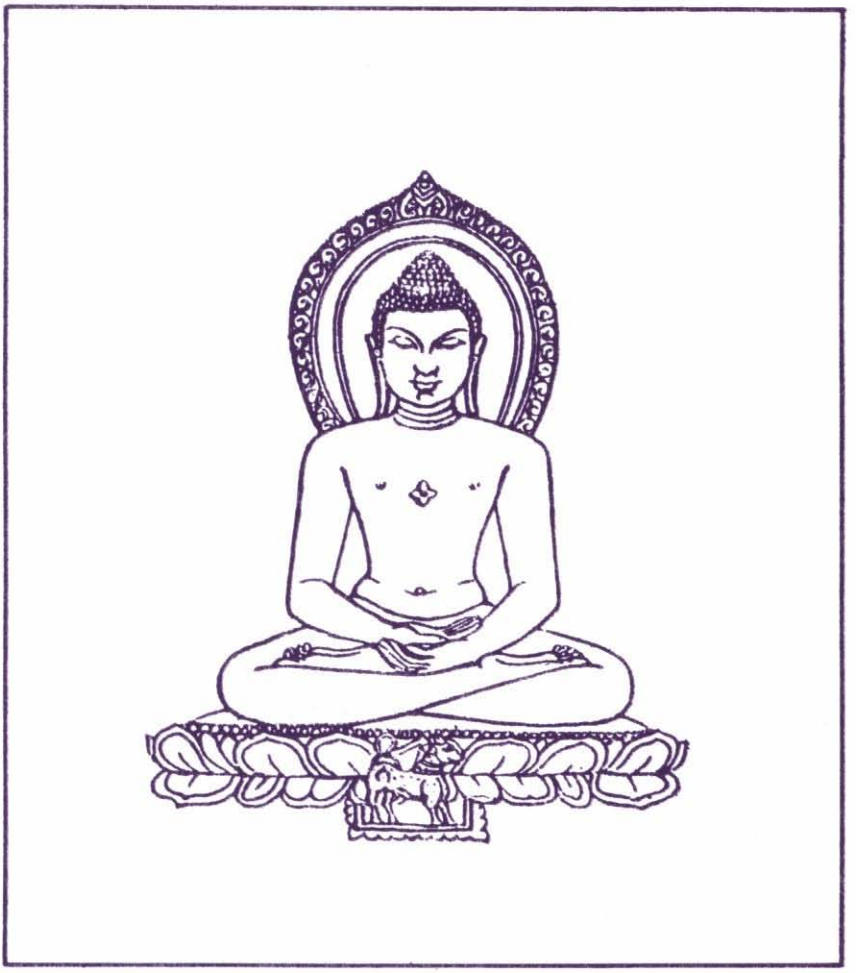

ศาสนาเชน

ศาสนาเชน

ศาสนาเชน ศาสนานี้มีลักษณะคล้ายพระพุทธศาสนา มีกล่าวถึงกรรม โมกษะ นิรฺวาณ ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง แต่ถือว่ามีอัตตา และเป็นศาสนาแห่ง อัตตกิลมถานุโยค อย่างในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในคัมภีร์เชน กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเคยไปบวชเป็นพวกเชน แต่เห็นว่าไม่เป็นเพื่อความหลุดพ้นจึงออกจากเชน ในพระพุทธเรียกศาสนานี้ว่าชินธัมม

ที่เกิด ศาสนานี้เกิดที่อินเดียเหนือแถบที่พระพุทธศาสนาเกิด และเกิดเมื่อไรไม่มีใครทราบแน่นอน รู้แต่ว่ามีก่อนพระพุทธศาสนา

ศาสดา ในศาสนานี้มีศาสดาทั้งหมด ๒๔ องค์ องค์แรกชื่อว่าท่านฤษภะ องค์ที่ ๒ ชื่อ อชิตนาถะ องค์ที่ ๓ ชื่อ สัมภาวะนาถะ องค์ที่ ๔ ชื่อ อภินันทะ องค์ที่ ๑๑ ชื่อ เศฺรอันษนาถะ (มีรูปปฏิมาอยู่ที่สารนาถ) องค์ที่ ๒๒ ชื่อ เนมินาถะ องค์นี้เป็นเจ้าในสกุลยาทพ สมัยมหาภารตะ องค์ที่ ๒๓ ชื่อท่านปรัศวนาถะ ผู้มีประวัติการสำเร็จเป็นสิทธะ คือผู้สำเร็จ คล้ายการสำเร็จอนุตรสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้ามาก องค์สุดท้ายคือท่านมหาวีระ ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่า นิคันถนาฏบุตร ผู้เป็นหนึ่งในศาสดาทั้ง ๖ ในครั้งพุทธกาล

ปรัศวนาถะ เกิดที่เมืองพาราณสี กล่าวว่าก่อน ค.ศ. ๒๔๖๑ ปีบ้าง ๘๑๗ ปีบ้าง ๗๗๒ ปีบ้าง ก่อนมหาวีระ ๒๕๐ ปีบ้าง พระบิดาเป็นพระราชาแห่งพาราณสี ทรงพระนามว่าอัศวเสน พระมารดา วามา ก่อนประสูติทรงสุบินว่า เห็นงูเห่าดำข้างกาย จึงตั้งนามโอรสว่าปรัศวนาถะ ท่านเป็นนักรบ สามารถปราบเมืองกลิงครัฐ ได้อภิเษกกับเจ้าหญิงประภาวดี ราชธิดาของพระเจ้าประเสนชิต กษัตริย์แห่ง

อโยธยา อายุ ๓๐ ออกเป็นสันยาสี บำเพ็ญตบะทรมานกายอยู่ ๘๓ ปี ปีที่ ๘๔ จึงสำเร็จเกวลิชญาณ บางคัมภีร์กล่าวว่าตอนเกิดมีการทำนายอย่างเจ้าชายสิทธัตถะ อายุ ๘ ปี ได้ถือศีล ๑๒ ข้อ คือ ๑. ไม่ฆ่า ๒. ไม่ปด ๓. ไม่ลัก ๔. ไม่ประพฤติผิดประเวณี ๕. ไม่โลภ ๖. อธิษฐานว่า จะเดินไปไหนแค่ไหนทุกวัน ๗. ไม่พูดชั่ว ๘. ไม่คิดชั่ว ๙. ไม่เพลิดเพลินในการกิน ๑๐. สวดมนต์วันละ ๓ เวลา ๑๑. อดอาหารตามกำหนด ๑๒. ให้ทานทุกวัน อายุ ๑๖ ปี ได้อภิเษกโดยมิได้ต้องการ ท่านบำเพ็ญตบะและสำเร็จเกวลิชญาณที่ใต้ต้นอโศก โดยมีพญามารชื่อเมฆมาลินมาผจญ มีพญานาคชื่อธารณะกับภรรยาชื่อปิ่ทมาวดีมาช่วย สาวก ๒ คนแรกก็คือพระมารดากับชายาของท่าน ท่านสั่งสอนอยู่ ๗๐ ปี จึงถึงเบญจภาพ ที่เขาสเมตสิขร เมืองคยา บัดนี้เขานี้เรียกว่า เขาปารัศวนาถะ

มหาวีระ เกิดที่เมืองเวสาลี หลังพระพุทธองค์ ๒ ปี (บางแห่งว่าก่อน ๗๐ ก็มี ๓๖ ก็มี หลัง ๑๘ ปีก็มี แต่ในคัมภีร์ของศาสนานี้ ว่าเกิดภายหลัง ๒ ปี) พระบิดาเป็นพระราชาองค์หนึ่งในคณะราชาของเมืองนี้ ทรงพระนามว่า สิทธารถ ในสกุล นาฏกะ หรือชญาตฤ พระมารดาทรงพระนามว่า วารี ศาลาหรือตริสลา ท่านเป็นผู้กล้าหาญมาก จึงได้พระนามว่า มหาวีระ และได้ชื่อว่าวรฺธมามะ เพราะทำให้มีความเจริญเป็นต้น เมื่อพระชนม์ได้ ๒๕ ปีได้อภิเษกกับเจ้าหญิงยโศธา มีธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า อนุชา หรือปริยทรศนาได้ออกบวชเป็นสันยาสี เมื่อพระชนม์ ๓๐ (บางแห่งว่า ๓๕) ในสำนักท่านปรัศวนาถะ ท่านใช้เครื่องนุ่งห่มเพียง ๑ ปี ๑ เดือน ก็เลิกใช้ และเที่ยวจาริกไปสิ้น

๑๒ ปี ได้อดอาหารบางครั้งเป็นเวลา ๖ เดือน ในปีที่ ๑๓ ได้สำเร็จญาณชั้นสูงของศาสนานี้ คือ เกวลิชญาณ หรือไกรวัลย์ ภายใต้ต้นสาระใกล้แม่น้ำ ฤชุบาลิกา ท่านได้นามว่า ชิน เพราะชนะกรรมทั้งหมด ชื่อว่าอรหตะ เพราะเป็นผู้สมควรเคารพ ชื่อว่าอริหันตะ เพราะทำลายศัตรู ชื่อว่าอรหันตะ เพราะทำลายรากเหง้าของกรรม

เมื่ออายุ ๗๒ ปี ได้สิ้นที่เมืองปาปา หรือปาวาบุรีในปัจจุบัน ท่านเกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าหลาย ๑๐ ปี และเคยโต้วาทะกันโดยพระพุทธเจ้าเป็นฝ่ายชนะ เรื่องที่โต้คือเรื่องอัตตาอนัตตาเรื่องอมตวิญญาณ

บริษัท ในศาสนานี้มี บริษัท ๔ คือ สาธุ (นักบวชชาย) สาธวี (นักบวชหญิง) ศราวก คืออุบาสก ศฺราวิกา คืออุบาสิกา

หลักธรรม ในศาสนานี้ถือว่าไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง และถือว่าทุกสิ่งมีชีวะหรือวิญญาณ หรืออาตมัน มีผลแห่งการปฏิบัติศาสนธรรมอยู่ ๕ ชั้นคือ มติชญาณ สูตชญาณ อวธิชญาณ มโนปเรชญาณ และเกวลิชญาณเป็นโมกษะ (โมกข์) หรือนิรวาณ (นิพพาน) อันเป็นผลสูงสุดในศาสนานี้ ผู้ได้เกวลิชญาณ สิ้นชีพแล้วย่อมไปเกิดที่แดนสิทธาลัย คือแดนของผู้สำเร็จเป็นอมตะ ธรรมอันเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติได้คุณวิเศษทั้ง ๕ นั้น คือแก้ว ๓ ดวง ได้แก่สัมยัคจริต (ทำดี) สัมยัคชญาณ (รู้ดี) และสัมยัคทรศน (เห็นชอบ)

สัมยัคจริต คือความประพฤติชอบ อันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น มี ๗ ประการคือ (๑) ต้องรักษาศีล ๕ (๒) มีความสำรวมทุกอย่างทั้งในการเดิน การรับของ เป็นต้น (๓) ต้องควบคุมตัวเองทั้งกาย วาจาใจ (๔) ต้องประพฤติธรรม ๑๐ ประการ คือ ให้อภัย สุภาพ เที่ยงตรง ถือสัจจะ สะอาด ขันติ ตบะ เสียสละ ไม่ลุ่มหลงใน

กิเลส ไม่เสพเมถุน (๕) หมั่นเข้าฌาน (๖) อดทนต่อความหนาว ร้อน หิว (๗) มีความบริสุทธิ์ ปราศจากความโลภ

ศีล ๕ ในศาสนานี้คือ อวิหิงสา สัจจะ อัสเตย พรหมจรรย์ อปริครหะ

อวิหิงสา คือไม่ทำอันตรายแก่ชีวะทุกชนิด แม้แต่คิดหรือพูด หรือเห็นชอบด้วยในการทำอันตรายต่อชีวะนั้นก็ไม่ได้

สัจจะหรือสัตยะ คือพูดจริง และความจริงต้องไม่ก่อโทษแก่ใครด้วย

อัสเตย คือไม่ลักทรัพย์สมบัติ ซึ่งเปรียบเหมือนชีวิตภายนอกของคน ใครลักขโมยของของเขาไป จึงเท่ากับลักเอาชีวิตเขาไป

พรหมจรรย์ คือเว้นเมถุนธรรม ทางกาย ทางวาจาคือพูดถึง ทางใจคือคิดถึง แม้คิดว่าตายแล้วจะขึ้นสวรรค์ มีนางฟ้าเป็นบริวารก็ไม่ได้

อปริครหะ คือไม่มีเครื่องร้อยรัด ทั้งภายใน คือกรรมทั้งหลาย ทั้งภายนอก คือเครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัยอันอำนวยความสุขกายภายนอกทั้งหมด

ธรรมบัญญัติ ๒ คือ

ก. อนาคารธรรม ความประพฤติชอบฝ่ายบรรพชิตมี ๖ ดังนี้

๑.	ปาณาอิวายาโอ	เวรมณี	เว้นปาณาติบาต
๒.	มุสาวายาโอ	เวรมณี	เว้นพูดปด
๓.	อทตฺตาทานาโอ	เวรมณี	เว้นการลักอย่างละเอียด เช่น การนินทาว่าร้าย
๔.	เมหุณาโอ	เวรมณี	เว้นเมถุน
๕.	ปริคฺคาหาโอ	เวรมณี	เว้นเครื่องร้อยรัด เช่น เครื่องนุ่งห่ม
๖.	ราอีโภยณาโอ	เวรมณี	เว้นอาหารในราตรี

ธรรมเหล่านี้บรรพชิตต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เช่น ในข้อต้นต้องระวังทุกขณะ มีเครื่องปิดปากมิให้หายใจและกินเอาชีวะเข้าไปในตัว มีเครื่องกวาดเพื่อมิให้เดินเหยียบชีวะตาย มีผ้ากรองน้ำเพื่อไม่ต้องดื่มน้ำ ซึ่งมีชีวะเข้าไป ประพฤติภิกขาจาร เว้นการอยู่ในหมู่บ้านเกิน ๑ คืน นอกจากฤดูฝน ทำอิริยาบถให้ผิดธรรมดา

ข. อคารธรรม คือความประพฤติชอบฝ่ายฆราวาส มี ๑๒ คือ แบ่งเป็น อนุวัยย (อนุพรต) ๕ คือ

๑. ถูลาโอ	ปาณาอิวายาโอ	เวรมณี	เว้นปาณาติบาตอย่างหยาบ
๒. ถูลาโอ	มุสาวายาโอ	เวรมณี	เว้นพูดปดอย่างหยาบ
๓. ถูลาโอ	อทตฺตาทานาโอ	เวรณี	เว้นการลักอย่างหยาบ
๔. สทารสนฺโตโส			สันโดษในคู่ครอง
๕. อิจฺฉาปริมาณี			รู้จักพอดีในความปรารถนา

เป็นคุณวัยย (คุณพรต) มี ๓ คือ

๑. อาณฏฺฐทณฺฑเวรมณี	เว้นทางอันเป็นอาชญาร้าย เช่น กินเนื้อ เบียดเบียนสัตว์ เช่น กินน้ำผึ้ง เนยนม เลิกเพาะปลูก เพราะเป็นการเบียดเบียนดิน

๒. ทิสิวฺยมฺ (ทิศพรต) คือไม่ออกพ้นเขตของตนโดยทิศใดทิศหนึ่ง

๓. อูโภคบริโภคปริมาณมฺ รู้จักประมาณในการกินการใช้

เป็นสิกฺขาวฺย (สิกขาบท) มี ๔ คือ

๑. สามาอิยมฺ ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย

๒. เทสาวคาสิยมฺ บำเพ็ญพรตทุกเทศกาล

๓. โปสโหววาโส การจำอุโบสถ

๔. อติถิสังวิภาโค ต้อนรับแขก

สัมยัคทรศน ได้แก่ความเห็นชอบ คือความเชื่อแน่นแฟ้นในพระชินะ

สัมยัคญาณ คือรู้ชอบ ได้แก่รู้หลักธรรมที่พระชินะแสดงไว้โดยย่อดังนี้

๑. โลกทั้งหลายมีเอง เป็นเอง ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครควบคุมตั้งอยู่ตลอดกาล มีภาวะสำคัญอยู่ ๖ ประการ คือ อาคม ธรรม อธรรม ยุค กาล อนุประมาณ

อนุประมาณทั้งหลายรวมตัวกันเข้าเกิดเป็นธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เกิดเป็นร่างกายมนุษย์และอินทรีย์ต่าง ๆ ในโลก

๒. โลกแบ่งเป็น ๓ ภาคคือ ภาคต่ำ ภาคกลาง ภาคสูง มีนรก มีสวรรค์

๓. ตัตวะ คือความแท้จริงของชีวะมีอยู่ ๒ คือ ชีวะ และอชีวะ

ชีวะ แบ่งเป็น ๓ คือ

๓.๑ นิตยสิทธิ ได้แก่สำเร็จบริบูรณ์เป็นนิตย์ โดยไม่เปลี่ยนแปลงของพระชินะ

๓.๒ มุกตาตมัน ได้แก่อาตมันอันหลุดพ้นแล้ว

๓.๓ พันธาตมัน ได้แก่อาตมันที่ยังถูกผูกพันอยู่

อาตมัน (จิต) แบ่งเป็น ๒ คือ จิตหลุดแล้วและยังไม่พ้น จิตที่ถึงโมกษะ คือพ้นแล้ว ร่างกายย่อมไม่มีความหมายอะไร ดังนั้น การฆ่าตัวตายของผู้มีจิตพ้นแล้ว จึงไม่มีความสำคัญ คือเป็นหรือตายก็มีค่าเท่ากัน

อชีวะ หมายถึงสิ่งไม่มีชีวิต

ปรัชญา ของศาสนานี้มี ๙ เฉพาะที่สำคัญ คือ

๑. ชีวะ (ตรงกับอาตมัน) ในศาสนานี้ถือว่า ต้องมีทุกข์หรือมีสุข กับผลของกรรม ตราบเท่าที่กรรมยังมีอยู่ เมื่อสิ้นกรรมแล้ว ชีวะก็เป็นอิสระ และหาทางไปสู่โมกษะได้

๒. อชีวะ ตรงกันข้ามกับชีวะ แต่บางสิ่งไม่มีรูป ไม่มีชีวะ ซึ่งเรียกว่า อรูปี ถ้ามีแต่รูป ไม่มีชีวะ ก็เรียกว่า รูปี และรูปีนี้เป็นปุทคลาสติกายะ คือเป็นวัตถุที่มีรูป รส กลิ่น สี และสัมผัสได้ พวกเชนถือว่ากรรมเกิดมาจากปุทคลนี้เอง คำว่าปุทคล หาคำแปลในภาษาไทยได้ยาก เขาเทียบให้เท่ากับคำว่า mater ชีวะกับอชีวะนี้รวมกันประกอบเป็นโลก เพราะฉะนั้น โลกนี้จึงไม่มีผู้สร้างอย่างที่พวกฮินดูเข้าใจ

๓. ปุณย คือการกระทำอันนำไปสู่กุศลกรรม และให้เกิดความสงบขึ้นในชีวะ มีอยู่ ๙ คือ

๓.๑ อนุนปุณย บุญเกิดจากการให้อาหาร

๓.๒	ปานปุณฺย	บุญเกิดจากการให้น้ำ
๓.๓	วสฺตรปุณฺย	บุญเกิดจากการให้เครื่องนุ่งห่ม
๓.๔	ลยณปุณฺย	บุญเกิดจากการให้ที่อยู่อาศัย
๓.๕	ศยนปุณฺย	บุญเกิดจากการให้ที่นอน–นั่ง
๓.๖	มนปุณฺย	บุญที่เกิดจากการคิดดี – ความปรารถนาดี
๓.๗	กาย–ศรีรปุณฺย	บุญเกิดจากให้ความช่วยเหลือผู้อื่นทั้งกายทั้งทางชีวิต
๓.๘	วจนปุณฺย	บุญเกิดจากพูดดี
๓.๙	นมสฺการปุณฺย	บุญเกิดจากการแสดงความเคารพ

๔. **บาป** มีอาการตรงกันข้ามกับบุญทุกอย่าง แต่บาปที่ร้ายแรงที่สุดในศาสนานี้คือ วิหิงสา คือการเบียดเบียนผู้อื่น ดังนั้นพวกเชนจึงถือว่า อวิหิสา ปรมา ธมฺมา คือการไม่เบียดเบียนเป็นบรมธรรม จนพวกเชนบางคนเรียกศาสนาของตนว่า อหิงสาธรรม ดังนั้นนักบวชในศาสนานี้จึงไม่กินแม้พืชผักที่มีอินทรีย์เดียว ส่วนเนื้อสัตว์นั้นไม่กินเลย บาปลองลงมาคือ กษาย อันหมายถึงอารมณ์ ๔ ประการคือ โลภ โกรธ มานะ (หยิ่ง) มายา (เจ้าเล่ห์)

๕. **อาศรว** คือวิธีที่ชีวะของคนจะมีกรรมเป็นของตน พวกเชนเปรียบอาศฺรวเหมือนรูรั่วในเรือ น้ำผ่านมาทางรูรั่วได้ฉันใด กรรมก็ย่อมเกิดแก่ชีวะ ทางอาศฺรวฉันนั้น ชีวะใด ๆ จะไม่มีถึงโมกษะตราบที่กรรมยังไม่สิ้นไป ไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศล อาศฺรวมี ๔๒ อย่าง แต่ที่สำคัญมีอยู่ ๑๗ คือ อินทรีย์ ๕ กษาย ๔ อวรฺต หรือศีล ๕ โยคะ ๓ นอกจากนั้นยังมีอีก ๒๕ มี กายิกีอาศรว คือความ

ไม่สำรวมทางกาย เป็นข้อต้นมี อิริยาปถกีอาศรว คือความไม่สำรวมทางอิริยาบถเป็นข้อสุดท้าย

๖. **สังวร** คือการระวังที่จะไม่ให้กรรมเกิด โดยวิธีผึกตัวเองให้อดทนต่อความยากลำบาก เช่น หน้าหนาวต้องไม่ผิงไฟ ผิงแดดไม่สวมเครื่องกันหนาว แต่ไปนั่งที่หิมะแทน ข้อย่อยของสังวรมีมากนับได้ ๕๗ ข้อ เช่น แบ่งเป็นสมิติ ๕ อุปติ ๓ พรึกษา ๒๒ สมณ-ชินศาสนธรรม ๑๐ จิตร ๕ อนุเปรกษา หรือภาวนา ๑๒ เช่น โลกภาวนา โดยคิดว่าโลกนี้ไม่มีผู้สร้าง และธาตุที่ประกอบเป็นโลกนี้ก็เป็นพวกธาตุ เป็นเรื่องของธาตุ สภาพของโลกให้ถือว่ามีรูปร่างดุจคน ภายใต้เท้าคนเป็นนรก ส่วนศีรษะเป็นเทวโลก ส่วนสูงสุดของศีรษะเป็นแดนสิทธาลัย อันเป็นที่อยู่ของพวกสิทธา คือผู้สำเร็จถึงโมกษะผู้สิ้นชีพไปแล้ว (ข้อนี้แสดงว่ายังมีชาติมีภพอยู่) พวกเขาถือว่าเทวดามีจริง แต่คำว่า เทวดา หมายถึงบุคคลผู้สำเร็จได้ญาณต่าง ๆ ตามลำดับ จนถึงขั้นสูงสุด คือเกวลิชญาณ ได้แก่ถึงโมกษะพ้นจากความตาย

๗. **พันธะ** คือความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับกรรมซึ่งเกิดขึ้นโดยความเกี่ยวข้องระหว่างวิญญาณกับปุคคล ปุคคลนี้หากวิญญาณหลงไปติดพันกับมันเข้า ก็ได้ชื่อว่าสร้างกรรมขึ้นแล้ว เมื่อวิญญาณสร้างกรรมขึ้นมา เมื่อนั้นพันธะก็ได้ชื่อว่าเกิดขึ้น คือวิญญาณกับกรรมเสมือนได้ล่วงล้ำเข้าไปในเขตของกันและกัน

พันธะมี ๔ คือ

ก. ปรกฤติ แบ่งตามปกติ คือตามธรรมชาติของคนผู้เป็นเจ้าของกรรม ถ้าเป็นคนโหดร้ายก็ต้องได้รับผลกรรมที่โหดร้าย ถ้าเป็นคนสุภาพก็ได้รับผลดี

ข. สุขิติ แบ่งตามระยะเวลาที่กรรมจะหมด

ค. อนุภาค แบ่งตามความหนักเบาของกรรม เช่น เด็กสองคนเตะลูกบอลไปถูกวัว เด็กคนหนึ่งรู้สึกว่าตนทำผิด เด็กอีกคนหนึ่งดีใจว่าเตะแม่น เช่นนี้เด็กคนแรกมีกรรมเบากว่าเด็กคนหลัง

ฆ. ประเทศ แบ่งตามความหนาบางของกรรม ซึ่งแล้วแต่จำนวนของปุคคลที่วิญญาณเข้าไปเกี่ยวข้อง ถ้ามีมาก กรรมก็หนา ใช้เวลาชำระนาน

๘. **นิรชรา** หมายถึงการทำลายกรรมให้หมดไป โดยเผากรรมต่าง ๆ ให้หมดด้วยไฟตบะ ซึ่งแบ่งเป็นตบะภายนอก (พาหยตบะ) และตบะภายใน (อภฺยนฺตรตบะ) ตบะภายนอกได้แก่การอดอาหารตั้งแต่อย่างเบาคือวันเดียว จนถึงอย่างหนักที่สุด คืออดจนตาย ประเพณีอดอาหารจนตายของศาสนานี้ ต้องนอนบนแท่นหญ้าคาจึงจะดี คนที่พยายามเดินทางไปดูคนอดอาหารแบบนี้นับว่าได้บุญด้วยทุกย่างก้าวที่ไป

๙. **โมกษ** คือความที่อาตมันเป็นอิสระจากพันธะทางกรรม โดยสิ้นเชิงผู้ถึงโมกษะ เรียกว่า สิทธา คือผู้สำเร็จ ผู้เป็นสิทธาแล้วตายแล้วไม่ต้องกลับมาเกิดในโลกนี้อีก จะไปเกิดเสวยสุขอยู่ในแดนสิทธาลัยเหนือเทวโลกตลอดกาล

พวกเชนนิกายทิฆัมพรถือว่า ผู้หญิงสำเร็จเป็นสิทธาไม่ได้ นอกจากกลับชาติมาเกิดเป็นชายก่อน แต่พวกเศวตัมพร มีติดถังกรองค์ที่ ๑๙ เป็นหญิง ชื่อ มัลลิกานาถ (ติดถังกร = ผู้ทำท่าคือเจ้าลัทธิ)

พระเจ้า เชนไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าผู้สร้างเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา แต่เหตุไม่เชื่อนั้น เพราะเห็นว่าไม่สามารถเห็นพระเจ้า เมื่อพระเจ้า

ไม่มีตัวตนมองไม่เห็น จะสร้างโลกที่มีตัวตนได้อย่างไร เราสร้างบ้านเรายังเห็นผู้สร้าง ถ้าโลกมีผู้สร้าง เราจะต้องเห็นผู้สร้าง

ที่ว่าพระเจ้ามีอำนาจเหนือทุกสิ่งในโลกนี้ ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ไฉนจึงไม่สร้างทุกสิ่งให้หมด เช่น ความสงบสุข ใครไม่นับถือก็ทำให้นับถือให้หมด ใครไม่ดี ก็ทำให้ดีหมด ให้เขาพ้นทุกข์ให้หมด พระเจ้าจะได้เป็นที่เคารพของเขาองค์เดียว ที่ว่าพระเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์โดยประการทั้งปวงนั้น ความบริสุทธิ์ต้องเกิดจากการขจัดความสกปรกออกไป อยู่ ๆ จะบริสุทธิ์เองโดยมิได้ทำเหตุอย่างไร คือว่าถ้าไม่รู้ว่าดำแล้ว จะรู้จักขาวได้อย่างไร

กรรม เชนถือว่า อาหารย่อมก่อเป็นเลือดเนื้อฉันใด กรรมย่อมก่อรูปห่อหุ้มวิญญาณฉันนั้น ทั้งกีดกันมิให้วิญญาณหลุดพ้นจากรูปในเวลาดับชีพ

เชนกับพระพุทธศาสนา ต่างสอนในเรื่องกรรมและสังสารวัฏ คำสอนบางอย่างก็คล้ายกัน เช่นว่าคนจะเลวหรือดีมิใช่เพราะชาติ แต่เป็นเพราะกรรม แต่กรรมในศาสนาเชน ตรงกับกิเลสในศาสนาพุทธ เชนสอนให้มุ่งโมกษะหรือโมกขะเป็นจุดมุ่งสูงสุด เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนา แต่โมกษะของเชน คือหลุดจากนี้แล้วไปเกิดที่โน่น คือแดนสิทธาลัย

เชนถือว่า กรรมที่คนทำแล้ว เขาต้องได้รับกรรมนั้น ฉะนั้นจะเอาชนะกรรมได้ ก็ต้องชนะตนเองด้วยตัดกรรมชั่วมิให้เกิด การที่สามารถเอาชนะตัวได้ ผู้นั้นต้องมีความกล้าเพียงพอที่จะสู้กรรมของตนได้

วัตร เรื่องการพักในหมู่บ้าน ในศาสนานี้ไม่ให้พักนานกว่า ๑ คืน ถ้าเป็นในเมืองไม่ให้พักเกิน ๕ คืน ทั้งนี้ เพื่อไม่ให้ประชาชนต้อง

เดือดร้อนในเรื่องการรับรองด้วยอาหารเป็นต้น และเพื่อไม่ให้นักบวชคุ้นกับชาวบ้านเกินไปอันจะเป็นเหตุให้นักบวชละเมิดข้อห้าม เช่น ข้อพรหมจรรย์ หรือข้อปริครหะได้ เว้นแต่ฤดูฝน ๔ เดือนจึงจะพักได้ ๔ เดือน ด้วยเหตุผลคือจะได้ไม่เป็นการทำลายข้าวกล้าและสัตว์ตาย แบบอหิงสา

นักบวชเชนทุกท่านต้องถอนผมของตนเองด้วยทางตาลหรือมือแทนการโกน เพื่อพิสูจน์ความอดทน

ท่านมหาวีระกล่าวว่า นักบวชที่แท้จริงความชนะความรู้สึกและอารมณ์ของตนเอง แม้แต่ความรู้สึกละอายในการเปลือยกาย และต้องไม่ยินดียินร้ายในหนาวร้อน ตราบใดยังมีความรู้สึกดังกล่าว ตราบนั้นจะบรรลุโมกษะไม่ได้ หากจะบรรลุได้ก็ต้องละความรู้สึกอย่างนั้น ถ้าไม่มีเครื่องนุ่งห่มก็ไม่มีปริครหะ เมื่อไม่มีปริครหะก็ไม่มีบาป

วัตรบท

วัตรที่ต้องปฏิบัติมีมากเป็นต้นว่า

๑. เปลือยกาย (พวกเศวตัมพรเลิกถือแล้ว)
๒. ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุน
๓. เลี้ยงชีพด้วยของแห้ง ไม่กินข้าวสุก (กินข้าวสาร) ขนมสด
๔. ไปนมัสการอุเทนเจดีย์
๕. ไปนมัสการโคตมกเจดีย์
๖. ไปนมัสการสัตตัมพเจดีย์
๗. ไปนมัสการพหุปุตติกเจดีย์

รวมเป็นวัตร ๗ และยังมีอีกคือ

๑. ระวังคำพูดทุกคำ
๒. สำรวมกายไม่ให้กระทบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไปไหนต้องถือไม้กวาดคอยปัดพื้นข้างหน้า กันเหยียบสัตว์

๓. มีสัมมาคารวะ เคารพนับถือกันตามอายุพรรษา

๔. ข่มกามารมณ์ด้วยการทรมานตน

๕. ยืนถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ชำระอุจจาระปัสสาวะด้วยน้ำมือ

๖. รับบิณฑบาตจากเรือนหลังเดียว กินอาหารมื้อละคำ กินอาหารมื้อหนึ่งแล้วงดไป ๑๐ วันบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง (บางคน)

๗. กินแต่ผักผลไม้ ข้าวสาร รำข้าว เป็นต้น

พิธีบัพชุสนะ

พิธีนี้เป็นพิธีฉลองวันเกิดของมหาวีระ เป็นพิธีที่สำคัญที่สุด ประกอบในปลายเดือนสิงหาคมหรือต้นเดือนกันยายน ใช้เวลา ๘ วัน โดยแบ่งเป็น ๕ ระยะคือ ระยะ ๑. มี ๓ วัน พวกฆราวาสต้องมารับคำสอนทุกเช้าวันละ ๒ ชั่วโมง ระยะที่ ๒. มี ๑ วัน พวกฆราวาสต้องอ่านกัลปสูตร ซึ่งเป็นสูตรสำคัญที่สุด ในสูตรนี้มีประวัติของมหาวีระ ระยะที่ ๓. เป็นวันที่ ๕ ของการประกอบพิธีนี้ วันนี้เป็นวันประกอบพิธีใหญ่ เพราะเป็นวันเกิดของมหาวีระ กิจการที่ทำในวันนี้คือการเลหลังวัตถุแห่งความฝัน ๑๔ อย่างคือ ช้าง โค สิงโต เจ้าแม่แห่งโชค พวงมาลัย พระจันทร์ พระอาทิตย์ ธง หม้อน้ำ สระบัว มหาสมุทร วัง กองเพชร ไฟ (ไม่มีแสง) วัตถุเหล่านี้ทำจำลองด้วยเงิน เป็นของสำคัญอย่างยิ่ง ทุกวัดเชนต้องมีไว้ บางวัดมีเปลอันเป็นเครื่องหมายว่าเป็นเปลของมหาวีระด้วย เมื่อถึงเวลาต้องนำวัตถุเหล่านี้ออกแห่ วัตถุแห่งความฝันนี้ตามลัทธิเชนถือว่า มหาบุรุษก่อนปฏิสนธิมารดาต้องฝันเห็นวัตถุเหล่านี้มาเข้าปากคน ระยะที่ ๔. คือวันที่ ๖–๗ ของพิธีนี้มีการอ่านกัลปสูตรอย่างเดียว วันที่ ๘ อันเป็นระยะที่ ๕ วันสุดท้าย เป็นวันอ่านคัมภีร์กันเต็มที่ โดยขนคัมภีร์ทุกคัมภีร์ออกมาอ่าน คัมภีร์เหล่านี้จารึกด้วยภาษาอรรธมา-

คะธี ของที่เลหลังนั้นผู้เลหลังได้ย่อมมีสิทธิในการแบกวัตถุนั้นในขบวนแห่เท่านั้น แล้วก็คืนให้ทางวัด ใครได้แบกวัตถุนั้นถือว่าเป็นเกียรติอย่างสูง

ในศาสนานี้ยกย่องอัตตกิลมถานุโยค ถ้าจะตายอย่างดีมีกุศลแรง ต้องตากแดด อดอาหารไปจนตาย เรื่องน้ำพวกเชนถือเคร่งครัด ด้วยถือหลักอหิงสาอย่างเข้มงวด แม้อากาศหายใจเข้าไป พวกเชนที่เคร่งครัดมีผ้าขาวบีดขมูก–ปาก เพื่อบ้องกันมิให้หายใจเอาชีวะเข้าไปตายในร่างกาย น้ำดื่มต้องกรอง ต้องต้มก่อน เพื่อมิให้ดื่มชีวะ เรื่องอาหารก็ไม่กินเนื้อไข่ ผักพืชที่ถือว่ามีชีวะ เช่นที่มีหัวอยู่ใต้ดิน เวลาเดินต้องบั๋กวาดข้างหน้า เพื่อบ้องกันมิให้เหยียบชีวะ

สรุป

๑. ศาสนานี้ถือว่า ไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง แต่มีชีวะหรือวิญญาณหรืออัตตา ถือว่าทุกสิ่งมีวิญญาณ

๒. จุดมุ่งหมายสูงสุดในศาสนานี้คือ โมกษะ ความพ้นจากกรรมด้วยการกำจัดกรรมโดยปฏิบัติทรมานตนอย่างเข้มงวด

๓. ถือว่าเรื่องโมกษะเป็นเรื่องของวิญญาณก็จริง แต่วิญญาณจะถึงโมกษะได้ก็โดยการทรมานกาย วิญญาณก็จะพ้นเอง

๔. โมกษะของศาสนานี้เป็นการพ้นจากที่นี่ แต่ไปติดที่อื่น คือไปเกิดที่แดนสิทธาลัย

๕. หนักในหลักกรรม (กิเลส) และอหิงสา

๖. สอนมิให้เบียดเบียนผู้อื่น แต่กลับยุให้เบียดเบียนตัวเองด้วยอัตตกิลมถานุโยค เป็นศาสนาเดียวที่ยกย่องการทำลายตนเอง ดังนั้น จึงมีผู้เรียกว่าเป็นศาสนาอัตวินิบาตกรรม

๗. เป็นกริยาวาท มีคำสอนเป็นปรัชญา

๔. มีคำสอนและจุดมุ่งหมายคล้ายพระพุทธศาสนา แต่มีวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายนั้นผิดกัน และความเป็นไปตามจุดมุ่งหมายก็ผิดกันกับศาสนานี้ ศาสนานี้ถือว่ามีอัตตา เป็นจิตอมตะ

กาลต่อมาและนิกาย

เมื่อมหาวีระสิ้นแล้ว สาวกเกิดแตกกัน พวกหนึ่งโดยการนำของท่านภัทรพาหุ ได้ไปเผยแผ่ศาสนาทางใต้เป็นเวลา ๑๒ ปี จึงกลับมาถิ่นเดิม ได้สร้างคัมภีร์เชนขึ้นเป็นครั้งแรก พวกนี้ถือเคร่งมาก โดยเฉพาะข้อปริครหะ คือไม่มีเครื่องนุ่งห่ม

อีกพวกหนึ่งซึ่งมีท่าน สถูรภัทร เป็นหัวหน้า ยังคงอยู่ในที่เดิม คือ แคว้นพิหารในบัดนี้ แคว้นมคธในบัดโน้น พวกนี้ได้ทำสังคายนาครั้งแรกที่เมืองปาตลีบุตร ซึ่งยุติด้วยคัมภีร์องค ๑๑ คัมภีร์ ปุรวะ ๑๔ คัมภีร์ จารึกด้วยอักษรอรรธมาคะธี ซึ่งเป็นภาษาปรากฤต พวกนี้ต่อมาใช้เครื่องนุ่งห่มขาว

เมื่อท่านภัทรพาหุกลับมาถิ่นเดิม ก็ปรากฏว่าพวกที่มิได้ไปด้วยนั้นใช้เครื่องนุ่งห่มเสียแล้ว เลยแยกเป็น ๒ นิกายใหญ่ เป็นนิกายทิฆัมพร และเศวตัมพร ทิฆัมพร (ทิศ + อัมพร = ทิฆัมพร แปลว่า มีทิศเป็นเครื่องนุ่งห่ม หรือนุ่งห่มทิศ นุ่งฟ้า) เศวตัมพร (เศฺวต + อัมพร = เศวตัมพร แปลว่า นุ่งขาว)

นิกายเศวตัมพร ทำสังคายนาครั้งแรกที่เมืองปาตลีบุตร ดังกล่าว ครั้งที่ ๒ ที่เมืองมถุรา หรือมถุรีกาญจนา ครั้งที่ ๓ ที่เมืองวัลลภี ซึ่งอยู่ใกล้เมืองภวนครในบัจจุบันเมื่อ ค.ศ. ๔๕๔ นิกายนี้แยกเป็นนิกายย่อยอีก ไม่ต่ำกว่า ๘๔ นิกาย ที่ต่างกันโดยมากเรื่องความเห็นและการปฏิบัติ เช่น นิกายหนึ่งถือว่า ต้องบูชารูปติตถังกร คือเจ้าลัทธิหรือ

ศาสดา อีกนิกายหนึ่งถือว่าเพียงเคารพนับถือก็พอ ไม่ต้องบูชา เพราะติดถังกรมิใช่พระเจ้า นิกายหนึ่งถือว่าควรสร้างรูปเคารพ แต่อีกนิกายหนึ่งเห็นว่าไม่ควรสร้าง นิกายหนึ่งเคารพคัมภีร์ แต่ไม่เคารพรูปเคารพ เหล่านี้เป็นต้น

นิกายทิฆัมพร ไม่มีการทำสังคายนา แบ่งเป็นนิกายย่อย ๕ นิกาย สาเหตุที่แตกแยกก็คล้ายกันกับของเศวตัมพร

วิธีดูวัดเชน ให้ดูรูปติดถังกรและนักบวช ถ้ารูปติดถังกรเป็นรูปเปลือยทอดตาต่ำ นักบวชไม่ใช้เครื่องนุ่งห่ม วัดนั้นเป็นวัดนิกายทิฆัมพร ถ้ารูปติดถังกรและนักบวชใช้เครื่องนุ่งห่ม รูปติดถังกรมองตรงไปข้างหน้า วัดนั้นเป็นวัดนิกายเศวตัมพร

พิธีกรรม ทุกวันในปัจจุบันนี้ ในวัดทิฆัมพรตอนเช้า ทำพิธีชลบูชา คือทำความสะอาดองค์พระติดถังกรด้วยน้ำ และเช็ดให้แห้ง ระวังมิให้น้ำหกหยดที่พื้น และถวายข้าว ผลไม้แห้ง ผลไม้สดใช้บูชาไม่ได้ ตอนเย็นทำพิธีอารติบูชา คือแกว่งตะเกียงจากซ้ายไปขวาเบื้องหน้าองค์พระติดถังกร เป็นการบูชา ผู้ประกอบพิธี ต้องเป็นผู้นับถือศาสนานี้เท่านั้น และไม่กินของบูชาด้วย

ในวัดเศวตัมพร มีพิธีมากกว่านั้น เช่นพิธีชลบูชา นอกจากล้างด้วยน้ำแล้ว ต้องล้างด้วยน้ำนมแล้วล้างด้วยน้ำอีก แล้วครองผ้าให้ใหม่ นอกจากนี้ยังมีองคบูชา คือ ตบแต่งองค์พระให้งามด้วยวัตถุเช่น ทอง เงิน สร้อย มงกุฎ กำไล เป็นต้น เป็นการบูชา ของตบแต่งเหล่านี้จะขอเช่าทางวัดมาตบแต่งเป็นการชั่วคราว เพื่อบูชาเป็นพิเศษก็ได้ การบูชาด้วยตะเกียง ด้วยข้าว ผลไม้ รูป เป็นต้น เหมือนนิกายทิฆัมพร แต่กินของบูชาได้ ผู้ประกอบพิธีเป็นใครก็ได้ ขอให้รู้พิธีก็ใช้ได้

ทั้ง ๒ นิกายนี้ ต้องมีผู้สวดมนต์ตลอดวันเป็นการบูชา เว้นแต่หาคนสวดไม่ได้

เวลานี้ที่เมืองราชคฤห์ (ราชคีร) เป็นศูนย์กลางของศาสนานี้ และในอินเดีย มีผู้นับถือศาสนานี้มากกว่านับถือพระพุทธศาสนา

ในสมัยมหาวังส มีสาธุ ๑๔,๐๐๐ มีสาธวี ๓๖,๐๐๐ มีศราวก ๑๕๙,๐๐๐ ศราวิก ๓๑๘,๐๐๐ และศาสนานี้ไม่เคยแพร่หลายไปต่างประเทศ นอกจากไปชั่วคราวที่ประเทศลังกา

ศาสนาซิกข์ เป็นศาสนาประเภทเทวนิยม มีคุรุทวารา (โบสถ์ซิกข์) เป็นที่ชุมนุมของชาวซิกข์แต่ละแห่ง จะมี "นิชานซาฮิบ" อันเป็นธงสีเหลืองพระมีรูป คันฑา-วงจักรและกิจปาน 2 เล่ม อันเป็นสัญลักษณ์ของชาวซิกข์.

ศาสนาซิกข์ (สิกข)

ที่เกิด ศาสนานี้เกิดที่ประเทศอินเดียตอนเหนือ แถวมณฑลปัญจาบ

เหตุเกิด ศาสนานี้เกิดขึ้นเพราะต้องการรวมศาสนา คือ รวมศาสนาอิสลามกับฮินดู แต่ไม่สำเร็จ กลับเกิดมีศาสนาที่ ๓ คือ ศาสนาสิกขนี้ คือในสมัยที่เกิดศาสนานี้เป็นสมัยที่อิสลามกำลังมีอำนาจในอินเดีย เกิดต่อสู้ล้มตายกันทั่วไป เพราะฝ่ายผู้มีอำนาจสู้กับฝ่ายต่อต้าน ผู้เป็นปฐมศาสดาของศาสนานี้เกิดความสลดใจใคร่จะรวมศาสนาเพื่อประสานความร้าวฉานระหว่างพวกฮินดูกับพวกมุสลิม

ประวัติศาสดา ในศาสนานี้มีศาสดา ๑๐ องค์ ศาสดาองค์แรกชื่อท่านคุรุนานัก ท่านผู้นี้เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๒ ใกล้เมืองละฮอร ที่แคว้นปัญจาบ ท่านเป็นฮินดู แต่ได้อาจารย์เป็นมุสลิม ชื่อกพีร ท่านจึงมีความรู้ในศาสนาทั้ง ๒ คู่กันไป ท่านเป็นนักเสียสละเมื่อให้สมบัติส่วนตัวหมด ของคนอื่นที่มาฝากไว้ ท่านก็นำไปให้คนอื่นด้วย

ท่านได้แต่งงานและมีบุตร ๒ คน ต่อมาได้ออกบวชบำเพ็ญเพียรทางจิตอยู่หลายปีจนอายุได้ ๓๕ วันหนึ่งได้สนานกายตามลัทธิศาสนา ได้รู้สึกตัวว่าลอยขึ้นไปสู่สวรรค์ มีผู้ยื่นน้ำอมฤตให้ดื่ม ครั้นแล้วได้ยินเสียงพระเจ้าตรัสว่า ดูก่อนนานัก เราอยู่กับเจ้า ให้เจ้าเป็นสุข ผู้ใดออกชื่อเจ้า ผู้นั้นจะได้ความสุขจากเรา จงไป จงกล่าวในนามของเรา และให้ผู้อื่นกล่าวอย่างนั้น จงเป็นอยู่ให้พ้นมลทินของ

โลก จงมั่นอยู่ในนามของเรา จงประกอบการกุศล มีทาน สนานกาย และระลึกถึงเรา เราได้ให้นามแก่เจ้าแล้ว เจ้าจงปฏิบัติตามนั้น

เป็นอันว่าท่านได้สำเร็จแล้ว และเลยเป็นผู้แทนของพระเจ้าด้วยอาการอย่างนี้

ครั้นแล้วนานักได้เปล่งวาจาเป็นปฐมว่า ในโลกนี้ไม่มีใครเป็นฮินดู ไม่มีใครเป็นอิสลาม

มหาชนมีความแปลกใจในอาการของท่าน เมื่อซักถามท่านก็สามารถโต้ตอบได้คล่องแคล่ว ผิดปกติ เลยยอมรับว่าท่านเป็นคุรุตั้งแต่บัดนั้น ครั้งนั้นอยู่ใน พ.ศ. ๒๐๔๗

ต่อมาท่านได้ลาจากเพศบรรพชิต กลับเป็นฆราวาส เพราะในศาสนานี้ให้อิสระแก่นักบวช โดยเหตุผลว่า

โห เอ อตีต คฺฤหฺสา ตชฺบีร
อูนฺหูเกมร มงฺคนฺยาอี

แปลว่า แม้ว่าจะละโลกออกบวช เราก็ต้องพึ่งฆราวาสอยู่

ท่านมีอัครสาวกเป็นฮินดูคนหนึ่งเป็นมุสลิมคนหนึ่ง

ท่านคุรุนานัก เที่ยวสอนประชาชนอยู่ ๓๕ ปี พออายุได้ ๗๐ ปี ได้ไปสิ้นที่ริมแม่น้ำราวี (ปรุษณี อิราวดี) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๒ สาวกเกิดแตกแยกกัน คือพวกหนึ่งซึ่งเป็นฮินดูจะเผา อีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นมุสลิมจะฝัง แต่ตามตำนานว่า เมื่อสิ้นแล้วร่างกายได้หายไป เมื่อคุรุนานักสิ้นแล้ว ได้มีคุรุสืบต่อมา อีก ๙ องค์ สุดท้ายที่ ๑๐ ชื่อ โควินทสิงห์

คุรุโควินทสิงห์ เกิดเมื่อ พ.ศ.๒๒๐๙ เมื่อบิดาผู้เป็นคุรุองค์ที่ ๙ สิ้นชีพโดยถูกพระเจ้าออรังเซบกษัตริย์มุสลิมฆ่า ท่านโควินท-

สิงห์มีอายุเพียง ๙ ปี ข้อนี้เป็นเหตุให้ท่านโควินทสิงห์ผูกใจเจ็บ มุ่งต่อสู้โดยจัดเป็นกองทัพให้ชื่อว่าขาลสา (บริสุทธิ) ดังนั้นจึงไม่ค่อยได้สั่งสอน

ท่านโควินทสิงห์ชังพวกมุสลิมมาก ถึงกับมีบทบัญญัติเพื่อเหตุนี้หลายอย่าง เช่น ห้ามพวกสิกขทำความเคารพที่ฝังศพพวกมุสลิม และให้สิกขพูดจนติดปากว่า หน้าที่ของสิกขแท้ต้องทำสงครามกับพวกมุสลิม ต้องฆ่า ต้องสู้จนเต็มที่ ผู้ใดทำความเคารพที่ฝังศพมุสลิม ผู้นั้นต้องถูกปรับครั้งละ ๑๒๕ รูปีย์

การต่อสู้ของพวกสิกขกับพวกมุสลิมได้ประสบ ความชนะ บ้าง แพ้บ้าง แต่ในที่สุด สิกขได้แพ้อย่างยับเยิน

ท่านได้สิ้นชีพเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๕๑ โดยถูกศิษย์ซึ่งรับสินบนจากศัตรูของท่านเป็นผู้แทง ครั้งแรกยังไม่สิ้น และได้รักษาจวนหายแล้ว มีสาวกคนหนึ่งขอให้ท่านขี้นสายธนูเพื่อเป็นศิริมงคลแก่เด็กชายเกิดใหม่ตามประเพณี ท่านเกร็งกำลังมากเกินไปบาดแผลจึงขาดเลือดออกมาก หมดความสามารถของหมอ

ก่อนสิ้นท่านได้ให้ปัจฉิมโอวาทดังนี้

อย่าเศร้าโศก เพราะการจากไปของเรา แม้รูปกายจะไม่ปรากฏในสายตาของท่าน แต่เราก็อยู่ในใจของพวกท่านเสมอ ในที่ใด คือประชุมกันด้วยศรัทธา ทำการสาธยาย ศาสโนวาท สนทนาธรรม ในที่นั้น พวกท่านพึงรู้เถิดว่า วิญญาณของสาสดาปรากฏอยู่ อย่าหลงรักร่างกาย เพราะร่างกายมีความเสื่อมเป็นประจำ ขอให้พวกท่านรักษาอุดมคติ ซึ่งเราอาศัยร่างกายนี้ทำให้สำเร็จ แล้วชี้ให้พวกท่านดำเนิน อาศัยโอวาทเป็นสรณะพวกเธอจงดำรงอยู่เป็นเอกภาพและเอกรสกับศาสดา ผู้ใดสละชีพในสงคราม เพื่อค้ำจุนทางบริสุทธิ์และ

อุดมคติ ผู้นั้นจะเป็นที่รักของศาสดา อย่าร้องไห้อาลัยเรา อย่าสร้างอนุสาวรีย์ให้เรา ผู้ใดผ่าฝืน ผู้นั้นจะสิ้นวงศ์

คุรุทุกท่านในศาสนานี้เป็นคนดี มีอุตสาหะ บางท่านไม่รู้หนังสือแต่ได้พยายาม จนสามารถแต่งฉันท์เป็นภาษาปั่นจาบ สอนมหาชนได้และเป็นประมุขของศาสนา โดยถือเอา ความประพฤติ คุณวุฒิ และความเคารพของคนส่วนมากเป็นหลัก คุรุองค์ที่ ๑—๙ เป็นนักศาสนา แต่องค์ที่ ๑๐ คือท่านโควินทสิงห์เป็นทั้งนักศาสนาและทั้งนักรบ

คุรุทั้ง ๑๐ องค์คือ

๑. ศรีคุรุนานักเทพ

๒. ศรีคุรุอังคตเทพ ท่านผู้นี้เป็นผู้ตั้งอักษรวิธีและรวมคำสอนของท่าคุรุนานักจัดเป็นคัมภีร์สร้างโบสถชื่อคุรุทวาร เป็นศาสดาเมื่ออายุ ๒๘

๓. ศรีคุรุอมรเทพ เป็นศาสดาเมื่ออายุ ๖๖ เป็นตาของคุรุอรชุน

๔. ศรีคุรุรามทาส เป็นผู้สร้างโบสถทองที่เมืองอมฤตสาระ เป็นศาสดาเมื่ออายุ ๑๒ เป็นบิดาของคุรุอรชุน

๕. ศรีคุรุอรชุน เป็นผู้รวบรวมคำสอนขององค์ศาสดาก่อนๆ จัดเป็นหมวดและเพิ่มเติมบทที่รจนาใหม่ และเรียกคัมภีร์นั้นว่า อาทิครันถ ได้สร้างเมือง ๓ เมือง สิ้นชีพโดยถูกพระเจ้าชหันคีรให้ทรมานแล้วถ่วงน้ำ เป็นศาสดาเมื่ออายุ ๑๙

๖. ศรีคุรุฮารโควินทร เป็นศาสดาเมื่ออายุ ๑๒

๗. ศรีคุรุฮารรัย

๘. ศรีคุรุฮาร กฤษณะ

๙. ศรีคุรุ เทคบาฮาร ดุร เป็นบิดาของท่านโควินทรสิงห์ ถูกพระเจ้าออรังเซบประหารชีวิต เป็นเหตุให้ท่านโควินทรสิงห์ทำการแก้แค้น

๑๐. ศรีคุรุ โควินทรสิงห์

หลักธรรม

พระเจ้า ในศาสนานี้ถือว่า มีพระเจ้าองค์เดียว ไม่มีพระเจ้าของศาสนาไหนโดยเฉพาะ แต่เป็นของสากล ทรงพระนามว่า วาเฮคุรุ พระองค์ไม่มีลักษณะเหมือนคนดังพระเจ้าของฮินดู ไม่มีรัก ไม่มีชัง ดังพระเจ้าของอิสลามหรือคริสต์ ทรงเป็นสัตยเทพ ทรงความเป็นเอก เป็นอนันตะ เป็นวิภูเทพ เกิดเอง ทรงสถิตอยู่ทั่วไป ทรงมีพระกรุณาในสรรพสัตว์เท่ากัน

การที่ท่านคุรุนานักตรัสว่า ในโลกไม่มีใครเป็นฮินดูไม่มีใครเป็นมุสลิม เป็นต้น ย่อมประกาศให้รู้ว่า ไม่มีพระเจ้าโดยเอกเทศ ไม่มีวรรณะ เชื้อชาติในมนุษย์

องค์ ๓ ในศาสนานี้มีองค์ ๓ คือ พระเจ้า ศรีคือหลักธรรม อกาลคือความแน่นอนของพระเจ้า

ธรรม คุรุอังคัท (องคท) คุรุองค์ที่ ๒ ทรงสอนว่า พวกฮินดูถือว่ามีวรรณะอยู่ ๔ แต่ทุกคนมีสภาพเป็นมนุษย์ด้วยกัน ดุจดินเหนียวที่เขานำมาปั้นเป็นหม้อ แม้มีรูปร่างสัณฐานต่างกัน แต่ก็เป็นดินอย่างเดียวกัน

ร่างกายของคนประกอบด้วยธาตุ ๕ มิใช่หรือ ถ้าอย่างนั้นคนจะสูงต่ำกว่ากันด้วยกำเนิดอย่างไร

คุรุอมรทาส คุรุองค์ที่ ๓ ตรัสว่า ผู้บูชารูปปั้นหรือพระเจ้าองค์อื่นจากพระเจ้าของสิกข ชีวิตของเขาจะถูกประหาร บ้านเรือนจะถูกทำลาย อาหารจะเป็นพิษ ชีวิตจะประสบความลำบากเมื่อสิ้นชีพ นรกเป็นบ้านของเขาแน่นอน

เราไม่อดอาหารเหมือนฮินดูหรือมุสลิม เรามีความภักดีในพระเจ้าองค์เดียวและยึดพระองค์เป็นสรณะ เรามีความเห็นขัดแย้งกับฮินดูและมุสลิม เราไม่เคารพรูปเคารพดุจฮินดู ไม่ไปนครมักกะดุจพวกมุสลิม เรามีความเชื่ออย่างเด็ดเดี่ยวในพระเจ้าองค์เดียว

ศาสนานี้สอนให้มีเมตตากรุณาต่อเพื่อมนุษย์ เพราะมีสภาพเท่ากัน และให้แม้ไปถึงสัตว์ด้วย เว้นการกินเนื้อสัตว์ ทรมานสัตว์ ให้บำเพ็ญทาน อดทนเพื่อทำกิจอันเป็นประโยชน์ ต้องปฏิบัติตนให้ถึงความบริสุทธิ์ ให้สามารถรวมเข้ากับภาวะของพระเจ้า ถ้ายังไม่ถึงก็ใช้กรรมไปก่อน

การเกิดใหม่มีจริง ผู้ใดทำกรรมใดไว้ ผู้นั้นต้องได้รับสนองเช่นนั้น พระเจ้าทรงสร้างคนให้มีทั้งคนดีและคนชั่ว แต่คนชั่วนั้นตายไปแล้วจะไม่กลับมาเกิดเป็นคน จะไปเกิดเป็นสัตว์

คนจะเข้าถึงพระเจ้าทีเดียวไม่ได้ ต้องเข้าหาคุรุคือปฏิบัติตามคำสอนของพระเจ้าด้วยการศึกษาคุรุหรือศึกษาชีวิตของคุรุ เพื่อเป็นแบบอย่างสำหรับปฏิบัติ

คุรุนานักสอนว่า ศาสนานี้มิได้ขึ้นอยู่กับจีวรปะอย่างโยคี ไม้เท้าอย่างฤษี เถ้าถ่านอย่างดาบส และมิได้ขึ้นอยู่กับการเป่าสังข์ ผู้ปรารถนาจะเห็นความบริสุทธิ์ จะต้องอยู่ท่ามกลางบาป แต่ทำตัวให้พ้นบาป

ศีล คุรุโควินทสิงห์ตั้งกฎไว้อย่างหนึ่ง เรียกว่าศีล ๕ อันขึ้นต้นด้วยอักษร ก. คือ

๑. เกษา คือเอาไว้ ผม หนวด เครา โกนตัดไม่ได้

๒. กุงคา (กังฆา) มีหวีสับผมเสมอ ขาดไม่ได้

๓. กรัท ต้องมีมีดพกประจำตัว (บางแห่งเป็นกะระ คือมีกำไลเหล็กสวมข้อมือ)

๔. กริปาน มีดาบประจำตัว

๕. กัจฉา นุ่งกางเกงในประจำ

และมีรหัสอีก ๔ คือ

๑. ไม่สูบบุหรี่ ไม่ดื่มน้ำเมา

๒. ไม่บริโภคเนื้ออย่างอิสลาม

๓. ไม่ตัดผม ไม่โกนหนวด

๔. ไม่แต่งงาน ไม่ร่วมประเพณีกับมุสลิม

(ศีลทั้ง ๕ นั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเนื่องมาจากการรบทั้งสิ้น แม้แต่การสวมกำไลมือก็เพื่อให้รู้ว่าเป็นพวกเดียวกัน และเป็นเครื่องเตือนใจให้เข้มแข็งเหมือนเหล็ก)

หลักประจำชีวิต หลักหรือศีลอีกส่วนหนึ่งที่ศาสดาในศาสนานี้ให้ศิษย์รับสัตยปฏิญาณเป็นหลักปฏิบัติประจำชีวิต มี ๒๑ ข้อดังนี้

ก. ข้อปฏิบัติ

๑. ให้นับถือศาสดาเป็นพ่อ

๒. ให้ถือว่าเมืองปาตลีบุตร (ปัตนาในปัจจุบัน) ที่โควินทสิงห์เกิด กับเมืองอานันทบุร (ที่ท่านโควินทสิงห์หลบไปตั้งหลักสู้กับออรังเซบ เมื่อครั้งรบแพ้) เป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์

๓. ให้ยกเลิกการถือชั้นวรรณะ

๔. ให้สละชีพในสนามรบ

๕. ให้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๓ ประการคือ (๑) สัจจะ (พระเจ้า) ศรี (ธรรม) อกาล (คือความเที่ยงแท้ของพระเจ้า) (๒) ศาสโนวาท (คัมภีร์อาทิครันถและทัสเวนปาทษาหิ) (๓) ความบริสุทธิ์

๖. มีศีลอันเป็นสัญญลักษณะ ๕ คือ เกษา กุงฆา กัจฉา กฤปาน (กริปาน) กรัท (กะระหรือกะทา) พวกสิกขที่อยู่ในต่างประเทศต้องมีมีดเล็กยาว ๒ นิ้วเสียบไว้ที่ผม

๗. ให้มีชื่อลงท้ายว่าสิงห์ (ถือให้กล้าหาญดังสิงโต)

๘. ให้ผึกขี่ม้า ฟันดาบ มวยปล้ำ เป็นนิตย์

๙. ให้ถือคติว่า ตนเกิดมาเพื่อช่วยเหลือเปลื้องทุกข์ให้ผู้อื่น

๑๐. ให้นอบน้อมพระเจ้า และต้อนรับแขาโดยถือเป็นเรื่องจำเป็น

ข. ข้อห้าม

๑๑. ห้ามมิให้สิกขกับสิกขวิวาทกัน

๑๒. ห้ามพูดปด

๑๓. ห้ามทำผิดในกาม โลภ โกรธ หลง

๑๔. ห้ามคบคนที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนา

๑๕. ห้ามคบคนที่ไม่ส่งเสริมการกู้ชาติ

๑๖. ห้ามนิยมใช้สีแดง เช่นเสื้อ หมวกแดง (อิสลามนิกายชิเอตใช้หมวกแดง)

๑๗. ห้ามเปลือยศีรษะนอกจากเวลาอาบน้ำ

๑๘. ห้ามเล่นการพนัน

๑๙. ห้ามตัดผม โกนผม หนวด ขน เครา

๒๐. ห้ามเกี่ยวข้องกับคนที่เบียดเบียนชาติศาสนา

๒๑. ห้ามแต่งกายหรูหราไร้สาระ

คำที่ภาวนาจนขึ้นใจของชาวสิกขคือ

วาเฮคุรุ คุรุมนฺตฺร ไฮ

ชปฺ เฮาไม โคอี

แปลว่า เมื่อท่องมนต์ วาเฮคุรุ อันเป็นคุรุมนตร ย่อมกำจัดมมังการ ออกได้

คำนี้ใช้บริกรรมด้วย

ชัป คือการบริกรรม จะได้ผลต้องเว้นสิ่งที่ควรเว้น ๕ คือ

๑. กินเกินหิว

๒. หลับเกินง่วง

๓. เกียจคร้าน

๔. ฟุ้งซ่าน

๕. หลับน้อยเกินไป

และสิ่งที่ควรเจริญ ๗ คือ

๑. เลือกสถานที่สะอาด

๒. ร่างกายสะอาด

๓. ไม่พูดไม่คำนึงถึงเรื่องอื่น

๔. เข้าใจบทบริกรรม

๕. ตั้งใจเป็นสมาธิ

๖. ปฏิบัติตน (บริกรรม) เป็นนิตย์

๗. ทำชปุ คือบริกรรมในอมฤตเวลา คือยามท้ายของราตรี ได้แก่ ๓—๖ น.

นัยบริกรรม การบริกรรมจะเลือกบทบริกรรม ๓ วาทนี้ คือ

๑. คุรุวาณี คือข้อความในพระคัมภีร์

๒. มูลมันตร มนต์ที่เป็นดั้งเดิมหรือพื้นฐาน

๓. ออกพระนามว่า วาเฮคุรุ

เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง

มูลมันตร เป็นมนต์อธิบายลักษณะโดยสรุปของอกาลบุรุษ (พระเจ้าผู้เที่ยงแท้แน่นอน) ท่านคุรุนานักประมวลได้ว่า

เอก โองการ สัตย นาม กรตา (ปุรุษ) ปุรข นิรเภา นิรไวร อกาล มูรติ อชูนี ไสภ คุรุปรสาทิ แปลว่า อกาลบุรุษเป็นเอก (ไม่มีสอง) ทรง สร้างและแผ่ออก เป็นของจริง ตลอดกาล เป็นนามธรรม เป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวง เป็นบุรุษพิเศษ ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่อยู่ใต้กฎแห่งเวลา มิใช่เป็นสิ่งสมมติปราศจากการเกิด รู้เอง มีความกรุณาต่อคุรุ (สับสนไม่เข้าใจ คล้ายนิพพานก็ว่า คล้ายพระพรหมก็ว่า คล้ายพระเจ้าอื่นก็ว่า คล้ายเต๋าก็ว่า แต่แล้วก็ไม่คล้ายอะไร)

คัมภีร์ ในศาสนานี้มีคัมภีร์ชื่อ อาทิครันถ รวบรวมและเพิ่มเติมคำสอนของคุรุ โดยท่านคุรุ อรชุนซึ่งเป็นคุรุองค์ที่ ๕ มี ๔๗๕๑ และคัมภีร์ ทัสเวนปาทษาหิ (แปลว่า ผู้ปกครองหรือศาสดาทั้ง ๑๐) โควินทสิงห์เป็นผู้รจนา หนังสือนี้กล่าวถึงประวัติคำสอนและความเห็นของโควินทสิงห์ พวกศิษย์นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เสมอด้วยคัมภีร์อาทิครันถ คัมภีร์ทัสเวนปาทษาหิ มี ๑๐ คัมภีร์ ซึ่งองค์โควินทสิงห์เองท่านให้ถือเป็นเพียงคำอธิบาย

พิธีกรรม สิกขต้องปฏิเสธคัมภีร์ฮินดูและอิสลาม จะไปในสถานที่ของศาสนาทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ เข้าร่วมพิธีหรือมีเครื่องหมายของศาสนาทั้ง ๒ นั้นไม่ได้

สิกขแสดงความเคารพแก่ผู้มิใช่สิกขไม่ได้ จะแสดงความเคารพต่อมุสลิม โกนผมอย่างฮินดู จะต้องตกนรก สิกขจะสูบบุหรี่ ดื่มของมึนเมาไม่ได้ แต่สูบกัญชาเท่าไรก็ได้

พิธีต่าง ๆ เช่น การเกิด การตาย การแต่งงาน ต้องทำโดยถือคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๒ เป็นหลัก จะใช้คัมภีร์อื่นไม่ได้

ต้องพูดจริง เว้นการฉ้อโกง เสียดสี นินทา ไม่ประสงค์ร้ายในทรัพย์ ในภรรยาคนอื่น

ไม่ปล่อยศีรษาเปล่าโดยไม่มีอะไรปกคลุม

เมื่อตายแล้ว เผาแล้ว จะนำกระดูกและเถ้าไปทิ้งน้ำคงคาไม่ควรเพราะเป็นเรื่องฮินดู ต้องนำไปทิ้งที่แม่น้ำละแวกเมืออมฤตสาระ

เมื่อพวกสิกข ประชุมกัน ย่อมนำคัมภีร์ทั้ง ๒ มาวางไว้ข้างหน้าแสดงความเคารพอย่างยิ่ง ถ้าจะเรียกคัมภีร์ ก็ใช้คำว่า ศรี อาทิครันถสาเหป แปลว่า ท่านอาทิครันถที่เคารพ คล้ายกับเป็นคนหรือเปล่งวาจาแสดงความเคารพ ดุจคุรุอยู่เบื้องหน้าว่า

วา คุรุ ชีกา ขาลสา วา คุรุ ชีกี ฟเตะ

แปลว่า พวกสิกขเป็นพวกบริสุทธิ์ที่พระเจ้าเลือกแล้ว ขอชัยชนะจงมีแด่พระเจ้า

ในสมัยสำคัญ เมื่อทำความเคารพคัมภีร์แล้ว นำขนมชื่อการาประสาท มาวางไว้ข้างหน้าคัมภีร์ คลุมผ้า พวกที่ประชุมแสดงความเคารพ สวดมนต์ แล้วนั่ง เปิดผ้าออกกินขนมนั้น แล้วให้คน

อื่นกินด้วย เพื่อให้ปฏิบัติตามคำสอนของคุรุนานักที่ว่า จะกินควรให้คนอื่นกินด้วย ต่อจากนั้นสวดมนต์อีก และผู้เป็นชั้นหัวหน้านั่งใกล้กัน กล่าวว่าพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์อยู่ในระหว่างเรา เราจะปฏิญาณต่อหน้าคัมภีร์ว่า เราจะเลิกและลืมข้อวิวาท โกรธเคืองส่วนตัว ในระหว่างพวกเราเสีย และรวมสามัคคีเป็นอันเดียวกัน

คัมภีร์ เป็นวัตถุเคารพ เป็นประธานในพิธีต่าง ๆ ห่อด้วยผ้าสีอย่างดี ตั้งไว้ในที่สูง คนเข้าไปในบริเวณต้องถอดรองเท้า คุกเข่าแสดงความเคารพ ในโบสถ์สิกขทุกแห่ง เช้าขึ้นต้องแก้ผ้าห่อคัมภีร์ออก พอพระอาทิตย์ตกก็ห่อใหม่ทุกวัน ใครทำบุญบริจาคอะไรต้องนำไปวางไว้บนคัมภีร์ก่อนทุกครั้ง

ทั้งนี้เพราะโควินทสิงห์เมื่อสิ้นชีพมิได้ตั้งใครเป็นคุรุต่อ แต่ให้นับถือคัมภีร์เป็นคุรุแทน

พิธีสำคัญที่ถือว่าได้บุญมาก คืออ่านคัมภีร์รวดเดียวจบ โดยมีคนช่วยอ่านอย่างรวดเร็ว

กิจที่พวกสิกขต้องปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งคือ การเดินทางไปยังที่เกิดของคุรุทั้ง ๑๐ องค์ เมื่อถึงวันเกิดของคุรุนั้น ๆ

การตั้งชื่อเด็ก เมื่อเด็กเกิด เมื่อจะตั้งชื่อเด็กชายต้องไปเปิดคัมภีร์ในโบสถ์ แล้วยึดเอาอักษรตัวแรกหน้าที่เปิดนั้นมา ตั้งเป็นชื่อบุตรชายแล้วเติมคำว่าสิงห์ต่อท้าย

การแต่งงาน ต้องเดินรอบคัมภีร์ ๔ รอบ แล้วมีคนอ่านคัมภีร์ให้ฟัง

เวลาตาย จะเผาต้องอ่านคัมภีร์ ดังนั้นคัมภีร์จึงมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวสิกขมาก

ในการตัดสินปัญหาเกี่ยวกับข้อความในคัมภีร์ มีบุคคลคณะหนึ่งมี ๕ คน เรียกปัญจปีย์ ตั้งไว้เพื่อพิจารณาวินิจฉัยบทบัญญัติในคัมภีร์ปัญจปีย์นี้เริ่มในสมัยคุรุโควินทสิงห์

สรุป

๑. ศาสนานี้เป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว เป็นพระเจ้าสากล มีพระนามว่าเฮคุรุ หรือ ดรตาคุรุแต่มีศาสดาหลายองค์ โดยเป็นสืบต่อกันแบบทายาทศาสดาองค์แรกเป็นผู้อยู่ในฐานะผู้แทนพระเจ้า

๒. เป็นคำสอนที่รวมทั้งของฮินดู อิสลาม

๓. เป็นคำสอนที่มีคำสอนหนักไปในด้านสร้างความสงบ แต่ในระยะหลังกลับให้ต่อสู้

๔. เป็นคำสอนที่ให้อ้อนวอนเคารพบูชา

๕. เป็นคำสอนที่ถือว่าตายแล้วเกิด

๖. เป็นคำสอนที่มีจุดมุ่งหมายสูงสุดอยู่ที่สวรรค์ โดยไปรวมอยู่ที่พระเจ้า

๗. เป็นคำสอนที่ศาสดาต้องการรวมศาสนา แต่ไม่สำเร็จกลับเกิดเป็นศาสนาใหม่ขึ้นอีกศาสนาหนึ่ง **และข้อนี้เป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนานี้ด้วย**

๘. ไม่มีวรรณ ถือว่าเป็นกษัตริย์ คือนักรบทุกคน แม้ผู้นั้นจะเป็นคนวรรณอื่นมาก่อน เมื่อจะเป็นสิกขต้องทำพิธีเปลี่ยน คือดื่มน้ำร่วมสาบานเป็นวรรณเดียวกัน คือไม่มีวรรณ

๙. สรุปคำสอนของศาสนานี้คือ

ก. จงรักภักดีต่อพระเจ้าอย่างที่สุด

ข. ให้ถือว่าทุกคนเป็นพี่น้องกัน

กาลต่อมา

– ในศาสนานี้มีปัญจปีฬะ ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลศาสนาประจำโบสถ์นั้น ๆ

– ในปัจจุบันนี้ชาวปัญจาบเป็นอันมากยังนับถือศาสนานี้

– พวกสิกขมีอยู่ทั่วไปในอินเดียและในโลก มีอาชีพทางการค้าเป็นส่วนมาก ในปัจจุบันในอินเดียมีคนนับถือกว่า ๑๐ ล้านคน และแบ่งเป็น ๒ นิกาย คือ

นิกายอากาลี ได้แก่พวกโพกผ้าแหวกกลาง นับถือคัมภีร์อาทิครันถะ กินเนื้ออย่างอื่นได้ เว้นแต่เนื้อโค

นิกายนามธารี ได้แก่พวกโพกผ้าไม่แหวกกลาง ไม่กินเนื้อทุกชนิด แต่มีคุรุสืบต่อได้

เครื่องหมายของศาสนานี้เป็นรูป กรัทคือมีดพกมีรูปกำไลเหล็กเป็นดุจรัศมีของกรัท มีกฤปาน คือดาบ ๒ เล่มอยู่ ๒ ข้างกรัท ปลายดาบทั้ง ๒ โค้งเข้ากับกำไลเหล็ก.

ลัทธิศาสนาเต๋า

ลัทธิศาสนาเต๋า

ปรัชญาจีน นักปราชญ์จีนชอบตั้งปัญหาว่า จะทำอย่างไร มากกว่าที่จะตั้งปัญหาว่า ทำไมจึงเป็น ไม่คิดอย่างนักปราชญ์อินเดียว่า ชีวิตมาจากไหน ตายแล้วไปไหน หัวใจของปรัชญาจีนมีอยู่ ๔ บท ๘ คำคือ ๑. ซิวกี้ อบรมผึกฝนตัวเอง ๒. อังนั้ง ทำความสงบสุขให้แก่ผู้อื่น ๓. ไหลเสี่ย ทำภายในของตนให้มีคุณธรรมอันประเสริฐ ๔. วั่วอ้วง ทำภายนอกให้เป็นกษัตริย์หรือนักปกครองที่ดี

นักปราชญ์จีน แบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ

๑. พวกพยายามฟื้นฟูลัทธิธรรมเนียมเก่าให้กลับรุ่งโรจน์ เช่น ขงจื้อ เม่งจื้อ เป็นต้น

๒. พวกพยายามปรับปรุงลัทธิธรรมเนียมเสียใหม่ให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น บักจื้อ เป็นต้น

๓. พวกไม่ปรารถนาจะยุ่งกับสังคมเกินไป เพราะเห็นว่ายิ่งแก้ยิ่งยุ่ง เพราะเรื่องของคนเป็นเรื่องยุ่งไม่รู้จักจบ สู้ปล่อยให้เป็นเรื่องของสังคมเองดีกว่า แล้วหันหลังให้สังคม บ่ายหน้าไปหาธรรมชาติ เช่น เหลาจื้อ เป็นต้น

ลัทธิศาสนาเต๋า เต๋า แปลว่า ทาง หมายความว่า ธรรมชาติ

ที่เกิด เกิดครั้งแรกที่แคว้นโซนาน ตอนเหนือของประเทศจีน

ศาสดา ลัทธิศาสนานี้ ท่านเล่าจื้อ หรือเล่าสือ หรือเล่าซู (Lao-Tzu) เป็นผู้ประกาศ ท่านผู้นี้เกิดเมื่อก่อน ค.ศ. ๖๐๔ หรือ ๖๑ ปีก่อน พ.ศ. ที่หมู่บ้านเคียกยินลี้ รัฐฉ้อ หรือที่หมู่บ้านจูเหยน แคว้น

โฮนานในปัจจุบัน ตอนเหนือของประเทศจีน ในตระกูลชาวนาผู้ยากจน สมัยราชวงศ์จิว นามจริงชื่อหลีอู้ เพราะเกิดใต้ต้นหม่อน พอเกิดออกมาก็มีผมหงอกขาว (บางแห่งกล่าวว่า ท่านอยู่ในท้องแม่ ๗๐ ปี จึงคลอด) ดังนั้น คำว่า เล่าจื๊อ จึงเป็นสมญาของท่าน ซึ่งแปลว่าเด็กแก่ หรือหมายความว่า บริสุทธิ์เหมือนเด็ก หรือนักปราชญ์ผู้เฒ่า (เกิดก่อนขงจื๊อประมาณ ๕๐ ปี และเกิดภายหลังพระพุทธเจ้าประมาณ ๑๙ ปี)

ท่านเป็นคนฉลาด ได้รับการศึกษาจากธรรมชาติมากกว่าจากคน ต่อมาได้รับราชการเป็นขุนนางผู้ใหญ่อยู่ในกรมอาลักษณ์ เป็นนักประวัติศาสตร์ เป็นนักปราชญ์ประจำราชสำนักราชวงศ์จิว

ประวัติของท่านมีหลักฐานน้อย หลักฐานที่ได้จากภาษาจีนมีเพียง ๒๔๘ คำเท่านั้น และแต่งขึ้นใหม่หลังจากที่ท่านสาบสูญไปแล้วกว่า ๕๐๐ ปี

จากการที่เป็นขุนนางในตำแหน่งสูง ทำให้ท่านรู้เห็นการบริหารบ้านเมือง การทำทุจริตของขุนนาง ท่านพยายามแก้ไข แต่แก้ไม่ไหว เลยเกิดความเบื่อหน่าย ท้อถอยในการรับราชการ จึงเลิกแก้ปัญหาด้วยการปลีกตัวออกจากสังคม หลบไปหาธรรมชาติตามป่าเขา โดยลาออกจากราชการ แล้วเดินทางไปทางตะวันตก ตอนขี่ควายไปถึงด่านพรมแดน นายด่านได้ขอร้องให้ท่านบันทึกคำสอนของท่านเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น ท่านได้ทำบันทึกให้ชื่อว่า เต้า – เต้ – กิง (เต้า – เต็ก – เกง) Tao-teh-ching) แปลว่า คัมภีร์แห่งเต๋า หรือทางชีวิต มีถ้อยคำประมาณ ๕,๕๐๐ คำ มีใจความว่าด้วยเรื่องสากลโลก ธรรมชาติ และชีวิต

ตั้งแต่ออกจากประเทศไปแล้วในคราวนั้น ท่านก็ได้หายไปเลย

คัมภีร์ คัมภีร์ เต้า – เต้ – กิง หรือ เต้า – เต็ก – เกง มีถ้อยคำ ๕,๕๐๐ คำ

จัดเป็นหัวข้อ ๘๑ หัวข้อ โดยเล่าจื๊อเป็นผู้บันทึกเอง

หลักธรรม เต๋า คืออะไร คือทาง คือธรรมชาติ คือความจริง คือความเที่ยงแท้ ไม่มีรูปร่าง ไม่อาจกำหนดได้โดยสัมผัส เป็นการยากที่จะกล่าวว่า เต๋าคืออะไร แม้เล่าจื๊อเอง ก็มิได้วางคำจำกัดความแห่งเต๋าไว้ชัดเจนนัก

เล่าจื๊อถือว่า เต๋าทำให้เกิดกำลัง กำลังจะได้มาต่อเมื่อเราเข้าถึงเต๋าด้วยวิธีพยายามสนใจในธรรมชาติ (ด้วยเหตุนี้ ผู้ทำให้คนนับถือในเต๋า ในสมัยหลังเข้าใจผิด พยายามใช้พลังอันนี้ ด้วยการใช้ทางไสยศาสตร์ เช่น พวกเต๋าหยิน เป็นต้น) เล่าจื๊อกล่าวว่า บรรดาความยุ่งยากสับสน ซึ่งมีมาก่อนจะมีโลก มีสวรรค์นั้น ยังคงมีบริบูรณ์ (ในขณะนี้) มันเป็นเจ้าแห่งจักรวาล ส่วนนามของมัน ข้าพเจ้าเองก็ไม่ทราบเหมือนกัน จึงเรียกมันว่า เต๋า (มาจากคำว่า ซั้ว คือ หัว กับ เจ้า คือ วิ่ง) เล่าจื๊อกล่าวว่า เต๋าเป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่ไม่มีมุม เป็นโถใหญ่ แต่บั้นไม่สำเร็จ มีเสียงดัง แต่ไม่มีคำพูด เป็นสังขารใหญ่ แต่ไม่ปรากฏรูป

อำนาจ การจะพยายามพรรณนาถึงเต๋าว่าเป็นสิ่งไรนั้น เป็นเรื่องใหญ่ในจักรวาล อันมีอำนาจสำคัญยิ่งใหญ่ที่สุดอยู่ ๔ อย่างคือ อำนาจของมนุษย์ที่มาจากโลก อำนาจของโลกที่มาจากสวรรค์ อำนาจของสวรรค์ที่มาจากเต๋า อำนาจของเต๋าอันมาจากความเป็นไปในของมันเอง

อีกอย่างหนึ่ง ไม่มีความประจักษ์ชัดว่า เต๋าเป็นความทุกข์ แต่เต๋าเป็นนิรันดร เป็นความเผื่อแผ่กว้างขวาง เป็นความเที่ยงธรรม ความเที่ยงธรรม เป็นเหมือนความทรงศักดิ์ ความทรงศักดิ์เกี่ยวเนื่องกันเป็นสวรรค์ ความเกี่ยวเนื่องกันเป็นสวรรค์จึงมีเต๋า การมีเต๋าจึงมี

ความคงอยู่ ไม่เสื่อมสูญ

สรุปแล้ว เล่าจื๊อสอนให้มุ่งเต๋า อันได้แก่การดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติ เล่าจื๊อกล่าวว่า จงทำตัวให้สมกับธรรมชาติยึดเต๋าเป็นแนวทาง นี้เป็นเรื่องเต๋า

คำสอน บางส่วนจากคัมภีร์เต้าเต็กเก็ง (เต๋าเตชิง)

ผู้ได้รู้จักผู้อื่น ผู้นั้นเป็นบัณฑิต แต่ผู้ใดรู้จักตนเอง ผู้นั้นเป็นคนตื่นแล้ว ผู้ใดชนะคนอื่น ผู้นั้นเป็นคนแข็งแรง แต่ผู้ใดชนะตนเอง ผู้นั้นเป็นคนมีเดช ผู้ใดรู้จักพอ ผู้นั้นเป็นคนมั่งมี ผู้ใดตายแล้วยังมีผู้ระลึกถึง ผู้นั้นชื่อว่ายังอยู่ค้ำฟ้า

ไม่มีบาปอะไรจะหนักเท่ากับยื่นบังเหียนให้แก่ความอยาก ไม่มีทุกข์อะไรยิ่งกว่าความไม่สันโดษ ไม่มีพิบัติอะไรร้ายแรงยิ่งกว่าความโลภ

เมื่อมีกฎข้อห้ามมาก ประชาชนยิ่งจนลง เมื่อประชาชนสะสมทรัพย์ไว้มาก ความประพฤติก็ทรามลง เมื่อมนุษย์มีความสามารถในวิชาการเกินไป ก็มีสิ่งอุตริแปลก ๆ เกิดขึ้นมาก เมื่อมีการลงโทษมาก ผู้ร้ายก็มีมาก

พึงทำดีตอบแก่ผู้ทำดี พึงทำดีตอบแก่ผู้ทำชั่ว พึงซื่อแก่ผู้ซื่อ พึงซื่อแก่ผู้คด โดยนัยนี้ ทุกคนจะกลายเป็นคนดี คนซื่อ

เมื่อใดบัณฑิตกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ทำอะไร ประชาชนก็ประพฤติตนดีเอง ข้าพเจ้ารักความเงียบสงบ ประชาชนก็ซื่อตรงเอง ข้าพเจ้าไม่เกียจคร้าน ประชาชนก็มั่งมีเอง ข้าพเจ้าไม่มีความปรารถนา ประชาชนก็มีความเป็นอยู่โดยเรียบง่ายเอง

บัณฑิตสงบเสงี่ยม แต่น้ำใจมีมุทิตาแก่สิ่งทั่วไป ประชาชนดูและเอียงไปที่ท่าน ท่านก็ถือว่าเป็นบุตรของท่านเอง

ผู้ใดอดทนต่อคำว่า ประเทศชาติของตน ผู้นั้นย่อมเป็นบดีแห่งดินแดนนั้น ผู้ใดอดทนได้ในภัยพิบัติของบ้านเมืองตน ผู้นั้นย่อมเป็นเจ้าโลก

สิ่งที่อ่อนที่สุดในโลก ย่อมกำราบสิ่งที่แข็งที่สุดในโลกได้ ในโลกนี้น้ำอ่อนที่สุด แต่ย่อมทำลายสิ่งที่แข็งที่สุดได้

ลักษณะเลิศของความดีก็เหมือนน้ำ เพราะน้ำมีคุณแก่สิ่งทั้งปวง

จงตอบแทนความเลวร้ายด้วยความดี

เล่าจื๊อกล่าวว่า ผู้ใดทำความชั่วร้ายต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะเป็นคนดีต่อเขา ผู้ใดทำความดีต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เป็นคนดีสำหรับเขา ผู้ใดสัตย์ซื่อต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็สัตย์ซื่อต่อเขา ผู้ใดไม่สัตย์ซื่อต่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ยังสัตย์ซื่อต่อเขา (คัมภีร์ เต้าเต็กเก็ง ข้อ ๔๙ และ ๖๓)

หมู่ชนทั้งหลายมีความสุข ข้าพเจ้าเป็นคนชอบสงบ ชอบอยู่ตามลำพัง จงติเตียนข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าไม่ต้องการความสุขอย่างหมู่ชนทั้งหลาย ข้าพเจ้าเป็นคนโง่ คนซลาด ข้าพเจ้าเป็นคนต่างจากผู้มีความสุขทั้งหลาย ข้าพเจ้าจากคนทั้งหลายมาเพื่อแสวงหาเต๋า

คนในโลกนับถือข้าพเจ้าว่าเป็นปราชญ์ แต่ข้าพเจ้ามิได้เป็นอย่างนั้นเลย ข้าพเจ้ามีสมบัติ ๓ อย่าง ซึ่งข้าพเจ้าพยายามให้เกิดมีขึ้นในตนเสมอ คือ ความเมตตากรุณา ความประหยัด และความอ่อนน้อมถ่อมตน (คุณธรรม ๓ ประการนี้นับว่าเป็นแก้ว ๓ ประการในตัวของเล่าจื๊อ)

ถ้อยคำของข้าพเจ้าง่ายที่จะรู้ ง่ายที่จะปฏิบัติ แต่ไม่มีใครสามารถรู้และปฏิบัติได้ เพราะคนทั้งหลาย ไม่รู้จักธรรมชาติ และไม่รู้จักข้าพเจ้าด้วย

คนดีที่สุดดุจน้ำ น้ำให้ประโยชน์แก่ทุกสิ่ง แต่ไม่แก่งแย่งกับสิ่งใด น้ำกักขังตัวเองอยู่ในที่ที่ต่ำที่สุด ซึ่งเป็นที่ที่ใกล้เรา

ความอ่อนโยน ย่อมชนะความแข็งแกร่งได้

เต๋า กระทำโดยไม่มีการหวังผล ไม่มีอะไรที่ยังมิได้ทำ ทุกอย่างได้ทำไปแล้ว

คำพูดจริงไม่ไพเราะ คำพูดไพเราะไม่จริง

คนดีไม่โต้เถียง คนโต้เถียงไม่ใช่คนดี

คนฉลาดไม่รู้หลายอย่าง คนรู้หลายอย่าง (อวดรู้) ไม่ใช่คนฉลาด

นักวิ่งที่ดีไม่ทิ้งรอยเท้าให้ปรากฏ คำพูดที่ดีไม่มีช่องให้ใครทักท้วง นักคำนวณที่ดีไม่ต้องใช้ลูกคิด ประตูที่ปิดดีไม่ต้องใช้กลอนปมที่ผูกดี ไม่ต้องใช้เชือก คนดีเป็นครูของคนชั่ว คนชั่วเป็นบทเรียนของคนดี

ผู้ใดกระทำ ผู้นั้นวินาศ ผู้ใดยึดถือ ผู้นั้นขาดทุน ดังนั้น ผู้มีปัญญาไม่พึงทำ ไม่พึงยึด เพื่อให้พ้นจากความวินาศและขาดทุน

ผู้ใดไม่ลอดไปนอกประตู ผู้นั้นจะรอบรู้จักรวาล ผู้ใดไม่โผล่ออกไปทางหน้าต่าง ผู้นั้นจะเห็นห่างสวรรค์ เราจะรู้อะไรได้ โดยปราศจากความหวั่นไหว และจะเห็นอะไรได้ทั้งหมด ถ้าเราไม่ดูมัน ถ้าไม่ทำจะสำเร็จสมปรารถนา (หรือ)

ความสุภาพ ความประหยัด ความถ่อมตัว สิ่งประเสริฐ ๓ อย่างนี้ ทำให้ข้าพเจ้าไม่ต้องเป็นเหมือนคนอื่น

จงสุภาพเพื่อความกล้าหาญ จงประหยัดเพื่อความเป็นอยู่ และอย่าชิงออกหน้าคนอื่น เพื่อจะได้เป็นผู้นำผู้อื่น

บาปที่หนักที่สุดของมนุษย์ คือ การยอมตัวไปตามความปรารถนาของตัว ไม่มีทุกข์อะไรยิ่งกว่าความไม่รู้จักพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ไม่มีความเลวร้ายอะไรเท่าการเล่นการพนัน

ถ้าทิ้งแผนการได้ ถ้าทิ้งความหวังกำไรเสียได้ ขโมยก็เข้าบ้านไม่ได้ ผู้ชนะผู้อื่นได้ เป็นคนเก่งกล้า แต่ผู้ชนะตนเองได้ ย่อมเป็นพระเจ้า

ผู้รู้หรือคนจริง คือคนที่ไม่มีแผนที่จะเอากำไร หรือเอาชนะ และไม่ต้องทำสิ่งใดเพื่อเปลื้องโทษ ผู้ทำสิ่งใดไม่หวังกำไร (สิ่งตอบแทนเกินทุน) ย่อมเหมือนคนที่ผ่านกระแสน้ำได้ โดยไม่เปียกน้ำ และผ่านไฟได้โดยไม่ติดไฟ

ผู้รู้ย่อมไม่ลงโทษ ผู้รู้ย่อมไม่อวดตัว ผู้รู้ย่อมไม่อวดว่าจะทำทั้ง ๆ ที่ยังมิได้ทำ ผู้ไม่รู้ ย่อมโอ้อวดงานของตน

ผู้รู้แต่งตัวหยาบ ๆ แต่มีเพชรซ่อนไว้ข้างใน เหมือนซ่อนแสงไฟไว้ในความมืด

ผู้รู้ย่อมไม่ฝันเมื่อหลับ ย่อมไม่ร้อนใจเมื่อตื่น ไม่สนใจว่าอาหารจะอร่อยหรือไม่

ผู้รู้ย่อมทำดีต่อผู้ที่ดีต่อตน ย่อมทำดีต่อผู้ที่เลวกว่าตน ที่ทำอย่างนี้เพราะต้องการเป็นคนดี

ศิษย์ของเล่าจื้อ ย่อมปฏิบัติเคร่งครัดในการไม่ฆ่า ไม่ดื่มของมึนเมา ไม่พูดเท็จ ไม่ลัก ไม่ประพฤติผิดทางเพศ

เล่าจื้อสอนให้เคารพบิดามารดา ภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และครูอาจารย์ มีเมตตาต่อมนุษย์ ต่อสัตว์ มีความอดทน ไม่ทำชั่ว ช่วยเหลือผู้ที่ยากจนกว่า ต่ำต้อยกว่า ให้อิสรภาพ ให้อภัยแก่สรรพสัตว์

ไม่ทำลายทิณชาติ รุกขชาติ ขุดบ่อน้ำ สร้างถนน สั่งสอนผู้อื่น สนใจในการศึกษาโดยไม่หยุด บูชาเทวดา

ความตาย เล่าจื๊อกล่าวว่า ความตายเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก็ควรยินดี เพราะความตายเท่ากับความหมุนเวียนแห่งจักรราศีของสากลโลก อันเป็นธาตุธรรมดาสามัญ เหมือนใบไม้สลัดใบ ความจนเป็นทรัพย์ของนักปราชญ์ฉันใด ความตายก็เป็นอวสานแห่งทุกคนฉันนั้น ฯลฯ ความตายเปรียบเหมือนการกลับไปบ้าน ผู้ตายแล้วคือผู้กลับบ้าน ส่วนเรายังไม่ตาย ก็เท่ากับยังเร่ร่อนอยู่

หลักปฏิบัติ เล่าจื๊อกล่าวว่า สภาพเดิมของคนนอกจากธรรมชาติโดยตรงหรือเป็นธรรมชาติแท้ส่วนหนึ่ง ฯลฯ ลักษณะธรรมชาติ คือ ไม่เปลี่ยนแปลง บริสุทธิ์ มีความเที่ยงตรง ไม่มีอะไรเจือปนมาแต่กำเนิด แต่ลักษณะที่แท้นั้นคือลักษณะที่เจือปนด้วยความฉลาดแกมโกง ไม่ซื่อตรง เต็มไปด้วยมายา โอนเอียงไปตามความนิยม ตามกาลสมัย

หลักปกครอง เล่าจื๊อแสดงไว้ว่า อย่าทำอะไรที่เห็นว่าไม่จำเป็นจริง ๆ จงปล่อยให้ธรรมชาติจัดการเอง ไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นไปในหมู่คณะ ในวิชาการ ในจรรยา ทำเป็นอย่างนี้พลเมืองย่อมพอใจในสันโดษ พ้นจากการแตกร้าว ฯลฯ การหาอุบายทำให้วิเศษเป็นเหตุให้เกิดการสำรวย ความสำรวยทำให้เกิดความทะเยอทะยานและไม่สันโดษ ฯลฯ

ตรีหลัก ในลัทธิศาสนานี้มีตรีหลัก คือ ซัมเซง (สุทธิ ๓) แปลว่าผู้บริสุทธิ์ทั้งสามได้แก่ ๑. เล่าจื๊อ ๒. พนโกษี (ผู้สร้างฟ้าสร้างดิน) ๓. เง็กเซียนฮ่องเต้ และซัมหงวน (มูล ๓) ได้แก่ ฟ้า ดิน มนุษย์

หลักสำคัญ เล่าจื้อสอนให้เห็นความบริสุทธิ์อันยิ่งใหญ่ ๓ ประการ อันบุคคลต้องถือเป็นหลักสำคัญ (รัตนตรัย) ของเต๋า คือ

๑. **สาระ** (ชิง) คือพื้นเดิม ข้อนี้มุ่งถึงสวรรค์ แสดงเป็นบุคลาธิษฐาน เรียกว่า อู – ชิง – เทียนชุน หรือเทียน – เปาชุน ทรงเป็นจอมโลก จอมสวรรค์ ปราศจากรูป สถิตอยู่ที่อาณาจักรแห่งความบริสุทธิ์อันเป็นอาณาจักรของนักบุญ

อีกอย่างหนึ่งทรงเป็นมหาเทพ ทรงพระนามว่า ยูชิง มีพระวรกายเป็นหยก ทรงเปล่งรัศมีดุจแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ให้คนเห็นความจริงในโลก

๒. **พลัง** (จิ) คือพลังแห่งสติปัญญาความสามารถ แสดงเป็นบุคลาธิษฐาน เรียกว่า วูชิ เทียนชุน หรือหลิงเปาชุน ทรงเป็นจอมแห่งปัญญา สถิตอยู่ในอาณาจักรของความบริสุทธิ์ อีกนัยหนึ่งทรงเป็นมหาเทพ ทรงพระนามว่า ชางชิง ทรงแบ่งเวลาเป็นวัน คืน ฤดู ทรงเป็นเจ้าแห่งธรรมชาติ คู่แห่งโลก คือ หยางและหยิน (ในโลกนี้ล้วนมีคู่ เช่น มืด สว่าง พระอาทิตย์ พระจันทร์ หญิง ชาย เป็นต้น)

๓. **วิญญาณ** เป็นชุมแห่งวิญญาณทั้งปวง (ปรมาตมัน) แสดงเป็นบุคลาธิษฐาน เรียกว่า ฟาน–ชิง–เทียนชุน หรือ เชน–เปาชุน อยู่ที่อาณาจักรอันบริสุทธิ์ เป็นอมตะ

อีกนัยหนึ่ง ทรงเป็นมหาเทพ ทรงพระนามว่า ไทชิง อธิบายว่า เท่ากับตัวเล่าจื้อ ผู้อวตารลงมาสั่งสอนมนุษย์ จากเทพองค์นี้

คติอันแสดงความบริสุทธิ์ทั้งสามนี้ ผู้นับถือลัทธิศาสนานี้ถือว่าเป็นคุณรัตนตรัยของเต๋า

อนึ่ง เล่าจื๊อสอนว่า

สีทั้ง ๕ ทำให้คนตาบอด เสียงทั้ง ๕ ทำให้คนหูหนวก รสทั้ง ๕ ทำให้คนปากจืด การขี่ม้าล่าสัตว์ (ยุ่งแต่เรื่องคนอื่น) ทำให้จิตฟุ้งซ่าน สินค้าหายากทำให้ต้องคอยดูและระวัง บัณฑิตย่อมทำงานเพื่อท้อง มิใช่เพื่อเพลิดเพลินควงตา ฉะนั้น จงออกห่างจากอารมณ์ล่อลวงภายนอก แต่ยังยึดมั่นในสิ่งที่จริงภายใน

คนที่ยืนเขย่งเท้าเพื่อให้อยู่เหนือคนอื่น คนนั้นย่อมยืนอยู่ไม่ได้นาน คนที่ก้าวเท้ายาวเกินไปเพื่อจะให้ล้ำหน้าคนอื่น ย่อมไปไม่ได้ไกล คนที่แสดงตนว่า ตนมีพระเดชพระคุณ กลับจะเป็นคนที่ถูกเนรคุณ ไม่มีใครนับถือ

คนที่มักโอ้อวด ผยอง ถ้าระงับเสียได้จะเป็นการดี เพราะน้ำถ้าเต็มเปี่ยมเกินไปย่อมล้นไหลออก คนที่ชอบแสดงความแหลมคมของตนออกมา ย่อมไม่อาจรักษาตนอยู่ได้นาน คนที่มั่งคั่งในที่สุดก็ไม่สามารถรักษาครอบครองสมบัติเหล่านั้นไว้ได้ตลอด เศรษฐีที่เย่อหยิ่งทระนง ชื่อว่าหาโทษใส่ตัว เมื่อทำกิจการสำเร็จ มีเกียรติยศชื่อเสียงแล้วควรปลีกตัวออกไปเสีย ผู้ใดทำได้อย่างนี้ชื่อว่าทำตามวิถีแห่งเต๋า

เมื่อละเลิกวัตถุศิลปแปลก และความเห็นแก่ตัวเสีย โจรผู้ร้ายก็จะไม่มี ฯลฯ ต้องทำให้ประชาชนมีความเบิดเผย ต่างมีความบริสุทธิ์ใจต่อกัน มีความเห็นแก่ตัวแต่น้อย และมีความทะเยอทะยานพอควร

หากประชาชนมีสติปัญญา มีศิลปพลิกแพลงต่าง ๆ มาก ก็มีเรื่องทุจริตมาก กฎหมายยิ่งมีมาก โจรผู้ร้ายก็จะยิ่งมีมาก (จึงต้องมีเต๋าเป็นเครื่องบ่องกัน)

แม่น้ำและทะเลใหญ่กว่าลำธาร แต่อยู่ต่ำกว่าลำธาร ผู้ปรารถนาจะเป็นใหญ่พึงบำเพ็ญตนให้ปากกับใจตรงกัน และตั้งตนอยู่ในฐานะที่

ต่ำกว่า ถ้าปรารถนาจะเป็นผู้นำประชาชน พึงตามหลังประชาชน เมื่อทำได้อย่างนี้ เขาย่อมมีฐานะเหนือประชาชน

ฉันมีแก้วอยู่ ๓ ดวง คือ ๑. ความเมตตา ๒. ความประหยัด ๓. ความถ่อมตน ผู้มีเมตตาย่อมเป็นผู้แกล้วกล้า ผู้ประหยัดย่อมมีโภคทรัพย์สมบูรณ์ ส่วนผู้ถ่อมตนไม่เอาเด่นล้ำหน้าประชาชน ย่อมเป็นผู้นำประชาชน

ระหว่างชื่อเสียง เกียรติยศกับชีวิต สิ่งไหนจะมีค่ามากกว่ากัน ชีวิตกับทรัพย์ สิ่งไหนจะมีค่ากว่ากัน ได้ชื่อเสียงและลาภยศแต่ต้องเสียชีวิต สิ่งไหนจะให้โทษมากกว่ากัน ผู้ต้องการของรักของหวง ย่อมต้องจ่ายทรัพย์ไปมาก ผู้เก็บของมีค่าไว้มาก เมื่อคราวฉิบหาย ก็ฉิบหายมาก ดังนั้น จึงควรเป็นผู้รู้จักพอ คนรู้จักพอ ย่อมไม่ต้องเกิดความละอายในภายหลัง ผู้รู้จักหยุดเสียบ้าง ย่อมไม่ต้องลำบากในภายหลัง ผู้นั้นจะมีชีวิตอยู่ยาวนาน

ผู้ที่รู้จักคนอื่นดี ชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา ผู้รู้จักตนเอง ชื่อว่าเป็นผู้มีแสงสว่าง ผู้ชนะคนอื่น ชื่อว่าเป็นผู้มีกำลัง ผู้ชนะตนเอง ชื่อว่าเป็นผู้เข้มแข็ง ผู้รู้จักพอ ชื่อว่าเป็นผู้ร่ำรวย

ผู้พูดไม่รู้ ผู้รู้ไม่พูด

โชคร้ายย่อมเป็นที่พักพิงของโชคดี โชคดีย่อมเป็นที่หลบของโชคร้าย

พึงตอบแทนความชั่วด้วยความดี พึงรู้ว่าผู้ที่รับปากง่ายเกินไปมักเป็นคนเชื่อถือไว้ใจไม่ได้ ผู้ใดเห็นการงานเป็นเรื่องง่ายเกินไป มักเผชิญอุปสรรค

ผู้มีความรู้แต่ทำตัวเสมือนว่าไม่รู้อะไรเลย เขาเป็นผู้ประเสริฐ ผู้ไร้ความรู้แต่ทำตัวเป็นผู้รู้ เขาเป็นผู้ไม่ประเสริฐ

สรุปคำสอนของเล่าจื๊อได้ ๔ ข้อ คือ

๑. จื๊อไจ ได้แก่รู้จักตัวเองให้ถูกต้อง

๒. จื๊อเซ่ง ได้แก่ชนะตัวเองได้

๓. จื๊อจก ได้แก่รู้จักพอ

๔. จี่อีเต๋า ได้แก่มีเต๋าเป็นอุดมคติ

ตลมุ่งหมายสูงสุด ในลัทธิศาสนานี้ มีสิ่งมุ่งหมายสูงสุด คือ เล่าจื๊อเชื่อว่า วิญญาณเป็นอมตะ ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นทางด่านแรกที่จะพาดวงวิญญาณไปสู่เต๋า และทำใจให้คงที่ ไม่หวั่นไหว สงบ สะอาด เมื่อถึงขั้นนั้น โลกทั้งโลกก็จะแพ้แก่เราเอง

โลกหน้า เล่าจื๊อไม่ยืนยันเรื่องโลกหน้าไม่ว่าจะเป็นอย่างไร แต่ยืนยันว่าเมื่อบุคคลบำเพ็ญตนเป็นคนสงบระงับ ดำเนินชีวิตโดยยอมรับความจริงของธรรมชาติ ชีวิตนั้นจะถึงจุดหมายปลายทาง คือเต๋า

หลักธรรมที่สำคัญในตัวเล่าจื๊อ คือความเมตตากรุณา ความประหยัดและความอ่อนน้อมถ่อมตน

เล่าจื๊อกับขงจื๊อ เล่าจื๊อแก่กว่าขงจื๊อ วันหนึ่งมาพบกัน ขงจื๊อกล่าวกะเล่าจื๊อด้วยความเคารพว่า

ปรารถนาจะแสดงคารวะต่อท่านนักปราชญ์ชั้นผู้ใหญ่ในอดีต เล่าจื๊อตอบว่า คนที่ท่านจะแสดงความคารวะเหล่านั้นไม่มีชีวิตเหลืออยู่แล้ว เหลืออยู่แต่เถ้าและกระดูก เลิกคิดเสียเถิด อย่าปรารถนาเลย

ขงจื๊อถามถึงเรื่องเต๋าว่า ศึกษามานานแล้ว ยังไม่รู้ว่าอะไรคือเต๋า

เล่าจื๊อตอบว่า ถ้าเต๋าเข้ามาอยู่ที่ตัวได้ ใครเล่าจะไม่ปรารถนาเต๋า ทำไมท่านจึงไม่หาเต๋ามาอยู่กับตัว

เมื่อขงจื๊อพบกับเล่าจื๊อ ได้ถามปัญหาต่าง ๆ เล่าจื๊ออธิบายได้

แจ่มแจ้งหมด ตอนลาเล่าจื๊อกลับ เล่าจื๊อกล่าวว่า

ได้ยินว่า คนมีเงินทอง เมื่อจะมอบของที่ระลึกแก่อาคันตุกะผู้จะลาไป ย่อมมอบเงินทองให้ บัณฑิตเมื่อจะมอบของที่ระลึกแก่อาคันตุกะผู้จะละไป ย่อมมอบคติธรรมให้ ฉันไม่มีเงินทอง แต่จะขอสมมติตนว่าเป็นบัณฑิตสักครั้ง ขอมอบคติธรรมให้ท่านเป็นของที่ระลึก คือ

๑. สิ่งที่ท่านค้นคว้านั้นกว่าครึ่งหนึ่งเป็นเรื่องราวของคนโบราณ ซึ่งคนเหล่านั้นก็ตายจากโลกไปนานแล้ว แม้แต่กระดูกก็หมดไปแล้ว คงทิ้งไว้แต่ถ้อยคำตกทอดกันมา ฉะนั้น จงอย่ายึดมั่นในถ้อยคำเหล่านั้นมากเกินไป

๒. ผู้มีคุณธรรมความรู้ ถ้ามีชีวิตอยู่ในกาลอันสมควร ก็เป็นการสมควรที่จะออกมาวิ่งเต้นแสดงบทบาทของตน แต่ถ้าชีวิตอยู่ในกาลอันไม่เหมาะสม ก็ควรรักษาตนให้พ้นความสับสน นั่นเป็นการสมควรแล้ว

๓. มีคำพังเพยว่า พ่อค้าที่เก่งในการค้า ย่อมไม่ต้องตั้งสินค้าของตนไว้หน้าร้าน บัณฑิตต้องมีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ บริสุทธิ์ ท่านควรละความทะนง สละความทะเยอทะยาน งดเว้นความยโส และเลิกคิดเลิกฝัน สิ่งเหล่านี้มิได้เป็นคุณแก่ท่านเลย ในการบำเพ็ญกรณียกิจอย่าได้ยึดถืออัธยาศัยตนเป็นใหญ่เกินไป เพราะการกระทำอะไรเอาแต่ทัศนะของตนฝ่ายเดียว แม้จะอยู่ในครอบครัวก็ทำตนให้เหมาะสมแก่เขาไม่ได้ แม้จะรับราชการก็ไม่อาจปรับปรุงตนให้เหมาะสมแก่ราชการได้

นี่แหละถ้อยคำที่ฉันจะบอกท่าน

เมื่อขงจื๊อกลับไป พวกศิษย์ถามว่า เป็นอย่างไร ขงจื๊อตอบว่า นกบินอย่างไร ปลาว่ายน้ำอย่างไร สัตว์อื่นวิ่งอย่างไร เราก็รู้ และรู้จนว่าจะจับสัตว์นั้นได้อย่างไร สัตว์บางชนิดใช้บ่วงจับ บางชนิดใช้เหยื่อจับ บางชนิดใช้ธนูยิง แต่เดี๋ยวนี้ มีสัตว์ชนิดหนึ่งคือมังกร เรา

บอกไม่ได้ว่า มันเล้ือยขึ้นไปบนฟ้าได้อย่างไร ไม่รู้ว่ามันผ่านก้อนเมฆ หรือขึ้นไปบนสวรรค์ด้วยวิธีไหน วันนี้เราได้พบท่านเล่าจื้อ พบแล้วก็ทำให้ตกลงใจได้ว่า ท่านเล่าจื้อเป็นมังกรที่ยากจะเข้าใจ

เล่าจื้อชอบแสวงหาความจริงของโลก นิยมการดำเนินชีวิตตามธรรมชาติ เห็นว่าใครทำผิดทำถูกธรรมชาติจะลงโทษและให้คุณเอง เล่าจื้อเห็นโลกเป็นบ่วงและหน่ายโลก เล่าจื้อมีคติว่า ปล่อยให้โลกเป็นไปตามทางของมัน โลกก็จะเรียบร้อยเอง ผิดกับขงจื้อ ที่มีคติว่าต้องแก้ไขโลกด้วยวิธีที่ตนเองวางไว้ สรุปแล้ว ขงจื้อต้องการอยู่ในโลกและต้องแก้ไขโลก แต่เล่าจื้อต้องการออกนอกโลก และปล่อยให้โลกแก้ไขตนเอง

กาลต่อมา เมื่อเล่าจื้อตายไปแล้ว บุคคลผู้พอใจในคำสอนของท่านต้องการใช้ชีวิตอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องการแข่งขันแก่งแย่ง ชอบชีวิตธรรมชาติ ได้พากันไปอยู่ตามบ่าเขา ตามปฏิปทาของท่าน และเพื่อแสดงว่าตนนิยมอย่างนั้น จึงใช้เครื่องแบบเหลือง ประชาชนเรียกคนเหล่านี้ว่า เต้าหยิน หรือเต้าสือ การเปลี่ยนแปลงจนแยกออกเป็นนิกาย เกิดเมื่อราว พ.ศ. ๔๔๖ ก่อน ค.ศ. ๙๗ มูลเหตุที่ทำให้เกิดแยกเป็นนิกายนั้น เนื่องมาจากการตีความหมายของคำสอนเรื่องเต๋าอันยากที่จะเข้าใจ นิกายต่าง ๆ มีลักษณะอย่างนี้

๑. พยายามหาความเป็นอมตะ หรืออายุยืนอย่างยิ่ง ด้วยการใช้กำลังภายใน และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก เช่น อำนาจเทพเจ้า และด้วยวิธีไสยศาสตร์ เต้าหยินเลยกลายเป็นผู้ชำนาญทางเวทมนต์ไสยศาสตร์ และอ้างว่าตนเป็นผู้ติดต่อกับสวรรค์ได้ กลายเป็นคนสำคัญในราชสำนักและประชาชน เต้าหยินเมื่ออยู่ในบ่าย่อมมีโอกาสบำเพ็ญทางจิต ทำให้มีกำลังจิต หรือพลังจิต หรือพลังภายใน

ในสมัยนี้ ลัทธิศาสนาเต๋า กลายจากเดิมไปมาก กลายเป็นลัทธิมีเทพเจ้า ประเภทต่าง ๆ มากด้วยกัน เช่น เทพเจ้าแห่งความสมบูรณ์ เทพเจ้าแห่งการแพทย์ เทพเจ้าแห่งครัวไฟ เป็นต้น (อาจนำเอาคติเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ของมหายาน เข้าไปปะปนเปลี่ยนแปลงไปตามความนิยมด้วย และในสมัยพระเจ้าเลนเต้า แห่งราชวงศ์ฮั่นตอนปลาย คือตอนสามก๊ก ตอนต้นมี เต้าหยินชื่อ เตียวเล้ง กับเตียวคับ ฉวยโอกาสช่องสุมผู้คน โดยอ้างว่า เทพเจ้าส่งลงมาให้ปราบยุคเข็ญ โดยใช้ผ้าเหลืองโพกหัว ซึ่งเรียกว่าโจรโพกผ้าเหลือง ในสมัยนั้น ได้ตั้งตนเป็นใหญ่ เป็นกบฏ โดยใช้เวทมนตร์และยันต์เป็นเครื่องประกอบ

๒. คำสอนได้แปรรูปออกไปอีก โดยสาวกของเล่าจื๊อเชื่อว่าการปฏิบัติตามความมุ่งหมายของเต๋าทำให้เกิดผลอีก ๒ อย่าง คือยิ่งบูชา ยิ่งได้ผล และให้สำเร็จเป็นอมตะ หรือมีอายุยืนยิ่ง และแปรเป็นให้นิยมในการเล่นแร่แปรธาตุ อันเป็นเรื่องธรรมชาติให้แปรไปตามความต้องการ แปลว่า ถึงเต๋า และบุคคลประเภทนี้ กล่าวกันว่าย่อมสามารถแปลงร่าง เหาะได้ หายตัวได้ เป็นผู้วิเศษ เป็นซียน (เซนต์)

๓. อีกแบบหนึ่ง ได้กลายเป็นไสยศาสตร์เต็มที่ กลายเป็นหมอดู โดยอาศัยพลังทางธรรมชาติ กาลล่วงไป พวกเต้าหยินยิ่งแปรเต๋าให้แปรไปยิ่งขึ้น ได้แต่งคำสอนและพิธีกรรม แต่งเรื่องนรกสวรรค์ สร้างเครื่องราง ยันตร์ ลัทธิศาสนาเต๋า ที่เคยเป็นปรัชญาชั้นสูงของเล่าจื๊อ ได้ถูกเปลี่ยนไปกลายเป็นลัทธิศาสนาแห่งไสยศาสตร์ในตอนหลัง เต้าหยินมีทั้งหญิงทั้งชาย ใช้หมวกเหลืองบ้าง แดงบ้าง ดำบ้าง ตามนิกาย

อย่างไรก็ตาม คนจีนทุกระดับ ต่างนับถือเล่าจื้อว่าเป็นปราชญ์ ผู้ยิ่งใหญ่ของจีนผู้หนึ่ง

ศาสนิก ในตอนแรกเมื่อเล่าจื้อยังมีชีวิตอยู่ ไม่มีนักบวชของลัทธิศาสนานี้ ต่อมานานราวพุทธศตวรรษที่ ๘ จึงมี เต้าสือ คือบรรพชิตเต๋า กับเต้าหยิน ใช้เรียกทั้งฤๅหัสต์และบรรพชิต โดยมีชังลูเป็นผู้ตั้ง และตั้งตนเองเป็นประมุข พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงคำสอนจากหลักธรรมชาติไปหาอิทธิฤทธิ์จากธรรมชาติและกลายเป็นนิยมเวทมนตร์คาถาไปในที่สุด

ลัทธิศาสนานี้แม้มีคนนับถือมาก แต่มิได้มีคำสอนเน้นหนักในเรื่องศรัทธา มิได้กวดขันในการนับถือ แม้มีเต้าสือ เต้าหยินซึ่งเป็นนักบวช ก็มีเองโดยผู้นับถือลัทธิศาสนานี้เป็นผู้ตั้งกันเองในภายหลัง มิใช่ศาสดาเป็นผู้ตั้ง จึงเรียกเป็นศาสนายังไม่ได้ เพราะมีลักษณะของความเป็นศาสนาไม่ครบ

ลัทธิศาสนาขงจื๊อ

ลัทธิศาสนา ขงจื้อ

ลัทธิศาสนา ขงจื้อ มีชื่อตามศาสดา คือขงจื้อ ขง แปลว่า อาจารย์หรือ นักปราชญ์ จือ แปลว่า หนังสือหรือเด็ก

ที่เกิด เดิมเกิดที่แคว้นลู้ (หลู่ หลอ คือมณฑลซานตุงในปัจจุบัน) ของประเทศจีน

ศาสดา ศาสดาในลัทธิศาสนานี้ คือ ขงจื้อ หรือ ขงฟูจือ หรือ ขงฟูสือ เดิมชื่อคิว แปลว่าภูเขา ท่านเกิดเมื่อวันที่ ๒๗ เดือน ๑๐ เมื่อ ๘ ปีก่อนพุทธปรินิพพานกาล ในแคว้นลู้ ทางภาคเหนือของประเทศจีน สิ้นชีวิตเมื่อ พ. ศ. ๖๔ ในแคว้นนี้ อายุได้ ๗๒ ปี บิดาของท่านชื่อจูเหลียงโย หรือซกเหลียงยิด หรือหงักเลี้ยงสก มารดาชื่อจินใจ (หงวนสี่) ท่านขงจื้อเกิดในระหว่างที่บ้านเมืองกำลังยุ่งยาก ตระกูลของท่านเป็นตระกูลทหาร บิดาเข้มแข็งมาก แต่ยากจนมาก ได้สิ้นชีพตั้งแต่ขงจื้อยังเล็ก ขงจื้อเป็นลูกชายคนเดียวในตระกูล ต้องทำงานหนัก ต้องเลี้ยงมารดา ตอนเป็นเด็กมิได้มีโอกาสเรียนหนังสือ แต่เป็นคนใฝ่ใจในการศึกษามาก และได้เริ่มเรียนหนังสือเมื่ออายุได้ ๑๕ ปี และเรียนอย่างหนัก จนมีความรู้กว้างขวาง

ชีวิตของขงจื้อ ท่านได้แต่งงานกับหญิงมีตระกูลดี เมื่ออายุ ๑๙ แต่ท่านมีความรู้สึกเต็มไปด้วยคุณธรรม ผิดกับภรรยา ชีวิตครอบครัวจึงไม่ค่อยราบรื่น มีลูกชายคนหนึ่ง แต่มิได้เป็นปราชญ์อย่างพ่อ ในชีวิตตอนท้ายของท่านไม่ปรากฏเรื่องภรรยาและลูกของท่านเลย ส่วนมารดาของท่านได้สิ้นไป ในตอนใกล้เวลาแต่งงานของท่าน

อาชีพครั้งแรกของท่าน คือเข้ารับราชการเป็นผู้จัดการฉางข้าวหลวง ท่านเป็นผู้รอบรู้ในจารีตประเพณีดีกว่าผู้อื่น ท่านจึงกลายเป็นอาจารย์ หรือหัวหน้าทางจารีตประเพณี จะพูดอะไร มีคนเชื่อฟัง ในชีวิตเป็นข้าราชการ ทำให้ท่านเห็นความไม่ยุติธรรม การรับสินบน การทำไม่ดีอื่น ๆ อีกของราชการบางคน ข้อนี้เป็นแรงให้ท่านคิดหาวิธีแก้ไขความทุจริตเหล่านั้นในแผ่นดิน พอดีเกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เจ้าผู้ครองนครลู้ต้องอพยพไปอยู่ที่อื่น ขงจื้อพร้อมด้วยราชการผู้ซื่อสัตย์ได้ติดตามไปด้วย

ต่อมาได้ออกจากเจ้าผู้ครองแคว้นลู้ ไปอยู่กับเจ้าผู้ครองแคว้นอื่น เพราะเจ้าผู้ครองแคว้นลู้ไม่ค่อยมองเห็นความสำคัญของท่านเท่าไร ท่านมีหลักในการปกครองว่า วิธีจะมีรัฐบาลที่ดี ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ปกครองจริง ๆ เสนาบดีต้องเป็นเสนาบดีจริง ๆ พ่อต้องทำหน้าที่พ่อจริง ๆ ทางสังคม ลูกต้องทำหน้าที่ของลูกจริง ๆ

ตอนแรกเจ้าผู้ครองนครแคว้นที่ท่านไปอยู่ด้วยใหม่ ไม่ค่อยให้ความสำคัญแก่ท่านเท่าไรนัก แต่ท่านก็ไม่หยุดในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้ได้อย่างที่ทางการวางหลักไว้ และพยายามสอนคนอื่นด้วย โดยไม่ละทิ้งเรื่องการสอนเลย ทำให้มีศิษย์มาก จำนวนหลายพันคน ท่านจึงมีชื่อเสียงไปไกล ในที่สุดทางบ้านเมืองก็เห็นความสำคัญ จึงแต่งตั้งให้เป็นผู้ตรวจราชการฝ่ายยุติธรรมไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เป็นใหญ่กว่าขุนนางในหัวเมืองนั้น ๆ ท่านได้วางหลักการปกครองอีกว่า ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่รัฐบาลนั้น ๆ ควรจะได้นั้น ไม่ใช่ได้มาจากการเก็บภาษีอากรอันเป็นเรื่องเดือดร้อนของประชาชน แต่ประโยชน์นั้นควรได้มาจากคนทั้งหลายผู้มีความประพฤติดี มีความเชื่อว่ารัฐบาลปกครองดี

ในสมัยนั้นเจ้าผู้ครองนครแบ่งเป็น ๕ ชั้น คือ ชั้นกง มีอาณาเขตปกครองตั้งแต่ ๑๐๐ ตารางลี้ขึ้นไป ชั้นโห ก็เช่นเดียวกัน ชั้นแปะ มีอาณาเขตปกครอง ๗๐ ตารางลี้ ชั้นจื้อและหนำมีอาณาเขตปกครอง ๕๐ ตารางลี้

ขงจื้อท่องเที่ยวตรวจราชการอย่างนี้จนครบ ๑๐ ปี และตลอดเวลานี้ไม่เคยทิ้งการสอนคน เมื่อครบ ๑๐ ปีแล้ว ได้กลับไปสู่แคว้นลู เจ้าผู้ครองแคว้นลู้เห็นผลงานของท่าน และจะให้ท่านรับราชการอีก แต่ท่านไม่รับ ต้องการใช้เวลาสอนคนเท่านั้น

ขงจื้อเป็นคนถ่อมตัว ไม่ยอมเป็นคนฉลาดกว่าคนอื่น ไม่เคยพูดว่าตนเป็นผู้คิดหลักธรรมหรือหลักปกครองเอง แต่บอกว่าตนเป็นผู้นำคำสอนของนักปราชญ์เก่า เช่นเล่าจื้อ เป็นต้น มาถ่ายทอดแก่ผู้อื่น และเคยพูดว่า ตนเป็นคนไม่ดีหลายอย่าง ไม่สามารถอีกหลายประการ ขอเวลาศึกษาอีก ๕๐ ปี ก็จะตอบปัญหาต่าง ๆ ได้

ในบั้นปลายชีวิต ขงจื้อได้รวบรวมคำสอนของตนเป็นตำราว่าด้วยปรัชญา กาพย์ กลอน วิทยาศาสตร์ อักษรศาสตร์ ธนูศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิชาการดนตรี ที่เด่นที่สุดคือ จริยศาสตร์ในสังคม ซึ่งคนจีนได้ยึดเป็นหลักปฏิบัติจนเป็นประเพณี

ขงจื้อสิ้นชีวิตเมื่ออายุ ๗๒ ปี ก่อนสิ้นชีวิตได้กล่าวว่า คนที่น่ากลัวที่สุด คือเสนาบดีผู้ทรยศ และลูกที่ดื้อด้านไม่เชื่อฟังพ่อแม่ เมื่อใกล้จะสิ้นใจได้กล่าวว่า ขุนเขาต้องสลายไป เสาเหล็กอันแข็งแกร่งต้องสะบั้นไป ชีวิตนักปราชญ์ย่อมร่วงโรยไปเหมือนรุกขชาติ ในอาณาจักรนี้ไม่มีใครเชื่อฟังเรา เวลาของเรามาถึงแล้ว (กล่าวด้วยความน้อยใจในการที่มีผู้ใหญ่ไม่เห็นความสำคัญ และไม่เชื่อฟังท่าน)

ขงจื้อมีลูกชายชื่อขงลี้ (เปกอิวหลี) มีหลานปู่ชื่อขงลิบ (จื้อ-

ชือ) มีเชื้อสายชั้นที่ ๗๗ ชื่อขงเต็กเซง อยู่ที่ไต้หวัน และมีลูกหญิงอีกหนึ่งแต่ไม่ปรากฏชื่อ

ขงจื้อได้รับความยกย่องนับเป็นคุจเทพเจ้าจากพระเจ้าแผ่นดินและประชาชน และสามารถให้ความรู้สึกของคนจีน ซึ่งแตกแยกกันให้เป็นแบบเดียวกันได้ ศพของท่านฝั่งอยู่ที่เมืองตูฟู มณฑลชานตุง ทุกปีในวันที่ ๒๗ เดือน ๘ ของจีนจะมีรัฐพิธีบวงสรวงวิญญาณขงจื้อ

คัมภีร์ คัมภีร์ในลัทธิศาสนานี้ แบ่งเป็น ๒ คือ เกง (กิง) กับ ชู

เกง (คัมภีร์ หรือวรรณคดี หรือแบบฉบับ) มี ๖ คือ

๑. ชือเกง หรือ ซีเกง (คัมภีร์กาพย์) มี ๓๐๕ บท

๒. จือเกง หรือ ชูเกง (คัมภีร์ประวัติศาสตร์) เริ่มแต่พระเจ้าเหงียวเต้ ชุ่นเต้ จนถึงราชวงศ์แฮ (เซีย) ราชวงศ์เสี่ยง (ยิน) จนถึงราชวงศ์จิว (เรื่องในคัมภีร์ ไคเก็ก ย่องสีน เลียดก๊ก จนถึงราชวงศ์จิ๋น)

๓. ชุนชิว (บันทึกประวัติศาสตร์ฤดูวสันต์และฤดูสารท) ขงจื้อได้บันทึกประวัติศาสตร์ในรัชสมัยเจ้าผู้ครองนครลู ๑๒ องค์ ตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๑๗๘ ถึง พ.ศ. ๖๒ (๑๔๑) พร้อมด้วยหลักศีลธรรมจารีตประเพณีในครั้งนั้น อยู่ในสมัยราชวงศ์จิว ตอนที่นครต่าง ๆ แย่งกันเป็นใหญ่ (ต่อจากนั้นเป็นสมัยเจี้ยนก๊ก (เลียดก๊ก) จนถึง พ.ศ. ๓๒๒)

๔. โลยเกง หรือ ลิงเกง (คัมภีร์จารีตพิธี) ขงจื้อกล่าวว่าบุคคลจะมีความมั่นคงในชีวิตไม่ได้ ถ้าขาดการศึกษาจารีตประเพณี

จารีตประเพณีที่ขงจื้อบันทึกไว้มี ๒ คือ เกี่ยวกับพิธีติดต่อกันทางสังคม และพิธีเกี่ยวกับเรื่องภายในครอบครัว เช่น เรื่องลูก เมีย การแต่งงาน การเกิด การตาย การไว้ทุกข์ การเซ่นไหว้ เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับสถาบันทางสังคมและแผ่นดิน เช่นสถาบันพระ-มหากษัตริย์ คัมภีร์นี้เป็นพื้นฐานสังคมจีน

๕. เอี๊ยะเกง หรือ ยิเกง (คัมภีร์ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง) กล่าวกันว่าคัมภีร์นี้พระเจ้าจิวบุนอ๋อง แห่งราชวงศ์จิว (โจว) กับ จิวกง (โจวกุง) เป็นผู้เขียน และขงจื้อเป็นผู้เขียนอธิบาย

๖. ยุยเกง หรือหงาว (คัมภีร์ดนตรี) คัมภีร์นี้หายไป

ซูหรือชือ (หนังสือตำรา) มี ๔ คือ

๑. ต้าสุย หรือ ต้าเสี่ยว หรือไต้ฮัก (บทเรียนสำคัญ) เป็นคำสอนเกี่ยวกับคุณธรรมของนักปกครอง เจิงจื้อ เป็นผู้บันทึกตามที่ขงจื้อบรรยาย

๒. จุงยุง หรือ จุนยุง หรือตงย่ง (คำสอนสำคัญ) เป็นคำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติเป็นสายกลาง และเกี่ยวกับปรัชญาขงจื้อ กับว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระเบียบทางศีลธรรมของโลก คัมภีร์นี้ จื่อซือหลานของขงจื้อเป็นผู้บันทึก

๓. ลุนยู หรือหลุ่นง้อ (รวมคำสุภาษิตของขงจื้อ) คัมภีร์เล่มนี้เป็นที่รวมคำสุภาษิตสั้น ๆ ของขงจื้อ และเป็นบันทึกเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน กับคำสนทนาของขงจื้อกับบุคคลอื่น คัมภีร์นี้ หยิวจื้อ กับเจิงจื้อ ศิษย์เอกของขงจื้อเป็นผู้บันทึก

๔. เม่งจื้อ เมื่อขงจื้อสิ้นชีวิตแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี นักปราชญ์ผู้เป็นศิษย์ของขงจื้อ ชื่อเม่งจื้อ (มีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒–๓๑๕) เป็นผู้ประกาศคำสอนของขงจื้ออย่างเข้มแข็ง จนถ้อยคำของท่าน ศิษย์ได้รวบรวมไว้ให้ชื่อว่า เม่งจื้อ ตามชื่อของท่าน

ในซูทั้ง ๔ นั้น จุงยุง เป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุด เนื้อหาสาระของคัมภีร์จุงยุงเป็นปราชญาชั้นสูง เช่นว่า แก่น เป็นสิ่งที่คนมีมาแต่เกิด

ตามธรรมชาติ ความปรากฏออกตามความเป็นจริงของแก่น เรียกว่า มรรค การบำเพ็ญมรรค เรียกว่า ศาสนา (แก่นหมายถึงแก่นหรือความแท้จริงภายในจิตของคน) หรือเช่นว่ามรรค (ธรรม) จะเหินห่างจากสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้แม้ชั่วระยะหนึ่ง สิ่งที่เหินห่างได้ไม่ใช่มรรค สัตบุรุษควรระวังในสิ่งที่ตามองไม่เห็น และเกรงต่อสิ่งที่หูไม่ได้ยิน ไม่มีสิ่งใดจะชัดเจนกว่าความนึกคิดอันเร้นลับ และไม่มีสิ่งใดที่จะแจ้งชัดกว่าความคิดอันประณีต ดังนั้น สัตบุรุษจึงต้องสำรวมตนเป็นพิเศษ เมื่ออยู่ตามลำพัง

หลักธรรม

เรื่องโลกนี้โลกหน้า ไม่ว่าเต๋าหรือขงจื้อนิยมพูดแต่โลกนี้ สอนแต่ชีวิตในโลกนี้ เช่น มีผู้ถามขงจื้อว่า โลกหน้าเป็นอย่างไร ขงจื้อตอบว่า **ก็เมื่อโลกนี้ยังไม่รู้แล้วจะไปรู้โลกหน้าทำไม**

มีผู้ถามขงจื้อว่า คนตายแล้วเป็นอะไร ท่านตอบว่า เมื่อยังไม่รู้จักความมีชีวิต แล้วจะรู้ความตายได้อย่างไร เขาถามต่อไปว่า จะปฏิบัติในผู้ตายอย่างไร ท่านตอบว่า เมื่อไม่รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไรกับคนเป็น แล้วจะปฏิบัติกับคนตายได้อย่างไร

จีนมีประเพณีเนื่องมาจากลัทธิศาสนาขงจื้อ ถือการเซ่นสรวงบูชาวิญญาณบรรพบุรุษด้วยความกตัญญู ด้วยความประสงค์ ๒ อย่าง คือ เพื่อให้วิญญาณบรรพบุรุษช่วยเหลือลูกหลานให้ได้ลาภผล ความสุขความเจริญในชีวิตและความปลอดภัย กับเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

คัมภีร์โลยเกง มีข้อความว่า คนเกิดจากสวรรค์และดิน (หยินและหยาง) ผสมกัน โดยการร่วมแห่งกำลังธรรมชาติ ด้วยความสัมพันธ์ของดวงวิญญาณ และโดยการผสมผสานของธาตุทั้ง ๕ (ดิน น้ำ ไฟ

ลม อากาศ)

สวรรค์ทำให้เกิดกำลังแสง เกิดพระอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลาย แผ่นดินทำให้เกิดความมืด และกำลังอื่นที่อ่อนกว่า และให้เกิดบ่าเขา ธารน้ำ มูลเหตุทั้ง ๕ ทำให้เกิดฤดู ๔ ความร่วมกันของมูลเหตุทั้ง ๕ ทำให้เกิดดวงจันทร์ มีผลเป็นข้างขึ้น – ข้างแรม ด้านละ ๑๕ วัน

นักปกครอง ผู้ปกครองควรใช้ปัญญา เป็นเครื่องปกครองตน ไม่ควรใช้ปัญญาแกมโกงเป็นเครื่องมือ ควรใช้ความกล้าหาญ หลีกความทะเยอทะยาน ใช้ความเมตตากรุณา ละความตะกละ ควรเป็นปราชญ์ มองดูคนใต้ปกครองของตนเหมือนอยู่ในตระกูลเดียวกัน ควรรู้ถึงความรู้สึกของผู้อยู่ใต้ปกครอง จงแสดงสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง และจงรู้จักอันตรายที่จะเกิดแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง

เรื่องการปกครองนี้ ขงจื๊อยังได้ตั้งหลักไต้ทุ้งหรือเซียงคังขึ้น โดยมีวิธีการคือ นับจำเดิมแต่บุพพกาล บุคคลผู้ปรารถนาให้โลกถึงสันติสุข (เพ้งเทียนเหีย) นั้น ผู้นั้นต้องสามารถปกครองรัฐของตนให้เรียบร้อย (ตี้ก๊ก) ได้ก่อน และผู้จักปกครองรัฐได้เรียบร้อยนั้น ผู้นั้นจักต้องปกครองครอบครัวของตนให้สงบสุข (ชีแก) ได้ก่อน ผู้จักสามารถปกครองครอบครัวของตนให้สงบสุขได้นั้น เขาต้องอบรมตน (ซิวชิง) ให้ดีก่อน และอบรมตนให้ดีได้นั้น เขาต้องตั้งจิตของตนให้ชอบธรรม (เจ้ยซิม) ก่อน การที่จะตั้งจิตของตนให้ชอบธรรมได้นั้น จำต้องมีความซื่อสัตย์มั่นคงในอุดมคติของตน (เซ่งอี) ให้ได้ก่อน การที่จะมีความซื่อสัตย์มั่นคงในอุดมคติของตนได้นั้น ก็จะต้องมีสติปัญญาความรอบรู้ในเหตุการณ์ทั้งดีทั้งเลว (ตี้ใจ) การที่บุคคลจะถึงพร้อมด้วยสติปัญญา ความรอบรู้อย่างนั้นได้ ก็ต้องเป็นผู้เข้าถึง เข้าใจในเหตุผลแห่งความเป็นไปของเรื่องราวต่าง ๆ โดยแจ่มแจ้ง (แกะม้วย) เมื่อมีความเข้าใจอย่างนั้นแล้ว

ย่อมชื่อว่ามีสติปัญญา ผู้มีสติปัญญาย่อมมีความซื่อสัตย์ต่ออุดมคติ ผู้มั่นคงในอุดมคติ เขาย่อมตั้งอยู่ในความชอบธรรม ฯลฯ เมื่อทำให้รัฐเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว บุคคลนั้นย่อมสามารถชรรโลงโลกให้ร่มเย็นมีสันติสุขได้ (เพ้งเทียนเหีย)

ขงจื้อเสนอหลักปฏิบัติเพื่อความซื่อสัตย์ต่ออุดมคติ (เซ่งอี่) และสรุปคำสอนในลัทธิให้เป็นหนึ่งว่า ได้แก่ ตง และ สู่

ตง (ซิม) คือใจไม่เอนเอียงไปในทางชั่ว ทางผิด มีความจงรักภักดี มีความมั่นคงอยู่ในความยุติธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต

สู่ (ซิม) คือเอาใจเขามาใส่ใจเรา สิ่งใดที่ตนไม่ต้องการก็อย่าทำสิ่งนั้นกับผู้อื่น

ส่วนใจที่จะตั้งอยู่ในความชอบธรรม (เจี้ยซิม) นั้น ขงจื้อวางหลักปฏิบัติไว้หลายประการ รวมทั้งตงสู่ด้วย แต่สรุปแล้วอยู่ที่ อิ๋น ซึ่งมีความหมายหลายอย่าง แต่ขงจื้อกล่าวว่าผู้ใดสามารถปฏิบัติหลัก ๕ ประการนี้ ผู้นั้นชื่อว่ามี อิ๋น คือ

๑. มีสัมมาคารวะต่อประชาชนย่าดูหมิ่นเขา
๒. มีน้ำใจเผื่อแผ่อารีต่อประชาชน ประชาชนย่อมมีความภักดีต่อเขา
๓. มีความซื่อสัตย์ต่อประชาชน ประชาชนก็ย่อมมีความเชื่อมั่นในเขา
๔. มีความจริงใจกับการปฏิบัติหน้าที่ เขาก็ย่อมประสบความสำเร็จที่เป็นประโยชน์
๕. สร้างพระคุณในประชาชน เมื่อจะใช้งานอะไรก็ทำ ประชาชนย่อมทำตามด้วยความพอใจ

สำหรับการอบรมตนได้ดี (ซิวซิง) นั้น ต้องประกอบด้วยคุณธรรม คือ แกะม้วย ความเข้าใจแจ่มแจ้งในเหตุผลของสิ่งต่าง ๆ ที่ใจ

ความเป็นผู้มีสติปัญญา เช่นอี ความซื่อสัตย์ต่ออุดมคติ เจียซิม ทั้งใจอยู่ในความชอบธรรม และขงจื๊อกล่าวว่า สติปัญญาความรู้ ๑ ยิ้น ๑ ความองอาจ ๑ ๓ อย่างนี้เป็นคุณธรรมสูงสุดในโลก ผู้สนใจในการศึกษาชื่อว่าใกล้ต่อสติปัญญาความรู้ ผู้พยายามปฏิบัติตามความรู้ ชื่อว่าใกล้กับยิ้น ส่วนผู้ละอายต่อความชั่ว ชื่อว่าใกล้ต่อความองอาจ ผู้ใดมีคุณธรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ ผู้นั้นชื่อว่ามีตนอันอบรมดีแล้ว ย่อมปกครองคนอื่นได้

ส่วนชี่แก คือการจัดระเบียบปฏิบัติต่อกันในครอบครัวให้เรียบร้อย (จริยธรรมเกี่ยวกับครอบครัว) ขงจื๊อ แบ่งความสัมพันธ์ในสังคมออกเป็น ๕ คือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง หรือรัฐบาลกับประชาชน

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างผัวเมีย

๔. ความสัมพันธ์ระหว่างญาติ

๕. ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน

แล้วขงจื๊อได้แสดงวิธีปฏิบัติต่อกันอย่างนี้

๑. กษัตริย์หรือรัฐบาล พึงปฏิบัติต่อขุนนางหรือประชาชนด้วยความเมตตา ซื่อสัตย์ สุจริต ขุนนางหรือประชาชนพึงปฏิบัติด้วยมีความจงรักภักดี เชื่อฟัง

๒. พ่อแม่ พึงปฏิบัติต่อลูกด้วยความเมตตา ลูกพึงมีความกตัญญูกตเวทีต่อพ่อแม่

๓. ผัวเมีย พึงมีความรักใคร่ มีความซื่อตรงต่อกัน

๔. ญาติ พึงปฏิบัติต่อกันด้วยความสามัคคี ปรองดอง เการพรักใคร่ต่อกัน

๕. เพื่อน พึงปฏิบัติต่อกันด้วยมีความซื่อสัตย์ มีความจริงใจ มีความรักใคร่ต่อกัน ต้องเคารพในจารีตประเพณี

พื้นฐานของอาณาจักร พื้นฐานของอาณาจักรคือรัฐ พื้นฐานของรัฐคือครอบครัว พื้นฐานของครอบครัวคือตัวเอง

มิตรภาพ เม่งจื้อ กล่าวว่า มิตรภาพต้องตั้งอยู่บนฐานอันปราศจากการคำนึงถึงอายุ ฐานะความเป็นอยู่ในหมู่ญาติ มิตรภาพมีอยู่ต่อผู้ใดย่อมหมายความว่าเราต้องการความดีของผู้นั้น การแสดงมิตรภาพแก่คนที่ต่ำกว่าตน เท่ากับเป็นการให้บัญญาและคุณธรรมแก่บุคคลนั้น มิตรภาพถ้าเป็นไปโดยเที่ยงตรง มิตรภาพนั้นก็ตรงเหมือนกัน

คนพึงแบ่งหน้าที่การงานกันทำ ตามความต้องการของคน เพราะผู้ทำเกินแรง ต้องเกิดวิตกกังวลคาญใจ คนต้องประพฤติตนเป็นอยู่ในสายกลาง

อย่าเพิกเฉยอันเป็นบาปหยาบช้า อย่าเห็นว่าบาปเป็นสิ่งเล็กน้อย เพราะสิ่งเล็กน้อยนั้นอาจเจริญเติบโตเรื่อยไปจนไม่สามารถจะตัดได้

จงระวังวาจาและร่างกาย ระวังความคิด อย่าเข้าใจว่าท่านอยู่แต่ผู้เดียว ไม่มีใครล่วงรู้หรือได้ยินท่าน แต่ต้องจำไว้ว่า เทวดามีอยู่ทุกแห่งหน

อย่าเชื่อว่าตนมีกำลังเข้มแข็ง พอสู้ ไม่มีใครทำอันตรายได้ ไม่มีมนุษย์คนใดแม้แข็งแรงที่สุดจะไม่ประสบผู้มีกำลังเหนือกว่า

ผู้เป็นขบถหรือทรยศโดยไร้เหตุผลที่สมควร ชื่อว่าเป็นผู้นำตัวให้ต่ำกว่าระดับสังคม แต่ผู้ครองราชย์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมต่ำยิ่งกว่านั้น คนดีต้องมีความกลัว ๓ อย่างคือ กลัวบัญญัติของสวรรค์ กลัวผู้มีอำนาจ และกลัวต่อคำสอนของนักปราชญ์

บัณฑิตผู้มีสติบัญญาสูงสุด กับคนที่โง่ที่สุด ย่อมไม่หวั่นไหว

เพราะเหตุคือสิ่งแวดล้อม

การศึกษาที่ปราศจากความคิด ก็เสียกำลังเปล่า ความคิดที่ปราศจากการศึกษา ยิ่งสูญเสียกำลังหนักลงไปอีก

เมื่อยากจนต้องไม่บ่น เมื่อร่ำรวยต้องไม่เย่อหยิ่ง

ไม่มีเพื่อนคนใดประเสริฐเท่าตนเอง

จงตอบแทนความชั่วด้วยความยุติธรรม จงตอบแทนความกรุณาด้วยความกรุณา

ความจงรักภักดีต่อพ่อแม่ คือการที่ลูกไม่ต้องคำนึงว่า พ่อแม่ทำถูกหรือทำผิด

ความสัมพันธ์ในโลก มีอยู่ ๕ สาย คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองบ้านเมืองกับพลเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก ระหว่างผัวกับเมีย ระหว่างผู้สูงอายุกับผู้เยาว์ และระหว่างเพื่อนกับเพื่อน

ความกตัญญูกตเวทีเป็นรากฐานของคนดี ร่างกายของเรา ผมทุกเส้นของเรา เนื้อหนังมังสาทุกส่วนของเรา พ่อแม่เป็นผู้ให้มาทั้งสิ้น เราจะต้องไม่ทำร้ายท่านให้เจ็บป่วย เดือดร้อนใจ

เคารพ เลี้ยงดูเมื่อพ่อแม่ยังมีชีวิต แสดงความเศร้าโศกเมื่อท่านสิ้นชีวิต ทำพิธีศพให้ท่าน เหล่านี้คือหน้าที่ขั้นพื้นฐานของลูก

ในคน ๓ คนที่เดินมานั้น ต้องมีคนหนึ่งที่เป็นครูของเราได้

จงเคารพบูชาผีสางและพระเจ้า แต่ควรอยู่ให้ห่าง

ความเจริญและความเสื่อม สุขหรือทุกข์ย่อมสำคัญอยู่ที่ตัวบุคคล จะอยู่ที่การบัญชาของพระเจ้า หรือภัยฟ้าดินอันใดก็หามิได้

รัฐบาลที่กดขี่ทารุณนั้นร้ายยิ่งกว่าเสือเสียอีก (เรื่องมีอยู่ว่า ขงจื้อกับศิษย์ไปพบหญิงหม้ายร้องไห้โหยหวนเพราะน้าชาย สามี ลูกชาย ถูกเสือกัดตาย จึงถามว่าทำไมจึงทนอยู่ที่นั่น หญิงนั้นตอบว่าเพราะที่นั่น

ไม่มีรัฐบาลที่กดขี่ทารุณ)

ขงจื๊อสร้างหลักการปกครองชื่อ ไต้ทัง ซึ่งไม่มีการแบ่งเชื้อชาติ แต่ให้ถือว่าทุกคนเป็นเพื่อนร่วมโลก แต่ถ้าหลักนี้ใช้ไม่ได้ก็ให้ใช้หลักเซียวคัง มีรัฐบาลเฉพาะแต่ละรัฐ ขอให้เจ้าผู้ครองรัฐปกครองพลเมืองอย่างพ่อเมืองแท้จริง

และ ๑. เซี่ยง คือความกตัญญูกตเวที

๒. ที่ คือความสามัคคีในระหว่างพี่น้อง

๓. จง คือความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อประมุข

๔. ซื่น คือสัจจะ

๕. หลี่ คือนิติธรรม ประเพณี

๖. อี๋ คือทำแต่สิ่งที่ถูกต้องตามธรรม

๗. เหลียน คือสุจริต สะอาด

๘. ฉวือ คือมีหิริ โอตตัปปะ

คำสอนของขงจื๊อกับเล่าจื๊อ คำสอนของท่านทั้งสองนี้ ทางด้านปรัชญาแล้วคล้ายกัน แต่ทางด้านคำสอนเพื่อปฏิบัติแล้วผิดกัน คือ คำสอนของเล่าจื๊อนั้นสอนให้คนถือวิเวก ออกไปอยู่ตามธรรมชาติ เพราะเล่าจื๊อเห็นความเหลวแหลกของสังคมแล้วเบื่อหน่าย จึงหนีไปหาธรรมชาติ ซึ่งเป็นของจริง ส่วนขงจื๊อนั้น สอนให้แก้ไขสังคม คือให้รู้สังคม ขงจื๊อเห็นความเหลวแหลกของสังคมแล้วเบื่อหน่าย คิดหาวิธีแก้ไขให้สังคมดีขึ้น ไม่หนีสังคม ให้สู้สังคม

ฮก ลก ซิ่ว ช้วน นางจินไจ แม่ของขงจื๊อได้ผ่านก่อนขงจื๊อเกิดว่า มีสัตว์ประหลาดตัวโตเท่าควาย มีเกล็ดตามตัว มีเขาที่หน้าผาก ได้คาบแก้วมาหมอบอยู่ข้างหน้านาง ที่ดวงแก้วนั้นมีลิขิตว่า ฮก (วาสนา) ลก (อิสริยยศ) ซิ่ว (อายุยืน) ช้วน (ความเกิดขึ้นตั้งอยู่แห่ง

ฮก ลก ซิ่ว) คนจีนจึงถือเป็นคำอวยพร

กาลต่อมา เมื่อขงจื้อสิ้นแล้ว ศิษย์ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ได้พยายามเผยแผ่คำสอนของท่าน จนคนจีนทั่วไปยอมรับปฏิบัติ เลยกลายเป็นโครงร่างของสังคมหรือประเพณีของคนจีนไป

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่ไปสู่ประเทศจีน เมื่อราวพุทธศักราช ๖๐๐ ในสมัยพระเจ้าฮั่นเม่งเต้ แห่งราชวงศ์ฮั่น ได้มีการต่อสู้กันมาก พระพุทธศาสนามีความเป็นปรัชญาลึกซึ้งสูงกว่าเต๋าและขงจื้อ จึงไม่สามารถขับไล่พระพุทธศาสนาออกไปจากความนับถือของคนจีนได้ จริงอยู่บางสมัยพระพุทธศาสนาได้ถูกพระเจ้าแผ่นดินบางองค์ ซึ่งเลื่อมใสในลัทธิศาสนาเต๋าอย่างรุนแรง ได้ทำลายพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ได้ เพราะประชาชนและเจ้านายบางองค์ยังนับถืออยู่ ในที่สุดพระพุทธศาสนากับลัทธิเต๋าและขงจื้อก็อยู่กันได้โดยการแบ่งของผู้นับถือ คือนับถือลัทธิศาสนาเต๋าและขงจื้อในฐานเป็นจารีตประเพณี นับถือพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาของประชาชน

ขงจื้อเขียนถึงมรณานุสสติเอาไว้ว่า

ภูเขาหรือจะตั้งอยู่ได้ไม่ทลาย
เสาก็เช่นเดียวกัน นักปราชญ์ก็มิอาจผืนคงชีพอยู่ได้
เช่นเดียวกับต้นไม้ ต้องเหี่ยวแห้งตายไป

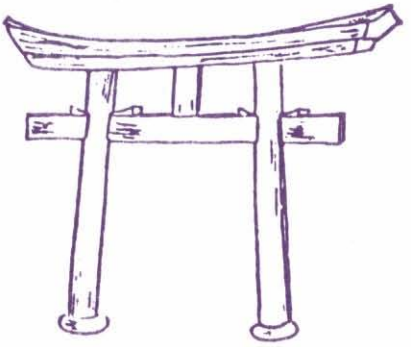

ลัทธิศาสนาชินโต

ชินโต

ชินโต แปลว่า ทางของพระเจ้า

สถานที่เกิด ประเทศญี่ปุ่น เป็นศาสนาประจำประเทศญี่ปุ่น และอยู่ในญี่ปุ่น หรือเป็นของคนญี่ปุ่นเท่านั้น มิใช่ลัทธิศาสนาสากล

ศาสดาและเหตุเกิด ในลัทธิศาสนานี้ไม่ปรากฏศาสดาว่าเป็นใคร แต่เกิดขึ้นจากเทพนิยายอันลึลับ

เทพในลัทธิศาสนานี้มีมากยิ่งนัก แต่ที่เป็นใหญ่ คือเทพอิชานางิ (มิโคะโตช) มีเพศเป็นชาย อีกองค์หนึ่ง คืออิชานามิ มีเพศเป็นหญิง เทพทั้งสองนี้เป็นมูลเหตุให้เกิดสรรพสิ่งในโลก โดยเฉพาะให้เกิดเทพอมะเตระสุ โอมิคะมิ คือสุริยเทพ ผู้สร้างเกาะญี่ปุ่น มีเพศเป็นหญิง และให้เกิดเทพ สึกิ โยมิ คือจันทร์เทพ มีเพศเป็นชาย เป็นสวามีของสุริยเทพ และมีบุตรชายคนแรก คือยิมมู เทนโน ผู้เป็นปฐมจักรพรรดิของญี่ปุ่น และมีบุตรชายหญิงอีกเป็นอันมาก ดังนั้น คนญี่ปุ่นจึงมีความรู้สึกว่า คนทุกคนเป็นลูกหรือเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เป็นพี่น้องกัน พระจักรพรรดิทุกพระองค์มีเชื้อสายจากพระอาทิตย์ เชื้อสายเดียวกับประชาชน คนญี่ปุ่นไม่ใช่คนธรรมดา แผ่นดินญี่ปุ่นก็มิใช่แผ่นดินธรรมดา ด้วยความรู้สึกอย่างนี้ ทำให้คนญี่ปุ่นเป็นนักชาตินิยมอย่างแรง และมีความกล้าหาญยอมเสียสละทุกสิ่งแม้ชีวิต เพื่อพระจักรพรรดิของตน มีผลให้เกิดลัทธิบูชิโด คือความเป็นนักรบแก่คนญี่ปุ่นทั้งชาติ เพื่อชาติ และพระจักรพรรดิญี่ปุ่น และเรียกพระจักรพรรดิว่า มิกาโด หรือ

เทนโน พระจักรพรรดิ เท่ากับเป็นหัวหน้าครอบครัวของคนทั้งชาติ

คัมภีร์ ในลัทธิศาสนานี้มีคัมภีร์ดังนี้ : —

๑. โคชิกิ ว่าด้วยจดหมายเหตุเรื่องราวโบราณ เริ่มตั้งแต่กำเนิดพระเจ้า การเริ่มของเกาะญี่ปุ่นที่พระอาทิตย์เป็นผู้สร้าง เริ่มประวัติศาสตร์ชาติญี่ปุ่น ตั้งแต่พระจักรพรรดิองค์แรกคือ ยิมมู จนถึงพระจักรพรรดินีซุยโก (พ.ศ. ๑๑๗๑) นอกจากนั้นมีเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ คัมภีร์นี้เรียบเรียงขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๕๕

๒. นิฮองงิ หรือนิฮอนโชกิ ว่าด้วยจดหมายเหตุประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น กล่าวความเรื่องพระเจ้าตามเทพนิยายดั้งเดิม จนถึงสมัยจักรพรรดินีเก็นโต (พ.ศ. ๑๒๔๕) เขียนด้วยอักษรจีน แต่งเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๖๓

๓. เยนงิ ชิกิ ว่าด้วยบทสวดและพิธีกรรมในสมัย เยนงิ (พ.ศ. ๑๔๔๔–๑๕๖๖)

๔. มันโย ชู (บูนโย ชิว) แปลว่า ชุมนุมแห่งใบไม้หมื่นใบ ว่าด้วยการเริ่มขึ้นแห่งแผ่นดินสวรรค์ การประชุมของเทพเจ้าหมื่น-แสนองค์ เรื่องสุริยเทพ เรื่องสร้างเกาะญี่ปุ่น เรื่องประทานแผ่นดินให้เป็นที่อยู่อาศัยของชาวญี่ปุ่น เป็นต้น คนแต่งมีหลายคน แต่งเป็นโคลงใบราว พุทธศตวรรษที่ ๑๑–๑๔

เทพเจ้า ญี่ปุ่นเป็นดินแดนแห่งเทพเจ้า (ในคัมภีร์นิฮองงิ กล่าวว่ามี ๘๐ หมื่น ในคัมภีร์โคชิกิว่ามี ๘๐๐ หมื่นองค์) คนญี่ปุ่นเรียกเทพเจ้าทั่ว ๆ ว่า คะมิ หมายความว่า เบื้องสูง สุกใส บริสุทธิ์ ทรงพลังประหลาดน่ากลัว และทรงอำนาจเป็นต้น แต่ที่ใหญ่ยิ่งก็คือเทพอิซานางิกับเทพอิซานามิ ดังกล่าวแล้ว ชาวญี่ปุ่น

เรียกพระเจ้ารวม ๆ ไปว่า คะมิสะมะ คำว่า สมะ เป็นคำแสดงความเคารพ เทพเหล่านี้มีเองก็มี เป็นวิญญาณมนุษย์ก็มี เป็นเทพเจ้าแห่งธรรมชาติก็มี แห่งสัตว์ก็มี เช่น เทพประจำต้นไม้ แม่น้ำ ไร่ นา ประจำสัตว์บก สัตว์น้ำ (ในญี่ปุ่นมีศาลเจ้าหมาจิ้งจอก ศาลเจ้าเสือ ศาลเจ้าหมาป่า ศาลเจ้าผลไม้บางชนิด เป็นต้น) เทพเจ้าแห่งเกาะญี่ปุ่นก็คือ ดวงวิญญาณของคนญี่ปุ่นรวมกัน เทพเจ้าแห่งทะเลญี่ปุ่นก็คือดวงวิญญาณของคนญี่ปุ่นรวมกัน ดังนี้เป็นต้น

คัมภีร์โคชิกิแสดงว่า มหาเทพชาย—หญิงทั้งสององค์นั้น มีลักษณะอย่างคน เช่น มีโกธร เกลียด ชอบ ดีใจ เสียใจ ริษยา เป็นต้น คนที่เกิดจากมหาเทพทั้งสองนี้เลยติดนิสัยของมหาเทพมาด้วย

คัมภีร์นิฮองงิ กล่าวถึงเทพเจ้าแห่งความเลว คือเทพซูซา-โนะโวะ เทพเจ้าแห่งพายุผู้มีความประพฤติเลว เทพเจ้าแห่งความดีจึงประชุมกันพิจารณาขับไล่ออกจากที่ประชุม และลงโทษตัดหนวดตอกเล็บด้วยและกล่าวว่า องค์พระจักรพรรดิเป็นผู้อวตารจากพระ-อาทิตย์ พระราชอำนาจต่าง ๆ ที่พระจักรพรรดิมีอยู่ พระอาทิตย์ทรงมอบให้

ที่เมืองนารา มีศาลสุริยเทพ เป็นศาลใหญ่ ชื่อ อิเซ ชินกุ เชื่อกันว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยจักรพรรดิซุยิน ประมาณ พ.ศ. ๕๗๓ ศาลเจ้านี้เป็นศูนย์กลางแห่งความเคารพของชาวญี่ปุ่น พระจักรพรรดิทุกพระองค์ต้องเสด็จไปทำพิธีบูชาที่ศาลเจ้านี้ปีละครั้ง ศาลเจ้านี้ทุก ๒๐ ปีต้องตกแต่งใหม่

เครื่องบูชา ทุกศาลเจ้ามีเหล้าสาเก ๔ ถ้วยเล็ก ข้าวปั้น ๑๖ ก้อน เกลือ ๖๑ ก้อน ปลาสด ผลไม้เล็กน้อย สาหร่ายทะเล ใน

ญี่ปุ่นมีศาลเจ้าขนาดกลางและใหญ่เกือบ ๒๐๐,๐๐๐ แห่ง โดยมีโทริคือประตูวิญญาณเป็นเครื่องหมายศาลเจ้า

ในลัทธิศาสนานี้ มีคำสวด มีพิธีกรรมมากอย่างยิ่ง มีผู้กล่าวว่าถ้าอยู่ในญี่ปุ่น ๑ ปี ย้ายที่อยู่เมืองละ ๗ วัน จะได้เห็นพิธีของชินโต ติดต่อกันไปทุกวันตลอดปี และยกย่องความสะอาดมากจนคล้ายกับการล้างบาปของพราหมณ์

ชินโต แบ่งเป็น ๒ คือ :—

๑. ก๊กกะชินโต ชินโตของรัฐ

๒. เรียวหะชินโต (ชูหะชินโต) ชินโตมิใช่ของรัฐ ซึ่งแตกแยกออก เป็นนิกายต่าง ๆ เป็นอันมาก (๑๓ นิกาย) ชินโตประเภทนี้ มีพิธีกรรม มีบัญญัติแตกต่างกันมาก

ชินโตของรัฐ

ก่อนสงครามโลกทั้ง ๒ ครั้ง ชินโตนี้เฟื่องฟูมาก และส่งเสริมให้ญี่ปุ่นเป็นคนกล้าหาญ เป็นชาตินิยมอย่างแรงกล้า ยุยงให้คนญี่ปุ่นเป็นทหารทั้งชาติ ตามแบบบูชิโด ยิ่งรบชนะรัสเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗–๑๔๔๘ ยิ่งทำให้ชาวญี่ปุ่นฮึกเหิมใจ ชินโตได้สอนไว้ว่า เราชาวญี่ปุ่นตั้งความปรารถนาไว้ เพื่อส่งเสริมฐานะของจักรพรรดิของเราให้เป็นผู้ปกครองโลกทั้งสิ้น ด้วยพระองค์ทรงสืบสายมาจากสวรรค์ โดยสืบต่อไม่ขาดสาย สงครามเป็นบิดาของการสร้าง และเป็นมารดาของวัฒนธรรม

เพราะสอนอย่างนี้ ทำให้คนญี่ปุ่นเข้าใจผิดในชาติของตน และหลงชาติอย่างแรงกล้า ในที่สุดก็ได้รับผลคือสงครามโลกครั้งที่ ๒ และพินาศไป ฝ่ายสัมพันธมิตรผู้มีชัยเห็นภัยอันเกิดจากชินโต นายพลแมคอาเธอร์ จึงประกาศให้เลิกล้มชินโตแห่งรัฐ ไม่ให้ศาลเจ้าอิเซเป็นศูนย์แห่งความหลงชาติของญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘

ชินโตของราษฎร แยกเป็นหลายนิกาย คือชินโต ฮองเกียวกุหรือไตเกียว ชินริเกียว และไตซาเกียว ๓ นิกายนี้ เป็นชินโตบริสุทธิ์บัญญัติตามคัมภีร์ ชินโต ชูเชหะ และไตเชเกียว ซึ่ง ๒ นิกายนี้ผสมศาสนาขงจื้อ ชินโต ยิกโกเกียว ชูโกเกียว และมิตาเกะเกียว ๓ นี้ เกิดจากนับถือภูเขาเป็นเทพ มีคำสอนลี้ลับ ชินโตชินชูเกียว และมิโชยิเกียว ๒ นี้ นับถือลัทธิล้างบาป ชินโต ฟูโรงชุเกียว คองโกเกียว และเทพธิเกียวเป็นชินโตธรรมดาของชาวบ้านทั่วไป

คำสอนบางส่วนของชินโตชินริเกียว

อย่าละเมิดน้ำพระทัยพระเจ้า

อย่าลืมความผูกพันอันมีต่อบรรพบุรุษ

อย่าล่วงละเมิดบัญญัติแห่งรัฐ

อย่าลืมพระกรุณาอันลึกซึ้งของพระเจ้า

อย่าลืมว่าโลกเป็นครอบครัวเดียวกัน

อย่าโกรธตอบ ถ้าใครมาโกรธ

อย่าเกียจคร้าน

อย่าติเตียนคำสอน

อย่าหลงในคำสอนของพวกต่างชาติ

ของไตซาเกียว

ทำใจให้ยุติธรรมเพื่อปกครองตนเอง

จงกรุณาคนอื่นให้มาก ยิ่งกว่ากรุณาตัวเอง กรุณาคนทำความดี ช่วยเหลือให้คนเป็นผู้เที่ยงตรง

คิดหาอุบายเพื่อความสุขใจ ทั้งในภายหน้า ควรหาความสุขให้แก่คนทั้งหลายเหมือนหาให้ตนเอง ผู้ทำอย่างนี้จะได้เป็นพระเจ้าในภายหน้า

ของไตเกียว

ให้ทำพิธีบูชา เทพเจ้าแห่งสวรรค์ และพื้นดิน และดวงวิญญาณของพระเจ้าจักรพรรดิ

ให้นับถือบัญญัติของพระเจ้า

ให้ยอมรับความจริงของธรรมชาติ

ให้เข้าใจความหมายแห่งชีวิตและความตาย

ให้ศึกษาและทำกิจการของตนให้ก้าวหน้า

ให้ทำพิธีกรรมต่อพระเจ้า

ของมิตาแกะเกียว

จงปฏิบัติตามคำสอนของนักพรตประจำศาล

จงคำนึงถึงพระเจ้า ฯลฯ จงเชื่อฟังพระจักรพรรดิ ไม่ละเมิดกฎของรัฐ จงขยันในกิจการ

จงอดทนเพื่อความสุข อย่าดูถูกผู้อื่น จงเป็นคนสุภาพ

จงเที่ยงตรง รักความจริง ไม่พูดโดยไม่คิดก่อน

จงปฏิบัติพ่อแม่ด้วยความเคารพ ปฏิบัติตนเหมือนเป็นพี่น้องของคนทั้งหลาย

ของชินชูเกียว

จะบูชาพระเจ้าในนิกายนี้

จงทำใจให้สงบ จงเคารพต่อรากฐานของรัฐ จงปฏิบัติตามทางของพระเจ้า จงภักดีต่อผู้ปกครอง

จะปฏิบัติพ่อแม่ให้ดีที่สุด จงกรุณาต่อคนทั่วไป จงขยันในการงาน จงรักษาร่างกายให้สะอาดเสมอ เหล่านี้เป็นต้น

ข้อธรรมบางส่วนในคัมภีร์นิฮองงิ

ผู้ใดพูดจริง ผู้นั้นไม่มีอันตราย ผู้ใดพูดปด ทำความผิดโดยการหลอกลวง รู้นั้นจะมีอันตราย

จงละความมักใหญ่ใฝ่สูง จงติเตียนความชั่ว จงส่งเสริมความดี หยุดเกรี้ยวกราด หยุดโทสะ อย่าริษยา

โลกหน้า ชินโตไม่พูดถึงโลกหน้า เรื่องของชินโตเป็นเรื่องของชีวิตในโลกนี้ อย่างเดียวกับจีน (อันเนื่องด้วยลัทธิศาสนาเต๋า กับขงจื้อ) วิญญาณเป็นของไม่ตาย คนตายเท่ากับเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวใหม่ วิญญาณไม่สูญหายไปไหน จะวนเวียนอยู่กับญาติมิตร จะไปก็เพื่อไปหาร่างใหม่เท่ากับหาเครื่องแต่งตัวใหม่ ดังนั้น จึงต้องมีการเซ่นบูชาวิญญาณนั้น

การปฏิบัติเพื่อความดีสูงสุด การปฏิบัติอย่างนี้มี ๔ ประการคือ :—

๑. มีความคิดแจ่มใส (อากากิ โคโกโระ)

๒. มีความคิดบริสุทธิ์สะอาด (คิโยกิ โคโกโระ)

๓. มีความคิดถูกต้อง (ทาคาชิกิ โคโกโระ)

๔. มีความคิดเที่ยงตรง (นาโอกิ โคโกโระ)

ใครทำได้อย่างนี้ ตายไปจะไปเป็นเทพเจ้า

กาลต่อมา ในปัจจุบันนี้ ชาวญี่ปุ่นนับถือชินโตปนกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ที่นับถือชินโตแท้มีประมาณกว่า ๒๐ ล้านคน มีนักพรตอยู่หลายแสน.

ศาสนายิว-คริสต์

เนื่องจากศาสนาคริสต์สืบเนื่องจากศาสนายิว และศาสนายิวเป็นพระคัมภีร์เก่า **Old testamed**) ศาสนาคริสต์เป็นพระคัมภีร์ใหม่ (**New tesamed**) ดังนั้นจึงจำต้องกล่าวถึงศาสนายิว หรือเฮบรูก่อน

ในคัมภีร์เก่ากล่าวว่า เดิมไม่มีอะไร มีแต่ความมืด พระเจ้าก็อยู่ในความมืด พระเจ้าจึงทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้น คือ วันที่ ๑ ทรงสร้างแสงสว่าง วันที่ ๒ ทรงสร้างท้องฟ้า อากาศ วันที่ ๓ ทรงสร้างน้ำและทะเล วันที่ ๔ ทรงสร้างพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว วันที่ ๕ ทรงสร้างนกและปลา วันที่ ๖ ทรงสร้างมนุษย์คนแรก วันที่ ๗ ทรงพักเหนื่อย พระองค์ทรงสร้างหญิงจากซี่โครงซ้ายของชาย และให้ชื่อชายว่า อาดัม (แผ่นดิน) ให้ชื่อหญิงว่า เอวา (ฮาวา) (ชีวิต) และให้อยู่สวนเอเดน โดยไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย

มีเทวดาพวกหนึ่งมีซาตาน (ไซตอน) เป็นหัวหน้า ได้คิดทรยศไม่ขึ้นต่อพระเจ้า ซาตานมีความริษยามนุษย์ เพราะเห็นพระเจ้าโปรดมนุษย์มาก จึงยุให้เอวากินผลแอปเปิ้ลต้นที่พระเจ้าห้ามมิให้กิน ว่า อย่าแตะต้องเฉพาะต้นนี้ มิฉะนั้น จะแก่ เจ็บ ตาย เกิดทุกข์ ซาตานยุว่าไม่จริง ถ้ากินแล้วจะรู้ดีชั่วเหมือนพระเจ้า เอวาเชื่อ จึงกินผลแอปเปิ้ลจากต้นนั้น แลให้อาดัมกินด้วย พอกินแล้วก็เกิดความรู้สึกต่าง ๆ เช่นความอาย เป็นต้น

พระเจ้าทรงทราบ กริ้วมาก ทรงสาปให้มนุษย์ต้องแก่ เจ็บ ตาย ต้องกิน ต้องได้รับทุกข์ หญิงต้องเจ็บปวดมากกว่าชาย ต้องอยู่

เครื่องหมายศาสนายิว

ในอำนาจชาย ให้งูเดินด้วยท้อง ให้หญิงกับงูต้องเกลียดกันตลอดไป ให้ความผิดเหล่านี้ หรือบาปครั้งแรกของคนทั้ง ๒ นี้ ต้องตกทอดไปถึงลูกหลานเหลนต่อ ๆ ไป

อาดัม เอวา มีลูกชาย ๒ คน คนหนึ่งเป็นคนดี อีกคนหนึ่งเลว คนเลวเกิดริษยาคนดี เลยเกิดฆ่ากัน นับว่าเป็นครั้งแรกที่มนุษย์ฆ่ากันในโลก

ผู้สืบเชื้อสายจาก อาดัม—เอวา มาได้ ๙ ชั่ว ถึง โนอา มนุษย์ผู้เป็นเชื้อสายของ อาดัม เอวา ที่พระเจ้าทรงสร้างนั้น ทำผิดทำชั่วไม่จงรักภักดีต่อพระเจ้ามากมาย พระเจ้าจึงทำโทษด้วยให้น้ำท่วมล้างโลกแห่งความชั่ว แต่ได้ทรงเลือกเอาโนอากับครอบครัว ซึ่งเป็นคนดีจงรักภักดีต่อพระเจ้า ให้ต่อเรือใหญ่ใส่ครอบครัว พืชพันธุ์ธัญญาหารสัตว์ต่าง ๆ อย่างละคู่ไว้ในเรือ เมื่อก่อน พ.ศ. ๒๗๖๕ ปี เกิดน้ำท่วมโลก คนสัตว์ตายหมด เหลือแต่พวกโนอา ลูกของโนอา ๓ คน คนแรกชื่อเชม ได้เป็นต้นตระกูลของพวกเอเชีย คนที่ ๒ ชื่อแชม เป็นต้นตระกูลของพวกอาฟริกา คนที่ ๓ ชื่อยาเฟต เป็นต้นตระกูลของพวกยุโรป

เดิมมนุษย์พูดภาษาเดียวกัน ต่อมาได้ร่วมกันสร้างหอสูง เพื่อจะได้ติดต่อกับพระเจ้าได้ง่าย พระเจ้าพิโรธเห็นว่ามนุษย์กำเริบ จึงบันดาลให้พูดต่างภาษากัน เมื่อพูดกันไม่รู้เรื่องการสร้างหอก็หยุดชะงัก

ต่อมาจากอาดัม ถึงอับราฮัมได้ ๑๘ ชั่ว พระเจ้าเห็นคนพวกนี้เร่ร่อน จึงประทานแผ่นดินสัญญา คือเมืองคะนาอันให้ และอับราฮัมกับลูกชาย คืออิสมาเอล ได้เข้าพิธีสุหนัดเป็นครั้งแรกในโลก เพื่อเป็นเครื่องหมายสำคัญแห่งสัญญาไมตรีระหว่างพระเจ้ากับคน

เมื่ออับราฮัมกับพวก ไปเมืองคะนาอัน (คือปาเลสไตร์เดี๋ยวนี้) ชาวเมืองที่อยู่เดิม เรียกพวกอพยพนี้ว่า เฮบรู แปลว่า พวกโน้น หรือมาจากที่อื่น ต่อมาได้อพยพไปอยู่ไอยคุปต์ และอพยพกลับมาอีก แต่มิใช่อยู่ที่เมืองคะนาอัน

อิสมาเอล มีแม่ชื่อ ฮานาร์ ซึ่งเป็นเมียน้อย ต่อมาแม่ลูกถูกไล่ จึงไปอยู่ที่อื่น ได้รับความลำบากมาก อดอยาก อดน้ำ พระเจ้าบันดาลให้มีน้ำ (บ่อน้ำซัมซัม ในเรื่องศาสนาอิสลาม) พวกนี้ได้กลายเป็นต้นตระกูลของพวกพราน (อาหรับ)

อับราฮัม มีลูกกับเมียหลวงชื่อไซนับคนหนึ่งชื่อ อิศฮาด (ไอแซค) อิศฮาดอายุน้อยกว่าอิสมาเอลหลายปี อิศฮาดมีลูก ๑๒ คน ลูกของอิศฮาด คนหนึ่งชื่อ จาคอบ (ยาคอบ) ได้ปล้ำชนะทูตของพระเจ้า จึงได้ชื่อว่าอิสราเอล (ผู้ชนะ ผู้มั่นคงในพระเจ้า) พวกเฮบรูจึงได้ชื่อว่าอิสราเอลมาตั้งแต่บัดนั้น ต่อมา บุตรของจาคอบชื่อ โยเซฟ ได้ถูกขายไปเป็นทาสที่ไอยคุปต์ และได้กลายเป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ในประเทศนั้น โยเซฟได้ให้ญาติไปอยู่ไอยคุปต์ พวกเฮบรูจึงอยู่ไอยคุปต์กันมาก และมีลูกหลานมาก ต่อมาเมื่อสิ้นสมัยโยเซฟแล้ว ได้รับการกดขี่อย่างทาสจากพวกไอยคุปต์ โมเสส หลานของโยเซฟจึงพาพวกเฮบรูเฉพาะพวกผู้ใหญ่ ๖ แสนคน เด็กอีกต่างหาก หนีออกจากไอยคุปต์ (รวมเวลาที่อยู่ในไอยคุปต์ ๔๓๐ ปี) ข้ามทะเลแดง เร่ร่อนอยู่ในทะเลทรายได้รับความลำบากมาก และเกิดโรคระบาดแก่สัตว์เลี้ยง คนเกิดหมดหวัง เกิดปั่นป่วนในกลุ่มคนเหล่านั้น โมเสสจะชี้แจงอย่างไรก็ไม่ฟัง โมเสสจึงขึ้นไปติดต่อกับพระเจ้าบนภูเขาซีนาย แล้วลงมาพร้อมกับก้อนหิน ๒ ก้อน และบัญญัติ ๑๐ ประการ

อันจารึกอยู่ที่ก้อนหินนั้น (Moses โมเสส—ผู้ลอยน้ำ หรือผู้รอดตายจากน้ำ) บัญญัติ ๑๐ ประการนั้น (**Ten Commandmends**) คือ

๑. เจ้าจงอย่ามีพระเจ้าอื่นต่อหน้าเรา

๒. เจ้าจงอย่าสร้างรูปเคารพสำหรับคนเป็นสัณฐานรูปใด ๆ ซึ่งมีอยู่ในท้องฟ้า อากาศเบื้องบน หรือแผ่นดินเบื้องล่าง หรือในน้ำใต้แผ่นดิน อย่ากราบไหว้ ปฏิบัติรูปนั้นๆ ด้วยเราคือ ยะโฮวาฮ พระเจ้าเบื้องบน ของเจ้า เป็นผู้หวงแหน ให้โทษของบิดา ซึ่งชังเราติดถึงลูกหลาน กระทั่ง ๓–๔ ชั่วอายุคน แต่แสดงกรุณาต่อผู้ที่รักเรา และรักษาบัญญัติของเราหลายพันชั่วอายุคน

๓. อย่าออกนาม ยะโฮวาฮ พระเจ้าของเจ้าเปล่าๆ ด้วยผู้ที่ออกนามของพระองค์ท่านเล่นเปล่า ๆ นั้น พระเจ้าจะไม่ปรับโทษก็หามิได้

๔. จงนับถือวันสะบาโต (**Sabbath day**)คือ วันอาทิตย์เป็นวันบริสุทธิ์ จงทำงานของเจ้าให้เสร็จใน ๖ วัน (ตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันเสาร์) แต่วันที่ ๗ เป็นวันสะบาโตของพระยะโฮวาฮพระเจ้าของเจ้า ในวันนั้นจงอย่าทำงานใด ๆ คือเจ้าเองหรือบุตรธิดาของเจ้า หรือทาสของเจ้า หรือบรรดาสัตว์ใช้งานของเจ้า หรือแขกผู้อาศัยอยู่ข้างในประตูเมืองของเจ้า ทั้งนี้ เพราะพระเจ้าได้สร้างฟ้าแผ่นดิน และทะเล และทุกสิ่งที่มีอยู่ในที่ทั้งปวงนั้น พระองค์ทรงเหนื่อยมาก จึงทรงพักในวันที่ ๗ เหตุฉะนั้น พระเจ้าจึงทรงอวยพรแต่วันสัปปาโต และทรงถือว่าเป็นวันบริสุทธิ์

๕. จงนับถือพ่อแม่ของตน เพื่อเจ้าจะได้มีชีวิตยืนนานอยู่บนแผ่นดินที่พระยะโฮวาฮพระเจ้าของเจ้า ประทานแก่เจ้า

๖. อย่าฆ่าคน

๗. อย่าล่วงประเวณีในลูกเมียของเขา

๘. อย่าขโมย

๙. อย่าเป็นพยานเท็จต่อเพื่อนบ้านของเจ้า

๑๐. อย่าโลภอยากได้เรือนของเพื่อนบ้าน อย่าโลภอยากได้เมียของเพื่อนบ้าน หรือทาสของเขา โค ลา ของเขา หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดของเพื่อนบ้านนั้น

เมื่อประชาชนเห็นดังนั้น ก็เชื่อและสงบ โมเสสพาพวกเร่ร่อนอยู่อย่างนี้อยู่ ๔๐ ปี จึงถึงแดนแห่งหนึ่ง คือ ปาเลสไตน์ ที่มีพวกอื่นปกครองอยู่ ที่นี้คือแผ่นดินสัญญาที่พระเจ้าได้ให้สัญญาไว้กับพวกเฮบรู เหล่านี้ พวกโมเสสได้แยกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งอยู่ที่นี่ อีกกลุ่มหนึ่งยกไปอยู่ทอนใต้ของเมืองนี้ พวกเฮบรูได้แยกเป็น ๒ พวก เป็นพวกเหนือ พวกใต้ ดังนี้

พวกเฮบรู หรือ อิสราเอล ได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ยูดาย หรือ ยิว เพราะคำว่า ยูดาย ลูกยูดาย หรือพวกของยูดาฮ์ และมากลายเป็นยิวในกาลต่อมา คือบุตรคนหนึ่งของยาคอบพี่ของโยเซฟ ชื่อยูดา เป็นคนเก่งกล้าในการรบมาก อย่างไรก็ตามพวกเหนือคงเรียกพวกตัวว่าอิสราเอล พวกใต้เรียกพวกตัวว่ายูดายหรือยิว หรือยูดาฮ์

การปกครอง ในก่อนหน้านั้น เป็นแบบหัวหน้าหมู่ ในสมัยโมเสสปกครองโดยมีหัวหน้าเป็น ปุโรหิต ภายหลังจึงมีกษัตริย์ ซาอุลเป็นปฐมกษัตริย์ของอิสราเอล ดาวิด เป็นองค์ที่ ๒ สมัยนี้ ดาวิด ได้ปราบปรามศัตรูและรวมกลุ่มอิสราเอลสำเร็จ ตั้งเป็นชาติเป็นประเทศขึ้น พวกอิสราเอลเจริญที่สุดในสมัยโซโลมอน โอรสของดาวิด ต่อจากนั้นก็เสื่อม ถูกกวาดต้อนไปอยู่บาบิโลน ซีเรีย คานเดีย จนประเทศเหล่านี้แพ้เปอร์เซีย พระเจ้าไซรัสแห่งเปอร์เซียจึงอนุญาตก็กลับเมืองเดิม (เหตุการณ์นี้เกิดก่อนพุทธศักราช ๕ ปี) พวกอิสราเอลพวกหนึ่งกลับไปเยรูซาเล็ม (ดาวิด สร้างเมืองนี้ ดาวิดสิ้นชีพเมื่อ

๔๗๑ ปี ก่อน พ.ศ. โซโลมอนสิ้นชีพเมื่อ ๓๙๔ ปี ก่อน พ.ศ.) บางพวกยังอยู่ที่บาบิโลน และได้แต่งคัมภีร์ศาสนา ๕ เล่ม เรียกว่า เพนตาเตก

ต่อจากอับราฮัมได้ ๑๔ ชั่ว ถึงดาวิด ๑๔ ชั่ว ถึงสมัยถูกกวาดต้อนไปบาบิโลน ต่อจากนั้น ๑๔ ชั่ว ถึงพระเยซู (จากอาดัมถึงพระเยซู ๖๐ ชั่ว)

แม้กลับมาอยู่ที่ปาเลสไตน์แล้วก็ยังไม่เป็นสุข ต้องถูกรุกรานจากประเทศใกล้เคียง บางครั้งก็รบกันเอง

ต่อมามีปุโรหิตคนหนึ่งชื่อ ยะซายา ได้พยากรณ์ไว้ว่า ต่อไปจะมีบุคคลที่พระเจ้าจะส่งมารับบาปแทนมนุษย์ โดยเฉพาะพวกเฮบรู ซึ่งมีบาปมาก บุคคลนั้นเรียกว่า เมสไซอะฮ (**Messiah**) (และเมสไซอะฮนี้ เป็นต้นเหตุแห่งศาสนาคริสต์) ต่อมาเมืองนี้ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงโรมทางกรุงโรมได้ส่งคนมาปกครอง

หลักธรรม ศาสนานี้นับถือพระเจ้าองค์เดียว คือ พระยะโฮวาฮ (ฉันเป็นอย่างที่ฉันเป็น) แต่พวกยิวเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เอล (**El**) หรือเอโลฮิม (**Elohim**) หรืออิลอย แปลว่า ผู้แข็งแรง ผู้สร้างทุกสิ่ง สามารถบันดาลดีความร้ายได้

หน้าที่ของผู้นับถือศาสนานี้ คือ

๑. เชื่อและภักดี

๒. ไม่เคารพรูปเคารพอื่น

๓. บูชายัญ

๔. อ้อนวอน ขอร้องพระเจ้า

นอกจากบัญญัติ ๑๐ ประการแล้ว ยังมีคำสอนที่น่าสนใจอีก เช่น

- เจ้าต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะพระเจ้าของเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์
- อย่าเกี่ยวข้าว อย่าเก็บผลไม้จนหมด ให้เหลือเผื่อคนจนและคนที่เดินทางบ้าง
- อย่าเป็นหนี้เขาจนค้างคืน อย่าล่อลวงเขา
- อย่าด่าคนหูหนวก และอย่าวางของให้คนตาบอดเดินสะดุด
- อย่าลำเอียง อย่าล่อเสียด
- อย่าปกปิดความโกรธต่อพี่น้อง จงว่ากล่าวพี่น้อง อย่าให้เขาต้องผิด
- อย่าผูกพยาบาท จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง
- คนมีเก็บพระเจ้าไว้ในกระเป๋า คนจนเก็บพระเจ้าไว้ในใจ
- การปฏิบัติเหมือนเดินทาง ๒ สาย สายหนึ่งร้อน สายหนึ่งเย็น ควรเดินในระหว่างทาง ๒ สายนั้น เพื่อความปลอดภัย
- อย่าผสมสัตว์ให้มีลูก
- จงนับถือคนแก่ และเกรงกลัวพระเจ้า
- อย่าข่มเหงแขก
- อย่าฆ่าคน แต่จะฆ่าเพื่อบูชาพระเจ้าได้ (เช่นพระเจ้าให้อับราฮัมฆ่าลูกเพื่อบูชาพระองค์ พอจะฆ่าจริงก็ทรงห้ามไว้)

พระเจ้า ลักษณะของพระเจ้า ๑. สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง ๒. มีฤทธิ์อำนาจมากไม่มีที่สุด ๓. ดีง่ายร้ายง่าย ๔. ไม่มีผิด ๕. มีเมตตาที่สุด ๖. มีความยุติธรรมที่สุด ๗. โปรดการเคารพบูชา อ้อนวอน สรรเสริญหวงแหน ๘. ไม่มีตัวตนแท้จริง แทรกอยู่ในที่ทุกแห่ง แม้แต่ที่เม็ดกรวดเม็ดทราย

ข้อปฏิบัติสำหรับชาวเสบฐ สัตว์ที่กินได้และไม่ได้

พระเจ้าตรัสว่า บรรดาสัตว์ที่เราสร้างแล้วมอบให้เป็นอาหารของเจ้า และเจ้ากินสัตว์นี้ได้คือ สัตว์มีเท้าแยกเป็นกลีบด้วยบดเอื้องด้วย แต่ถ้ามีลักษณะอย่างเดียว ไม่ครบทั้งสองอย่าง กินไม่ได้ เช่น อูฐ เท้ากลีบไม่ผ่า แต่บดเอื้อง หรือหมู เท้ากลีบผ่า แต่ไม่บดเอื้อง กินไม่ได้ มันเป็นสัตว์ไม่สะอาด อย่ากิน อย่าถูกต้อง

สัตว์น้ำที่มีครีบต้องมีเกล็ดด้วย กินได้ ถ้าไม่มีหรือมีไม่ครบ กินไม่ได้ มันเป็นสัตว์น่ารังเกียจ

สัตว์พ้าที่กินไม่ได้ เช่น นกอินทรี นกตะกรุม เหยี่ยว กาแร้ง แก นกกระจอกเทศ นกเค้าแมว นกพาโร นกโอมอย นกโกชะ นกกาน้ำ นกกระเต็น นกกระทุง ห่าน นกช้อนหอย นกขาบ นกกระสาค้างคาว มันน่ารังเกียจ

สัตว์ที่เลื้อยและคลานด้วยเท้าทั้งสี่ กินไม่ได้ น่ารังเกียจ เช่น เห็นหนู เหี้ย ตุ๊กแก กิ้งก่า จิ้งจก จิ้งเหลน แย้ งู สัตว์มีเท้ามาก เช่น กิ้งกือ

สัตว์มีปีกและคลานด้วยเท้า กระโดดได้ ก็กินได้ เช่น จักจั่น ตั๊กแตน จิ้งหรีด

อย่าถูกซากสัตว์ จะเป็นมลทิน

อย่ากินเลือด

ให้ปุโรหิตหรือผู้บูชาประพรมเลือดบนที่บูชา

อย่ากินเนื้อสัตว์ที่ตายเอง หรือถูกสัตว์อื่นกัดตาย เพราะเป็นมลทิน

อย่าผสมสัตว์ให้มีลูก

อย่าหว่านพืชปนกันในนา

อย่าใช้เสื้อผ้าบ่านปนขนแกะ

เมื่อปลูกต้นไม้มีผล ในระหว่าง ๓ ปีไม่ให้กินผล ในปีที่ ๔ ให้ถวายพระเจ้า ในปีที่ ๕ เจ้าจึงกินได้

อย่ากินเนื้อสัตว์ที่มีเลือด

อย่าใช้เครื่องราง

อย่าดูฤกษ์ยาม

อย่าตัดผมหรือหนวดให้กลม

อย่ากรีดเนื้อเพราะคนตาย

อย่าสัก อย่าให้ลูกหญิงเป็นคนชั่ว

อย่าแสวงหาทางของหมอผีและแม่มด

คนทรงผีและแม่มดต้องฆ่าเสีย

ผู้ใดด่าแช่งพ่อแม่ ต้องฆ่าผู้นั้น

อย่าใช้เครื่องชั่งที่ไม่เที่ยง

บัญญัติสำหรับปุโรหิต

๑. อย่าทำตัวให้เป็นมลทินด้วยศพคนตาย

๒. อย่าโกนหัว อย่าตัดหนวด

๓. เป็นคนบริสุทธิ์

๔. ต้องมีเกียรติสูง

๕. มีภรรยาเป็นหญิงพรหมจารี

๖. เผ่าพันธ์ของปุโรหิตผู้พิการจะปฏิบัติพระเจ้าไม่ได้

วันสำคัญ

๑. วันปัสคาลสฺ Pascals หรือ Passover คือวันที่ ๔ เมษายน เป็นวันกินเลี้ยงเป็นที่ระลึกถึงการออกจากประเทศไอยคุปตฺ

๒. วันเพนเทโคสเต Pentecoste เป็นวันที่ระลึกถึงวันที่ทรงประทานกฎหมาย ตรงกับวันที่ ๖ มิถุนายน

๓. วันเป่าแตร The Blowing of Trumpet เป็นวันสรรเสริญพระเจ้า ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม

๔. วันถ่ายโทษ The day of antonement เป็นวันที่มหาบุรุษเข้าห้องบริสุทธิ์ เพื่อทำการถ่ายโทษแทนพวกอิสราเอล ตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม

๕. วันเลี้ยงแห่งพลับพลา The feast of fooths for the Lord เป็นวันระลึกถึงชีวิตในป่า และการขอบคุณในการเก็บเกี่ยว ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม

คัมภีร์ คัมภีร์ศาสนา จารึกด้วยอักษรเฮบรูโบราณ มี ๑๙ ตอน ๓ หมวดใหญ่ ๆ คือ

๑. โตราฮ (Torah) หรือกฎบัญญัติ ได้แก่หนังสือ ๕ ตอน ตอนแรกของหนังสือเก่า คือ คัมภีร์เพนตาเติก เริ่มเรื่องแต่การสร้างโลก ส่วนมากเป็นเรื่องของโมเสส

๒. โปรเฟต (Prophet) รวมเรื่องเกี่ยวกับศาสดาพยากรณ์ ประวัติศาสตร์ตอนชาวเฮบรูมาสู่แดนคะนาอันจนตกไปเป็นทาสของชาติอื่น มี ๓ เล่ม

๓. ไร้ติ้งส์ (Writings) เป็นหนังสือ ๒ เล่ม เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บางตอน บทกลอนภาษิต ปรัชญา บทสวดมหากาพย์ ที่เรียกว่า เพลงของโซโลมอน อันมีใจความแสดงความจริงของชีวิต

และคัมภีร์ ทัลมุด (Talmud) เป็นคัมภีร์ขยายความ มี ๒ ตอน ตอนแรกเรียก มิสนาย (Mishnah) เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายด้านการปกครอง กฎหมายมรดก กฎหมายสมรส ความสัมพันธ์ในสังคม กฎหมายเกี่ยวกับการเกษตร พิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

อีกตอนหนึ่งเรียกว่า เจมารา (Gemara) เป็นภาษาอาราบิค แปลว่า บทเรียน เป็นคัมภีร์กฎหมายอีกเหมือนกัน คัมภีร์เหล่านี้เป็นเครื่องยึด เป็นเครื่องเชื่อมชาวชาติเฮบรู หรือ ยิว ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

นิกาย ศาสนานี้ต่อมาได้กลายเป็นต้นแห่งศาสนาคริสต์ และอิสลาม ได้ผสมผสานกับศาสนาคริสต์ และแยกนิกายเป็น ๓ คือ

๑. ฟาริซี (Pharisee) เป็นพวกเชื่อมั่นในลัทธิเก่า เชื่อความไม่ตาย ความกลับมาเกิด ความคงอยู่ของวิญญาณ และเทพบริวาร

๒. ซาดูซูส (Sadusus) พวกนี้เป็นพวกเปลี่ยนแปลงไปตามควรแก่ยุคสมัย แต่ยอมรับบัญญัติ ๑๐ ประการ

๓. เอสเซเนส (Essenes) นิกายนี้ประพฤติพรหมจรรย์อย่างเคร่งครัด ไม่แต่งงาน ชอบสงบ โดดเดี่ยว เชื่อในเทพ ไม่นิยมพิธีกรรม โรงสวด แต่กลับไปบูชาแสงสว่าง คล้ายพวกปาร์ซี

เครื่องหมาย ในศาสนานี้ ใช้ราวเทียน หรือ กิ่งเทียน เป็นเครื่องหมาย.

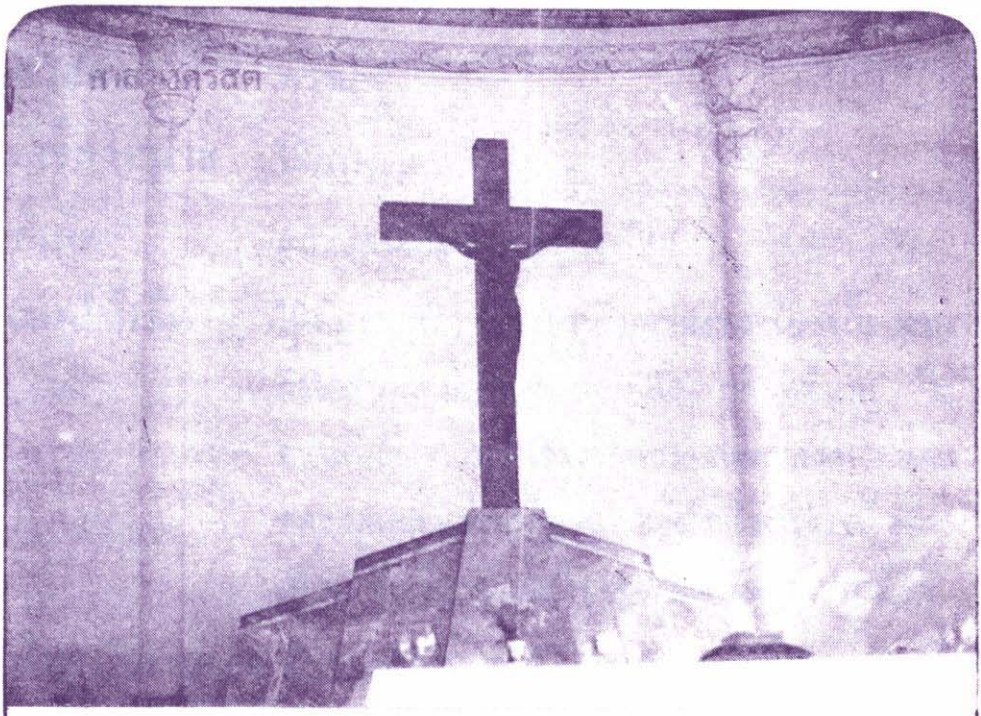

ศาสนาคริสต์ เป็นศาสนาที่มีผู้นับถือมากที่สุดในโลก พัฒนามาจากศาสนายิว พระเยซูเป็นพระศาสดาเป็นศาสนาที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสถาบันการเมือง-เศรษฐกิจและสังคมทางประเทศตะวันตก.

คริสตศาสนา

คริสต แปลว่า ไถ่ คือถ่ายบาปที่อาดัม เอวา บรรพบุรุษของมนุษย์ได้ทำไว้

พระเจ้า พระยะโฮวาฮ

พญามาร ซาตาน

ศาสดา พระเยซู

เครื่องหมาย ไม้กางเขน

ที่เกิด แถวปาเลสไตน์ และกรุงโรม

เหตุให้เกิด ได้กล่าวแล้วว่า ก่อนหน้ายุคของพระเยซูนั้น พวกยิวได้รับความลำบาก ถูกดูหมิ่น ถูกกดขี่มาก จึงครุ่นคิดถึงความรุ่งโรจน์ในสมัยอดีตของตน และคอย บุคคล ที่จะมากู้ฐานะ ของยิวให้รุ่งโรจน์อย่างอดีต ซึ่งเรียกว่าเมสไซอะฮ ดังที่มีผู้พยากรณ์ไว้

ประวัติศาสนา นับจากอาดัม เอวาได้ ๕๙ ชั่ว ถึงโยเซฟอยู่ที่เมืองเบธลาเฮม นครเยรูซาเล็ม มณฑลยูดาย โยเซฟเป็นคนจน เป็นช่างไม้ มีคู่หมั้นชื่อมาเรีย ก่อนแต่งงานโยเซฟเห็นว่า มาเรียมีครรภ์แล้ว โยเซฟเสียใจมาก ไม่บอกเรื่องนี้ให้คนอื่นรู้ เป็นแต่จะบอกให้มาเรียหลบไปเสียจากที่นั้น แต่ก่อนที่จะบอก คืนหนึ่งเทวทูตของพระเจ้าได้มาปรากฏแก่โยเซฟในความฝันว่า อย่าวิตกในการรับมาเรียเป็นภรรยา เพราะผู้ที่ปฏิสนธิในครรภ์ของมาเรีย

นั้น เป็นโดยเดชแห่งพระวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพระเจ้า นางจะคลอดบุตรเป็นชาย เจ้าจงเรียกว่าเยซู เพราะผู้นี้จะเป็นผู้ที่จะช่วยคนของท่านให้พ้นบาป จะเป็นผู้ถ่ายบาป (อันทำให้ยิวต้องลำบากเดือดร้อนดังกล่าว) โยเซฟจึงรับมาเรียมาอยู่ด้วย

วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๕๔๓ ณ ที่คอกสัตว์แห่งหนึ่ง ที่เมืองเบธลาเฮม พระเยซูได้ประสูติ พออายุได้ ๔๐ วัน เข้าทำพิธีมงคล เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งความภักดีใน พระเจ้าด้วย พิธีสุหนัด โยเซฟได้ให้ชื่อเด็กคนนี้ว่า เยซู (มาจากคำว่า เยชัว) (คริสตศักราชเริ่มตั้งแต่นี้ เพราะถือว่าพระเยซูสำเร็จมาตั้งแต่เกิด) ครั้งนั้น พระเจ้าเฮโรดเป็นเจ้าปกครอง

เนื่องจากมีข่าวเล่าลือว่า ผู้มีบุญมาเกิดในเมืองนี้ เฮโรดจึงได้ให้ฆ่าเด็กตั้งแต่ ๒ ขวบลงมา แต่พระเยซู โยเซฟได้พาหนีไปประเทศไอยคุปต์ พร้อมทั้งครอบครัว เมื่อเฮโรดสิ้นแล้ว จึงพาครอบครัวกลับมาอยู่เมืองนาเซเรธ มณฑลฆาลิลาย

พระเยซูเป็นคนฉลาด ช่วยโยเซฟทำงานจนอายุได้ ๒๖ ปี โยเซฟได้ตาย เมื่อพระเยซูอายุได้ ๓๐ โยฮันศาสดาพยากรณ์ (โปรเฟต) ได้มาประกอบพิธีบัพติส คือให้ศีลล้างบาป ได้มาเทศนาที่แม่น้ำจอร์แดน พระเยซูได้ให้โยฮันประกอบพิธีบัพติสให้ที่แม่น้ำจอร์แดน เมื่อพระเยซู

ขึ้นจากน้ำ ท้องฟ้าได้แหวกออกตรงพระองค์ พระเยซูได้เห็นวิญญาณของพระเจ้า ลงมา สถิตบนพระองค์ ดุจนกพิราบ และมีเสียงจากฟ้าว่าเจ้าเป็นบุตรที่รักของเรา เราพอใจเจ้ามาก

ครั้งนั้น พระวิญญาณได้นำพระองค์เข้าป่า เพื่อมาร (ซาตาน) จะได้ทดลองพระองค์ เมื่อพระองค์ได้อดอาหาร ๔๐ วัน ๔๐ คืน พระองค์ทรงหิว ส่วนมารได้มาหาพระองค์ กล่าวว่า ถ้าท่านเป็นบุตรของพระเจ้า ท่านจงสั่งก้อนหินให้เป็นอาหาร

พระเยซูตรัสตอบว่า มีคำกล่าวไว้ว่า มนุษย์จะบำรุงชีวิตด้วยอาหารอย่างเดียวมิได้ แต่ด้วยพระโอวาทของพระเจ้า แล้วมารได้นำพระองค์ไปยังเมืองบริสุทธิ์ ให้พระองค์อยู่บนหอคอย บนหลังคาโบสถ์แล้วกล่าวว่า ถ้าท่านเป็นบุตรของพระเจ้า ท่านจงโดดลงไปเถิด เพราะมีกล่าวไว้ว่า พระเจ้าจะสั่งแก่ทูตของพระองค์ให้ระวังรักษาท่าน และเทวทูตจะรับประคองท่านไว้ ถ้าเท้าของท่านลงกระทบหิน

พระเยซูตรัสว่า มีคำกล่าวไว้ว่า อย่าทดลองพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

อีกครั้งหนึ่ง มารได้นำไปยังภูเขาสูง และได้แสดงบรรดาประเทศในโลกทั้งสง่าของประเทศเหล่านั้นให้พระเยซูทอดพระเนตร แล้วทูลว่าถ้าท่านกราบไหว้เรา เราจะให้สิ่งทั้งปวงนี้แก่ท่าน

พระเยซูได้ตรัสไว้ว่า ไอ้ซาตาน จงไปให้พ้น เพราะมีคำกล่าวไว้ว่า จงกราบไหว้พระองค์ผู้เป็นพระเจ้าของเจ้า และปฏิบัติพระองค์แต่องค์เดียว

แล้วมารก็ผละไปจากพระองค์ ทูตสวรรค์ได้มาปฏิบัติพระองค์แทนพระเยซูได้เป็นผู้สำเร็จโดยสมบูรณ์ด้วยประการฉะนี้ ครั้งนั้น

ท่านมีอายุ ๓๐ ปี และครั้งนั้นโยฮันถูกจับ พระเยซูจึงหนีไปเมืองอื่นในมณฑลฆาลิลาย นั่นเอง

ปฐมเทศนา พระองค์ได้เทศนาครั้งแรกว่า จงกลับใจเสียใหม่ เพราะแผ่นดินสวรรค์ใกล้เข้ามาแล้ว

ปฐมสาวก สาวกคู่แรกของพระองค์เป็นชาวประมง ชื่อ ซีโมน หรือ เปโตร (ปีเตอร์) กับน้องคืออังเดียโดยพระองค์ตรัสว่า จงตามเรามา เราจะตั้งเจ้าให้เป็นผู้จับคน (แทนปลา) แล้วเขาทั้ง ๒ ก็ตามพระองค์ไป

ต่อมาได้ยาคอบกับโยฮันผู้น้อง ซึ่งเป็นชาวประมงทั้ง ๒ คน ได้ติดตามพระองค์ไป

พระเยซูเสด็จไปทั่วมณฑลฆาลิลายนั้น ทรงสั่งสอน ทรงประกาศความประเสริฐแห่งแผ่นดินของพระเจ้า ทรงบำบัดโรคภัยไข้-เจ็บ บำบัดคนผีสิง ช่วยคนง่อย

ต่อมามีคนมาหาพระองค์เป็นอันมาก เพื่อให้ช่วยบำบัดความเจ็บไข้ พระองค์จึงเสด็จขึ้นภูเขาแสดงธรรมแก่เขา เทศนาครั้งนี้เรียกว่าเทศนาบนภูเขา เป็นเทศนาที่มีความสำคัญที่สุดเป็นครั้งแรกในศาสนานี้

เมื่อเสด็จลงจากภูเขา ได้ทรงให้คนเจ็บ คนพิการหายจากความเป็นอย่างนั้น มีคนหนึ่งขอติดตามไปทุกแห่ง พระองค์ตรัสสั่งว่า สุนัขจิ้งจอกยังมีที่อยู่ แต่บุตรมนุษย์ (หมายถึงพระองค์) ไม่มีที่อยู่ ศิษย์คนหนึ่งขอลาไปทำศพพ่อ พระองค์สั่งว่าจงตามเรามา ให้คนตายฝังคนตายเอง เมื่อเสด็จลงเรือได้เกิดพายุใหญ่ พระองค์ทรงห้ามพายุ

เมื่อเสด็จถึงเมืองมะคารา ได้ทรงไล่ผี และคนทั้งเมืองได้ออกมาอ้อนวอนให้พระองค์ออกไปนอกเมืองของเขา จึงเสด็จกลับเมืองของพระองค์ ทรงยกความผิด ไถ่บาปให้แก่คนพิการ

เมื่อพระองค์เสวยกับคนชั่ว มีผู้ถามว่า ทำไมจึงทำอย่างนั้น พระองค์ทรงตอบว่า คนปกติไม่ต้องการหมอ คนเจ็บจึงต้องการหมอ เราต้องการเมตตา เครื่องบูชาไม่ต้องการ ด้วยว่า เรามิได้มาเพื่อเรียกคนดี แต่มาเรียกคนชั่ว

ศิษย์ของโยฮัน (คนที่ทำพิธีล้างบาปให้พระเยซู) ถามว่า ไฉนพวกเขาจึงถือศีลอดอาหารบ่อย ๆ แต่ศิษย์ของพระเยซูไม่ถือ พระเยซูตรัสตอบว่า สหายของเจ้าบ่าวจะทุกข์โศกได้อย่างไรเมื่อเจ้าบ่าวยังอยู่กับเขา ฯลฯ

ต่อมาได้ทรงให้คนตายฟื้น ทรงขับผี ทรงให้คนพิการหาย ด้วยอาศัยศรัทธา เช่น ทรงถามก่อนว่า เจ้าเชื่อหรือว่า เราจะทำการบำบัดนี้ได้ เมื่อทูลว่า ข้าพเจ้าเชื่อ แล้วพระองค์ก็สัมผัสเขา แล้วตรัสว่าจงเป็นไปตามความเชื่อของเจ้าเถิด

การส่งสาวกไปประกาศคำสอน เมื่อจะส่งสาวกไปประกาศคำสอนทรงให้อัครสาวก ๑๒ คน มีอำนาจในการไล่ผี และบำบัดโรคได้ทุกอย่างและให้โอวาทอันยาว เช่นว่า การเกี่ยวประชาชน เป็นการใหญ่มาก แต่คนทำการนี้มีน้อยดังนั้น จงอธิษฐานขอต่อเจ้าของ (คือพระเจ้า) ของการเกี่ยวนั้น ให้มีคนทำการหลายคน เป็นต้น

อัครสาวก ๑๒ คน คือ

ซีโมน หรือปีเตอร์ (เปโตร) กับ อังเดร น้องชายของเขา

ยาคอบ กับ โยฮัน น้องชายของเขา

ฟีลิป กับ มาโธโลมาย

โธมา (โธมัส) กับ มัดธาย (แมดธิว)

ยาคอบ (ชื่อซ้ำกับคนก่อน) กับ เล็บบาย (ฮาดาย)

ซีโมน (ชื่อซ้ำกับคนก่อน) กับ ยูดาย อิศการิโอด

ความเป็นลูกพระเจ้า ครั้งนั้น โยฮัน ซึ่งถูกจับถูกขังอยู่ในคุกให้ศิษย์มาถามพระเยซูว่าท่านจะเป็นผู้มา (เมสไซอะฮ) นั้นหรือหรือจะคอยผู้อื่น พระเยซูตอบว่า จงไปแจ้งแก่โยฮัน ตามที่ได้ยินได้เห็น คือคนตาบอดก็ได้เห็น ฯ ล ฯ คนตายก็กลับเป็น ข่าวอันประเสริฐได้ประกาศแก่คนจน

ทรงคัดค้านวันสัปปาโตของโมเสส ทรงค้านวันสัปปาโต คือวันอาทิตย์ ที่หยุดการกระทำใด ๆ ว่า ถ้าลูกแกะตกบ่อมิปล่อยทิ้งจะไว้ต่อวันรุ่งขึ้นจึงช่วยหรือ

มารดา และน้องของพระเยซู เมื่อพระองค์ตรัสกับประชาชน มารดากับน้องชายของพระองค์ได้มายืนคอยพบพระองค์อยู่ เมื่อมีคนมาทูลให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า ใครเป็นมารดา ใครเป็นพี่น้องของเราแล้วทรงชี้ไปที่พระสาวกของพระองค์แล้วตรัสว่า นี่เป็นมารดานี่เป็นพี่น้องของเรา ด้วยผู้ใดทำตามพระทัยของพระบิดาของเราผู้อยู่บนสวรรค์ ผู้นั้นแหละ เป็นพี่น้อง และเป็นมารดาของเรา

คนอื่นสอนง่าย พวกตนสอนยาก พระองค์ทรงติเตียนเมืองต่างๆ ที่มิได้กลับใจเชื่อพระองค์ต่อมาพระองค์เสด็จมายังเมืองของพระองค์ คือเมืองที่พระองค์เคยอยู่ และทรงสั่งสอน คนเมืองนั้นพูดกันว่า คนนี้มาจากไหน คนนี้เป็นลูกช่างไม้มิใช่หรือ มารดาของเขาชื่อมาเรียมิใช่หรือ น้องชาย (แสดงว่ามารดาของพระเยซูมีลูกอีก) ของเขาชื่อยาคอบ โยเซฟ ซีโมน ยูดา มิใช่หรือ และน้องสาวก็อยู่ในหมู่บ้านเดียวกับพวกเรามิใช่หรือ เขาได้สิ่งทั้งปวงนั้นมาจากไหน ชาวเมืองพากันไม่แน่ใจ

พระเยซูตรัสกับพวกเขาว่า ศาสดาพยากรณ์ใด ๆ ไม่ขาดความนับถือ เว้นไว้แต่ในเมืองและครอบครัวของตน

พระองค์ไม่ค่อยได้ผลในการรักษาและสั่งสอนคนเมืองนี้เพราะประชาชนไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระองค์

ปาฏิหาริย์ โยฮันถูกจับไปขังไว้ในคุกและถูกฆ่า เพราะไปติเตียนกษัตริย์เฮโรด ซึ่งนำน้องสะใภ้มาเป็นภรรยา พระเยซูได้เสด็จหลบไปบนภูเขา มีคนตามไปเป็นอันมาก เพื่อให้บำบัดโรค ในเวลาเย็นพระองค์ได้ใช้อาหารเพียงขนมปัง ๕ ชิ้น กับปลา ๒ ตัว เลี้ยงคนที่เป็นชายประมาณ ๕,๐๐๐ คน ที่เป็นหญิงและเด็กอีกต่างหาก เขาเหล่านั้นกินจนอิ่ม และยังมีเศษอาหารเหลืออีก ๑๒ กระบุงเต็ม

ประชาชนได้มาเฝ้าเป็นอันมาก ผู้ใดถูกต้องเพียงพู่เสื้อคลุมของพระองค์ก็หายจากโรค

ค้านกฎโมเสส ครั้งนั้นพวกอาลักษณ์กับพวกฟาริซายจากนครเยรูซาเล็ม มาถามพระองค์ว่า ไฉนสาวกของท่านจึงละเมิดคำสอนของบรรพบุรุษ ด้วยมิได้ล้างมือก่อนกินอาหาร พระเยซูไม่ตอบแต่กลับย้อนว่า ไฉนท่านจึงละเมิดบัญญัติของพระเจ้า ด้วยคำสอนของพวกท่านเอง เพราะพระเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ว่า จงนับถือบิดามารดา ผู้ใดหยาบช้าต่อบิดามารดามีโทษถึงตาย แต่พวกท่านกลับสอนว่า ผู้ใดจะพูดกับบิดามารดาว่า สิ่งใดของข้าพเจ้า ซึ่งอาจเป็นประโยชน์แก่ท่านสิ่งนั้นถวายพระเจ้าแล้ว ผู้นั้นจึงไม่ต้องนับถือบิดามารดาของตน คนหน้าซื่อใจคด ยะซายาพยากรณ์ พวกเจ้าถูกแล้วว่า คนเช่นนี้นับถือเราด้วยปาก แต่ใจห่างไกลจากเรา เอาคำสอนของมนุษย์ว่าเป็นพระบัญญัติ

พระเจ้าทรงโปรดแต่พวกยิว พระองค์เสด็จไปเมืองซีโดนและตุโรที่นั้นมีหญิงชาวคะนาอันได้มาอ้อนวอนให้พระองค์ทรงรักษาลูกสาวของนาง พระองค์ทรงนิ่ง แต่สาวกพูดว่า ไล่เขาไป พระองค์

ตรัสว่าเรามิได้รับให้มาหาผู้ใด เว้นแต่แกะชาติอิสราเอลเท่านั้นที่หายไป แต่หญิงนั้นก็อ้อนวอน ในที่สุดพระองค์ก็ช่วย

ปาฏิหาริย์ พวกฟาริซายขอให้พระองค์แสดงนิมิตว่า ทรงเป็นบุตรพระเจ้า พระองค์ไม่ทรงแสดง ต่อมาได้เสด็จไปยังภูเขา ครั้งนั้นมีคนไข้คนพิการเป็นอันมากมาเฝ้าพระองค์ พระองค์ก็ทรงรักษาเขาให้หาย และให้สาวกเลี้ยงอาหารแก่คนเหล่านั้นด้วยขนมปัง ๗ ชิ้น ปลา ๒–๓ ตัว เลี้ยงผู้ชาย ๔,๐๐๐ คน ผู้หญิงและเด็กอีกต่างหาก เขาเหล่านั้นกินอิ่มแล้วยังมีอาหารเหลืออีก ๗ กระบุงใหญ่ๆ พระองค์ได้ทรงสั่งให้สาวกระวังพวกฟาริซายและซาดูกาย

บุตรพระเจ้า พระองค์ตรัสว่า มีคนพูดว่า บุตรมนุษย์เป็นใคร สาวกทูลว่า เป็นโยฮันบ้าง เป็นเอลียา (อีลอย) บ้าง เป็นศาสดาพยากรณ์อื่นๆ บ้าง ทรงถามสาวกว่า แล้วพวกเธอเล่าว่าเราเป็นอะไร ซีโมนกับเปโตรทูลว่า เป็นพระคริสต์ บุตรของพระเจ้าผู้ทรงพระชนม์

แล้วพระองค์ตรัสว่า จะไปเมืองเยรูซาเล็มเพื่อรับการทรมาน และว่าผู้ใดใคร่เอาตัวรอด ผู้นั้นจะเสียชีวิต ผู้ใดยอมเสียชีวิตเพื่อเรา ผู้นั้นจะรอด

ต่อมาได้เสด็จขึ้นภูเขาพร้อมด้วยสาวก ในขณะที่สนทนากันได้มีเสียงลงมาจากก้อนเมฆว่าท่านเป็นบุตรที่รักของเรา เราชอบใจท่านมาก จงเชื่อฟังท่านเถิด

ศรัทธา ภายหลังสาวกทูลถามว่า ไฉนพวกข้าพเจ้าจึงขับผีออกไม่ได้ พระองค์ตรัสว่า เพราะมีความเชื่อน้อย และตรัสทำนายต่อไปอีกว่า บุตรมนุษย์จะถูกมอบในมือประชาชน ให้เขาประหารชีวิต

พยากรณ์อนาคต พระองค์เสด็จไปเมืองเยรูซาเล็ม ในระหว่างทางได้ตรัสกับสาวกว่า บุตรมนุษย์จะถูกมอบไว้กับปุโรหิตและอาลักษณ์ เขาจะปรับโทษท่านถึงชีวิต จะมอบท่านกับคนต่างประเทศให้เยาะเย้ยเฆี่ยนตี ให้ตรึงไว้ที่ไม้กางเขน

สร้างศัตรู พระองค์เสด็จเข้าสู่เมืองเยรูซาเล็ม มีคนติดตามเป็นอันมาก เสด็จเข้าไปในโบสถ์ ทรงไล่คนขายของ ทรงคว่ำโต๊ะแจกเงินเพราะเห็นว่าใช้โบสถ์ไปในทางไม่เหมาะสม ซึ่งทำให้พวกปุโรหิตและพวกอาลักษณ์โกรธมาก พวกปุโรหิตถามว่า พระองค์ทรงทำอย่างนี้ใช้อำนาจอะไร พระองค์ตรัสว่า ถ้าเขาตอบคำถามของพระองค์ได้ พระองค์จะตอบคำถามของเขา เขาไม่สามารถตอบได้ พระองค์ทรงว่าเปรียบเปรยเขา เขาโกรธมาก เขาจึงถามเรื่องภาษีที่ควรเสียแก่กายะซา พระองค์ตอบว่า ของกายะซาก็ให้กายะซา ของพระองค์ก็ถวายพระเจ้า แล้วพระองค์ก็ไม่ยอมเสียภาษี และมีพวกซาดูกายซึ่งเป็นพวกยิวเก่าพวกหนึ่งกับพวกฟาริซซาย ได้มาโต้ตอบปัญหากับพระองค์ แต่สู้พระองค์ไม่ได้ แต่พระเยซูตรัสบอกประชาชนว่า จงปฏิบัติตามคำสอนของโมเสส แต่อย่าทำตามความประพฤติของพวกอาลักษณ์ พวกฟาริซซาย

พยากรณ์อนาคตอีก เมื่ออยู่ตามลำพังกับสาวก พระองค์ตรัสว่าอีก ๒ วันจะถึงปัศคา (คือวันกินขนม ไม่มีเชื้อ) บุตรมนุษย์จะถูกมอบให้เขาตรึงที่ไม้กางเขน

การจับพระเยซู ฝ่ายพวกปุโรหิตเป็นต้นได้ประชุมกันหาทางจับพระเยซู ครั้งนั้น ยูดายสาวกคนหนึ่งใน ๑๒ คน ได้รับสินบนจากมหาปุโรหิต เป็นจำนวนเงิน ๓๐ แผ่น เพื่อนำจับพระเยซู

ในวันต้นแห่งเทศกาลปัศคา เวลาพลบค่ำ พระองค์ทรงนั่งพร้อมกับสาวก ๑๒ คน รวมเป็น ๑๓ คน พระองค์ตรัสว่า เราบอกท่านตามจริงว่า คนหนึ่งในพวกท่านจะมอบเราให้เขา พวกสาวกพากันเดือดร้อนทูลถามว่า เป็นข้าพเจ้าหรือ พระองค์ตรัสว่า ผู้ที่จิ้มในชามเดียวกับเรา ผู้นั้นจะเป็นผู้มอบให้ ก็ผู้จิ้มในชามเดียวกับพระองค์นั้นคือ ยูดาย

อาหารครั้งสำคัญ เมื่อกำลังกินอาหาร พระเยซูได้ทรงหยิบขนมปังมาขอพระพร แล้วหักให้สาวกว่า จงรับกินเถิด นี่เป็นร่างกายของเรา แล้วหยิบจอกน้ำมาโมทนาแล้วส่งให้สาวก และตรัสว่า จงดื่มจากจอกนี้ทุกคน นี่เป็นโลหิตแห่งคำสัญญาของเรา ซึ่งต้องเทออกเพื่อไถ่โทษคนเป็นอันมาก

ถูกจับ–น้ำใจสาวก ครั้งนั้น พระเยซูตรัสกะสาวกว่า คืนนี้ทุกคนจะมีใจออกห่างจากเรา เปโตรทูลว่า แม้คนอื่นจะเป็น แต่ข้าพเจ้าจะมิเป็นเช่นนั้น พระเยซูตรัสว่า เราบอกเจ้าตามจริงว่า คืนนี้ก่อนไก่ขันเจ้าจะปฏิเสธเราถึง ๓ ครั้ง เปโตรและสาวกทูลว่า แม้จะตายข้าพเจ้าจะไม่ปฏิเสธพระองค์เลย

ครั้งนั้น พระเยซูทรงโทมนัสยิ่งนัก และตรัสแก่สาวกว่า ใจเราเป็นทุกข์ดังจะตาย จงเฝ้าเรา ทรงดำเนินไปหน่อยหนึ่งแล้วทอดกายซบพระพักตร์อธิษฐาน ขอให้พระเจ้าช่วยบุตรของพระองค์ด้วย แล้วเสด็จกลับ เห็นสาวกหลับ จึงตรัสว่า เป็นอย่างไร จะอยู่เฝ้าสักหน่อยไม่ได้หรือ ฯลฯ แล้วเสด็จไปอธิษฐานเป็นครั้งที่ ๒ แล้วเสด็จไปอธิษฐานเป็นครั้งที่ ๓ แล้วเสด็จกลับ เห็นสาวกหลับอยู่ จึงปลุกและตรัสว่ายังจะนอนต่อไปอีกหรือ เวลาที่บุตรมนุษย์จะถูกมอบ

ตัวในมือของคนบาปนั้นใกล้เข้ามาแล้ว ลุกขึ้น เรามาพากันไป ผู้ที่จะมอบเรามาใกล้แล้ว

ตรัสไม่ขาดคำ ยูดาย สาวกสำคัญคนหนึ่ง ได้รับสินบนจากมหาปุโรหิตดังกล่าวแล้ว ได้พาคนของปุโรหิตมาเป็นอันมาก คนเหล่านั้นไม่รู้จักพระเยซู ยูดายจึงให้สัญญาว่า เราจูบมือผู้ใด จงจับผู้นั้น ยูดายจูบมือพระเยซู เขาก็จับพระองค์ไว้ สาวกทั้งหลายต่างทิ้งพระองค์ไปด้วยความกลัว

เขานำไปบ้านมหาปุโรหิต กล่าวโทษว่าพระองค์พูดเท็จ อวดอ้างว่าเป็นบุตรพระเจ้า เป็นผู้วิเศษ ควรปรับโทษถึงตาย และถ่มน้ำลายรดพระพักตร์ ตบพระองค์ ทำการเย้ยต่าง ๆ

ส่วนเปโตรได้ตามไปดูด้วยห่าง ๆ มีผู้พูดว่า ผู้นี้เป็นผู้เกี่ยวข้องกับพระเยซู เปโตรได้ปฏิเสธว่าไม่รู้เรื่อง และสาบานว่า ตนไม่รู้จักพระเยซู ปฏิเสธถึง ๓ ครั้ง ขณะนั้นไก่ได้ขันขึ้น เปโตรก็นึกขึ้นได้ถึงคำของพระเยซู ก็เสียใจเป็นทุกข์หนัก

การตัดสินลงโทษ—การล้างมือ รุ่งขึ้นเขานำพระเยซูไปให้ปีลาด เจ้าเมืองเยรูซาเล็ม ซึ่งเป็นชาวโรมันพิจารณาลงโทษ

ฝ่ายยูดายได้สำนึกถึงความผิด จึงนำเงินไปคืนมหาปุโรหิต แต่ได้รับคำตอบว่า ไม่ใช่ธุระของเรา ยูดายจึงทิ้งเงินไว้ในโบสถ์แล้วไปผูกคอตาย

ปีลาดได้พิจารณาข้อกล่าวหาถึงกบฏ แต่ไม่ได้ความจริงที่แน่นอน ปุโรหิตและพวกยิวเก่า ก็จะให้ตัดสินประหารชีวิต ปีลาดก็ยังไม่ตัดสิน บุคคลเหล่านั้นก็ให้ตัดสิน ภรรยาปีลาดให้คนมาแจ้งแก่ปีลาดว่าอย่าฆ่า ปีลาดเห็นว่าไม่ได้การจึงเรียกน้ำมาล้างมือต่อหน้าฝูงชนแล้วกล่าวว่า เจ้าทั้งหลายจงเป็นธุระกันเองเถิด

แล้วพระเยซูก็ถูกเยย้หนักด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น มีผู้นำมงกุฎหนามมาสวมพระเศียร เปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่ แล้วเยาะเย้ยต่าง ๆ ว่า กษัตริย์แห่งยูดาย และถ่มน้ำลายรด เมื่อทรงถูกคุมตัวไปตรึงไม้กางเขนนั้น มีคนติดตามไปเป็นอันมาก เขาให้ทรงแบกไม้กางเขนสำหรับตรึงไปเอง (แต่บางคัมภีร์ว่าผู้อื่นแบกไป) พร้อมด้วยโจรสำคัญ ๒ คน ครั้นถึงตำบลหัวกะโหลก เขาจึงปักไม้ตรึงพระองค์ไว้ที่ไม้กางเขนนั้น พร้อมด้วยโจร ๒ คนนั้น โจรคนหนึ่งกล่าวว่า ท่านเป็นพระคริสต์มิใช่หรือ จงช่วยตัวเองกับพวกเราให้รอดเถิด แต่อีกคนหนึ่งพูดกับพระเยซู ด้วยความเคารพว่า ขอพระองค์จงทรงให้อภัย ครั้นเวลา ๓ นาฬิกาหลังเที่ยง พระเยซูเปล่งเสียงว่า ไฉนพระบิดาจึงทิ้งข้าพเจ้า (อีลอย ซาบักตานี) ๓ ครั้ง ทรงกระหายน้ำ แล้วตรัสเป็นครั้งสุดท้ายว่า ทุกสิ่งเสร็จสิ้นแล้ว แล้วก็สิ้น ขณะนั้นมีพระชนม์ ๓๓ ปี วันนั้นเป็นวันศุกร์ที่ ๑๓

พอสิ้นได้ ๓ วันก็ฟื้น ทรงให้โอวาทแก่ประชาชน แล้วก็เสด็จขึ้นสวรรค์

สรุปประวัติของพระเยซู

๑. จากการพรรณนาเรื่องบรรพบุรุษของโยเซฟและของพระเยซูทำให้ทราบว่า เรื่องสกุลวงศ์เป็นเรื่องที่คนโบราณถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ (แม้ในพระพุทธประวัติ และประวัติของพระโมฮำหมัดก็มีอย่างนี้)

๒. พระเยซูเป็นคนชั้นกรรมกร แต่เป็นคนฉลาด มีอำนาจจิต แม้มีการพรรณนาว่า โยเซฟบิดาเลี้ยงของพระเยซูเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต ก็เป็นเรื่องของโยเซฟ มิใช่

ของพระเยซู และเป็นเรื่องอดีต ในปัจจุบันนั้นโยเซฟก็เป็นชั้นกรรมกรเหมือนกัน

๓. เพื่อจะให้พระเยซูมีชาติกำเนิดอันวิเศษกว่าคนธรรมดา อันเป็นที่นิยมทำกันในสมัยโบราณ คือเป็นโอรสพระเจ้านั้น ในสมัยนี้กลับกลายเป็นเรื่องจุดอ่อนของพระเยซู

๔. เนื่องจากพระเยซูเป็นคนฉลาด มีประสบการณ์มาก เพราะท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ช่างเจรจาโต้–ตอบ มีความรู้ทางวิชาการแพทย์และมีอำนาจทางจิต จึงสามารถรักษาคนไข้ได้อย่างน่าอัศจรรย์ (เช่นเดียวกับอาจารย์บางท่านในเมืองไทย) ทำให้ประชาชนประหลาดใจและเกิดเลื่อมใสนับถือ และประกอบทั้งพระเยซูพูดเก่งเป็นหลักฐาน คนก็ยิ่งนับถือ เนื่องจากมีการคำนึงถึงเมไซอะฮ หรือพระคริสต์ เป็นเรื่องประจำของพวกยิวทั่วไป เมื่อเห็นพระเยซูมีความประหลาดชวนให้เกิดอัศจรรย์อย่างนี้ ก็เลยเข้าใจว่า พระเยซูเป็นเมไซอะฮ ในคนยิวบางกลุ่มแม้แต่ศาสดาพยากรณ์ ซึ่งมีคนนับถือมากในครั้งนั้น คือโยฮันก็ยังเข้าใจอย่างนั้น เมื่อมีการกล่าวขวัญกันมากขึ้น ๆ ก็เลยเป็นเหตุให้พระเยซูรักษาคนไข้ได้ผลดียิ่งขึ้นและทำให้พระเยซูเข้าใจว่า พระองค์เป็นโอรสของพระเจ้าเป็นพระคริสต์จริง เมื่อเกิดความเชื่อมั่นอย่างนั้น ก็ทำให้เกิดมโนภาพเป็นเรื่องเป็นราวไปหมด

๕. พระเยซูมีอำนาจจิตในการรักษาคนไข้ และในการบังคับคนอื่นบางคนที่เชื่อพระองค์ให้เห็นหรือรู้สึกไปตามพระองค์ เช่นเดียวกับพระไทยบางรูป

๖. การที่พระเยซูถูกเกลียดชัง ถูกจับ และถูกทำร้ายนั้น เพราะ ๑. ชาวยิวผิดหวังในพระเยซู เพราะหวังว่าจะได้เมไซอะฮ

มากอบกู้ฐานะของชาติอันเคยรุ่งโรจน์มาแล้วในอดีตให้กลับคืน แต่กลับมาได้นักศาสนา เมื่อผิดหวังแล้วก็กลายเป็นโกรธและเกลียดชัง ๒. นักบวชเก่าและคนเก่าถือว่าพระเยซูเป็นศัตรู เพราะคอยว่าคัดค้านคำสอนเก่าและมีคนนับถือมากกว่าตน จึงริษยา ๓. พวกพนักงานฝ่ายปกครองก็ไม่ชอบพระเยซู เพราะปกครองยาก ไม่ยอมเสียภาษี ประชาชนพลอยกระด้างกระเดื่องไปตามพระเยซูด้วย เวลาพูดก็สู้พระเยซูไม่ได้

เหตุเหล่านี้ถ้าผู้มิได้เกี่ยวข้อง หรือตั้งความหวังเอาไว้ จะไม่เห็นว่าพระเยซูมีความผิดถึงขั้นประหาร เช่น เจ้าเมืองปีลาด

๗. การที่พระเยซูไม่ประสบความสำเร็จ ในการประกาศคำสอน กล่าวคือ ประกาศอยู่ ๓ ปี ได้สาวกเพียงไม่กี่คน เพราะ ๑. ประชาชนสนใจในการขับผี บำบัดโรคร้ายที่พระเยซูทรงทำได้ผลมากกว่าสนใจในคำสอน ๒. คำสอนบางอย่างขัดกับคำสอนของโมเสส ทำให้ประชาชนลังเลไม่กล้านับถือ ๓. พระองค์มีฐานะต่ำไป คนจึงไม่ค่อยนับถือโดยเฉพาะคนที่บ้านเกิดของท่าน ๔. ได้รับการขัดขวางจากผู้มีอำนาจเหนือกว่า เช่น พวกปุโรหิต พวกเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง

หลักธรรม ศาสนานี้ เรียกว่าศาสนาคริสต์ ซึ่งแปลว่า ไถ่ คือ ไถ่บาป

ศาสนานี้ถือว่ามีพระเจ้าองค์เดียว ชื่อพระยะโฮวาฮ (อีลอย) ซึ่งแปลว่า ฉันเป็นฉัน หรือฉันเป็นอย่างที่ฉันเป็น พระองค์เป็นพระเจ้าผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง มีเมตตาที่สุด มีความยุติธรรมที่สุด ไม่มีตัวตน แทรกอยู่ทุกแห่ง (นี้เป็นลักษณะของพระเจ้าในศาสนานี้) มีเทพบริวารเป็นผู้รับใช้พระเจ้า เทพบริวารนี้ไม่มีเพศ

สิ่งสำคัญ คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือไตรเอกานุภาพ มี ๓ คือ

๑. พระเจ้า หรือพระบิดา (God)

๒. พระบุตร (son)

๓. พระจิต (Holy spirit)

นอกจากนี้มีพระสมัย (church) คือบรรดานักบวช นักบุญ สาวกของพระเยซู หรือหมายถึงพระศาสนา

พระเยซู เป็นบุตรของพระเจ้า คือเป็นพระคริสต์ เป็นผู้ที่พระเจ้าให้กำเนิดประทานลงมา เพื่อไถ่บาปที่อาดัม อีวา ทำเอาไว้ บาปอันนั้นทำให้มนุษย์ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องลำบาก เมื่อไถ่แล้วก็จะช่วยให้มนุษย์ไม่ต้องแก่ ไม่ต้องเจ็บ ไม่ต้องตาย เป็นต้น (อย่างที่พระเยซูถูกตรึงไม้กางเขนอัน เป็น การถูกลงโทษ ขั้น ประหาร พวกคริสต์ถือว่าเป็นการไถ่บาปดังกล่าว เพื่อผลดังกล่าวแล้ว)

สัญญลักษณ์ สัญญลักษณ์ของคริสตศาสนิกชนนั้นคือไม้กางเขนและในการทำความเคารพบูชานั้น ได้แก่ทำเครื่องหมายกางเขน วิธีทำคือ :–

๑. ยกมือขวาแตะหน้าผาก กล่าวว่า ขอเดชะพระบิดา

๒. ลดมือขวาลงมาแตะหน้าอก กล่าวว่า พระบุตร

๓. ยกมือขวาไปแตะที่บ่าซ้าย แล้วย้ายมาบ่าขวา กล่าวว่า พระจิต

๔. พนมที่หน้าอกแล้วกล่าวว่า อา เมน (A Men) ซึ่งหมายความว่า ขอกุศลบุญนี้จงบันดาลให้พระเจ้าสถิตอยู่กับข้าพเจ้าในกาลทุกเมื่อ สาธุ

วันสำคัญของศาสนา

๑. วันอาทิตย์ เป็นวันสะปาโต คือวันหยุด

๒. วันคริสตมาส คือเป็นวันตรงกับวันเกิดของพระเยซู ตรงกับวันที่ ๒๕ ธันวาคม

๓. วันอีสเตอร์ (Easter) คือวันพระเยซูคืนชีพ กำหนดเอาวันอาทิตย์แรกหลังจากวันเพ็ญระหว่างวันที่ ๒๑ มีนาคม ถึง ๒๕ เมษายน วันใดวันหนึ่ง

๔. วันที่ ๑๕ สิงหาคม เป็นวันแม่พระ (นางมาเรียสั้นชีพ Assumption Day)

๕. วันที่ ๑ พฤศจิกายน เป็นวันฉลองนักบุญทั่วไป (All Saints Day)

หน้าที่ของคริสตศาสนิกชน หน้าที่นี้มีบัญญัติไว้ในสมัยพระมี ๔ ประการ คือ

๑. เชื่อฟังมิซซา คือพิธีที่บาทหลวงทำในโบสถ์ ในวันอาทิตย์หรือในงานสำคัญอื่น ๆ และห้ามทำงานในวันอาทิตย์และวันอื่นที่พระสมัยบัญญัติไว้

๒. ถือศีลอดอาหาร และงดเนื้อสัตว์ในวันที่พระสมัยบัญญัติไว้

๓. ให้รับศีลล้างบาปโดยถูกต้อง อย่างน้อยปีละครั้ง และรับศีลมหาสนิทโดยบริสุทธิ์อย่างน้อยปีละครั้ง ในวัน เช่น วันอีสเตอร์

๔. ให้บริจาคทรัพย์บำรุงพระสมัย เท่าที่จะสามารถ เพื่อให้มีกำลังเผยแผ่ศาสนาต่อไป

ศีล (Cacrament) มี ๗ คือ (เฉพาะนิกายโรมันคาธอลิก)

๑. ศีลล้างบาป (Baptism) คือทำพิธีล้างบาปให้แก่เด็กเกิดใหม่ หรือผู้เข้ารีตใหม่ และให้บาทหลวงตั้งชื่อทางศาสนา หรือคริสเตียนเนม ทั้งนี้เพราะมนุษย์เกิดมามีบาปติดตัวมาทุกคน ติดบาปมาจากมนุษย์คู่แรกของโลก จึงต้องทำพิธีชำระล้างบาปที่ติดมาแต่กำเนิด

๒. ศีลกำลัง (Confirmation) คือ การยืน การนอน เมื่อล้างบาปแล้วต้องไปเข้าพิธีเจิมน้ำมัน ทำรูปไม้กางเขนที่ตัวและที่แก้ม เพื่อเป็นการยืนยันว่าเป็นคริสตศาสนิกชนที่สมบูรณ์แล้ว

๓. ศีลแก้บาป (Confession) คือพิธีสารภาพบาป คือล้างบาปด้วยวิธีสารภาพบาปที่ตนทำไว้แก่บาทหลวง โดยสารภาพว่าตนได้ทำผิดอะไรบ้าง และสัญญาว่าจะไม่ทำผิดอีกต่อไป

๔. ศีลมหาสนิท (Communion) คือวิธีวิญญาณสถิตย์ ได้แก่พิธีที่ทำเพื่อให้วิญญาณของพระเยซูได้อยู่สนิทกับวิญญาณของตน โดยทำพิธีกินขนมปังกับน้ำองุ่นที่เสกไว้ เพราะเมื่อใกล้จะถูกจับ พระเยซูได้เลี้ยงขนมปังกับน้ำองุ่นแก่สาวก และตรัสว่า นี่คือเลือดเนื้อของเราดังนั้น ผู้ใดกินขนมปังกับน้ำองุ่นนั้น ก็นับว่าบวชแล้ว แต่ปัจจุบันนี้ผู้รับศีลนี้กินแต่ขนมปังอย่างเดียว

๕. ศีลทาสุดท้าย (Extreme unition) พิธีล้างบาปเมื่อจวนจะตาย เพื่อชำระเศษบาปที่ยังเหลืออยู่ให้หมดไป และมีกำลังต่อสู้ปีศาจซึ่งมารบกวน พิธีมีดังนี้:–

บาทหลวงทำ หรือเจิมน้ำมันที่ตัวผู้รับ ถ้าผู้รับเป็นบาทหลวงเจิม ๗ แห่ง ถ้าเป็นฆราวาสเจิม ๕ แห่ง

๖. ศีลบรรพชา (order) คือพิธีแต่งตั้งบุคคลจะบวชให้เป็นบาทหลวง

๗. ศีลสมรส (Matvimony) คือพิธีแต่งงาน บาทหลวงอ่านคัมภีร์ ถามความสมัครใจของคู่บ่าวสาวว่า จะพอใจรับฝ่ายหนึ่งเป็นสามีหรือภรรยาหรือไม่ แล้วให้คู่บ่าวสาวจูบคัมภีร์ และประสาทพร

ศีลที่รับครั้งเดียวในชีวิตมี ๓ คือ

๑. ศีลล้างบาป

๒. ศีลกำลัง

๓. ศีลบรรพชา

นอกจากนั้นรับได้หลายครั้ง

ตายแล้วไปไหน ในศาสนานี้ถือว่ามนุษย์ตายแล้ววิญญาณยังไม่ไปไหน ยังคงวนเวียนอยู่ที่ศพ คอยวันพิพากษาและจะกลับเข้าสู่ร่างศพฟื้นออกจากหลุมฝังศพ เมื่อเทพบริวารของพระเจ้าเป่าแตรแล้วพากันไปฟังคำพิพากษาจากพระเจ้า ถ้าใครมีบาป ก็จะตกนรกชั่วนิรันดร ถ้าใครมีความดีมาก ก็ได้ขึ้นสวรรค์ไปอยู่กับพระเจ้า ถ้าใครมีความดีความชั่วก้ำกึ่งกัน ก็จะถูกส่งไปที่ไฟชำระ คือเปอรเคโตรี เมื่อหมดบาปแล้วจึงไปสู่สวรรค์ ดังนั้น ศพจึงต้องฝังเพื่อให้มีร่างสำหรับวิญญาณได้กลับคืนสู่ร่าง

อนึ่ง บาปนั้นเมื่อเป็นมนุษย์สามารถล้างได้โดยการ สารภาพบาปแก่บาทหลวง หรืออ้อนวอนพระเจ้า พระเยซู พระแม่มาเรีย แล้วบาปนั้นจะหมด

หลักคำสอนโดยสรุป พระเยซูตรัสคำสอนในศาสนาโดยสรุปในการเทศนาว่ามี ๒ คือ

๑. จงมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าอย่างสุดจิตสุดใจ

๒. จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง

เทศนาครั้งแรก พระเยซูตรัสเทศนาครั้งแรกว่า จงกลับใจเสียใหม่ เพราะแผ่นดินสวรรค์ใกล้มาแล้ว

เทศนาที่สำคัญ เทศนาที่สำคัญ ครั้งแรกเรียกว่า เทศนาบนภูเขามีใจความดังนี้

ผู้ใดรู้สึกว่าบกพร่อง ฝ่ายวิญญาณก็เป็นสุข เพราะแผ่นดินสวรรค์เป็นของเขาแล้ว

ผู้ใดเศร้าโศกก็เป็นสุข เพราะเขาจะได้รับการบันเทาทุกข์นั้น ผู้ใดมีใจอ่อนสุภาพก็เป็นสุข เพราะเขาจะได้รับความยืนยงในแผ่นดินในโลกเป็นมรดก

ผู้ใดหิวระหายความชอบธรรมก็เป็นสุข เพราะเขาจะได้อิ่มบริบูรณ์

ผู้ใดมีใจเมตตาปรานีก็เป็นสุข เพราะเขาจะได้รับเมตตาปรานีเหมือนกัน

ผู้ใดมีใจบริสุทธิ์ก็เป็นสุข เพราะเขาจะได้เห็นพระเจ้า

ผู้ใดระงับความแตกแยกก็เป็นสุข เพราะว่าเขาจงได้ชื่อว่าเป็นบุตรของพระเจ้า

ผู้ใดทน ความ เบียด เบียน เพราะ ความ ชอบ ธรรม ก็ เป็น สุข เพราะแผ่นดินสวรรค์เป็นของเขา

เมื่อเขาติเตียนข่มเหงนินทาท่านต่าง ๆ โดยเท็จเพราะเรา ท่านก็เป็นสุข คงชื่นชมยินดียิ่ง เพราะบำเหน็จของท่านมีบริบูรณ์ใน

สวรรค์ เพราะเขาได้ข่มเหงศาสดาพยากรณ์ทั้งหลายที่อยู่ก่อน ท่านเหมือนกัน (๙ ข้อนี้เป็นวิถีแห่งความสุขในศาสนานี้)

ท่านทั้งหลายเป็นเกลือของโลก ถ้าเกลือนั้นหมดรสเค็มแล้ว จะกลับทำให้เค็มได้อย่างไร แต่นั้นไปก็จะไร้ประโยชน์ มีแต่จะทิ้งให้คนเหยียบย่ำ (ข้อนี้พูดถึงความดี ยกย่องค่าของความดี)

ท่านทั้งหลายเป็นความสว่างของโลก เมืองแม้สร้างไว้บนภูเขาก็ปิดบังไม่ได้ เมื่อเขาจุดตะเกียงไว้แล้ว มิได้ใช้ถังครอบไว้ แต่ตั้งรองเชิงตะเกียงไว้ จะได้ส่องสว่างแก่ทุกคนในบ้าน จงให้ความสว่างของท่านส่องไปยังหน้าคนทั้งปวงอย่างนั้น เพื่อเขาจะได้เห็นความดีของท่านแล้วจะได้สรรเสริญพระบิดาของท่านผู้อยู่บนสวรรค์ (ข้อนี้พูดถึงค่าของความดี และอวดความดีของตนด้วย ของพระเจ้าด้วยในตอนท้าย)

อย่าคิดว่าเรามาทำลายพระบัญญัติและคำของศาสดาพยากรณ์ แต่มาเพื่อให้สำเร็จ เพราะแม้ฟ้าและดินจะล่มไป พระบัญญัติสักนิดหนึ่งจะขาดไปก็หามิได้ จนกว่าจะสำเร็จหมด ผู้ใดทำข้อเล็ก ๆ ข้อหนึ่งของพระบัญญัติเบาลงนี้ ทั้งสอนคนอื่นให้ทำอย่างนั้นด้วย ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้น้อยที่สุด และผู้ใดประพฤติและสอนตามพระบัญญัติ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ใหญ่ในสวรรค์ ถ้าความดีความชอบของท่านไม่ยิ่งกว่าพวกอาลักษณ์หรือพวกฟาริซายแล้ว ท่านจะเข้าสวรรค์ไม่ได้ (ข้อนี้พระเยซูออกตัวว่ามิได้ค้านบัญญัติเก่าของโมเสส)

โบราณกล่าวว่า อย่าฆ่าคน ผู้ใดฆ่า ผู้นั้นจะถูกปรับโทษ แต่เราบอกว่า ผู้ใดโกรธพี่น้องของตน ผู้นั้นจะถูกปรับโทษ ผู้ใดพูดกับพี่น้องว่า ไอ้โง่ ผู้นั้นจะถูกปรับโทษที่ศาลสูง ผู้ใดพูดกับพี่น้อง

ว่า ไอ้บ้าผู้นั้นจะมีโทษถึงไปนรก ถ้าท่านนำเครื่องบูชามาถึงแท่น แล้วระลึกได้ว่าท่านมีเหตุขัดเคืองกับพี่น้อง จงวางเครื่องบูชาไว้หน้าแท่น แล้วไปคืนดีกับพี่น้องก่อน จึงมาถวายเครื่องบูชา จงปรองดองกับคู่ความโดยเร็ว ท่านจะออกจากที่คุมขังไม่ได้จนกว่าจะใช้หนี้หมด (ข้อนี้สอนให้สามัคคี ไม่ให้เป็นหนี้)

โบราณกล่าวว่า อย่าล่วงประเวณีผัวเมีย ฝ่ายเราบอกว่า ผู้ใดมองหญิงด้วยกำหนัด ผู้นั้นเรากล่าวว่า ล่วงประเวณีทางใจในหญิงนั้นแล้ว

ถ้าตาขวาของท่านทำให้ท่านหลงผิด จงควักออกทิ้ง เพราะว่าเสียอวัยวะเพียงหนึ่งดีกว่าถูกทิ้งในนรกทั้งตัว

ยังมีคำกล่าวกันว่า ผู้ใดจะหย่าภรรยา ให้ผู้นั้นทำหนังสือหย่าภรรยานั้น แต่เราบอกท่านว่า ผู้ใดจะอย่าภรรยาเพราะเหตุอื่นนอกจากมีชู้ ผู้นั้นย่อมทำหญิงนั้นผิดประเวณี และผู้ใดรับหญิงนั้นมาเป็นภรรยา ผู้นั้นก็ผิดประเวณีด้วย

โบราณกล่าวว่าอย่าทนสบถ จงปฏิบัติตามคำสบานที่ตนให้ไว้แก่พระเจ้า แก่เราบอกว่าอย่าสาบานเลย แต่ให้คำพูดของท่านจริงเถิด การพูดเกินความจริงมาจากความชั่ว

โบราณกล่าวว่า ตาแทนตา ฟันแทนฟัน แต่เราบอกว่า อย่าต่อสู้คนชั่ว ถ้าผู้ใดตบแก้มขวาท่าน ให้หันแก้มซ้ายให้เขาตบด้วย ผู้ใดอยากฟ้องศาลเพื่อเอาเสื้อคลุม ท่านจงให้เสื้อคลุมแก่เขา ผู้ใดเกณฑ์ให้ท่านเดินทางไป ๔๐ เส้น ท่านจงเดินไป ๘๐ เส้น ถ้าเขาขอสิ่งใดท่านจงให้สิ่งนั้น อย่าเมินหน้าหนีผู้ยืม (ข้อนี้ค้านบัญญัติเก่าของโมเสส)

โบราณกล่าวว่า จงรักคนสนิท จงเกลียดศัตรู แต่เราบอกว่าจงรักศัตรูและอวยพรแก่ผู้แช่งด่าท่าน จงทำคุณแก่ผู้เกลียดท่าน จงขอพรจากผู้ประทุษร้ายท่าน เพราะพระเจ้าทรงบันดาลให้ตะวันส่องแสงให้ฝนตกแก่ทั้งคนดีทั้งคนชั่ว แม้ว่าท่านรักผู้ที่รักท่าน ท่านจะได้รางวัลอะไร พวกเก็บภาษีก็ทำอย่างนั้น

ถ้าท่านคำนับพี่น้องของท่านแต่ฝ่ายเดียว ท่านได้ทำอะไรยิ่งกว่าคนทั้งปวงเล่า แม้คนต่างประเทศก็ทำอย่างนั้น (หมายความว่าทำความดีต่อพวกเดียวกันไม่แปลก ใครก็ทำได้) ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ดี รอบคอบเหมือนพระบิดา (ข้อความนี้ค้านบัญญัติเดิมในตอนต้น แต่ตอนท้ายยกย่องพระเจ้า)

อย่าทำความดีต่อหน้าเขาเพื่อหวังให้เขาเห็น ถ้าทำอย่างนั้นจะไม่ได้รับรางวัลจากพระเจ้าบนสวรรค์

ดังนั้น เมื่อให้ทานจงอย่าเป่าแตรไปข้างหน้า เหมือนคนหน้าซื่อใจคด ทำในธรรมศาลาและตามถนน เพื่อให้เขาสรรเสริญ ท่านจงให้ทานเป็นการลับ พระบิดาจะโปรดประทานรางวัลแก่ท่าน

อย่ากล่าวคำอธิษฐานซ้ำให้มาก เหมือนคนต่างประเทศ เพราะคิดว่าพูดมาก ๆ พระเจ้าจึงจะโปรดฟัง จงอธิษฐานตามอย่างนี้ว่า โอพระบิดาแห่งข้าพเจ้าผู้สถิตย์บนสวรรค์ ขอให้พระนามของพระองค์เป็นที่นับถืออันบริสุทธิ์ ขอให้แผ่นดินของพระองค์มาตั้งอยู่ พระทัยของพระองค์สำเร็จในสวรรค์อย่างไร ก็ให้สำเร็จในโลกเหมือนกัน ขอโปรดประทานอาหารเลี้ยงข้าพระองค์วันนี้ ขอโปรดยกหนี้ของข้าพเจ้าเหมือนข้าพเจ้ายกหนี้ให้แก่ลูกหนี้ และขออย่านำข้าพเจ้าเข้าไปในการทดลอง แต่ขอให้พ้นจากสิ่งชั่วร้าย เพราะถ้าท่านยกความผิดให้ผู้อื่น

พระบิดาของท่านจะโปรดยกความผิดของท่านด้วย ถ้าท่านไม่ยกความผิด พระบิดาก็ไม่ยกความผิดให้ท่านเหมือนกัน (ข้อนี้เป็นคำอธิษฐานในศาสนานี้)

เมื่อท่านถือศีลอดอาหาร อย่าทำหน้าเศร้า เหมือนคนหน้าซื่อใจคดทำเพื่อให้เขาเห็นว่าตนถือศีลอด

อย่าสะสมทรัพย์ไว้ในโลกที่ตัวหนอน สนิมอาจทำลายได้ และที่ขโมยได้ แต่จงสะสมทรัพย์ไว้บนสวรรค์ ที่หนอนเป็นต้นทำลายไม่ได้ เพราะทรัพย์ของท่านอยู่ที่ไหน ใจของท่านก็อยู่ที่นั่นด้วย

ตาเป็นแสงสว่างของร่างกาย ถ้าตาของท่านเป็นปกติ ทั้งตัวก็สว่างไปด้วย ถ้าตาผิดปกติ ทั้งตัวก็พลอยมืดไปด้วย

ไม่มีใครปฏิบัตินาย ๒ คนได้ ท่านจะปฏิบัติพระเจ้าด้วยเงินทองไม่ได้ ดังนั้น ท่านอย่าวุ่นวายด้วยการเลี้ยงชีพของตนว่าจะเอาอะไรกิน ถึงร่างกายของตนว่าจะเอาอะไรนุ่งห่ม ชีวิตสำคัญกว่าอาหารมิใช่หรือ ร่างกายสำคัญกว่าเครื่องนุ่งห่มมิใช่หรือ นกในอากาศมันมิได้หว่าน มิได้เกี่ยว มิได้สะสมไว้ในยุ้งฉาง แต่พระเจ้าทรงเลี้ยงนกไว้ ท่านมิได้ประเสริฐกว่านกหรือ

มีใครบ้างพยายามต่ออายุให้ยาวออกไปอีก ๑ ศอกได้ ท่านจะยุ่งด้วยเครื่องนุ่งห่มทำไม ดอกไม้ในทุ่งมันงอกขึ้นได้อย่างไร มันไม่ทำงานมันไม่ปั่นด้าย แต่กษัตริย์โซโลมอนผู้ทรงเครื่อง ก็มิได้งามกว่าดอกไม้ดอกหนึ่ง พระเจ้าทรงแต่งดอกไม้นั้น แม้ว่ามันจะเป็นอยู่ในวันนี้ แต่ถูกเผาในพรุ่งนี้ พระเจ้ามิได้แต่งท่านไปยิ่งกว่านั้นหรือ ดังนั้น อย่าเดือดร้อนว่าจะเอาอะไรกิน เอาอะไรห่ม พวกต่างประเทศ

ย่อมแสวงหาสิ่งทั้งปวงนี้ พระเจ้าทรงทราบว่า ท่านต้องการอะไร แต่ท่านต้องแสวงหาจากแผ่นดินของพระเจ้า และความชอบธรรมของพระองค์ก่อน แล้วพระองค์จะทรงเพิ่มเติมสิ่งทั้งปวงนั้นให้ ดังนั้น อย่าเดือดร้อนถึงพรุ่งนี้ เพราะพรุ่งนี้ก็มีความเดือดร้อนสำหรับพรุ่งนี้ ความทุกข์ของวันใด ก็พอสำหรับวันนั้น

อย่าว่าเขา เมื่อเขาไม่ว่าท่าน เพราะท่านว่าเขาอย่างไร เขาจะว่าท่านอย่างนั้น และท่านจะตวงให้เขาด้วยทะนานอันใด เขาก็จะตวงให้ท่านด้วยทะนานอันนั้น

ไฉนท่านจึงมองเห็นแต่ผงที่นัยน์ตาของพี่น้องของท่าน แต่ท่อนไม้ทั้งท่อนอยู่ที่ตาของท่าน ท่านกลับไม่รู้สึก หรือว่า ไฉนท่านจึงพูดกับพี่น้องว่า ให้เราเขี่ยผงออกจากตาท่าน ทั้ง ๆ ที่ไม้ทั้งท่อนอยู่ที่ตาของท่านเจ้าคนหน้าซื่อใจคด จงดึงไม้ทั้งท่อนออกจากตาเจ้าก่อน แล้วเจ้าจะเห็นถนัด แล้วจึงจะเขี่ยผงออกจากตาพี่น้องได้

อย่าให้ของวิเศษแก่สุนัข อย่าให้แก้วแก่หมู มันอาจเหยียบย่ำแล้วกลับมากัดท่าน

จงขอแล้วจะได้ จงหาแล้วจะพบ จงเคาะแล้วจะเปิด ในพวกท่าน เมื่อลูกขอขนมปัง ท่านจะให้ก้อนหินหรือ ลูกขอปลา ท่านจะให้งูหรือ ดังนั้น ท่านผู้เป็นคนบาป ยังรู้จักให้ของดีแก่ลูก พระบิดาผู้อยู่บนสวรรค์จะประทานของดีแก่ผู้ขอยิ่งกว่านั้น ดังนั้น ท่านต้องการให้เขาทำแก่ตนอย่างไร จงทำอย่างนั้นแก่เขา เพราะพระบัญญัติและคำของศาสดาพยากรณ์เป็นดังนั้น

จงเข้าไปทางประตูแคบ เพราะประตูใหญ่และทางกว้างนำไปสู่ความพินาศ และคนที่ไปทางนั้นมีมาก ประตูแคบ ทางแคบซึ่งนำไปถึงชีวิตนั้นมีผู้พบน้อย ท่านทั้งหลายจงระวังผู้พยากรณ์เท็จ ที่มาหาท่านด้วยนุ่งห่มดุจแกะ แต่ภายในร้ายกาจดุจสุนัขบ้า ท่านจะรู้จัก

เขา เพราะผลของเขา ต้นไม้ดี ย่อมเผล็ดผลดี ต้นไม้เลว ย่อมเผล็ดผลเลว ดังนั้น ท่านจงรู้จักเขาเพราะผลของเขา ผู้ที่เรียกเราว่า พระองค์เจ้าข้า ๆ มิใช่จะไปสวรรค์ทุกคน แต่ผู้ปฏิบัติตามพระบิดานั้นจึงจะได้เข้า

ดังนั้น ผู้ที่ได้ฟังคำเหล่านี้และประพฤติตาม เราจะเปรียบเขาเช่นกับคนมีปัญญา สร้างบ้านบนหิน แม้น้ำ แม้ลมจะพัดบ้านนั้น บ้านนั้นมิได้พัง เพราะรากบ้านตั้งอยู่บนหิน ผู้ที่ได้ยินคำของเราแล้วไม่ประพฤติตาม เราเปรียบเขาเช่นคนโง่ ปลูกบ้านบนทราย

นี้เป็นข้อความเทศนาบนภูเขา

ยกความผิด พระเยซูตรัสกับคนง่อยว่า ลูกเอ๋ย จงชื่นใจเถิด ความผิดของเจ้าทรงยกให้แล้ว และพระเยซูตรัสเองว่า ที่พูดอย่างนี้เพื่อจะได้รู้ว่า บุตรมนุษย์มีอำนาจในโลกที่จะยกความผิดได้ (พระเยซูยกตนเท่าพระเจ้าที่ทรงยกความผิดของมนุษย์ได้)

โอวาทก่อนส่งสาวกไปประกาศศาสนา อย่าไปหาพวกต่างประเทศ อย่าเข้าไปหาชาวมะราเรีย จงไปหาแกะอิสราเอลที่หายไป ในเวลาที่ไปนั้น จงประกาศว่า แผ่นดินสวรรค์มาใกล้แล้ว จงรักษาคนเจ็บให้หาย จงไล่ผี ได้รับเปล่า จงให้เปล่า อย่าคิดหาทองหาเงินหรือทองเหลืองไว้ในไถ้หรือย่ามเพื่อใช้ตามทาง หรือหาเสื้อ ๒ ตัวรองเท้าไม้เท้า (พวกมิชชันนารีถือข้อนี้เคร่งครัดมาก ศาสนานี้จึงแพร่หลายมาก)

ผู้ทำการงานควรได้อาหารกิน ท่านจะเข้าไปบ้านเมืองใด จงดูว่าใครเป็นผู้เหมาะที่ควรอาศัยอยู่ด้วยแล้วจงอยู่กับเขา เมื่อขึ้นเรือนจงให้พรแก่เรือน ถ้าเรือนสมควรได้รับพร ก็ให้ความสุขของท่านอยู่กับเรือนนั้น ถ้าเรือนนั้นไม่สมควร ก็ให้ความสุขกลับคืนมาสู่ท่านอีก

ถ้าผู้ใดไม่ต้อนรับท่าน ไม่ฟังคำท่าน เมื่อออกจากที่นั้นจงสลัดผงจากเท้า ในวันพิพากษาเมืองนั้นจะมีโทษหนัก เราใช้พวกท่านไปดุจส่งแกะไปในหมู่หมาป่า ดังนั้น ท่านต้องฉลาดเหมือนงูสุภาพเหมือนนกพิราบ จงระวังมนุษย์เขาจะอายัดท่านไว้ที่ศาล เฆี่ยนท่านที่ธรรมศาลาของเขา และส่งท่านไปพ้องเจ้าเมืองและกษัตริย์เพราะเรา เพื่อให้ท่านเป็นพยานให้เขา แต่เมื่อถูกอายัด ท่านอย่าเดือดร้อนว่าจะพูดอย่างไร เพราะคำพูดของท่านพระเจ้าจะประทานให้ในเวลาสุดท้าย ด้วยท่านมิได้พูดเอง แต่พระบิดาจะเป็นผู้ตรัสแทน แม้ว่าพี่จะมอบน้อง พ่อจะมอบลูก ลูกจะทรยศต่อพ่อแม่ ให้ถึงความตาย คนทั้งปวงจะชังท่านเพราะเรา แต่ผู้ใดทนได้ ผู้นั้นจะรอด

เมื่อเขาเคี่ยวเข็ญท่านในเมืองนี้ ท่านจงหนีไปเมืองโน้น ศิษย์ไม่ใหญ่กว่าครู ทาสไม่ใหญ่กว่านาย ศิษย์จะเสมอครู ทาสจะเสมอนายก็พออยู่แล้ว ถ้าเขาเรียกเจ้าบ้านว่า เยละซะมูล (เรียกด้วยกดให้ต่ำ หมอผี) ลูกบ้านจะถูกเรียกกดต่ำกว่านั้นสักเพียงไร (หมายความว่า พระเยซูยังถูกเขาว่า แล้วไฉนสาวกจะไม่ถูก) ดังนั้น อย่ากลัวเขาเลย สิ่งใดที่ปิดที่จะไม่ถูกเปิดเผยนั้นไม่มี หรือการลับที่จะไม่ปรากฏแจ้ง ที่เรากล่าวในที่มืด ท่านจงกล่าวในที่สว่าง

อย่ากลัวผู้ที่ฆ่าได้แต่กาย แต่ไม่มีอำนาจฆ่าวิญญาณ จงกลัวผู้มีอำนาจที่จะให้ทั้งกายทั้งวิญญาณพินาศในนรกได้ นกกระจาบตัวหนึ่งจะตกบนดินมิได้ ถ้าพระเจ้ามิได้พอพระทัยให้เป็นอย่างนั้น ผมของท่านทุกเส้นพระเจ้าทรงนับไว้แล้ว ดังนั้น อย่ากลัวเลย ท่านประเสริฐกว่านกกระจาบหลายเท่า

ผู้รับเราในโลกนี้ เราจะรับผู้นั้นในสวรรค์ เฉพาะพระพักตร์พระบิดา ผู้ปฏิเสธเรา เราก็ปฏิเสธผู้นั้น

อย่าคิดว่าเรามาเพื่อให้เกิดสงบสุขในโลก เรามิได้มาเพื่อให้เกิดสงบสุข แต่มาเพื่อใช้ดาบ เพราะเรามาเพื่อให้ลูกหมางใจกับพ่อแม่ ผู้อยู่ในเรือนเดียวกันก็เป็นศัตรูกัน ผู้ใดรักพ่อแม่ลูกยิ่งกว่าเรา ผู้นั้นไม่สมกับเรา หรือผู้ใดไม่รับกางเขนของตนตามเราไป ผู้นั้นก็ไม่สมกับเรา ผู้พยายามให้ชีวิตรอด ผู้นั้นกลับจะเสียชีวิต ผู้ใดยอมเสียชีวิตเพื่อเรา ผู้นั้นจะได้ชีวิต

ผู้รับท่านก็เท่ากับรับเรา ผู้รับเราก็เท่ากับรับพระเจ้า ผู้รับอย่างไร ก็จะได้บำเหน็จอย่างนั้น

ทรงค้านวันสัปปาโต พระบัญญัติเดิมมีว่า ให้หยุดทำงานในวันสัปปาโต แต่พระเยซูค้านว่า ดาวิดก็เคยทำ เมื่อท่านกับบริวารหิวได้กินขนมที่เขาถวายพระเจ้าในโบสถ์ ซึ่งคนอื่นไม่ควรกินนอกจากปุโรหิต และปุโรหิตทำผิดวันสัปปาโตกลับไม่มีโทษ พระองค์เป็นใหญ่กว่าโบสถ์ (คือปุโรหิต) และเป็นเจ้าแห่งวันสัปปาโต

อนึ่ง ผู้ใดมีแกะตัวเดียว และแกะตัวนั้นตกบ่อในวันสัปปาโต เขาจะไม่ฉุดแกะนั้นขึ้นหรือ ดังนั้น จงควรทำการดีในวันสัปปาโต

การไล่ผี มีผู้กล่าวว่า พระเยซูไล่ผีเพราะใช้วิชาของหมอผี พระเยซูตอบว่า ถ้าซาตานขับซาตานออก มันก็แก่งแย่งกันเอง แล้วแผ่นดินจะเป็นอย่างไร คนเหล่านั้นเคยขับผีออกโดยฤทธิ์ของใคร ถ้าว่าเราขับผีออกเพราะโดยใช้ฤทธิ์ของหมอผี ต้นและผลต้องดีและชั่วด้วยกัน จะรู้จักต้นได้ด้วยผลของมัน คนดีก็ต้องเอาของดีจากคลังดีแห่งใจของเขา คนชั่วก็เช่นเดียวกัน คำที่ไร้สาระทุกคำที่เขาพูด เขาจะต้องให้การด้วยคำเหล่านั้นในวันพิพากษา เขาจะพ้นหรือถูกปรับโทษก็เพราะวาจาของเขา

การแสดงเครื่องหมายว่าเป็นโอรสพระเจ้า พวกอาลักษณ์และพวกฟาริซซายให้พระเยซูแสดงนิมิต คือเครื่องหมายว่าเป็นโอรสของพระเจ้า พระเยซูปฏิเสธและกล่าวว่า พระองค์ใหญ่กว่าโนอา ซึ่งอยู่ในท้องปลาวาฬ ๓ วัน ๓ คืน และใหญ่กว่าโซโลมอน

พระญาติ พระเยซูกล่าวว่า ใครเป็นแม่เป็นพี่น้องของเรา และพระเยซูทรงชี้ไปที่สาวกและตรัสว่า นี่เป็นแม่เป็นพี่น้องของเรา ด้วยว่าผู้ใดทำตามพระทัยของพระบิดาบนสวรรค์ ผู้นั้นแหละเป็นแม่เป็นพี่น้องของเรา

คำอุปมา ครั้งหนึ่งที่ชายทะเล พระเยซูตรัสว่า คนหว่านพืช พืชนั้นตกอยู่ริมทางบ้าง ตกที่หินซึ่งมีดินอยู่บ้าง พืชงอกแล้วก็แห้งเพราะดินมีน้อย ตกในพุ่มหนามบ้าง พองอกหนามก็ขึ้นปกคลุม ตกที่ดินดี มีผล ๑๐๐ เท่าบ้าง ๖๐ เท่าบ้าง ๓๐ เท่าบ้าง

สาวกทูลว่า ไฉนจึงตรัสเป็นอุปมา พระเยซูตรัสว่า ข้อลึกลับแห่งสวรรค์พระเจ้าทรงโปรดให้ท่านรู้ แต่พวกอื่นไม่โปรดให้รู้ จึงกล่าวเป็นคำอุปมา ผู้หว่านพืชนั้น คือผู้ใดได้ฟังคำของพระเจ้าแล้วไม่เข้าใจ ความชั่วก็มาฉวยเอาพืชที่หว่านไว้ในใจไปเสีย นี่คือพืชที่หว่านตกริมทาง พืชที่หว่านตกในที่มีหินนั้น ได้แก่ผู้ได้ยินคำของพระเจ้าแล้วรับเอาทันที แต่ไม่มีรากในตัวจึงคงอยู่ชั่วคราว พอเกิดกลัวก็กระดากไป พืชที่หว่านกลางหนามนั้น คือผู้ได้ยินคำของพระเจ้าแล้ว ความปรารมภ์ด้วยโลกนี้ และการล่อลวงด้วยทรัพย์ ก็ปกคลุมคำพระเจ้านั้น จึงไม่เกิดผล ส่วนพืชที่หว่านตกดินนั้น ได้แก่ผู้ได้ฟังคำของพระเจ้าแล้วเข้าใจ เกิดผล

คนหว่านพืชดีในนาแล้วนอนหลับ ศัตรูของเขาได้แอบมาหว่านข้าวละมานปนลงไป ครั้นข้าวดีนั้นงอกงาม ข้าวละมานก็งอก

งามด้วย ผ่ายทาสของเขากล่าวว่า ท่านหว่านข้าวดีมิใช่หรือ และข้าวละมานมาจากไหน ท่านต้องการให้ถอนข้าวละมานหรือไม่ นายตอบว่า นั่นเป็นการกระทำของศัตรู และอย่าถอนเลย เพราะจะถอนเอาข้าวดีไปด้วย ให้เจริญไปด้วยกัน พอเกี่ยว ให้เกี่ยวข้าวละมานก่อน แล้วเผา ส่วนข้าวดี เก็บเข้ายุ้ง

ผู้หว่านพืช ได้แก่บุตรมนุษย์ (หมายถึงพระเยซูเอง) นา ได้แก่ โลกนี้ พืชดี ได้แก่พลเมืองแห่งแผ่นดินพระเจ้า ข้าวละมาน ได้แก่พลเมืองของผู้ชั่ว ศัตรู ได้แก่ซาตาน ฤดูเกี่ยวได้แก่สิ้นโลกนี้ ผู้เกี่ยวได้แก่ทูตสวรรค์ เขาเก็บข้าวละมานเผาเสียอย่างไร เมื่อสิ้นโลกก็เป็นอย่างนั้น

มลทิน พระเยซูตรัสว่า มิใช่สิ่งอยู่ในปากจะทำให้มนุษย์เป็นมลทิน แต่สิ่งที่ออกจากปากมนุษย์นั่นแหละทำให้เป็นมลทิน ต้นไม้ใด ๆ ที่พระเจ้ามิได้ปลูกไว้จะต้องถอนเสีย (หมายถึงผู้มิได้นับถือพระเยซู) พวกฟาริซายเป็นคนตาบอด จูงคนตาบอดจะต้องตกบ่อ สิ่งที่ออกจากปากก็ออกจากใจ การคิดร้าย การฆ่าคน การผิดผัวเมีย การเป็นชู้ การลัก การเป็นพยานเท็จ การหมิ่นประมาท ก็ออกจากใจ สิ่งเหล่านี้ทำให้คนเป็นมลทิน แต่ที่กินอาหารโดยมิได้ล้างมือก่อน ไม่ได้ทำให้เป็นมลทิน

คริสตจักร พระเยซูตรัสว่า เปโตร บนหินก้อนนี้เราตั้งคริสตจักรของเราไว้ และประตูแห่งความตาย จะมีชัยชนะกับคริสตจักรหาได้ไม่ เราจะมอบกุญแจสวรรค์แก่เจ้า เจ้าผูกมัดสิ่งใดในโลก สิ่งนั้นจะถูกผูกมัดในสวรรค์ เจ้าปล่อยสิ่งใดในโลก สิ่งนั้นจะถูกปล่อยในสวรรค์

ความหลงผิด พระเยซูตรัสว่า ถ้าเจ้าไม่กลับใจเหมือนเด็กเล็กๆ เจ้าจะไปสวรรค์ไม่ได้เลย ผู้ใดถ่อมจิตเหมือนเด็กเล็ก ๆ ผู้นั้นจะเป็นใหญ่ในสวรรค์ ผู้ใดทำคนเล็ก ๆ คนหนึ่งที่เชื่อเราให้หลงผิด ถ้าเอาหินก้อนใหญ่ผูกคอถ่วงน้ำเสียจะดีกว่า

ความวิบัติมีแก่โลกด้วยความหลงผิด ถ้ามือเท้าของท่านทำให้ท่านหลงผิด จงตัดทิ้งเสีย ถ้าตาของท่านทำให้ท่านหลงผิด จงควักทิ้งเสีย

อย่าดูหมิ่นคนเล็กน้อยเหล่านี้ ด้วยทูตของเขาเฝ้าอยู่เสมอต่อพระพักตร์พระบิดา ถ้ามีแกะ ๑๐๐ ตัว ตัวหนึ่งหลงหายไป คนเลี้ยงแกะนั้นจะไม่ละแกะ ๙๙ ตัวไว้ แล้วเที่ยวตามหาตัวที่หายหรือ เขาจะมีความยินดียิ่งกว่าในแกะ ๙๙ ตัวที่มิได้หลงหายนั้น พระบิดาบนสวรรค์ก็อย่างนั้น ไม่ปรารถนาให้คนเล็ก ๆ พินาศไปเลยแม้แต่คนเดียว

ถ้าพี่น้องของท่านทำผิดต่อท่าน จงแจ้งความผิดนั้นแก่เขาเป็นการส่วนตัว ถ้าเขาฟังท่านก็จะเป็นการดี ถ้าเขาไม่ฟัง จงนำคนอื่นไปด้วย เพื่อเป็นพยาน ถ้าเขาไม่ฟัง จงไปแจ้งแก่คริสตจักร ถ้าเขาไม่ฟังอีก ก็จงถือเสียว่า เขาเป็นเหมือนคนต่างประเทศ หรือคนเก็บภาษี พวกท่านร่วมใจกันขอสิ่งใด พระบิดาบนสวรรค์ก็จะทรงให้ คน ๒ – ๓ คน ประชุมกันที่ไหนในนามของเรา เราจะอยู่ในท่ามกลางเขาเหล่านั้นในที่นั้น

ความผิด เปโตรทูลถามว่า พี่น้องทำผิดต่อข้าพเจ้ากี่ครั้งที่ข้าพเจ้าควรยกความผิดให้เขา ถึง ๗ ครั้งหรือ พระเยซูตรัสว่า เรามิได้ว่า ๗ ครั้งเท่านั้น แต่ถึง ๗๐ × ๗ ถ้าไม่ยกความผิด พระบิดาบนสวรรค์จะลงโทษ

ถูกทดลอง พวกฟาริซซาย มาทูลทดลองพระองค์ว่า ผู้ชายจะหย่าภรรยาของตนเพราะเหตุต่าง ๆ เป็นการถูกต้องตามกฎหมายหรือไม่

พระเยซูตรัสตอบว่า พวกท่านไม่ได้อ่านหรือว่า พระผู้ทรงสร้างมนุษย์ แต่เดิมทรงสร้างผู้ชายและหญิง และตรัสว่า เพราะเหตุนั้น ชายจึงต้องละพ่อแม่ของตนไปผูกพันอยู่กับภรรยา และเขาทั้ง ๒ เป็นเนื้อเดียวกัน เขาจึงไม่เป็นสองต่อไป แต่เป็นเนื้ออันเดียวกัน เหตุฉะนั้น เมื่อพระเจ้าผูกพันกันแล้ว อย่าให้มนุษย์ทำให้พรากจากกันเลย

เขาจึงย้อนถามพระองค์ว่า ถ้าอย่างนั้น โมเสส ได้สั่งให้ทำหนังสือหย่าให้ภรรยาทำไมเล่า

พระองค์ตรัสตอบว่า โมเสสได้ยอมให้ท่านทั้งหลายหย่าภรรยาของตน เพราะใจท่านทั้งหลายแข็งกระด้าง แต่เดิมมิได้เป็นอย่างนั้น แต่เราขอบอกท่านทั้งหลายว่า ผู้ใดหย่าภรรยาของตน เพราะเหตุต่าง ๆ เว้นมีชู้ แล้วไปมีภรรยาใหม่ ย่อมผิดประเวณี (และชายใดรับหญิงที่หย่าแล้วนั้นมาเป็นภรรยาก็ผิดประเวณีด้วย)

พวกสาวกทูลถามว่า ถ้าลักษณะสามีภรรยาเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นสามีภรรยากันจะดีกว่า

พระเยซูตอบว่า มิใช่ทุกคนจะรับประพฤติตามข้อนี้ได้ เว้นแต่ผู้ที่มีใจเหมาะกับข้อนี้เท่านั้น ด้วยว่า ผู้ที่เกิดมาเป็นกะเทยแต่ท้องแม่ก็มี ผู้ที่เป็นมนุษย์ทำให้เป็นกะเทยหรือขันทีก็มี ผู้ทำตัวเองเป็นขันทีเพราะเห็นแก่แผ่นดินสวรรค์ก็มี ใครถือได้ก็ให้ถือเอาเถิด

ขณะนั้น มีผู้นำเด็กเล็ก ๆ มาให้พระองค์อวยพร สาวกได้ห้ามแต่พระเยซูตรัสว่า จงยอมให้เด็กเล็ก ๆ เข้ามาหาเรา อย่าห้าม

ชีวิตนิรันดร มีผู้ทูลถามพระองค์ว่า จะต้องทำดีประการไรจึงจะมีชีวิตเป็นนิรันดร พระองค์ตรัสว่า ท่านถามเราถึงความดีทำไม ผู้ที่ดีมีผู้เดียว แต่ถ้าท่านปรารถนาจะเข้าในชีวิตนิรันดร ก็ให้ถือรักษาพระบัญญัติไว้

เขาทูลถามว่า พระบัญญัติข้อใดเล่า พระเยซูตรัสตอบว่า คือ ข้ออย่าฆ่าคน อย่าล่วงประเวณี อย่าลักทรัพย์ อย่าเป็นพยานเท็จ จงนับถือพ่อแม่ของตน จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง

คนผู้นั้นทูลว่า ข้อเหล่านี้ข้าพเจ้าได้ถือรักษาปฏิบัติไว้ทุกประการ ข้าพเจ้ายังขายอะไรอีกบ้าง

พระเยซูตรัสตอบว่า ถ้าท่านปรารถนาเป็นผู้ดีที่สมบูรณ์ จงขายบรรดาสิ่งของที่ท่านมีอยู่แล้วแจกจ่ายแก่คนยากจน ท่านจะมีสมบัติในสวรรค์ จงตามเรามา

เมื่อคนนั้นได้ฟังแล้วเป็นทุกข์มาก เพราะเขามีสมบัติมาก

พระเยซูตรัสกับสาวกว่า คนมั่งมีจะเข้าในแผ่นดินสวรรค์ได้ยาก ตัวอูฐจะรอดรูเข็มได้ง่ายกว่าคนมั่นมีจะเข้าในแผ่นดินของพระเจ้า

สาวกพากันแปลกใจ ทูลถามว่า ถ้าอย่างนั้น ใครจะรอดได้

พระเยซูตรัสว่า ฝ่ายมนุษย์ย่อมเหลือกำลังที่จะทำได้ แต่พระเจ้าทรงกระทำได้สารพัด

สิ่งที่ได้จากการนับถือ

เปโตรทูลว่า ข้อนี้แหละที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้สละสิ่งทั้งปวงติดตามพระองค์มา แล้วพวกข้าพเจ้าจะได้อะไรบ้าง ?

พระเยซูตรัสว่า เมื่อทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงใหม่ และบุตรมนุษย์จะนั่งบนพระที่นั่งอันรุ่งเรืองนั้น พวกท่านที่ติดตามเรามาจะได้นั่งบนที่นั่ง ๑๒ ที่ พิพากษาอิสราเอล ๑๒ ตระกูล ผู้ใดได้สละเรือน หรือ

ญาติพี่น้อง พ่อแม่ บุตร ภรรยา ไร่นา เพราะนามของเรา ผู้นั้นจะได้ผล ๑๐๐ เท่า และจะได้ชีวิตนิรันดร เป็นมรดกด้วย แต่มีหลายคนที่อยู่ข้างต้นต้องกลับไปอยู่ข้างปลาย และที่อยู่ข้างปลายจะกลับไปอยู่ข้างต้น

แผ่นดินสวรรค์เหมือนเจ้าของสวนว่าจ้างคนทำสวนวันละบาท แล้วให้ค่าจ้างแก่คนทำสวนทุกคน คนละบาท คนสวนเหล่านั้นทำงานทั้งวันก็มี ครึ่งวันก็มี ตอนเย็นก็มี แต่ได้ค่าจ้างเท่ากัน คนสวนบางคน กล่าวว่า นายจ้างไม่ยุติธรรม นายจ้างโต้ว่า ได้ตกลงแล้วว่าให้คนละบาทต่อวัน และเขาเป็นเจ้าของเงินย่อมมีสิทธิที่จะใช้เงิน แผ่นดินสวรรค์ก็เป็นอย่างนั้น

เรื่องกลับฟื้นคืนใหม่ในวันสิ้นโลก พวกซาดูกายเชื่อว่าการฟื้นคืนชีพจากความตายไม่มี เขาถามพระเยซูว่า โมเสสกล่าวว่าถ้าผู้ตายไม่มีบุตร ก็ให้น้องชายรับพี่สะใภ้เป็นเผ่าพันธุ์สืบไป ข้าพเจ้ามีพี่น้อง ๗ คน พี่ชายข้าพเจ้าไม่มีบุตร ตายลง ละภรรยาไว้ให้น้องชาย น้องชายคนที่ ๒ ถึงที่ ๕ ได้พี่สะใภ้ทุกคนตายหมด ละไว้ให้น้องคนสุดท้าย ในที่สุดหญิงนั้นตาย ในวันฟื้นขึ้นมาจากความตาย หญิงนั้นจะเป็นภรรยาของใคร

พระเยซูตรัสว่า พวกท่านเข้าใจผิด เพราะเมื่อฟื้นขึ้นมาจากความตายนั้น จะไม่มีการสมรส หรือเป็นสามีภรรยากันอีก แต่เป็นเหมือนทูตสวรรค์ พระเจ้าตรัสว่า เราเป็นพระเจ้าของอับราฮัม ของไอแซค ของยาคอบ พระองค์เป็นพระเจ้าของคนเป็น ไม่ใช่ของคนตาย

พระบัญญัติที่สำคัญและเป็นใหญ่ (เป็นหลักหัวใจ) มีผู้ทูลถามพระเยซูว่า ประบัญญัติข้อใดเป็นใหญ่ (สำคัญที่สุด)

พระเยซูตรัสว่า จงรักพระเจ้าจนสุดใจของเจ้า และด้วยสิ้นสุดความคิดของเจ้า นี้เป็นบัญญัติข้อต้น ข้อใหญ่

ข้อที่ ๒ ว่า จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง

บัญญัติและคำพยากรณ์ทั้งสิ้น ย่อมรวมอยู่ในพระบัญญัติทั้ง ๒ นี้

พระเยซูตรัสว่า พวกอาลักษณ์กับพวกฟาริซซาย นั่งบนที่นั่งของโมเสส (คือเป็นทั้งนักปกครอง ทั้งนักสอนศาสนาของโมเสสแบบโมเสส) ดังนั้น ทุกสิ่งที่เขาสอนท่านจงถือตามแต่ความประพฤติของเขา พวกท่านอย่าทำตามเลย เพราะเขาเป็นผู้สอน แต่หาทำตามไม่

เขาดีแต่เอาของหนักแบกยากวางไว้บนบ่าคนอื่น ส่วนตัวเขาเองแม้แต่เพียงนิ้วเดียวก็ไม่จับต้องเลย เขาจะทำงานของเขาเพื่อให้มนุษย์เห็นเท่านั้น เครื่องรางเขาทำให้กว้าง พู่ห้อยเสื้อเขาทำให้ใหญ่ เขาชอบนั่งในที่สูง ชอบให้คนคำนับ ชอบให้คนเรียกเขาในท่ามกลางตลาดว่า ท่านอาจารย์ ท่านทั้งหลายอย่าให้ใครเรียกเขาว่า ท่านอาจารย์หรือพ่อเลย เพราะท่านมีพระอาจารย์ มีพระบิดาเพียงผู้เดียว คือพระผู้สถิตอยู่บนสวรรค์ อย่าให้ใครเขาเรียกว่านาย เพราะท่านมีนายเพียงคนเดียวคือ พระคริสต์ ผู้ใดยกตัว ผู้นั้นจะถูกเหยียด ผู้ใดถ่อมตัว ผู้นั้นจะถูกยกย่องความวิบัติย่อมมีแก่อาลักษณ์ และพวกฟาริซซาย ผู้หน้าซื่อ แต่ใจคด เพราะพวกเจ้าปิดเมืองสวรรค์จากมนุษย์ ถึงแม้พวกเจ้าเองจะไม่เข้าไป แต่พวกอื่นจะเข้า พวกเจ้าก็ขัดขวางไว้ ความวิบัติย่อมมีแก่พวกอาลักษณ์ และพวกฟาริซซาย คนหน้าซื่อ แต่ใจคด ฯลฯ เจ้าเป็นเหมือนอุโมงค์ฝังศพ ซึ่งฉาบปูนขาว ข้างนอกดูงดงาม แต่ข้างในเต็มไปด้วยกระดูกคนตาย และสารพัดสิ่งสกปรก เจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างนั้น ภายนอกปรากฏแก่คน

ทั่วไปว่าเป็นคนชอบธรรม แต่ภายในเต็มไปด้วยความเท็จเทียม และความชั่ว แล้วพระองค์ตรัสว่า พวกเหล่านี้ฆ่าศาสดาพยากรณ์ หรือทำร้ายท่านเหล่านั้นเสียมากมายในสมัยก่อน

กาลอนาคต พวกสาวกทูลถามว่า เหตุการณ์ร้ายแรงจะเกิดเมื่อไร ในการเสด็จมาแห่งพระเจ้า และในวันสิ้นโลกจะมีอะไรเป็นเครื่องหมาย

พระเยซูตรัสตอบว่า ระวังอย่าให้ใครล่อลวงให้หลง ด้วยจะมีหลายคนอ้างว่า เขาเป็นคริสต์ ท่านจะได้ยินถึงสงคราม จะเกิดวุ่นวายระหว่างประเทศ จะเกิดกันดาร อดอาหาร แผ่นดินไหว นั่นเป็นเหตุการณ์ขั้นแรกแห่งความทุกข์ ชาติต่าง ๆ จะชังท่านเพราะนามของเรา คนจะเห็นผิดเป็นชอบ ความชั่วทวีขึ้น ความเมตตาจะลดลง ผู้ใดทนได้ถึงที่สุด ผู้นั้นจะรอด เกียรติศัพท์อันประเสริฐแห่งแผ่นดินนี้จะได้ประกาศไปทั่วโลก

เมื่อท่านเห็นสิ่งน่าชัง ซึ่งจะทำให้เกิดวิบัติ ขณะนั้นผู้ที่อยู่ในแขวงยูดาให้หนีไปบนภูเขา ผู้อยู่ที่นาให้กลับบ้าน ผู้อยู่บนหลังคาให้กลับลงมา คราวนี้จะมีทุกข์ใหญ่ ซึ่งไม่เคยมีในโลกมาก่อน วันเหล่านี้ถ้ามิให้สั้น มนุษย์จะไม่มีทางรอดได้เลย แต่เพราะทรงเห็นแก่ผู้เลือกสรร จึงทรงทำให้วันนั้นสั้นเข้า เวลานั้นถ้าใครบอกว่าพระคริสต์อยู่ที่นั่น ที่โน้น ก็อย่าเชื่อ อย่าหลงผิด อาจเป็นไปได้แม้ผู้ที่ได้เลือกสรรไว้แล้วก็อาจหลงผิด ดังนั้น ท่านจงอย่าออกไป เมื่อเขาบอกว่าพระคริสต์อยู่นั่น อยู่นี่ จงอย่าเชื่อ พระคริสต์จะเสด็จมาเหมือนฟ้าแลบ เหมือนซากศพอยู่ไหน แร้งก็จะมาที่นั่น

พอสิ้นความลำบากในวันนั้นแล้ว พระอาทิตย์ พระจันทร์ดาวจะมืด ท้องฟ้าจะสะเทือนลั่น เมื่อนั้นนิมิตแห่งพระคริสต์จะ

ปรากฏบนฟ้า มนุษย์ทั่วพิภพจะร่ำไห้ พระคริสต์จะเสด็จมาพร้อมด้วยทูตสวรรค์ ท่านจะใช้ให้ทูตสวรรค์เก็บผู้ที่ได้รับเลือกไว้ทั้งหมด

เมื่อต้นมะเดื่อเทศผลิใบอ่อน ท่านก็รู้ว่าฤดูร้อนใกล้จะถึงแล้ว เช่นเดียวกันนั้น เมื่อท่านทั้งหลายเห็นเหตุการณ์อย่างนั้น ก็ให้รู้ว่าพระองค์เสด็จใกล้ประตูเข้ามาแล้ว คนชั่วอายุนี้จะไม่ล่วงลับไปก่อนสิ่งทั้งปวงนั้นบังเกิด แม้ฟ้าดินจะล่วงไป แต่คำสอนของเราจะสูญหายไปหามิได้ แต่วันนั้น ชั่วโมงนั้น ไม่มีใครรู้ นอกจากพระเจ้าองค์เดียว ดังนั้น จงระวัง เพราะไม่รู้ว่าพระเจ้าจะเสด็จมาเมื่อไร ดังนั้น จงเตรียมตัวให้พร้อมเหมือนเจ้าของบ้านรู้ว่าขโมยจะมายามไหนย่อมเฝ้าระวังไว้ เหมือนบ่าวรู้ว่านายจะมาก็เตรียมทำงาน แต่บ่าวชั่วคิดว่านายมาช้า เลยดื่มกินกันเมา พอนายมาในวันที่เขาไม่นึกว่าจะมา เขาย่อมถูกลงโทษ

เมื่อพระคริสต์เสด็จมา บรรดาประชาชาติต่าง ๆ จะประชุมพร้อมกันต่อพระพักตร์ พระองค์จะแยกบุคคลเหล่านั้นออก พวกดีเอาไว้ขวา พวกเลวเอาไว้ซ้าย เพราะพวกนี้อุปการะช่วยเรา พวกเราพวกนั้นไม่มีอุปการะ ไม่ช่วยเรา พวกเรา พวกเลว จะต้องได้รับโทษเป็นนิตย์ ส่วนพวกดี จะเข้าในชีวิตนิรันดร

เรื่องการแต่งงาน ในศาสนานี้สอนว่า

๑. คนโสดและพรหมจารี ถ้าอดใจได้ ก็อย่าแต่งงานเลย
๒. เมื่ออดใจไม่ได้ ก็จงมีภรรยา สามี เป็นสิทธิของตนเสีย เพื่อป้องกันการล่วงประเวณี
๓. เมื่อแต่งงานกันแล้วอย่าแยกกันอยู่ เว้นแต่ยินยอมเห็นชอบด้วยกันเป็นครั้งคราว
๔. ไม่ควรหย่าร้างหรือเลิกร้าง

๕. ถ้าลูกสาวมีอายุมากแล้ว ยังไม่มีสามี ให้บิดาหาสามีให้ตามที่เห็นสมควร

๖. หญิงหม้ายที่สามีตาย จะแต่งงานอีกก็ได้ แต่ถ้าไม่แต่งงานอีกจะดีกว่า

๗. ภรรยาจงเชื่อฟังสามีเหมือนยอมฟังพระเจ้า และสามีจงรักภรรยาดุจพระคริสต์รักคริสตจักร

คุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นเจ้าอธิการ (Superintendent)

๑. ต้องเป็นผู้ที่ไม่มีใครตำหนิได้

๒. ต้องแต่งงานเพียงครั้งเดียว

๓. ต้องรู้จักประมาณในการดื่ม–กิน

๔. ต้องมีสติสัมปชัญญะ

๕. ต้องเป็นคนมีกิริยาเรียบร้อย

๖. มีอัธยาศัยรับแขกดี

๗. เหมาะที่จะเป็นครู

๘. ไม่เป็นนักเลงสุรา

๙. ไม่เป็นนักเลงหัวไม้

๑๐. เป็นคนสุภาพ

๑๑. ไม่ชอบวิวาท

๑๒. ไม่เป็นคนโลภ

๑๓. เป็นคนปกครองบ้านเรือนได้ดี

๑๔. เป็นคนบังคับบัญชาลูกของตนได้ดี

๑๕. ไม่เป็นสมาชิกใหม่

คุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นมรรคทายก (Assistant)

๑. ต้องเป็นคนสง่าผ่าเผย

๒. ไม่เป็นคน ๒ ลิ้น

๓. ไม่เป็นคนนักเลงสุรา

๔. ไม่เป็นคนโลภ

๕. เป็นคนถือข้อลี้ลับแห่งความเชื่อ ด้วยใจวินิจฉัยผิดและชอบอันบริสุทธิ์

๖. มีภรรยาเป็นคนสง่าผ่าเผย ไม่เป็นคนชอบนินทา รู้จักประมาณในการกิน–ดื่ม เป็นคนซื่อสัตย์

๗. แต่งงานครั้งเดียว

๘. บังคับลูกได้ และปกครองเรือนได้ดี

สรุป

ศาสนานี้

๑. นับถือพระเจ้าองค์เดียว ทรงพระนามว่า ยะโฮวาฮ (ฉันเป็นอย่างที่ฉันเป็น) หรืออีลา หรืออีลอย เป็นผู้สร้างทุกสิ่ง เป็นผู้บันดาลปกครอง บริหาร รักษาโลก ไม่มีตัวตนแท้จริง แทรกซึมอยู่ในที่ทุกแห่ง ไม่เคยปรากฏรูปกายที่แท้จริงให้ใครเห็น เป็นผู้มีเมตตาที่สุด เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมที่สุด

๒. คริสต์ แปลว่า ไถ่บาป ศาสดาในศาสนานี้ คือพระเยซู อยู่ในฐานะเป็นบุตรพระเจ้า (บุตรมนุษย์) เป็นพระคริสต์ คือผู้ไถ่บาปดั้งเดิมของมนุษย์ (ที่ อาดัม เอวา ทำไว้) และสอนให้คนเชื่อในพระเจ้า

๓. หลักสำคัญของศาสนานี้ มี ๓ คือ ไตรเอกานุภาพ คือ พระบิดา พระจิต พระบุตร แม้เป็น ๓ แต่ก็รวมเป็นอันเดียวกัน

๔. คำสอนโดยย่อของศาสนานี้ คือ จงเคารพ จงรักภักดีต่อพระเจ้าอย่างสุดจิตใจ และจงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง มีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือไปอยู่ร่วมกับพระเจ้าบนสวรรค์ โดยการปฏิบัติเหตุคือมีความเชื่อมั่น มีความภักดีต่อพระเจ้า คือพระบิดา พระจิต และพระบุตร คือพระเยซู

๕. มีคำสอนที่น่าสนใจ นอกจากเรื่องเชื่อก่อนแล้วจึงรู้ คือ เรื่องความอดทน ความยอมโดยมีความเชื่อมั่นในพระเจ้าเป็นหลัก คำสอนบางอย่างคล้ายพระพุทธศาสนา เช่น ห้ามการลัก บางอย่างทางพระพุทธศาสนามีความหมายกว้างกว่า เช่น ห้ามการฆ่า บางอย่างตรงกันข้าม เช่น การต่อสู้ความจริง

๖. เหตุให้เกิดศาสนานี้ คือความหวังในเมสไซอะฮ ที่พระเจ้าจะส่งมากอบกู้ฐานะของยิว และความสำนึกผิดของสาวก

กาลต่อมา

การเผยแผ่ศาสนา ตอนที่พระเยซูมีพระชนม์อยู่ การเผยแผ่

ยังได้ผลน้อย แต่การรักษาคนไข้ ได้ผลดีมากเป็นที่น่าอัศจรรย์ จนประชาชนเข้าใจ และพูดกันว่า พระเยซูเป็นโอรสพระเจ้าจริง จนพระเยซูก็เข้าใจอย่างนั้น จนเมื่อพระเยซูอ้อนวอนให้พระเจ้า คือพระบิดาโปรดช่วยเมื่อก่อนถูกจับ และถูกจับนำไปตรึงไม้กางเขนไม่สำเร็จ พระเจ้ามิได้มาช่วย จึงรู้ความจริง และตรัสก่อนสิ้นใจว่า ทุกสิ่งสุดสิ้นกันที แต่การเผยแผ่กลับได้ผลมากเมื่อพระเยซูสิ้นแล้ว เพราะสาวกช่วยกันเผยแผ่อย่างถวายชีวิต เพราะ

ความได้สำนึกได้คิด ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ศาสนานี้เกิดขึ้นมาได้เพราะสาวกช่วยกันเผยแผ่ มิฉะนั้น พระเยซูก็จะมีฐานะเพียงเป็นศาสดาพยากรณ์ คำสอนก็เป็นเพียงคำสอนของศาสดาพยากรณ์ เช่น โยฮัน เป็นต้นเท่านั้น กล่าวคือ

เมื่อพระเยซูถูกจับ สาวกพากันหนี จนพระเยซูถูกตรึงไม้กางเขนสิ้นพระชนม์แล้วกลับคืนชีพไปสวรรค์ ทั้งเป็นได้ ๑๐ วัน เปโตรสาวกสำคัญคนหนึ่งเกิดความสำนึกผิดในการกระทำของตน ที่ทอดทิ้งพระเยซู จึงทำการแก้ความผิดนั้นด้วยการตั้งใจเทศนาประกาศคำสอนของพระเยซูอย่างจริงจัง ได้ผล คือมีชาวยิวมานับถือและมารับศีลล้างบาปมากหลายพันคน

ฝ่ายทางบ้านเมืองเห็นดังนั้นก็สั่งห้าม แต่เปโตรไม่ฟัง ทางบ้านเมืองจึงสั่งปราบ เปโตรก็ไม่หยุด แต่ย้ายการประกาศจากเยรูซาเล็มไปเมืองอันติโอช (Antioch) ในซีเรีย โดยมีเปาโล (ปอล) กับ เซาโล (ซอล) เป็นผู้ช่วย มีคนนับถือเพิ่มมากขึ้นทั้งคนยิวทั้งไม่ใช่ยิว จึงทำให้เกิดปัญหาขึ้น คือคนที่มิใช่ยิวมานับถือคำสอนนี้ แล้วต้องเข้าพิธีสุหนัตหรือไม่ พวกสาวกประชุมพิจารณาตกลงว่า คนที่มิใช่ยิวที่มานับถือคำสอนนี้จะรับพิธีสุหนัตหรือไม่ก็ได้ เพราะความสำคัญอยู่ที่การปฏิบัติตามคำสอนของพระเยซู จึงเป็นอันว่า ศาสนาคริสต์ได้เลิกพิธีสุหนัตมาตั้งแต่ครั้งนั้น (อันนับว่าเป็นการค้านบัญญัติเดิมของยิว ดังกล่าวแล้ว เพราะวิธีนี้เป็นเครื่องหมายแห่งความเคารพพระเจ้า)

ต่อมาเปาโลถูกจับในข้อกล่าวหาว่า เผยแผ่ศาสนาในนามของพระเยซู ถูกนำตัวไปไต่สวนที่เมืองเยรูซาเล็ม ศาลตัดสินให้ประหารชีวิต เปาโลได้อุทธรณ์ไปยังกษัตริย์ที่กรุงโรม (ตอนนั้นเมืองเยรู-

ซาเล็มยังขึ้นอยู่กับกรุงโรม) เปาโลจึงถูกส่งไปไต่สวนที่กรุงโรม เมื่อไปถึงกรุงโรมกษัตริย์แห่งกรุงโรมได้ตัดสินปล่อยเปาโล เขาได้โอกาสจึงทำการเผยแผ่ในกรุงโรม โดยไม่มีใครขัดขวาง

คำสอนของเขามีดังนี้ :—

๑. พระเจ้าย่อมสำแดงความพิโรธต่อบาปทุกชนิด เช่นการหมิ่นประมาทพระเจ้า และการขัดขวางการประกาศพระศาสนา

๒. บาปของชาวต่างประเทศ คือรู้จักพระเจ้าแล้วไม่ส่งเสริมพระเจ้า

๓. พิธีสุหนัดช่วยไม่ได้ ถ้าคนประพฤติชั่วและไม่รักษาบัญญัติผู้ที่ล่วงบัญญัติแล้ว ถึงได้รับสุหนัดก็เหมือนมิได้รับสุหนัดเลย การรับสุหนัดไม่จำเป็น แต่การรักษาพระบัญญัติเป็นสิ่งจำเป็น

๔. แต่ก่อนเคยถือกันว่า พิธีสุหนัดเป็นสัญญาไมตรีระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ แต่เดี๋ยวนี้สัญญานั้น คือโลหิตของพระเยซู

๕. ความผิดและความตายได้มาโดยอาดัมฉันใด ความชอบธรรมในชีวิตก็ได้มาโดยพระเยซูฉันนั้น

๖. เมื่อท่านล้างบาปแล้ว อย่าให้บาปครอบงำอีก อย่าเชื่อฟังความอยากของร่างกาย อย่าให้อวัยวะเป็นเครื่องใช้ในการกระทำ แต่จงถวายตัวของท่านแด่พระเจ้า

๗. บัญญัติมิใช่สิ่งที่ผิด แต่เป็นของบริสุทธิ์ยุติธรรม และดีมนุษย์ต่างหากไม่สามารถรักษาบัญญัติให้บริสุทธิ์ครบครันได้

๘. พระเจ้าไม่ถือชาติให้เป็นสิ่งขัดขวางในการนับถือศาสนา ชาวต่างประเทศก็นับถือได้ (มิใช่แต่พวกยิวเท่านั้น)

๙. พระเจ้ามิได้ละทิ้งพวกอิสราเอลทุกคน ทรงเลือกทุกคน แม้ว่าคนที่เลือกจะมีใจแข็งกระด้าง ดังนั้น คนต่างชาติจึงไม่ควรดูหมิ่นคนอิสราเอล

๑๐. อย่าถือตัวเกินควร ให้ทุกคนปฏิบัติหน้าที่ ตามที่พระเจ้าได้ประทานไว้ จงเกลียดชังสิ่งที่ชั่ว จงยึดถือสิ่งที่ดี จงถือว่าผู้อื่นดีกว่าตัว อย่าเกียจคร้าน จงมีใจกระตือรือร้น จงปฏิบัติพระเจ้า จงยินดีในความหวัง จงอดทนในความยากลำบาก จงมีน้ำใจรับรองแขก จงอวยพรให้แก่คนที่เคี่ยวเข็ญท่าน จงให้พร อย่าแช่งด่าเลย จงยินดีกับผู้ที่มีความยินดี จงร้องไห้กับผู้ที่ร้องไห้ จงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อย่าคิดใฝ่สูง แต่จงถ่อมใจลงยอมทำงานต่ำ อย่าถือว่าตัวฉลาด อย่าทำชั่ว ตอบแทนชั่วแก่ผู้หนึ่งผู้ใด อย่าทำการแก้แค้น จงระงับความชั่วด้วยความดี

๑๑. ให้ทุกคนยอมอยู่ในอำนาจของพระเจ้า เพราะไม่มีอำนาจอะไรที่ไม่ได้มาจากพระเจ้า และผู้มีอำนาจซึ่งดำรงอยู่นั้น พระเจ้าทรงตั้งไว้ แต่อากรควรให้แก่ผู้ใด จงให้แก่ผู้นั้น ภาษีที่ควรให้แก่ผู้ใด จงให้แก่ผู้นั้น ความยำเกรง เกียรติยศควรให้แก่ผู้ใด จงให้แก่ผู้นั้น อย่าเป็นหนี้ใคร เว้นแต่ในความรัก เพราะว่าคนที่รักคนอื่นก็เท่ากับทำให้บัญญัติสำเร็จแล้ว ดังบัญญัติว่า จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง

๑๒. ผู้มีกำลังมากต้องมีความอดทนต่อผู้มีกำลังน้อย ไม่ควรเอาใจคนอื่น เพราะพระคริสต์ไม่ได้กระทำเช่นนั้น แต่จงต้อนรับกันและกัน เหมือนพระคริสต์ต้อนรับทั้งพวกยูดา ทั้งชาวต่างประเทศ

เปาโลสอนศาสนาอยู่นาน มีคนนับถือมาก โดยบรรยายความในบัญญัติ และประวัติพระเยซู จนศาสนานี้ตั้งมั่นในกรุงโรม

ความแพร่หลายของศาสนานี้ ศาสนานี้ได้เข้ามาสู่กรุงโรม ในสมัยของพระเจ้าติเบริอุส (**Tiberius**) (ค.ศ. ๑๔—๓๘) โดยเปาโลเป็นผู้นำเข้าไปดังกล่าวแล้ว

ในระยะแรกการเผยแผ่เป็นไปโดยสะดวก เพราะศาสนาโรมันมีหลักธรรมน้อย มีสาระหนักไปในเรื่องเทพนิยาย จึงสู้ศาสนาคริสต์ไม่ได้ แต่ต่อมาศาสนาคริสต์ถูกต้านทานจากชนชั้นปกครอง และจากศาสนาโรมันอย่างเหนียวแน่น เพราะเริ่มรู้สึกว่าศาสนาคริสต์นั้นเป็นอันตรายต่อศาสนาโรมันอย่างไร โดยเฉพาะในสมัยเนโร (ค.ศ. ๕๔—๖๘) กษัตริย์โรมันได้มีการปราบปรามพวกคริสต์เป็นการใหญ่ กล่าวกันว่าพระเจ้าเนโรให้เผากรุงโรม แล้วกล่าวหาว่าพวกคริสต์เป็นผู้เผา แล้วให้ฆ่าพวกคริสเตียนเป็นอันมาก แต่ยิ่งปราบยิ่งมาก คือพวกคริสเตียนได้ พยายามสอนศาสนาอย่างทรหด เมื่อไม่สามารถสวดมนต์ในโบสถ์บนดินได้ก็แอบสร้างโบสถ์ใต้ดิน (ในกรุงโรมแม้ในเวลานี้ก็ยังมีซากโบสถ์ใต้ดินอยู่เป็นอันมาก) ในเวลาไม่ถึง ๓๐๐ ปี อาณาจักรกรุงโรมก็กลายเป็นอาณาจักรแห่งศาสนาคริสต์

ต่อมาในสมัยพระเจ้าคอนสแตนติน (**Constantine**) (๓๒๓—๓๓๗) ได้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงโรมไปตั้งที่กรุงคอนสแตนติโนเบิล (Constantinople) (คือเมืองอิสตันบูลเดี๋ยวนี้) อาณาจักรกรุงโรมัน

จึงแยกเป็น ๒ คือ โรมันตะวันตก มีกรุงโรมเป็นเมืองหลวง โรมันตะวันออก มีกรุงคอสแตนติโนเบิ้ลเป็นเมืองหลวง พระเจ้าคนอสแตนติน ทรงเลื่อมใสในศาสนาคริสต์มาก ทรงประกาศให้ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาประจำชาติ ทรงตั้งประมุขของศาสนานี้ประจำเมืองสำคัญหลายเมือง เช่น ประจำกรุงคอนสแตนติโนเบิ้ล กรุงโรม กรุงเยรูซาเล็ม เมืองอเล็กซานเดีย เป็นต้น

ต่อมาอาณาจักรโรมันตะวันตกเกิดไม่เรียบร้อย เพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่มีประทับอยู่ในอาณาจักร ประมุขของศาสนานี้ประจำกรุงโรม จึงประกาศตนเป็นหัวหน้าพวกคริสตศาสนิกชนทั้งหมด และเลยใช้อำนาจดูแลกรุงโรมด้วย ต่อมาตำแหน่งนี้เรียกว่า สันตปาปา หรือที่ฝ่ายตรงข้ามเรียกว่า โปป (Pope) เป็นภาษาอิตาเลียน แปลว่า พ่อ

ฝ่ายประมุขของศาสนาคริสต์ ที่กรุงคอนสแตนติโนเบิ้ล ไม่ไม่ยอมเห็นชอบ เพราะเห็นว่าตนควรจะเป็นใหญ่กว่า คริสตจักรจึงเกิดแตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายตะวันตก เรียกว่า นิกายโรมันคาธอลิก (Romancatholic) มีประมุขอยู่ที่กรุงโรม ฝ่ายตะวันออก เรียกว่า นิกายกรีก ออร์โธดอกซ์ (Greek Orthodox) คำว่า คาธอลิก แปลว่า สากล และจุดรวมอยู่ที่กรุงโรม จึงเรียกอย่างนั้น คำว่า ออร์โธดอกซ์ แปลว่า ความเที่ยงตรงหรือเคร่งครัด และจุดรวมอยู่ที่กรุงคอนสแตนติโนเบิ้ล ประเทศกรีก จึงเรียนอย่างนั้น

ต่อมากรุงโรมถูกพวกโกธ (Gotha) ยึดได้ แต่มิได้ทำลายอารยธรรมและศาสนาคริสต์ แต่กลับรับนับถือด้วย

พวกแฟรงคเข้ารีต เดิมพวกแฟรงค (Frank) นับถือเทวดาต่อมาได้ย่อมรับนับถือศาสนานี้ โดยมีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระเจ้า-

โคลวิสแห่งชาติแฟรงคทำสงครามอยู่กับชาวอะเลมัน ได้ตกอยู่ในฐานะคับขัน พระเจ้าโคลวิสจึงคุกเข่าอ้อววอนขอให้พระเจ้าแห่งศาสนาคริสต์ช่วยเหลือปฏิญาณว่า ถ้าพระเจ้าโปรดให้พวกแฟรงคมีชัยแล้วจะนับถือศาสนาคริสต์ ปรากฏว่ามีชัยจริง ๆ พระเจ้าโคลวิสพร้อมด้วยทหาร ๓,๐๐๐ คน จึงได้นับถือศาสนาคริสต์ และกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาก็นับสืบถือมา

พวกอังกฤษได้นับถือศาสนาคริสต์ ใน ค.ศ. ๕๙๖ คาดินัลเกรกรอรีที่ ๑ ได้ส่งบาทหลวงชื่อ ออกัสติน พร้อมด้วยคณะ ๔๐ คนไปสอนศาสนาคริสต์ที่อังกฤษ ชาวอังกฤษได้เริ่มนับถือศาสนานั้นมาตั้งแต่ครั้งนั้น

ต่อมาชาวเกาะไอซแลนด์ได้นับถือศาสนาคริสต์ โดยความพยายามของพระเจ้าฟาดริชอุส และพวกนิกต ที่อยู่ทางเหนือเกาะได้เข้ารีตด้วย

ชาวเยอรมันเข้ารีต บาทหลวงฮูนิไซ ได้พยายามเป็นเวลานาน เพื่อให้ชาวเยอรมันเข้ารีตจนตัวบาทหลวงเองถูกฆ่าตาย เมื่อ ค.ศ. ๗๕๓ แต่ต่อมาชาวเยอรมันก็เข้ารีต

ราว ค.ศ. ๙๑๐—๙๑๑ ชาวสะแกนดินาเวียพากันเข้ารีต

ราว ค.ศ. ๑๐๐๐ ยุโรปทั้งทวีปเป็นคริสตอาณาจักร เว้นแต่บริเวณถิ่นที่เป็นของพวกมุสลิม คือแถบฝั่งทะเลบอลติก แถบคาบสมุทรไอบีเรีย

สงครามครูเสส สงครามครูเสส เป็นสงครามศาสนาระหว่างศาสนาคริสตกับศาสนาอิสลาม เป็นเวลาเกือบ ๒๐๐ ปี เป็นสงครามแย่งเมืองเยรูซาเล็ม ซึ่งเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาคริสต์คืนมาจากอิสลาม และเพื่อตั้งประเทศของชาติลาตินให้คงไว้

ในภาคตะวันออก คำว่า ครูเสด มาจากคำว่า Gruls แปลว่า ไม้กางเขน สงครามครูเสดที่สำคัญ ๆ มี ๘ ครั้ง ๔ ครั้งแรก เรียกว่า Grusase ใหญ่ ๔ ครั้งหลัง เรียกว่า Grusase น้อย

สาเหตุของสงครามครูเสด มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. คริสตศาสนาในสมัยนั้นถือว่า การจาริกไปยังกรุงเยรูซาเล็มในประเทศปาเลสไตน์ เป็นบุญกุศลอย่างแรง แต่ก่อนประเทศปาเลสไตน์อยู่ในอาณาจักรโรมัน การจาริกไปสะดวก ต่อมากรุงเยรูซาเล็มอยู่ในปกครองของกาหลิบ พวกสะระเซ็น (นิกายหนึ่งในอิสลาม) ในสมัยที่กล่าวนี้ การจาริกก็ยังสะดวกดีอยู่ แต่มาในศตวรรษที่ ๑๑ พวกตาตา พวกหนึ่ง เรียกว่า เซลยัคเตอร์ก ซึ่งเป็นพวกคลั่งศาสนาอิสลาม ตีเอาประเทศซีเรียจากกาหลิบ พวกสะระเซ็นได้ พวกนี้ได้ไปทำลายโบสถ์ในเยรูซาเล็ม หรือมิฉะนั้นก็ทำเป็นโรงพัก พวกนักจาริกได้รับการประณามอย่างรุนแรง ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้นักจาริกกลายเป็นนักรบ

๒. ความอยากผจญภัยของชาติติวตันในยุโรป ซึ่งยังไม่ทิ้งสันดานคนชาวบ่าของตน พวกเจ้าขุนมูลนายและอัศวินในลัทธิพิวดัลขณะนั้นพึ่งผ่านพิธีชัวลัวมาใหม่ (พิธีชมรมนักรบ) ซึ่งมีสมาชิกเรียกว่าอัศวิน มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองศาสนาและป้องกันผู้ที่อ่อนแอกับผู้ที่ถูกกดขี่ข่มเหงทั้งปวง จึงมีน้ำใจหึกเหิม ใคร่จะออกรบสำแดงฝีมือและความกล้าหาญที่ตนได้อบรมมา

๓. สังฆนายกเออร์บัน ได้รับคำขอร้องจากอะเล็กซีกให้ช่วย เพราะพวกเตอร์กกำลังทำท่าจะมาตีกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) สังฆนายกเรียกประชุมนักบวช ณ เมืองทิจาเซนลา ในประเทศอิตาลีพิจารณาคำขอร้อง แต่ไม่บังเกิดผล สังฆนายกจึง

เรียกประชุมอีก ณ เมืองเคลมองค์ ประเทศฝรั่งเศส สังฆนายกกล่าวปลุกใจว่า เมื่อพระเยซูคริสต์เรียกร้องให้พวกท่านช่วยป้องกันพระองค์เช่นนี้ ท่านอย่ามัวเป็นห่วงบ้านอยู่เลย จงยอมสละบ้านเรือน บิดา มารดา บุตร ภรรยาของตน เพื่อเห็นแก่พระเจ้า ท่านจะได้รับตอบแทน ๙๐๐ เท่า–๑๐๐๐ เท่า และไม่เกิดไม่ตายอีกต่อไป

ทุกคนในที่ประชุมได้ฟังดังนั้นก็เปล่งเสียงในโอกาสนั้น พร้อมใจกันกู้สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์คืนมา

๑. สงครามครูเสสครั้งแรก ค.ศ. ๑๐๙๖–๑๐๙๙ จากการเรียกร้องของบาทหลวง ในฝรั่งเศสและอิตาลี จนถึงกับประกาศยกเว้นโทษทางศาสนาทั้งหมด แก่ผู้เข้าชื่อไปรบชิงเมืองเยรูซาเล็ม ยุโรปครั้งนั้นเหมือนแผ่นดินถูกเนรเทศ เพราะชายฉกรรจ์ทุกคนล้วนกระหายไปในสงครามนี้ กองทัพครูเสตครั้งนี้มีไพร่พลประมาณถึง ๓๐๐,๐๐๐ คน เดินทางไปเมืองคอนสแตนติโนเบิ้ล ข้ามช่องแคบผอสฟอร์รัส (ช่องแคบตุรกี) เข้ายึดเมืองต่าง ๆ ไปจนถึงเมืองเยรูซาเล็ม ในระหว่างนี้ไพร่พลได้ล้มตายในกลางทางเสียเกือบครึ่ง ชิงเมืองเยรูซาเล็มจากพวกเตอร์กได้ พวกครูเสสได้จัดการปกครองเมืองที่ได้ตามแบบฟิวดัล (ศักดินา) แบบยุโรป เมื่อเรียบร้อยแล้ว ก็เดินทางกลับพร้อมทั้งนำสิ่งที่ตนได้พบเห็นกลับมายุโรปด้วย

๒. สงครามครูเสสครั้งที่ ๒ ค.ศ. ๑๑๔๗ – ๑๑๔๙ ในปี ๑๑๔๖ พวกมุสลิม เตอร์กได้ยกพวกตีเมืองในอาณาจักรเยรูซาเล็มได้ เรื่องนี้ทำให้พวกคริสต์ในยุโรปตกใจมาก มีบาทหลวงรูปหนึ่งชื่อเบอร์นาร์ด (ต่อมาได้รับยกย่องเป็นเซนต คือผู้สำเร็จ) ได้เที่ยวเทศนาชักชวนให้คนไปช่วยป้องกันเมืองเยรูซาเล็ม พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส และเยอรมันในครั้งนั้นเห็นชอบด้วย ได้ส่งทหารไปช่วย

กองทัพฝรั่งเศส และเยอรมัน ไปล้มตายในกลางทางเป็นอันมาก ที่เหลือไปตีเมืองดามัสกัส (เมืองหลวงของซีเรียในปัจจุบันนี้) แต่ไม่สำเร็จ จึงพากันล่าทัพกลับยุโรป

๓. สงครามครูเสสครั้งที่ ๓ ค.ศ. ๑๑๘๙–๑๑๙๒ ในปี ๑๑๘๒ พระเจ้าแผ่นดินไอคุปต์ (อียิปต์) ตีเมืองเยรูซาเล็มได้ พวกคริสต์ในยุโรปมีพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส เยอรมัน และอังกฤษ (พระเจ้าริชาร์ดใจสิงห์) ได้ร่วมกันยกไปรบ เพื่อไปรบชิงเมืองเยรูซาเล็มคืน พระเจ้าแผ่นดินเยอรมันไปจมน้ำสิ้นพระชนม์ในระหว่างทาง พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสกับอังกฤษร่วมกันนำทัพเข้าชิงเมืองเยรูซาเล็ม แต่ไม่สำเร็จ ต้องทำสัญญาสงบศึกกับพระเจ้าแผ่นดินไอยคุปต์ (สะระตีน) แล้วยกทัพกลับยุโรป พระเจ้าริชาร์ด เมื่อเสด็จกลับไปปลอมพระองค์เพื่อจะได้เสด็จเที่ยวไปยังเมืองต่าง ๆ ได้สะดวก พอผ่านประเทศเยอรมันได้ถูกพระเจ้าเฮนรี แห่งเยอรมันจับไว้ ทางอังกฤษต้องเสียเงินเป็นอันมากเพื่อเป็นค่าไถ่

๔. สงครามครูเสสครั้งที่ ๔ ค.ศ. ๑๒๐๒ – ๑๒๐๔ เป็นสงครามชั้นต่ำ ชาวคริสต์ได้มาประชุมที่เมืองเวนิส แห่งอิตาลี จะไปโจมตีไอยคุปต์ ต่อมาเปลี่ยนเป็นยกไปตีเมืองคอนสแตนโนเบิล

ต่อมามีอีก ๔ ครั้ง แต่เป็นสงครามย่อย ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง คือแพ้บ้าง ชนะบ้าง ในที่สุดก็เลิกลาไป และเมืองเยรูซาเล็มก็อยู่ในมือของพวกมุสลิม (เพิ่งมาพ้นเมื่อมีประเทศอิสราเอลเมื่อเร็ว ๆ นี้)

ความเปลี่ยนแปลง ศาสนาคริสต์ได้เป็นศาสนาแท้จริงเพราะสาวกของพระเยซูดังกล่าวแล้ว และได้เจริญถึงขีดสุดในคริสตศตวรรษที่ ๑๖ ต่อจากนั้นความเลื่อมใสของชาวยุโรปก็เริ่มเสื่อมลงโดยสาเหตุหลายประการ เช่น

๑. ความเจริญทางวิชาการใหม่ ๆ เช่น ทางวิทยาศาสตร์ การค้นพบความจริงทางธรรมชาติ อันประกอบด้วยเหตุผล ทำให้เกิดความขัดแย้งกับศาสนาคริสต์

๒. มีบาทหลวงอลัชชีในศาสนาคริสต์เป็นจำนวนมาก ทำให้คนเสื่อมศรัทธา

๓. เจ้าผู้ครองรัฐต่างๆ พากันริษยาโป๊ปที่มีอำนาจมากเกินไป

๔. การขายบัตรปลดบาปของโป๊ปในสมัยนั้น กล่าวคือ

เมื่อโปปลิโอที่ ๑๐ ขึ้นครองบัลลังค์ก็ ทรงเห็นว่าเงินของวัดร่อยหรอลงไปเป็นอันมาก มีทั้งเรื่องต้องใช้เงินทำอะไรอีกมาก เช่น สร้างโบสถ์เซนต์ปีเตอร์ที่กรุงโรม เป็นต้น โป๊ปจึงจัดหาเงินด้วยวิธีขายบัตรปลดบาป (อินดัลยันส) คือซื้อบัตรปลดบาปแล้วจะเท่ากับล้างบาปที่ตนได้ทำไว้หมดทันที โป๊ปส่งคนไปเที่ยวขายบัตรบาปนี้ทั่วคริสตจักร ทั่วยุโรป ทำให้ประชาชนชาวคริสต์ไม่พอใจเป็นอันมาก และพากันคัดค้าน

มาตินลูเธอร์ (Martin Luther) (๑๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๔๘๓–๑๘ กุมภาพันธ์ ๑๕๔๖)

มาตินลูเธอร์ เป็นบาทหลวงชาวเยอรมันในนิกายออกัสติน เป็นอาจารย์สอนวิชาเทววิทยา ในมหาวิทยาลัยวิทแตนเบอร์ก แต่งงานกับชี มีลูก ๖ คน เมื่ออายุ ๒๑ ปี ได้เดินทางไปเฝ้าโป๊ปที่กรุงโรม เมื่อได้เห็นสำนักของโป๊ป ความหรูหราของโป๊ป และของบาทหลวงชั้นผู้ใหญ่ในกรุงโรม ทำให้เขาสลดใจมาก และประหลาดใจมาก เขาเห็นว่านักบวชไม่ควรมีความเป็นอยู่หรูหราอย่างนั้น เมื่อกลับไปเยอรมันแล้วก็คิดถึงการแก้ไขเรื่องนี้ ก็พอดีผู้แทนโป๊ปไปเที่ยวขายบัตรปลดบาปในเยอรมัน เขาจึงคัดค้านด้วยกล่าวคำปราศรัยในที่

ชุมชนว่า การล้างบาปจะทำได้ด้วยวิธีเดียว คือความรู้สึกสำนึกและตั้งใจว่าจะไม่ทำต่อไป การล้างบาปด้วยเงินไม่มีในบัญญัติใด หรือคัมภีร์ใด คนทั้งหลายจึงไม่ควรให้เงินเพราะการล้างบาปด้วยเงินนี้พระเยซูมิได้สอนไว้ และไม่ต้องด้วยประสงค์ของพระเจ้า

ประชาชนไม่นึกว่าลูเธอร์จะกล้าคัดค้านอย่างนั้น เพราะแม้พระเจ้าแผ่นดินยังไม่กล้า ครั้งนั้นยังมีศาลศาสนา คืออินควิซิชั่น (Inquisition) ซึ่งทำหน้าที่ลงโทษคนทำผิดทางศาสนาอย่างน่าสยดสยอง

ศาลศาสนานี้มีอำนาจมาก สามารถเรียกคนที่บังอาจแสดงความคิดเห็นขัดแย้งของโป๊ปหรือมีความเห็นนอกรีตมาพิจารณาลงโทษได้ ผู้พิพากษาเป็นนักบวช ในชั้นแรกศาลนี้จะเตือนให้เลิกความคิดเห็นอย่างนั้น ถ้าดื้อยังไม่ยอมเลิก จะถูกลงโทษสถานเบาก่อน ด้วยให้จำคุกในคุกสำหรับนักบวช ถ้ายังไม่ยอมเลิก จะถูกลงโทษสถานหนัก เช่นประหารชีวิต โดยทางฝ่ายบ้านเมืองจะลงมือลงโทษเองแทนบาทหลวง เพราะบาทหลวงฆ่าคนไม่ได้ ผิดบัญญัติ ๑๐ ประการ เมื่อประหารแล้วให้ริบทรัพย์สมบัติของผู้นั้น จัดแบ่งกันระหว่างศาสนากับพระเจ้าแผ่นดิน

ศาลนี้ประเทศสเปนใช้มากที่สุด ชั่ว ๓๓๐ ปี มีคนสเปนถูกประหาร ถูกริบทรัพย์ถึง ๓๐,๐๐๐ คน นำทรัพย์มาแบ่งกันระหว่างศาสนากับพระเจ้าแผ่นดิน

การที่ลูเธอร์ไม่ถูกศาลศาสนาดำเนินการนั้น เพราะลูเธอร์ดำเนินการรวดเร็ว พอเริ่มค้านก็ค้านอย่างกว้างขวาง ด้วยการพูดในที่ชุมชน พิมพ์หนังสือแจก จึงมีคนเลื่อมใสในลูเธอร์อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ถึงกับถืออาวุธคอยป้องกันลูเธอร์

เมื่อโป๊ปทราบเรื่อง ลูเธอร์ก็มีพรรคพวกมาก จนไม่สามารถใช้ศาลศาสนาได้แล้ว จึงได้แต่ตักเตือนให้เลิกพฤติกรรมเช่นนั้นเสีย แต่ลูเธอร์ไม่เลิก ทางกรุงโรมก็สั่งลงโทษขับไล่ ลูเธอร์โยนคำสั่งเข้ากองไฟทางกรุงโรมจึงขอให้พระเจ้าแผ่นดินเยอรมันครั้งนั้น คือพระเจ้าชาร์ลที่ ๕ จัดการกับลูเธอร์ พระเจ้าชาร์ลกับเจ้าผู้ครองนคร ในอาณาจักร จัดประชุมสภาพิจารณา แล้วตัดสินว่าลูเธอร์เป็นคนนอกศาสนา มิให้ใครคบหาด้วย มตินี้เป็นเพียงเสียงข้างมาก มิใช่เป็นเอกฉันท์ จึงเจ้าผู้ครองนครแซกซอนนี่ซึ่งมาร่วมประชุมด้วย พร้อมกับทหารของพระองค์พอออกจากสภา ก็พาลูเธอร์ไปอยู่ที่ปราสาทของตน

ลูเธอร์อยู่ที่ปราสาทนครแซกซอนนี่อย่างเป็นสุข และปลอดภัยเกือบปี ในระหว่างนั้นภายนอกมีเรื่องวุ่นวายใหญ่โต เพราะศิษย์ของลูเธอร์ได้ก่อขึ้น เช่นขว้างปาทำลายโบสถ์คาธอลิก ทำลายคอนแวนของซีทำลายทรัพย์สมบัติของศาสนาทุกแห่ง แม้ลูเธอร์สั่งคนให้ห้าม พวกศิษย์ก็ไม่เชื่อ ลูเธอร์จึงออกจากปราสาทมาห้ามพวกศิษย์ เขาตั้งนิกายใหม่โดยไม่ขึ้นกับกรุงโรม ในระหว่างเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีคนแย่งชิงสมบัติของศาสนา ในระยะหลังเจ้าผู้ครองนครซึ่งไม่ชอบโป๊ปอยู่แล้ว เพราะริษยาว่าโป๊ปมีอำนาจมากเกินไปและมั่งคั่งมาก ได้ลงมือแย่งชิงเอง ศาสนาคริสต์ นิกายคาธอลิกในเยอรมันจึงถูกโค่น และมีการตั้งนิกายใหม่ของลูเธอร์แทน เนื่องจากนิกายนี้เริ่มต้นด้วยการคัดค้านคำสั่งโป๊ป จึงได้ชื่อว่า **โปรเตสแตนต์ (Protestant)** ซึ่งแปลว่า **คัดค้าน**

ในขณะที่ตั้งนิกายใหม่นั้น พระเจ้าชาร์ลกำลังทำสงครามกับฝรั่งเศส จึงต้องปล่อยเหตุการณ์ในประเทศให้เป็นไปตามเรื่อง เมื่อเสร็จจากการสงครามแล้ว พระเจ้าชาร์ลทรงห้ามเพื่อมิให้คนนับถือนิกายใหม่ แต่เจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ ไม่ยอมเชื่อฟังจนทำสงครามกันเองถึง ๓๐ ปี ในที่สุดพระเจ้าชาร์ลยอมแพ้ ต้องให้เสรีภาพในการเลือกนับถือนิกายใหม่

นิกายนี้ได้แพร่หลายไปอย่างรวดเร็วแทบทั่วยุโรป เว้นอิตาลีกับสเปนเท่านั้น จากการเกิดของนิกายนี้ ทำให้นิกายโรมันคาธอลิกต้องปรับปรุงตัวเองด้วยการกำจัดบาทหลวงอลัชชีออกจากศาสนา จึงสามารถเรียกศรัทธาคืนมาได้บ้าง

นิกาย ในปัจจุบันนี้ ศาสนาคริสต์มีนิกายใหญ่ ๓ นิกาย คือ:—

๑. นิกายโรมันคาธอลิก นิกายนี้ถือโป๊ปที่กรุงโรมเป็นหัวหน้าโดยสืบสิทธิและหน้าที่ต่อจาก เซนต์เปโตร (ปีเตอร์) โป๊ปมีอำนาจที่จะบัญญัติบทบัญญัติต่าง ๆ ได้ ในปัจจุบันประเทศที่นับถือนิกายนี้ มีอิตาลี ฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน โปรตุเกส ไอแลนด์ ลาตินอเมริกา ฟิลิปปินส์ เป็นต้น

๒. นิกายกรีกออรโธดอกซ์ นิกายนี้มีข้อปฏิบัติคล้ายโรมันคาธอลิก เป็นแต่ไม่ยอมขึ้นกับนิกายนั้น ไม่ยอมขึ้นกับโป๊ป ไม่ถือไม้กางเขนเป็นสำคัญ ประเทศที่นับถือนิกายนี้ เช่น กรีก (รัสเซีย) ประเทศแถบทะเลบอลข่าน เช่น ยูโกสลาเวีย บุลกาเรีย เป็นต้น

๓. นิกายโปรเตสแตนต์ นิกายนี้นับถือคัมภีร์ไบเบิ้ล แต่ไม่นับถือโป๊ป ไม่ถือพรหมจรรย์ (แต่งงานได้) ไม่ถือไม้กางเขนเป็น

ของสำคัญไม่นับถือแม่พระ ประเทศที่นับถือนิกายนี้ เช่นเยอรมัน เหนือ เดนมาร์ก ฮอลันดา นอรเว สวีเดน อังกฤษ อเมริกา เป็นต้น

และนิกายนี้ต่อมาได้แยกออกเป็นอีกหลายนิกาย แต่ทุกนิกายปฏิบัติกิจร่วมกันได้ ดังนี้

๑. นิกายลูเธอร์แรน (Lutheran) นับถือหลักการของมาตินลูเธอร์อย่างเคร่งครัด ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือคอนแฟสชั่น นับถือพระเยซูองค์เดียว ขนมปังกับน้ำองุ่นที่รับประทานแล้วต้องอยู่ในสภาพเดิมไม่เปลี่ยนเป็นเลือดเนื้อของพระเยซู แม้ว่าความหมายสำคัญของพระเยซูจะมีอยู่ในนั้น จะขายบัตรปลดบาป หรือจะแผ่ส่วนกุศลให้กันไม่ได้ เครื่องหมาย รูปเขียน และไม้กางเขน จะใช้ก็ได้ ไม่ใช้ก็ได้

นิกายนี้นับถือกันมากในประเทศเยอรมัน สวีเดน เดนมาร์ก นอรเว ฮอลันดา อเมริกา

๒. นิกายกัลวิน หรือ เพรสไบเตอร์เรียน (Calvin or Presbyterion) นิกายนี้กัลวินชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ตั้ง มีลักษณะแปลกจากนิกายที่ ๑ คือถือว่าขนมปังกับน้ำองุ่นแม้ว่าจะคงอยู่ในสภาพเดิม แต่ก็เป็นเครื่องหมายให้ระลึกถึงพระเยซู และถือศีลเพียง ๒ คือ ศีลล้างบาปกับศีลมหาสนิท ส่วนอีก ๕ ข้อไม่ถือ

ต่อมายอนนอกส์ นำนิกายนี้ไปประกาศที่สก๊อตแลนด์ และเรียกชื่อใหม่ว่า เพรสไบเตอร์เรียน โดยถือว่ามีเพรสไบเตอร์เรียนสูงอายุ เป็นประธานในศาสนาสืบต่อจากพระเยซู นิกายนี้เป็นนิกายประจำประเทศสก๊อตแลนด์ พวกมิชชั่นนารีชาวอเมริกัน เที่ยวนำ

ไปสอนตามที่ต่าง ๆ เช่นประเทศไทย และยังแยกเป็นนิกายย่อย ๆ อีก ๓ นิกาย แต่มีความแตกต่างกันเล็กน้อย

๓. นิกายเอบีสโกปาล หรือ พรีเลซี่ (Prelacy) นิกายนี้คล้ายกับนิกายที่ ๒ ต่างกันแต่หัวหน้านิกาย คือในนิกายนี้มีบิช็อบ หรือสังฆนายกเป็นผู้สืบชั้นสูง แต่เพรสไบเตอร์เรียนเป็นผู้สืบชั้นรอง

๔. นิกายเชอร์ช ออฟอิงแลนด์ (Church of Englanh or Anglican church) นิกายนี้เป็นนิกายของอังกฤษ มีลักษณะคล้ายนิกายโรมันคาธอลิก ต่างกันแต่ไม่ยอมขึ้นต่อโป๊ป และไม่ปฏิบัติตามบัญญัติหรือพระสมัยที่โป๊ปตั้งขึ้นใหม่ นิกายนี้มีประมุขของตนเอง

๕. นิกายคอนครีเครชั่น หรืออินดิเพ็นเดนต์ (Indepenbent) เป็นนิกายที่แยกออกมาจากนิกายที่ ๔ นิกายนี้ถือว่า ฆราวาสหมู่ ๑ อาจทำพิธีกรรมตามสิทธิให้สำเร็จได้ โดยมิต้องอยู่ในบังคับบัญชาของใครให้ยุ่งยาก อันเป็นเรื่องทางโลก เพราะศาสนานี้เป็นเรื่องทางใจ จะมาใช้ระเบียบทางโลกมาปกครองนั้นไม่ควร

๖. นิกายเวสลิมัน หรือ เมโธดิสต์ (Methodist) เป็นนิกายที่ยอนเวสลี เป็นผู้เริ่มคิดแยกออกจากนิกายอังกฤษ คือที่ ๔ มีหัวหน้าควบคุมปกครองเป็นลำดับ ตรงกันข้ามกับนิกายคอนครีเครชั่น

๗. นิกายแบพติสต์ (Baptist Church) นิกายนี้แยกออกจากนิกายที่ ๔ เหมือนกัน หลักการในนิกายนี้ไม่แตกต่างจากนิกายที่ ๒ มากนัก ไม่มีพิธีล้างบาปสำหรับเด็กเกิดใหม่ แต่มีสำหรับผู้ใหญ่ซึ่งรู้จักผิดชอบแล้ว และมีความเชื่อมั่นต่อพระเยซูแล้ว เด็กเล็กหรือคนโง่เง่าหรือคนใจบาปหยาบช้า จะให้ล้างบาปก็ไม่มีประโยชน์ จึงไม่ควรทำ การปกครองเป็นแบบนิกายที่ ๕ นิกายนี้หมอสมิท บางคอแหลม นำมาสั่งสอนในเมืองไทยเป็นคนแรก

(นิกายต่าง ๆ เท่าที่กล่าวมานี้ นอกจากนิกายแองคิลกัน คือ นิกายที่ ๔ ซึ่งรัฐบาลอังกฤษรับรองว่า เป็นลัทธินิกายของชาติอังกฤษ กับนิกายเพรสไบเตอร์เรียน ซึ่งเป็นนิกายของสก๊อตแลนด์ แล้ว นิกายอื่นมักรวมเรียกว่า นัน คอนฟอร์มิสต์ (Non—Conformist) ซึ่งมีความหมายว่า ไม่รวมกับนิกายของรัฐบาล)

๘. นิกายพิวริแตน (Puritan) นิกายนี้แยกออกจากนิกายที่ ๔ อีกเหมือนกัน โดยเมื่อราว ๓—๔ ร้อยปีมานี้ ในอังกฤษมีกฎหมายว่า ถ้าใครไม่นับถือศาสนาตามนิกายอังกฤษ คือนิกายที่ ๔ จะต้องโทษจึงมีชาวอังกฤษพวกหนึ่งไม่ยอมนับถือ เพราะรังเกียจว่า นิกายอังกฤษมีหลักการคล้ายนิกายโรมันคาธอลิกของโป๊ป ชาวอังกฤษพวกนี้จึงพากันอพยบไปอเมริกา และสร้างนิกายนี้ขึ้นในอเมริกานั้น

๙. นิกายแควกเกอร์ (Quaker) หรือสมาคมมิตรภาพหลักการคล้ายนิกายโปรเตสแตนต์อื่น ๆ แปลกแต่ในนิกายนี้ไม่มีพิธีกรรมใดๆ ไม่ต้องมีโรงสวดหรือโบสถ์ จะใช้บ้านหรือสถานที่ใด ๆ สำหรับทำการเคารพบูชาพระเจ้าได้ทั้งนั้น ไม่มีการล้างบาปโดยวิธีรับประทานขนมปังกับน้ำองุ่น ไม่มีการสาบาน ถือการปฏิบัติเพื่อความสงบเสงี่ยมเจียมตัว ไม่ฟุ้งเฟ้อ

๑๐. นิกายยูนิตาเรียน (Unitarion) นิกายนี้มีข้อสำคัญต่างจากนิกายอื่น คือ ในศาสนาคริสต์ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายนิกายคาธอลิกหรือโปเตสแตนต์ ตามที่กล่าวมาแล้ว มีสิ่งสำคัญที่นับถืออยู่อย่างหนึ่งว่าพระเจ้ามีลักษณะเป็นตรีนิติ (Trinity) คล้ายกับตรีมูลติ คือพระเจ้าของพรหมณ์ ตรีนิติคือพระบิดา หรือพระเจ้า พระจิต หรือวิญญาณ

และพระบุตร หรือพระเยซู ทั้ง ๓ นี้จะแยกกันมิได้ แต่พวกนิกายยูนิตาเรียนไม่ยอมรับ และพวกนี้มีความเข้าใจแยกเป็น ๒ พวก คือ พวกเก่า พวกใหม่ พวกเก่าแม้ไม่ยอมรับเรื่องตรีนิติ แต่ก็เชื่อว่าพระเยซูมีลักษณะเป็นทิพย์ของพระเจ้าที่ปรากฏมาเป็นมนุษย์ และพระเจ้าได้ประทานคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ผู้รวบรวมรจนา และเชื่อว่าพระเยซูมีอิทธิปาฏิหาริย์ แต่พวกใหม่มีความเข้าใจตรงกันข้ามกับพวกเก่า คือเข้าใจว่า พระเยซูเป็นคนธรรมดา มิใช่มีส่วนอะไรกับพระเจ้า แต่เป็นผู้ทรงคุณงามความดีอันบริสุทธิ์ และมีปัญญาเป็นอัจฉริยะเท่านั้น การปาฏิหาริย์ การถ่ายบาปของมนุษย์ พระเจ้าประทานข้อความในคัมภีร์ไบเบิ้ล พระเจ้าสร้างโลก ข้อความเหล่านี้พวกใหม่ไม่เลื่อมใส ไม่เชื่อ อ้างว่าขัดต่อหลักวิทยาศาสตร์ และยังมีข้อเล็กน้อยอีกหลายประการที่พวกใหม่ไม่เชื่อ แต่เชื่ออยู่ว่าพระเยซูเป็นคนดี ควรเคารพบูชา และยอมปฏิบัติตามคำสอนของท่านที่เกี่ยวกับการปฏิบัติเท่านั้น

๑๑. นิกายเมอร์มอน หรือแลตเตอร์เดสเซนต์ (Mermon or Laterdescent or The church of jesuschrist lather day saints) นิกายนี้อุบัติในอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ (๖ เมษายน ๑๓๗๓) คนต้น นิกายชื่อ โยเซฟสมิท เรื่องมีอยู่ว่า โยเซฟสมิท แจ้งว่าตนได้ขุดพบคัมภีร์ชื่อ เมอร์มอน โดยพระเจ้าโปรดประทานให้โมโรนิเทพนำคัมภีร์เหล่านี้ลงมาให้ คัมภีร์นี้ทำด้วยแผ่นโลหะหลายแผ่น มีห่วงร้อย จารึกด้วยอักษรอียิปต์ โยเซฟสมิทได้ประกาศคำสอนตามคัมภีร์นี้ จนมีคนรับนับถือเป็นอันมาก แต่ก็ถูกพวกอเมริกาบางพวกขัดขวาง

คอยรังควาน ได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก จนต้องเที่ยวเร่ร่อนไปตามรัฐต่าง ๆ ในอเมริกา ในที่สุดรัฐบาลอนุญาตให้ไปตั้งหลักฐานอยู่ในรัฐยูท่าห์

นิกายนี้อนุญาตให้ชายมีเมียได้หลายคน เพราะพระเจ้าอนุญาตทุกคนมีการกระทำเป็นของตนเอง ใครทำความชั่วอะไรก็จะต้องได้รับการสนองเอง จะไปรับถ่ายทอดจากอาดัม เอวา หาได้ไม่ ถือว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิ์บูชาพระเจ้าได้ตามลัทธิและศรัทธาของแต่ละคน ไม่จำเป็นต้องมีกฎข้อบังคับว่าต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นการบังคับทางศาสนา ไม่เชื่อคัมภีร์ไบเบิ้ลทั้งหมด เชื่อเฉพาะที่แปลออกมาแล้วเท่านั้นว่าเป็นโอวาทพระเจ้า และคัมภีร์เมอร์มอนก็เชื่อว่าเป็นโอวาทของพระเจ้าเหมือน กันเชื่อ ศาสดา พยากรณ์ที่ มีมาแล้ว ทั้งหมด และเชื่อว่าความมหัศจรรย์ และการทำนายในครั้งคริสตกาลนั้นว่าเป็นความจริง แต่ที่ไม่มีหรือมีไม่ได้นั้น เพราะมนุษย์เสียความประพฤติมาก

นอกจากนี้ยังมีนิกายบ่อย ๆ อีก เช่นนิกายเซฟเว่นเดย์เป็นต้น

ในประเทศไทยนั้น ศาสนาคริสต์แพร่เข้ามาทั้งนิกายโรมันคาธอลิกทั้งนิกายโปรเตสแตนต์ นิกายคาธอลิก คือคณะที่มีบาทหลวง นิกายโปรเตสแตนต์ คือที่มีคณะมิชชั่นนารี มีนิกายเพรสไบเตอร์เรียน นิกายอังกฤษ นิกายเซฟเว่นเดย์ นิกายแบพติสต์ นิกายนายเอ เวนติสต์ เป็นต้น

ศาสนานี้จะไปตั้งที่ไหนก็ตาม มักสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล และโรงสวด หรือโบสถ์ โรงเรียนกับโรงพยาบาลนั้นสำหรับชักจูงให้คนเลื่อมใส ด้วยสำนึกในบุญคุณ หรือเห็นความสำคัญ แล้วนำไปสู่โรงสวด หรือโบสถ์ เพื่อประกอบพิธีกรรม

สรุปคำสอนของนิกายเมอรมอนแล้วได้ใจความดังนี้

๑. เพื่อฟื้นฟูระบบการปกครองโดยพระผู้เป็นเจ้า

๒. เพื่อใช้อำนาจการปกครองนี้แจกจ่ายให้แก่สมณะคือคนที่ปฏิบัติดีทั่วไป

๓. มีเมียได้หลายคน (ต่อมาเปลี่ยนเป็นคนเดียว)

๔. บริโภคอาหาร และสิ่งต่าง ๆ อย่างสำรวมตามที่ศาสดาได้ยินมาจากวาจาแห่งความฉลาด ของพระเจ้า งดเว้นน้ำชา กาแฟ ยาสูบ สุราเมรัย อย่างเคร่งครัด

๕. ออกเที่ยวเผยแผ่ศาสนาโดยสมัครใจให้กว้างขวางที่สุด

๖. มนุษย์ทั้งโลกสืบตระกูลมาจากเผ่าต่าง ๆ ของชาวอิสราเอลอันเป็นชนของพระเจ้า (แต่พวกนิโกรผิวดำดูเหมือนจะไม่ใช่)

พวกเมอรมอนไม่สร้าง Church หรือโรงสวด ไม่สร้างมหาวิหารที่เรียกว่า Cathedral แต่สร้างเทวสถานใหญ่โตที่เรียกว่า Temple

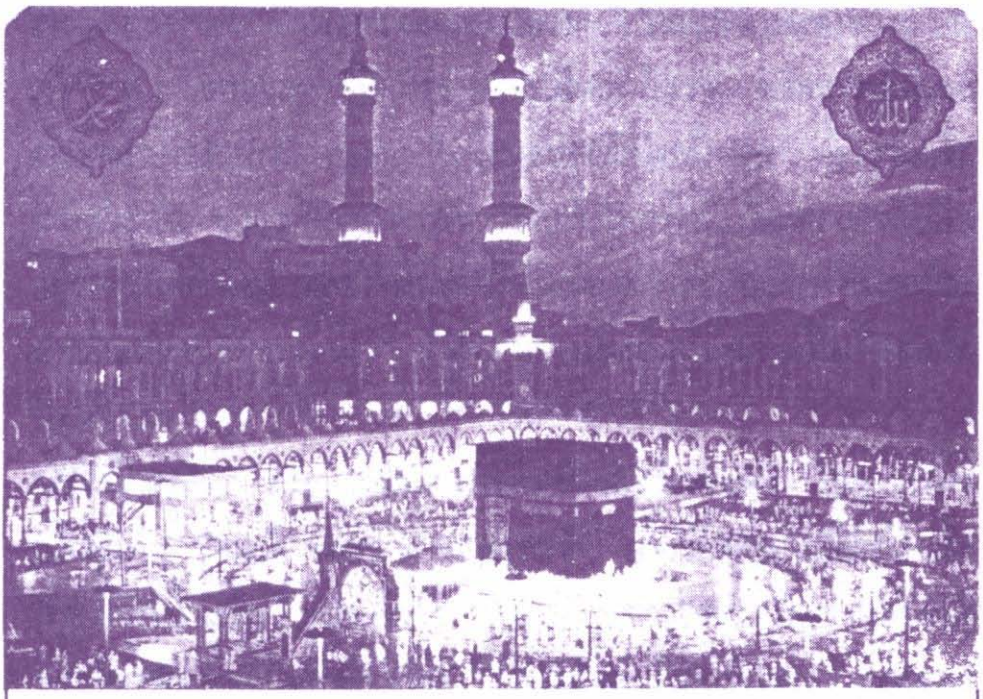

ศาสนาอิสลาม เป็นศาสนาประเภทเอกเทวนิยม มีท่านนบีมุฮำหมัดเป็นศาสดา การประกอบพิธีฮัจย์ เป็นศาสนพิธีที่สำคัญยิ่งของชาวมุสลิม ซึ่งจะมีขึ้นในเดือนที่ 12 แห่งปีอิสลาม ชาวมุสลิมทั่วโลกจะไปชุมนุมกันที่นครเมกกะห์ ประเทศซาอุดิอาระเบีย

ศาสนาอิสลาม

ที่เกิด ประเทศซาอุดิอารเบีย

เหตุเกิด ศาสนานี้เกิดขึ้นเพราะต้องการรวบรวมชนชาวอาหรับ เพื่อตั้งเป็นชาติ เป็นประเทศอย่างประเทศอื่น ดังจะเห็นได้จากคำประกาศของพระโมฮำหมัด ในธรรมนูญการปกครอง ที่เมืองมะดีนะฮ เมื่อยิชเราะฮศักราชที่ ๑ มีใจความตอนหนึ่งว่า "ในพระนามแห่งพระผู้เป็นเจ้า ฯลฯ ขอประกาศให้ผู้มีศรัทธาจะเป็นเผ่าโกเรช หรือชาวมะดีนะฮ ตลอดจนประชากรทั้งหลาย ไม่ว่าเหล่ากำเนิดใดทั้งหมด ต้องรวมเป็นชาติเดียวกัน ฯลฯ" เพราะชาวอาหรับในครั้งนั้นได้แตกแยกกันเป็นกลุ่มอย่างน้อย ๓๖๐ กลุ่ม ทั้งนี้เฉพาะในเมืองมักกะฮ ถ้านับทั้งนอกเมืองด้วยยิ่งแตกกันมากกว่านั้น ซึ่งผิดกับประเทศอื่นที่ท่านนะบีโมฮำหมัดได้ทรงเห็นมา

ประวัติศาสดา ศาสนานี้มีท่านนะบีโมฮำหมัดเป็นศาสดา ในฐานะทรงเป็นผู้แทน (นะบี, ร่อซูล) ของพระเจ้า ประวัติของท่านมีดังนี้ เดิมท่านมีพระนามเดิมว่าอุบุลกัซเซม ต่อมาได้รับการยกย่องเรียกว่าโมฮำหมัด พระบิดาของท่านชื่ออับดุลเลาะฮ พระมารดาชื่ออามีนะฮ ในตระกูลโกเรชอันเป็นตระกูลใหญ่ แต่บิดาของท่านยากจนมาก ก่อนท่านเกิด ๒ เดือน บิดาได้สิ้นชีพ ท่านได้ทรงอุบัติเมื่อวันที่ ๑๒ เดือนราบี ๑ ตรงกับวันจันทร์ที่ ๒๙ (๒๐) สิงหาคม พ.ศ. ๑๑๑๓ (ค.ศ. ๕๗๐) นางอามีนะฮ ได้เลี้ยงท่านเพียง ๑ อาทิตย์ ก็มอบให้คนใช้ชื่อนางฮาลีมารับไปเลี้ยง คนใช้เลี้ยงอยู่ ๕ ปี จึงนำมาคืนให้มารดา พอท่านมีอายุได้ ๖ ขวบ มารดาก็สิ้น ท่านจึงไปอยู่กับปู่ชื่ออับดุลมุตตาลิบ อยู่ได้ ๓ – ๔ ปี (บางแห่งว่าท่านอายุ ๘ ปี) ปู่ก็สิ้นชีพอีก ท่านจึง

ไปอยู่กับลุงชื่ออาบูตาลิบ ท่านลำบากมาก ยากจนมาก ไม่ได้เรียนหนังสือ ถูกลูกของลุงรังแกต่าง ๆ นานา บางครั้งต้องอดอาหาร บางครั้งต้องหนี ลุงมีความสงสารจึงพาท่านไปค้าขายยังเมืองต่าง ๆ ด้วย ทำให้ท่านรู้เห็นว่า ต่างประเทศเป็นอย่างไร เหมือนบ้านเมืองของตนหรือไม่ โดยเฉพาะการรวมเป็นชาติของคนในประเทศนั้น ท่านเป็นคนฉลาด ช่างสังเกต

ต่อมาท่านได้แต่งงานกับหญิงหม้ายชื่อ นางคาดียะฮ ซึ่งเป็นคนมีฐานะดีมาก ครั้งนั้นท่านมีอายุ ๒๕ ปี นางคาดียะฮ มีอายุ ๔๐ ปี มีลูกชายหญิงต่อกัน ๗ คน (บางแห่งว่า ๖ คน) เป็นชาย ๓ (บางแห่งว่า ๒) เป็นหญิง ๔ ท่านมีความสุขมาก ครั้งหนึ่งในเดือน ๙ แห่งปีอาหรับ ท่านได้ไปจำศีลภาวนาที่ภูเขาฮิรา ครุ่นคิดหาความจริงจากสวรรค์ วันหนึ่งได้เห็นเทพยิบรอเอล เทวทูตของพระเจ้า ปรากฏอยู่เบื้องหน้า ยื่นหนังสือบอกให้ท่านอ่าน ท่านนึ่งจนถึงครั้งที่ ๓ ท่านจึงอ่านออก หนังสือนั้นแสดงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้า เรื่องนี้ทำให้ท่านยุ่งยาก เพราะไม่รู้ว่าเป็นความจริง หรือมาร หรือไซตอน (ซาตาน) มาหลอก ในที่สุดคืนหนึ่งเมื่อท่านกำลังภาวนาอยู่ ปรากฏว่าเทวทูตของพระเจ้ามาปรากฏอีก สั่งให้ท่านกล่าวถึง ๓ ครั้ง ท่านจึงถามว่ากล่าวอย่างไร เทวทูตบอกว่า จงกล่าวในนามของพระเจ้าของเจ้า ผู้สร้างคนด้วยก้อนเลือด ผู้ทรงคุณธรรมอันสูงสุด ผู้สอนคนในสิ่งที่เขาไม่รู้

เมื่อเป็นอย่างนี้ ทำให้ท่านแน่ใจว่า พระเจ้าได้ให้เทพยิบรอเอลนำความมาสู่ท่าน ให้ท่านเป็นนะบี คือผู้แทนของพระองค์ในการเที่ยวสอนประชาชน

พระโมฮำหมัดได้เกิดความรู้ คือสำเร็จรู้ว่าตนเป็นนะบี ผู้แทนของพระเจ้าด้วยการดังนี้ ครั้งนั้นท่านมีอายุ ๔๐ ปี

ศาสนานี้ ท่านนะบีให้ชื่อว่าอิสลาม แปลว่า ภักดี สันติ บริสุทธิ์ และทรยศต่อลัทธิเดิม ผู้นับถือศาสนานี้ให้ชื่อว่า มุสลิม (หลายคนเรียกมุสลิมิน)

สาวกคนแรกของท่าน คือนางคาดียะฮ ภรรยาของท่าน การเผยแผ่ศาสนา ตอนแรกเป็นไปในระหว่างครอบครัว และได้ผลน้อย ตลอด ๓ ปี ได้ผู้นับถือเพียง ๓๐ คน และได้รับการต่อต้านจากญาติของท่าน คือพวกโกเรช จนท่านถูกทำร้าย พวกโกเรชว่าท่านเป็นมิจฉาทิฏฐิ อยากใหญ่โต แต่ท่านก็ไม่ท้อถอย

การจะเข้ารีตนับถือศาสนานี้ในตอนนั้นนั้น ผู้ชายต้องสัมผัสพระหัตถ์พระโมฮำหมัด ปฏิญาณตนว่า จะภักดีต่อท่านจนตลอดชีวิต แล้วกล่าวปฏิญาณว่า

๑. ข้าพเจ้าจะไม่เคารพรูปเคารพใด ๆ นอกจากพระอัลเลาะฮฺ

๒. ข้าพเจ้าจะประพฤติตนในทางบริสุทธิ์เป็นธรรม

๓. ข้าพเจ้าจะเชื่อฟังท่านนะบีทุกประการ

ผู้หญิงได้แต่กล่าวปฏิญาณ ไม่ต้องสัมผัสพระหัตถ์

ปีที่ ๔ แห่งการประกาศศาสนา (ค.ศ. ๖๑๕) พวกมุสลิมถูกข่มเหงมากจากพวกโกเรช จนต้องหนีไปประเทศอบิสซีเนีย (เอธิโอเปีย) ในปีนี้ได้สาวกสำคัญ ๒ คนเป็นสาวกอยู่ซ้ายขวา คือท่านซำยะอยู่ขวา ท่านโอมารอยู่ซ้าย ปีที่ ๗ (ปลายปี ค.ศ. ๖๑๖) ท่านนะบีกับพวกถูกต่อต้านจากองค์การที่พวกโกเรชได้ตั้งขึ้น จนท่านลุงของท่านนะบีให้ท่านนะบีหลบไปซ่อนอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง เป็นเวลา ๓ ปี ได้รับความลำบากมากจนถึงอดอาหาร

ปีที่ ๑๐ (ค.ศ. ๖๑๙) ได้มีการตกลงกันกับพวกโกเรชได้ยอมให้ท่านนะบีกับพวกกลับคืนเมืองมักกะฮได้ ในปีนี้ท่านลุงได้ถึงแก่กรรม ต่อมาไม่นาน นางคาดียะฮ ก็ถึงแก่กรรมอีก รวมเวลาที่อยู่กินกับท่าน

นะบี ๒๕ บี ในบีนี้ได้ส่งศาสนทูตไปยังเมืองใกล้ ๆ แต่ไม่ได้ผล ถูกขับไล่กลับ

บีที่ ๑๑ (ค. ศ. ๖๒๐) ชาวเมืองยาทริบได้รับเป็นมุสลิมเพิ่มขึ้น

บีที่ ๑๒ (ค. ศ. ๖๒๑) มุสลิมชาวเมืองยาทริบ ๑๒ คน ได้มาเฝ้าท่านนะบี และปฏิญาณว่า จะไม่ทำอะไรเทียบเท่าพระเจ้า จะไม่ขโมย จะไม่ผิดลูกเมียใคร ไม่พูดเท็จ ไม่ฆ่าลูกตนเอง (พวกอาหรับก่อนยุคอิสลาม พากันฆ่าเด็ก ด้วยการเกรงว่าจะมีอาหารไม่พอกิน) จะเชื่อฟังท่านนะบีทุกอย่าง จะนับถือภักดีในท่าน เมื่อพวกนั้นกลับ ท่านนะบีได้ส่งสาวกไปด้วยเพื่อชี้แจง ประกาศศาสนา นับเป็นการผึ่งรากศาสนานี้เป็นครั้งแรกที่เมืองยาทริบนี้

บีที่ ๑๓ (ค. ศ. ๖๒๒) ท่านนะบีได้ไปเมืองยาทริบตามคำเชิญของพวกมุสลิมในเมืองนั้น ท่านนะบีได้เทศน์สอน สาวกถามท่านนะบีว่า ถ้าเขาต้องตายในวิถีแห่งพระเจ้าแล้ว จะได้อะไรเป็นเครื่องตอบแทน ท่านนะบีบอกว่า ได้ความเกษมในปรโลก

ข่าวเรื่องการประชุมนี้ถึงพวกโกเรช พวกนั้นเห็นว่าจะปล่อยไว้ไม่ได้ จึงคิดทำลาย ด้วยประชุมหัวหน้าโกเรชแล้วเลือกผู้แทนหัวหน้า ๓๐ คน ให้ไปฆ่าท่านนะบี การที่ต้องใช้คนชั้นหัวหน้ามากอย่างนั้น เพราะป้องกันการแก้แค้นเลือด

ท่านนะบีรู้ดังนั้นจึงรีบส่งครอบครัวของสาวกไปเมืองยาทริบ ส่วนท่านยังคงอยู่ที่เมืองมักกะฮ และในคืนแห่งการลอบฆ่า ท่านนะบีได้ให้สาวกนอนแทนที่นอนของตน แล้วท่านนะบีเองได้กระโดดหน้าต่างหนีโดยผู้ปองร้ายไม่เห็น ข้อนี้นับว่าเป็นความอัศจรรย์อย่างยิ่งอย่างหนึ่งของท่านนะบี

ท่านนะบีได้หลบซ่อนหนีไปเมืองยาทริบเป็นเวลาหลายวัน จนถึงเช้าวันศุกร์เดือนราบี ๑ ตรงกับวันที่ ๒ (๑๖) กรกฎาคม ค. ศ. ๖๒๒ ท่านได้เข้าสู่เมืองยาทริบ

นับแต่วันนั้น ฮิจเราะฮศักราชได้เริ่มใช้ (ฮิจเราะฮ แปลว่า อพยพ หรือ เหาะ หรือ หนี) และเมืองยาทริบได้เปลี่ยนเป็นเมือง มะดีนะฮ หรือมะดีนะฮตุน–นะบี แปลว่า นครแห่งพระนะบีโมฮำหมัด

ฮิจเราะฮ ศักราชที่ ๑ (ค.ศ. ๖๒๒–๖๒๓=เมษายน ๖๒๒–พฤษภาคม๖๒๓) ท่านนะบีได้ประกาศธรรมนูญปกครอง เมืองมะดีนะฮ มีใจความสำคัญว่าในนามของพระเจ้า ธรรมนูญนี้ประกาศโดยโมฮำหมัดผู้แทนของพระเจ้าขอ ประกาศให้ ประชาชน ทั้งหมดไม่ ว่าจะเป็นเหล่ากำเนิดใดต้องรวมเป็นชาติเดียวกัน ฯลฯ (ครั้งนั้น มีคน ๓ พวก อยู่ในเมืองมะดีนะฮ คือพวกคนพื้นเมือง พวกยิว และพวกอพยพมาจากเมืองมักกะฮ และพวกยิวเป็นพวกไม่ยอมง่าย ๆ)

ฮ.ศ. ที่ ๒ (ค.ศ. ๖๒๓–๖๒๔= พฤษภาคม ๖๒๓–เมษายน ๖๒๔) พวกโกเรซได้ยกทัพมาตีพวกมุสลิม แต่ถูกพวกมุสลิมตีแตกไป และได้ยกมาตีอีก ถูกตีแตกไปอีก (สงครามครั้งนี้เรียก คัสวัต อุสซาวิก คือสงครามกระสอบอาหาร เพราะพวกโกเรซหนีไปอย่างรีบด่วนจนทิ้งกระสอบอาหาร) ต่อมาพวกยิวได้ก่อการกำเริบและถูกปราบ

ฮ.ศ. ที่ ๓ (ค.ศ. ๖๒๔–๖๒๕) พวกมักกะฮ ได้ยกทัพใหม่มาปราบพวกมุสลิมอีก พวกมุสลิมได้แพ้อย่างยับเยิน ท่านนะบีได้รับบาดเจ็บจนฟันหัก พระโอษฐ์ฉีก ต้องลูกศรที่หน้า สงครามครั้งนั้นฝ่ายมักกะฮ มีหญิงสนับสนุนมาก แต่พวกมักกะฮเมื่อได้รับชัยชนะแล้วมิก็ได้ทำลายเอา เมืองมะดีนะฮ เพราะประมาทกว่าพวกมุสลิม อย่างไรก็สู้พวกมักกะฮไม่ได้

ฮ.ศ. ที่ ๔ (ค.ศ. ๖๒๕–๖๒๖) ปีนี้ท่านนะบีเตรียมรับศึก และได้ขุดสนามเพลาะ อันเป็นของใหม่สำหรับชาวอาหรับ นับเป็นความอัศจรรย์อีกเรื่องหนึ่งของท่านนะบี

ฮ.ศ. ที่ ๕ (ค.ศ. ๖๒๖–๖๒๗) ได้มีการปราบพวกยิว ณ เมืองมะดีนะฮ โดยฆ่าผู้ชายหมด และจับหญิงกับเด็กเอาไปเป็นทาส ปีนี้พวกมักกะฮได้ยกทัพมาล้อมเมืองมะดีนะฮ แต่ทำอะไรไม่ได้ และเกิดอดอาหาร เกิดแตกสามัคคีถูกพายุพัดหนักพวกมุสลิมได้ทีเลยตีทัพมักกะฮแตกไป สงครามครั้งนี้นับว่าเป็นความอัศจรรย์อีกเรื่องหนึ่งในศาสนานี้

ฮ.ศ. ที่ ๖ (ค.ศ. ๖๒๗–๖๒๘) ท่านนะบีได้ประกาศรับรองสิทธิในสมบัติของคริสตศาสนิกชน ในปีนี้ท่านนะบีพร้อมด้วยคณะได้เดินทางไปประกอบพิธีฮัจยีที่วิหารกาบะฮ ก่อนไปได้แจ้งให้พวกโกเรซรู้ก่อน (เป็นประเพณีของชาวอาหรับ เมื่อถึงหน้าทำพิธีฮัจยีแล้วจะหยุดรบกันเพื่อเปิดโอกาสให้ไปประกอบพิธีที่วิหารกาบะฮ พอหมดหน้านั้นแล้ว ก็รบต่อใหม่) พวกโกเรซไม่ยอม (พวกโกเรซเป็นพวกรักษาวิหารกาบะฮ) จนมีสัญญาชื่อ ฮูดัยบียะฮ เกิดขึ้น ใจความสำคัญในสัญญานั้นมี ๖ ข้อ คือ ๑. ทั้ง ๒ ฝ่ายจะไม่ทำสงครามกันในระหว่าง ๑๐ ปี ๒. ผู้ใดจากมักกะฮไปเข้าพวกมุสลิมต้องได้รับอนุญาตจากผู้ปกครองฝ่ายมักกะฮก่อน ถ้ามิได้รับอนุญาตต้องส่งคืนผู้ปกครอง แม้พวกมุสลิมก็เช่นเดียวกัน เมื่อจะมาเข้ากับพวกมักกะฮ ดังนี้เป็นต้น

เมื่อประกอบพิธีฮัจยีแล้วท่านนะบีได้ส่งศาสนทูตไปยังประเทศต่าง ๆ ให้ยอมรับนับถืออิสลาม บางประเทศก็รับ บางประเทศก็ไม่รับ เช่น ประเทศเปอร์เซียในครั้งนั้น บางประเทศก็จับศาสนทูตฆ่า เช่น แคว้นบุสรา (ซีเรีย) จนเกิดสงครามขึ้น โดยฝ่ายมุสลิมโจมตีก่อนในปีต่อไป

ฮ.ศ. ที่ ๗ (ค.ศ. ๖๒๘–๖๒๙) ได้มีการปราบพวกยิวอีก เพราะพวกยิวไม่ยอมเป็นมุสลิม และคอยทำลายพวกมุสลิม ในปีนี้ท่านนะบีได้ถูกยาพิษจากผู้หญิงยิว จนต้องป่วยอยู่นาน พอค่อยหาย

ป่วย บุตรชายซึ่งเหลืออยู่คนเดียวชื่อ อิบราฮิม ก็ตาย ปลายปีนี้ ท่านนะบีพร้อมด้วยคณะมุสลิม ๒,๐๐๐ คน ได้ไปประกอบพิธีฮัจยีที่นครมักกะฮ โดยไม่มีการขัดขวาง และท่านนะบีได้ยกทัพไปตีประเทศซีเรีย ที่เป็นประเทศ นับถือคริสตศาสนา ที่จับศาสนทูตของท่านฆ่า ทั้งนี้เพื่อประกาศภูมิธรรมของอิสลาม สงครามครั้งนี้เป็นสงครามศาสนาครั้งแรก ศาสนาทั้ง ๒ นี้ ได้มีการรบอย่างรุนแรง และชัยชนะเป็นของท่านนะบี

ฮ.ศ. ที่ ๘ (ค.ศ. ๖๒๙–๖๓๐) สัญญาฮูไดมิยะฮ ได้ถูกละเมิด โดยฝ่ายท่านนะบีกล่าวว่า พวกมักกะฮละเมิดก่อน จึงยกทัพไปยึดเมืองมักกะฮ โดยไม่ให้ทางฝ่ายมักกะฮรู้ตัว เมื่อยึดได้แล้วได้ให้ทำลายรูปเคารพทั้งหมด (๓๖๐) คงเหลือแต่ของเดิม เช่นหินกาบะฮ ก้อนหินดำ บ่อน้ำพุซัมซัม เมื่อจัดปรับปรุงการปกครองเรียบร้อยแล้วก็กลับมะดีนะฮคอยรับการปฏิญาณตนเป็นมุสลิมจากคนเผ่าต่าง ๆ ในปีนี้ได้มีการรบอย่างรุนแรงกับพวกอาหรับ เผ่าบีดาวี ชัยชนะเป็นของมุสลิมอีก

ฮ.ศ. ที่ ๙ (ค.ศ. ๖๓๐–๖๓๑) ปีนี้เป็นศักราชแห่งการคอยรับความเคารพจากศาสนทูตที่มาจากแคว้นต่าง ๆ เพื่อเคารพท่านนะบีผู้เป็นศาสดาของเขา

ฮ.ศ. ที่ ๑๐ (ค.ศ.๖๓๑–๖๓๒) ท่านนะบีได้ส่งศาสนทูตไปยังแคว้นที่ยังไม่ได้นับถืออิสลาม และในปีนี้ท่านนะบีได้ประกอบพิธีมหาฮัจยีที่มหาวิหารกาบะฮ พร้อมด้วยมุสลิมประมาณ ๙๐,๐๐๐ ถึง ๑๔๐,๐๐๐ คน

ฮ.ศ. ที่ ๑๑ (ค.ศ. ๖๓๒–๖๓๓) ปีนี้เป็นปีสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านนะบี ท่านมิได้ไปไหน เพราะป่วยเนื่องจากยาพิษที่ท่านถูกผู้หญิงยิววางไว้หลายปีแล้ว ได้กำเริบ ในปีนี้มีเรื่องแปลกคือ อาบูบู-

มาฮาราน ซึ่งปกติเรียกว่า โมไซลิมา ได้แสดงตนเป็นทูตของพระเจ้า ได้รับเทวบัญชาจากพระเจ้าเช่นเดียวกับท่านนะบี มีคนนับถือมาก ได้มีหนังสือถึงท่านนะบี ใจความว่า

ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนสนิทของท่าน อำนาจต้องแบ่งกันในระหว่างเราทั้ง ๒ ครึ่งหนึ่งในพิภพเป็นของข้าพเจ้า อีกครึ่งหนึ่งเป็นของพวกโกเรซของท่าน แต่พวกโกเรซเป็นคนเห็นแก่ได้ จึงไม่จำเป็นต้องยุติธรรม

ท่านนะบีตอบว่า "ในนามของพระเจ้า จากโมฮำหมัด ทูตของพระเจ้าถึงโมไซลิมา ผู้มุสา ความสงบจะเกิดแก่ฝ่ายผู้ดำรงตนในทางที่ถูกพิภพนี้เป็นของพระเจ้า พระองค์ทรงยกให้แก่ผู้รับใช้พระองค์ตามแต่จะโปรด อนาคตเป็นของคนเชื่อ" โมไซลิมามิได้ถูกปราบในสมัยของท่านนะบีต่อมาถูกปราบในสมัยของท่านกาลิฟ อาบูบากะฮ

๓ วันก่อนสิ้นชีพ หลังจากทำมัสการ (ละหมาด) โดยมีคนคอยพยุง แล้วท่านได้กล่าวเป็นครั้งสุดท้ายว่า มุสลีมีน ถ้าข้าพเจ้าทำผิดต่อใครในพวกท่าน ข้าพเจ้าอยู่นี่ พร้อมที่จะให้คำตอบอันแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ ถ้าข้าพเจ้าเป็นหนี้ใคร ข้าพเจ้ายินดีใช้คืนให้ ฯลฯ หน้าแดงเพราะอายในโลกนี้ ดีกว่าอายในโลกหน้า แล้วท่านได้ให้พรแก่ผู้อยู่ในที่นั้น แล้วกำชับให้มุสลิมทุกคนเอาใจใส่ในศาสนาและปฏิบัติตนด้วยใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อความสงบและใจบุญ

หลังจากนั้นก็มิได้ออกไปร่วมพิธีละหมาด จนบ่ายวันจันทร์ที่ ๑๒ เดือนราบี ๑ ฮ.ศ. ๑๑ ตรงกับวันที่ ๘ (บางแห่งเป็น ๑๒) มิถุนายน ค.ศ. ๖๓๒ ท่านนะบีได้สิ้นชีพ รวมอายุได้ ๖๒ ปี (นับปีเต็ม) สำเร็จแล้วทำการสอนได้ ๒๒ ปี ศพของท่านบรรจุไว้ที่เมืองมะดีนะฮอยู่ทุกวันนี้

หลักธรรม ๑. ศาสนาชื่ออิสลาม

๒. มีพระเจ้าองค์เดียว ทรงพระนามว่า พระอัลเลาะฮ ซึ่งมีฤทธิ์อำนาจมาก เป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีรูป แต่แทรกอยู่ในที่ทั่วไป มีเมตตาที่สุด มีความยุติธรรมที่สุด

๓. ศาสดาทรงนามว่าโมฮำหมัด เป็นแต่ผู้แทนของพระเจ้า มิใช่เป็นผู้รู้เห็นเองในหลักธรรม

๔. ผู้นับถือศาสนานี้ เรียกว่ามุสลิม ต้องปฏิญาณตนว่า

ก. ข้า ฯ จะไม่เคารพบูชารูปเคารพใด ๆ นอกจากพระอัลเลาะฮ์อันเป็นพระเจ้าที่แท้จริง

ข. ข้า ฯ จะประพฤติตนในทางที่บริสุทธิ์และเป็นธรรม

ค. ข้า ฯ จะเชื่อฟังคำของพระเจ้าทุกประการ

๕. ในศาสนานี้มีคำนมัสการขึ้นต้นว่า ลาอิลาฮาอิลลัลลาฮ โมฮำมัดร่อซุลลัลลาฮ์ แปลว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นนอกจากพระอัลเลาะฮ พระโมฮำหมัดเป็นร่อซูลของพระอัลเลาะฮ์

๖. มีหลักคำสอนโดยย่ออยู่ ๒ คือ **อีมาน** (ศรัทธาความเชื่อ) เป็นภาคทฤษฎี และ อมัล (กระทำ) เป็นภาคปฏิบัติ

อีมานมี ๖ คือ

๑. เชื่อในความมีและความเป็นเอกของพระอัลเลาะฮ

๒. เชื่อมะลาอิกะฮ คือเทวทูตของพระอัลเลาะฮ

๓. เชื่อในคัมภีร์กุรอานของพระอัลเลาะฮ

๔. เชื่อในนะบีของพระอัลเลาะฮฺ

๕. เชื่อวันสิ้นโลก (อาคิรัต) และวัน พิพากษา (กิยามะฮ)

๖. เชื่อในลิขิตกำหนดสร้างสรรค์ (กอ ดอ กะดะรฺ) ของพระอัลเลาะฮฺ

อมัลมี ๔ คือ

๑. ทำละหมาด (ภาษาอาหรับว่า อัสเซาะลาต) คือ นมัสการวันละ ๕ ครั้ง

๒. ทำซะกาต คือการให้จากทรัพย์สินของตนปีละ ๒½% ในทางของพระอัลเลาะฮ

๓. ถือศีลอดอาหาร ๑ เดือน

๔. ในชีวิตต้องไปประกอบพิธีฮัจยีที่นครมักกะฮ ให้ได้อย่างน้อยครั้งหนึ่ง

อีมาน

ก. พระอัลเลาะฮ ๑. ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของพระอัลเลาะฮ (๒: ๑๔๒ คือ ซูเราะฮ ๒ อายะ ๑๔๒ ซูเราะฮ ได้แก่บัญญัติหรือบท อายะ คืออนุบัญญัติหรือบัญญัติ)

๒. พระอัลเลาะฮทรงสร้างทุกสิ่งทุกอย่าง ทรงสร้างมนุษย์คนแรก ได้แก่ อาดัม (ชาย) และสร้าอาวาหรือฮาวา (หญิง) เป็นต้น

๓. คุณลักษณะ (ซิฟัต) ของพระอัลเลาะฮฺที่มุสลิมต้องรู้ และต้องเชื่อมั่นมีอย่างน้อย ๒๐ ข้อ คือ

๑. มี (วูยุต) ๒. ดั้งเดิมเก่าก่อน (กิดำ) ๓. มั่งคงยั่งยืน (บะกอ) ๔. ต่างจากของใหม่ (มุดอละฟะ ตุฮูตะอาลาล้ะลฮะวาดิส) ๕. ดำรงอยู่ด้วยพระองค์เอง (กิยามุฮูตะ อาลาบินัพซิฮิ) ๖. มีองค์เดียว (วะฮดานียะฮ) ๗. มีกำลัง (กุดรอต) ๘. ใคร่ชอบ (อิรอดะฮ) ๙. รอบรู้ทั้งสิ้น (อิลมุน) ๑๐. มีอยู่เสมอ (ฮะยาต) ๑๑. ได้ยินทุกอย่าง (ยะมะ) ๑๒. เห็นทุกอย่าง (บะซอร) ๑๓. ตรัส (กะลาม) ๑๔. มีกำลังไม่มีขอบเขต (เกานุฮูกอดิรอน) ๑๕. เป็นผู้ใคร่ (วะมุริดัน) ๑๖. ชอบรู้ (วะอาลิมัน) ๑๗. คงอยู่เสมอ (วะฮัยยัน) ๑๘. ได้ยินหมด (วะซะมีอัน) ๑๙. เห็นหมด (วะบะซิรอน) ๒๐. ตรัสรู้ (วะมุตะ กัลลิมัน)

๔. การสร้างสรรพสิ่งของพระอัลเลาะฮฺ มีข้อความในคัมภีร์กุรอานว่า พระองค์ทรงสร้างสรรพสิ่งเป็นคู่ (๓๖ : ๓๖)

ทรงสร้างฟ้า ๗ ชั้นโดยลำดับ เจ้าไม่สามารถเห็นการขัดแย้งกันในการสร้างของพระผู้ทรงกรุณา (๑๗ : ๓—๔)

ดวงตะวันโคจรไปตามวิถีที่เรา (พระเจ้า) ได้กำหนดไว้สำหรับมัน ดวงเดือนก็เช่นกัน ฯลฯ

ไม่ให้ดวงตะวันโคจรล้ำดวงเดือน ไม่ให้ดวงเดือนโคจรล้ำดวงตะวันสิ่งทั้งปวงอยู่ในวิถีที่กำหนดไว้ (๖๓๖ : ๓๘–๔๐)

๕. พระอัลเลาะฮฺได้ทรงสัญญาแก่มนุษย์ ๓ ประการ คือ

ก. ผู้มีอีมานและผู้ประกอบความดี จะได้รับเลือกเป็นกาลิฟ คือผู้ปกครองในภพเพื่อธำรงและฟื้นฟูธรรมของพระองค์

ข. ศาสนาที่แท้จริงจะคงอยู่และที่เท็จจะมลายไป

ค. ผู้ถูกจะอยู่ด้วยสันติ และเคารพภักดีต่อพระอัลเลาะฮ องค์เดียว ส่วนผู้ผิดย่อมหายนะ (๒๔ : ๕๕)

๖. การสร้างสิ่งต่าง ๆ ของพระอัลเลาะฮ

วิญญาณดวงแรกที่พระองค์สร้าง คือดวงวิญญาณของพระ-โมฮำหมัด และทรงสร้างดวงวิญญาณของอัครสาวก มี อาบูบากะฮ โอมาร อุสมาน และอาลี จากหยาดเหงื่ออันหยดจากดวงวิญญาณของพระโมฮำหมัด เมื่อดวงวิญญาณถูกการฉายรัศมีจากพระอัลเลาะฮ และด้วยหยาดเหงื่อของดวงวิญญาณทั้ง ๕ ที่ถูกการฉายรัศมีจากพระ-อัลเลาะฮ พระองค์ได้สร้าง ตะวัน เดือน โลก พืช พันธุ์ สิ่งต่างๆ บนโลก ทั้งที่คนค้นพบและไม่พบ รวมทั้งดวงวิญญาณอื่น ๆ ด้วย

๗. เหตุที่พระเจ้าทรงสร้างโลก พระองค์ตรัสว่า เราเป็นขุมแห่งความซ่อนเร้น เราต้องการให้มีผู้รู้จักเรา เราจึงสร้างโลก สร้างคนขึ้นเพื่อรู้จักเรา

ข. มะลาอีกะฮ คือเทวทูตของพระอัลเลาะฮ

๑. **มีลักษณะ** เป็นเทพบริวารของพระอัลเลาะฮ เกิดจากรัศมีของพระองค์ ไม่มีเพศ ไม่มีความเป็นอยู่อย่างคน เช่น กิน นอน เป็นต้น ปฏิบัติหน้าที่ตามเทวบัญชาของพระอัลเลาะฮในเรื่องที่คนทำไม่ได้ มีจำนวนไม่มีใครรู้ นอกจากพระอัลเลาะฮ แต่ที่สำคัญมี ๑๐ คือ ชั้นมหาราช ๔ ชั้นหัวหน้าอื่น ๆ ๖

๒. **หน้าที่** มหาราช ๔ คือ มหาราชยิบราเอล (กาเบียล) มีหน้าที่สนองพระโองการ มหาราชมิกาอิล (ไมเกิล) มีหน้าที่ปราบศัตรูของศาสนานี้ และนำโชคลาภมาให้ มหาราชอิสราเอล มีหน้าที่เป็นยมบาล มหาราชอิสรอฟิล มีหน้าที่เป่าแตรสัญญาณในวันสิ้นโลก (วันอาคีรัต) อีก ๖ องค์เป็นชั้นหัวหน้า คือ เทพริดวาน มีหน้าที่

รักษาประตูสวรรค์ เทพมาเล็ก มีหน้าที่รักษานรก เทพมุงเกอร และนาเกียร (มุงกะร และนาเกียรน) มีหน้าที่ไต่สวน เทพกิรอมัง เทพกาติบิน มีหน้าที่บันทึกความดี–ชั่ว ของคน (ชื่อเทพในวงเล็บเป็นชื่อเทพในศาสนาคริสต์และยิว แม้อีก ๒ ชื่อก็เหมือนในศาสนาคริสต์และยิว)

ก. คัมภีร์กุรอาร (กีต๊าป)

เป็นพระคัมภีร์ที่ลงมาจากสวรรค์ ที่พระอัลเลาะฮฺได้ประทานมาเป็นคราว ๆ มาสู่ร่อซูลหรือนะบี โดยผ่าน เทพยิบราเอล เป็นผู้นำมา มี ๑๐๔ ฉบับ มี ๒ ประเภท

ประเภทที่ ๑ เรียก ซูฮุฟ ประทานแก่นะบีเหล่านี้คือ

๑. นะบีซีส ๕๐ ซูฮูฟ ๒. นะบีอิกรีส ๓๐ ซูฮูฟ ๓. นะบี-อิบรอฮิม ๑๐ ซูฮูฟ ๔. นะบีมุซา (โมเสส) (ก่อนตารอต) ๑๐ ซูฮูฟ รวม ๑๐๐ ซูฮูฟ

ประเภทที่ ๒ มี ๔ ฉบับ คือ

๑. นะบีดาวุด (ดาวิด) ได้คัมภีร์ ซะบูร เป็นภาษาก๊อบติ

๒. นะบีมูซา (โมเสส) „ เตารอต „ อิบรอนียะ

๓. นะบีอีซา (เยซู) „ อินญีล „ ซุรยานี

๔. นะบีโมฮำหมัด „ กุรอาน „ อาหรับ

คัมภีร์ ๑๐๓ ถูกยกเลิก คงเหลือแต่คัมภีร์กุรอานฉบับเดียว ซึ่งไม่มีการยกเลิกจนกว่าจะถึงวันสิ้นโลก

ฆ. นะบี–ร่อซูล

๑. นะบีกับร่อซูลต่างก็เป็นผู้แทนพระเจ้า แต่ร่อซูลสำคัญกว่านะบี คือ นะบีอาจมีได้ในสมัยเดียวกันได้หลายองค์ แต่ร่อซูลมีได้องค์เดียว แต่โดยทั่วไปนิยมใช้คำว่า นะบี

อีกอย่างหนึ่ง นะบีคือพลเรือน ที่สะอาดบริสุทธิ์จากตำหนิ เป็นผู้ที่พระอัลเลาะฮฺประทานคำสอนให้สอนแทนพระองค์ มีทั้งหมดประมาณ ๑๒๔,๐๐๐ องค์

ร่อซูล คือผู้ที่พระอัลเลาะฮฺประทานคำสอนให้สอนแทนพระองค์ และเป็นผู้ที่พระองค์ให้ทำในสิ่งที่พระองค์ประสงค์ให้ทำ มีประมาณ ๓๑๓ หรือ ๓๑๔ หรือ ๓๑๕ องค์ แต่ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กุรอานมี ๒๕ องค์ คือ ๑. นะบีอาดัม ๒. นะบีนุฮ (โนฮา) ๓. นะบีอิดริส ๔. นะบีฮูด ๕. นะบีซอและฮ ๖. นะบีอิบราฮิม (อับราฮัม) ๗. นะบีอิสมาเอล (อิสราเอล) ๘. นะบีอิสฮัค (ไอแซค) ๙. นะบียูซุฟ ๑๐. นะบีลูค ๑๑. นะบียากูบ (จาคอบ) ๑๒. นะบีมูซา (โมเสส) ๑๓. นะบีฮารูน (ฮารัน) ๑๔. นะบีซูไอบะ ๑๕. นะบีซะการียะ ๑๖. นะบียาฮยา ๑๗. นาบีอีซา (เยซู) ๑๘. นะบีดาวุด ๑๙. นะบีสุไลมาน (โซโลมอน) ๒๐. นะบีอิลยาส ๒๑. นะบีอิลยาซะ ๒๒. นะบีซุลกิฟลิ ๒๓. นะบีอัยยุบ ๒๔. นะบียูนุส ๒๕. นะบีโมฮำหมัด แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือนะบีโมฮำหมัด ซึ่งเป็นองค์สุดท้าย

๒. คุณลักษณะพิเศษของร่อซูล และนะบี

๑. อัสซิดกุ พูดจริงมีสัจจะ ๒. อัลอะมานะฮ วางใจได้ ไม่ทำสิ่งที่พระอัลเลาะฮห้าม ๓. อัตตับลีค เผยแผ่ศาสนาโดยทั่วถึง ๔. อัสฟะตอนะฮ ฉลาด

ลักษณะที่ตรงข้ามจากนี้ (มุสตะเฮล) จะมีไม่ได้เลย ส่วนสภาพเป็นพลเรือนคนสามัญ มีคุณความดี มีการกินอยู่ เจ็บตายและอื่น ๆ (ญาเอช) ร่อซูลจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ แต่นะบีต้องเป็นอย่างนั้น

(๓) หลักฐานการเป็นนะบีของพระโมฮำหมัด ซึ่งปรากฏในคัมภีร์กุรอานว่า ถ้าเจ้ายังสงสัยในสิ่งที่เราให้แก่ข้าของเราใช้ ถ้าอย่างนั้นจงนำคำสอนมาสักหนึ่งซูเราะฮมาแสดง (๒ : ๒๓) ข้อความคล้ายกันนี้ยังมีอีก ๑๑ : ๑๓, ๑๐ : ๓๘, ๕๒ : ๓๔, ๑๗ : ๘๘, ๓๗ : ๓๘,

ง. **วันสิ้นโลก** (อาคิรัต) และวันพิพากษา (กิยามะฮ) ในศาสนานี้เชื่อว่าในวันสิ้นโลก จะมีการ พิจารณา วิญญาณ ให้ขึ้นสวรรค์หรือให้ลงนรก วิญญาณของคนตาย เมื่อก่อนวันพิพากษา จะยังไม่ไปสวรรค์หรือไปนรก เพราะยังไม่มีการตัดสิน จึงยังคงวนเวียนอยู่ในโลกนี้ที่หลุมฝังศพคือ กุโบร ของตน ความเชื่อในเรื่องนี้ คือ เชื่อว่าการถามคนตายในกุโบร (หลุมฝังศพ) เป็นความจริง ความสุข ความทุกข์ในกุโบรเป็นความจริง การประชุมมนุษย์ชาติทั่วโลกเป็นความจริง ตายแล้วกลับเป็นรูปเดิมในวันอาคิรัตเป็นความจริง การตัดสินเรื่องดีชั่ว เป็นความจริง นรก สวรรค์ มีจริง สพานอัสสิรอต หรือสีรอตอลมุสตะกิม เป็นความจริง ความช่วยเหลือของท่านนะบีเป็นความจริง

หรือว่าเชื่อว่าในวันนั้นเทพมุงเกอรและนาเกียร จะมาถามคนตายทุกคนถึงพระเจ้า นะบีและศาสนาของเขา เว้นแต่พวกท่านนะบี และถามถึงทุกข์–สุขในกุโบรเป็นต้น เป็นความจริง เทพอิสรอฟีล เป่าสังข์ ๓ ครั้ง ทุกสิ่งถูกทำลายสิ้น เว้นแต่ของ ๘ อย่าง คือนรก สวรรค์ เป็นต้น แม้แต่เทวทูตของพระอัลเลาะฮฺก็ทำลาย ต่อจากนั้นพระอัลเลาะฮฺได้ให้ทุกร่างกายเข้าสู่สภาพเดิม บรรดาเทวทูตก็กลับมีชีวิตอีก แล้วเทพอิสรอฟีล ได้เป่าสังข์ให้เกิดใหม่ ศพทุกศพคืนร่างจากกุโบร คนแรกที่ออกจากกุโบร คือท่านนะบีโมฮำหมัด พวก

มุสลิมได้เดินตามพระโมฮำหมัดไปสู่สะพานพิพากษา (อัสสิรอต) ไปสู่ประตูสวรรค์ แต่พวกนอกศาสนาย่อมเข้าไม่ได้ ย่อมตกลงไปสู่นรก พวกมุสลิมที่ทำผิดมากก็ไปสู่นรกเหมือนกัน แล้วเพพเจ้าประจำนรกจะนำไปให้เทพอิสราเอล หรือยมบาลพิจารณาแล้วส่งเข้านรกชั้นใดชั้นหนึ่งตามความผิด

นรก (ยะหะนัม) พระอัลเลาะฮทรงสร้างในวันอาทิตย์ (ทรงสร้างคนและสวรรค์ในวันศุกร์ ดังนั้น พวกมุสลิมจึงหยุดงานวันศุกร์) ทรงสร้างเพื่อลงโทษคนบาปมีความผิด นรกมีสัณฐานดังเสือ แบ่งออกเป็น ๗ ชั้นซ้อนกันสำหรับลงโทษตามควรแก่ความผิดระดับนั้นๆ

๑. ชั้นหาวิยะฮ สำหรับใส่พวกนอกศาสนา ปฏิเสธพระเจ้าผู้สร้างถือว่าโลกไม่มีผู้สร้าง

๒. ชั้นเยอฮิม สำหรับใส่พวกมาณิเกียน คือพวกนับถือศาสนามณี ซึ่งศาสดาชื่อมณีกิส ได้ตั้งชื่อเมื่อ ค.ศ. ๒๖๑ ศาสนานี้นับถือรูปเคารพ และถือว่ามีพระเจ้าหลายองค์

๓. ชั้นสการ สำหรับใส่พวกนับถือศาสนาพราหมณ์

๔. ชั้นลัคคี สำหรับใส่พวกยิว

๕. ชั้นมัคมะฮ สำหรับใส่พวกนับถือศาสนาคริสต์

๖. ชั้นซออีรี สำหรับพวกนับถือศาสนาโซโรอัสเตอร์

๗. ชั้นยาฮันนา สำหรับใส่พวกตลบตะแลง ปากกับใจไม่ตรงกัน ปากว่านับถือพระอัลเลาะฮ แต่ใจปฏิเสธ มีเปลวไฟสีดำติดลุกทั่วไปหมด มีบ่อน้ำกรด มีสัตว์ร้ายนานาชนิด น่ากลัวยิ่งนัก นรกมีไฟเผาอยู่ถึง ๓,๐๐๐ ปี

สวรรค์ พระอัลเลาะฮทรงสร้างสวรรค์ในวันศุกร์สำหรับคนดีมีความเชื่อในพระอัลเลาะฮ มี ๘ ชั้น คือ

๑. ชั้นดารัลยาลา	วิมานแล้วมุกดา
๒. ชั้นดารุสลัม	วิมานแก้วทับทิม
๓. ชั้นยันนาตัลมะวาฮ	วิมานมรกต
๔. ชั้นยันนาตุลดุลดี	วิมานแก้วหินสีชมพู
๕. ชั้นยันนาตันนาอิม	วิมานเงิน
๖. ชั้นยันนาตุลฟารตุส	วิมานทองคำ
๗. ชั้นยันนาตุลดารันกอรอ	วิมานชะมดเชียงสวรรค์
๘. ชั้นยันนาตัลอัดนา	วิมานไข่มุก

ทุกวิมานมีเทพอัปสรไว้รับใช้อิหม่าม คนละ ๗๒ นาง แต่ละนางงามเหนือมนุษย์ มีกลิ่นหอมน่าพิสมัยยิ่งนัก พื้นสวรรค์ดาดาษด้วยสิ่งที่น่าพิสมัยเหลือคณนา เช่น มีน้ำทิพย์ ดื่มแล้วจะไม่กระหายอีก ลำธารมีน้ำเป็นเหล้าองุ่น ก้อนหินในลำธารเป็นแก้วมณี มีนกร้องไพเราะนักและมันจะพอใจมากที่มันจะถูกฆ่ากิน

จ. การลิขิตของพระอัลเลาะฮ (กอดอกฺะดะฮ)

ความเชื่อในเรื่องนี้ คือเชื่อใจว่าพระอัลเลาะฮได้กำหนดความดีชั่วไว้ก่อนการสร้างแล้ว แท้จริงทุกสิ่งย่อมเป็นไปด้วยอำนาจและการกำหนดของพระอัลเลาะฮ ส่วนความชั่วมาจากคนเองและมาจากไซตอน (ซาตาน) และพระอัลเลาะฮเป็นผู้สร้างทุกสิ่ง

มุสลิมทุกคนต้องเชื่อทั้ง ๖ ข้ออย่างนี้ ถ้าไม่เชื่ออีมาน (ศรัทธา) ของเขาย่อมบกพร่อง ถ้าเชื่อมั่นเขาก็เป็นผู้ประเสริฐ ในวันสิ้นโลก พระอัลเลาะฮจะประทับตราความประเสริฐให้แก่เขา

อมัล

ก. การนะมาซหรือละหมาด (อัสเซาะลาต) คือนมัสการ

๑. ทำละหมาด คือนมัสการวันละ ๕ ครั้ง ตั้งแต่เช้ามืด เที่ยง บ่าย เย็น และพลบค่ำ หรือตั้งแต่เช้ามืด คือตั้งแต่เที่ยงถึงบ่ายประมาณ ๑๕.๐๐ น. ตั้งแต่ประมาณ ๑๕.๐๐ น. ถึงตะวันตกดิน ตั้งแต่ตะวันตกดินถึงหมดแสงตะวัน ตั้งแต่หมดแสงตะวันจนเช้ามืด การกำหนดนี้เดิมพระอัลเลาะฮจะให้คนทำวันละ ๕๐ ครั้ง แต่พระโมฮำหมัดต่อรองลงมาเหลือ ๕ ครั้ง สถานที่ซึ่งท่านนะบีขึ้นไปต่อรองกับพระเจ้าบนสวรรค์นั้น คือ ที่เมืองเยรูซาเล็มเดี๋ยวนี้

๒. ชำระร่างกายให้สะอาดก่อนทำพิธีละหมาด คือล้างหน้า แขน ศีรษะ ๑ ครั้ง ล้างมือ ปาก จมูก รูหู พื้น เท้า ๓ ครั้ง ล้างจากขวาไปซ้าย เวลาล้างมือเท้า ให้ล้างนิ้วก่อน ถ้าไม่มีน้ำ ใช้ทรายละเอียดถูก็ได้ พระโมฮำหมัดตรัสว่า การปฏิบัติศาสนกิจอันชอบนั้นอยู่บนรากฐานแห่งความหมดจด และว่าความสะอาดเป็นที่ ๒ รองจากอีมานในพระเจ้า การทำความสะอาดนั้น ถ้าทำผิดลำดับ หรือลืม หรือทำพลาด ทำไม่ถูก ย่อมเสียพิธี การทำความสะอาดนั้นย่อมใช้ไม่ได้

๓. ละหมาดเพื่อแสดงว่า พระอัลเลาะฮเป็นอำนาจชั่วนิรันดร

๔. การละหมาดต้องกล่าวเป็นภาษาอาหรับ

๕. ท่าละหมาดคือยืน โค้ง กราบ นั่ง ตามกัน

๖. ละหมาดในบ้านหรือที่มัสยิดก็ได้ แต่ในวันศุกร์ต้องไปละหมาดที่มัสยิด

๗. เวลาละหมาดต้องหันหน้าไปทางนครมักกะฮที่หินกาบะฮ

๘. เวลาละหมาดต้องอยู่รวมกัน

๙. มุสลิมทุกคนต้องกล่าวนมัสการ คือ ลาอิลาฮาอิลัลลาฮ เป็นต้นก่อน ในเวลาละหมาดเพื่อเปลื้องตนจากมลทินสู่ความบริสุทธิ์

และว่าบิสมิลลาฮิรเราะหฺมานิรเราะหีม แปลว่า ข้า ฯ เริ่มด้วยพระนามของพระอัลเลาะฮฺผู้ทรงกรุณาเมตตาเสมอ

ก. การสรรเสริญทั้งหมดเป็นของพระอัลเลาะฮฺผู้อภิบาลสากลโลก (๑:๑)

ข. ผู้ทรงเมตตาปรานีผู้ทรงกรุณาเสมอ (๑:๒)

ค. ผู้ทรงอภิสิทธิแห่งวันตอบแทน (๑:๓)

ฆ. พระองค์เท่านั้นที่ข้า ฯ เคารพภักดี และพระองค์เท่านั้นที่ข้าขอความช่วยเหลือ (๑:๔)

ง. โปรดนำข้า ฯ ไปสู่ทางอันเที่ยงตรง (๑:๕)

จ. ทางของบรรดาทางอันเที่ยงตรงที่พระองค์โปรดประทานแก่เขาทั้งหลาย (๑:๖)

ฉ. มิใช่ทางของพวกที่ถูกพระองค์กริ้ว และพวกหลงผิด (๑:๗)

๑๐. วันละหมาดไม่เป็นวันพระ ไม่มีวันพิเศษ เว้นแต่วันศุกร์เป็นวันละหมาดรวมที่มัสยิดและมีเทศนา

๑๑. ในการละหมาดหญิง–ชายต่างมีสิทธิเท่ากัน

๑๒ ผู้ที่จะมีสิทธิทำละหมาดได้ (๑) ต้องเป็นมุสลิม (๒) เป็นมุกัลลัฟ คือชายต้องมีอายุครบ ๑๕ หรือมีอสุจิแล้ว หญิงต้องมีประจำเดือนแล้ว และมีสติสัมปชัญญะดี (๓) เป็นผู้มีความสะอาด (ดังในข้อ ๒) (๔) ถ้าไปทำละหมาดที่มัสยิดในวันศุกร์ ผู้ไปนอกจากจะมีคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ต้องเป็นอิสรชน มิใช่เป็นทาสด้วย

ละหมาดมีผลมาก เช่น ทำให้ไปใกล้พระเจ้าได้ครึ่งทาง โดยเฉพาะละหมาดในวันศุกร์มีมากอย่างยิ่ง ดังมีกล่าวไว้ในฮะดีส

(อรรถกถาคำอธิบายพระโองการในกุรอาน) (ดูข้อ ๙ และ ๙๖ ในส่วนเพิ่มเติมด้วย) ว่า

ผู้ไปมัสยิดในชั่วโมงแรก ของกลางวัน วันศุกร์ จะได้บุญเท่าอูฐ ๑ ตัว
ผู้ไปมัสยิดในชั่วโมง ๒ ของกลางวัน วันศุกร์ จะได้บุญเท่าวัว ๑ ตัว
ผู้ไปมัสยิดในชั่วโมง ๓ ของกลางวัน วันศุกร์ จะได้บุญเท่าแกะ ๑ ตัว
ผู้ไปมัสยิดในชั่วโมง ๔ ของกลางวัน วันศุกร์ จะได้บุญเท่าไก่ ๑ ตัว
ผู้ไปมัสยิดในชั่วโมง ๕ ของกลางวัน วันศุกร์ จะได้บุญเท่า นกกระจอก ๑ ตัว
ผู้ไปมัสยิดในชั่วโมง ๖ ของกลางวัน วันศุกร์ จะได้บุญเท่าไข่ ๑ ฟอง

ถ้าใช้เครื่องนุ่งห่มพิเศษใช้ของหอมในการไปละหมาดวันศุกร์จะได้บุญมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะถ้าใช้ผ้าสะระบั่น จะได้บุญยิ่งกว่าละหมาดที่นุ่งห่มผ้าธรรมดา ๗๐ ครั้ง ถ้าเป็นวันธรรมดา ทำละหมาดด้วยนุ่งห่มผ้าสะระบั่น จะได้บุญมากกว่านุ่งห่มผ้าธรรมดา ๒๕ ครั้ง

๑๓. พระโมฮำหมัดตรัสว่า ผู้ใดยืนทำความเคารพ คือละหมาดต่อพระอัลเลาะฮ ด้วยความเชื่อมั่นอย่างจริงใจ พร้อมทั้งพินิจอย่างเที่ยงแท้ ผู้นั้นจะได้รับอภัยโทษจากบาปก่อนทั้งหมด

ข. ซะกาต (ทาน)

การให้แบ่งเป็น ๒ คือซะกาต ได้แก่การให้ เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนต้องให้ตามบัญญัติศาสนา อีกอย่างหนึ่งเรียกซะดากัต เป็นการให้ด้วยความสมัครใจ ทรัพย์ที่จะต้องแบ่งทำซะกาต คือ สัตว์ เงิน พืช ผลไม้ ของขาย ทรัพย์เหล่านี้ตนต้องมีสิทธิเหนือมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๑๑ เดือน จึงจะแบ่งซะกาตได้ อัตราที่แบ่งคือ ๑ ใน ๔๐ หรือ ๒ เปอร์เซ็นต์ครึ่ง ใน ๑๐๐ หรือ ๑ ใน ๑๐ ของทรัพย์ดังกล่าว

ผู้มีสิทธิรับซะกาตมี ๘ คือ

๑. ฟะกีร คนเข็ญใจ คนไร้ความสามารถ

๒. มิสกิน คนขัดสนมาก แต่ยังมีร่างกายสมประกอบพอประกอบอาชีพได้

๓. มุอัลลัฟ คนละศาสนาเดิมมานับถือศาสนาอิสลาม

๔. เชลยศึกหรือทาส

๕. ผู้มีหนี้มาก

๖. ผู้เดินทางไปทำพิธีฮัจยีแล้วตกค้าง ไม่มีเงินกลับบ้าน

๗. ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แจกซะกาต

๘. ในทางของพระอัลเลาะฮ (แต่บุคคลเหล่านี้ทุกประเภทต้องเป็นมุสลิม)

พวกมุสลิมถือว่า การละหมาดทำให้เข้าไปใกล้พระเจ้าได้ครึ่งทาง การถือบวช คือถือศีลอดอาหาร ทำให้ไปถึงทวารที่ประทับของพระเจ้าซะกาตเป็นกุญแจเปิดทวาร

ค. การถือศีลอดอาหาร (การถือศีลอดอาหารคือปอซอ)

(๑) มุสลิมต้องจำศีล คือถือบวชอดอาหารในปีหนึ่ง ๓๐ วัน ในเดือนรอมะดอน โดยการเว้นการกินอาหาร การดื่มน้ำ (บางคนไม่ยอมกลืนน้ำลาย) อาบน้ำ เว้นการแต่งตัว เว้นเมถุน ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้น จนพระอาทิตย์ตกดิน และไม่ห้ามตอนกลางคืน คนถือบวชอย่างนี้ชื่อว่ามีอินทรีย์อันตนชนะแล้ว และมีใจบริสุทธิ์

(๒) เรื่องนี้ท่านนะบีตรัสว่า ทุกคืนของการถือบวช พระอัลเลาะฮได้ทรงเมตตาปล่อยชาวนรก ๖๐๐,๐๐๐ คน พอถึงวันสุดท้ายทรงปล่อยอีกจำนวนเท่ากับที่ทรงปล่อยมาแล้วทั้งหมด และตรัสว่าการขอของผู้ถือบวชย่อมสำเร็จผล โทษของเขาพระอัลเลาะฮทรงยกให้ และอมัลของเขาทรงเพิ่มผลให้

(๓) ผลของการถือบวช นักปราชญ์ชาวมุสลิมกล่าวว่า

๑. การอดอาหาร ทางแพทย์กล่าวว่าเป็นยาขนานเอก ดังมีข้อความในฮะดีส (อรรถกถา คือ คำอธิบายพระโองการในกุรอาน) ว่ากระเพาะอาหารเป็นรังโรค การอดอาหารเป็นยาพิเศษ

๒. ในทางศาสนา การถือบวชเป็นวิธีป้องกันมาร คือ ไซตอนที่จะมาล่อลวงให้ออกไปนอกศาสนา ให้กลับมาดำเนินในทางของพระอัลเลาะฮ ดังท่านนะบีตรัสว่า มารไซตอนจะวิ่งออกจากเส้นเลือดคนท่านจงทำทางเดินของมันให้แคบ ด้วยหิว คือถือบวชเถิด

๓. ในทางสังคม การถือบวชทำให้เกิดความประมาณ ให้เกิดความเห็นใจ เกิดเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ที่ยากจนอดอาหาร

๔. ในทางส่วนตัว การอดอาหารเป็นศิลปอันหนึ่งที่ห้ามความกระหายอยากลิ้มรสต่าง ๆ

๕. ในทางเศรษฐกิจ การอดอาหารเป็นการสงวนอาหารไว้เพื่อการเศรษฐกิจได้ส่วนหนึ่ง

๖. ในคัมภีร์กุรอานได้กล่าวไว้ว่า การถือศีลอดเป็นเครื่องกำหนดแก่เจ้า เพื่อเจ้าจะได้ป้องกันตัวให้พ้นจากความชั่ว

ฆ. การไปประกอบพิธีฮัจย์ที่นครมักกะฮ

๑. ข้อนี้คือไปนมัสการที่มหาวิหาร กาบะฮ ไบตุลเลาะฮ ที่นครมักกะฮ การไปนมัสการนี้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก สำหรับชาวมุสลิมในชีวิตต้องไปให้ได้อย่างน้อยครั้งหนึ่ง ถ้าตนเองไปไม่ได้ก็ให้คนอื่นไปแทนหรือออกค่าเดินทางช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้ไป แต่เมื่อไปถึงแล้ว เวลาสวดมนต์ต้องให้ผู้ที่ตนออกค่าเดินทางให้ออกชื่อตน ซึ่งเป็นผู้ออกค่าเดินทางให้เขา

๒. ผู้ไปประกอบพิธี ขั้นแรกต้องปฏิบัติดังนี้ คือ ๑. เว้นการวิวาท ๒. อดทนต่อคำหยาบ เช่นไม่กล่าวเอง และได้ยินก็นิ่ง ๓. ผูกไมตรีกับผู้ไปนมัสการ เว้นการพูดเกี้ยวพาราสี

เมื่อเดินทางไปใกล้เมืองมักกะฮ (ซึ่งจะมีผู้กำหนดให้ทำ) ห้ามตัดเล็บ ห้ามตัดผม ต้องเปลี่ยนเครื่องนุ่งใหม่ทั้งหมด โดยใช้ผ้า ๒ ผืน ห่มผืนหนึ่ง นุ่งผืนหนึ่ง เรียกว่าผ้าออฮรัม หรืออิฮรอม ไม่มีอะไรคลุมหัว เดินเท้าเปล่า หรือใช้รองเท้าไม่หุ้มส้น ไม่บีดหลังเท้า เฉพาะหญิงใช้ผ้าคลุมตั้งแต่หัวจดเท้าในชุดอิฮรอมนี้ เว้นการฆ่าสัตว์ทุกชนิด เว้นแต่สัตว์อัปมงคล ๕ ชนิด คือ เหยี่ยวชนิดหนึ่ง กา หมู แมลงป่อง สุนัข สำรวมกายวาจา เว้นเครื่องหอม เว้นเครื่องนุ่งห่มที่ใช้เย็บ เว้นเมถุน เว้นกล่าวคำหยาบ ทั้งชายทั้งหญิง ต้องกล่าวตัลบียะฮ ว่าลับบัยกะฮ อัลเลาะฮ ฮุมมะ ลับบัยกะฮ แปลว่า ข้า ฯ อยู่นี่ โออัลเลาะฮ ข้า ฯ อยู่นี่ ลาชรีกะ ละกะ ลับบัยกะฮ ไม่มีการตั้งหุ้นส่วนต่อพระองค์ ข้า ฯ อยู่นี่ อินนัล ฮัมดะ วัล นิอมะตะ ละกะ วัล มุลากะ ละกะ ลาชรีกะ ละกะ การสรรเสริญทั้งปวงเป็นของพระองค์ ความโปรดปรานทั้งปวงเป็นของพระองค์ และอาณาจักรเป็นของพระองค์ ไม่มีการตั้งหุ้นส่วนต่อพระองค์

เมื่อไปถึงเมืองมักกะฮะ ต้องทิ้งสิ่งของทั้งปวงที่นำติดตัวไปด้วยไว้ในที่พักโดยทอดอาลัยแล้วไปที่มหาวิหารกาบะฮ ไบตุลเลาะฮ ทางทางประตูอับบัลสลัม คือประตูเคารพ พอย่างเข้าต้องคุกเข่านมัสการ ๕ ครั้ง สวดมนต์ก่อนแล้วจึงเข้าไปยังหินกาบะฮ นมัสการ ๔ ครั้ง หน้าวิเศษสีดำ (ไม่ใช่หินกาบะฮ เป็นอีกก้อนหนึ่ง) แล้วจูบหินนั้น ถ้าจูบไม่ถึงให้ใช้มือขวาแตะแล้วจูบมือนั้น แล้วเดินเวียนซ้าย

รอบหินกาบะฮ ๗ รอบ เดินพลางสวดมนต์พลาง พอถึงหินดำวิเศษครั้งใดต้องจูบทุกครั้ง

เดินครบ ๗ รอบแล้ว สวดกล่าวคำขอโทษที่ทำไว้แต่ก่อน ๆ ให้หลุดพ้น แล้วไปสะแอย คือวิ่งที่ระหว่างเขาซอฟะ และมะรวะ ๗ เที่ยว ในวันที่ ๘ ของซุลฮิจยะ คือวันเริ่มพิธีฮัจยี ออกจากมักกะฮไปที่มินา เพื่อละหมาด ๕ ครั้ง รุ่งขึ้นไปที่ทุ่งภูเขาอาระฟัต ทำละหมาดพร้อมกันแล้วอิหม่ามจะเทศน์ให้ฟัง พิธีนี้สำคัญมาก ถ้าขาดถือว่าไม่ได้ทำฮัจยีในปีนั้น แล้วไปยังมุสตะลีฟะ คือทุ่งมัชอะร หะรอม ที่กล่าวไว้ในกุรอานละหมาดพร้อมกัน ค้างคืนที่นั่น รุ่งเช้าหลังละหมาดแล้วไปที่มินา ในวันนั้นและในวันตัชริก รวม ๓ วัน ต้องขว้างเสาหิน ณ ที่กำหนดไว้ด้วยหิน ๗ ก้อน แล้วทำกุรบาน คือเชือดสัตว์บูชายัญและแจกให้ผู้อื่น แล้วชายตัดผม หรือโกนผมได้ หญิงตัดผมออก ๑ นิ้ว หรือทั้งชายและหญิงตัดผมออก ๓ เส้น เป็นอย่างน้อย

ข้อห้ามในระยะนี้ ครบกำหนดห้ามแล้ว เว้นแต่เมถุน แล้วกลับมาเวียนรอบกาบะฮ อีกแล้วไปสะแอยที่เขาซอฟะ และมะรวะ อีก แล้วเปลื้องเครื่องนุ่งห่มชุดอิฮรอมได้ แล้วกลับไปที่มินาอีก อาจอยู่ที่นั่นอีก ๓–๔ วัน เพราะระเบียบของพิธีฮัจยี สุดสิ้นที่มินา

ใครที่ไปประกอบพิธีฮัจยีอย่างนี้แล้ว ถ้าเป็นชายได้เป็นฮัจยี ถ้าเป็นหญิงได้เป็นฮัจยะ

กาบะฮ หินดำวิเศษและบ่อน้ำพุซัมซัม

มีชาวอาหรับชั้นหัวหน้าคนหนึ่ง ชื่อ อับราฮิม คิดที่จะรวมคนอาหรับเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน แทนที่จะแตกแยกกันเป็นกลุ่มย่อยอย่างนั้น พระอัลเลาะฮจึงทรงแนะนำให้สร้างสิ่งหนึ่งขึ้น เพื่อเป็น

ศูนย์กลางแห่งจิตใจแห่งความนับถือของชาวอาหรับ คือไบตุลเลาะฮ (มณเฑียรพระเจ้า) อิบราฮิมพร้อมด้วยลูกชายชื่อ อิสมาเอล ได้นำหินสีดำจากเขาแห่งนี้ทำเป็นแผ่นรูปสี่เหลี่ยม มาตั้งซ้อน ๆ กัน สูง ๑๕ เมตร กว้างด้านละ ๑๒ เมตร ยาวด้านละ ๑๕ เมตร เรียกว่า โมกาอัป แปลว่า สี่เหลี่ยมลูกบาศก์ ต่อมาได้เพี้ยมเป็นกาบะฮไป ที่นี่สร้างไว้ระหว่างกลางหุบเขา นี่เป็นประวัติของกาบะฮในตอนแรก ต่อมาในสมัยของพระโมฮำหมัด กาบะฮได้พังเพราะถูกน้ำท่วมอันเกิดจากมีฝนตกหนัก (ชาวอาหรับถือว่าที่ตรงนี้จะไม่มีฝนตกเพราะเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์) กาบะฮตั้งอยู่ในหุบเขา น้ำที่ตกไหลจากเขาจึงลงมารวมที่กาบะฮ ทำให้กาบะฮพัง ท่านพระโมฮำหมัด ซึ่งตอนนั้นท่านแต่งงานแล้ว มีฐานะดีแล้ว ได้ร่วมกับคนอื่นช่วยกันซ่อมแซมขึ้นใหม่ในรูปเดิม และคงอยู่ในรูปนั้นจนในขณะนี้ เนื่องจากอยู่ในหุบเขา และฝนไม่มี จึงไม่ถูกลมถูกฝนทำลาย ส่วนหินดำวิเศษนี้ มีประวัติว่า หินนี้ได้นำมาจากสวรรค์ เพื่อเป็นหมอนหนุนศีระของอิสมาเอลกับแม่ เดิมมีสีขาวบริสุทธิ์ ต่อมาถูกคนทรชนสัมผัสบ่อย ๆ จึงกลายเป็นสีดำ หินนี้มีรัศมีประหลาดมีกลิ่นหอม มีชื่อว่า ฮายารอล-อัสวัต สัณฐานของหินเป็นรูปไข่ กว้างประมาณ ๗ นิ้ว สูงประมาณ ๔–๕ ฟีต เมื่อทำพิธีตอวาป คือเดินเวียนกะบะฮ ผู้ทำพิธีทุกคนต้องจูบหินเมื่อเดินถึงรอบ และเริ่มต้น เดินเวียนรอบกาบะฮ ก็เริ่มจากหินดำนี้ หินนี้อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของกาบะฮ ใกล้ประตูเข้ามหาวิหาร หรือมหามัสยิด มีทองคำรัดรอบ บ่อน้ำพุซัมซัม บ่อน้ำนี้เป็นบ่อน้ำพุวิเศษ ศักดิ์สิทธิ์ มีประวัติว่า เมื่ออิสมาเอลกับมารดาคือนางฮารค (หรือฮากา หรือฮาคา) ถูกอิบราฮิม ผู้เป็นสามีทอดทิ้งไว้ในที่อันเป็นที่แห้งแล้ง ไม่มีน้ำ ไม่มีต้นไม้ ไม่มีพืช มีแต่เขากับ

ทราย เทพยิบราเอลได้มาช่วย โดยพระบัญชาของพระอัลเลาะฮ โดยจูงมืออิสมาเอลตรงไปที่ทรายแล้วกระทืบบาท ตรัสว่าซัมซัม แล้วน้ำก็พุออกมาช่วยให้สองแม่ลูกไม่อดน้ำตาย เวลานี้มีวิหารครอบไว้

ปัจจุบันนี้ มหาวิหาร หรือมหามัสยิดนี้อยู่กลางเมืองมักกะฮ อยู่ในหุบเขาอาระฟัต ในมหาวิหารมีกาบะฮ หินดำวิเศษ และบ่อน้ำซัมซัม ตัวมหาวิหารเป็นสี่เหลี่ยม หลังคาเปิด คือไม่มีหลังคา มีทางเข้า ๔ ทาง ๔ ทิศตรงไปยังกาบะฮ มีเสามัสยิด ๓๑๑ ต้น ที่ชาวอาหรับถือว่าเป็นศูนย์กลาง คือสะดือแผ่นดิน เพราะเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุด และที่กาบะฮนั้นมีผ้าสักหลาดสีดำคลุมรอบ ผ้าด้านบนทำเป็นแถบทองคาดรอบ มีอักษรจารึกไว้ที่แถบทองนั้นว่า อัลเลาะฮ ยัลละยะ ลาลุฮู ลาอิลาฮาอิลลัลลาฮ โมฮำหมัด ร่อซุลลัลลาฮ ผ้าคลุมนี้จะมีการเปลี่ยนทุกปี เมื่อมีพิธีฮัจยี และจะถูกตัดเป็นชิ้น ๆ กลายเป็นสินค้าอันศักดิ์สิทธิ์ มีราคาแพง และที่กาบะฮนั้นมีประตูเข้าเหมือนกัน มีประตูเดียวอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ผู้เข้าไปในกาบะฮจะแหงนหน้าไม่ได้ เพราะเป็นการดูหมิ่นพระเจ้า ต้องโทษถึงเสียสติ

สุหนัตหรือเคาะตัน

การทำพิธีสุหนัตหรือเคาะตัน คือขลิบหนังหุ้มปลายอวัยวะเพศของเด็กชาย ในอิสลามนั้น ทำเพื่อเหตุ ๒ ประการคือ เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งความเคารพนับถือ และแห่งการทำสัญญาตกลงกันระหว่างคนกับพระเจ้า ผู้ทำพิธีนี้ครั้งแรกคือ อิบราฮิม กับลูกคืออิสมาเอล (ในศาสนายิวและคริสต์เป็น อับราฮัม กับอิสมาเอล พวกยิวต้องทำพิธีนี้เหมือนกันและทำมาก่อนพวกมุสลิม แม้พระเยซูก็ผ่านการทำพิธีนี้มาแล้ว) และอีกข้อหนึ่งคือ เพื่อความสะอาด (พวกมุสลิมต้องทำพิธีสำหรับเด็กชายตั้งแต่อายุก่อน ๑๓ ปี หรือเริ่มจะเป็นหนุ่ม

หรือพอจะว่าคำศักดิ์สิทธิ์คือ ลาฮิลลัลลาฮ ฯลฯ เด็กยิวหรืออิสราเอลต้องเข้าสุหนัดตั้งแต่อายุประมาณ ๘ วัน) ในแถบตะวันออกกลางหรือเขตอาหรับนั้น พื้นที่เป็นทะเลทรายหาน้ำยาก ถ้าทำสุหนัดแล้วก็จะไม่ลำบากในการทำความสะอาด

หมูและเนื้อที่มุสลิมกินไม่ได้

ในคัมภีร์กุรอาน มีข้อความบัญญัติให้เลือกกินอาหารที่ทะลาล (คือที่ทางศาสนาอนุมัติให้กิน อันได้แก่สิ่งที่ชอบธรรม) และฏอยยิบ (คือที่ดี น่าชื่นชม สะอาด ไม่หมักหมม ไม่เหม็น มีหนอน เช่น ปลาร้า) อาหารย่อมมีส่วนสัมพันธ์ทางจิตใจ

ในคัมภีร์กุรอาน ๕.๓ มีข้อความกล่าวถึงสิ่งที่มุสลิมกินไม่ได้ ว่าสิ่งที่ห้ามแก่เจ้า ได้แก่เนื้อสัตว์ที่ตายเอง เลือด เนื้อหมู เนื้อสัตว์ที่ฆ่าโดยเปล่งนามอื่นจากอัลเลาะฮ ที่ถูกรัดตาย ที่ถูกตีตาย ที่ตกตาย ที่ถูกขวิดตาย ที่ถูกสัตว์ป่ากัด เว้นแต่เจ้าจะเชือดมันทันก่อนตาย ที่เชือดบนหินบูชารูปบูชา (เจว็ด) และที่เสี่ยงทายด้วยลูกศร

มีอธิบายว่า

เนื้อสัตว์ที่ตายเอง แสดงว่ามีเชื้อโรค เลือดก็มีเชื้อโรค การที่ห้ามนี้เพื่อแสดงเมตตา โดยไม่ให้สัตว์ต้องถูกเจาะเอาเลือดมากิน ด้วยส่วนเนื้อสัตว์ที่ถูกรัดตาย ถูกตีตาย ที่ถูกขวิดตาย โดยสภาพแล้วทำให้เลือดเป็นพิษ เนื้อจึงไม่เหมาะที่จะกิน เนื้อหมู เป็นที่รวมแห่งโรคนานาชนิด จะดูได้จากอาหารที่มันกิน และความเป็นอยู่ของมัน เนื้อมันย่อยยาก เหนียว เป็นที่อาศัยอย่างดีของนานาพยาธิ ยากที่ความร้อนจะทำลายได้ กินแล้วทำให้มีโรคท้องเสีย พิษเสีย ลูกหมูก็มีส่วนติดโรคจากแม่ เนื้อเป็นวุ้น ย่อยยาก มีประโยชน์น้อย และในกุรอานมีข้อความอีกว่า แม้สัตว์ที่มีเขี้ยว เช่น เสือ แมว งู

เป็นต้น นกที่มี เล็บงุ้ม เช่น กา นกอินทรี และเหยี่ยว เป็นต้น ลาบ้าน (ลงบ่ากินได้) พ่อ (ม้ากินได้) ไฮอีน่า ช้าง พังพอน นกพิลิเกน จระเข้ ตัวต่อ แมลงทุกชนิด ห้ามกิน (สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สองชีวิต เช่น เต่า ตะพาบ ปู เป็นต้น บางคนไม่กิน)

การศึกษา

ในกุรอานแสดงว่า จงแสวงหาความรู้กันเกิด ตั้งแต่อยู่ในเปลจนลงหลุม และจงตักเตือนกันเถิด เพราะการตักเตือนนั้นจะอำนวยประโยชน์แก่พวกมุสลิม และการแสวงหาความรู้นั้น เป็นของจำเป็นของมุสลิมทุกคน และจงพูดเถิด ผู้มีความรู้ กับผู้ไร้ความรู้ แน่นอนย่อมไม่เท่ากัน และพระโมฮำหมัดตรัสว่า

ท่านทั้งหลายจงเรียนความรู้เกี่ยวกับศาสนาเถิด แม้ว่าจะเป็นภาษาจีนก็ตาม (ขอให้สังเกตว่ามีการใช้คำพูดเกี่ยวกับจีนด้วย)

และว่า การศึกษาหาความรู้ทางศาสนาเป็นหน้าที่จำเป็นเหนือมุสลิมทุกคน

ความเพียร

ท่านนะบีตรัสว่า "ผู้ใดพยายามจริงแล้ว ผู้นั้นต้องได้"

และว่า ไม่มีผู้ใดรับประทานอาหารที่ดียิ่งไปกว่าผู้รับประทานอาหารจากผลงานของน้ำมือของเขาเอง (บุคารี ๓๔.๑๕ คือที่พระนะบีตรัสเอง)

การทำความดี

ก) การทำความดีในศาสนานี้แบ่งเป็น ๒ คือ

๑. ใช้ได้ คือพระอัลเลาะฮทรงรับ ได้แก่ทำเพื่อพระ-อัลเลาะฮเท่านั้น

๒. ใช้ไม่ได้ คือพระอัลเลาะฮไม่ทรงรับได้แก่ทำเพื่อสิ่งอื่น นอกจากพระอัลเลาะฮ

และการทำความดีที่ใช้ได้นั้นแบ่งอีกเป็น ๓ คือ

๑. ขั้นใช้ได้ คือทำความดี เพราะกลัวพระอัลเลาะฮ เช่นเดียวกับบ่าวกับนาย

๒. ขั้นพอใช้ได้ คือทำความดี เพราะหวังสวรรค์เป็นเครื่องตอบแทนเช่นเดียวกับพ่อค้า

๓. ขั้นดี คือทำความดี เพราะอายต่อพระอัลเลาะฮ และเพื่อใช้สิทธิของตนในฐานะเป็นบ่าวของพระอัลเลาะฮ และเพื่อขอบคุณพระองค์ เช่นเดียวกับมุสลิม

แต่การทำความดีทั้งหลายจะมีประสิทธิผล ต้องมีการตั้งใจ (เหนี่ยต) ต่อพระอัลเลาะฮ และผู้ที่จะได้ผลจากการทำความดีนั้น ต้อง

ก. มีอีมานในพระอัลเลาะฮ

ข. แล้วทำความดี

ค. แนะนำคนอื่นให้ไปสู่ความจริงคือหลักธรรม

ง. ชี้แจงให้มีความอดทน มอบความไว้วางใจในพระอัลเลาะฮ

ข) แท้จริง ความดีทั้งหลาย ย่อมลบล้าง ความชั่วทั้งหลาย (๑๑.๑๑๔)

ความกลัวในพระอัลเลาะฮ

ในกุรอานได้แสดงไว้ว่า

ท่านผู้เป็นมุสลิมทั้งหลาย จงกลัวพระอัลเลาะฮ

และเจ้าจงมารับ อภัยโทษ และสวนสวรรค์ อันกว้างใหญ่ไพศาลกว่าฟ้ากว่าแผ่นดิน จากพระเจ้าของเจ้าเถิด ซึ่งพระองค์ได้เตรียมไว้แก่ผู้ที่กลัวพระองค์

และจงอย่าตั้งอัลเลาะฮในการสาบาน (๒.๔๒๔)

และมนุษย์ทั้งหลาย เราให้เจ้าเกิดเป็นหญิง ชาย และให้แยกเป็นพวกเป็นชาติต่าง ๆ เพื่อเจ้าจะได้ทำความรู้จักกัน พวก หรือชาติที่มีเกียรติ และได้รับการยกย่องจากพระอัลเลาะฮนั้น คือพวกที่กลัวพระองค์ พระองค์ทรงรู้เรื่องนี้ดี

และพระนะบีตรัสว่า

มนุษย์ทั้งหลาย พระเจ้าของท่านมีองค์เดียว พวกท่านกำเนิดจากอาดัม และอาดัมนั้นเกิดจากดิน พวกท่านมีเกียรติอันยิ่งใหญ่ ในส่วนแบ่งพระอัลเลาะฮนั้น ก็เพราะกลัวพระองค์ ยอมอยู่ในโอวาทของพระองค์

ทรัพย์สมบัติ

ทรัพย์สมบัติและลูกเป็นเพียงเครื่องประกอบชีวิตในโลกนี้ (๑๘.๔๖)

เขาผู้สะสมทรัพย์สมบัติและหมั่นนับไว้ เขาคิดว่าทรัพย์สมบัติอยู่กับเขาเสมอ หามิได้ (ไม่เป็นอย่างนั้น) เขาจะถูกผลักไปสู่ความหายนะแน่นอน (๑๐๔.๓-๔)

จงอย่าเชื่อผู้สาบาน ต่ำช้า ผู้ทำลายชื่อเสียง ผู้เที่ยวนินทา ผู้ห้ามการทำความดี ผู้ผ่าผืน ผู้บาป ผู้โลภ และผู้ก่อการแตกแยก เพราะเขามีทรัพย์และลูก (๖๘.๑๐-๑๔)

ทรัพย์และลูกของเจ้าเป็นแต่เครื่องทดลองเท่านั้น แต่สำหรับอัลเลาะฮแล้ว จะมีรางวัลอันมโหฬาร (๖๔.๑๕)

จงอย่ากินทรัพย์สมบัติของเจ้า ในหมู่เจ้าโดยเท็จ (กินสินบน) (๒.๑๘๘)

การปกครอง

จงอ่อนโยนต่อประชาชน อย่ากระด้างต่อเขา ให้เขารื่นเริง และอย่าพูดจนเขาต้องเบือนหน้าหนี (บุคารี ๖๔.๖๒)

ผู้มีเกียรติยิ่งในหมู่เจ้าสำหรับอัลเลาะฮแล้ว คือผู้ปกป้องตัวเอง (๔๙.๑๓)

เราได้ให้เจ้าเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน ดังนั้น จงพิพากษา แก่คนโดยยุติธรรม และจงอย่าไปตามความใคร่ มิฉะนั้น มันจะทำให้เจ้าหลงไปจากทางของอัลเลาะฮ (๓๘.๒๖)

ทุกคนในพวกเจ้าคือผู้ปกครอง.....พระราชาเป็นผู้ปกครอง (แผ่นดิน) ผู้ชายเป็นผู้ปกครองสมาชิกในครอบครัว ผู้หญิงเป็นผู้ปกครองสามีและลูก บ้าน (บุครี ๖๗.๙๑.)

ผู้ชายเป็นผู้อุปการะหญิง (๔.๓๔)

เมื่อเจ้าพิพากษาท่ามกลางผู้คน จงพิพากษาโดยยุติธรรม แน่นอนอัลเลาะฮทรงเตือนเจ้าด้วยสิ่งที่ดี (๔.๕๘)

การปกครองเขานั้น คือการปรึกษาในหมู่พวกเขา (๔๒.๔๘)

จงให้อภัยแก่เขา และขออภัยจากอัลเลาะฮเพื่อเขา (๓.๑๕๙)

เราได้แบ่งในหมู่เขาเกี่ยวกับการครองชีพในโลกนี้ และเราได้ยกบางคนในพวกเขาให้เหนือกว่าบางคนในฐานะ เพื่อว่าบางคนจะได้เอาผู้อื่นไว้ใต้ปกครอง (๓๔.๓๒)

อัลเลาะฮได้ทรงให้บางคนในหมู่เจ้าดีกว่าบางคนในการครองชีพ (๑๖.๗๑)

ครอบครัว

พวกมีอีมาน แน่นอน พวกศัตรูของเจ้าย่อมมีจากภรรยาและบุตร (๖๔.๑๔)

พระอัลเลาะฮได้สร้างคู่แก่เจ้า จากเจ้า เพื่อเจ้าจะได้รับความพึงใจในเขา และพระองค์ได้ก่อความรัก ความสงสารในระหว่างเจ้า (๓๐.๒๑) (ข้อนี้แสดงว่า แม้ความรัก พระเจ้าย่อมทรงสร้างให้เกิด)

นางเป็นอาภรณ์ของเจ้า และเจ้าก็เป็นอาภรณ์ของนาง (๒.๑๘๗)

สำหรับพระอัลเลาะฮ สิ่งที่ได้รับอนุมัติอันน่ารังเกียจนั้น คือ การหย่าร้าง (๑๓.๓) (อาบูดาวุดตรัสข้อนี้แสดงว่า แม้การอย่าร้าง พระเจ้าก็ทรงสร้าง...)

ถ้าเจ้ารังเกียจนางอาจเป็นเพราะเจ้าไม่พึงใจในสิ่งหนึ่ง ซึ่งอัลเลาะฮทรงประทานความดีอย่างเหลือหลายไว้ในนั้น (๔.๑๙)

ชายผู้ประเสริฐสุดในพวกเจ้านั้น คือผู้ปฏิบัติดีที่สุดในภรรยาของเขา (๑๓.๑๑) (พระโมฮำหมัดตรัส)

อบายมุข

บรรดาผู้มีอีมาน ของมึนเมาและการพนัน การบูชายัญบนหิน และการเสี่ยงทายโดยลูกศร เป็นงานของไซตอน (ซาตาน) จงหลีกเลี่ยงเสีย (๕.๙๐)

การส่งเสริมการแต่งงาน

จงวิวาห์เขาเหล่านั้น ในหมู่เจ้าผู้เป็นโสด (๒๔ ๓๒)

พระองค์ได้ทรงสร้างเขาจากน้ำแล้ว ให้เขาเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขกัน และเกี่ยวพันกันทางวิวาห์ (๒๕.๕๔)

ชายผู้แต่งงานแล้ว คือผู้สมบูรณ์ในศาสนาไปแล้วครึ่งหนึ่ง (พระโมฮำหมัดตรัส)

ชายฉกรรจ์ผู้มาประชุมนี้ ผู้ใดในพวกเจ้ามีกำลังพอจะมีภรรยาได้ เขาต้องแต่งงาน เพราะข้อนี้เป็นวิธีที่สุดที่เจ้าจะหลบตาลงต่ำและรักษาความบริสุทธิ์ (๖๗.๒) (พระโมฮำหมัดตรัส)

อนุมัติให้เจ้าในคืนแห่งวันถือศีลอด คือให้ร่วมรสกับหญิงของเจ้า นางเป็นอาภรณ์สำหรับเจ้า เจ้าเป็นอาภรณ์สำหรับนาง ฯลฯ ฉะนั้นบัดนี้ จงสมสู่นางและแสวงตามที่อัลเลาะฮได้กำหนดแก่เจ้า (๒.๑๘๗)

ความกตัญญู

จงระลึกถึงเวลา เมื่อพระผู้มีอภิบาลของเจ้าตรัสว่า ถ้าเจ้ากตัญญู เราจะเพิ่มความโปรดปรานแก่เจ้ามากขึ้น แต่ถ้าเจ้าอกตัญญู แน่นอนการลงโทษของเราจะรุนแรงยิ่ง (๑๔.๗)

เจ้าต้องไม่เคารพใครนอกจากอัลเลาะฮ จงปฏิบัติต่อพ่อแม่ ญาติของเจ้า ต่อเด็กกำพร้า และผู้ขัดสน จงพูดกับคนโดยไพเราะ จงดำรงละหมาด บริจาคซะกาต (๒.๘๓)

จงอย่าเคารพผู้ใดนอกจากพระอัลเลาะฮ จงปฏิบัติต่อพ่อแม่ ถ้าท่านอยู่กับเจ้า จงอย่ากล่าวคำเพียงว่า อุฟ แก่ท่าน อย่าล้อเลียนท่าน จงพูดกับท่านด้วยถ้อยคำมีเกียรติ (๑๗.๒๓)

การมุสา

ความเท็จเป็นสิ่งที่ต้องสลายไป (๑๗.๘๑)

บรรดาผู้มุสาต่อโองการของเรา เราจะดึงพวกเขา (สู่หายนะ) ทีละขั้น (๗.๑๘๓)

ความวิบัติจงมีแก่ผู้สับปลับ (๕๒.๑๑)

หัวใจของเขามีแต่โรค ดังนั้น อัลเลาะฮจึงเพิ่มโรคนั้นให้แก่เขาอีก และสำหรับเขาเหล่านั้น คือการลงโทษอันเจ็บปวด เพราะพวกเขามุสา (๕.๔๒)

ผู้ปฏิเสธและมุสาในสัญญาณต่าง ๆ ของเรานั้น จะเป็นผู้อยู่ในไฟ (๒.๓๙)

อย่าปกปิดความจริงด้วยความเท็จ อย่าปิดบังความจริงทั้งรู้จงดำรงการละหมาด บริจาคซะกาต และโค้งเคารพผู้ที่โค้งให้ (๒.๔๓)

ความเชื่อโชคชะตาเป็นต้น

มุสลิมจะต้องไม่เชื่อโชคลาง เครื่องรางของขลัง ไม่มี อะซีบัต (เครื่องหมาย ขลัง ใหญ่หลวง) ไม่ถือมนต์คาถา ไม่ถือข้อความในพระคัมภีร์เป็นยาบำบัดโรค เป็นของขลัง ดังมุสลิมบางคนทำกัน ดังมีข้อความในกุรอานว่า

เจ้าได้เห็นคนยึดอารมณ์ต่ำเป็นพระเจ้าบ้างไหม (๒๕.๔๓)

อัลกุรอานเป็นยาบำบัดโรคหัวใจ มิใช่บำบัดโรคกาย

และว่า มนุษย์ชาติ แน่นอนมีข้อตักเตือนจากพระผู้อภิบาล มายังเจ้า เป็นเครื่องบำบัดโรคในใจ

และว่า จงตั้งหน้าของเจ้าให้มั่นในศาสนาอันเที่ยงตรง ในธรรมชาติของอัลเลาะฮ ซึ่งพระองค์ได้สร้างมนุษย์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในการสร้างของพระเจ้า นั่นคือศาสนาอันมั่นคงแต่ส่วนมากมนุษย์ไม่รู้

กุรบาน (บูชาชัญ)

การทำกุรบานเป็นการทำความภักดีที่พระอัลเลาะฮโปรดที่สุด ดังที่ท่านนะบีตรัสไว้ว่า

เจ้าทั้งหลายจงให้เกียรติแก่กุรบานเพื่อพระอัลเลาะฮ แท้จริงสัตว์ที่เจ้าเชือดทำกุรบานนั้น จะเป็นพาหนะให้เจ้าข้ามสะพานพิพากษาในวันกิยามะฮ

และว่า ทุกเส้นขนทั้งหยาบทั้งอ่อนของสัตว์ที่ทำกุรบานย่อมได้รับความดีตอบแทนอย่างหนึ่ง ๆ ทั้งนั้น

สัตว์ที่ทำจะกุรบาน มีอูฐ โค กระบือ แพะ แกะ อูฐเป็นที่ ๑ และต้องมีอายุย่างเข้าปีที่ ๖ โคกระบือ เป็นที่ ๒ ต้องมีอายุย่างเข้าปีที่ ๓ แพะ แกะ เป็นที่ ๓ ต้องมีอายุย่างเข้าปีที่ ๒ หรือเมื่อเปลี่ยนฟัน

อูฐ โค กระบือ มีส่วนร่วมกันทำกุรบานได้ ๗ คน แพะ แกะ มีส่วนทำกุรบานได้ ๑ คน สัตว์เหล่านี้ที่ทำกุรบานไม่ได้ คือ เป็นโรคผิวหนังหรือตาเสีย ไม่สมบูรณ์ ถูกตัดหู เป็นโรค ตัวเล็กผิดปกติไม่มีฟัน หรือกำลังมีท้อง

เวลาทำกุรบานเชือดคอสัตว์ ต้องออกพระนามของพระ-อัลเลาะฮว่า บิสมิลแลฮ อัลเลาะฮ อักบะฮ หรือ บิสมิลแลฮิดเลาะฮ ม่านิร่อฮิม แปลว่า ในนามแห่งพระอัลเลาะฮ ผู้ทรงเมตตากรุณาเสมอ (พวกมุสลิม ถือว่า สัตว์เป็นผู้ที่พระอัลเลาะฮสร้าง มีพระอัลเลาะฮเป็นเจ้าของ เมื่อพระอัลเลาะฮเป็นเจ้าของ เมื่อฆ่าเพื่อเจ้าของจึงไม่บาป แต่กลับได้บุญมาก)

ทุกข์เกิดเพราะอัลเลาะฮบันดาล

ดังมีปรากฏในกุรอานว่า

ไม่มีทุกข์ภัยจะเกิดแก่ผู้ใดได้ เว้นแต่โดยอนุมัติของอัลเลาะฮ (๑๔.๑๑)

อัลเลาะฮทรงทำให้ผู้อุติธรรมหลง (๑๔.๒๗)

ทุกชีวิตต้องชิมความตาย เราจะลองเจ้าด้วยความดี ความชั่ว

การรับผิดชอบ

พระอัลเลาะฮทรงถือว่า มนุษย์ทุกคนต้องรับผิดชอบตัวเอง ดังข้อความในกุรอานว่า

ทุกคนต้องรับผิดชอบในสิ่งที่เขาได้ทำ (๕๒.๒๑)

ประหยัด

การใช้จ่ายนอกจากการชะกาต และแก่คนนอกครอบครัวมีหลักการจ่าย ดังมีในกุรอานดังนี้

จงบริจาคให้ญาติสนิท ตามส่วนที่เขามีอยู่ ให้ผู้ขัดสนและให้ผู้พเนจร และอย่าใช้จ่ายอย่างเสียหาย (๑๗.๒๖)

เมื่อเขาใช้จ่าย เขามิใช่ผู้สุรุ่ยสุร่าย หรือตระหนี่ และจงรักษาระดับระหว่างทั้ง ๒ อย่างนี้ โดยเที่ยงธรรม (๒๕.๖๗)

สงครามเพื่อศาสนา

๑. **ยิฮาด** (ศาสนพลี) คือการที่ผู้หนึ่งอุทิศตนเพื่อปราบศัตรูศาสนา หรือการดิ้นรนเพื่อปราบหลักการที่ตนไม่เห็นด้วย ในทำนองคลองธรรมแห่งศาสนา ศัพท์นี้มีความหมาย ๒ อย่าง คือ ๑. ใช้กับการเผยแผ่ศาสนา ๒. การป้องกันโดยใช้กำลัง ทั้ง ๒ นี้ เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคน (จากหนังสือสวัสดิภาพสังคม)

๒. **สงคราม** เพื่อศาสนาอิสลามไม่เป็นการบังคับผู้อื่นให้นับถือ เพราะในทรรศนะของอิสลามถือว่า เป็นสงครามเพื่อความเมตตา ที่ให้เขามาเป็นมุสลิมก็เพื่อช่วยไม่ให้เขาต้องตกนรก เพราะถ้านับถือศาสนาอื่นต้องตกนรก (เมื่อตายไปในวันพิพากษา ต้องถูกพิพากษาให้ตกนรก) เนื่องจากเป็นมิจฉาทิฏฐิที่ต้องมีการปราบปราม ก็ด้วยความปรารถนาดี เช่นเดียวกับพ่อแม่ลงโทษลูก เพราะความปรารถนาดี (จากหนังสือสวัสดิภาพสังคม)

แม้ในกุรอานก็กล่าวไว้ ว่าไม่มีการบังคับในการนับถือศาสนา (๒.๒๕๖)

จงต่อสู้ในทางของพระอัลเลาะฮ (๒.๑๙๐)

จงต่อสู้อย่างเข้มแข็ง ต้านทานเขาเหล่านั้น (ศัตรู) ด้วยการต่อสู้อันยิ่งใหญ่ (๒๕.๕๒)

๓. คำสอนเพื่อสงครามศาสนา

จงออกไปด้วยเบาและหนัก จงดิ้นรนต่อสู้ในทางของอัลเลาะฮด้วยทรัพย์และด้วยชีวิตของเจ้า นั่นเป็นการดีสำหรับเจ้า (๙.๔๐)

จงต่อสู้ในทาง ของ อัลเลาะฮ และต่อบรรดาผู้ที่ต่อสู้เจ้า (๒.๑๙๐)

จงฆ่าพวกเขาไม่ว่าเจ้าจะเผชิญหน้าพวกเขา ณ ที่ใด จงขับไล่พวกเขาออกจากที่ที่เขาขับไล่เจ้า การก่อหวอดนั้นร้ายกว่าการฆ่า จงอย่าต่อสู้ในบริเวณมัสยิด นอกจากเขาจะต่อสู้ในที่นั้น ถ้าเขาต่อสู้เจ้าจงฆ่าเขา นี่คือการตอบแทนการปฏิเสธ (ความจริง คือศาสนาอิสลาม) (๒.๑๙๑)

จงต่อสู้เขาจนกว่าไม่มีการก่อหวอด และไม่มีศาสนาอื่นเพื่ออัลเลาะฮ (๒.๑๙๓)

จงจ่ายในทางอัลเลาะฮ (เพื่อศาสนาอิสลาม) (๒.๑๙๕)

ในหมู่มนุษย์มีผู้ชาย (สละ) ชีวิตของเขาเพื่อแสวงหาความโปรดปรานจากอัลเลาะฮ และอัลเลาะฮก็ทรงเมตตาโปรดแก่บ่าวเหล่านั้น (๒.๒๐๗)

การต่อสู้รบได้กำหนดแก่เจ้า แต่มันเป็นสิ่งที่เจ้าไม่ชอบ แต่อาจเป็นได้ที่เจ้าไม่ชอบสิ่งหนึ่ง ๆ ทั้ง ๆ ที่มันดีสำหรับเจ้า และเจ้าชอบสิ่งหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่มันเลวสำหรับเจ้า อัลเลาะฮทรงรอบรู้ในขณะที่เจ้าไม่รู้ (๒.๒๑๖)

๔. **การต่อสู้** ผู้มีอีมาน การแก้แค้นได้ถูกกำหนดในเจ้าไทต่อไท ทาสต่อทาส หญิงต่อหญิง (๒.๑๗๘) (ในคัมภีร์โอล-เทสเตเมน หรือไบเบิลเก่า ๒๑.๒๓-๒๕ กล่าวถึงเรื่องแก้แค้นว่า ชีวิตแทนชีวิต ตาแทนตา ฟันแทนฟัน มือแทนมือ เท้าแทนเท้า ไม้แทนไม้ แผลแทนแผล รอยตีแทนรอยตี ฯ)

๕. **ผลที่ได้จากการตายในสงครามศาสนาเพื่ออัลเลาะฮ** ข้อนี้มีข้อความปรากฏในคัมภีร์กุรอานว่า

บรรดาผู้ที่ถูกฆ่าในทางของอัลเลาะฮ พระองค์จะไม่ทรงทำให้การการะทำของเขาสูญ พระองค์จะทรงนำทางแก่เขา ฟื้นฟูสภาพของเขา และให้เขาเข้าสวรรค์ (๔๗.๔๕)

สบิลิลลาย (แปลว่า ในทางของอัลเลาะฮ) คือพวกทำสงครามเพื่อศาสนา มีผลมาก ได้ผลบุญงอกงามถึง ๗๐๐ เท่า หรือยิ่งกว่านั้น เช่น เกี่ยวข้าวในนาไม่รู้จักจักหมด ดังมีข้อความในกุรอานว่า

สิ่งที่เจ้าได้บริจาค (ซะกาต) ทุกอย่าง อัลเลาะฮจะตอบแทนเพิ่มให้ และให้ริสกีอยู่เสมอไม่ขาด และผู้ใดต่อสู้ในทางของอัลเลาะฮ เขาถูกฆ่าก็ตาม ชนะก็ตาม เราจะให้รางวัลอันใหญ่หลวงแก่เขา(๔.๗๔)

จงอย่ากล่าวถึงผู้ที่ถูกฆ่าในทางของอัลเลาะฮว่า ตาย มิได้ เขายังเป็นอยู่ แต่ว่าเจ้ามองไม่เห็น (๒.๑๕๔)

ผลที่ผู้ไม่นับถือศาสนาอิสลามได้รับและผู้นับถือได้รับ

ผู้นับถือศาสนาอื่นจากอิสลาม นอกจากจะต้องตกนรกขุมนั้นๆ แล้ว ยังได้รับผลอื่นอีก ดังมีข้อความในกุรอานว่า

ผู้แสวงหาศาสนาอื่นจากอิสลาม ดังนั้น ศาสนานั้นจะไม่ถูกรับรองจากตัวเขาเลย และในปรโลก เขาจะอยู่ในพวกขาดทุน (๓.๑๘๕)

ดังนั้น บรรดาผู้ปฏิเสธโองการของเรา เราจะให้เขาเข้าไฟนรก (๔.๕๖)

นรกเตรียมคอยอยู่ เป็นที่พำนักของพวกดื้อดึง (๗๘.๒๑)

ผู้นับถือศาสนาอิสลามย่อมได้ผลตรงกันข้ามจากนี้ เช่น จะได้ขึ้นสวรรค์ชั้นนั้น ๆ และจะได้อยู่กับผู้ที่อัลเลาะฮโปรด (๔.๖๙) เป็นต้น

ความเข้าใจในเรื่องสังสารวัฏของมุสลิม

ในศาสนามุสลิมถือว่า ตายแล้วไม่กลับมาเกิดใหม่อีก เมื่อตายแล้ววิญญาณจะวนเวียนอยู่ที่ศพและที่กุโบร คือที่ฝังศพของตนจนกว่าจะถึงวันสิ้นโลก เมื่อถึงวันนั้นเทพอิสรอฟีล เป่าสังข์ดวง-วิญญาณ ทุกดวงจะเข้าร่างแล้วลุกขึ้นจากหลุมฝังศพ เดินไปรับคำพิพากษา (ดูเรื่องวันสิ้นโลก) ใครจะขึ้นสวรรค์ลงนรกก็รู้กันวันนั้น ตามความดีความชั่วของตนขึ้นสวรรค์ก็อยู่เป็นนิรันดร ตกนรกก็ชั่วนิรันดร (แต่บางคนว่าตกนรกไม่นิรันดร แต่ก็ไม่ได้บอกว่าพ้นนรกแล้วจะไปไหน ถ้าไปนรกจะอยู่นานเท่าไร อย่างไรก็ตาม เมื่อขึ้นสวรรค์ชั่วนิรันดรได้ ตกนรกก็ควรจะเป็นรูปเดียวกัน) ในเรื่องสังสารวัฏมุสลิมมีความเห็นว่า มะม่วงออกผลแล้วแม้ผลจะแก่นก็ไม่จำเป็นที่มะม่วงแก่นนั้นจะคืนสู่ลำต้นเพื่อปรับปรุงใหม่ให้ดีแล้วออกหรือผลิตผลออกมาใหม่ให้ดี หรืออาหารที่รับประทานปรุงไม่ดี รับประทานแล้วปวดท้อง แน่นอนทีเดียวที่เราจะไม่สำรอกเอาอาหารนั้นออกมาแล้วส่งเข้าครัวปรุงใหม่ให้ดีเป็นแน่ หรือทารกที่คลอดออกมาพิการ ก็ไม่จำเป็นที่ทารกนั้นจะกลับเข้าไปสู่มดลูกอีก เพื่อปรับปรุง

ให้ดีแล้วคลอดออกมาใหม่ ก็เมื่อทารกพิการไม่เคยกลับเข้าไปสู่มดลูกเพื่อปรับปรุงแล้วเกิดใหม่ไม่ให้พิการเช่นนี้ ไฉนเล่ามนุษย์ที่ตายแล้วจำต้องถอยเข้าคลองเข้าไปเกิดใหม่อีกเล่า (จากหนังสืออิสลามศาสนาแห่งมนุษยชาติ)

การปฏิบัติต่อหญิง

ในกุรอานได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ เป็นต้นว่า

เจ้าผู้มีอีมาน จงอย่าเข้าไปบ้านใคร จนกว่าเจ้าจะขออนุญาตคำนับหญิงของเขา (๒๔.๒๗)

เมื่อเจ้าจะขอสิ่งใดจากนาง จงขอจากนางจากหลังม่าน (๓๓.๕๓)

จงบอกแก่ชายผู้อีมานว่า ให้เขาทอดสายตาลงต่ำ และปกปิดส่วนลับของเขา.....และให้ผู้อีมาน จงทอดสายตาลงต่ำ และปกปิดส่วนสงวนของตน และอย่าแสดงส่วนที่สวยงาม เว้นแต่ที่เปิดเผยคือ หน้ากับมือ (๒๔.๓๐–๓๑)

จงอยู่ในเรือน และจงอย่าอวดส่วนสวยงามของเจ้า (๓๓.๓๓)

ให้นางคลุมศีรษะลงมาถึงอก และอย่าอวดส่วนสวยงาม (๒๔.๓๑)

ผู้หญิงแต่งงานเนื่องด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือความมั่งมีของนาง ตระกูล ความงาม และด้วยคุณสมบัติ ด้วยเหตุนี้ จงประสบความสำเร็จในการแต่งงาน กับ (หญิง) ผู้ที่พร้อมด้วยคุณ-สมบัติ (พระโมฮำหมัดตรัส บุคารี ๖๗.๑๖)

จงอย่าแต่งงานกับคนนอกศาสนา

อย่านิกาฮ (แต่งงาน) กับหญิงมุชริก (นอกศาสนาอิสลาม) จนกว่านางจะอีมาน (คือเป็นมุสลิม) บ่าวหญิงที่เป็นมุสลิม ยังดีกว่า

หญิงมุชริก ฯลฯ อย่านิกาฮกับชายมุชริก จนกว่าเขาจะอีมาน บ่าว ชายมุสลิมยังดีกว่ามุชริก พวก (มุชริก) เหล่านั้นร้องเรียกสู่ไฟ (ตกนรก) (๒.๒๒๑)

ความเห็นเรื่องกรรมของมุสลิม

ในศาสนาอิสลามปฏิเสธเรื่องกรรม คือการกระทำของคน ของสัตว์ เพราะถือว่าทุกสิ่ง พระเจ้าเป็นผู้ทำ ในหนังสืออิสลามแห่งมนุษยชาติกล่าวว่า

ปมเด่นของ ก. หมายถึงปมด้อยของ ข. ความสุขของ ก. หมายถึงความเสียสละ หรือความทุกข์ของ ข. ฯลฯ ถ้าว่ากรรมเป็นรากฐานของแต่ละชีวิต เราจะอธิบายได้อย่างไรเล่าว่าเมื่อเริ่มชีวิตของมนุษย์นั้น กรรมมาจากไหน บรรพบุรุษใดได้ประกอบกรรมไว้ก่อน ใครเป็นผู้ประสาทกรรม กรรมติดตามมาแต่กำเนิดโดยวิธี กรรมอันใดเล่าทำให้เกิดเพศคู่ ถ้าถือว่าความสุขของคนเนื่องมาจากกรรมในอดีต เราจะกล่าวได้อย่างไร ในความสุข ที่มิได้เนื่องมาแต่การกระทำของเรา แต่มีมาเอง โดยสภาวะทางธรรมชาติ เช่น ตะวัน เดือน พื้นดิน อิสลามถือว่า สิ่งเหล่านี้เป็นความเมตตาปราณีของพระเจ้า ไม่ใช่รางวัลในกรรม

ข้อความ–คำสอนที่น่าพิจารณา

ข้อความเหล่านี้ผู้นับถือศาสนาอื่นอาจเข้าใจว่าขัดกัน แต่ชาวมุสลิมว่าไม่ขัด และบางข้อความก็เป็นการวิจารณ์สัมมาสัมโพธิปัญญาของพระพุทธเจ้า ดังนี้

จงกล่าวคำบริสุทธิ์สดุดีพระนามพระผู้อภิบาลเจ้า ผู้สูงสุดยิ่ง ผู้ทรงสร้างแล้วทำให้สมบูรณ์ ทรงกำหนด ทรงนำทาง (๘๗.๑–๓)

เด็กทุกคนเกิดมาบริสุทธิ์ พ่อแม่เขาเท่านั้นทำให้เขาเป็นยิว เป็นคริสต์ (ยะฮูดี=ยิว นัศรอนี=คริสต์) หรือเป็นมาเยียน (มายา หรือปารซี) (พระโมฮำหมัดตรัส บุคารี ๒๓)

ในมนุษย์นั้น การนำตนเองโดยใช้บัญญัตินั้นไม่พอ ต้องมีการนำจากพระผู้เป็นเจ้าเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับทารก จะตรัสรู้เองโดยแม่ไม่ต้องสอนมาแต่คลอดนั้นย่อมไม่ได้ (จากหนังสืออิสลามศาสนาแห่งมนุษยชาติ ข้อความข้อนี้มุ่งที่พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ซึ่งพอจะเห็นเจตนาได้โดยง่าย)

มักมีปัญหา ถามว่า ไฉนพระผู้เป็นเจ้าจึงทรงสร้างมารชักนำมนุษย์ให้หลง ข้อนี้เป็นการเข้าใจผิด พระผู้เป็นเจ้าทรงให้มนุษย์ให้มีการใช้ธรรมชาติญาณ ย่อมแล้วแต่มนุษย์เองที่จะใช้ไปในทางดีหรือชั่วทั้งหมดนี้อยู่ที่ธรรมชาติญาณอิสระ (FREE – WILL) ของมนุษย์เอง ในอิสลามไม่ถือว่า พระเจ้าทรงบังคับมนุษย์ในการทำดีทำชั่ว ความดีความชั่ว เกิดจากพฤติกรรมของมนุษย์เอง (จากหนังสืออิสลามศาสนาแห่งมนุษยชาติ)

พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างมนุษย์และสรรพสิ่งที่มนุษย์อาศัยและกระทำ และทรงให้มนุษย์มีอิสระที่จะเลือกทำ (จากหนังสืออิสลามศาสนาแห่งมนุษยชาติ)

ทุกคนต้องรับผิดชอบในสิ่งที่เขาทำ (๕๒.๒๑)

ไม่มีทุกข์ภัยจะเกิดแก่ผู้ใดได้ เว้นแต่โดยอนุมัติของอัลเลาะฮ (๖๔.๑๑)

มนุษย์เมื่อพระผู้อภิบาลทรงทดลองเขา และให้เขามีสมบัติและให้เขามีชีวิตเป็นสุขสบาย (๘๙.๑๕) (ข้อนี้แสดงว่าจะมีทรัพย์มีสุขเพราะพระเจ้า)

พระเจ้าของเราได้โปรดประทานความดีแก่เราทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า (ข้อนี้แสดงว่า แม้ความดีย่อมมีเพราะพระเจ้า) (๒.๒๐๑)

คัมภีร์ (กีตาป)

ในศาสนานี้มีคัมภีร์ชื่อ กุรอาน (กุร=คัมภีร์ อาน=อ่าน) เป็นภาษาอาหรับ เป็นที่รวมโองการของพระอัลเลาะฮ คือ วะฮีย และคำสอนของท่านนะบี คือ ฮะดีส และบุคารี (เวลาท่านนะบีทรัสโองการของพระเจ้าเป็นอย่างหนึ่ง เวลาตรัสเองเป็นอีกอย่างหนึ่ง ตามเรื่องว่าต่างกัน) ในกุรอานมีวะฮียกว่า ๖,๐๐๐ และมีซูเราะฮ (บทหรือบัญญัติ) ๑๑๔ ซูเราะฮ หรือเป็นที่รวมของ ๒ คัมภีร์ คือคัมภีร์กุรอาน กับ สุนนะ ข้อความในกุรอานเป็นโองการของพระอัลเลาะฮ แต่คัมภีร์สุนนะ เป็นประวัติและคำสอนของท่านนะบีโมฮำหมัดเอง และของสาวกอื่นตามที่สาวกจำได้ คำว่า สุหนี่ หรือสุนนิก ก็มาจากคำว่า สุนนะ นี้ พวกนิกายสุหนี่นับถือทั้ง ๒ คัมภีร์ รวมเรียกว่า กุรอาน แต่พวกนิกายชิเอตนับถือเฉพาะกุรอานคัมภีร์เดียว

อารัมภกถาในคัมภีร์กุรอานขึ้นต้นว่า ความเจริญจงมีแด่พระองค์ผู้ทรงเป็นเจ้าพิภพ ทรงเอ็นดูหมู่สัตว์ทั้งปวง ทรงพระเมตตาปรานี ทรงเป็นใหญ่ในวันสิ้นโลก ทรงตัดสินให้ได้สุขได้ทุกข์ ฯลฯ ข้าพระองค์ขอพร ขอจงทรงนำทางที่ถูกให้ข้าพระองค์

(ดูเรื่องคัมภีร์กุรอานที่กล่าวมาแล้วด้วย)

พิธีกรรม

พิธีละหมาด ซะกาต ปอซอ คือถือศีลอด และพิธีฮัจยี (ขอให้ดูที่แล้วมาด้วย)

เพิ่มเติม พิธีกรรมทางศาสนา มุสลิมไม่ต้องการให้คนนอกศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้อง พิธีกรรมบางอย่างต้องวิบัติเพราะมีคนนอกศาสนาเข้าไปในพิธี แต่บางพิธีก็เข้าไปได้ตามคำเชิญ เช่น พิธีแต่งงาน

คัมภีร์กุรอาน ห้ามคนนอกศาสนาแตะต้อง แม้มุสลิมเองก่อนจะแตะต้อง ก็ต้องทำความสะอาดตัว สะอาดมือเสียก่อน

ทำละหมาด ก็ต้องทำอย่างจริงใจ จะทำเล่นไม่ได้

มัสยิด (โรงสวด) เป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย คนนอกศาสนาจะเข้าไปในเวลาไม่มีพิธีกรรมก็ได้ แต่ต้องอยู่ในอาการเคารพ และห้ามสวมรองเท้าเข้าไป

วันศุกร์ เป็นวันพระของมุสลิม จะมีการประชุมกันที่มัสยิด ใช้เวลาประชุมทำ ละหมาดฟังเทศน์เป็นต้น ประมาณ ๔๐ นาที ระหว่างเที่ยงวันถึงบ่าย ๒ โมง หรือแล้วแต่จะตกลงกัน

พิธีศพ

เมื่อมุสลิมตาย มีพิธีสำคัญ ๔ อย่าง คือ :–

๑. **อาบน้ำศพ** อาบน้ำโดยถูให้ทั่ว ๓ ครั้ง หรืออาบ ๕ หรือ ๗ ครั้ง โดยเริ่มด้วยน้ำใบพุทรา จบลงด้วยน้ำผสมการบูร

๒. **ตราสัง** (กาพั่น) ห่อด้วยผ้าขาว ๓ ชั้น ใช้ผ้าราคาถูก มีเสื้อผ้า ๑ ชุด พิธีนี้ให้ศพนอนหงาย

๓. **การสวดศพ** มีการสวดศพโดยญาติผู้ตาย หรืออิหม่าม

๔. **การฝังศพ** ต้องฝังให้ลึก ไม่ให้กลิ่นพุ้งและไม่ให้สัตว์ขุดคุ้ยเอาศพขึ้นมากิน และเวลาฝังให้ศพนอนตะแคงขวา หันหน้าไปทางนครมักกะฮ แก้เชือกตราสังออก การยกศพลงหลุมควรเป็นญาติผู้ตายหรือสามีของผู้ตาย

วันสำคัญแห่งพิธีกรรมในรอบปี

เดือนที่ ๓ คือเดือนรอบี อะเอาวัล เดือนรอบี ๑ เป็นเดือนฉลองวันเกิดของท่านนะบีโมฮำหมัด มีการประชุม ฟังพระประวัติ เดือนที่ ๘ คือเดือนชะบาน มีพิธีทำบุญที่มัสยิด เดือนที่ ๙ คือเดือน

รอมะฎอน มีพิธีถือศีลอด ๑ เดือน เดือนที่ ๑๐ คือเดือนเชาวาล มีพิธีตรุษครั้งแรกเป็นรายอ ออกปอซอ คือออกจากการถือศีลอด มี ๓ วัน ในวันที่ ๑-๒-๓ ของเดือนนี้ เดือนที่ ๑๒ คือเดือนซุลฮิจญะฮ มีพิธีตรุษครั้งที่ ๒ เป็นตรุษรายอหะยี มี ๓ วัน ในวันที่ ๑๐-๑๑-๑๒ ของเดือนนี้ มีการเชือดสัตว์เลี้ยง แจกเนื้อ ทำทาน และชุมนุมตามมัสยิด ผู้ไปมักกะฮทำที่มักกะฮ ผู้มิได้ไปทำที่มัสยิดต่าง ๆ

สรุป

๑. ศาสนานี้ ชื่อ อิสลาม แปลว่า สันติ ภักดี บริสุทธิ์ คนนับถือศาสนานี้เรียกว่า มุสลิม (ถ้าหลายคนเรียกว่า มุสลิมีน) ผู้ตั้งศาสนาคือ ท่านพระโมฮำหมัด (แปลว่า ผู้ประเสริฐ ผู้รับพร ผู้มีศิริ ผู้ควรสรรเสริญ)

๒. เหตุให้เกิดศาสนานี้คือ ต้องการรวบรวมชนชาติอาหรับให้เป็นชาติ เป็นประเทศ

๓. นับถือพระเจ้าองค์เดียว ทรงพระนามว่า พระอัลเลาะฮ ซึ่งเป็นผู้สร้างทุกสิ่ง แม้แต่ความคิดของคน และประทานคำสอน (โองการ) โดยผ่านทางเทวทูตไปสู่ผู้แทนของพระองค์ คือ นะบี หรือ ร่อซุล

๔. ศาสดาเป็นเพียงผู้แทน หรือผู้รับโองการของพระเจ้า มิใช่ผู้รู้เห็นธรรมเอง

๕. คัมภีร์ของศาสนา ตอนต้นเหมือนของศาสนายิวและคริสต์ แม้ปฐมบุรุษ ปฐมสตรี ที่พระเจ้าทรงสร้างก็คือ อาดัม เอวา (ฮาวา) เหมือนกัน แม้พญามารก็คือ ซาตาน เหมือนกัน เป็นแต่เรียกเพี้ยนไปว่า ไซตอน แม้บุคคลสำคัญในศาสนายิว เช่น โมเสส

เป็นต้น ก็เป็นนะบีในศาสนานี้ แม้ในเรื่องวันสิ้นโลกวันพิพากษาก็แบบเดียวกัน

๖. เป็นศาสนาที่ปฏิเสธเรื่องกรรม ถือว่ากรรมมิใช่เรื่องของคนทำเอง แต่เป็นเรื่องของพระเจ้า และปฏิเสธเรื่องสังสารวัฏ แต่มีสวรรค์ นรก ดังนั้น คำสอนจึงเป็นไปเพื่ออยู่ในโลกนี้กับสวรรค์

๗. พื้นฐานของศาสนานี้ที่สำคัญอยู่ที่ศรัทธาต่อพระอัลเลาะฮ โดยมีปาฏิหาริย์ อิทธิฤทธิ์ของพระองค์เป็นหลักประกอบ แม้การปฏิบัติธรรม หรือทำอะไร แม้แต่ทำสงครามก็เพื่อพระอัลเลาะฮ ดังนั้น จุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนานี้ก็คือ ความโปรดปรานของพระอัลเลาะฮ จะได้ไปสวรรค์ ไปอยู่ร่วมกับพระอัลเลาะฮ และให้คนทั้งโลกเป็นชาติเดียวกัน ภายใต้ร่มเงาของพระอัลเลาะฮ (คือเป็นมุสลิมให้หมด)

๘. เป็นศาสนาที่ส่งเสริมให้ทำสงครามเพื่อศาสนา เพราะถือว่าได้บุญแรง แสดงความเมตตาต่อผู้อื่นด้วยให้มาดำเนินในทางของอัลเลาะฮ และพระองค์โปรดด้วย

๙. สงครามตอนแรกเป็นไปเพื่อป้องกันตน ในตอนหลังเป็นไปเพื่อเผยแผ่ศาสนา และสงครามศาสนาครั้งแรกระหว่างคริสต์กับอิสลามมีมาตั้งแต่พระโมฮำหมัดยังมีพระชนอยู่

พิเศษ

คำนมัสการว่า ลาอิลาฮาอิลลัลลาฮ โมฮำหมัดร่อซูลลัลลาฮ อัลเลาะฮ ตาเลาะฮ (อัลเลาะฮ ตาเลาะฮ แปลว่า อติเทพ) กาลิฟ คือผู้สืบผู้ทำแทนได้แก่ผู้ทำแทนพระโมฮำหมัด สุลต่าน คือผู้ทรงอำนาจ ผู้ปกครอง

คำทักทาย = อัสลามุอะลัยกุม แปลว่า ขอสันติจงมีแก่ท่าน

คำตอบ = วะอะลัยกุมุสลาม แปลว่า และขอสันติจงมีแก่ท่านด้วย

พระโมฮำหมัด มีชายา ๑๔ คน คนแรกก็คือ นางคาดียะฮ คนสุดท้ายคือ นางยะมีละฮ การที่ท่านมีชายาหลายคน ก็ด้วยความเมตตาในหญิงทั้งหลาย

ละหมาด บางทีบางคนก็เรียก นะมาช คำว่า ฮัจยี นอกจากเป็นชื่อศาสนพิธีแล้วยังใช้สำหรับเรียกผู้ชาย ผู้ไปทำพิธีฮัจยีที่เมืองมักกะฮแล้วถ้าเป็นผู้หญิงใช้ว่า ฮัจยะ เดี๋ยวนี้ใช้คำว่า อิหม่ามแทนคำว่า กาลิฟ โดยทั่วไป

กาลต่อมา – นิกาย

เพราะมีคำสอนส่งเสริมให้ทำสงครามศาสนา ภายหลังพระโมฮำหมัดสิ้นแล้วประมาณ ๕๐ ปี มุสลิมสามารถปราบประเทศนอกศาสนาได้อย่างกว้างขวางอย่างที่ไม่มีศาสนาไหนทำได้มาก่อน คือในยุโรป รุกเข้าไปถึงฝรั่งเศส อาฟริกาเหนือทั้งหมด และเปอร์เซีย อินเดีย

เมื่อพระโมฮำหมัดสิ้นแล้ว อาบูบากะฮ ผู้เป็นสหายใกล้ชิดและเป็นพ่อตาคนหนึ่งของท่านได้เป็นกาลิฟ (ผู้ทำแทนผู้สืบ) ตำแหน่งกาลิฟ เป็นผู้นำทั้งทางการเมืองและทั้งทางศาสนา เป็นอยู่ ๒ ปีก็สิ้นแล้วโอมารนักรบผู้กล้าแข็งของมุสลิมได้เป็นกาลิฟต่อ ด้วยอำนาจการรบของโอมาร ทำให้ อียิปต์ ซีเรีย อิรัค ปาเลสไตน์ เปอร์เซีย กลายเป็นประเทศมุสลิม โอมารเป็นกาลิฟได้ ๑๐ ปี ก็ถูกลอบฆ่าตาย แล้วอุสมานสาวกสำคัญของพระโมฮำหมัดได้เป็นกาลิฟต่อ เป็นได้ ๑๒ ปี ก็ถูกลอบฆ่าตายอีก แล้วอาลิบุตรเขยและหลานของพระโมฮำหมัดได้เป็นกาลิฟต่อ แต่เป็นได้ ๕ ปี ก็ถูกลอบฆ่าตายอีก โดยโมอาวียะสาวกสำคัญคนหนึ่งของพระโมฮำหมัด เป็นผู้ฆ่า โมอาวียะเคยถูกพระโมฮำหมัดไล่ให้ไปอยู่ที่อื่น เพราะเสียความประพฤติ เป็นคนโกง

ศาสนาอิสลามเริ่มแยกเป็นนิกายตอนนี้ กล่าวคือ เมื่อโมอาวียะถูกไล่ไปได้ช่องชุมผู้คน พออาลีเป็นกาลิฟ โมอาวียะก็ยกทัพมาตีมะดีนะฮถึง ๒๓ ครั้งก็ไม่ได้ ต้องใช้อุบายให้หญิงรูปงามเป็นของกำนัลแก่นายม้าต้นของอาลี และให้นายม้าต้นฆ่าอาลี นายม้าต้นฆ่าอาลีในขณะทำละหมาดที่มัสยิด เมื่ออาลีตาย ก็เข้าเมืองมะดีนะฮได้ แล้วย้ายราชธานีจากเมืองมะดีนะฮไปดามัสกัส ที่ประเทศซีเรีย เปลี่ยนวงศ์เป็นวงศ์โอมัยยาท โมอาวียะเป็นกาลิฟอยู่ ๒๐ ปี

อาลีมีบุตร ๒ คน คนพี่ชื่อหะซัน คนน้องชื่อหุเซน โมอาวียะมีบุตรชื่อ ยาซิด ซึ่งไม่ถูกกับหะซัน หุเซน เพราะเรื่องแย่งผู้หญิง พอยาซิดได้เป็นกาลิฟแทนพ่อที่เมืองดามัสกัส หะซันก็ตั้งตนเป็นกาลิฟ (อิหม่าม) บ้างที่เมืองมะดีนะฮ ยาซิดได้ส่งหญิงคนหนึ่งมาทำร้ายหะซัน หะซันตายเพราะยาพิษจากหญิงคนนั้น หุเซนจึงเป็นกาลิฟแทนหะซัน ยาซิดยกทัพมาตีเมืองมะดีนะฮ แต่ไม่กล้ารบกับหุเซน เพราะหุเซนเก่งกว่า และมีกำลังมาก (เมื่ออายุ ๗ ขวบ พ่นช้างสูง ๕ ศอกทีเดียวขาด ๒ ท่อน) จึงคิดอุบายให้หุเซนออกจากเมืองมะดีนะฮ พอหุเซนอพยบครอบครัวไปในระหว่างทาง ยาซิดได้ล้อมไว้ถึง ๑๐ วัน ให้อดอาหารจนเพลียและได้ต่อสู้กัน ในที่สุดหุเซนตายเพราะถูกรุมและเพราะเพลีย วันที่หุเซนตายตรงกับวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๑๒๒๓ ตรงกับวันที่ ๙ แห่งเดือนมะหะรำ (มูหะรอม) เดือนแรกแห่งปีของอิสลาม ทหารได้ตัดหัวหุเซนไปให้ยาซิดผู้เป็นนาย และตัดมือเพียงข้อทิ้งไว้ข้างตัว ส่วนม้าที่หุเซนขี่ได้หนีมาหาครอบครัวของหุเซน แล้วครอบครัวเชื้อสายของพระโมฮำหมัดทั้งหมดก็ตกเป็นเชลยของยาซิด

พวกของหุเซนโกรธยาซิดมาก จึงตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์ ไม่ยอมรับยาซิดเป็นกาลิฟ และแยกศาสนาอิสลามเป็นอีกนิกายหนึ่ง เรียกว่าชิเอต (SHI—ITES) (ซึ่งเราเรียกกันว่าแขกเจ้าเซน) หรือมะหง่น (คำว่า มะหง่น โมกุล โมกฮัลเป็นคำเดียวกัน) พวกยาซิดและพวกเก่าเรียกว่า สุหนี่ หรือ สุนนิก นิกายใหญ่ในศาสนาอิสลามมี ๒ นิกาย ดังนี้

๑. **นิกายสุหนี่ หรือ สุนนิก** เป็นนิกายที่ใหญ่ที่สุด มีผู้นับถือมากที่สุดกว่านิกายใด แม้แต่ในประเทศไทย สุหนี่ แปลว่าถือตามแบบฉบับเดิม มาจากคำว่า สุนนะ อันเป็นชื่อคัมภีร์คู่กับกุรอาน (ดูเรื่องคัมภีร์) นิกายนี้ใช้หมวกสีขาว ถือตามแบบเก่า เก่าเป็นอย่างไรก็ปฏิบัติไปอย่างนั้น ไม่เปลี่ยน นับถืออาบูบากะฮ โอมาร อุสมานว่าเป็นกาลิฟที่แท้จริง นิกายนี้แยกเป็นนิกายย่อยอีกประมาณ ๔ นิกาย

๒. **นิกายชิเอต (ชิอะต)** เป็นนิกายใหญ่รองจากสุหนี่ มีผู้นับถือมากในเปอร์เซีย (อิหร่าน) ในประเทศไทยก็มี ใช้หมวกสีแดง นับถือเฉพาะคัมภีร์กุรอานเพียงคัมภีร์เดียว เป็นคัมภีร์กุรอานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา นับถืออาลีและวงศ์ของอาลีว่าเป็นกาลิฟ (อิหม่าม) ที่ถูกต้อง นอกนั้นไม่ถูกต้อง แต่เป็นผู้แย่งตำแหน่งของอาลี เช่นเดียวกับโมอาวียะ ในนิกายนี้ตั้งคำว่า อิหม่าม ขึ้นใช้ หมายถึงผู้ติดต่อแทนคำว่ากาลิฟ ในนิกายนี้มีจำนวนอิหม่าม (กาลิฟ) ที่ถูกต้องคือ เป็นทายาทของพระโมฮำหมัดแท้จริงมีอยู่ ๑๒ องค์ องค์สุดท้ายชื่อ อาบู เอล กาซิม (อับดุลกาซิม ซึ่งหายไป แต่จะกลับมาในโอกาสหน้า และถือว่าท่านผู้นี้คือ มาหะดี คือผู้นำทางอันชอบธรรมในอนาคต)

ในนิกายนี้มีพิธีกรรมคือ การเล่นเรื่องหะซันและหุเซน (คือพิธีเต้นเจ้าเซน) ในเดือนมะหะรำ เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงอาลี หะซัน หุเซน ทำเป็นรูปม้าและมือของหุเซนสำหรับแห่ ในการแห่มีการทุบอก ชกตัว กรีดศีรษะให้เลือดไหล และสาปแช่งผู้เป็นศัตรูของอาลี หะซัน หุเซน เป็นการแสดงความทุกข์ ความแค้น ความกตัญญูต่อบุคคลทั้ง ๓ ซึ่งเป็นที่เคารพของตน ถือว่าได้บุญแรง ถ้าตายไปในขณะนั้นจะได้ขึ้นสวรรค์ทันที

๓. **นิกายลาเลีย** เป็นนิกายย่อย จากนิกายชิเอต นิกายนี้นับถืออิหม่ามว่า เป็นผู้หมดมลทิน หมดบาป พูดไม่ผิด เป็นคนศักดิ์สิทธิ์ผิดธรรมดา

๔. **นิกายชะวาริชี (ชะวาริช)** นิกายนี้ถือว่า มนุษย์ประกอบกรรมใด ๆ พระอัลเลาะฮไม่ทรงรู้เรื่องด้วย แม้มนุษย์จะทำบาป ท่านก็ไม่ลงโทษ เพราะพระองค์ทรงมีลักษณะดังตกอยู่ในอาการหลับ

๕. **นิกายชะบาริยะ** นิกายนี้ถือว่า พระอัลเลาะฮทรงสร้างสรรพสิ่ง และสรรพสิ่งเป็นของพระอัลเลาะฮ ดังนั้น ความดีความชั่วที่มนุษย์ทำจึงเป็นของอัลเลาะฮ หาใช่เรื่องที่มนุมย์จะต้องรับผิดชอบด้วยตนเองไม่

๖. **นิกายสุฟี** นิกายนี้ถือการบำเพ็ญญาณภาวนาเป็นสำคัญ เลิกทำพิธีกรรมตามตำราอันตนเห็นว่าไร้ประโยชน์ หลักสำคัญที่นิกายถืออยู่มี ๘ ประการ

๖.๑ พระอัลเลาะฮเท่านั้นดำรงอยู่ สิ่งสากลทั้งหมดคือพระองค์ และพระองค์คือสิ่งสากลทั้งหมด

๖.๒ ศาสนาใด ๆ ไม่สำคัญ แต่ศาสนาอิสลามได้เปรียบกว่าศาสนาอื่น ๆ

๖.๓ พระอัลเลาะฮทรงอนุญาตให้มีความดี ความชั่วเอง ดังนั้น ความดีความชั่วจะแยกออกจากกันไม่ได้

๖.๔ มนุษย์ไม่มีอำนาจที่จะคิดอ่านได้ตามลำพังด้วยตนเอง ต้องอัลเลาะฮเป็นผู้ทรงกำหนดทั้งสิ้น

๖.๕ วิญญาณที่อาศัยอยู่ในร่างกาย เปรียบเหมือนนกที่ถูกขังอยู่ในกรง ถ้าพ้นออกไปเสียได้เมื่อไร เมื่อนั้นเป็นการดี

๖.๖ วิญญาณได้ไปอยู่ในสำนักของอัลเลาะฮเมื่อไร นั่นเป็นความประเสริฐอย่างยอด

๖.๗ ถ้าไม่ได้อาศัยอัลเลาะฮ วิญญาณของตนจะไปอยู่ในสำนักของอัลเลาะฮไม่ได้ ดังนั้น จึงต้องภาวนาอ้อนวอนเพ่งถึงพระองค์ให้กล้าแข็ง ให้ทรงโปรด

๖.๘ ขณะที่วิญญาณยังอยู่ในร่างกาย กรณีอันสำคัญอันจะนำไปสู่ความเจริญในชีวิตนั้นคือ ต้องระลึกถึงการเข้าไปอยู่ในสำนักของอัลเลาะฮ และภาวนาออกพระนามพระองค์

๗. **นิกายเทรวิสฮ หรือฟาเกอร** นิกายนี้ตั้งขึ้นในรูปคล้ายสมาคม แบ่งเป็นคณะ ๆ มีเครื่องหมายเป็นสัญญาณประจำอย่างไม่เปิดเผยทั่วไป เป็นพวกท่องเที่ยว มีอาชีพทางภิกขาจาร มีหัวหน้าเรียกว่าชีก หรือเชียก หรือเชริก มีพิธีรับเข้าเป็นพวกของตนเอง คือผู้เข้าต้องให้สัตย์ปฏิญาณตามระเบียบที่วางไว้ จะต้องมอบชีวิตร่างกายให้แก่หัวหน้า ดุจดังเมื่อเราตายแล้ว ร่างก็ตกอยู่ในความดู

แลของญาติ นิกายนี้มีประมาณ ๑๐ กว่าคณะ บางคณะปฏิบัติตามบทบัญญัติของอิสลาม บางคณะปฏิบัติอย่างอิสระ แต่ยังว่าตนเป็นอิสลาม

๘. **นิกายบาบิส หรือบะไฮ หรือบะฮออิ หรือเบไฮอิส** นิกายนี้เรียกว่า เป็นนิกายหนึ่งในอิสลามก็ไม่ตรงนัก และเกิดขึ้นเพื่อคัดค้านอิสลามบางข้อ มีความคิดในเรื่องอิหม่ามคล้ายนิกายชิเอต และกล่าวกันว่าเกิดขึ้นโดยรวมคำสอนของศาสนาต่าง ๆ มาพิจารณาแล้วตั้งขึ้นใหม่ ในแนวที่ผู้ตั้งคิดว่าดี แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังเป็นอิสลามอยู่นั่นเอง เนื่องจากนิกายนี้กำลังมีสาขาแม้ในอเมริกาและในไทย จึงควรทราบประวัติไว้บ้างตามควร เรื่องมีอยู่ว่า

เมื่ออาบู เอลกาซิม อิหม่ามองค์ที่ ๑๒ องค์สุดท้ายหายไปในปี ค.ศ. ๓๒๙ (พ.ศ. ๑๔๔๒) พวกศิษย์เข้าใจว่าท่านได้สื่อสารนิกายไว้แก่บุคคลหลายคน ซึ่งเรียกว่า บับ (บ๊อบ) แปลว่า ประตู เมื่อบับ คนสุดท้ายสิ้นชีพลงโดยมิได้มอบ หรือกำหนดให้ผู้ใดเป็นบับต่อ บับก็ว่างมาหลายร้อยปี จนถึง พ.ศ. ๒๓๘๗ (บ้างก็ว่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๙—๒๓๘๖) ในเปอร์เซียได้มีคนผู้หนึ่ง ประกาศตน เป็น บับขึ้น ท่านผู้นี้ชื่อมีระษา อาลี โมฮำหมัด เกิดที่เมืองชีรัษ ในเปอร์เซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้ศึกษาเรื่องศาสนาอยู่หลายปี จนอายุได้ ๒๔ จึงประกาศตนเป็นบับ คือประตู เป็นผู้นำทางโดยเทพบัญชา ผู้ใดไปสวรรค์ต้องอาศัยตน จึงจะเข้าประตูสวรรค์ได้ มีผู้นับถือมาก ทำให้รัฐบาล และผู้นำทางศาสนาอิสลามไม่พอใจ เลยให้ฆ่าพร้อมด้วยผู้นับถือกว่า ๒๐,๐๐๐ คน ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ บาฮอโอลอฮ

ได้ประกาศแก่สาวกของบับ ที่ยังคงเหลืออยู่ว่า ตนเป็นบับที่มีระษา อาลี โมฮำหมัด เคยบอกประชาชนว่า มิช้าจะมีศาสดามาปรากฏในโลกเพื่อรวบรวมมนุษย์ให้เป็นอันเดียวกัน อันย่างเข้าสู่ยุคสันติ ผู้นำทางอิสลามจึงให้เนรเทศ และไปสิ้นชีวิต อยู่ในคุก ที่ เมือง ปาเลสไตน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ก่อนตายได้มอบตำแหน่งบับให้บุตรชายคนโต ชื่อ อับดุล บอฮอ ด้วยการนำของท่านผู้นี้ นิกายนี้ได้แพร่หลายเข้าไปยังยุโรป อเมริกา และมีพิธีสร้างโบสถ์บาฮออิ ที่เมืองวิลเมต รัฐอิลลินอยส์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ อับดุล บอฮอ สิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ก่อนตายได้แต่งตั้งให้หลานคนโตชื่อ โชกี เอฟเฟนดี เป็นผู้พิทักษ์นิกายนี้และทำหน้าที่ให้คำอธิบายในการสอน

แต่มีบางคัมภีร์กล่าวว่า

มีคนเปอร์เซียคนหนึ่งชื่อ อับดุล บาฮา (ABDUL BAHA) พยายามรวบรวมคำสอนของศาสนาในโลก โดยอ้างว่า ตนเป็นบรมศาสดาคนสุดท้ายของโลก เป็นผู้แทนของพระเจ้าบนสวรรค์ ตำรวจเปอร์เซียได้จับเพราะเห็นว่าเป็นคนวิกลจริต และได้จำขังไว้ในคุก ตามประวัติกล่าวว่าก่อนเข้าคุก อับดุล บาฮา เป็นคนโง่ไม่รู้หนังสือ พอออกจากคุกกลับเป็นคนฉลาด ทั้งนี้เพราะมีเทวดามาสอนความรู้และให้ปัญญาแก่เขาในคุก แล้วอับดุล บาฮา ก็เริ่มสอนศาสนาของตนซึ่งมีหลักสำคัญว่า

ศาสนาทุกศาสนาเป็นศาสนาที่ดีทั้งนั้น ขอให้มนุษย์รักใคร่มีเมตตากรุณาต่อกัน ช่วยเหลือกัน ยกย่องศาสนาของกันและกัน อับดุล บาฮาบอกว่า ใคร ๆ ก็นับถือศาสนานี้ได้ โดยมิต้องออกจาก

ศาสนาเดิมที่ตนนับถือ ใครปฏิบัติดีมีความยุติธรรม มีความกรุณา แล้ว ก็ได้ชื่อว่านับถือศาสนาของตนทั้งนั้น

อับดุล บาฮา เคยไปประกาศศาสนาของตนถึงต่างประเทศ เช่น อเมริกา มีคนนับถือมากเหมือนกัน และกลับไปเปอร์เซีย ไปสิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๓ โดยถูกยิงเบ้าที่หน้า โดยรัฐบาลเปอร์เซีย

๙. **นิกายวาหะบีส** นิกายนี้เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขความฟั่นเฟือนของศาสนาที่เกิดขึ้นภายหลังให้สิ้นไปให้บริสุทธิ์อย่างเดิม แต่ก็ไม่สำเร็จตลอด เพราะความเปลี่ยนแปลงของโลกบ้าง เพราะพวกมุสลิมไม่ยอมรับบ้าง ผู้เป็นต้นคิด คือโมฮำหมัด บิน อับดุลวาหับ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๔ มีหลักที่แก้ไขคือ

๙.๑ รับรองแต่ซูเลาะฮฺ (บัญญัติหรือบท) และวายะฮฺ (อนุบัญญัติหรือบัญญัติ) ของอัลเลาะฮฺในกุรอานเท่านั้น นอกจากกุรอานไม่ยอมรับ

๙.๒ ไม่สวดมนต์ เจาะจง พระโมฮำหมัด นักบุญ คือกาลิฟ หรืออิหม่าม หรือไปนมัสการที่ฝังศพของท่านเหล่านั้น (เพราะในกุรอานแสดงไว้ว่า ไม่เคารพสิ่งอื่นนอกจากพระอัลเลาะฮฺเป็นต้น)

๙.๓ พระโมฮำหมัด ยังไม่เป็นผู้แทนของพระอัลเลาะฮฺ แต่เป็นผู้แทนในสุดท้ายของโลก

๙.๔ ห้ามหญิงไปเยี่ยมหลุมฝังศพ

๙.๕ อนุญาตให้มีพิธีสมโภชทางศาสนาได้ ๔ ประการเท่านั้น

๙.๖ ไม่สมโภช เพื่อเฉลิมวันเกิดของพระโมฮำหมัด

๙.๗ ใช้นิ้วนับเป็นคะแนนในเวลาภาวนา ไม่ใช่ลูกประคำ

๙.๘ ห้ามเด็ดขาดมิให้ใช้เครื่องแพร ไหม เครื่องประดับทำด้วยทองคำ เงิน ยาสูบ ดนตรี ผีน ของพุ่มเพื่อย ยกเว้นแต่เครื่องหอมและหญิง

๙.๙ ลักษณะและอิริยาบถของพระอัลเลาะฮ ให้ถือตามที่ปรากฏในกุรอานเท่านั้น

๙.๑๐ มีความเชื่อในยิฮาด (ศาสนพลี) หรือสงครามศาสนาว่าเป็นกิจที่ไม่หมดสมัย และเป็นภารกิจของมุสลิมทุกคน

๙.๑๑ ปฏิเสธมัสยิด ที่ทำหอคอยเป็นยอดแหลม สร้างอนุสาวรีย์ด้วยหิน หรือสิ่งใด ๆ ในศาสนาอันไม่ปรากฏว่ามีใช้ในปีแรกแห่งการอุบัติแห่งอิสลาม

ในที่สุด นิกายนี้ก็ตั้งไม่ติด ต้องแตกกระจายไป เพราะขัดกับพวกอาหรับด้วยกัน (ประเทศซาอุดิอารเบีย นับถือนิกายนี้)

เวลานี้มีมุสลิมทั่วไป แม้ในประเทศคอมมิวนิสต์ มีคนนับถือมากเป็นอันดับ ๒ หรือ ๓ ของโลก.

อิสลาม

(เพิ่มเติมบางอย่างแปลกไปจากที่เคยเรียน)

---

๑. อัลฮำดุลิ้ลละฮฺ แปลว่า การสรรเสริญทั้งปวงเป็นสิทธิของพระ-อัลลอฮ (ซุบฮ) แต่องค์เดียว

๒. ศาสนาอิสลามจัดเป็นเอกเทวนิยม (MONO THEISM)

๓. อัลลอฮ (ซุบฮ) คำว่า ซุบฮฺ ย่อมาจากคำว่า ซุบะฮานะ-ฮูวะตะอาลา แปลว่า "ความบริสุทธิ์และความสูงสุดยิ่งแด่พระองค์" เป็นสร้อยคำที่ใช้หลังพระนามพระอัลลอฮ

๔. ผู้นับถือศาสนาอิสลาม เป็นผู้ชายเรียกมุสลิมสำหรับคนเดียว เรียกมุสลิมิน สำหรับหลายคน เป็นผู้หญิงเรียกมุสลิมะฮ ทั้งหมดนี้มาจากคำว่า ชะละมุน หรือชะลิมะ

๕. ท่านศาสดาโมฮำหมัด (ศ็อล) คำว่า ศ็อล ย่อมาจากคำว่า ศ็อลล้อลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลัม แปลว่า"ขอความโปรดปรานแห่งอัลลอฮ และสันติจงมีแด่ท่าน" เป็นสร้อยคำที่ใช้หลังนามของท่านศาสดาโมฮำหมัด

๖. คัมภีร์อัล–กุรอาน พระเจ้าได้ประทานแก่ท่านศาสดา โดยการลงวะฮีย เป็นภาษาอาหรับ วะฮีย หมายถึงการดลใจ คำว่าอัล เป็นคำแสดงความเคารพและยกย่องใช้นำหน้าคัมภีร์เป็นต้น

๗. คำว่า เตาฮีด คือเอกภาพของพระเจ้า

๘. มัสยิด มาจากคำอาหรับว่า ซะญะดะ แปลว่า กราบไหว้ (สุญุด) หมายความว่าบ้านของพระอัลลอฮ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุเหร่า มาจากคำเปอร์เซียว่า ซารา แปลว่า ที่ชุมชน ที่พัก

๙. ซุนนะฮ คือคำสอนของท่านศาสดา ฮะดีส คือโอวาทของท่านศาสดา แต่ซุนนะฮมีความหมายกว้างกว่าฮะดีส เพราะฮะดีสเป็นส่วนหนึ่งของซุนนะฮ (ดูข้อ ๙๖ ด้วย)

๑๐. อะซีบัต คือเครื่องราง (ในบัญญัติของอิสลามไม่มี แต่พวกมุสลิมก็ใช้กันมาก)

๑๑. มะลาอีกะฮ คือเทวทูตของพระเจ้า พระเจ้าสร้างไว้มาก แต่ที่มีชื่อมากคือ

เทพรกิบ–อติด (กิรอมัง–กาติบิน) มีหน้าที่บันทึกความดีความชั่วของคน

เทพอิสรออีล (อิสราเอล) มีหน้าที่ถอดวิญญาณของคนออกจากร่าง

เทพมุงกร–นกีร มีหน้าที่สอบถามผู้ตายที่หลุมฝังศพ

เทพยิบรออีล (ยิบราเอล) เป็นผู้นำโองการจากพระเจ้ามาสู่พระศาสดา

๑๒. คัมภีร์ ที่พระเจ้าประทานทั้งหมดมี ๑๐๔ คัมภีร์ แต่ที่สำคัญมี ๔ คัมภีร์ คือ

๑. คัมภีร์เตารอต (Old testament) ประทานให้นะบีมูซา (อ.ล.)

๒. คัมภีร์อินญีล (New testamcnt) ประทานให้นะบีอีซา (อ.ล.)

๓. คัมภีร์ซาบูร ประทานให้นะบีดาวูด (อ.ล.)

๔. คัมภีร์กุรอาน ประทานให้นะบีโมฮำหมัด

๑๓. อ.ล. เป็นคำย่อมาจาก อะลัยฮิสซะลาม แปลว่า "ขอความสันติจงมีแด่ท่าน" เป็นสร้อยคำหลังนามศาสดาทุกท่านเว้นพระโมฮำหมัด

๑๔. คัมภีร์กุรอาน มี ๒ คือ ที่ลงวะฮียที่นครมักกะฮกับนครมะดีนะฮ รวมเวลาที่ลงวะฮียเป็นคราว ๆ ได้ ๒๒ ปี ๒ เดือน ๒๓ วัน โองการวะฮียที่ลงที่นครมักกะฮ เรียก มักกียะฮ เป็นโองการก่อนฮิจเราะฮ มักเป็นโองการสั้น การละหมาด ก็เป็นหลักการในมักกียะฮ ส่วนโองการวะฮีย ที่ลงที่นครมะดีนะฮ เรียก มะดะนียะฮ เป็นโองการหลังฮิจเราะฮ มักเป็นโองการยาว

คัมภีร์กุรอานเดิมใช้การท่องจำ ต่อมาภายหลังที่พระโมฮำหมัดสิ้นชีวิตได้ ๖ เดือน ในสมัยกาลิฟ (ผู้นำทางปกครองและทางศาสนา) คนที่ ๑ คืออาบูบากะร ได้มีการบันทึกเป็นเล่มหนังสือโดยซัยด อิบนิษาบิต ผู้เป็นลูกบุญธรรมของพระโมฮำหมัดกับสาวกอื่นร่วมกันดำเนินการ

๑๕. คัมภีร์กุรอาน แบ่งเป็น ๓๐ ภาค (ญุฮ) แบ่งเป็นซูเราะฮได้ ๑๑๔ ซูเราะฮ แบ่งเป็นอายะฮ ได้ ๖,๐๐๐ อายะฮ

๑๖. นะบีมีมากในคัมภีร์กุรอาน ได้กล่าวไว้ ๒๕ ท่าน คือ

๑. นะบียาดัม	อ.ล.
๒. นะบีอีดริส	อ.ล.
๓. นะบีนุฮ (โนอา)	อ.ล.
๔. นะบีฮูด	อ.ล.
๕. นะบีศอลิฮ หรือซอและฮ์	อ.ล.
๖. นะบีอิบรอฮีม	อ.ล.
๗. นะบีลูฏ หรือลูด	อ.ล.

๘. นะบีอิสฮาค (ไอแซค) อ.ล.

๙. นะบียะกูบ (จาคอบ) อ.ล.

๑๐. นะบียูซูฟ (โยเซฟ) อ.ล.

๑๑. นะบีมูซา (โมเสส) อ.ล.

๑๒. นะบีฮารูณ (ฮารัน) อ.ล.

๑๓. นะบีซุฮัย (ชูไอบะ) อ.ล.

๑๔. นะบีซะการิยา อ.ล.

๑๕. นะบียะฮฺยา อ.ล.

๑๖. นะบีดาวูด (ดาวิด) อ.ล.

๑๗. นะบีอีซา (เยซู) อ.ล.

๑๘. นะบีสุลัยมาน (โซโลมอน) อ.ล.

๑๙. นะบีอิลยาส อ.ล.

๒๐. นะบีอิลยะสะฮ อ.ล.

๒๑. นะบีอัยยุบ อ.ล.

๒๒. นะบียูนุสฺ อ.ล.

๒๓. นะบีซูลกิฟ หรือซุลกิฟลิ อ.ล.

๒๔. นะบีอิสมาอีล (อิสราเอล) อ.ล.

๒๕. นะบีโมฮำหมัด (ศ็อล ฯ) ชื่อในวงเล็บเป็นชื่อในศาสนาคริสต์

๑๗. พระโมฮำหมัด (แปลว่า ผู้ควรแก่การสรรเสริญยกย่อง) เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๒ เดือนรอบีอุ้ลเอาวัล ตรงกับวันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ. ๕๗๐ พ.ศ. ๑๑๑๓ เป็นปีช้าง เพราะในปีนั้นมีกองทัพช้างมาทำลายวิหารกาบะฮฺ ซึ่งนะบีอิมรอฮิมพ่อ กับนะบีอิสมาเอลลูกเป็นผู้สร้าง และนะบีทั้ง ๒ ท่านนี้ พระ-

โมฮำหมัดเป็นผู้สืบเชื้อมาโดยตรง อับดุลเลาะฮ ซึ่งเป็นพ่อของท่านนะบีโมฮำหมัดได้ถึงแก่กรรม เมื่อนางอามีนะฮ์แม่ของท่านเพิ่งตั้งครรภ์ท่านได้ ๒ เดือน (บางแห่งกล่าวว่า ก่อนท่านเกิด ๒ เดือน)

๑๘. นางคาดียะฮ์ ภรรยาของท่านนะบีเป็นมุสลิมะฮ์ เป็นคนแรก ได้ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๖๕ ปี มีบุตรกับท่านนะบี ๗ คน เป็นชาย ๓ หญิง ๔

๑๙. มุมิน หมายถึงผู้มีศรัทธา

๒๐. ท่านนะบี หนีจากนครมักกะฮ์ ไปนครยาทริบเมื่อวันจันทร์ เดือนรอบีอุ้ลเอาวัล ในปีที่ ๑๔ ตั้งแต่ท่านนะบีได้เป็นผู้แทนพระเจ้า (ค.ศ. ๖๒๒)

๒๑. บั๋จฉิมพจน์ของท่านนะบี–โอ พระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ บัดนี้ข้าพระองค์บรรลุแล้วซึ่งความสมบูรณ์ในหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมายจากพระองค์ เป็นต้น

๒๒. ท่านนะบีสิ้นชีพ เมื่อฮิจเราะฮ์ที่ ๑๑ วันจันทร์ที่ ๑๒ (เดือนรอบีอุ้ลเอาวัล (เดือนสิงหาคม ค.ศ. ๖๓๒) ได้อายุ คือสิ้นชีพรวมอายุได้ ๖๓ โดยบี ๖๒ โดยครบ มัยยิด (ศพ) ฝังที่เมืองมะดีนะฮ์

๒๓. ไม่มีการบังคับในการนับถือศาสนา (๒.๒๕๖)

๒๔. หลักการปฏิบัติ ๕ ประการ (รุ่กนอิสลาม) คือ

๑. การปฏิญานตนว่า ลาอิลาฮาอิ้ลลัลลาฮ์ มูฮำหมัดร่อซูลลัลลอฮ์

๒. การละหมาดวันละ ๕ เวลา คือย่ำรุ่งเรียกละหมาดซุนฮ์ ปฏิบัติ ๒รอกาย๊ะ (๒ วาระ)

เวลากลางวันเรียกละหมาด ดุฮฺริ ปฏิบัติ ๔ รอกาอัต
เวลาเย็นเรียกละหมาด อะซรฺ ปฏิบัติ ๔ รอกาอัต
เวลาพลบค่ำเรียกละหมาด มักริบ ปฏิบัติ ๓ รอกาอัต
เวลากลางคืนเรียกละหมาด อีซา ปฏิบัติ ๔ รอกาอัต

๓. การถือศีลอด ภาษาอาหรับว่า อัศศิยาม แปลว่า การงดเว้น เดิมยิวก็ถือ ต่อมาได้เลิก

๔. การบริจาคซะกาต

๕. การประกอบพิธีฮัจยี

๒๕. กิฟละฮฺ คือจุดรวมของมุสลิมแห่งแรก คือ บัยตุลมุกอดดิส ที่กรุงเยรูซาเล็ม อันเป็นที่ท่านนะบี เดินทางไปเฝ้าพระเจ้าในเบื้องบน (เมียะรอจยฺ) พระเจ้าได้ทรงให้ท่านนะบีเปลี่ยนกิฟละฮฺใหม่เป็นที่อัลหะรอม คือที่ตั้งของกาบะฮ

๒๖. การละหมาดหรือนะมาซ มาจากคำอาหรับว่า อัศ—เศาะลาต แปลว่า ขอพรหรือดุอา พระเจ้าได้ประทานโองการเรื่องนี้ไว้ ๒๗ ครั้ง

๒๗. อัลลอฮอักบะ แปลว่า อัลลอฮฺผู้ทรงเดชานุภาพ

๒๘. เดือนรอมาฎอนเป็นเดือนที่ ๙ ของ ฮ.ศ. เนื่องจากปฏิทินอิสลามถือตามจันทรคติ ดังนั้นเดือนรอมาฎอนจึงไม่คงที่ จึงหมุนเวียนคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับฤดูกาลที่ต่าง ๆ กัน

๒๙. ซะกาต (การบริจาค) มาจากภาษาอาหรับว่า ซะกาฮฺ แปลว่า ทำให้บริสุทธิ์ เจริญงอกงามเพิ่มพูน พระเจ้าได้ประทานโองการเรื่องนี้ไว้ ๓๐ ครั้ง

๓๐. สิ่งของที่จะจ่ายซะกาตนั้นต้องเป็นของดี ไม่ใช่ของที่ตนไม่อยากใช้แต่เป็นทรัพย์สินที่มีในรอบปี คือ

๑. ทองคำเงินแท่งและเงินตรา

๒. รายได้จากปศุสัตว์

๓. รายได้จากพืชผล

๔. รายได้จากธุรกิจการค้า

๕. ทรัพย์สินอื่น ๆ

ผู้มีรายได้จากเงินเดือนหรือเป็นลูกจ้างรายวัน ไม่ต้องนำเงินนั้นมาจ่ายซะกาต ถ้าเงินนั้นไม่มีเหลือเท่าจำนวนราคาทองคำประมาณหนัก ๕.๖๗ บาท ถ้าได้ค่าจ้างมากจนมีเงินเหลือเก็บปีหนึ่งไม่ต่ำกว่าราคาทองคำดังกล่าว ต้องจ่ายซะกาต

๓๑. ผู้มีสิทธิรับซะกาต ๘ พวก ซึ่งอยู่ในเครือมุสลิม คือ

๑. คนอนาถา (ฟะกีร) เช่น คนไม่มีสมบัติอะไร

๒. คนขัดสน (มิสกีน) เช่น คนกรรมกร

๓. ผู้เก็บซะกาตและผู้จ่ายซะกาต (อัล–อามีน)

๔. สมาชิกใหม่

๕. ใช้เพื่อถ่ายทาสหรือเชลยมุสลิม

๖. ใช้ในการเปลื้องหนี้ของคนมุสลิม

๗. ใช้ในทางของพระเจ้า สบีลิลละฮฺ

๘. ให้คนเดินทาง เช่น คนมุสลิมไม่มีค่าเดินทางกลับมาตุภูมิ.

๓๒. ฮัจยี แปลว่า มุ่งไปสู่หรือไปเยือน เริ่มในเดือน ซุล-ฮิจเราะฮฺ คือเดือนที่ ๑๒ ของปี ไปในระยะนี้ จึงเรียกว่าฮัจยี ถ้าไปประกอบศาสนกิจในเดือนอื่น เรียกว่า อุมเราะฮฺ หรือฮัจยีเล็ก ซึ่งมีการประกอบศาสนกิจเช่นเดียวกับพิธีฮัจยี ขาดแต่การชุมนุมที่ทุ่งอาระฟัต

๓๓. กาบะฮฺ คือสิ่งก่อสร้างรูปทรงสี่เหลี่ยม คำนี้มาจากศัพท์ว่า กะอะบะก็มี แปลว่า นูน หรือพองขึ้น และมาจากโมกาอับ แปลว่า สี่เหลี่ยมก็มี มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น อัล-บัยตุล-หะรอม อัล-มัสยิดตุลหะรอม บัยตุลอติก แต่ที่รู้จักและเรียกกันมากนั้นคือ บัยตุลลอฮฺ แปลว่า บ้านของพระอัลลอฮฺ

๓๔. มัสยิดตุลหะรอม คือบริเวณสถานศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วยอัล-กาบะฮฺ หรือ บัยตุลลอฮฺ ที่อัล-กาบะฮฺ ด้านตะวันออกมีก้อนหินสีดำ หะญะรัลอัสวัต (หะญะระ=หิน อัสวัด=ดำ) สูงจากพื้นประมาณ ๔-๕ ฟุต โตขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๗—๘นิ้ว บัจจุบันนี้ได้แตกเป็นชิ้นเล็ก และได้รัดไว้ด้วยลวดเงินตรงก้อนหินนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการฏอวาฟ คือการเดินเวียนซ้ายรอบอัลกาบะฮฺ รอบๆ อัล--กาบะฮฺเป็นลานกว้างจุคนได้เป็นล้าน บนลานมีบะกอมอิบรอฮิม คือที่ยืนของท่านนะบีอิบรอฮิม ซึ่งเป็นก้อนหินมีรั้วรอบ มุงหลังคา คลุมผ้า นอกจากนี้ในบริเวณยังมีบ่อน้ำซัมซัมเป็นบ่อน้ำพุ ซึ่งพระเจ้าได้ประทานให้นางฮาญารฺ (ฮากา) ภรรยา กับนะบีอิสมาอิล ลูกของนะบีอิบรอฮิม และนางฮาญรฺเรียกว่า ซัมซัม

๓๕. ขั้นตอนของพิธีฮัจยี สรุปดังนี้

๑. การครองผ้าเอี๊ยะฮฺ ราม หรืออีหร่อม คือจากมีกอต (เขตครองผ้าขาว ๒ ผืน) ของฮุดญาจฺ (คือผู้ไปประกอบพิธี) เริ่มตั้งแต่เขตยะลัมลัม (คือเขตที่กำหนดให้ครองผ้าอิหร่อมของฮุดญาจฺชาวเอเชีย) ซึ่งอยู่ห่างเมืองเจดดะฮฺประมาณ ๖๓ ก.ม. (มีกอต หมายถึงเขตกำหนดธรรมดา แต่ยะลัมลัมเป็นมีกอตของฮุดญาจฺชาวเอเชีย)

๒. ทำวูกูฟ (สงบ) ที่ทุ่งอาราฟัต อันเป็นที่ปัจฉิมเทศนาของท่านนะบีโมฮำหมัด

๓. ค้างแรมที่ทุ่งมุสตะลิฟะฮฺ ๑ คืนแล้วไปทุ่งมีนา ค้าง ๓ คืน เพื่อขว้างก้อนหินที่เสาหินที่มีนา

๔. ฏอวาฟ คือเดินเวียนซ้ายรอบ กาบะฮ บัยตุลลอฮ ๗ รอบ

๕. สะแอ คือการเดินและวิ่งไปมา ระหว่าง อัศซอฟา กับ อัลมะรวะฮ ๗ เที่ยว

๖. ทำกุรบันคือเชือดสัตว์เป็นพลี สำหรับผู้มีฐานะทำได้ หรือถือศีลอดแทน ๗ วัน

๗. โกนหรือตัดผม เสร็จแล้วจึงเปลี้องชุดอิหร่อม

๓๖. ก่อนจะทำอะไร เช่นจะเขียน จะอ่าน จะกิน จะนอน จะเดิน จะร่วมประเวณี จะฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร จะอาบน้ำ เป็นต้น มุสลิมต้องเริ่มด้วยคำว่า บิสมิลลาฮิรฺเราะฮฺมานิรฺเราะฮีม แปลว่า ด้วยนามของอัลลอฮ (ซุบ) ผู้ทรงกรุณาปรานี เมตตาเสมอ และเมื่อเสร็จกิจหรือได้รับผลที่ถูกใจต้องกล่าวว่า อัลฮำดุลิลลาฮฺ แปลว่า การสรรเสริญเป็นสิทธิของพระอัลลอฮ (ซุบ) แต่องค์เดียว

เมื่อเสียใจจะกล่าวว่า อัศเตาพิลุลลอฮ แปลว่า ขอพระอัลลอฮ (ซุบ) จงให้อภัยโทษแก่ข้าพระองค์

เมื่อตกใจหรือเกิดแปลกใจ จะกล่าวว่า อัลลอฮหรืออัลลอฮ อักบะรฺ แปลว่า อัลลอฮ (ซุบ) ผู้ทรงความเกรียงไกร

๓๗. เมื่อมีคนตายมุสลิมต้องกล่าวว่า อินนาลิลลาฮิวะอินนาอิลาฮิ-รอญิอูน แปลว่า แท้จริงเราเป็นของอัลลอฮ และแท้จริงเราเป็นผู้กลับไปหาพระองค์

๓๘. เมื่อจามแล้วต้องกล่าวว่า อัลฮำดุลิลลาฮฺ คนที่ได้ยินต้องกล่าวตอบว่า ยะรฺฮำมะกัลลอฮ แปลว่า ขอพระอัลลอฮฺทรงเมตตาแก่ท่าน แล้วผู้จามจะต้องกล่าวตอบว่า วะญะดีกุมุลลอฮฺ แปลว่า ขอพระอัลลอฮฺทรงนำแนวทางที่ถูกต้องแก่ท่านเช่นกัน

๓๙. เมื่อหาว ต้องกล่าวว่า อะอูซุบิลลาฮฺฮิมินะรฺไซตอนนิเราะฮฺญีม แปลว่า ขอพระอัลลอฮฺโปรดคุ้มครองข้าพระองค์จากมารร้ายไซตอน

๔๐. การทักทาย เมื่อมุสลิมพบกัน จะกล่าวสลามหรือทักทายกัน คือฝ่ายพูดก่อน พูดว่า
อัสลามมุอะลัยกุมวะเราะฮฺมะ ดุลลอฮิวะมะเราะฮฺกาตุฮฺ แปลว่า ขอสันติสุข ความเมตตาปรานี และความเป็นสิริมงคลจากพระอัลลอฮฺจงมีแด่ท่าน หรือพูดสั้น ๆ ว่า อัสลามมุอะลัยกุม แปลว่า ขอสันติสุขจงมีแด่ท่าน และผู้รับจะรับว่า
วะอะลัยกุมุสลามวะเราะฮฺมะตุลลอฮิวะมะเราะฮฺกาตุฮฺ แปลว่า ขอสันติสุข ความเมตตาปรานี และความเป็นสิริมงคลจากพระองค์อัลลอฮฺจงมีแด่ท่านด้วย หรือรับสั้น ๆ ว่า วะอะลัยกุมุสลาม ขอสันติจงมีแด่ท่านด้วย

๔๑. เด็กเกิดใหม่ เมื่อก่อนคลอดแม่ต้องกล่าว บิสมิลแลฮฺ ฯลฯ ฮิม

๔๒. การเกิด ก่อนคลอดแม่ต้องกล่าวว่า บิสมิลแลฮฺ น ฯลฯ ฮิม เมื่อคลอดแล้วต้องกล่าวว่า อัลฮำดุลิลาฮฺ ให้ญาติหรือพ่อกล่าวอะซาน คือเรียกให้คนทำละหมาดที่หูขวาของเด็กและอิกอมะยฺ หรือกอมัต คือบอกให้รู้ว่าการละหมาดกำลังจะเริ่มแล้ว พออายุได้ ๗ วันต้อง ๑. โกนผม ๒. ตั้งชื่อ ๓. ทำอะกีเกาะฮฺ คือเชือดสัตว์ทำพลีต่อพระเจ้า (สำหรับคนมีฐานะพอทำได้)

ในการโกนผมนั้น มีพิธีผ่าปาก โดยให้ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคนพูดจริง มีคนนับถือมาก มีความรู้และเคร่งครัดในศาสนา นำของเหล่านี้ คือ น้ำตาลทรายก้อน (ซายาบาตู) องุ่นแห้ง (ซา-บิคเคอรฺริง) น้ำซัมซัม (อาเยอรซัมซัม จากบ่อน้ำซัมซัม) ลูกกุรมา (กูระมะ) ของเหล่านี้นิยมของที่ได้มาจากมักกะฮฺ และเกลือ มะนาว แหวน นำของเหล่านี้มาแตะปากเด็ก

การตั้งชื่อ ต้องตั้งให้เป็นมงคล ห้ามใช้ชื่อสัตว์ ต้องใช้ชื่อมุสลิม เป็นภาษาอาหรับ นิยมใช้ชื่อศาสดา สาวก และคนในประวัติศาสนา หรือลักษณะของพระเจ้า เช่นชื่อ อนัส–ผู้ช่วยเหลือเป็นต้น มาตั้ง

การเชือดสัตว์นั้น ถ้าเป็นเด็กชายให้เชือด ๒ ตัว ถ้าเป็นเด็กหญิงเชือดตัวเดียว

๔๓. อักษรอาหรับ มี ๓๗ ตัว เป็นพยัญชนะ ๒๙ เป็นสระ ๘ เขียนขวาไปซ้าย

พยัญชนะและสระเมื่อผสมแล้ว รูปจะเปลี่ยนไป

๔๔. พิธีตัมมัตกุรอาน คือ เรียนอัล–กุรอานจบเล่ม (ตัมมัต เป็นภาษามาเลย์ มาจากคำว่า ตัมมะ ซึ่งเป็นคำอาหรับ แปลว่า จบ)

๔๕. ความสะอาด–มุสลิมต้องปฏิบัติอย่างนี้ ๑. แต่งหนวด ๒. ไว้เครา ๓. แปรงฟัน ๔. ทำความสะอาดรูจมูก ๕. ตัดเล็บ ๖. ทำความสะอาดมือ–เท้า ๗. โกนขน ๘. ใช้น้ำล้างเมื่ออุจจาระปัสสาวะเสร็จ ถ้าไม่มีน้ำใช้ก้อนหินแทน ๙. บ้วนปาก หรือ ๑. ขลิบหนังปลายองค์กำเนิด ๒. โกนขนในที่ลับ ๓. ตัดเล็บ ๔. โกนขน ๕. แต่งหนวด

๔๖. สุหนัด หรือคอตั่น หรือเคาะตัน ภาคใต้เรียก มาโซะยาวี ตามภาษามาเลย์ เป็นการขลิบหนังปลายอวัยวะสืบพันธุ์แก่เด็ก (ประมาณ ๖–๑๐ ขวบ หรือ ๑–๑๖ ขวบ) เป็นพิธีสำคัญอย่างหนึ่งของอิสลาม เป็นเครื่องหมายแห่งการตกลงกันระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ (อิบรอฮิมกับอิสมาเอลเป็นคนแรกที่ทำพิธีนี้) พิธีนี้มีมหรสพบ้าง มีการร้องรำบ้าง วันแรกเด็กจะแต่งตัวอย่างงามอย่างมาเลย์ คือนุ่งกางเกงขายาวแล้วนุ่งโสร่งทับ สวมเสื้อแขนยาวคอปก โพกผ้าสตาแง วันรุ่งขึ้นโกนผมเด็ก อาบน้ำให้มาก ให้เด็กนุ่งขาว สไบเฉียงขาว นั่งบนหยวกกล้วย ถึงเวลาโต๊ะบูเต็ง (หมอผู้ตัด) จะตัดอย่างรวดเร็ว แล้วอุ้มไปไว้ในกระโจม การละเล่นที่มีในพิธี เรียกว่า นาเสป

สำหรับเด็กหญิงนั้น ใช้กรีดที่ปลายคลิสตอริสเล็กน้อย แต่บางท่านกล่าวว่ามิต้องทำอะไร นอกจากเมื่อโตแล้วให้ตัดขนให้สั้น เพื่อสะดวกแก่การทำความสะอาด

พิธีนี้พิธีปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้างตามท้องถิ่น บางคนก็ไปทำที่โรงพยาบาล สุหนัด แปลว่า สิ่งที่พึงทำ

๔๗. น้ำสำหรับทำความสะอาด ถ้าไม่มีน้ำ ให้ใช้ฝุ่น (ตะยัมมุม)

๔๘. รอกายัต คือคำรบ หรือวาระ เช่น ๒ รอกายัต คือ ๒ คำรบ

๔๙. คุฏบะฮฺ คืออบรม ตักเตือน ในขณะที่ฟังคุฏบะฮฺ ทุกคนหันหน้าไปทางกิบลัต (ทิศทางที่หินกาบะฮฺตั้งอยู่ สำหรับเมืองไทยนั้นอยู่ทางทิศตะวันตก) ไม่พูดอะไร นั่งสงบ ไม่พูดแม้แต่คำว่าอย่า การนั่งฟังคุฏบะฮฺเท่ากับการละหมาด ๒ รอกายัต ต้อง

ตั้งใจฟัง ถ้าไม่ตั้งใจฟัง นั่งคุยกันหรือพูดแม้แต่คำเดียว ย่อมขาดจากผลการฟังคุฏบะฮฺนั้น

๕๐. มิมบะรฺ คือแท่นสำหรับอมรบ

๕๑. การทำฮัจยี คือการปฏิบัติศาสนกิจในช่วงเวลากำหนด แต่ถ้าไปทำศาสนกิจนอกเวลากำหนดที่หินกาบะฮฺ เรียกว่า ทำอุมเราะฮฺ

๕๒. พระโมฮำหมัดตรัสว่า การสมรสเป็นวิถีทางของฉัน ดังนั้น ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามวิถีของฉัน เขาไม่ใช่พวกฉัน

๕๓. มุชริก คนนอกศาสนา

๕๔. กาฟีรฺ คนมิใช่มุสลิม

๕๕. มะฮะรฺ สิ่งของเงินทองที่ฝ่ายชายมอบให้ฝ่ายหญิงโดยเฉพาะในการแต่งงาน มิใช่สินสอดที่จะต้องให้พ่อแม่ฝ่ายหญิง

๕๖. อาหารที่หะลาล คือต้องห้าม

๕๗. อิสลามถือว่า การร่วมเพศนั้นเป็นอิบาดะฮฺ (การภักดีต่ออัลเลาะฮฺ) อย่างหนึ่ง สมดังพระดำรัสของพระเจ้าว่า ณ บัดนี้ เจ้าจงสมสู่นาง และจงแสวงหาสิ่งที่พระเจ้าได้ทรงกำหนด (๒.๑๘๗) และว่าจงอย่าสุรุ่ยสุร่าย (๔.๑๔๒)
พวกสุรุ่ยสุร่ายนั้น พวกเขาเป็นสหายของไฟนรก (๔๐.๔๓)

๕๘. อิสลามถือว่า การคุมกำเนิดเป็นข้อห้ามสำหรับประชาชาติมุสลิม (วัฒนธรรมอิสลาม)

๕๙. วัฒนธรรมอิสลาม คือคนต้องมีหน้าที่จะต้องปกป้องรักษา และถ่ายทอดให้แก่ลูก เช่น ถือศาสนาอิสลาม (วัฒนธรรมอิสลาม ผศ. เสาวนีย์ จิตหมวด)

๖๐. เมื่อชายก่อนร่วมกับภรรยา มีฮะดีสให้กล่าวขอพรว่า–บิสบิลลาฮิ–อัลลอฮุมม่า ก๊อนนิชชัยฏอนว่ากุ้มนิชชัยฏอนมาร่อซักตะนา

ด้วยพระนามของพระอัลลอฮ ขอพระองค์ทรงให้เราอยู่ห่างจากชัยฏอน และทำให้ชัยฏอนออกห่างจากสิ่งที่พระองค์ได้ทรงประทานมาให้แก่ข้าของพระองค์

๖๑. บาปที่ยิ่งใหญ่คือ การยกสิ่งอื่นเทียบเคียงกับ อัลลอฮ ฆ่าคน อกตัญญู และเป็นพยานเท็จ (พระโมฮำหมัดตรัส)

๖๒. มีอะไรบ้างที่เป็นความดีที่ควรปฏิบัติเพื่อพ่อแม่ของตน หลังจากที่ท่านตายแล้ว ท่านร่อซูล กล่าวว่า มี คือละมาซญะนาซะฮ แก่ท่านทั้งสองขออภัยโทษจากพระอัลลอฮแก่ท่าน ปฏิบัติตามสัญญาท่าน (พระโมฮำหมัดตรัส)

๖๓. ละมาซญะนาซะฮ คือละมาซให้คนตายอันต่างจากท่าปกติ เช่น ไม่มีท่าก้ม (รุกัวะ) และกราบ (สุญูด)

๖๔. ตัสกีน คือการสอนคนจวนตาย หรือสอนคนตายแล้ว

๖๕. การหย่า เมื่อจำเป็นต้องหย่า โดยความสมัครใจของทั้งผัวทั้งเมีย ต้องรอ ๓ เดือน เพื่อจะได้กลับคืนดีกันอีก พ้น ๓ เดือนแล้วย่อมหย่าได้ ถ้าเกิดต้องการคืนดีกันหลังจากหย่าแล้ว ต้องให้เมียแต่งงานใหม่แล้วหย่ากันจึงจะกลับคืนดีกันได้

๖๖. การตาย ในทัศนะของมุสลิม ความตายมิใช่ความทุกข์ หรือเพิ่มทุกข์หรือพ้นทุกข์ แต่ถือว่าเป็นการกลับไปสู่ความเมตตาของพระเจ้า ซึ่งเรียกว่าถึงอาย้ล ดังนั้น เมื่อมุสลิมรู้ข่าวการตายของมุสลิมอื่น เขาจะกล่าวว่า อินนาลิลลาฮิวะอินนาอิลาฮิรอญิอูน แท้จริงเราเป็นของอัลลอฮ แท้จริงเราเป็นผู้กลับไปหาพระองค์ (ดู ๘๗)

๖๗. บะรซัด สถานที่กึ่งกลางระหว่างชีวิตในโลกนี้กับปรโลก ชีวิตคนแบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน คือชีวิตในโลกนี้ ชีวิตในบะรซัด และชีวิตในปรโลก

๖๘. มัยยิต เป็นคำอาหรับ แปลว่า คนตายหรือศพ

๖๙. ผู้หญิง ไม่ควรเข้าไปในสุสาน ควรอยู่ข้างนอก

๗๐. กาฟั่น คือห่อศพด้วยผ้า ซึ่งควรเป็นผ้าขาว ห่อให้มิดชิดตั้งแต่หัวถึงเท้า

๗๑. การละมาซญะนาซะฮ สำหรับคนตายไม่ต้องกั้ม ผู้ละหมาดอยู่ในท่ายืนตลอด โดยมีมัยยิต (ศพ) อยู่เบื้องหน้า ถ้าเป็นศพชาย อีหม่ามจะยืนอยู่ตรงหัวศพ ถ้าเป็นศพหญิง อีหม่ามจะยืนตรงกลางตัวของศพ

๗๒ การกล่าวตักบีร คือการกล่าวว่า อัลลอฮอักบะร พร้อมกับยกมือระดับหู และลดลงมาเหนือสะดือ

๗๓. การโบกปูน การสร้างอาคารบนหลุมฝังศพ พระโมฮำหมัดทรงห้าม (วัฒนธรรมอิสลาม ผศ. เสาวนีย์ จิตหมวด) (ถ้าอย่างนั้นทัชมาฮาลก็ผิด)

๗๔. การข่วนหน้า การฉีกเสื้อผ้า (คือทำร้ายตัวเอง) เนื่องจากความเศร้าโศกเหมือนคนในสมัยโง่เขลานั้นมิใช่พวกเรา (พระโมฮำหมัดตรัส หนังสือวัฒนธรรมอิสลาม)

๗๕. ห้ามเคารพศพคนตาย ห้ามไหว้พ่อแม่หรือคนอื่น เพราะมุสลิมจะสุญุต คือกราบ หรือทำความเคารพเฉพาะอัลลอฮองค์เดียว (วัฒนธรรมอิสลาม)

๗๖. การทำซิเก็ต (มาจากคำว่า ซิกรุลลอฮ คือกล่าวระลึกถึงพระ-อัลลอฮ สำหรับคนเป็น) เมื่อคนตายใน ๓ คืนเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้คนตาย เป็นความไม่ถูกต้อง (วัฒนธรรมอิสลาม)

๗๗. เมื่อมุสลิมดีใจ ย่อมกล่าว อัลฮำดุลิลลอฮ เมื่อเห็นสิ่งแปลก ก็กล่าวว่า อัลลอฮ อักบะร เป็นต้น

๗๘. บิดตะฮ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ทุกอย่างที่คนนำเข้ามาใส่ในศาสนาของอัลลอฮ ตามความพอใจของเขา ฯลฯ ถือว่าเป็นการหันเหจากแนวทางที่ถูกต้อง สิ่งนั้นจำต้องกำจัดออกไป (ศาสนแห่งการเผยแผ่อิสลาม)

๗๙. วันสำคัญหรือวันอีด อีด แปลว่า เทศกาล ที่กลับมาเวียนมาในปีหนึ่ง มุสลิมมีวันอีด ๒ ครั้ง คือ อีดิลอัฎฮา และอีดิลฟีตะรฺ)

๘๐. วันอีดิลฟีตะร คืออัลฟีตะฮ แปลว่า สภาพเดิม บวกกับคำว่า อีด เป็นอีดิลฟีตะร คือวันออกจากการบวช หรือวันอีดเล็ก คือพ้นจากการอดอาหารได้แก่วันที่ ๑ (วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน เชาวาล) (เดือน ๑๐) ในระหว่างเดือนรอมาฎอน (เดือน ๙ ของมุสลิม) มุสลิสจะถือศีลอดอาหาร ๑ เดือน ซึ่งบางคนเรียกว่าถือบวช เมื่อพ้น ๑ เดือน แล้ว มีการรื่นเริงกลับสู่สภาพเดิม คือไม่ต้องอดอาหาร ตรงกับวันขึ้น ๑ ค่ำ ดังกล่าว วันนี้คือวันอีดิล-ฟีตะร ซึ่งเรียกกันว่า วันออกบวช คือออกจากการถือบวช หรือวันอีดเล็ก

๘๑. วันอีดิลอัฎฮา–อัฎฮา แปลว่า เชือดสัตว์ทำพลี เพื่อเป็นอาหารแก่ประชาชน บวกกับคำว่า อีด จึงเป็นอีดิลอัฎฮา ซึ่งหมายถึงวันรื่นเริง เนื่องในการเชือดสัตว์ทำพลีเป็นอาหารแก่ประชา-ชน ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๐ เดือนที่ ๑๒ คือ ซูลฮิจญะ ของมุสลิม อันเป็นเวลาเดียวกับการประกอบพิธีฮัจยี ที่นครมักกะฮของมุสลิมทั่วโลก (พิธีทำกุรบานที่ทุ่งอารฟัต) วันนี้ชาวมุสลิมไทยนิยมเรียกว่าวันออกฮัจยี หรือวันอีดใหม่)

๘๒. ในวันอีด มุสลิมทุกคน ต้อง ๑. อาบน้ำสุหนัด เริ่มอาบตั้งแต่เที่ยงคืนของวันเริ่มวันอีด ๒. แต่งกายให้ดีที่สุดด้วยเสื้อผ้า

ที่มีอยู่แล้ว ๓. ให้ข้าวพีตเราะฮหรือคิดเป็นเงินแทนแก่คนจน (ที่เป็นมุสลิมเท่านั้น) ๔. เดินทางไปทำละหมาดที่มัสยิด ๕. ให้กล่าวตักบีร คือสดุดีพระเจ้า

๘๓. เดือนอิสลาม มี ๑๒ เดือน คือ ๑. มุหะรรัม (ขึ้นปีใหม่ตรงกับวันที่ ๑ ของเดือนนี้) ๒. ซอฟาร ๓. รอบีอุ้ลเอาวัล ๔. รอบีอุ้ลอาคีร ๕. ญามาดิลเอาวัล ๖. ญามาดิลอาคีร ๗. รอยับ ๘. ชะบาน ๙. รอมาฏอน ๑๐. เชาวัล ๑๑. ซุล—กอดะฮ ๑๒. ซุลฮิจญะฮ

๘๔. ข้อห้ามอิสลาม

๑. ห้ามตั้งภาคี (ชิริก) ต่อพระเจ้าทั้งทางกาย วาจา ใจ เช่น

ก. ห้ามกราบบุคคลทุกคน ไม่ว่าจะเป็นพ่อ แม่ เจ้านาย หรือคนอื่น กราบได้เฉพาะพระเจ้าองค์เดียว

ข. ห้ามทำนาย หรือให้คนทำนายโชคชะตา และเรื่องไสยศาสตร์ทั้งหมด ดังนั้น จึงมีอาชีพเป็นโหร หมอดู หมอเวทมนตร์ ตรวจสอบดวงหรือดูหมอไม่ได้

ค. ไม่ทำบุญสะเดาะเคราะห์ ต่ออายุ เป็นต้น

ฆ. ไม่เคารพรูปเคารพ เช่น รูปถ่าย รูปปั้น อนุสาวรีย์ เหรียญ เครื่องราง ของขลัง เป็นต้น ด้วยความเคารพ สักการบูชา หรือเพื่อให้เกิดความอุ่นใจ ป้องกันอันตราย เกิดเมตตามหานิยม

ง. ห้ามทำเสน่ห์ ลงคาถาอาคม เป็นต้น ทั้งในฐานะผู้ทำ ทั้งในฐานะผู้รับการทำ

จ. ห้ามกราบไหว้ธรรมชาติ เช่น ภูเขา ต้นไม้ ดวงดาว ดวงเดือน ดวงตะวัน เทวดา นางไม้ พระภูมิเจ้าที่ เป็นต้น

ฉ. ห้ามใช้อารมณ์เป็นใหญ่เหนือศรัทธา

๒. ห้ามชาย–หญิง ที่อยู่ในภาวะแต่งงานกันได้ มิให้มีความสัมพันธ์เกินขอบเขต รวมทั้งการเที่ยวผู้หญิง

๓. ห้ามกิน–ดื่ม ขาย และบริการอาหาร และเครื่องดื่มที่ผิดศาสนบัญญัติ เช่น หมู เหล้า เบียร์ เป็นต้น

๔. ห้ามเรื่องดอกเบี้ย ทั้งเป็นผู้รับ ทั้งเป็นผู้ให้ (ตั้งธนาคารไม่ได้)

๕. ห้ามเสี่ยงโชค และเล่นการพนัน เช่น ลอตเตอร์รี่ ม้าแข่ง หวยใต้ดิน ไพ่ เป็นต้น

๖. ห้ามประกอบอาชีพไม่สุจริตและผิดหลักศาสนาอิสลาม เช่น ผลิตและขายเหล้า บริการอาบอบนวด บาร์ ไนท์คลับ ปล่อยเงินกู้ เป็นต้น

๗. ห้ามใส่ผมของผู้อื่น (วิก)

๘. ห้ามคุมกำหนิด

๙. ห้ามฆ่าตัวเอง และฆ่าลูกในท้อง (ทำแท้ง)

๑๐. ห้ามฆ่าคนอื่น หรือสัตว์ นอกทางของอัลลอฮฺ

๑๑. ห้ามแต่งกายโดยเปิดเผยสิ่งที่พึงสงวน แต่งกายผิดเพศ ผู้ชายห้ามใช้ผ้าไหม ใช้ทองเป็นเครื่องประดับ ผู้หญิงใช้เสื้อผ้าไม่บาง และต้องปกคลุมให้มิดชิด

๑๒. เมื่อมุสลิมตายแล้ว ห้ามนำไปผ่า หรือไปทิ้ง ห้ามนำไปเผา หรือไปเผาคนอื่น เป็นต้น

๑๓. ห้ามพูดปด นอกทางอัลลอฮฺ

๘๕. มุสลิมจะเริ่มทำอะไร ต้องกล่าวว่า บิสมิลลาฮฺฮิเราะฮฺมานิรอฮฺฮีม เมื่อเสร็จแล้วก็กล่าวว่า อัลฮัมดุลิลลอฮ แม้เวลาไอ จามหาว เป็นต้น ต้องกล่าวอย่างนี้

๘๖. การละหมาด (อัส–เซาะ และฮ หรือ เซาะลาต) แบ่งเป็น

๑. ละหมาดฟะรฺดู คือละหมาดที่คนผู้บรรลุนิติภาวะแล้วต้องทำ

๒. ละหมาดสุหนัต คือละหมาดที่ควรทำ

การหะซาน คือการเรียกคนให้มาทำละหมาด โดยมุอัซซิน หรือ บิลาล การอิกอมะฮ หรือกอมัต คือบอกให้รู้ว่า การละหมาด กำลังเริ่มจะทำแล้ว

๓. การละหมาดญะมาอะฮ คือการทำละหมาดรวมกันตั้งแต่ ๒ คน ขึ้นไป โดยผู้หนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้นำ

๔. การละหมาดญุมุอะฮ คือการละหมาดในวันศุกร์หลังเที่ยง ซึ่งเป็นการบังคับสำหรับผู้ชายที่บรรลุนิติภาวะแล้ว

๕. การละหมาดวันอีดทั้ง ๒ คือวันอีดิลฟิตะรฺ และวันอีดิลอัฎฮา เป็นละหมาดที่ชายหญิงควรปฏิบัติ (ข้อ ๑–๒ สำคัญ)

๘๗. การตาย ภาษาอาหรับเรียกการตายว่า ถึงอายัล คือการกลับไปสู่ความเมตตาของพระอัลลอฮ เมื่อทราบข่าวการตาย มุสลิมต้องกล่าวว่า อินนา ลิลลาฮิวะ อินนาอิลาฮิรอญิอูน แปลว่า แท้จริงเราเป็นของอัลลอฮ และแท้จริงเราเป็นผู้กลับไปหาพระองค์ (๒.๑๕๖)

ผู้ตายเรียกว่า มัยยิต ต้องนำไปฝังที่กุโบรฺให้เร็ว ภายใน ๑ วัน ก่อนนำไปฝัง ต้องอาบน้ำ ทำความสะอาดร่างกายศพ ห่อด้วยผ้าขาว และทำละหมาดญะนาซะฮ

๘๘. กาบะฮฺ สร้างขึ้นเมื่อ ๒๐ ปี ก่อนคริสตกาล เพื่อใช้เป็นศูนย์รวมความเคารพ ภักดีต่อพระอัลลอฮ พิธีฮัจยีมีปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยท่านนะบี อิบรอฮีม ก่อนสมัยของท่านนะบีโมฮำหมัด

๘๙. เครื่องหมายแห่งอิสลาม คือพระจันทร์เสี้ยวกับดาวถูกนำไปใช้เป็นเครื่องหมายของอิสลาม (แต่ ผศ. เสาวนีย์ จิตหมวด กล่าวว่า ไม่ใช่ แต่ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าเป็นมุสลิม หรือเป็นของมุสลิม) เครื่องหมายดาวเดือนนี้ เริ่มใช้ในสมัยวงศ์อุสมานียฮ หรืออาณาจักรออตโตมัน

๙๐. จุฬาราชมนตรี คือตำแหน่งที่ปรึกษาแก่กรรมการศาสนาอิสลาม พระมหากษัตริย์ ทรงแต่ง ตั้งตาม พระราช กฤษ ฎีกาว่า ด้วย การศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ. ๒๔๘๘ ตำแหน่งจุฬาราชมนตรีมีครั้งแรกในสมัยพระเจ้าทรงธรรม สมัยอยุธยา มีหน้าที่เป็นประมุขของศาสนาอิสลาม ผู้ดำรงตำแหน่งนี้คนแรก คือท่านเฉกอะหมัดหรือพระยาเฉกอะหมัดรัตนเศรษฐี ต้นตระกูลบุนนาค บุรานนท์ ศรีเพ็ญ เป็นต้น

๙๑. อิมาม (อิหม่าม) คือทางที่สว่างไสว หมายถึงผู้ต่อสู้เพื่ออิสลาม หรือเป็นกาลิฟ ผู้สืบต่อของท่านร่อซูล หรือเป็นผู้นำในการทำละหมาด (ผู้หญิงและเด็ก เป็นอิหม่ามไม่ได้) หรือในหมู่บ้านหนึ่งที่มีมัสยิดต้องมีการเลือกกรรมการประจำมัสยิด ๗ คน โดยมีอิหม่ามเป็นประธาน มีฆอฎีบเป็นรองประธาน และมีอีกตำแหน่งหนึ่งเรียกบิล้าล

อิหม่ามมีหน้าที่นำละหมาดชี้แจงหลักการของอิสลาม เป็นผู้ประกอบพิธีแต่งงาน (นิกะฮ) แบ่งมรดก ให้ของซะกาต ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของมุสลิมในหมู่บ้านนั้น และอบรมสั่งสอนมุสลิมในหมู่บ้านนั้น เป็นต้น

๙๒. ฆอฎีบ เป็นตำแหน่งที่เกิดขึ้นหลังสมัยของท่านนะบี ฆอฎีบทำหน้าที่แบ่งเบาภาระช่วยอิหม่าม และปฏิบัติหน้าที่แทนอิหม่าม

เมืออิหม่ามไม่อยู่ เป็นรองอิหม่ามหรือเป็นรองประธานกรรมการประจำมัสยิด

๙๓. บิล้าล (บิหล่าลมุเอสิน) คือประกาศ (อะซาน) ให้มุสลิมกระทำละหมาดเมื่อถึงเวลาที่หอมีนาเรต (หอคะโกน)

๙๔. นิกาย การแยกนิกายเริ่มมีภายหลังที่ท่านนะบีสิ้นชีวิต เกิดจากเรื่องตำแหน่งผู้นำ (กาลิฟ) คือพวกหนึ่งเห็นว่า ผู้ที่จะเป็นผู้นำโลกมุสลิมต่อพระโมฮำหมัด ควรเป็นทายาทของท่าน คืออาลี ซึ่งเป็นหลานเป็นบุตรบุญธรรมและลูกเขยของท่าน ดังนั้นผู้นำต่อจากพระศาสดา เช่น อาบูบากะฮฺ โอมารฺ และอุสมาน จึงเป็นผู้แย่งตำแหน่งอันชอบธรรมของบาลี พวกนี้เรียกนิกายชิอะฮฺหรือชิเอฮฺ อีกกลุ่มหนึ่ง ไม่ถืออย่างนั้น พวกนี้เรียกพวกโควาริจญ์ พวกนี้ไม่ชอบอาลี เพราะอาลียกทัพไปรบกับโมอาวิยะ ซึ่งตั้งตัวเป็นกาลิฟะ (โมอาวิยะ เป็นคนไม่ดี ถูกพระศาสดาขับไล่ไปอยู่ซีเรีย) ที่ซีเรียแยกจากอาลี คือไม่ยอมรับอาลีเป็นกาลิฟะ โดยตั้งตนเอง เป็นเอง เมื่อรบกันนั้น อาลีทำการสงบศึก จึงทำให้พวกโควาริจญ์ โกรธ ไม่ชอบ จึงวางแผนฆ่าอาลี และทำสำเร็จ จากเหตุการณ์นี้ ทำให้มีกลุ่มใหม่เกิดขึ้นอีก กลุ่มนี้ไม่ชอบการกระทำของกลุ่มโควาริจญ์ และถือว่าอาบูบากะฮฺ โอมาร อุสมานเป็นกาฟีโดยชอบธรรมทั้งนั้น กลุ่มนี้เรียกว่ากลุ่มอะฮฺลิสซุนนะฮฺ คือพวกสุหนี่

พวกสุหนี่มีคำปฏิญาณตนว่า ลาอิลาฮาฮฺอิลลัลลาฮฺ เป็นต้น แปลว่าว่า ข้า ฯ ขอปฏิญาณว่า ไม่มีพระเจ้าอื่น นอกจากอัลลอฮฺ และแท้จริงท่านนะบีโมฮำหมัด เป็นร่อซุลของอัลลอฮฺ

กลุ่มพวกชิเอฮฺ หรือชิอะฮฺ มีคำปฏิญาณว่า ข้าขอปฏิญาณ

ว่า ไม่มีพระเจ้าอื่น นอกจากพระอัลลอฮ และแท้จริงท่านศาสดาโมฮำหมัด เป็นร่อซูลของพระอัลลอฮ และท่านอาลีเป็นผู้ใกล้ชิด (วลีย์) เป็นผู้สืบต่อการปกครอง (วะซี) จาก ร่อซูลของพระอัลลอฮ

๙๕. เจ้าเซ็น คือมุสลิมนิกายชีอะฮ์ มีการประกอบพิธีกรรมต่างออกไปจากนิกายอื่น โดยถือเอาความเจ็บแค้น สงสาร และระลึกถึงมรณกรรมของท่านฮุเซ็น (ผู้เป็นลูกคนเล็กของกาลิฟอาลีกับพระนางฟาติมะฮ ธิดาของท่านนะบี ฮุเซ็นถูกพวกโมอาวิ-ยะฮ์ฆ่าตายอย่างทารุณ ด้วยวิธีหลอกลวง ที่ตำบลกะร์บ่าลา ประเทศอิรัค) จึงประกอบพิธีเพื่อฮุเซ็น ที่เรียกว่าแขกเจ้าเซ็นนั้นเข้าใจว่ามาจากคำว่า ญาฮุเซ็น ๆ ที่นิกายนี้ร้องในขณะประกอบพิธี

เจ้าเซ็นมีความเชื่อว่าผู้บริสุทธิ์มี ๕ ท่าน คือท่านนะบีโมฮำ-หมัด พระนางฟาติมะฮ ท่านอาลี ท่านฮะซัน และท่านฮุเซ็น (สองท่านหลังนี้เป็นลูกของท่านอาลีกับพระนางฟาติมะฮ์) ดังนั้นในพิธีจึงทำเป็นรูปมือ ๕ นิ้ว (ในที่อื่น มุสลิมชั้นหัวหน้าไม่ได้กล่าวอย่างนี้ แต่กล่าวว่า ฮุเซ็นถูกตัดมือ โดยพวกโมอาวิยะสาวกจึงทำเป็นรูปมือเพื่อเป็นอนุสรณ์ คตินี้ถือกันโดยทั่วไป)

การประกอบพิธีของเจ้าเซ็นทำในเดือน มุฮะร์รอม (เป็นเดือนที่ท่านฮุเซ็นถูกฆ่า) เป็นเวลา ๑๐ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑–๑๐ เดือน มุฮะรรอม พิธีเต้นเจ้าเซ็น คือ แห่มือ แห่ศพ เดินเวียนทุบอก ชกหัว ตะโกนว่า ญาฮุเซ็น ๆ ลุยไฟ กรีดหัว เป็นพิธีสุดท้าย

๙๖. อัลฮะดีส ซุนนะฮฺ ตัฟสีรฺ คือ คำอธิบายขยายความในคัมภีร์กุรอาน เรียกว่า ฮะดีส หรือซุนนะฮฺ โดยท่านนะบีเป็นผู้ขยายและศิษย์ได้บันทึกไว้ เมื่อท่านนะบีสิ้นชีพ เกิดมีปัญหาเกี่ยวกับความหมายในคัมภีร์กุรอาน เกิดมีการอธิบายและตีความหมาย มีผู้รวบรวมเป็นตำรา เรียก ตัฟสีรฺ สถาบันการตีความหมายมี ๒ คือ :—

๑. พวกซุนนะฮฺ หรือสุหนี่ ตีความโดยที่ประชุมของผู้รู้คืออุลามา

๒. พวกชีเอฮฺ ตีความโดยทายาทของท่านนะบีโมฮำหมัด

๙๗. การที่มุสลิมไม่เผาศพเพื่อนต่างศาสนา ด้วยเหตุผลว่า ไฟเป็นของร้อน เปรียบดั่งนรก (จากวัฒนธรรมอิสลาม)

๙๘. การคุมกำเนิด พระอัลลอฮฺประทานสัตว์เพื่อเป็นอาหารของคน สัตว์จึงมีมากกว่าคน ดังนั้น จึงเป็นการผิดที่จะคุมกำเนิดคนและสัตว์ (จากวัฒนธรรมอิสลาม)

๙๙. ก่อนเวลาละหมาด (นมาซ) บิล้าล จะร้องตะโกนที่หอมีนาเรต แปลเป็นไทยว่า พระอัลเลาะฮฺทรงมหิทธานุภาพ ไม่มีพระเจ้าอื่นนอกจากพระองค์ พระโมฮำหมัดเป็นผู้แทนพระองค์ มาทำพิธีละหมาดเถิด มาสู่การรอดพ้นจากบาปเถิด พระอัลเลาะฮฺทรงมหิทธานุภาพ ไม่มีพระเจ้าอื่นนอกจากพระองค์ (ถ้าเป็นเวลาเช้าตรู่จะแถมว่า การละหมาดดีกว่าการนอน)

อัลฮำดุลิลลอฮฺ การสรรเสริญทั้งปวงเป็นสิทธิ์ของพระอัลลอฮฺเท่านั้น.

อักษรย่อคัมภีร์อ้างอิง (เถรวาท)

จุล.	วิ.	จุลลวัคค	วินัย
มหา.	วิ.	มหาวัคค	”
มหาวิ.	วิ.	มหาวิภังค	”
วิ.	วิ.	วิภังค	”
ปาฏิ.	ที.	ปาฏิกวัคค	ทีฆนิกาย
มหา.	ที.	มหาวัคค	”
สีล.	ที.	สีลขันธลัคค	”
อุ.	ม.	อุปริปัณณาสก์	มัชฌิมนิกาย
ม.	ม.	มัชฌิมปัณณาสก์	”
มู.	ม.	มูลปัณณาสก์	”
ขันธ.	สํ.	ขันธวารวัคค	สังยุตตนิกาย
นิ.	สํ.	นิทานวัคค	”
มหา.	สํ.	มหาวัคค	”
ส.	สํ.	สคาถวัคค	”
สฬา.	สํ.	สฬายตนวัคค	”
ขุท.	อัง.	ขุททกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ทุก.	อัง.	ทุกนิบาต	”
ติก.	อัง.	ติกนิบาต	”
จตุ.	อัง.	จตุกกนิบาต	”
ปัญ.	อัง.	ปัญจกนิบาต	”
ฉัก.	อัง.	ฉักกนิบาต	”
สัต.	อัง.	สัตตกนิบาต	”
อัฏ.	อัง.	อัฏฐกนิบาต	”
นวก.	อัง.	นวกนิบาต	”

ทสก.	อัง.	ทสกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
เอกาทส.	อัง.	เอกาทสกนิบาต	"
ทวาทสก.	อัง.	ทวาทสกนิบาต	"
อิติ.	ขุ.	อิติวุตตก	ขุททกนิกาย
อุ.	ขุ.	อุทาน	"
ขุ.	ขุ.	ขุททกปาฐ	"
จริยา.	ขุ.	จริยาปิฎก	"
จู.	ขุ.	จูฬนิเทส	"
มหา.	ขุ.	มหานิเทส	"
ชา.	ขุ.	ชาดก	"
เถร	ขุ.	เถรคาถา	"
ธ.	ขุ.	ธัมมบท	"
ปฏิ.	ขุ.	ปฏิสัมภิทามัคค	"
พุ.	ขุ.	พุทธวังส	"
วิ.	ขุ.	วิมานวัตถุ	"
สุ.	ขุ.	สุตตนิบาต	"
อภิ.		อภิธรรม	
อภิ.	สํ.	อภิธรรมสังคณี	
วิ.		วิภังคะ	
วิ.	ม.	วิสุทธิมัคค	
ส.	ม.	สวดมนต์ฉบับหลวง	
ว.	ว.	กรม—วชิรญาณวโรรส	
ส.	ส.	สมเด็จพระสังฆราช (สา)	

△ △ △